เล่ม ๑

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นางทองพับ พานิชพัฒน์ ต.ช.

ณ ลานประลานกองทัพอากาศ

วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร

บางเขน กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๖

หอสมุดแห่งชาติ
หอสมุดแห่งชาติกาญจน
หอสมุดแห่งชาติ
26 พ.ย. 2536
กรมศิลปากร

ไกลบ้าน

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เล่ม ๑

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นางทองพับ พานิชพัฒน์ ต.ช.

ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ

วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร

บางเขน กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๖

คณะรัฐมนตรี
กระทรวงศึกษาธิการ

ไกลบ้าน

พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เลขหมู่หนังสือ ๙๑๔

ISBN 974-419-010-8

พิมพ์ครั้งแรก ไม่ทราบจำนวนพิมพ์ พ.ศ.๒๔๕๐
พิมพ์จำหน่ายเป็นตอนในงานไหว้พระประจำปี
ณ วัดเบญจมบพิตร

พิมพ์ครั้งที่สอง ไม่ทราบจำนวนพิมพ์ พ.ศ.๒๔๖๖
พิมพ์รวม ๒ เล่ม ในงานฉลองพระชันษา
พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์
กรมขุนสุทธาสินีนาฏ

พิมพ์ครั้งที่สาม ๑,๕๐๐ เล่ม พ.ศ.๒๕๓๖
พิมพ์รวม ๒ เล่ม ในงานพระราชทานเพลิงศพ
"นางทองพับ พานิชพัฒน์" ต.ช.

หมวด สน 3
021671
เลขหมู่ 914
A24YD
ฉ.1
อนุมัติเมื่อ ๑๖ ส

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND
31111000677417

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ *"นางทองพับ พานิชพัฒน์"* ต.ช. ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร กำหนดงานวันอาทิตย์ที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๖ นายดุสิต พานิชพัฒน์ ได้ทำหนังสือแจ้งแก่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรว่ามีความประสงค์จะขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง **"ไกลบ้าน"** เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

เรื่อง **"ไกลบ้าน"** เป็นพระราชนิพนธ์ลายพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งหลัง เมื่อปีมะแม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖ พุทธศักราช ๒๔๕๐ พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล หรือ 'สมเด็จหญิงน้อย' ผู้ซึ่งสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถในตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายใน เป็นจำนวน ๔๓ ฉบับ รวมระยะเวลาที่เสด็จประพาสทั้งสิ้น ๒๒๕ คืน เริ่มตั้งแต่เสด็จฯ ลงเรือพระที่นั่งมหาจักรีออกจากกรุงเทพฯ ผ่านสถานที่ต่าง ๆ ของแต่ละประเทศตามเส้นทางที่กำหนดไว้ในการเสด็จประพาส ณ ทวีปยุโรป โดยทรงเรือและรถไฟตามลำดับ อาทิเช่น ประเทศสิงคโปร์ อิตาลี สวิตเซอร์แลนด์ เยอรมนี ฝรั่งเศส อังกฤษ เบลเยี่ยม เดนมาร์ก และนอรเวย์ เป็นต้น

พระราชนิพนธ์เรื่อง **"ไกลบ้าน"** เป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระราชภารกิจแต่ละวัน และเหตุการณ์หรือสิ่งซึ่งพระองค์ได้ทอดพระเนตรในการเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง เป็นทำนองการบันทึกจดหมายเหตุหรือรายงานประจำวัน ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงสภาพความเป็นอยู่ พระพลานามัย ตลอดจนทุกข์

สุขส่วนพระองค์ นอกจากเกร็ดความรู้จากเรื่องราวต่างๆ ที่ทรงพรรณนาไว้ พร้อมทั้งเสนอแนวพระราชดำริและพระราชวินิจฉัยส่วนพระองค์ต่อเหตุการณ์ต่างๆ หรือส่วนที่เกี่ยวข้องซึ่งพระองค์ทรงประสบหรือได้ทอดพระเนตรในระหว่างการเสด็จประพาสครั้งนั้น นับเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ให้สาระประโยชน์ทางภูมิปัญญา และสะท้อนให้เห็นทัศนคติ สภาพบ้านเมือง สังคม ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลในแต่ละประเทศโดยเฉพาะเน้นให้เห็นทัศนียภาพ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ธรรมชาติ สภาพแวดล้อม ตลอดจนความเจริญทางวิทยาการของนานาอารยประเทศ ทำให้ผู้อ่านสามารถสืบทอดเจตนารมณ์ร่วมในเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ชัดเจน จึงเป็นเรื่องดีที่หลากหลายอรรถรส และสื่อทางความคิดอย่างแท้จริง

พระราชนิพนธ์เรื่อง **"ไกลบ้าน"** ให้คุณค่าอเนกอนันต์ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกข้อมูลและรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมาของหนังสือเรื่องไกลบ้านไว้ใน "อธิบายตำนานหนังสือเรื่องไกลบ้าน" เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๖ โดยพิมพ์ไว้ในส่วนต้นของหนังสือไกลบ้านที่จัดพิมพ์เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๖ ว่าแม้เรื่องไกลบ้านจะเป็นลายพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภานภดล แต่พระองค์ก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บุคคลทั่วไปอ่านได้บ้างตามความเหมาะสม ซึ่งเพียงลายพระราชหัตถเลขาไม่กี่ฉบับต่างก็แสดงความเห็นว่าเป็นเรื่องที่ดีมีคุณค่าเหมาะสมที่จะเผยแพร่เพื่อเป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบไป ดังนั้น จึงได้นำความกราบบังคมทูลเพื่อขอพระบรมราชานุญาตจัดพิมพ์เป็นหนังสือเผยแพร่ ซึ่งพระองค์ทรงมีพระราชกระแสดำริชอบ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ได้ โดยให้ตัดความที่ไม่สมควรเผยแพร่ออกบ้าง และจะทรงตรวจตัดต้นฉบับให้สมบูรณ์เพื่อการจัดพิมพ์ต่อไปเมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินกลับจาก

ประพาสยุโรปแล้วพร้อมทั้งโปรดเรียกชื่อลายพระราชหัตถเลขานี้ว่า "**ไกลบ้าน**" เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนพระนครในเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๕๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้อำนวยการจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง "**ไกลบ้าน**" เพื่อให้ทันจำหน่าย ณ ร้านหลวงในงานไหว้พระประจำปี ณ วัดเบญจมบพิตร วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๐ แต่ด้วยเหตุที่ระยะเวลากะทันหันจึงจัดพิมพ์จำหน่ายเป็นตอน ๆ กำหนดให้พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑ เป็นตอนหนึ่ง ซึ่งพิมพ์จำหน่ายได้เพียงบางตอนเท่านั้น และได้พิมพ์สืบต่อไปตามลำดับจนครบจำนวน รวมทั้งสิ้น ๑,๘๕๐ หน้ากระดาษ รวมพิมพ์เป็นสมุดใหญ่ ๔ เล่ม

ต่อมาพุทธศักราช ๒๔๖๖ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ผู้ได้รับพระราชทานกรรมสิทธิ์เรื่องไกลบ้าน มีพระประสงค์จัดพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้านแจกเป็นมิตรพลี เพื่อถวายสนองพระคุณพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ พระชนนี ในงานฉลองพระชันษาครบ ๖๐ ปีกุน จึงทรงมีรับสั่งให้หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจัดพิมพ์ถวาย และทรงมอบให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพดำเนินการพิมพ์อีกครั้งด้วยเหตุที่เคยทรงรับทราบกระแสพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างดี

การจัดพิมพ์เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๖ เป็นการจัดพิมพ์ครั้งที่สอง รวมพิมพ์เป็น ๒ เล่ม โดยขยายหน้ากระดาษเป็นขนาดสิบหกหน้ายกพิเศษ ได้แก้ไขเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ขึ้นกว่าครั้งแรก เป็นต้นว่า มีสารบาญทั้งเรื่องและรูปเพิ่มเติม มีคำอธิบายหมายเลขประกอบนามบุคคล และเรื่องราวพระราชนิพนธ์บางแห่งให้ชัดเจน มีรูปภาพประกอบเรื่องจำนวน ๘๕ รูป ที่เกี่ยวเนื่องด้วยการเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลังของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระองค์ทรงถ่ายเองเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะ

มีลายใบปกซึ่งสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงเขียนประทานประกอบเล่ม นอกจากนี้ยังได้ผนวกพิมพ์เรื่อง "จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน" พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไว้อีก ๑ เล่ม รวมเป็นหนังสือชุด ๆ ละ ๓ เล่ม

การจัดพิมพ์เรื่อง **"ไกลบ้าน"** ครั้งนี้นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่สาม ซึ่งเจ้าภาพได้ขออนุญาตจัดพิมพ์ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สาธารณชนโดยทั่วกัน โดยรวมพิมพ์เฉพาะพระราชนิพนธ์เป็น ๒ เล่ม มีสารบาญเรื่องรูป และภาพประกอบ ทั้งยังรักษารูปแบบและอักขรวิธีตามต้นฉบับของการจัดพิมพ์ครั้งที่สองไว้อย่างครบถ้วน เพื่ออนุรักษ์แบบฉบับการพิมพ์และช่วยจรรโลงมรดกวัฒนธรรมทางปัญญาแต่โบราณกาลให้คงอยู่สืบต่อไป อนึ่ง การพิมพ์ครั้งนี้เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติของ*นางทองพับ พานิชพัฒน์* ผู้วายชนม์ และคำไว้อาลัยพิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุประทานที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญกุศลอุทิศแด่ *"นางทองพับ พานิชพัฒน์"* เป็นภริยาสังคหธรรม และได้จัดพิมพ์หนังสือไกลบ้านนี้แจกเป็นวิทยาทาน ขออำนาจกุศลทั้งปวงจงเป็นพลวปัจจัยส่งเสริมให้ *"นางทองพับ พานิชพัฒน์"* ผู้วายชนม์ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผลตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพสมดังมโนปณิธานของเจ้าภาพทุกประการ

(นายสุวิชญ์ รัศมิภูติ)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์
๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๖

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๔๐๗

สำนักพระราชวัง

๙ เมษายน ๒๕๓๖

พระราชทานเพลิงศพ นางทองพับ พานิชพัฒน์ ค.ช. บุคคลผู้ทำคุณประโยชน์
ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ ที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๓๖ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง

อุดมศักดิ์/พิมพ์/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นางทองพับ พานิชพัฒน์
	เพื่อทราบ
	เครื่องพระราชทานเพลิง และเจ้าพนักงานผู้เชิญมานี้
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

นางทองพับ พานิชพัฒน์

(๑๑ พ.ค. ๒๔๕๒ - ๒ มีนาคม ๒๕๓๖)

กิตติกรรมประกาศ

เจ้าภาพขอขอบพระทัยและขอบพระคุณทุกท่านที่ได้ไปเยี่ยมคุณทองพับ พานิชพัฒน์ ทั้งที่โรงพยาบาลและที่บ้าน

ขอขอบคุณแพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลพญาไท ๑ และโรงพยาบาลกรุงเทพ ที่ได้ตรวจรักษา และดูแลอาการป่วยของคุณทองพับอย่างดียิ่ง

ขอขอบพระทัยและขอบพระคุณทุกท่านที่ได้มาร่วมพิธีศพของคุณทองพับในโอกาสต่าง ๆ ได้แก่ พิธีอาบน้ำศพ สวดพระอภิธรรม บรรจุศพ และพิธีบำเพ็ญกุศลตามวาระต่าง ๆ ตลอดจนพิธีพระราชทานเพลิงศพในวันนี้

ขอขอบคุณข้าราชการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ดำเนินการขออนุญาตจัดพิมพ์ และให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีในการตรวจทานต้นฉบับหนังสือพระราชนิพนธ์ 'ไกลบ้าน' ทั้งสองเล่มนี้ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้กรุณาเร่งรัดการจัดพิมพ์ให้แล้วเสร็จสมบูรณ์ทันเวลา

ส่วนเงินที่ท่านได้นำมาร่วมบำเพ็ญกุศลนั้น เจ้าภาพได้ร่วมสมทบในการสร้างกุฏิปฏิบัติธรรมที่วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร เจ้าภาพรู้สึกซาบซึ้งในกุศลเจตนาของทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง

กุศลใดที่พึงเกิดขึ้นจากการบำเพ็ญกุศลครั้งนี้ ขอกุศลนั้นจงมีแด่ทุกท่านทุกประการ

สามี บุตร-ธิดา และหลาน ๆ

รายนามเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม
นางทองพับ พานิชพัฒน์ ต.ช.

๓ มีนาคม ๒๕๓๖	นายดุสิต พานิชพัฒน์ พร้อมบุตรและหลาน
	สาขาวิชาศึกษาศาสตร์
	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
๔ มีนาคม ๒๕๓๖	นายจำนงค์ โพธิสาโร และครอบครัว
	สถาบันภาษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	คณะลูกหลานนครพนม
๕ มีนาคม ๒๕๓๖	สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน
	การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย
	วิศวฯ จุฬาฯ ๒๔๙๙
๖ มีนาคม ๒๕๓๖	บริษัทแอดมิรัล (ประเทศไทย)
	สโมสรไลออนส์ กรุงเทพฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์
	สโมสรไลออนส์ บางเขน กรุงเทพฯ
๗ มีนาคม ๒๕๓๖	ตระกูลสาคริก
	บริษัทพรีซิพาร์ท
๘ มีนาคม ๒๕๓๖	คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
	ราชสกุลลดาวัลย์
	ภาควิชาวิศวกรรมเครื่องกล
	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
๙ มีนาคม ๒๕๓๖	สัมมาชีวศิลปมูลนิธิ
	ปรอ. ๑
	สโมสรไลออนส์ ราชดำริ กรุงเทพฯ
	บริษัทอะโรเมติกส์ (ประเทศไทย) จำกัด

ประวัติย่อ
ของ
นางทองพับ พานิชพัฒน์

นางทองพับ พานิชพัฒน์ (น.ส.ทองพับ สุวรรนิชกุล) เกิดที่บ้านถนนตลาดจีน (ตลาดเก่า) ตำบลหัวเวียง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๕๒ เป็นบุตรนายอึ้ง และนางทองคำ สุวรรนิชกุล มีน้องสาวร่วมบิดามารดาเดียวกันหนึ่งคน คือ นางทองเพียร สุวรรนิชกุล และมีน้องสาวต่างมารดาหนึ่งคน คือ นางจินตนา อยู่อุบล

การศึกษา

น.ส.ทองพับ สุวรรนิชกุล ได้เข้าศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่หนึ่งที่โรงเรียนสตรีอเมริกัน หรือโรงเรียนวิชชานารีของจังหวัดลำปางในปัจจุบัน ในสมัยที่แหม่มแฮนนาเป็นครูใหญ่ เมื่ออายุได้สี่ขวบได้ย้ายไปศึกษาต่อชั้นประถมศึกษาปีที่สองที่โรงเรียนพุทธศาสนาหรือที่เรียกกันว่า โรงเรียนของหม่องส่วยต่อ ที่บ้านท่าเค้าม่วง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และเข้าศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่สามที่โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดลำปาง แล้วได้รับการคัดเลือกได้ทุนเป็นนักเรียนฝึกหัดครูของมณฑลมหาราษฎร์ไปศึกษาชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๐ จนกระทั่งจบหลักสูตรประโยคมัธยมในขณะนั้น ทั้งยังสอบได้ประกาศนียบัตรครูประถม (ป.ป) อีกด้วย

ชีวิตสมรส

น.ส.ทองพับ สุวรรนิชกุล ได้สมรสกับ นายดุสิต พานิชพัฒน์ ซึ่งเป็นเพื่อนบ้าน และบิดามารดามีอาชีพค้าขายด้วยกัน ณ ที่บ้านถนนไปรษณีย์ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๔๗๗ มีบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คือ:

๑. ดร.วันชัย พานิชพัฒน์ อดีตคณบดี คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สมรสกับ ดร.ม.ล.อานันท์ชนก ลดาวัลย์ รับราชการตำแหน่งรองศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาอังกฤษ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีบุตรธิดา ๒ คน คือ

(๑) น.ส.อนิศา ปริญญาตรี (อ.บ.) จุฬาฯ และ MBA University of New Haven สหรัฐอเมริกา

(๒) นายชยากร ปริญญาตรี (วศบ.) เกษตรฯ, และ MS (Structural Engineering) George Washington University สหรัฐอเมริกา

๒. นายจักก์ชัย พานิชพัฒน์ รับราชการตำแหน่งรองเลขาธิการ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน สำนักนายกรัฐมนตรี สมรสกับ น.ส.เพียงเพ็ญ สาคริก รับราชการตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีบุตรธิดา ๓ คนคือ

(๑) น.ส.อรกานดา ปริญญาตรี (B.A.) รัฐศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจาก University of Washington สหรัฐอเมริกา กำลังศึกษาระดับปริญญาโทที่ Sasin Graduate Institute of Business Administration จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(๒) น.ส.ภัทรานุช ปริญญาตรี (ร.บ.) คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ กำลังศึกษาระดับปริญญาโทที่ Boston University สหรัฐอเมริกา

(๓) นายกุลจักก์ ศึกษาระดับปริญญาตรีด้าน Computer Science ที่ Menlo College รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

๓. นายชิดชัย พานิชพัฒน์ รับราชการเป็นเจ้าหน้าที่สืบสวนสอบสวน ๙ สำนักงาน ป.ป.ป. สำนักนายกรัฐมนตรี

๔. ดร.อัจฉรา วงศ์โสธร รับราชการเป็นรองศาสตราจารย์ สถาบันภาษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมรสกับ ดร.ทองอินทร์ วงศ์โสธร รับราชการตำแหน่งรองศาสตราจารย์ และ ประธานคณะกรรมการประจำสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมาธิราช มีธิดา ๑ คนคือ น.ส.ณัฐนพินท์ ศึกษาระดับปริญญาตรีในสาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รับราชการ

เมื่อจบการศึกษาแล้ว ทางราชการได้บรรจุเป็นครูสอนที่โรงเรียนลำปางกัลยาณี ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด นางทองพับ พานิชพัฒน์ ได้รับราชการเป็นครูเป็นเวลา ๑๕ ปี จึงได้ลาออกจากราชการเมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๖ เพื่อติดตามสามี ซึ่งย้ายจากลำปางไปรับราชการในจังหวัดต่างๆ หลายแห่ง ในสมัยเป็นครู ครูทองพับได้สอนประจำชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ และ ปีที่ ๖ และได้สอนเกือบทุกวิชา มีลูกศิษย์ที่จบการศึกษาจำนวนนับร้อยๆ คน ซึ่งปรากฏว่าได้ประสบความสำเร็จในชีวิตหลายราย

การบำเพ็ญการกุศลสาธารณประโยชน์

นางทองพับ พานิชพัฒน์ ได้ทุ่มเทกำลังกายกำลังใจและกำลังทรัพย์ เพื่อช่วยการกุศลสาธารณประโยชน์เป็นอันมาก เช่น

(๑) เป็นประธานกรรมการกลางของมูลนิธิส่งเสริมศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดบวรนิเวศวิหาร ในระยะนั้นได้หารายได้โดยได้เป็นผู้อำนวยการสร้างภาพยนตร์การกุศลเรื่อง"คนใจบอด" แล้วนำไปฉายตามโรงภาพยนตร์ต่าง ๆ ได้รายได้ร่วมหนึ่งล้านบาท ในจำนวนนี้ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นเงิน ๕๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท

(๒) เป็นประธานกรรมการฝ่ายหารายได้ในงานฉัตรมงคลรำลึกของสโมสรไลออนส์ภาค ๓๑๐ ประเทศไทย แล้วนำรายได้ขึ้นทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นจำนวน ๓๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท

(๓) เป็นกรรมการฝ่ายหารายได้ เพื่อสร้างตึกศัลยกรรมโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ได้บริจาคทุนทรัพย์ส่วนตัวจำนวน ๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท และได้ชักชวนมิตรสหายมาร่วมบริจาคอีกประมาณหนึ่งแสนบาท

(๔) เป็นกรรมการหารายได้สร้างตึกผู้ป่วยโรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยา ได้บริจาคทุนทรัพย์ส่วนตัวและมิตรสหายผู้มีจิตกุศลประมาณหนึ่งแสนบาท

(๕) เป็นกรรมการอำนวยการกองทุนสงเคราะห์ชุมชน สภาสังคมสงเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ในสมัยที่นายอุเทน เตชะไพบูลย์เป็นประธาน สามารถหารายได้ประมาณแสนบาท

(๖) เป็นกรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพสตรี สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

(๗) ให้ความอุปถัมภ์ทุนการศึกษาแก่นักเรียนที่ยากจนตามโครงการของกรมพัฒนาชุมชน

(๘) เป็นสมาชิกและกรรมการที่ปรึกษาสโมสรไลออนส์สตรีกรุงเทพ และได้บริจาคทุนทรัพย์ส่วนตัวช่วยกิจการสโมสรไลออนส์ตลอดมาอย่างสม่ำเสมอ

(๙) บริจาคที่ดินส่วนตัวที่อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง แก่รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุขเพื่อสร้างโรงพยาบาลห้างฉัตร เป็นพื้นที่ประมาณ ๓๐ ไร่

(๑๐) บริจาคที่ดินส่วนตัวที่อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ให้แก่ทางราชการเพื่อสร้างสถานีอนามัย โรงเรียนประชาบาลและให้ที่แก่วัดที่อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย เป็นพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่

(๑๑) ร่วมกับครอบครัวสร้างพระประธานนำไปประดิษฐานไว้ที่โบสถ์วัดเขาถ้ำ ตำบลไม้งาม จังหวัดตาก และอีกหนึ่งองค์นำไปประดิษฐานที่วัดสายน้ำไหล อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ทั้งยังได้ทอดกฐินและผ้าป่าสามัคคีหลายครั้ง

(๑๒) ทำการกุศลในงานประเพณี "ตานก๋วยสลาก" ของพุทธบริษัทชาวเหนือ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามเป็นประจำทุกปี

(๑๓) เข้ารับการอบรมบรรเทาสาธารณภัย ที่กรมตำรวจจัดขึ้น

(๑๔) เข้ารับการอบรมลูกเสือชาวบ้าน รุ่นที่ ๗ ค่ายวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เขตดุสิต กรุงเทพฯ

กล่าวโดยสรุปแล้ว นางทองพับ พานิชพัฒน์ ได้บำเพ็ญการกุศลสาธารณประโยชน์จากทุนทรัพย์ส่วนตัวและได้ชักชวนผู้มีจิตศรัทธาร่วมสมทบเป็นจำนวนเงินหลายล้านบาท

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

เนื่องจากนางทองพับ พานิชพัฒน์ ได้บำเพ็ญการกุศลสาธารณ-ประโยชน์มาเป็นอันมาก จึงได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังนี้ :

๑. เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย

๒. เบญจมาภรณ์ช้างเผือก

๓. เหรียญกาชาดสรรเสริญชั้นที่ ๒

๔. จตุรถาภรณ์ช้างเผือก

๕. ตริตาภรณ์ช้างเผือก

นางทองพับ พานิชพัฒน์ถึงแก่กรรมด้วยอาการหัวใจล้มเหลว เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๖ สิริรวมอายุได้ ๘๓ ปี ๙ เดือน ๒๑ วัน

ผู้ถือเอาสารประโยชน์แห่งตนไว้ได้

ของ

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

คุณทองพับ พานิชพัฒน์ เท่าที่ข้าพเจ้ารู้จักและคุ้นเคยพอที่จะกล่าวถึงได้ว่า เป็นบุคคลผู้มีปัญญาหยั่งรู้ธรรมดาของสังขาร เป็นผู้ไม่ประมาท อาศัยสังขารประพฤติธรรมที่ดี ทำประโยชน์ให้เกิดมีแก่ตนและบุคคลอื่น เป็นที่นิยมนับถือของบุคคลที่รู้จัก และเกี่ยวข้องทั่วไป ชื่อว่าถือเอาสารประโยชน์แห่งตนไว้ได้ในโลกนี้ ดังพระพุทธภาษิตที่ทรงสรรเสริญไว้ ความว่า

สตรีใด เจริญด้วยศรัทธา ศีล ปัญญา จาคะ สุตะ อย่างละ ๒ ประการ สตรีเช่นนั้น เป็นอุบาสิกาผู้มีศีล ย่อมถือเอาสารประโยชน์แห่งตนไว้ได้ในโลกนี้

คุณทองพับ พานิชพัฒน์ เป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรมเช่นนี้ มีศรัทธาความเชื่ออันชอบด้วยเหตุผล มีความเลื่อมใสมั่นในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญกุศลจริยาเป็นอเนกประการ สมบูรณ์ด้วยศีลาจาวัตร มีความประพฤติทางกาย ทางวาจา อันเป็นที่ตั้งแห่งเมตตากรุณา ที่ตั้งแห่งความรักเคารพนับถือแห่งบุคคล ผู้มีวิสาสะ คุ้นเคย

มีปรีชาสามารถพอแก่การที่จะทำกรณียกิจน้อยใหญ่ อันเป็นหน้าที่มีให้บกพร่อง ได้บำเพ็ญบุญกุศลทานบริจาคโดยสมควรแก่สถานะแห่งตน ทั้งในส่วนแห่งศาสนกุศล และกุศลสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เป็นอันมาก ชื่อว่า บริบูรณ์ด้วยการบริจาคทั้ง ๒ ประการ คือธนทรัพย์และคุณสมบัติดังที่กล่าวมา สมควรแก่คำสรรเสริญว่า เป็นผู้ถือเอาสาร-ประโยชน์แห่งตนไว้ได้ในโลกนี้

ขออนุโมทนาสาธุการในคุณสมบัติของคุณทองพับ พานิชพัฒน์ และขออำนวยพรให้ถึงความเจริญด้วยประโยชน์และความสุข ในสุคติวิสัยสัมปรายภพให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

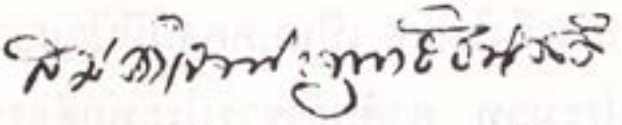

(สมเด็จพระพุทธชินวงศ์)

ปรารภถึง คุณทองพับ พานิชพัฒน์

ผู้เขียนรู้จักกับคุณดุสิตกับคุณทองพับมานาน โดยรู้จักกับคุณทองพับก่อนทางกิจการด้านศาสนกิจของมูลนิธิส่งเสริมศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ อันเป็นศาสนกิจส่วนหนึ่งของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพุทธศาสนา ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร (ผู้เขียนเคยเป็นเลขาธิการของสถานศึกษาแห่งนี้ และเป็นผู้จัดตั้งศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์นี้ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔) คุณทองพับเป็นกรรมการและเคยเป็นประธานกรรมการกลางของมูลนิธินี้ด้วย

ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์นี้ ตั้งขึ้นเพื่อความดีของเยาวชน และส่งเสริมพระพุทธศาสนา จึงมีผู้สนใจมาก โดยเฉพาะคุณสายสนม ไชยานุวัติ (ครั้งนั้นยังมิได้เป็นคุณหญิง) ได้สนใจเป็นพิเศษ จึงได้ชักชวนสมัครพรรคพวกมาร่วมกันตั้งมูลนิธินี้ ตอนนี้คุณทองพับจึงเข้ามาและกลายเป็นหลักสำคัญคนหนึ่งของมูลนิธินี้ เพื่อหารายได้มาสมทบทุนของมูลนิธิ คณะกรรมการจึงต้องมีการประชุมกันเสมอเพื่อหารือพิจารณาวิธีการ ในการประชุมแต่ละครั้งคุณทองพับต้องไปประชุมเป็นประจำ ในวิธีการหาทุนนั้นมีหลายวิธี เช่น จัดแสดงละครทางโทรทัศน์ ซึ่งได้ผลดีมาก และทุกครั้งคุณทองพับจะต้องมีส่วนร่วมงาน ด้วยความช่วยเหลือในรูปต่างๆ เช่น หาคนมาบริจาคช่วยสมทบทุนบ้าง ตนเองบริจาคบ้าง ตนเองร่วมแสดงเองบ้าง แต่ที่สำคัญยิ่งที่คุณทองพับได้ช่วยเหลือมูลนิธินี้ คือ รับเป็นผู้อำนวยการสร้างภาพยนตร์การกุศล "เรื่องคนใจบอด" อันเป็นบทประพันธ์ของธม ธาตรี

มีคุณเชิด ทรงศรี เป็นผู้กำกับการแสดง บริษัทสร้างภาพยนตร์เชิดไชย เป็นผู้จัดสร้างให้ทุกอย่าง โดยเฉพาะค่าบทประพันธ์ ค่ากำกับการแสดง ค่าแรงงานไม่ต้องเสียเลย ค่าตัวผู้แสดง เช่นคุณอาภัสรา หงสกุล (ในสมัยนั้นยังมิได้แต่งงาน) คุณอุรา จุรีเกศ คุณสนิท ธนรัฐ เป็นต้น ไม่ต้องเสียเลย ทุกคนให้ความร่วมมือด้วยความเต็มใจ เพราะหวังผลคือความดีของเยาวชนและส่งเสริมพระพุทธศาสนา (ซึ่งคนไทยนับถือมากว่าสองพันปีแล้ว ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ จนบัดนี้) ภาพยนตร์เรื่องนี้ ทำรายได้ดีมาก ได้ตั้ง ๑ ล้านบาท ซึ่งในสมัยนั้นภาพยนตร์ที่จะทำรายได้ถึงระดับนี้หายาก และทางมูลนิธิได้นำทูลเกล้าฯ โดยเสด็จพระราชกุศล ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำนวน ๕๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนละครโทรทัศน์นั้น แสดงหลายครั้งหลายเรื่อง โดยมากเป็นเรื่องของ ธม ธาตรี เช่น เรื่องคนใจบอด พระนางสามาวดี พระโมคคัลลานะพระสารีบุตร นางกีสาโคตมี นางกุณฑลเกสี เป็นต้น ผู้แต่งเพลงประกอบได้แก่ คุณประสิทธิ ศิลปบรรเลง ผู้กำกับการแสดงละคร โดยมากโดยเฉพาะทั้ง ๖ เรื่องดังกล่าว คือคุณลัดดา ศิลปบรรเลง (สารตายน) ผู้แสดง มีนางสาวไทยหลายคน และบุคคลที่เป็นนักวิชาการ การเศรษฐกิจ การสังคมมากควรที่นำมากล่าวไว้เพื่อให้เห็นว่าคุณทองพับมีผลงานด้านนี้อย่างไร และเพื่อกันลืม

ตั้งแต่นั้นมา ทั้งสองท่าน คือทั้งคุณดุสิตทั้งคุณทองพับ ได้ติดต่อกับผู้เขียนมาตลอด เพิ่งมาห่างเมื่อเร็วๆ นี้เอง นึกว่าคงเป็นเพราะแก่ตัวลงตามๆ กัน ก็เลยไม่สะดวกในการติดต่อ พอได้ข่าวก็เป็นข่าวแจ้งความในหนังสือพิมพ์เป็นรายการศพไปเสียแล้ว แต่ก็ไม่แน่ใจ ได้โทรศัพท์ถามคุณหญิงสายสนม ไชยานุวัติ จึงแน่ใจ และได้ไปเยี่ยมศพในคืนหนึ่ง รู้สึกสลดใจ เคยถ่ายรูปร่วมกันทั้งสองท่านที่หน้ากุฏิก็ดู

แข็งแรงดีทั้งคู่ ไม่น่าจะเปลี่ยนไปเป็นอย่างนี้ ทำให้นึกถึงตัวเองว่า

ตเถวาหำ ภวิสฺสามิ	วันหนึ่งเราก็จะเป็นอย่างนี้
มา ปมชฺชตุ ชีวิเต	อย่าประมาทในชีวิต
อทฺธุวำ ชีวิตำ	ชีวิตไม่แน่นอน
อวสฺสำ มริตพฺพำ	ตายแน่นอน
กตปุญฺญานุภาเวน	สุขิตา เขมิยา อยำ
สมฺปราเย สุคติ ยาตุ	นิทฺทุกฺขา ภวตุ สพฺพพา

ด้วยอานุภาพแห่งบุญที่คุณทองพับได้ทำเอง กับที่ผู้อื่นได้ทำอุทิศให้คุณทองพับ ขอคุณทองพับนี้ จงมีความสุขเกษมสำราญ ปราศจากทุกข์ทุกเมื่อ และจงไปสุคติโลกสวรรค์ในสัมปรายภพนั้นเทอญ

พระญาณวโรดม
วัดเทพศิรินทราวาส
๑๙ เมษายน ๒๕๓๖

อาลัยคุณทองพับ

วันนั้นเป็นวันอังคารที่ ๒ มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๖ หลานอรกานดา พานิชพัฒน์ ลูกของเพียงเพ็ญ พานิชพัฒน์ ลูกสาวคนที่ ๒ ของข้าพเจ้า ซึ่งไปเยี่ยมคุณปู่ (คุณดุสิต พานิชพัฒน์) ที่โรงพยาบาลวิชัยยุทธ เนื่องจากการผ่าตัดหัวเข่า ได้มาบอกข้าพเจ้าว่า 'คุณย่าทองพับ' เสียแล้วที่โรงพยาบาลกรุงเทพ วันนี้เอง

ข้าพเจ้ารู้สึกตกใจมากเพราะ 'คุณทองพับ' นั้น นอกจากจะเกี่ยวดองเป็นญาติด้วยการแต่งงานของลูกๆ เราแล้ว ข้าพเจ้ายังรู้จักมาตั้งแต่ยังเป็น 'นางสาวทองพับ สุวรรนิชกุล' นักเรียนฝึกหัดครูโรงเรียนเบญจมราชาลัย โรงเรียนฝึกหัดครูแห่งแรกของประเทศไทย เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๖๗

ข้าพเจ้ารู้จักคุณทองพับตั้งแต่ปีแรกที่ได้เข้าเป็นครูสอนศิลปะการขับร้องและดนตรีที่โรงเรียนเบญจมราชาลัยโดยที่ข้าพเจ้าเพิ่งเรียนจบจากโรงเรียนราชินี ปากคลองตลาด เมื่ออายุได้ ๑๗ ปี ไม่ห่างจากลูกศิษย์เท่าใดนัก ท่านอาจารย์ใหญ่พระองค์แรกของโรงเรียนเบญจมราชาลัย คือหม่อมเจ้าหญิงจันทรนิภา เทวกุล ซึ่งเป็นองค์น้องของหม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล พระอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีเคยทรงสอนข้าพเจ้าและพี่สาวคือคุณหญิงชิ้น ศิลปบรรเลง ที่โรงเรียนราชินีมาก่อน เมื่อคุณหญิงชิ้นเรียนจบก็ได้เป็นครูสอนภาษาฝรั่งเศสและขับร้องดนตรีที่โรงเรียนราชินี ท่านจึงทรงให้ข้าพเจ้าเป็นครูโรงเรียนเบญจมราชาลัย

ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงทราบดีว่า คุณทองพับ ซึ่งเป็นนักเรียนฝึกหัดครูชั้นมัธยม ๖ ในขณะนั้นนอกเหนือไปจากเป็นนักเรียนที่เรียนดีแล้วยังเป็นผู้มีพรสวรรค์ทางด้านศิลปการแสดง และการขับร้องอย่างมากอีกด้วย ประกอบกับการที่คุณทองพับมีรูปร่างสูงสง่างาม ร้องเพลงไทยได้อย่างไพเราะและถูกต้องจึงมักได้รับเลือกให้แสดงละครเป็นพระเอกทุกครั้ง โดยเฉพาะประเภทละครร้อง คุณทองพับร้องเพลงไทยเดิมได้อย่างไพเราะหลายเพลง และได้แสดงเป็นพระเอกละครในละครเรื่อง "มหาสยุมพร" ของโรงเรียนเบญจมราชาลัย ซึ่งเป็นละครที่ถูกกล่าวขวัญถึงอย่างมากเรื่องหนึ่งในสมัยนั้น

คุณทองพับเป็นนักเรียนที่ดี มีความเคารพต่อครูบาอาจารย์ทำให้เป็นที่รักของครูอาจารย์ในโรงเรียนเบญจมราชาลัย ทั้งยังเป็นผู้มีนิสัยโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนฝูง ทำให้เพื่อนๆ และรุ่นน้องๆ มีความเคารพนับถือเรียก "พี่ทองพับ" กันแทบทั้งโรงเรียน เมื่อคุณทองพับเรียนจบจากโรงเรียนฝึกหัดครูเบญจมราชาลัยแล้วก็กลับไปเป็นครูที่บ้านเดิม จังหวัดลำปาง ข้าพเจ้ามั่นใจว่า คุณทองพับต้องเป็นครูที่ดีอย่างแน่นอน หลังจากนั้นเราก็ไม่ได้พบปะกันอีกเลย จนกระทั่งคุณจักก์ชัย พานิชพัฒน์ ลูกชายคนที่สองคุณทองพับและคุณดุสิต ได้มาแต่งงานกับเพียงเพ็ญ สาคริก ลูกสาวคนที่สองของข้าพเจ้า จึงทำให้มีโอกาสพบปะใกล้ชิดสนิทสนมกันยิ่งขึ้นอีกครั้ง

แม้ว่าคุณทองพับ พานิชพัฒน์ จะละจากโลกนี้ไปแล้วก็ตาม แต่คุณงามความดีและกรรมที่ดีที่คุณทองพับได้กระทำไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่นั้น แสดงให้เห็นชัดเจนว่าจะส่งผลให้ดวงวิญญาณของคุณทองพับได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพแน่นอน

ข้าพเจ้าขอแสดงความรักและอาลัยในการจากไปของคุณทองพับเป็นอย่างยิ่ง

นางมหาเทพกษัตรสมุห
บรรเลง (ศิลปบรรเลง) สาคริก

ด้วยความอาลัยรัก
คุณทองพับ พานิชพัฒน์

ดิฉันได้รับข่าวว่า คุณทองพับ พานิชพัฒน์ ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ดิฉันตกใจ ใจหายวาบไปทันที เพราะดิฉันตั้งใจไว้ก่อนแล้วว่าจะชวนเพื่อนๆ ไปเยี่ยมเธอที่บ้าน ข่าวการเจ็บไข้ของเธอนั้นทราบอยู่แล้ว แต่การนัดหมายตกลงกันไม่ได้ เพราะเพื่อนคนนี้ว่าง คนนั้นไม่ว่าง ไม่มีวันเวลาตรงกันได้แน่นอนสักที รอกันอยู่จนคุณทองพับน้องรักของเราได้ถึงแก่กรรมจากไป ดิฉันเสียใจอย่างยิ่ง ข่าวการมรณกรรมของคุณทองพับ ทำให้ดิฉันนั่งเศร้าซึมตกตะลึง อ่อนใจอยู่พักใหญ่ หลังจากได้รับโทรศัพท์แล้ว ความล่าช้าทำให้ไม่มีโอกาสพบกับเธออีก

ภาพความสุภาพอ่อนหวานน่ารักของเธอ ยังฝังยิ่งแน่นอยู่ในความทรงจำของดิฉัน คุณทองพับเป็นนักเรียนประจำโรงเรียนเบญจม-ราชาลัย ซึ่งแต่ก่อนนี้สมัยอยู่โรงเรียนเบญจมราชาลัย เป็นโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีแห่งแรกของประเทศไทย เดิมทีสถานที่แห่งนี้เป็นวังเก่าของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่ายังไม่มีโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีเลย จึงทรงอุทิศให้รัฐบาลจัดตั้งเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีแห่งแรก ถวายเพื่อเป็นพระราชานุสรณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุล-จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๖ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสด็จเป็นองค์ประธานเปิดนามโรงเรียนว่า "โรงเรียนเบญจมราชาลัย"

จะเป็นด้วยโรงเรียนนี้มีครู อาจารย์ดี มีจิตวิทยาสูง วางระเบียบแบบแผนเหมาะสมแก่การศึกษา จึงได้มีนักเรียนของโรงเรียนมีความเฉลียวฉลาด มีความประพฤติดีเป็นส่วนมาก คุณทองพับ พานิชพัฒน์ เป็นศิษย์เก่าที่เป็นยอดของนักเรียน มีความสุภาพเรียบร้อยอ่อนน้อม วาจาไพเราะอ่อนหวานเป็นที่รักของผู้ใหญ่ ญาติมิตรเป็นจำนวนมาก คุณทองพับเป็นหญิงสาวที่น่ารักจริงๆ มีสังคมดี มีศีลธรรม วัฒนธรรม พร้อมทั้งมีศิลปะในการแสดงราวกับว่าสำเร็จมาจากมหาวิทยาลัยศิลปากร ดิฉันรักเธอมาก เรียกเธอว่าน้องทองพับมาตั้งแต่สมัยอยู่โรงเรียนเบญจมราชาลัยร่วมกัน ประกอบด้วยเธอเป็นคนรูปร่างหน้าตาสะสวย มีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส อ่อนหวานต่อเพื่อนๆ รุ่นน้อง เคารพนับถือผู้สูงอายุกว่า ดิฉันจึงรักเธอมาก การเล่นการแสดงละคร เมื่อมีการซักซ้อม หรือแสดงจริงที่โรงเรียน คุณทองพับร่วมแสดงด้วย ดิฉันต้องแวะเข้าไปดูการแสดงของเธอแทบทุกครั้ง มีครั้งหนึ่งเพื่อนนักเรียนประจำของดิฉันคนหนึ่งป่วย ดิฉันจึงรับอาสาไปวานผู้รับใช้ของโรงเรียนให้ไปซื้อข้าวต้มมาให้เธอรับประทาน มัวแวะดูคุณทองพับแสดงละครเพลินเสียนาน นึกขึ้นได้ว่ารับอาสาเพื่อนอีกคนหนึ่ง ตกใจรีบไปรับข้าวต้มมาให้เพื่อนผู้เจ็บไข้ผู้นั้น เธอคอยเสียนาน ข้าวต้มบานเต็มชาม เพื่อนที่รักผู้เจ็บไข้ผู้นั้นถึงแก่ต้องให้ดิฉันขอโทษเธอเป็นการใหญ่ เธอจึงให้อภัย ทีหลังเข็ดจะรับช่วยเหลือเพื่อนคนใดต้องท่องจำเป็นบทอาขยานทีเดียว แต่เดี๋ยวนี้ก็ยังไม่แน่ใจ ถ้าคุณทองพับอยู่แสดงละครอีก ดิฉันจะไม่แวะดูเธอแสดงละครอีกได้หรือไม่ สงสัยตัวเอง ความสุภาพเรียบร้อยน่ารักของคุณทองพับจะทำให้ดิฉันลืมตัวลืมใจไปอีก

คุณทองพับเป็นผู้โชคดีหลายชั้น เรียนหนังสือเก่ง มีความสุภาพอ่อนโยน เป็นที่รักของบรรดาพี่และน้อง ตลอดจนเพื่อนฝูงแทบ

ทุกคน การจากไปของคุณทองพับ จึงนำความเศร้าโศกมาสู่พวกพี่ๆ น้องๆ และเพื่อน ดิฉันจึงขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้คุณทองพับ พานิชพัฒน์ มีความสุขสงบอยู่บนสวรรค์ชั้นวิมานสืบไป ถ้าชาติหน้ามีจริง ขอให้เราได้พบกันอีกนะคะคุณทองพับ พานิชพัฒน์ ที่รักของพี่

ด้วยความอาลัยอย่างสุดซึ้ง

เนื้อทิพย์ เสมรสุต

(คุณหญิงเนื้อทิพย์ เสมรสุต)

๑๙๖ บ้านอำนวยทิพย์ ถนนอิสรภาพ ธนบุรี กรุงเทพฯ

อาลัยพี่ทองพับ พี่ที่รักของน้อง ๆ

ข้าพเจ้าได้รู้จักกับพี่ทองพับ พานิชพัฒน์มาประมาณ ๓๐ กว่าปีแล้ว เพราะว่าพวกเราต่างเป็นเลดี้ไลออนส์ด้วยกัน เมื่อมีการพบกันข้าพเจ้ามีความเคารพนับถือพี่ทองพับเป็นอย่างมาก ข้าพเจ้าและสามีพร้อมลูก ๆ รักคุณป้าทองพับมาก จนกระทั่งสามีของข้าพเจ้าได้เสียชีวิตลงเมื่อปลายปี ๒๕๑๘

ในปี ๒๕๑๙ ได้มีการรับนโยบายจากไลออนส์สากลให้จัดตั้งสโมสรสตรีขึ้น เพื่อเป็นการสนับสนุนให้ช่วยสโมสรไลออนส์ชาย สโมสรไลออนส์กรุงเทพในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยพี่ดุสิตสังกัดอยู่ด้วย ได้ร่วมชักชวนพวกเลดี้ไลออนส์ในสโมสรต่าง ๆ มาร่วมกันจัดตั้งสโมสรไลออนส์สตรีขึ้น ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาไว้วางใจให้เป็นนายกสโมสรสตรีคนแรก ข้าพเจ้าได้เชิญเลดี้ไลออนส์อาวุโสต่าง ๆ ขอให้เป็นที่ปรึกษาของสโมสร ท่านที่เป็นผู้อาวุโสต่าง ๆ ขอให้กำลังใจแก่น้อง ๆ เราได้จัดตั้งและใช้นามว่า "สโมสรไลออนส์สตรีกรุงเทพ" ในความอุปถัมภ์ของ "สโมสรไลออนส์กรุงเทพในพระบรมราชูปถัมภ์" เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๑๙ ตลอดมา โดยมีชื่อของไลออนเนสทองพับ พานิชพัฒน์ เป็นที่ปรึกษาของสโมสร พี่ทองพับได้แนะนำช่วยเหลือกิจกรรมของสโมสรมาตลอดเวลา ไม่เคยละทิ้ง จนกระทั่งเมื่อปี ๒๕๓๑ ได้มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของไลออนส์สตรีกรุงเทพ ให้มีสิทธิเท่าเทียมสโมสรไลออนส์ชายทุกประการ ทางสโมสรได้เปลี่ยนนามของสโมสรเป็น "สโมสรไลออนส์ราชดำริกรุงเทพ"

พี่ทองพับของน้อง ๆ ก็ได้รับเป็นที่ปรึกษาอยู่โดยตลอดไม่เคยเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อทางสโมสรจัดงานมีความจำเป็นที่จะต้องขอความช่วยเหลือจากพี่ พี่ทองพับไม่เคยเกี่ยงงอนใด ๆ ให้ความช่วยเหลือสโมสรมาโดยตลอดเวลา

จนกระทั่งมาเมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๓๔ เรามีการประชุมคณะกรรมการสโมสรที่ห้างเซ็นทรัลชิดลม พี่ดุสิตและพี่ทองพับได้มาเชิญพวกเราน้อง ๆ ไปในงานครบรอบแต่งงานของพี่ทั้งสองครบรอบ ๕๔ ปี ขอให้น้อง ๆ ไปร่วมแสดงความยินดีต่อพี่ที่โรงแรมรามาการ์เด้น เพราะลูก ๆ ของพี่ก็จะครบรอบร่วมกับคุณพ่อคุณแม่ด้วย พวกเรารู้สึกประทับใจของพี่ทั้งสองมาก เพราะก่อนหน้านี้พี่ทองพับได้เข้าโรงพยาบาลพญาไทเพื่อรับการผ่าตัด เพิ่งหาย ยังอุตส่าห์มาด้วยตนเองทั้งสองท่าน พวกเราประทับใจในความรักและเอ็นดูต่อพวกเราเสมอ

ไม่นึกเลยว่าพี่ทองพับจะต้องเข้าโรงพยาบาลอีกครั้ง พวกเรานัดกันไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลกรุงเทพ พี่ที่รักของน้อง ๆ ไม่รู้สึกตัวเลย ข้าพเจ้าได้เข้าไปพูดกับพี่ที่ข้างหูว่า พี่ได้ยินหนูพูดไหมคะ หนูสุดสงวนกับปุ้ยมาเยี่ยมคุณป้านะคะ ขอให้พี่หายเร็ว ๆ นะคะ ต่อมาได้ทราบว่าได้กลับบ้านแล้ว ก็นัดกันว่าจะไปเยี่ยมที่บ้าน ผลัดกันอยู่นั่นแหละคนนี้อ้างว่าคนนี้ไม่ว่าง จนถึงเดือนมีนาคมพวกเราได้นัดกันว่าถึงอย่างไรก็ต้องไปเยี่ยมให้ได้ในวันที่ ๑๗ มีนาคมนี้ เพราะครบรอบแต่งงานของพี่อีกครั้งหนึ่ง

ก่อนถึงวันครบรอบของพี่ทองพับเพียงไม่กี่วัน ได้รับโทรศัพท์จากเด็กของสโมสรว่าพี่ทองพับเสียแล้ว โดยจากพวกเราไป โดยไม่มีวันกลับมาพบกับพวกเราได้อีกแล้ว

พวกน้องๆ รู้สึกเศร้าเสียใจในการจากไปของพี่ที่รักเคารพของพวกเราใน "สโมสรไลออนส์ราชดำริกรุงเทพ" เป็นอย่างมาก พวกเราจะหาคนที่รักและสนใจในงานของสโมสรอย่างพี่ทองพับคงไม่มีอีกแล้ว ตลอดเวลาที่ก่อตั้งสโมสรมาเป็นเวลา ๑๖ ปีแล้ว พี่ทองพับได้เป็นกำลังใจช่วยเหลือมาโดยตลอด ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ ทั้งสิ้น โดยเฉพาะกับครอบครัวของข้าพเจ้าก็ได้รับความรักและห่วงใยในลูกๆ ของข้าพเจ้ามาตลอดเวลา ในความดีและความเอื้อเอ็นดูต่อครอบครัวของพี่ทองพับ ข้าพเจ้าขอจารึกไว้ในดวงใจของข้าพเจ้าเสมอ

ขอดวงวิญญาณของพี่ทองพับ ถ้าพี่มีญานใดๆ ขอจงรับทราบว่าพวกเราคิดถึงเสียดายพี่เป็นอย่างยิ่ง ขอให้พี่ที่รักของน้องๆ จงไปสู่สัมปรายภพ ในความดีที่ได้ก่อไว้ได้ไปสู่สรวงสวรรค์และสถิตอยู่ในความสุขชั่วนิรันดร์

อาลัยพี่ทองพับเป็นอย่างยิ่ง

จากน้อง

ไลออนเนส สุดสงวน วานิชอังกูร

หอสมุดแห่งชาติ

ด้วยความอาลัยรัก

คุณทองพับและข้าพเจ้าเป็นคู่ชีวิตที่ได้พบกัน รู้จักกัน สนิทสนมกัน รักกันและได้ครองชีวิตคู่กันล่วงผ่านพ้นวัยต่าง ๆ ตั้งแต่ปฐมวัย มัชฌิมวัย ตราบกระทั่งปัจฉิมวัย ในปฐมวัยที่เราได้พบกันนั้น บิดามารดาของเราทั้งสองต่างมีอาชีพค้าขายอยู่ย่านตลาดจีน ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำวัง จังหวัดลำปาง ในวัยเรียน เราต่างก็มาศึกษาที่กรุงเทพ-มหานครโดยที่คุณทองพับได้รับทุนเล่าเรียนดีของจังหวัดมาศึกษาที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ส่วนข้าพเจ้ามาศึกษาที่โรงเรียนอัสสัมชัญและกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัยด้วยทุนส่วนตัว

เมื่อจบการศึกษาแล้วเราก็กลับมาทำงานที่ลำปางเหมือนกัน คุณทองพับเป็นครูโรงเรียนลำปางกัลยาณี ส่วนข้าพเจ้าได้ร่วมกับเพื่อนสนิท เช่น คุณบุญเรียบ ศรีอ่อน และคุณแสน เมืองยศ เปิดโรงเรียนชายประเภท Grammar School ขึ้น ในระยะนี้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสสนิทสนมกับคุณทองพับมากขึ้น และเมื่อใดที่ข้าพเจ้าลงแข่งขันฟุตบอลรับหน้าที่เป็นผู้รักษาประตู ก็จะได้รับเกียรติจากคุณทองพับไปให้กำลังใจอย่างสม่ำเสมอ

ข้าพเจ้าและคุณทองพับสมรสกันเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ และหลังจากนั้นไม่นานนักข้าพเจ้าก็ได้รับทุนไปศึกษาที่โรงเรียนป่าไม้ จังหวัดแพร่ และต่อมาได้รับทุนรัฐบาลไทยไปศึกษาด้านวิชาการป่าไม้ที่มหาวิทยาลัยฟิลิปปินส์ เมืองลอส บานโยสและศึกษาจบกลับมาประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ครั้งใดก็ตามที่ข้าพเจ้าหวนคิดถึงอดีต ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งใจในคุณงามความดี ความรักอย่างอุทิศกายใจ ความมานะบากบั่นและความเสียสละที่คุณทองพับได้ทำนุบำรุงเลี้ยงดูบุตรธิดาให้ข้าพเจ้าระหว่างที่ข้าพเจ้าต้องไปจากบ้านให้ลูก ๆ มีสุขภาพอนามัยดี การศึกษาเล่าเรียนดี และมีการคบหาสมาคมดีกับเพื่อน ๆ ไม่เพียงแต่ข้าพเจ้าเท่านั้นที่โชคดีได้มีคุณทองพับเป็นคู่ชีวิตที่เป็นช้างเท้าหลังผู้ประเสริฐ ลูก ๆ ของข้าพเจ้าก็โชคดีที่มีคุณทองพับเป็นแม่ผู้ดีเลิศอบรมเลี้ยงดู

คุณทองพับมีบทบาทสำคัญในการช่วยข้าพเจ้าให้สามารถปฏิบัติหน้าที่การงานในฐานะอธิบดีกรมป่าไม้และในวงสังคมทั้งในประเทศและนอกประเทศเช่นในฐานะประธานพุทธบริษัทชาวเหนือและนายกสโมสรไลออนส์สากลภาค ๓๑๐ ได้อย่างเต็มความสามารถ ข้าพเจ้าไม่เคยรู้สึกกังวลใจอย่างใดเลยเมื่อต้องรับรองแขกเหรื่อทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นในบ้านหรือนอกบ้านหรือจะต้องนำอาหารและดอกไม้ไปร่วมงานบุญต่าง ๆ เพราะคุณทองพับพร้อมเสมอที่จะช่วยรับภาระ อย่างเต็มใจและด้วยความยินดี

เราได้ฉลองสุวรรณวิวาห์ในวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๘ และต้องมาพรากจากกันในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๖ ยังเหลืออีกเพียง ๑๕ วันเท่านั้นที่จะครบรอบ ๕๙ ปีของการสมรส

ถึงแม้ว่าคุณทองพับจะได้จากข้าพเจ้าและลูก ๆ ไปสู่สุคติภพแล้ว คุณงามความดีนานัปการของเธอและความรักอาลัยที่เรามีต่อเธอจะยังคงอยู่ ณ กลางหทัยไม่เปลี่ยนแปลง

ด้วยรักตราบชั่วฟ้าดินสลาย

ดุสิต พานิชพัฒน์

"คุณแม่"

แม่ เปรียบเสมือนบ้านที่ให้ร่มเงา ปกป้องลูก ๆทุกคนที่อยู่ในร่มไม้ชายคาด้วยความรักและความอบอุ่นอย่างเสมอภาคและด้วยความสม่ำเสมอไม่คลอนแคลน

บ้านคือความรัก
บ้านคือความอบอุ่น
บ้านคือความสมานสามัคคี
บ้านคือเสถียรภาพ

หลังคาบ้านหลังนี้ไม่เคยรั่ว โหว่ ชำรุดเพราะกระแสลม พายุ ฝนหรือภัยธรรมชาติและอิทธิพลที่นอกเหนือธรรมชาติใด ๆ ร่มไม้ชายคานี้ให้ความร่มเย็นอยู่เป็นนิจ

เมื่อ **แม่** ต้องจากไป เมื่อท่านอายุ ๘๓ ปี ๙ เดือน ๒๙ วันนั้น ทั้ง ๆ ที่รู้มาแล้วล่วงหน้า ทั้ง ๆ ที่ทำใจมาก่อนระหว่างที่ท่านป่วยหนัก รวมเวลาทั้งสิ้น ๑ ปี ๔ เดือนที่ท่านได้ล้มลงเพราะเส้นโลหิตในสมองแตกในเช้ามืดของวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๓๔ ได้รับการผ่าตัดจนผ่านวิกฤตการณ์มาได้ ได้กลับมารักษาตัวที่บ้าน และด้วยความพยายามของคณะแพทย์ที่จะทำให้ท่านกลับฟื้นคืนดีดังเดิม อีกทั้งความหวังของลูก ๆ ที่จะได้พูดคุยไปไหนมาไหนกับคุณแม่ได้อีก คุณแม่ก็มาจากไปเพราะแพ้สังขารสิ้นใจโดยสงบด้วยหัวใจล้มเหลวเมื่อเวลา ๑๓.๑๐ นาฬิกา ของวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๓๖ ความรู้สึกสูญเสียก็ยากที่จะลบเลือน

แม่ ให้กำเนิด ให้ความรัก ให้การเลี้ยงดู ให้คำแนะนำในการศึกษาและการดำเนินชีวิต ความเข้มแข็งของ**แม่**ในทุกวาระได้ประจักษ์ชัดและตรึงใจลูก ๆ ทุกคน ในยามที่ต้องเลี้ยงลูกในระหว่างสงคราม **แม่**จำต้องอดออมดูแลให้ลูกๆ ได้มีสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นครบถ้วน ไม่ว่า**แม่**จะต้องลำบากเพียงใด **แม่**ก็ไม่เคยบ่น **แม่**เฝ้าสอนดูแลให้ลูก ๆ ทำการบ้าน ท่องหนังสือ ให้ขยันหมั่นเพียรจนกระทั่งทุกคนเติบโตตระหนักในหน้าที่ของตนเองและปฏิบัติตามที่ได้ถูกปลูกฝังมา

ในสายตาของลูกๆ คุณแม่เป็นผู้ที่เข้มแข็ง มีพลานามัยดีเลิศ เพราะในยามป่วยไข้คุณแม่เป็นผู้เฝ้าประคบประหงมเราโดยที่ตัวท่านเองไม่เคยล้มป่วยเลย แต่เมื่อมาล้มป่วยท่านก็มีอาการหนักจนสุดที่จะเยียวยาให้กลับฟื้นเหมือนเดิมได้ ความเข้มแข็งของคุณแม่ในวาระสุดท้ายก็เป็นที่ประจักษ์ใจแก่พวกเรา ท่านไม่เคย "กลัว" การรักษาของแพทย์ และกล่าวเสมอว่า "ไม่กลัว" แม้กระทั่งความตาย ท่าน "พร้อมเสมอ" ต่อชะตาชีวิต อีกนัยหนึ่ง ท่านได้เตรียมตัว เตรียมจิตใจไว้แล้วต่อวาระสุดท้าย ได้แผ้วถางทางจิตไว้ล่วงหน้าเช่นบุคคลที่ไม่ประมาททั้งหลายที่มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

ขอให้กุศลผลบุญทั้งหลายที่คุณแม่ได้กระทำไว้ให้เกิดประโยชน์ทั้งทางโลก ทางธรรมเป็นคุณานูปการนำทางให้จิตวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านไปสู่ความหลุดพ้นตามวิสุทธิมรรคของพุทธมรรคาอันเลิศล้ำสว่างไสวนิรันดร

จิตกุศลที่คุณแม่ได้ปลูกฝังไว้ ให้ลูกๆ ยึดถือปฏิบัติตามก็จะไม่มีวันเสื่อมคลาย

จาก

ลูก ๆ ของแม่

แด่... "คุณย่า..คุณยาย"

คุณย่า..คุณยาย เป็นผู้ที่กอปรไปด้วยความเมตตา กรุณา ต่อหลานทุกคน เป็นผู้ให้ความรัก สร้างความอบอุ่นแก่ครอบครัวของเราตลอดมา ภาพที่พวกเราได้เห็นเสมอคือ ภาพของความรักและความเข้าใจ ที่มีให้แก่กันระหว่างคุณย่า..คุณยาย และ คุณปู่..คุณตาของพวกเรา คุณย่า..คุณยายให้การดูแลและเอาใจใส่ต่อคุณปู่..คุณตาเป็นอย่างดีเสมอมา และ คุณปู่..คุณตาเป็นคุณปู่..คุณตาที่น่ารักของคุณย่า..คุณยายอย่างไม่เคยเสื่อมคลาย คุณปู่..คุณตา-คุณย่า..คุณยายเป็นคู่ชีวิตแบบฉบับประจำใจของหลานๆ ตั้งแต่พวกเรายังเล็กอยู่ เราได้เห็นคุณย่า..คุณยายมีแต่ความเอื้ออาทรต่อผู้อื่นเสมอ คุณย่า..คุณยายไม่เคยปฏิเสธที่จะให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ที่คุณย่า..คุณยายทราบว่าพวกเขากำลังต้องการความช่วยเหลือ และคุณย่า..คุณยายได้ปฏิบัติด้วยความจริงใจและเต็มใจเสมอมา จากความดีงามที่เสมอต้นเสมอปลายทั้งมวลของคุณย่า..คุณยาย พวกเราจึงได้พบเห็นภาพของผู้คนที่รักและเคารพคุณย่า..คุณยายด้วยความจริงใจตลอดมา

แม้คุณย่า..คุณยายได้จากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับมา คุณย่า..คุณยายจะยังคงอยู่กับพวกเรา...ในความทรงจำของหลานๆ ทุกคน...อย่างไม่มีวันจากไปเลย ขอให้คุณย่า..คุณยายที่รัก...ประสบแต่สุคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ

หลานย่า-หลานยาย

ปุ้ม ปั้ม ออน แนน เอิน ขวัญ

รับพระราชทานเข็มที่ระลึกในการบริจาคเงินสร้างตึกผู้ป่วย
โรงพยาบาลสมเด็จฯ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๖

ปีแรกแห่งชีวิตสมรส พ.ศ. ๒๔๗๗

ปีที่ ๑๙ ของชีวิตสมรส พ.ศ. ๒๔๙๖

ปฐมวัย

ในวัยสาว

ปีที่ ๔๒ ของชีวิตสมรส พ.ศ.๒๕๑๙

ภาพวาดฝีมือ ระเด่น บาซูกี้ อับดุลลาห์
จิตรกรชาวอินโดนีเซีย

สวดพระอภิธรรม
วันพุธที่ ๓ - อังคารที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๖

9 '93

3 7'93

วันบรรจุ อังคารที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๖

บำเพ็ญกุศลทุกวันศุกร์และทำบุญครบ ๕๐ วัน

กับครอบครัวและลูกหลาน

เพียง เพ็ญ จ่อก่ชัย

ยอดดอยอินทนนท์
สูงอากระดับน้ำทะเล
สูงที่สุดในประเทศไทย
๒๔๖๔.๓๓๙๑ เมตร

ศิก
ดลิด พาณิชพัฒน์

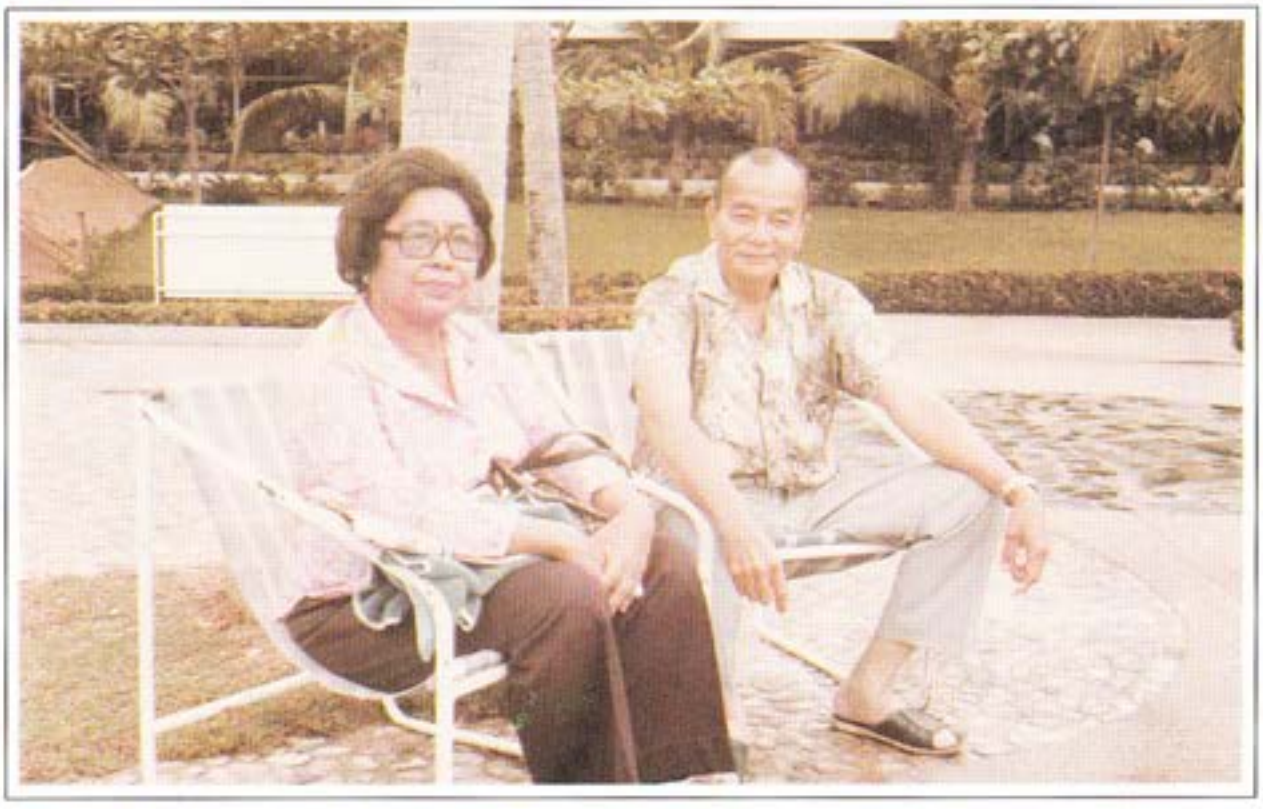

พาลูกหลานไป
ญี่ปุ่น

ไปจีน

ไปอเมริกา
และยุโรป

Madison, Wisconsin
June 1970

Carbondale, June 1970

Rolla, June 1970

Vienna

ออกรายการและ
กิจกรรมการแสดง
ละครการกุศล

กิจกรรมไลออนส์

คอยรับเสด็จฯ
๒๓ กันยายน ๒๕๒๘

OF LIONS CLUB OF BANGKOK (HOST)
UNDER ROYAL PATRONAGE
OCTOBER 24, 1973

กิจกรรมการกุศลและกับมิตรสหาย

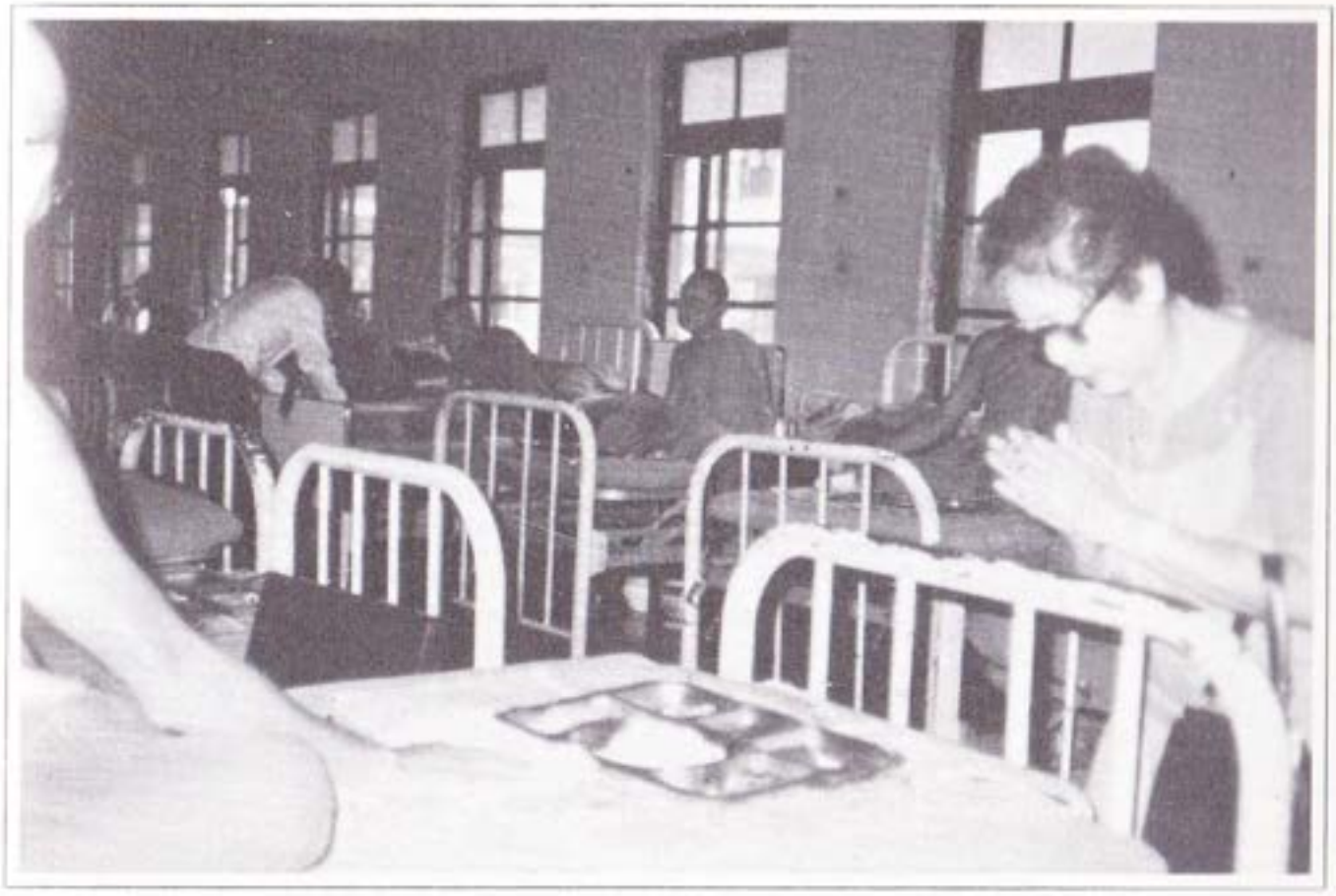

ครบรอบแต่งงาน ๔๕ ปี

๑๗ มีนาคม ๒๕๒๓

โอกาสอายุครบ ๖ รอบ และครบรอบแต่งงาน ๔๘ ปี

๑๗ มีนาคม ๒๕๒๖

งานสุวรรณวิวาห์
๑๗ มีนาคม ๒๕๒๘

ฉลองอายุครบ ๘๐ ปี และครบรอบแต่งงาน ๕๖ ปี

๑๗ มีนาคม ๒๕๓๔

โกนจุก

พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน

ฉบับมีรูปภาพ

เล่ม ๑

พิมพ์ในงานฉลองพระชัณษา

พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์

กรมขุนสุทธาสินีนาฏ

ในวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล – สมเด็จหญิงน้อย – มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้าน ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ ทรงพระราชนิพนธ์ แลพระราชทานกรรมสิทธิไว้แก่พระองค์ถวายสนองพระคุณพระอรรคชายาเธอ – พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ – กรมขุนสุทธาสินีนาฏ พระชนนี สำหรับจะได้ทรงแจกเป็นมิตรพลี เมื่องานฉลองพระชันษาครบ ๖๐ ในปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖ นี้ มีรับสั่งมายังหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครให้จัดการพิมพ์ถวาย แลทรงมอบหมายแก่ข้าพเจ้าอีกชั้นหนึ่ง ด้วยทรงพระปรารภว่าเมื่อพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้านครั้งแรกนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้อำนวยการ เคยทราบกระแสพระราชดำริห์อยู่ ทรงขอให้ช่วยเป็นธุระคิดอ่านการพิมพ์ครั้งนี้ด้วยอีกครั้งหนึ่ง

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะรับจัดการถวายตามพระประสงค์ ด้วยเป็นโอกาศจะได้มีส่วนสนองพระคุณในงารอภิลักขิตมงคลของพระอรรคชายาเธอ ฯ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งข้าพเจ้าทราบอยู่แก่ใจว่าหนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ คนทั้งหลายนับถือกันว่าดีอย่างยิ่งเรื่องหนึ่งในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้ต้องการหาอยู่ไม่ขาด แต่ทุกวันนี้จะหาให้บริบูรณ์ไม่ได้มานานแล้ว ถ้าพิมพ์ขึ้นใหม่คงจะมีผู้ถวายอนุโมทนาเป็นอันมาก อีกประการหนึ่ง พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ เมื่อพิมพ์ครั้งแรกเป็นการรีบร่งยังยกพร่อง เช่นขาด

สารขารพ์แลรูปภาพเปนต้น ถ้าพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้จะแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าฉบับก่อนได้หลายอย่าง ด้วยเหตุทั้งปวงดังพรรณามา ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าซึ่งสมเด็จหญิงน้อยทรงพระดำริห์จะพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านถวายพระชนนีในครั้งนี้เปนการสมควรยิ่งนัก

อธิบายตำนานหนังสือเรื่องไกลบ้าน

หนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ พระยาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง อย่างเคยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องระยะทางในเวลาเสด็จประพาศทางไกลมาแต่ก่อน ครั้งนี้ทรงพระราชนิพนธ์เปนลายพระราชหัดถเลขา พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ซึ่งสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ เปนตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายในอยู่ในสมัยนั้น แลพระราชทานพระบรมราชานุญาตมาให้ผู้อื่นอ่านได้อีกด้วย เมื่อพระราชหัดถเลขามาถึงหลายฉบับเข้าด้วยกัน ผู้ที่ได้อ่านเห็นว่าเรื่องเสด็จประพาศซึ่งดำรัสเล่ามาในพระราชหัดถเลขามีข้อความต่าง ๆ เช่นทรงพรรณาสิ่งซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็น แลกิจการซึ่งได้ทรงทราบทั้งกระแสพระราชดำริห์วินิจฉัยในเรื่องนั้น ๆ น่าอ่านยิ่งนัก จึงกราบบังคมทูลไปว่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระราชหัดถเลขานั้น ถ้ารวบรวมพิมพ์เปนหนังสือเรื่องขึ้นสักเรื่องหนึ่ง เห็นจะเปนประโยชน์มาก พระราชทานพระราชหัดถเลขาตอบมาว่า จะพิมพ์ก็ได้ แต่จะต้องตัด

ความซึ่งไม่ควรโฆษนาออกเสียบ้าง เมื่อเสด็จกลับจะทรงตรวจตัดต้นฉบับให้พิมพ์ เรียกว่าเรื่อง "ไกลบ้าน" เป็นการยุติดังนี้ตั้งแต่เมื่อยังเสด็จอยู่ในยุโรป ครั้นเสด็จกลับคืนมาถึงพระนคร เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐ มีรับสั่งว่าหนังสือเรื่องไกลบ้านนั้นควรจะพิมพ์ให้ทันจำหน่ายที่ร้านหลวงในงารไหว้พระประจำปีฉวัดเฉญจมบพิตร อันมีกำหนดกลางเดือนอ้าย ในปีนั้นตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม แต่ทรงติดพระราชกิจต่าง ๆ จะหาเวลาทรงตรวจต้นฉบับไม่ได้ จึงดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ตรวจต้นฉบับ และจัดการพิมพ์ตามที่ได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ การพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้านครั้งแรกต้องรีบเร่งทำให้ทันงารดังกล่าวมา จึงต้องพิมพ์ออกจำหน่ายทีละตอน กำหนดเอาพระราชหัดถเลขาฉบับหนึ่งเป็นตอนหนึ่ง ถึงกระนั้นก็พิมพ์ทันจำหน่ายงารวัดเฉญจมบพิตรแต่บางตอน แล้วพิมพ์ตอนหลัง ๆ ต่อมาเป็นลำดับ จนครบจำนวนพระราชหัดถเลขา ๔๓ ฉบับ เป็นหนังสือ ๑๘๕๐ น่ากระดาษ กำหนดให้รวมเย็บเป็นสมุดเล่มใหญ่ ๔ เล่มด้วยกัน เรื่องตำนานหนังสือไกลบ้านมีดังพรรณามาฉนี้

หนังสือไกลบ้านฉบับที่พิมพ์ใหม่ครั้งนี้ ได้แก้ไขเพิ่มเติมให้บริบูรณ์ดีขึ้นกว่าฉบับพิมพ์ครั้งแรกหลายอย่าง คือ (๑) ได้ทำคำอธิบายหมายเลขสำหรับนามบุคคลและเรื่องราวในพระราชนิพนธ์บางแห่งให้รู้ความชัดเจนยิ่งขึ้นอย่างหนึ่ง (๒) ได้เสาะหารูปภาพเนื่องด้วยการเสด็จไป

ยุโรปครั้งหลัง เปนรูปภาพซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงถ่ายเองก็มาก มาพิมพ์ประกอยกับพระราชหัถเลขาเปนจำนวน ๘๕ รูปด้วยกัน แล สมเด็จเจ้าฟ้า ๑ กรมพระนริศรานุวัติวงศได้ทรงเขียนลายใยปกประทานใหม่ด้วยอย่างหนึ่ง (๓) ได้ทำสารบาญพ์เรื่องแลสารบาญพ์รูปเพิ่มเติมขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง (๔) ส่วนการพิมพ์ได้ขยายน่ากระดาษเปนขนาดพับแปดเพื่อลดจำนวนเล่มสมุดลงคงแต่ ๒ เล่มอย่างหนึ่ง นอกจากที่กล่าวมาได้รวบรวมจดหมายเหตุเรื่องเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง อันมิได้ปรากฏในหนังสือไกลบ้าน เช่นเรื่องส่งเสด็จ เรื่องการรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ แลเรื่องรับเสด็จกลับคืนพระนคร เหล่านี้เอามาเรียบเรียงตกแต่งพิมพ์ขึ้นเปนสมุดมีรูปภาพอีกเล่มหนึ่ง เรียกว่า "จดหมายเหตุประกอยเรื่องไกลบ้าน" เพิ่มเข้ากับหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ใหม่ครั้งนี้ รวมเปนสมุดชุดหนึ่ง ๓ เล่มด้วยกัน

อันพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านนี้ เปนหนังสือเรื่องหนึ่งซึ่งอ่านไม่รู้จักเบื่อ ข้าพเจ้าเองได้เคยอ่านประมาณเห็นจะราวห้าเที่ยวหกเที่ยวแล้วก็ยังไม่เบื่อ ใครได้เคยอ่านมาแต่ก่อนก็กล่าวเช่นเดียวกัน เพราะพระราชปฏิภาณในพระยาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์กระยวรพรรณาว่าด้วยสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ดี ฤๅกระยวรบรรยายเล่าเรื่องราวอันใดก็ดี แม่มแจ้งอ่านจับใจ ไม่เลือกว่าทรงพระราชนิพนธ์เรื่องใด ๆ ในกระยวรนั้นแทยไม่มีผู้ที่จะเทียมถึง แลหนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ นอกจากคำรัสเล่าความทุกข์สุขส่วนพระองค์ในการที่เสด็จไป

ครั้งนั้น ทรงพระราชนิพนธ์พรรณาว่าด้วยถิ่นฐานบ้านเมือง แลบรรยายถึงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของนานาประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องแปลกประกอบกับกระแสพระราชดำริห์วิจารณ์อันสุขุมคัมภีรภาพ แลมีเรื่องสนุกขบขันแทรกมากันไป จึงชวนอ่านเพลิดเพลินมิรู้จักเบื่อ ถึงล่วงรัชกาลที่ ๕ มาแล้ว แลนับเวลาตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านมาจนบัดนี้ได้ถึง ๑๗ ปีกว่า ข้าพเจ้าเชื่อว่าใครอ่านก็คงจะยังเพลิดเพลินในพระราชปฏิภาณอยู่มิรู้สิ้น ยิ่งผู้ซึ่งเคยเป็นข้าคุ้นในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็ยิ่งจะจับใจลึกซึ้งขึ้นไปอีก เพราะฉนั้นบรรดาผู้ที่ได้รับหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับซึ่งพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้ไปอ่าน คงจะมีความยินดี แลขอบพระคุณพระอรรคชายาเธอ ฯ ทั่วกันเป็นแท้

อาศัยโอกาสซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้จัดการพิมพ์หนังสือนี้ กรรมการหอพระสมุด ฯ พร้อมกันถวายพระพรแด่พระอรรคชายาเธอ ฯ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในอภิลักขิตมงคลฉลองพระชันษา ขอให้ทรงเจริญพระสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล พระชนมสุขสถาพรสืบไปทุกประการ เทอญ ฯ

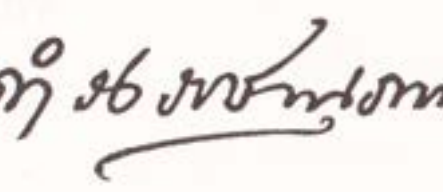

สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๐ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

สารบารพ์เรื่องในเล่ม ๑

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑ น่า ๑

เสด็จลงเรือพระที่นั่งมหาจักรีออกจากกรุงเทพ ฯ ๑

เรือไปในอ่าวสยาม ๓

ถึงทเลจีน ๕

เรือไปในทเลจีน ๗

เสด็จถึงเมืองสิงคโปร์ ๑๐

เสด็จรถไฟไปประพาศเมืองยะโฮ ๑๓

เสด็จทอดพระเนตร์เรือเมล์ซักซันซึ่งจะเสด็จไปยุโรป ๑๘

เจ้าเมืองสิงคโปร์เชิญเสด็จเสวยที่เคาเวอนเมนต์เฮาส์ ๒๐

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒ ๒๓

เสด็จลงเรือซักซันออกจากสิงคโปร์ ๒๓

เรือซักซันไปในช่องมละกา ๒๗

เสด็จถึงเมืองบีนัง ๓๐

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓ ๓๓

เสด็จประพาศวัดจีนในบีนัง ๓๓

เรือซักซันออกจากบีนังไปในอ่าวเบนคอล ๓๖

พบเรือรบอังกฤษชื่อเยดฟอด น่า ๔๐
ถึงเกาะลังกาเสด็จประพาสเมืองโคลัมโบ ๔๓
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๔ ๔๕
เรือชักชันออกจากเกาะลังกา ๔๙
ทอดพระเนตร์พวกโคยสานเล่นกิฬา ๕๑
พระราชทานเลี้ยงในวันเฉลิมศกสงกรานต์ ๖๐
เรือถึงเมืองเอเดน ๖๕
สำเนาคาถาที่พระลังกาถวายพระพร ๖๗
แปลคาถาที่พระลังกาถวายพระพร ๗๐
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๕ ๗๔
เสด็จประพาสเมืองเอเดน ๗๔
เรือชักชันออกจากเอเดน ๗๘
เรือไปในทเลแดง ๗๙
พระราชทานรางวัลพวกเล่นกิฬา ๘๔
เสด็จถึงคลองสุเอส ๘๖
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๖ ๘๙
เรือชักชันเข้าในคลองสุเอส ๘๙
บรรยายเรื่องขุดคลองสุเอส ๙๑
เสด็จประพาสเมืองปอตเสด ๙๔
เรือชักชันออกจากสุเอส ๙๗

เรื่อไปในทเลเมดิเตอเรเนียน น่า ๙๘
ผ่านช่องมัสซีนา ในแดนประเทศอิตาลี ๑๐๔
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๗ ๑๐๖
เรื่อซักซันถึงเมืองเนเปอลเสด็จทอดพระเนตร์ที่เลี้ยงปลา ๑๐๖
เสด็จประพาศวัดซันมาติโน ๑๐๙
เสด็จเสวยที่เรสเตอรองต์ยารดิเนแลทอดพระเนตร์ละคอน ๑๑๒
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๘ ๑๑๘
เตรียมเสด็จขึ้นจากเรื่อซักซัน ๑๑๘
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๙ ๑๒๐
เสด็จขึ้นจากเรื่อซักซัน ๑๒๐
เสด็จทอดพระเนตร์ที่ผังศพแลประพาศที่เมืองเยนัว ๑๒๒
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๐ ๑๒๗
เสด็จรถไฟจากเมืองเยนัว ๑๒๗
ถึงซันเรโมเสด็จประทับวิลลาโนเบล ๑๓๐
ทรงกะโปรแกรมเสด็จประพาศทางเหนือ ๑๓๔
ประชุมแพทย์ตรวจพระอาการครั้งแรก ๑๓๕
เสด็จประพาศในซันเรโม ๑๓๖
แพทย์ตรวจพระอาการแลเสด็จประพาศในเมืองต่อมา ๑๔๐
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๑ ๑๕๓
เสด็จรถประพาศเมืองเมนโตน ๑๕๓

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๒ น่า ๑๖๓
เสด็จประพาศเมืองยอดิเครา ๑๖๓
เสด็จประพาศสวนกัยตันสิเคโร ๑๗๐
มองสิเออคุรังเขียนพระบรมรูป ๑๗๙
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๓ ๑๘๔
เสด็จประพาศเมืองมอนติคาโล ๑๘๕
เสด็จทอดพระเนตรโรงบ่อนเบี้ยที่มอนติคาโล ๑๘๗
คุกเยนัวมาเฝ้า ๑๙๒
เสด็จประพาศตำบลเวนติมิเคลีย ๑๙๕
มองสิเออคุรังเขียนพระบรมรูปต่อมา ๒๐๐
เสด็จประพาศบ้านนายปะโรดี ๒๐๒
เสด็จประพาศชายทเลแลร้านตลาด ๒๐๕
ว่าด้วยพระพุทธรูปฝรั่งคิดทำขึ้น ๒๐๗
เสด็จประพาศเมืองปอโตมริโซ ๒๐๙
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๔ ๒๑๖
เสด็จประพาศเมืองนิศ ๒๑๖
มองสิเออคุรังเขียนพระบรมรูปต่อมา ๒๒๒
ทรงกะระยะทางที่จะเสด็จทางเหนือ ๒๒๕
เสด็จถ่ายพระบรมรูปแลเสวยน้ำชาที่แคปโฮเตล ๒๒๗
บรรยายว่าด้วยวิธีปลูกแลประสมกุหลาบต่าง ๆ ๒๓๐

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๕ น่า ๒๓๕
เสด็จรถไฟไปเมืองตุริน ๒๓๕
ผ่านเมืองซาโวนา ๒๓๖
เสด็จถึงเมืองตุรินทอดพระเนตรละคอนออปรา ๒๓๘
เสด็จประพาศวังที่ตำบลอายี ๒๔๑
เสด็จกลับเมืองตุริน ๒๔๕
เสด็จไปเมืองเวนิศประทับแครนด์โฮเตล ๒๔๘
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๖ ๒๕๑
เสด็จประพาศในเมืองเวนิศ ๒๕๑
เสด็จทอดพระเนตรการไหว้พระวัดเซนต์มารโก ๒๖๒
เสด็จเมืองฟลอเรนศ์ ๒๖๕
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๗ ๒๖๗
เคาน์ตุรินแลเยเนอราลมาเฝ้า ๒๖๗
เสด็จประพาศร้านในเมืองฟลอเรนศ์ ๒๖๘
เสด็จเมืองมิลัน ๒๗๘
เสด็จประพาศในเมืองมิลัน ๒๘๐
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๘ ๒๘๘
เสด็จรถไฟออกจากประเทศอิตาลีไปสวิตเซอแลนด์ ๒๘๘
เสด็จประทับโฮเตลเดซอัลป์ซ์เมืองเตอร์ริเต้ ๒๙๒
เสด็จทอดพระเนตรงานเฟตนาซีซัส ๒๙๔

ทรงทำพิธีวิสาขบูชา น่า ๒๙๗
เสด็จประพาสเขาโรเชียเดเนย์ ๒๙๙
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑๙ ๓๐๕
เสด็จรถไฟออกจากประเทศสวิตเซอแลนด์ไปเมืองนอยเฮาเซนในแคนเยอรมนี ๓๐๕
ประทับโฮเตลชไวซาซอฟแลเสด็จประพาสน้ำตก ๓๐๗
เสด็จประพาสเมืองซุริคในสวิตเซอแลนด์ ๓๑๑
เสด็จประพาสยนเขา ๓๑๕
เสด็จกลับนอยเฮาเซนทอดพระเนตรขุดดอกไม้ไฟที่น้ำตก ๓๑๙
เสด็จรถไฟไปยาเดนยาเดน ๓๒๐
เสด็จประทับโฮเตลสเตฟานีเมืองยาเดนยาเดน ๓๒๔
เสด็จสรงน้ำแร่ที่เฟรเดอริกบัด ๓๒๕
เสด็จประพาสตำบลรัสตัตต์แลในเมืองยาเดน ๓๒๗
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๐ ๓๓๒
เสด็จสรงน้ำแร่ครั้งที่ ๒ ๓๓๒
เสด็จประพาสย่าทางตำบลคาลสรูห์ ๓๓๔
เสด็จสรงน้ำแร่แลประพาสตลาด ๓๓๗
ปรินซซาลส์มาเฝ้า ๓๔๒
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๑ ๓๔๔
เสด็จทอดพระเนตรไฟไหม้ ๓๔๔

เสด็จรถไฟไปประทับเมืองไฮเดลแบ็ก น่า ๓๔๘
เสด็จทอดพระเนตรคาเซอลโบราณ ๓๔๙
เลี้ยงดินเนอที่วังปรินซ์ชาลส์ ๓๕๑
เสด็จทอดพระเนตรมหาวิทยาลัย ๓๕๓
เสด็จประพาศเมืองมันไฮม์ ๓๕๕
เสด็จทอดพระเนตรเอกซหิบิเชน ๓๕๖
เสด็จเสวยน้ำชาที่วังแกรนด์ดุ๊ก ๓๕๙
เสด็จทอดพระเนตรแม่น้ำไรน์ ๓๖๐
เสด็จเสวยน้ำชาที่วังเจ้าหญิงไวมาร์ ๓๖๑
เสด็จโรงพยาบาลหมอไฟลเนอ ๓๖๓
เสด็จประพาศพยแข่งรถโมเตอคาร์ ๓๖๖
เสด็จกลับเมืองยาเดน ๓๖๗
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๒ ๓๖๘
เสด็จประพาศแลทอดพระเนตรละคอนในเมืองยาเดน ๓๖๘
เสด็จประพาศน้ำโอสแลที่ประสมปลา ๓๗๓
เสด็จทอดพระเนตรเต้นรำที่สถานที่เลี้ยงคนจน ๓๗๗
เสด็จทอดพระเนตรการเลี้ยงผึ้ง ๓๗๙
เสด็จประพาศเมืองสตราสสเบิค ๓๘๒
เสด็จประพาศเมืองคาลสรูห์ ๓๙๑

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๓ น่า ๓๙๖
เสด็จเยี่ยมแกรนด์ดุ๊กไมเคอลรุซเซีย ๓๙๖
เสด็จประพาศเมืองแฟรงก์เฟิต ๓๙๘
เสด็จทอดพระเนตรละคอนเซอคัส ๔๐๑
เสด็จประพาศเมืองเก่า ๔๐๗
พวกยาเดนมีงานแต่งประทีปถวาย ๔๑๑
ทรงซื้อเครื่องถ่ายรูป ๔๑๒
เลี้ยงโต๊ะที่วังแกรนด์ดุ๊ก ๔๑๓
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๔ ๔๑๖
เสด็จรถไฟจากเยอรมนีไปประเทศฝรั่งเศส ๔๑๖
เสด็จถึงเมืองปารีสประทับที่สถานทูต ๔๑๙
เสด็จประพาศซาลองแลรับแขก ๔๒๑
เสด็จทอดพระเนตรที่ยืนพระบรมรูปทรงม้า ๔๒๒
เสด็จทอดพระเนตรละคอนออปรา ๔๒๓
เสด็จโรงถ่ายรูปแลบ้านมองสิเออดุรังช่างเขียน ๔๒๔
เสด็จเสวยที่เรสเตอร์รองต์ทำเบ็ค ๔๒๗
เสด็จประพาศในเมืองปารีส ๔๒๙
เสด็จจากประเทศฝรั่งเศสไปประเทศอังกฤษ ประทับ
สถานทูตที่ลอนดอน ๔๓๒
เสด็จไปประทับที่พระราชวังวินด์เซอคาเซอล ๔๓๕

เสวยกลางวันที่วินด์เซอคาเซอล น่า ๔๓๖
งานสโมสรที่สวนหลวง ๔๓๗
เลี้ยงดินเนอที่วินเซอคาเซอล ๔๔๐
เสด็จที่ฝังศพเจ้านายแลประพาศชาก ๔๔๔
เสด็จประพาศในบริเวณวินด์เซอคาเซอล ๔๔๗
เสด็จกลับมาประทับที่สถานทูต ๔๕๒
ทรงอธิบายว่าด้วยการเกี่ยวพันในระหว่างพระเจ้า
แผ่นดินแลการปกครองของอังกฤษ ๔๕๒
เสด็จบ้านมิศเตอร์เวอนิแลเสด็จรับดิกริมหาวิทยาลัย
เคมบริดช์ ๔๕๕
เสด็จประพาศในเมืองลอนดอน ๔๕๗
เสด็จซื้อเครื่องลายคราม ๔๕๙
เสด็จทอดพระเนตรละคอน ๔๖๑
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๕ ๔๖๓
เสด็จออกเรือจากลอนดอนไปประเทศเบลเยียม ๔๖๓
ถึงเมืองออสเตนด์เสด็จประพาศคัวซาล ๔๖๔
เสด็จทอดพระเนตรบ่อนเล่นเบี้ยที่เมืองออสเตนด์ ๔๖๖
เสด็จประพาศที่อายน้ำทเล ๔๖๙
เสด็จทอดพระเนตรที่เลี้ยงหอยแลกุ้ง ๔๗๑
เสด็จทรงพังคนตรี ๔๗๓

เสด็จรถไฟออกจากประเทศเบลเยียมไปเมืองแฮมเบิค
ในประเทศเยอรมนี น่า ๔๗๔
ทรงพรรณาว่าด้วยภูมิประเทศเมืองแฮมเบิค ๔๗๖
เสด็จทอดพระเนตรคอนเสิดเซอคัส ๔๗๘

สารบารพ์รูปในเล่ม ๑

๑	พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล น่า	๑
๒	สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฯ กลับจากส่งเสด็จในเรือพระที่นั่งมหาจักรี	๒
๓	เรือซักซนซึ่งเสด็จจากสิงคโปร์ไปยุโรป	๑๘
๔	เสด็จลงเรือซักซัน	๒๓
๕	เรือเจ้าเมืองลังกาลงมารับเสด็จในอ่าวเมืองคอลัมโบ	๔๓
๖	เสด็จทรงรถประพาศเมืองคอลัมโบ	๔๔
๗	พระสงฆ์ลังกามาเฝ้าในเรือซักซัน	๔๘
๘	เสด็จประทับในเรือซักซัน	๖๐
๙	แหลมที่ตรงเรือไฟจอดณเมืองเอเดน	๗๕
๑๐	ที่ขังน้ำจืดณเมืองเอเดน	๗๘
๑๑	คลองสุเอส	๘๘
๑๒	รูปหมู่ก่อนเสด็จขึ้นบกที่ปอตเสด	๙๓
๑๓	รูปอ่าวเนเปอลทรงถ่ายจากเรือซักซัน	๑๐๖
๑๔	เสด็จขึ้นประพาศเมืองเนเปอล	๑๑๒
๑๕	ห้องที่ประทับในเรือซักซัน	๑๑๗
๑๖	รูปนายเรือซักซัน ทรงถ่ายบนสพาน	๑๑๘
๑๗	รูปทรงถ่ายท่าเมืองเยนัว	๑๒๐

๑๘	รูปทรงถ่ายสวนหน้าเมืองเยนัว น่า	๑๒๕
๑๙	วิลลาโนเบล ที่ประทับณตำบลซันเรโม ดูจากด้านใน	๑๓๑
๒๐	โฮเตลเดอลาเรน	๑๕๑
๒๑	รูปรถยนต์เสด็จประพาส	๑๕๓
๒๒	รูปทรงถ่ายเรือรบอิตาลี	๑๖๓
๒๓	พระบรมรูปเสด็จบ้านช่างเขียน มิสเตอมากอตถ่าย	๑๘๕
๒๔	พระบรมรูปทรงถ่ายกับตุ๊กออฟเยนัว แลเจ้านายอิก ๓ พระองค์ที่ซันเรโม	๑๙๓
๒๕	รูปทรงถ่ายเวลากระบวรเสด็จรอผ่านทางรถไฟ	๒๑๓
๒๖	พระบรมรูปซึ่งมองสิเออคุรงเขียน	๒๑๖
๒๗	เสด็จประพาสตามถนนในริเวียรา	๒๒๐
๒๘	เสด็จประพาสที่ริเวียรา	๒๒๓
๒๙	พระรูปหมู่ถ่ายที่วิลลาโนเบล ซันเรโม	๒๒๗
๓๐	พระบรมรูปถ่ายในเรือที่เมืองเวนิศ	๒๕๐
๓๑	พระบรมรูปเสด็จประพาสเมืองเวนิศ	๒๖๒
๓๒	รูปเควิดที่สนามเมืองฟลอเรนส์	๒๖๘
๓๓	รูปห้องทำงานของโปรเฟสเซอร์เยลีช่างเขียน	๒๗๓
๓๔	รูปห้องโฮเต็ลเมืองมิลัน	๒๗๙
๓๕	โฮเต็ลแลยอดเขาโรเซเดอเน	๒๙๗
๓๖	รูปทรงถ่ายที่ยอดเขาโรเซเดอเน ทางเสด็จประพาสที่เมืองเตอริเตต์	๓๐๐

๓๗	แก่งน้ำตกในแม่น้ำไรน์	น่า ๓๐๗
๓๘	เมืองซุริค	๓๑๓
๓๙	โรงอาบน้ำที่เมืองบาเดนบาเดน	๓๓๒
๔๐	รูปทรงถ่ายบ้ำดำ ในแขวงเมืองบาเดนบาเดน	๓๓๔
๔๑	รูปทรงถ่ายคาเซอลเมืองไฮเดลเบอค	๓๕๐
๔๒	เมืองไฮเดลเบอค ทรงถ่ายจากคาเซอล	๓๕๒
๔๓	รูปรถพระที่นั่งที่เมืองบาเดนบาเดน	๓๗๓
๔๔	น้ำพุที่เมืองบาเดนบาเดน	๓๗๔
๔๕	รูปทรงถ่ายแกรนด์ดุกแลแกรนด์ดัชเชส บาเดน	๓๙๖
๔๖	ถนนในสวนเมืองแฟรงก์เฟอต	๓๙๘
๔๗	พระบรมรูปทรงเครื่องดอกเตอร์ ออฟลอ ของมหาวิทยาลัยเคมบริดช์	๔๕๗
๔๘	รูปทรงถ่ายที่เมืองออสเตนด์	๔๗๐
๔๙	รูปทรงถ่ายที่ประสมกุ้งเมืองออสเตนด์	๔๗๒

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภานภดล
ฉายที่พระราชวังดุสิต

พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

คืนที่ ๑

เรือมหาจักรี

วันพุฒ ที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ลูกหญิงน้อย

พ่อตั้งใจว่าจะเขียนหนังสือบอกข่าวให้รู้เป็นส่วนตัวต่างหากจากที่จะรู้ทางราชการ แต่จะเขียนด้วยกระดาษหนาแลคิดว่านี้ก็จะโตนักไป จึงเขียนแผ่นใหญ่แลให้กระดาษบาง ๆ เช่นนี้ ว่าทางลมจับ [๑] ก็เสียค่าส่งน้อย

ที่ตำหนักแพคนมากจริง ๆ ทั้งไทยทั้งฝรั่ง นับว่าที่มาได้คงมาหมดทั้งผู้ชายแลผู้หญิง แต่พ่อออกจะเหลว ๆ ไม่ใช่เพราะตกใจเห็นจะเป็นเมาน้ำตาคน พูดอะไรตั้งใจจะให้ดีไม่ใคร่สำเร็จ พูดกับพวกทูตฝรั่งได้นึกไว้แล้วแต่ควรฤๅลืมนึกคำไม่ออก พูดเลวไปกว่าที่ซ้อมไว้ในใจเป็นกอง แม่เล็ก [๒] ลงมาอยู่ไม่ช้า ดูตกใจคนมาก

---

๑ ลมจับ เปนคำแผลง หมายความว่าตระหนี่

๒ สมเด็จพระ (ศรีพัชรินทรา) บรมราชินีนาถ

เพราะมันแน่นหนาเหลือเกิน แต่เปนอันสำเร็จในการออกเรือได้ทันพระฤกษ์ คือภายใน ๕ โมงเช้า ตามทางฝรั่งทึ่ง [๓] ก็มาก แต่ไทย ๆ ออกไม่ใคร่รู้สึก เห็นเปนเสด็จเที่ยวตามเคย เจ้านายมาหมด ขุนนางมามาก เลี้ยงกลางวันก่อนถึงปากน้ำ เจ้าพระยาภาณุวงษ์ลงมาแต่ขันเรือไม่ได้ ว่าขาอ่อนไป พ่อลงไปหาที่กระได ออกจะผอม ๆ โทรมไปจริง พวกมาส่งไม่กลับตามเวลารออยู่จนย่ำค่ำจึงได้ไป แต่มีการร้องไห้กันเสียนุงนังจนใจทรมเต็มที

เห็นเขาเอาที่ชาทองมาตั้ง หมายว่าจะเอาไปด้วย เห็นมันใหญ่โต ถามเขาว่าเอามาใช้แต่ในเรือ ครั้นถามถึงย้านชาที่จะไปใช้ เขาว่ามีกาอุ่นอย่างฝรั่ง ให้รู้สึกกลืนไม่ลงคอ ปฤกษากันกับกรมหลวงนริศร [๔] จะให้ส่งเรือเดลีที่จะออกพรุ่งนี้ จดหมายแล้วพ่อขอให้ค้นดูอีก เพราะเชื่อว่าแม่ [๕] ไม่เคยลืมอะไร มีแต่จะมากเกินต้องการ พระยาบุรุษ [๖] ไปค้นได้อะไร ๆ มาพร้อมเลยเลิกหนังสือ

เวลาค่ำกินเข้ามันช่างโหรงเหรงจริง ๆ น้อยกว่าไปยุโรปคราวก่อนเหลือเกิน ถ้าไปเรือเมล์จะน้อยลงไปยิ่งกว่านี้ เห็นจะถึงเล่นเอาเถิดกันได้

ผู้ที่มาทั้งหมด เมื่อเย็นจนยันคุ้ก [๗] ครึมครำมากกว่าเพื่อน ช่วย

---

๓ ทึ่ง เปนคำแผลง หมายความว่าใคร่ดู

๔ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ

๕ คือพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ พระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้านิภานภดล

๖ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ นพ ไกรฤกษ ชางวางมหาดเล็ก

๗ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

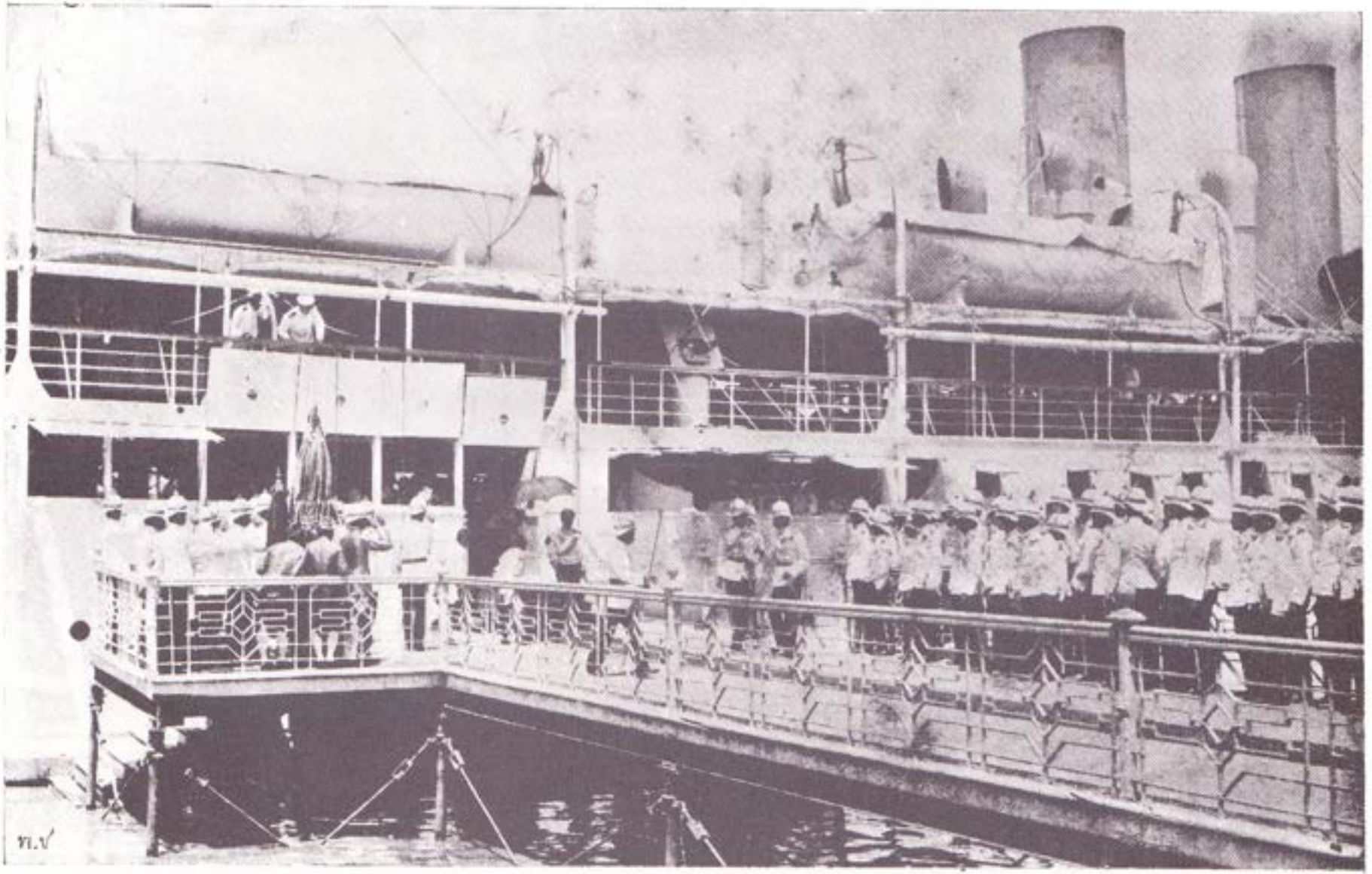

สมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ กลับจากส่งเสด็จในเรือพระที่นั่งมหาจักรี

กันชำระว่าเพราะอะไรก็ไม่ได้ความ แต่อ้ายคนัง [๘] รับเปนสัตย์ ว่าร้องไห้เมื่อพ่อขึ้นรถถึงโฮๆ ครั้งหนึ่งแล้ว พอเรือมาถึงปากน้ำมาร้องไห้โฮๆ อีกว่าคิดถึงคุณแม่ [๙] จนเลยนอนหลับ ตอนค่ำก็เลยทริ่มไม่สนุกเลย

แต่ร่างกายพ่อมันที่จะซอย ลงมาปากน้ำหมูกโล่งจนเวลาจะนอนง่วงเหลือกำลัง ตั้งใจจะขึ้นนอนแต่ ๕ ทุ่ม แต่มันช่างประดักประเดิดด้วยไม่เคย ต้องเรียกสั่งไปเสียทุกอย่าง กว่าจะพร้อมได้เปนนาน ได้ลงมือนวด หลวงศักดิ์ [๑๐] มันตกใจตัวสั่นเหือแตกโทรมตัว ท่าทางก็พระสัมพาหะ มิงอแขนเปนต้น แต่ยอกเข้าใจง่ายกว่า กดได้แรงกว่า แต่เปนเวลาเคราะห์ดีที่ง่วงแลไม่สู้เมื่อยเพราะออกจะท้องเบา ตกลงเปนอันไม่รำคาญใจนัก แต่ยีดม่านมุ้งดับไฟประเดี๋ยวเดียวร้อนเต็มทีนอนไม่หลับ ต้องเยืดทางโน้นเยืดทางนี้หาลม ลงปลายมือก็ต้องพัดกันคอ ๆ รู้สึกเปลี่ยวใจวังเวงใจกลับไปบ้าน สวดมนต์ไปหน่อยก็เลยไปย้านำไป แต่เปนเวลาเหมาะที่ง่วงจึงหลับราว ๗ ทุ่ม

คืนที่ ๒

เรือมหาจักรี

วันพฤหัศบดี ที่ ๒๗ มีนาคม

นอนต้นเปนระยะคล้ายยางกอกแต่อีมดี ยิ่งเช้าขึ้นค่อยสบาย เพราะคนพัดเปลี่ยนใหม่ไม่ง่วงนอน ตื่น ๕ โมงเช้ากินนมและขนมปัง

---

๘ เด็กเงาะเมืองพัทลุง ทรงพระกรุณาเลี้ยงมาแต่น้อย

๙ นายคนังเรียกพระอรรคชายาเธอ ฯ ว่าคุณแม่

๑๐ หลวงศักดิ์ ม.ร.ว. ลบ อรุณวงศ์ ณกรุงเทพ นายเวรมหาดเล็ก (ในรัชกาลบัจจุบัน เปนพระยาพิพิธไอสูรย์)

กับลูกไม้ รู้สึกคิดถึงบ้านจนน้ำตาไหลไม่รู้สึกตัว ย่ายโมง ๑ กินเข้าแล้วพูดกันเล่น อ่านสำเนาจดหมายถึงแม่เล็กที่มีจากโคลัมโบคราวก่อน แล้วกลับลงมาอ่านรายงานที่ส่งมาแต่บางกอก เมื่อวานนี้ปากน้ำก็ได้เยี่ยดออฟพีศสั่งเรื่องเงินประจำปีสำเร็จแล้วเขียนหนังสือเหล่านั้น เลยยังไม่ได้ลงมืออ่านหนังสือ ค่ำกินเข้าแล้วไปกะปั่นน่าที่ เอาคราวก่อนมาเทียบ แต่คราวนี้น้อยคน จึงได้รั่นเข้าไป ในการซื้อสั่งทำส่งแจกของต่าง ๆ ตุ๊ก ในการจ่ายเงินทั่วไป รักษาพระรักษาตรา กรมสมมต[๑๑] ในการจัดที่อยู่แลกิน การไปมาแลจ่ายเงินเหล่านี้ บริพัตร[๑๒] ตามเสด็จ รับแขก เยี่ยมแขก เยนตรา[๑๓] โทรเลข รับหนังสือโต้ตอบ รับแขกที่มากวน กะตรา กะทาง รัตนโกษา[๑๔] รายงานหนังสือพิมพ์ รับแขก เก็บหนังสือ หม่อมนเรนทร[๑๕] พระยาบุรุษการเบ็ดเสร็จในตัวตลอดจนเงินท้ายที่นั่ง เปนการรวมในมหาดเล็ก ประจักษ์[๑๖] ในการรูป แต่ออกจะโหรงเหรงอยู่ เพราะแกไม่สันทัดอย่างธรรมเนียม กลัวจะทำไม่ใคร่ไหว อีกน่าที่หนึ่งก็รพี[๑๗] ในการโมเตอคาร์ การเบิกเงินคราวนี้มีตัวฎีกาบริพัตรทำมา

---

๑๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

๑๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าพ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนนครสวรรควรพินิต

๑๓ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ โต บุนนาค สมุหราชองครักษ์

๑๔ พระรัตนโกษา เล็ก สุจริตกุล ได้เปนพระยาในคราวตามเสด็จ

๑๕ นายพันเอก หม่อมนเรนทรราชา ม.ร.ว. สิทธิ สุทัศน ณกรุงเทพ ราชองครักษ์ ต่อมาเปนนายพล (ถึงรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเปนพระยาสุรินทราชา แล้วเปนพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร)

๑๖ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๑๗ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

พร้อม เพราะจะกันการเปลี่ยงเช่นคราวก่อน การทั้งปวงเป็นที่เรียบร้อยดีกว่าครั้งก่อนมาก เพราะเคยเห็นมาแล้ว ได้เขียวยาทุกอย่าง เสียแต่ต้องเขียนหนังสือเอง ไม่ใช่ไม่มีคนเขียน แต่เหมือนหนังสือเช่นนี้จะไปขอกให้ใครเขียนเขี่ง ๆ มันก็น่าอายเขา

ลืมเล่าถึงเห็นปลาเมื่อย่าย ตัวไม่สู้โต ขนาดปลาเทโพแก่ ๆ นับพัน ว่ายน้ำเล่นโลดไล่กันเป็นวงกว้างเกือบเท่าสนามหญ้าน่าพระที่นั่งอัมพร ตอนเย็นปลาฉลามแลปลาโลมาว่ายตามเรือเป็นนาน เรือเดินดีมีลมพอสบาย ตั้งแต่มาไม่เคยมีใครพูดถึงคลื่น เพราะไม่มี

คืนที่ ๓

เรือมหาจักรี

วันศุกร ที่ ๒๙ มีนาคม

วันนี้หมดทุนไม่มีอะไรจะจดจริง ๆ แต่เมื่อคืนนี้ยังเกิดความไม่หาวนอน รออ่านหนังสืออยู่จน ๔ ทุ่มจึงนอน แต่นอนไม่หลับจนจวนสว่าง ครั้นเมื่อหลับแล้วก็ไม่ตื่นจนจวนเที่ยง กลัวจะคลาดเวลากินเข้า ถ้าเป็นในวังได้นอนเรื่อยไปจนเย็น ครั้นไปกินเข้าต่างคนก็ต่างโจทย์กันว่าไม่หลับเหมือนกัน หลับจวนสว่างด้วยกันสักสี่ห้าคน จะว่านอกอะไรมากก็จริง แต่เวลาจะหลับมันหายนอกอย่างไรวับเดียวก็หลับ วันนี้เวลาบ่ายโมงหนึ่งเรือออกทเลจีน แต่อากาศโปร่งใสดี กรมประจักษ์

อยากให้ถ่ายรูป ตกลงกัน แกขอให้แต่งฟรอกโก๊ตกำลังจะโก้[๑๘] พากันจับคาง[๑๙] ลาหมด ตกลงเลยแต่งยู ยูย้ำตามปรกติ รูปพระที่นั่งอัมพรเลนซ์ส่งมางามจริง ๆ ตกลงเปนเก็บไปอวดพวกเมืองนอก ฟังรายงานทหารแล้วให้นายมุ่ย[๒๐] ลงมือระยายสีรูป ทำอะไรไม่สนัด เพราะรู้สึกว่าอีกสองสามวันก็จะย้ายที่ จึงหมายจะรอไปทำงานที่เรือซักเซน[๒๑] แต่เห็นป่วยการเวลาจึงลงมือไปเสียพลาง จดรายสิ่งของที่จะไปทำที่ยุโรป แต่ตุ๊กยังไม่ยอมเขียดออฟพีศเขียนอย่างว่าเก็บยากขนยาก ที่จริงมันรู้สึกอิดใจถึงพ่อก็เปน

อ้ายคนังหายทุกข์ร้อน ยอกว่าอน่อย[๒๒] มาแต่วานนี้แล้ว กรมประจักษ์คลั่งล้อคนเรืองเมีย ๆ เขาพากันอาราธนาให้พ่อแต่งให้กรมประจักษ์บ้าง พึ่งลงมือยันได้ ๓ บทแล้ว

◎ แถลงปางบำราศแก้ว กลอยใจ เรียมเอย
ตามเสด็จขึ้นไผท สู่ด้าว
ยุรปรัตนกรุงไกร เรียมมุ่ง ถึงแฮ
ชื่อรงับดับอกร้าว ร่องรวรอยสมาน ฯ

---

๑๘ โอ้ เปนคำแผลง หมายความว่าทำเปนฝรั่ง

๑๙ จับคาง เปนคำแผลง หมายความว่าระอา ว่าเบื่อ

๒๐ หลวงสรลักษณลิขิต มุ่ย จันทรลักษณ (เดี๋ยวนี้เปนพระสรลักษณลิขิต)

๒๑ เรือเมล์เยอรมันลำที่จะเสด็จไปยุโรปจากเมืองสิงคโปร์

๒๒ เมื่อนายคนังหัดพูดไทยแต่ยังเล็ก รู้คำว่า "อร่อย" โดยได้กินอาหารที่ชอบ เลยจำคำนั้นมาใช้ในบรรดาการที่ชอบว่า "อน่อย" ทุกอย่าง.

◎ จักนานจักเนิ่นพ้น จันทร์เพ็ญ พ่เอย
สู่เทศเขตรหนาวเย็น ยอกช้ำ
แลนวมนุ่มยเห็น หายแห่ง ใดฤๅ
เติมแต่เติมทุกข์กล้ำ กลัดกลุ้มเหลือกลืน ฯ
◎ กลางคันคุกรบักษ์เบ่ลอง เดือนฉาย
สุกสกาวเกศหาย ห่างหน้า
ทำเนานกประกาย พลอยเกลือน
ดาวดั่งดวงแก้วพ่า ซ่อพ้องพลอยสูญ [๒๓] ฯ

กรมประจักษ์เตรียมมาก จะแต่งนิราศสู่หม่อมราโชทัย [๒๔] กำลังถามหาอะไรเก่า ๆ ต่าง ๆ แลตื่นอะไรต่าง ๆ อยู่เสมอ

ค่ำวันนี้ลมสำเภาพัดจัดมาทางทเลจีน แต่ไม่มีคลื่นเลย วันนี้เห็นจะเย็นสบายในเวลานอนฤๅจะเกินไปก็ได้.

คืนที่ ๔

เรือมหาจักรี

วันเสาร์ ที่ ๓๐ มีนาคม

เมื่อคืนนี้หลวงศักดิ์ผันถึงพระสัมพาหะ ไปเอาอย่างอีโก้งอีเก้งเหือโทรมตัวจนหยดถูกพ่อ นวดพันลำคือเดินร่ายไปตามขวางของลำตัวเหมือนเห็นว่าเส้นพันตัวเปนเกลียว จึงผิดจึงถูกจนเลยเนื่องตื่นหมดทั้งตัว

---

๒๓ ในโคลง ๓ บทนี้ มีชื่อหม่อมกรมหลวงปรจักษ ฯ ครบหมด

๒๔ คือนิราสลอนดอนที่หม่อมราโชทัยแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๔

เปนนานจึงได้นอนหลับ ตื่นขึ้นเช้าปวดไปข้างหนึ่ง ต้องทายาแล้วนอนนิ่ง แต่เปนเคราะห์ดีที่ยังหลับได้อีก ตั้งแต่มาไม่เคยนอนอิ่มตาเลยดูก็เปนอัศจรรย์ ชื่นชอว่าผู้ชายทุกวันนี้แรงน้อย จะนวดตะละที่เหมือนยกเขาพระสุเมรุ น้อยใจว่าได้ความทุกข์ยากเสียจริง ๆ ตื่นขึ้นแขงไปทั้งข้างเหมือนจะเปนบ๊ตฆาฏ ได้เอาตาหมอมาให้สอนเส้น ให้กรมสมมตเปนโมเดล ให้รู้จักว่าเส้นมนุษย์มันไม่ได้พันตัวเหมือนเถาวัลย์เลอย เมื่ออ่านหนังสือที่เขียนครั้งก่อน มันช่างย่นแต่เรื่องกินเข้าไม่ได้ ต้องคลุกน้ำพริกเผากินเปนที่สุด มาเทียบกับครั้งนี้มันช่างแสนสบาย กับเข้าฝรั่งเขาก็จัดดี กับเข้าไทยก็บริบูรณ์ไม่ได้มีความอดอยากเลย อยากอะไรได้ดังใจ พ่อกินเข้าได้เสมอทุกวัน ถ้าเสมอเช่นนี้ก็พออ้วนได้เสียแล้ว รู้สึกบุญคุณแม่แลบ้าภี[๒๕] มีแก่พ่อมากนัก อยากจะถวายยถาสัพพีให้พอแก่ใจ การที่จะไปในเรือเมล์ภายน่าก็เห็นจะไม่กันดาร เพราะเขาต้องล่อคนโดยสานให้ติดใจ ไม่ได้นั่งเอ้เตไม่เอาใจใส่ก็ได้ ไม่สู้มีความวิตก วันนี้ย่นหยุมหยิมเต็มที จะเข้าใจว่าพ่อพ้นไม่ดี ความจริงพ้นดีอยู่ แต่รู้สึกใจเช่นนั้นก็อยากจะเขียนลงไปให้ลืมเสียสักที.

วันนี้ค่ำดูชิกแนลโคมไฟฟ้าที่เขาคิดขึ้นใหม่ ผูกเปนระยาง ๕ ใบจากเสาไปปลายเพลา โคมแถวหนึ่งเปนขาวก็ได้แดงก็ได้ เขา

---

๒๕ หม่อมเจ้าหญิงสารภี ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี เปนหัวหน้าพนักงานห้องเครื่อง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในพระอรรคชายาตรัสเรียกว่า "บ้าภี"

กำหนดเปนตัวอักษรด้วยนัยควงโคม มากย้างน้อยย้าง แดงย้าง ขาวย้าง แต่ดูอยู่ข้างจะช้า แต่เข้าใจได้ดีไม่มีทางที่จะพลาดพลั้งได้.

โคลงกรมประจักษ์นั้นเรียกว่า นิราศรัตนะ คิดต่อไปได้อีกดังนี้

◎ อาดูรอดักดิ้น ดวงกมล ผ่อแฮ
หล่อหลั่งถั่งธสุชล ชุ่มหน้า
เวียนชัยฤส่างจน ยวมเย่ง
หนักจิตรคิดเห็นถ้า ถูกล้อเหลืออาย ฯ

◎ อุบายยอกย่วยแก้ว ตาดำ เจ็บเฮย
สวมแว่นน้ำเงินงำ เงื่อนไว้
วันเดียวดอกทนคลำ มืดหน่อย
ไม่มืดเหมือนร้างไร้ แว่นแก้วก่องสมร ฯ

◎ อยากจรจักใครรู้ เทียมเขา
คิกว่าต่อโดยเดา พลาดพลั้ง
ออปโปสิชั่น [๒๖] เอา มาข่ม คุยแฮ
จำพรากจากนุชทั้ง สี่ห้าอย่าหมอง ฯ

◎ สองครั้งแตรเตรินก้อง นาวา
เชิญเสพย์ภักษโภชา แวดล้อม
ยลแกงย่ตรูตา เตือนตริ ถึงแฮ
น้ำพริกขนมจีนพร้อม เหมือดเข้าจัดสรร ฯ

---

๒๖ หมายความว่ากรมขุนสรรพสาตร ฯ

๏ สามวันเว้นเสพย์น้ำ มื้อนาง
พุงยอยหย่อนเอวยาง ยอยช้ำ
นี่หากยากเย็นทาง เทถ่าย
จำหย่อนผ่อนภักษ์ซ้ำ สกดกลั้นแปดครา ฯ

โคลงเหล่านี้สำหรับอ่านเวลากินเข้าเวลาละยท กรมประจักษ์จะทำนิราศกลอน เริ่มขึ้นยังไม่เข้าท่า ถูกโคลงทับหนักเข้าออกจะรวนเร.

คืนที่ ๕

เรือมหาจักรี

วันอาทิตย์ ที่ ๓๑ มีนาคม

เมื่อคืนนี้เกิดอาละวาดนอนไม่หลับจนรุ่งสว่าง หมดปัญญาที่จะทำอย่างไร เรื่อมาถึงแต่คืนนี้ ๗ ทุ่มหย่อน เดิมว่าจะให้ถึง ๒ โมงเช้าแต่ไม่หลับ เรียกกระดาษจะไปจดยอกอาภา[๒๗] มหาดเล็กยืนคว้างอยู่ในห้องนอน คว้าทางโน้นคว้าทางนี้สิยมินิดไม่ว่ากระไร จะยอกว่าไม่มีก็ไม่น้อยใจ ต้องลุกออกมาหยิบกระดาษเองที่ห้องเขียนหนังสือ เขียนสั่งให้ถึงเวลา ๓ โมงเช้า ได้งีบไปนิดเดียวไม่เกินชั่วโมงมากนัก แต่ตื่นขึ้นก็เปล่า ๆ แอดคิดกังเกาวเนอลงมานัดว่าต่อ ๕ โมงจึงจะพร้อม ที่จริงเรานัดเขาพรุ่งนี้ จึงเลยเลื่อนไปเสียต่อพรุ่งนี้ มีแต่นายเรือรยออสเตรียกับพวกชาวเรา คือ พระยามนตรี[๒๘]

---

๒๗ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

๒๘ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)

พระยาดำรงสุจริต[๒๘] เป็นต้นมาในเรือ แล้วได้พยายามนอนอีกก็ไม่หลับจนข่าย จึงแบ่งกันขึ้นบกเป็น ๒ พวก กรมประจักษ์ต้องเกณฑ์เป็นพระราชาขึ้นก่อนกับพวกไม่เคยมา พ่อขึ้นกับตุ๊ก สมมต ชายบริพัตร อาภา เยนตรา ตั้งต้นไปฮริกันเฮาส์ แล้วไปโบเตนิกกัลกาเดน โทรมเหลือประมาณ สวนนั้นที่เกาะสิชังร้าง ๆ เดียวนี้ก็ไม่ผิดกันนัก ลงปลายไปที่ขังน้ำยังบริบูรณ์ดีอย่างเดิม แต่น้ำน้อยไปกว่าแต่ก่อน ขี้เกียจเล่า "ทรงทรายเกล้าทรายกระหม่อมอยู่แล้ว" ขอแต่ยอกให้ส่วนบุญที่ได้ไปซ้ำอีก กลับมาเลยไปทางกำพงกาลัม ที่เจ็กมันกินเข้ากลางถนน ไม่ต้องเล่า จะหาอะไรให้ผิดจากบ้านเรานั้นเป็นหาเลือดปูมีแปลกแต่เรื่องน้ำที่มีท่อมาใช้ตามถนนแลถนนแขงทั่วไปทั้งนั้น ขยะคุมฝอยอะไร ๆ บริบูรณ์ ตลาดก็สกปรกรกเรี้ยวเหมือนกันไม่มีผิดเลย แวะกินน้ำที่แรฟ์ลโฮเตล เลยเดินดูที่กินเข้าแลห้องอยู่ด้วย การที่จะอยู่ในหลังใหญ่นั้นกันดารเต็มทีเสีย ๘ เหรียญ หลังยี่กมีห้องนอนแลห้องนั่งด้วย ๑๒ เหรียญ แต่คนเดินผ่านไปมายังเห็นอยู่ ห้องที่สุดเป็นตั้งนอนได้ ๓ เตียง แต่ถ้าไม่นอนเตียง ๑๐ คนก็อยู่ได้สบาย ราคา ๒๐ เหรียญเห็นจะพออยู่ได้สบาย กลับลงมาเรือเวลาพลบค่ำขึ้นไปด้วยเรือโมเตอของเราเอง เมืองสิงคโปร์ใช้ไฟแกสสีน้ำเงินอย่างฝาชีมาก ตามริมน้ำเป็นสีน้ำเงินทั้งนั้น สิ่งอื่นมีแปลกขึ้นบ้างแต่ไม่มาก หน้าตามันก็สิงคโปร์นั้นเองนึกเอาเถิด อ่อนใจเขียนไม่ไหว

---

๒๘ พระยาดำรงสุจริต คอซิมก๊อง ณระนอง จางวางเมืองระนอง

คืนที่ ๖

เรือมหาจักรี

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ผเอินจะมาเขียนหนังสือไม่ได้เองในเวลาวันนี้ จึงต้องวานกรมสมมตเขียน เหตุทั้งนี้เพราะเสียเส้นมาแต่วานนี้เป่นมูล นอนไม่หลับติดๆ กันมา ๒ คืนโหรงเหรงโรเรเต็มที เวลาจำกัดที่จะต้องนอนทั้งกายทั้งการสำหรับวันนี้ เมื่อว่าตามจริงแล้ว ตั้งแต่มาทั้ง ๔ วัน ๔ คืนเห็นจะได้หลับสัก ๒๔ ชั่วโมงหย่อน ๆ มาขาดแท้เข้าอีกคืนหนึ่งจึงเต็มทนทีเดียว ที่ไม่หลับนั้นเพราะนวดไม่ถูก แลพูดอะไรไม่มีใครได้ยิน ได้ยินแล้วทำอะไรไม่ถูก ฤๅไม่มีคนเผียทีเดียว แต่เคราะห์ดีที่ได้อ้ายพ้อน [๒๙] เป่นคนจริตน้อย เคยได้ยากกรากกรำมาไม่ใคร่จะอ้อนแอ้น แลเพราะหาวนอนอยู่แล้วด้วย พอประทับขาเข้าแน่นไม่คลอนๆ แคลนๆ ร้อนได้สักสองสามวายก็ง่วง เดี๋ยวนี้เกณฑ์ให้เป่นผู้สำหรับตุ่นอยู่ ถ้าหากว่าใช้ได้จริงอีกสักสองสามวันจะให้รายวันๆ ละปอนด์ค่าจ้างให้อยู่กลางคืน ถ้าหากว่าพ่อกลับเข้าไปยางกอกมีผู้หญิงฝรั่งเข้าไปด้วย อย่าได้ตกใจเลยว่ามีเจ้าจอมฝรั่ง นั่นคือพี่เลี้ยงแม่นมอย่างฝรั่ง ซึ่งจะจ้างเขาเลี้ยงไปส่ง.

อนุสนธิเรื่องวันนี้ ตี ๔ โมงเช้า เขาบอกว่าเจ้าเมืองลงมาแล้ว แต่งตัวสลัดลานเต็มทีเพราะเข้าใจว่าเขาจะมาจากบ้านต่อ ๕ โมงตามที่

---

๒๙ หลวงฤทธิ์ พ้อน ศิลปี นายเวรมหาดเล็ก (ในรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเป่นพระยาบุยรถบดี แล้วเป่นพระยาไชสวรรยาธิบดี)

นัด กลายเปนกะให้มาถึงเรือ ๕ โมง จึงได้ผิดเวลากันมาก ครานี้ดูเปนพิธีมากขึ้น มีติดตราลงมาพร้อมกันทั้งเยเนอราลคอมมานดิงแลโคโลเนียลเสเครตารี

เซอยอนแอนเดอซัน กิริยาอัชฌาไศรยเรียบร้อย พูดจาด้วยสบายใจดี ขึ้นไปตอย แต่งทหารเรือขาวมีกระบี่ติดตราด้วย แต่ทหารเรือขาวเดี๋ยวนี้เขาไม่มีหมวกเซลเม็ต ถูกแห่เบียดประทุนรถกำลังเที่ยงร้อนเปรี้ยะทีเดียว ทั้งแห่ไปแห่กลับ การเยี่ยมเยียนเช่นนี้ก็ตามเคย ไม่น่าจะต้องเล่า แต่ไม่ได้กลับลงมาเรือ หยุดเปลี่ยงเครื่องแลกินกลางวันที่แรฟ์ลโฮเตล ขนมขบฝรั่งเศสอร่อยเสียจริง ๆ บ้านเราทำไมมันไม่ทำบ้าง เวลาจวนบ่าย ๒ โมง ไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่นแตงก์โรด รถไฟนั้นก็เหมือนรถไฟในเมืองมลายูทั้งปวงคือรางเล็กไปอย่างคนธรรมดาไม่ใช่พระราชา หยุดสเตชั่นรายทาง ๕ แห่งจึงถึงท่า แต่มันไม่เร็วตามที่นึกว่าจะเร็ว เมื่อยังไม่มีรถไฟใช้รถม้าประมาณสักชั่วโมงครึ่ง นี่ก็เดินชั่วโมงหนึ่ง เลียบไปข้างทางเก่า น่าข้างหลังข้าง ฟากทางข้างที่ยังไม่มีบ้านมีที่ว่างมาก เห็นปลูกแต่สับปะรดเปนพื้น พริกไทยก็เชีย ๆ ไม่งาม เขาว่าดินในกลางเกาะไม่ดี มีไร่ร้างหลายแห่ง เพราะเปนดินทราย ต้นไม้ที่รากต้น ๆ กลางวันเหี่ยวพับต้นไม้โตช้าแท้ ๆ ตลอดจนกระทั่งต้นประดู่แลต้นปาม เห็นเท่าไรก็เท่านั้นไม่ใคร่โตขึ้น พวกปามจีนที่เราปลูกที่หลังมีลูกตั้งปล้องสูง ๆ ที่นี่ไม่เห็นโตขึ้นเท่าไร ใกล้ลงไปข้างทเลคงเปนพื้นน้ำท่วม ต้นโกงกางเหมือนกับที่ไหน ๆ ในหัวเมืองตวันตก มีเรือไฟข้ามส่งไปขึ้น

ที่น่าโฮเตล (เมืองยะโฮ) ขึ้นรถข้างซึ่งมีแต่รถเดียว นอกนั้นเปนรถเจ๊ก เที่ยวทางแถบตลาดก่อน แวะซื้อของที่โรงจำนำ มีของทองคำที่จะพึงซื้อได้แต่กำไลที่ส่งเข้ามาคู่เดียว นอกนั้นไม่มีอะไรปลาดเลย ถนนพาหรัดสนุกกว่ามาก สิ่งที่ควรจะสรรเสริญแต่ถนนทั้งสิงคโปร์แลยะโฮ ขึ้นชื่อว่าเปนถนนแล้ว ได้ทำแล้วไม่มีทิ้งเลย รายเปนน่าโต๊ะบิลเลียดทั้งนั้น ขึ้นรถเที่ยวต่อไปผ่านตลาดของสดจนถึงที่ฝังศพสุลต่านอายุยะกา ที่เห็นจะเปนบ้าช้าเก่า มีศพผู้อื่นมากฝังชิดกันอย่างธรรมเนียมแขก แต่ต้นไม้ของเขาปลูกงามเรียกว่าต้นตำบุตสู อาภารักษาชื่อภาษาไทย เปนลำต้นตรง พุ่มเปนต้นไม้เงินทอง เขาว่าเปนเร็วด้วย เรียกว่าต้นรุ่ย ศพสุลต่านนั้นอยู่ในตึกพื้นชั้นเดียวหลังใหญ่มีโดมกลาง พอขึ้นไปใกล้ก็ได้ยินเสียงสวด มีนักบวชมาสวดเหมือนอย่างที่ใกโร นึกว่าเขาห้ามก็จะไม่เข้าไป แต่ไม่ห้าม ตาพระกลับมาเชื้อเชิญให้เข้าไป ที่ ๆ ตาเหล่านั้นสวดนั้นเปนเตียงนอนแขก ๆ แคยยาวคนละหลัง ที่แกจะนอนด้วย ศพสุลต่านอยู่ตรงโดม ข้างซ้ายที่เราเข้าไปมีศพอาอยู่ศพหนึ่ง ข้างขวานั้นมีหลายศพ ที่ตายใหม่คนหนึ่งก็กางมุ้งเหมือนอย่างเมืองตรังกานู ที่ตายเก่าจึงทำรูปโลงด้วยศิลา เปนศิลาฝรั่งอย่างงาม ๆ ทำเปนอย่างแขกแต่ก็หลงเปนฝรั่งไปข้าง ออกจากที่ฝังศพตรงไปตามถนน ไปถึงวัดที่อยู่บนที่สูง วัดนี้อยากจะทำเปนแขก แต่ไม่ใช่แขกเล่นเจ๊กปนฝรั่ง หลังคาตัดมียอดห้ายอด ออกจะเปนอย่างตามเคย ขี้เกียจเข้าไปดูเพราะเชื่อว่าไม่มีอะไรนอกจากเสื่อ กลับลงมาทางชายทเล

ผ่านน่าวังที่เรียกอิสตานาซึ่งเคยไปครั้งหนึ่งแล้ว แต่เห็นเวลามากเหลือหลาย จึงได้หวนกลับขึ้นไปเดินตามอิสตานานั้น ซึ่งไม่วิเศษอะไรกว่าบ้านสมเด็จเจ้าพระยานัก เจ้าของไม่อยู่ แล้วกลับมาที่โฮเตลเพื่อจะกินน้ำ สุลต่าน[๓๐] รู้เข้ามาหา เอ็ดอิงใหญ่ว่าไม่ยอกให้รู้ เลยชวนพ่อไปขึ้นรถโมเตอคาร์ รถนั้นเปนรถเมอเซเด ๔๕ แรงม้า ไม่มีเก๋ง ท่าทางแกคล่องแคล่วมาก พาเที่ยวเสียไม่มีเว้นถนนเลย หมดเมืองในประมาณไม่ถึงครึ่งชั่วโมง นอกจากที่เราไปแล้วมีถนนไปที่ขังน้ำ มีอันหนึ่งเหมือนกันกับที่สิงคโปร์ เปนแต่ย่อมกว่า งามดีมีที่ยิงเป้าสำหรับพวกทหารสมัคไปยิง ถัดนั้นไปก็ถึงไร่ป่ารจรับเบอซึ่งสุลต่านกำลังทำ ไปปลูกเย่าสร้างเรือนอยู่ใหม่ไม่สู้ใหญ่นัก พึ่งจะลงมือปลูกได้ปีเดียว คุยว่าในปีนี้จะปลูกให้ได้ในพันเอเกอ ใช้เจ๊กทำการดิน ใช้พวกชวาปลูก เรื่องรถโมเตอคาร์ สุลต่านคุยว่าได้ไปเอกแซมิเนชั่นที่ปารีส แกชอบรอเครื่องคุมเครื่อง เคยใช้รถร้อยยสิบแรงม้าที่ยุโรป เคยขับรถไล่รถอื่น รถอะไรไม่ดีเท่าเมอเซเด กริ้วรถอังกฤษแลรถชาติอื่น ๆ ทั้งหมด จนริชาด์บราเซียของฝรั่งเศสเองเปนที่สุด กลับมาถึงโฮเตลยังมีเวลาอีก ๑๐ มินิต ลงจากรถแล้วกลับขึ้นไปหาคนมาถ่ายรูป สุลต่านดูผิดกว่าแต่ก่อนนี้มาก กิริยาว่องไวพูดอังกฤษคล่องคุยข้อ เปลี่ยนจากองค์วิบูลย์เช่นเจ้าศรีใส[๓๑] ดูเหมือนจะมีความคิดความอ่านขึ้นมาก รูปร่างก็อ้วนขึงขังขึ้นมาก สังเกตดูว่าแกดีขึ้น ทำไมเขาฦๅว่าแกเลวลงไม่รู้ มาถึงเรือย่ำค่ำครึ่ง.

---

๓๐ สุลต่านอิบราฮิม ทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ยังเปนรายามุดา.

๓๑ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ และนายพลตรี หม่อมเจ้าศรีใสเฉลิมศักดิ์ ในกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์

วันนี้ (เลี้ยงปีใหม่) เปนวันแต่งตัวสโมกิงแยกเกตครั้งแรก ต่อไปนี้จะต้องเปนฝรั่งเรอยทีเดียว แจกขนมคนในเรืออย่างเช่นเนอง[๓๒] ซื้อเข้าไปยางกอก แล้วเลี้ยง ๔๐ คน กรมหลวงประจักษ์สัยชอย่างตาโหรว่าเปนกลอนเรอยทีเดียว พ่อคุมให้เจ้าแผ่นดินอังกฤษ เจ้าพระยาสุรวงษ์ให้พรแทนขุนนาง เมื่อแรกมาโจทย์กันว่าจะให้ตุ๊กสัยชภาษาฝรั่ง ตุ๊กไปเกียงให้มิสเตอร์เวสเตนกาด[๓๓] สัยชภาษาไทย มิสเตอร์เวสเตนกาดเชื่อว่าตัวพูดภาษาไทยไม่ได้ ไปวานให้พระรัตนโกษาแต่งท่องเสียจนจำได้ ข้างตุ๊กเชื่อว่าตัวรู้ภาษาอังกฤษ ไม่ได้ตระเตรียมอะไร พอเวสเตนกาดลุกขึ้นยืนพูดหน้าซีดไม่เปนรศ พอเขาจบแล้ว ถึงทีแกจะลุก ๆ ไม่ขึ้น เกียงให้กรมสมมตสัยชภาษามคอก่อน กรมสมมตว่าเก่งปรูดปราดได้ ตุ๊กจะตีกินเสียให้ได้ ช่วยกันเขนเอาขึ้นไปหลุดออกมาได้สักห้าหกคำ ไม่เปนภาษาอะไร เลยไม่มีใครรู้ว่าจะควรคุมเวลาไร มีคนที่นั่งใกล้ ๆ ได้คุมสักสองคน พ่อตอยแลให้พรเมืองไทยเปนจบ.

วันนี้ข้าภีได้นำกาดมาให้ มีความยินดีเปนอันมาก ได้รับโทรเลขยางกอกก็มากหลายฉบับ นี่หากว่าไปเทียว ถ้าขืนอยู่กับเรือวันปีใหม่เช่นนี้เห็นจะเงียบใจมาก เรองซื้อของแจกย่ายอะไรกันก็ไม่สำเร็จทั้งนั้น ข้อที่ว่าห้างโรบินซันโทรเลขเข้าไปถามว่าจะให้เปิดห้างวันอาทิตย์ฤาไม่ครั้นมาถึงสิงคโปร์ตุ๊กกลายไปว่าเฮนริกไปเห็นโทรเลข แปลว่าเขาถาม

---

๓๒ คุณหญิงเนื่อง ภรรยาพระพิศาลศุภผล ฉาย พิศาลบุตร

๓๓ เปนอเมริกัน เข้ามารับราชการเปนตำแหน่งที่ปฤกษา อยู่ในกระทรวงต่างประเทศ ได้เปนที่พระยาอัลยาณไมตรี.

วันจันทร์ซึ่งเป็นวันอิสเตอโฮลิเดต่างหาก วันอาทิตย์ไม่เยี่ดเลย เปล่าไปไม่ได้ซื้ออะไร ครั้นวันไศล[๓๔] มาบอกว่าเมื่อวานนี้เขาก็เยี่ด วันนี้จะไปก็ไม่ได้ติดไปเยี่ยมเยียน ตุ๊กแกนอกจำนวนได้ไปคนเดียว แกกลับมาบอกว่าไม่มีอะไรนอกจากเครื่องแต่งตัว เรื่องห้างอยู่ข้างเหลวไหลใหญ่ น่ากลัวจะไม่มีอะไรฝากจากสิงคโปร์ แต่ยังมีพรุ่งนี้อีกวันหนึ่งจะไปดูเรือซักเซน ถ้ามีเวลาคิดจะไปแวะตามห้างลองดู หนังสือพ่อคิดจะไปยี่ดเอาต่อวันที่ ๓ เพราะเรือจะออกเวลาย่าย มีเวลาที่จะส่งทัน

โคลงนิราศรัตนะต่อไป

◎ มัศยานับร้อยล่อง ลอยชล
คุมคู่เป็นหมู่วน ว่ายเคล้า
ยลปลาประเล่ห์ยล เยาวลักษณ์ กูเอย
ล้อมรอบกอบลูกเต้า อ่อนอุ้มเดินเหิน ฯ

◎ แลเพลินระลอกพร้อย พรายแสง จันทร์เฮย
ถวิลว่าฝูงปลาแฝง ฟาดน้ำ
นึกในใคร่ถ่องแถลง นุชช่วย ชมเชย
ชี้เปล่าเขาสรวลซ้ำ ใส่ถ้อยเทียมถอน ฯ

◎ ภูธรธิราชไท้ ทัศนา
เยี่ดยิดโคมสัญญา ยอกใย้
เขาเชิดชื่อวนิดา โดยรับ สั่งแฮ
เห็นชื่อชวนพี่ไย้ ขนาดเพียงพลำสพาน ฯ

---

๓๔ หม่อมเจ้าไศลทอง วินกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม.

◎ เยาวมาลย์โกเมศแก้ว กับตน พี่เอย
เรียมย่เคยจรดล เด็ดร้าง
จากแก้วสู่แก้วกล ใดดั่ง นี้นา
นอนจักนอนเนตรค้าง นับเค้าคืนหลัง ฯ
◎ เล็งฝั่งยลแต่ฟ้า ต่อสา ครเฮย
สามุรวดรายตริคลา คว่างคว้าง
คืนสี่สยเกาะยรา ลาแหล่ง ปหังแฮ
เปลี่ยวแต่เรือเคียวร้าง เพื่อนผู้เดินหน ฯ
◎ ดลสิงคบุเรศแก้ว โกโล นี่เอย
ใจพี่เยิกยานโต ตื่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างโก้ โก ลาลั่น
เห็นเนื่นเดินตุ้มตุ้ม แต่ตั้งตาชม ฯ

คืนที่ ๗

เรือมหาจักรี

วันที่ ๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

เช้านอนเสียไม่ไปไหน รับตอบโทรเลข กินเข้ากลางวันแล้วจึงขึ้นยก ตรงไปห้างรอบินซันซือของฝาก การไปห้างนี้เสียเวลามากจริง ๆ แลร้อนไม่สนุกด้วย แล้วไปห้างเกลลีแอนด์วอลซ์ซือสมุดไปให้ลูกยรรจุตู้หนังสือ ได้ไปที่ท่ายอเนียวกัมปนีต่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง ดูเรือซักเซน ห้องที่อยู่เขียดเป่นสองห้องติดกัน ห้องนอกมีโต๊ะเขียนหนังสือ เก้าอี้ยาว ห้องในเป่นห้องนอน ตั้งเตียง

รูปเรือซักซัน ซึ่งเสด็จจากสิงคโปร์ไปยุโรป

ทองเหลืองก้าไหล่ เหมือนอย่างในเรือเยอม่า เป็นกว้างอย่างห้องเรือ แต่ไม่เท่าที่เคยนอน มีห้องน้ำต่อไปข้างหลัง เรียบร้อยดีหมด ฝาเพดานแต่งสรวยมาก ทำขึ้นใหม่เฉภาะ ในห้องสลูนที่กินเข้า เพิ่มเติมลวดลายยิ่งเขียนมาก ขึ้นไปชั้นบนเขาเตรียมห้องเลดีสลูนไว้ ให้เป็นที่นอนอีกแห่งหนึ่งดูสบายดี แต่ใกล้ทางเดินอยู่หน่อย จะใช้กั้นด้วยม่าน มีห้องสโมกิงรูมตอนหลัง เป็นห้องใหญ่ แต่ท่วงที่เป็นห้องที่สำหรับนั่งโปกฮามากกว่าจะอยู่ การที่ว่าเป็นห้องสูบบุหรี่นั้น น่าจะแปลว่าเป็นห้องกินเหล้ามากกว่า เพราะมีขายอยู่ในที่นั้นทั้งเหล้าทั้งบุหรี่ บุหรี่นั้นจะสูบที่ไหน ๆ ก็ได้ เว้นเสียแต่ในสลูน แต่ในการที่พ่อจะไปนั่งที่ไหนก็สูบได้หมดทั้งสิ้น ดาดฟ้าก็กว้างมากอยู่ ถ้าเป็นเรือเช่นมหาจักรี นอนได้ตั้งร้อย เซกันด์คลาสนั้นอยู่ตอนข้างท้าย ขากคนละดาดฟ้า มายืนทิ้งดูกันได้ ยังยนตพานชั้นบนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง มีห้องกัยตันแลห้องเดินเรือติดกัน ถ้าเป็นเจ้านายแลพระราชาก็ขึ้นไปนั่งเล่นได้ กำหนดวันออกวันถึงดูเป็นเลือนได้มาก ๆ เหมือนอย่างที่ยี่นัง เดิมกำหนดว่าจะแวะเพียง ๖ ชั่วโมง ครั้นว่ามีสินค้ามาก จะต้องหยุดถึง ๑๒ ชั่วโมง การที่จะออกจากสิงคโปร์แลออกจากยี่นังนั้น เป็นแล้วแต่จะโปรดทั้งนั้น จะให้ออกเรือเมื่อไรก็ได้ แต่เราจะต้องเกรงใจเขา ยอกแต่เวลาที่เราจะต้องการ คือต้องการเวลาแต่ ๔ โมงเช้าไปถึงย่าย ๒ โมง แกงกะจะออกจากสิงคโปร์นี้ย่าย ๔ โมง ถึงยี่นังวันศุกร์ ๑๐ ทุ่ม ลงมือยรรทุกของย่าย ๔ โมงจึงจะออก ถ้าเราจะโย้ให้แกไปออกต่อค่ำก็ได้ แต่เห็นว่าพอแล้ว จึงได้ตกลงกันเช่นนั้น

กับตันชื่ออะไรยังจำไม่ได้ แต่ท่าทางดีเปนนายทหารเรือกองหนุน ได้ตราเจ็กถึงดวงติดอก ไม่รู้ว่าชั้นใด ได้รู้ปปรินซเฮนริ [๓๕] เซ็นชื่อด้วย มีนกคีรีบูนตัวหนึ่งพูดไม่ได้ขาดเลยอยู่ในห้อง แกว่าเปนเพื่อนเดินทางของแกมาแปดปีแล้ว ที่จริงมันก็จะรู้เต็มที ปีหนึ่งมีเวลาอยู่บ้านเพียง ๔ วัก แล่นไปแล่นมาอยู่เปนนิจ พวกออฟพีศเซออน ๆ เปนคนที่คัดมาทั้งนั้น จนกระทั่งอินยีเนีย ไม่เคยคุมกันเปนสำรับเดียวดังนี้ เมื่อแรกเห็นเรือเขมร่า เอามาผูกใจนึกว่ามันจะอัดแอไม่สบาย นึกถึงเรือเมล์ออกคร้าม ๆ แต่ครั้นเมื่อไปเห็นแล้วออกโล่งไปเปนอันมาก กลับมาย่าย ๕ โมง

เวลาค่ำแต่งเสื้อเย็น ไปกินเนอที่คอเวอนเมนต์เฮาส์ การมันออกจะฟิลึกอยู่บ้าง ผิดกว่าแต่ก่อน คือพวกแขกที่ไป ไปยืนอยู่น่ากระไดเรือนชั้นล่าง พอพ่อไปถึง เซอยอนแอนเดอซันลงมาพาผ่านแขกเดินขึ้นไปอยู่ห้องหนึ่งต่างหาก ตัวลาออกมารับแขก พาเข้าไปในห้องรับแขก ดูเหมือนจะพอจับมือกันทั่วก็มาพาพ่อออกไป ท่านพวกเหล่านั้นยืนเข้าแถวกันอย่างเผ้า พอจับมือทั่วก็ลงไปกินเข้า เข้าเมืองนั่งตรงกับเยเนอราลคอมมานดิง พ่อนั่งขวากับสุลต่าน ชายบริพัตรกับเจ้าพระยาสุรวงษ์นั่งซ้าย ได้ขอน้ำกินอย่างตรง ในเวลาที่กินเข้าดูเหมือนแกไม่อยากจะพูดถึงการงานแต่เอาไว้ไม่อยู่ มันไหลออกมาเองทีละน้อย ๆ สุลต่านนั้นขัดตาทัพเรื่องยิงเสือยิงสางอะไร เอาไว้ไม่อยู่ เลยคุยกันไปเปนกอง ครั้นถึงเวลาควรจะสั่ช พ่อได้ถาม

---

๓๕ พระอนุชาเยอรมันเอมปเรอ เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

ว่าแกจะพูดอะไรบ้าง แกยอกว่าคิดจะไม่พูดถึงการงานอะไร ซึ่งจะทำให้พ่อต้องนึกตอยลำยาก จะพูดแต่เพียงให้พรเล็กน้อย พ่อก็นึกเตรียมตอยไว้อย่างสั้น ครั้นพอแกลุกขึ้นยืนพูด เดิมก็ตั้งวงแคบได้เรียงตอยในใจสำเร็จครั้งหนึ่ง พอนึกเสร็จเท่านั้น แกกว้างออกไปอีกแล้ว นึกใหม่พอเสร็จแกก็กว้างออกไปอีก ลงปลายบรรดาที่จะพูดอะไรได้แกได้พูดหมด รวบรวมใจความที่พูดนั้น ปรากฏชัดว่าในใจแกรู้สึกว่า เมืองเราไม่ใช่สิวิลัยเซชั่นอย่างผิว ๆ ได้ขัดหลักยึดมั่นมากแล้ว พูดกันเป่นอย่างคนรู้จักการงานได้เสีย กินเนอแล้วขึ้นไปฟังซอ ผู้หญิงกับผู้ชายสองคนเป่นชาวอิตาเลียน ผู้ชายสีซอตราเต็มน่าอก ว่าเคยสีถวายเจ้าแผ่นดิน ผู้หญิงคิดหยิบเพลง แกสีเพราะจริง ๆ คราวนี้นำใครต่อใครเผ้า จนจวน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ กลับลงมาเวลา ๕ ทุ่มจัดของที่ซื้อมอยให้ป้าภี แต่ยังไม่ได้มาหมด พรุ่งนี้ยังจะซื้อเติมอีก นัดจะพบกันในเรือ ก่อนเวลาเรือออก.

คืนที่ ๙

เรือมหาจักรีทอดที่ท่าโบเนียวกัมปนีวอฟ

วันพฤหัสบดี ที่ ๓ เมษายน

พ่อพึ่งจะกลับมาจากห้างเคียวนี่ย่าย ๒ โมงเศษ ได้ขึ้นยกย่าย โมง ๑ ให้เรืออ้อมมาเทียบท่านี้ เพื่อจะได้ขนของง่าย และจะได้เลยบรรทุกถ่าน เรือพึ่งมาเทียบท่าเคียวนี้เอง พ่อได้ไปห้างแกศยรอเทอมีของมากเป่นห้างใหญ่ที่เดียว เท่ากับห้างที่ตาเวียทั้งปวง เครื่อง

เพชร์พลอยจะดีขึ้นกว่าเก่า แต่กลั้นเสียไม่ซื้อ ได้ซื้อแต่ของอื่นเล็กน้อยพอเปนที่รฤก แล้วไปห้างคาซิลวาเปนคนลังกา ขายของเครื่องเงินเครื่องทองทำเองโดยมาก แปลว่าร้านตาครูช่างทอง[๓๖] ของสิงคโปร์ แต่มีของดีกว่ามาก เจ้าของร้านแย้นถึงขนาด ขอแอยปอยน์เมนต์ด้วยซื้อของหลายอย่าง แต่น่าที่จะพรรณาว่าสิ่งไรให้ใครไม่ทันจะจดฉลากติดไปสำหรับแจก เพราะเปนของฝากข้าภิไม่แน่นหนาหน่อยหนึ่งก็ได้.

วันนี้เปนวันหลังที่สุดที่จะได้กินกับเข้าไทย ได้ขยักเข้าแช่ไว้กินอื่น แลจะกินหมากเปนคำหลังที่สุดด้วย เลิกอย่างไทย ๆ กันหมด เมื่อสองสามวันมานี้ดูใจคอค่อยตามเคยขึ้น เพราะเปนถิ่นที่เคยมาบ่อย ๆ แต่วันนี้มาถึงนี่รู้สึกเปนจากบ้านอีกแล้ว ใจคอมันให้ระส่ำระสายอีกเปนครั้งที่สอง คิดถึงใคร ๆ หมดทุกคน ขอลาตั้งต้นที่จะเดินทาง มีแต่จะห่างกันไปทุกวัน แต่ที่ห่างจะห่างแต่กาย ใจคงจะผูกพันกลับไปบ้านทุกวัน วันละหลายหน ขออำนวยพรให้อยู่เปนศุขสบายด้วยกันทุกคน อนึ่งได้ซื้อต้นไม้ มีกล้วยไม้ดอกแดงเปนต้น ฝากอาภามาให้แม่ สำหรับจะได้ทำนุบำรุงปลูกให้งาม ถ้าพบที่อื่นจะส่งอีก.

พ่อขอลาทุก ๆ คน ขอฝากความอาไลยไว้ทุกคนจนกว่าจะกลับ.

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๓๖ ชื่อ เครเลิต เปนเยอรมัน ตั้งห้างทำเครื่องทองเงินที่ตึกถนนบ้านตนาว.

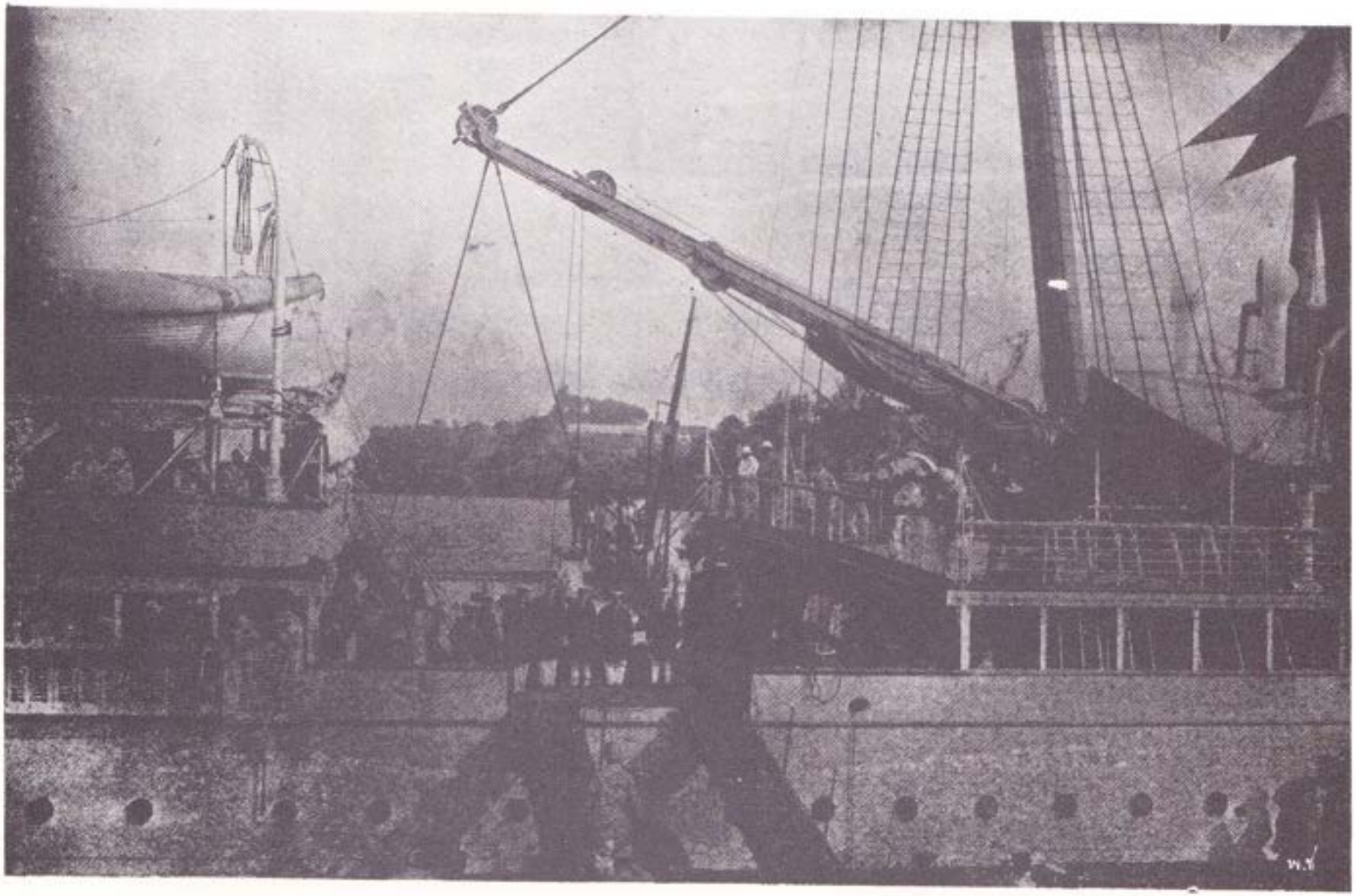

เสด็จลงเรือซักซัน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

คืนที่ ๙

เรือนอทเยอรมันลอยด์ ชื่อซักเซนกำลังเดินทาง

วันพุฒที่ ๓ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อต้องลงมือเขียนซ้ำวันนี้อีก เพราะที่มอยย่าภิไปเป่นตอนเพียงจะมาจากเรือมหาจักรีเท่านั้น พอเขียนหนังสือฉบับนั้นเสร็จเวลาย่าย ๓ โมงเศษก็มาลงเรือนี้ มีการส่งเสด็จที่เรือมหาจักรี แลรับเสด็จที่เรือลำนี้ แต่คนไม่ใคร่จะมามาก เพราะเขาเห็นจะเปนการรบกวน เช่นทูตเยอรมันมาจากบางกอกมาที่ท่าแต่ไม่มาหา เปนแต่ส่งเวสเตนกาดมาให้พร กลัวว่าจะเปนการรบกวน มาแต่กงสุลเยอรมัน มิสเตอแลมิสซิสแอนเดอซัน[๑] กับลูกชายคนหนึ่ง ลูกหญิงคนหนึ่ง สอนคำนับกันมาแขงแรงน่าเอนดูมาก ผู้หญิงให้ช่อดอกไม้พ่อช่อหนึ่ง ให้ย่าภิมาดูห้องจะได้ไปเล่าให้ฟัง จะพาดูเองก็ไม่ได้ เพราะต้องรับแขก คนพลุกพล่านมาก ให้ดุ๊กพาดู ดุ๊กรายงานว่าไม่เป่นอันดู มัวแต่ร้องไห้แลจะขอเห็นพ่อจนไปลับอย่างเดียว ผู้ที่ส่งซึ่นมีอาภาเป่นต้นร้องไห้กันอีกทุลักทุเลมาก เรือออกมิโห่กันตามตำรา พ่อลงมือจัดห้องแลเดินตรวจทั่วทั้งลำ

---

๑ เปนพระพิเทศพานิช ตำแหน่งกงซุลเยเนอราลสยามที่เมืองสิงคโปร์

เรือซักเซนลำนี้เขาว่าเก่าไปเสียอีก เปนเรือที่ใช้มา ๑๓ ยี่ล่วงแล้ว ว่าคาดพ้ำแคยไปกว่าเรือชั้นใหม่ ๆ แต่การตกแต่งนั้นยอมกันว่าวิจิตรจริง แต่งเสียจนเปนเรือใหม่ทีเดียว เรือเมล์นี้นอกจากได้เห็นแลได้อยู่ น่าจะเข้าใจยากว่ามันสบายบริบูรณ์เพียงใด สาระพัดจะมีที่สุดจนช่างตัดผม อาหารนั้นถ้ากินทุกเวลาเปนไม่หมด คือเช้าย่ำรุ่งครั้งหนึ่ง เปนน้ำชากาแฟแลผลไม้ เช้า ๒ โมงครั้งหนึ่งกินอาหารเช้า เช้า ๔ โมงครั้งหนึ่งมีน้ำมะนาวฤๅซุปกับแซนด์วิช บ่ายโมงครั้งหนึ่งกินอาหารกลางวัน บ่าย ๓ โมงครั้งหนึ่งน้ำชา ย่ำค่ำครั้งหนึ่ง ๒ ทุ่มครั้งหนึ่ง ๔ ทุ่มครั้งหนึ่ง เวลาเหล่านี้มีอาหารเรียกได้ตลอด แปลว่าคนมันมากจะกินเวลาไรช้าเร็วได้ตามแต่ใจ เรือนั้นแบ่งเปน ๔ ตอน ตอนหัวไม่มีคาดพ้ายนกรายเปนระวางบรรทุกของ ถัดมาอีกตอนจนกลางลำ ชั้นล่างเปนห้องคนอยู่ แลสลูนใหญ่กินเข้า ชั้นปากเรือมีห้องคนอยู่สองข้าง กลางเปนบันไดแลเครื่องจักร์ ชั้นคาดพ้ามีห้องสลูนสำหรับเลดีแลห้องสูบบุหรี่ ชั้นบนสพานขึ้นไปเปนห้องกัปตัน ในตอนที่ ๒ นี้เปนชั้นที่หนึ่ง คนชั้นที่สองเดินมาไม่ได้ ตอนที่ ๓ ต่อท่อนท้ายไม่มีคาดพ้ายนกราย เปนระวางบรรทุกของเหมือนข้างน่า ตอนที่ ๔ ตกท้ายเรือชั้นล่างเปนห้องนอนของพวกชั้นที่สอง เดินต่อกับชั้นที่หนึ่งข้างล่างได้ มีเขตรเปนประตูกั้น ห้องนอนมีห้องเปน ๔ แถว ชั้นคาดพ้าชั้นปากเรือเปนห้องกินเข้า คาดพ้าชั้นบนเบิดโถงสำหรับนั่งเล่นแลเห็นกันกับชั้นที่หนึ่ง แต่คาดพ้าขาดตอนกัน ชั้นล่างนั้นที่สองติดกันกับที่หนึ่งก็จริง แต่จะเดินล่วงประตูมาไม่ได้

ในการที่จะเห็นไม่สบายก็แต่ที่นอน ถึงชั้นที่หนึ่งก็เต็มที ห้องนั้นเป็นประตูเข้ากลางแล้วมีห้องสองข้าง ในห้องหนึ่งมีที่นอนซ้อนกันสองอัน คนหนึ่งต้องไปนอนบนลิ้นกลิ้นข้างบน มีเก้าอี้ยาวแคบ ๆ อันหนึ่ง มีที่ล้างหน้าเบ็ดยึดคู่หนึ่ง ถ้ามีเข้าของต้องเอาไว้แต่เฉภาะเหลือนั้นต้องเอาไปฝากเก็บในห้องระวาง ห้องน้ำมีร่วมกันแต่สอาดหมดจด แต่ที่เรามาเช่าทั้งลำแลมาน้อยคน คนหนึ่งตักเสียสองห้องไว้ของห้องหนึ่งนอนห้องหนึ่ง ลิ้นกลิ้นซ้อนข้างบนก็เอาออกเสียด้วย แต่กระนั้นห้องยังมีเหลือ เพราะเขารับได้ถึง ๖๐ คนเรามาไม่เท่าไร

แต่ส่วนห้องพ่อนั้น เขาเรียกว่าสเต็ตรูม อยู่ดาดฟ้าชั้นที่สองปากเรือ อยู่หัวโต่งต่อน่าเรือ ได้กำไรน่าต่างเบ็ดออกไปทางในเรืออีกน่าต่างหนึ่ง เป็นทางที่ลมพัดเย็นไม่ใคร่ขาด เขายังซ้ำเบ็ดห้องต่อกันให้อีกห้องหนึ่ง เบ็ดเลยไปถึงห้องน้ำด้วยอีกห้องหนึ่ง ถ้าจะประมาณกว้างยาวเห็นจะเท่าห้องเฉลี่ยที่พระที่นั่งวิมานเมฆ แต่ยาวกว่าหน่อยหนึ่ง ด้วยขั้นเป็น ๓ ตอน ๆ ข้างหัวเรือ ๓ น่าต่าง ออกน่าเรือน่าต่าง ๑ ข้างเรือ ๒ น่าต่าง เป็นน่าต่างกระจกกลม แต่มีม่านแพรบังข้างใน ฝาเป็นห้องเพียมไม้ลายแลฝังไม้ลายมีลายสลักกรอบแลเสา งามหรูเหมือนเครื่องเฟอนิเช่อฝรั่งเศส มีตู้เขียนหนังสือสลักลายนอ[๒] มาก อันโตไม่ใช่เล็ก แต่ชั่งเหมาะใจเสียจริง ๆ พ่อจัดหลังตู้ตั้งพระห้ามสมุทเมืองนครมุมหนึ่ง ต้นไม้

---

๒ นอ เป็นคำแผลง หมายความว่ามีลวดลายที่ไม่จำเป็น

ยุ่นปลูกกระถางกรายเขาจัดสำหรับเรือ ๒ กระถาง กับพระรูปทูล กระหม่อมปู่ ๓ รูปลูกอ่านหนังสือ รูปปราสาทราชมณเฑียร ซ้อกรอยเงินเขาใส่อีกสามแผ่น มีชั้วรองลงมา พวกรูปในสมุดเงินเล็ก ๆ ปดิทินแลเครื่องเขียนหนังสือบรรดาที่ประจุกระเป๋าหิ้วมา ล้วงออกตั้งได้หมด หิบของ สมุดรายวัน แลอะไร ๆ ไว้ลิ้นชักที่ ๓ จนนาฬิกาหิบเขียนหนังสือตั้งข้างซ้าย มีปลักติดโคมตั้งยนต์เขียนหนังสือได้ด้วย นั่งที่โต๊ะเขียนหนังสือนี้รู้สึกเพลินใจเหมือนอยู่บ้าน เพราะเห็นหน้าคนที่เคยเห็นเฝ้าพร้อมมูลทั้งเย่าเรือน รู้สึกใจคอเบิกบานด้วยคิดสมัยข้าตั้งแต่มาไม่เคยสบายใจเช่นวันนี้ ในเรือมหาจักรีห้องมันมากเกินไป รูปมันเดินตามเมื่อย้ายห้องไม่ได้ นี่มีห้องเดียวสมน้ำหน้าคิดริง ๆ ข้างริมกรายเรือมีตู้ผ้านุ่งหรูมาก แขวนเครื่องครอง กล่าวคืออินิงเดรสที่ต้องแต่งทุกวัน แลเครื่องแต่งตัวกลางวันสำรับหนึ่ง ชั้นล่างยังเหลือลิ้นเปนกอง เพราะเอาหิบหนังเหลืองมาจากไว้ใบหนึ่ง ต่อมาริมกรายเรือมีเก้าอี้ยาว เล็กกว่ากระดานอย่าไฟสักผ้ามอหนึ่ง แต่พอนั่งพอเอนได้ น่าเก้าอี้ยาวมีโต๊ะรีตัวหนึ่ง วางกล้องหิบหมากกระโถน ซองยุหรี่ นาฬิการกพอใช้ แต่เก๋มาก ที่ฝาคั่นห้องนอนเปนฝาไม้ครึ่งหนึ่งม่านครึ่งหนึ่ง ที่ฝาไม้ตั้งตู้ บรรดาสมุดที่เอามาขึ้นตู้ชั้นบนได้หมด มีชานไว้ที่ชา ขวดยา หิบยุหรี่ของกระจุกกระจิก ในห้องนอน เตียงก้าไหล่เงินเขาตั้งมันเล็กไม่สะใจ ลากเอาเตียงแม่เล็กในเรือมหาจักรีมาตั้งอ้าซ่าได้ถึงที่ ที่ปลักดัยไฟแลเขี่ยไฟ

---

๓ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไหนเคยมีติดพระองค์ไปด้วยเปนนิจ

อยู่ข้างท้นอน ไม่ต้องพึ่งพระยารมิพวกมหาดเล็ก เขี้ดขี้ดได้เองตามใจ ตู้แต่งตัวอยู่ตรงปลายเตียง ตู้ล้างหน้าอยู่ริมกรายเรือ ตู้ล้างหน้านั้น มีอ้ายหัวพู่ล้างหัวได้เช่นพระองค์สาย[๔] ให้ ฝาห้องนั้นบุด้วยแพรดวงงามวิจิตรสบายตา ห้องน้ำต่อไปก็กว้าง มีถังอาบน้ำโตแต่สั้น เขี้ดน้ำร้อนก็ได้น้ำเย็นก็ได้ มีที่ล้างมือเหมือนพระที่นั่งอัมพร ทั้งสามห้องนั้น โคมที่มุมแลคอนนกที่เพดาน มีไฟห้องละสามดวงสองดวงทุกห้อง มีพัดลมติดฝาทั้งสามห้อง พัดนั้นจะให้เงยหน้าก็ได้ เหลียวซ้ายแลขวาได้ดังใจทุกอย่าง ให้ยังเกิดความรักห้องเปนกำลัง จะจากไปน่าจะถึงเสียตายได้ พ่อชอบห้องเล็ก ๆ จัดอะไรให้เห็นทั่วแลหยิบง่ายอยู่แล้ว ช่างถูกใจเสียจริง ๆ ขอให้วางใจเถิดว่าพ่อมาอยู่ในเรือนี้สบายมาก เปนอันเลิกยกเลิศสูนข้างขนไว้เปนที่รับแขก ห้องนั้นเปนลายยันครีดไปทั้งนั้น หรูอย่างห้องฝรั่งเศส ห้องกินเข้าก็หรูเหมือนกัน ต้นไม้พระยานริศร[๕] จัดแต่งมาแต่ยังมากทั้งในห้องนอนแลห้องกินเข้า ค่อยหายคิดถึงต้นไม้ลง ฝันว่าอยู่ในสวนได้

เวลากินเข้าเข้าแตร ๒ คราว แต่คราวหนึ่งถึง ๓ ครั้ง กับต้นนั่งหัวโต๊ะ พ่อให้คงไว้ แต่วันนี้เรือมาในซ่องไม่ลงมากิน ท้ายโต๊ะเปนที่หมอสำหรับเรือนั่ง อาหารทำดีมาก กินได้บริบูรณ์นับว่าไม่อด เว้นไว้แต่ลูกไม้เปนลูกไม้ฝรั่งกิน อ้ายลูกก่าหว่าต่าง ๆ เช่น แอยเปอลเปนต้น มันปอกสับปรดขันอยู่เอาเปลือกไว้หมดคว้านแต่ไส้

---

๔ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

๕ พระยานริศรราชกิจ สาย โชฎึกเสถียร เปนราชทูตอยู่ประเทศยี่ปุ่น (เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิสุตรสาครดิฐ)

ในออกมาหั่นเสียแล้วกลับยรรจุลงไป แต่โต๊ะหนึ่งนั่งกว่า ๒๐ มีน้ำท่าขวดเดียวเท่านั้น มียาญชีเหล้า ยาญชีบุหรี่ ต้องซื้อกินต่างหาก ทั้งนั้น เมนูคิพิมพ์ใหม่ในเรือทุกวัน พ่อได้ไปดูกำลังดีแลได้สั่งให้เก็บไว้ด้วย นึกจะส่งเข้ามาให้ดูเปนตัวอย่างบ้าง ในการที่มาคนน้อยเท่านี้แสนจะสบาย สบายกว่าเรือมหาจักรีมาก วันนี้ใจคอโปร่ง พรุ่งนี้จะว่างจะส่งหนังสือมานี้ จงรีบเขียนจนมืออออกแขง ๆ เพราะเขียนในสมุดด้วย ขอลานอนเสียที แต่เดชะความดิ้นเต้นสบายนี้จงช่วยป้องกันอย่าให้หลับตาลงแลเห็นบ้านให้คิดถึงเหลือเกินเลย จะได้นอนหลับให้สบาย ๆ

คืนที่ ๙

เรือชักเซน

วันพฤหัศบดีที่ ๔ เมษายน

เมื่อคืนนี้ใจคอรุ่งโรจน์ เขียนหนังสือจน ๑๐ ทุ่มจึงได้นอน เสมหะอยู่ข้างจะทำความ นวดมันไม่ได้ดี เปนปัญหาที่ได้ถามกันในโต๊ะ ว่าบรรดาสัตวโลกอะไรมีกำลังมาก ตอบกันว่ามดตามแบบ ถามต่อไปว่า อะไรมีกำลังน้อย ตอบกันว่าช้าง พ่อว่าไม่ใช่ บุรุษที่เปนหมอนวด เฉภาะแต่ผู้ชาย มันช่างเปนพ่อถนิมสร้อยทุก ๆ คน หาแรงสักครึ่งผู้หญิงไม่ได้ อะไรก็สบายร้ายแต่นวดได้ความเดือดร้อนเปนที่สุดพ้น พ่อได้เกี๊ยบาญชีกับเข้าที่มันเอามาให้เลือกเวลาเช้า พ่อสั่งอะไรมีแจ้งอยู่ในที่กาดินสอนั้น อีกแผ่นหนึ่งกลางวันอีกแผ่นหนึ่งกลางคืน อีกแผ่นหนึ่งเปนเรื่องเหล้าที่จะสั่งเรียกกิน เพราะเขาไม่มี

เครื่องดื่มในการเหมา ต้องเรียกต่างหาก แต่ถ้ากินไม่หมดเอาขวดเงินอุดไว้ เขาคงตั้งไว้ให้เรากินต่อไปจนหมดขวด เพราะฉนั้นกับเข้าที่กินไม่เหมือนกัน ตามแต่ใครจะเรียก ได้มาร้อน ๆ ทั้งนั้น มันทำดีจริง ๆ กลางวันวันนี้เข้า หุงเปนดีเต็มที มาในเรือนี้ต้องระวังอย่างเดียวอย่าตะกลามกินให้มากเกินไปเท่านั้น ค่ำมืดดึกดื่นจะกินอะไรมันได้ไปเสียทั้งนั้น ที่จะหาเวลาหิวอีกขยับจะยาก นั่ง ๆ อยู่ ๒ ชั่วโมงคงได้กินอะไรต่ออะไร เว้นแต่เราจะไม่กิน ถ้าคนไม่มีโรค ชั่วแต่เดินทางกินกับนอนอาจจะอ้วนท้องพลุ้ยกลับไปบ้านได้ พ่อช่างอยากให้ลูกมาจริง ๆ

ได้ส่งโปสก๊าดมามาก แต่ส่วนในนี้จะส่งมาตามธรรมดามันเบื่อนัก พ่อจึงเอาสอดมาในซองนี้ด้วย ขอให้ช่วยแจกไป วันนี้ให้ซองทองคำลงยาเวสเตนกาดใบหนึ่ง แลให้นาฬิกาเยนตราเพราะแกเออมาก เรือนที่ให้แต่ก่อนหาย ยังไม่ได้อ่านหนังสือถึงดื่มเพราะวุ่นต่าง ๆ ไม่ลงร่อง ตากับตันคนนี้ดีมากจะไว้เล่าต่อเมื่อได้สังเกตต่อไปอีก ให้นาฬิกาพระยาดำรงสุจริตเรือนหนึ่งด้วย

โปสก๊าดที่ส่งมานี้ไม่ต้องซื้อ เขาให้เปล่า เราเสียแต่ค่าส่งแผ่นละ ๓ เซนต์ อย่างสั้นนั้นขายราคาเล็กน้อย ส่งกระดาษสำหรับเรือแลกระดาษซับมาให้ดูด้วย วันนี้เวลาค่ำกินเข้าแล้วฝนตกเปนครั้งแรกตั้งแต่มาจากยางกอก ไม่สู้มากนัก ไม่มีคลื่นแลลมเลย

เรือมาถึงปีนังยังไม่ทันจะ ๕ ทุ่ม สักครู่หนึ่งพระยารัษฎา[๖] กับข้าหลวง ๔ คน รายามุดา[๗] กงสุลนิวเยรานเนอ[๘] มิสเตอร์ดุกที่ปฤกษาเมืองปลิศ หมอชูปผู้แทนที่ปฤกษาเมืองไทร กับตันเรือสุคริพลงมาเปลี่ยงเครื่องเสียแล้วรับทั้งกางเกงเข็ก ยนห้องสลูน เรือยังไม่เข้าเทียบท่า เพราะเขาจะรอให้น้ำกลับ จะหันแคมเรือข้างห้องนอนพ่อออกข้างนอก ถ้าจะเทียบเข้าไปเดี๋ยวนี้จะร้อนเวลานอน เขาเตรียมจะให้ขึ้นยกขี่รถเข็กเล่น แต่พ่อออกขี่เกียจแต่งตัว รู้ว่าไปคงต้องกินเข้าต้มแล้วนอนไม่หลับ แต่ชายอรุพงษ์[๙] นั่งอมยิ้มใจเต้นโครม ๆ อยู่คนเดียว

คืนที่ ๑๐

บ้านจักรพงษ์เมืองปีนัง[๑๐]

วันศุกรที่ ๕ เมษายน

เวลาเช้า ๓ โมงรับพวกที่ลงมา คือผู้แทนเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอ ต่อ

---

๖ พระยารัษฎานุประดิษฐ คอซิมบี ณระนอง สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็จ

๗ พระยาเสนีฬรงคฤทธิ อับดูลอาสีส รายามุดาเมืองไทร

๘ เปนพระทวีปสยามกิจ กุงซุลเยเนอราลที่ปีนัง

๙ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุพงศ์รัชสมโภช

๑๐ บ้านจักรพงศ์ เปนบ้านของพระยารัษฎานุประดิษฐที่เกาะหมาก เมื่อทำแล้วได้รับเสด็จสมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ เปนเริ่มแรก จึงให้ชื่อว่าบ้านจักรพงศ์

นั้นเจ้าพระยาไทร[๑๑] พระยาปลิศ[๑๒] หลวงอินทรวิไชย[๑๓] เมืองสตูน แล พวกตนกูเมืองไทรอีกหลายคน ข้าหลวงผู้ว่าราชการกรมการเมืองตวันตกมาก แล้วขึ้นยก แต่งตัวธรรมดาไปเยี่ยมตอบเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอ แล้วไปที่สวน ที่สวนนี้ยังรักษาดีมากแลทำรั้วกกะริการ์เดนเติมขึ้นอีก มีต้นไม้ดี ๆ มาก ดูซื้อต้นไม้ที่งามแลที่ไม่เคยมี ให้พระยารัษฎาส่งเข้าไปที่แม่ จะเล่าถึงต้นไม้ก็จะมีเวลาน้อย กล้วยไม้ขาวงามนัก ขอให้แม่จัดการรักษาให้ดี ได้ซื้อต้นไม้ไปมาก จะไปหาที่นอก กลับมาพบพระยายุทธการ[๑๔] แลรายามุดาที่บ้านจักรพงษ์ คือบ้านพระยารัษฎานี้ เรือนก็ทำนองบ้านระนอง แต่เล็กไปกว่า ผู้หญิงคือ เลี่ยนกี เมียพระยาดำรง เมียพระยารัษฎา เมียพระยาดำรงเก่า พี่พระยารัษฎา ลูกสาวลูกสะใภ้ เมียพระยาอัษฎงคต[๑๕] เมียพระยามนตรี ๒ คน มาคอยหา แล้วเขียนหนังสือฉบับนี้ ได้ถามหาของที่จะซื้อแลห้างที่จะไป ว่าไม่มีอะไรเลยร้อนไปด้วยการเวลาเปล่า จึงไม่ได้ไปไหน เรียกเอาเครื่องแต่งตัวมาซื้อที่นี่เอง เขียนหนังสือแล้วจะอาบน้ำกินเข้า แล้วไปเที่ยววัดเจ็กซึ่งเป็นการตามเคย ใครมาเป็นต้องไป เขาว่าเป็นสิ่งที่ควรดูแห่งเดียวเท่านั้น ย่ายจึงจะไป

---

๑๑ เจ้าพระยาฤทธิสงคราม ฮามิด

๑๒ พระยาวิเศษสงคราม เสดสะเบ็ย

๑๓ ชื่อกูเด็น ต่อมาเลื่อนเป็นพระแล้วเป็นพระยาอินทรวิชัยผู้ว่าราชการเมืองสตูล (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาภูมินาถภักดี จางวางเมืองสตูล)

๑๔ พระยายุทธการโกศล ไออุดิน อาว์พระยาไทร

๑๕ พระยาอัษฎงคตทิปรักษา คอซิมซิม ณระนอง

ลงเรือ ออกจากที่นั่งย่าย ๔ โมงไม่ได้ถ่ายรูปเลย กรมประจักษ์เอากล้องไปกอดเสียไม่ยอมให้ใคร แล้วหลงหายไปข้างไหนไม่ทรายจนเดี๋ยวนี้ยังตามไม่พบ ตุ๊กก่นอนไม่หลับจำมิบ[๑๖] เหลือทนเกณฑ์ให้ไปตามกัน เลยหายไปด้วยกัน

อนึ่งลืมบอกเรื่องจันทิมา[๑๗] สึกแล้ว ลงไปหาในเรือคุกเข่าชูช่อดอกไม้ แรกไม่รู้จักเพราะไม่นึก ต่อเข้าไปใกล้จึงจำได้ อ้วนขึ้น นุ่งกางเกงขาว เสื้อราชแปตแตน พูดอังกฤษอย่างอิน[๑๘] ไมลอดและอะไรต่าง ๆ ว่าไปไล่วิชาเป็นหมอได้ที่กัลกัตตา มาหาพระยารัษฎาตกลงจะจ้างไว้เป็นหมอเมืองระนอง แต่มีเงินเดือน ๆ ละ ๘๐ บาทเท่านั้น

ขอหยุดไว้ครึ่งวัน จะส่งต่ออีกจากโกลัมโบ ขอฝากความรฦกถึงผู้ซึ่งเป็นที่รักทุกคน แลลาอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่สาม

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๑๖ จำมิบ เป็นคำแผลง หมายความว่าหลงเลอะ

๑๗ มหาจันทิมา เป็นลูกจีนเรียนรู้ภาษาอังกฤษ บวชเป็นพระภิกษุที่เมืองพม่า เข้ามาถวายตัวโปรดให้อยู่วัดเบญจมบพิตรหลายพรรษา ทรงตั้งเป็นเปรียญยก แล้วจึงทูลลากลับไป

๑๘ อิน เป็นคำแผลง หมายความว่าแก่วัด

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

คืนที่ ๑๐ ต่อ

หญิงน้อย

พ่อได้เขียนเรื่องขึ้นบ้านวันที่ ๕ ไปได้เพียงถึงบ้านพระยารัษฎา ยังไม่จะเขียนตอนเย็นต่อไป เมื่อเขียนแลส่งหนังสือแล้วอาบน้ำ ได้ทำน้ำอยปรุง รู้สึกสบายเหมือนกับเกิดมาไม่เคยทาเสียเลย ใจคอเบิกบานโปร่งดี เมื่ออยู่บ้านดูน้ำอยจะไม่เปนของจำเปนในการบำรุงความศุขถึงเพียงนี้ กินเข้ามีกับเข้าฝรั่งดังเมนูที่ส่งเข้ามาให้กับรูปเมื่อก่อนเรือออก ไม่ได้มีหนังสือนำ แล้วเลี้ยงเกาเหลาอย่างจีน กินเพลิดเพลินจริง ๆ มีกับเข้าพวกยอหยาสำหรับเปนกับเข้าไทย กล่าวคือกุ้งเจ่าเปนต้น มีดีอยู่สิ่งหนึ่งผักกาดเค็มหั่นฝอย ๆ ใส่น้ำส้ม แลมีอะไรอีกไม่ทรายปรุงอร่อยดี กินอิ่มมากกว่าทุกวัน แล้วขึ้นรถไปดูวัดเจ็ก วัดเจ็กวัดนี้ขึ้นชื่อว่าใครมาปีนังเปนต้องไปทุกคน เปนคู่กันกับสวนนั้น ที่จริงนอกจากสองแห่งนี้เปนไม่มีที่ไปไหนเปนคุ้นเปนชิน นอกจากจะขับรถเล่นตัง ๆ หรือขึ้นเขาเท่านั้น ทางไปเขาเรียกว่าไอยะอิตำเปนลำธารหนึ่งต่างหากจากน้ำตกที่เปนน้ำใช้ในเมือง ตามทางเปนสวนมีมะพร้าวแลมังคุดปนกันตลอด มังคุดมีมากต้นงาม ๆ มีรถรางไฟฟ้าไปทางนี้ แต่ไม่เคยเห็นมีคนขี่มากสักหลังเดียว สี่ห้าคนโหรง ๆ เสมอ เดิมเข่นรถไฟ

เลิกไปแล้ว ที่พระยาราชานุวงษ์ [๑] มาทำตึกให้เช่าแถบนี้ แต่ดูร้างโดยมากไม่มีคนเช่าเต็ม ดูโทรมไปข้างแล้วก็มี ในที่สุดถึงหมู่บ้านเปนตลาดเลว ๆ ถึงตีนเนินที่จะขึ้นเขา มีโรงเตี๊ยมหลังคาจากอยู่ที่นั้น ต้องลงจากรถเดินขึ้นเขาไปตามที่ฟันศิลาเปนคันยาว ๆ กินเข้าอิ่มแลเสมหะขังอยู่ เหนื่อยแลไอออกจะร้องว่า "รู้งี้" [๒] แต่พอขึ้นไปถึงไหล่เขา คราวนี้ถึงศาลเจ้าหลังโตไม่เล่น มีรูปกวนอูแลอะไรแหกตาต่าง ๆ [๓] แล้วขึ้นกระไดไป ข้างกระไดมีสระน้ำตื้น ๆ น้ำพุโปรยเปนฝอยในสระนั้นมีเต่าโต ๆ เห็นจะกว่า ๓๐ ตัว ว่ามีใคร ๆ มาปล่อยกันมากที่เขาเข้าใจกันว่าเปนการบุญเช่นปล่อยปลา แต่สังเกตดูเห็นจะต้องการให้เปนของกลกลิ้วไปรอยข้าง มีต้นสนมีสระบัว มีหนังสือสลักที่น่าผาบรรดาที่เปนเครื่องหมายคำให้พรของกลกลิ้วต่าง ๆ เปนของที่ได้คิดแล้วจึงทำทุกอย่าง ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนเก๋งมีรูปทั้งสามจีน คือตาท้องพลุ้ยอยู่กลาง มีพระยายมราชแลอะไรพวกชั้นที่ ๒ อยู่ ครานขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนชั้นที่ ๓ ท่านสมภารพาพระมาคอยรับที่ประตู ในนั้นเปนพระพุทธรูป มีองค์โต ๆ สามองค์ ว่าทำด้วยแพรหุ้มทับ ๆ กันเข้าไปแล้วจึงลงรักปิดทอง การอันนี้ช่างจีนใหญ่วัดเทพศิรินทร์ [๔] เห็นจะทำได้งามพอใช้อยู่ พระจึงได้ให้บูชา ลงกราบพระสวดสองข้าง ตามผนังมีรูป

---

๑ พระยาราชานุวงศ์ เล็ก บุนนาค

๒ รู้งี้ เปนคำแผลง หมายความว่าถ้ารู้ว่าอย่างนี้ก็จะไม่ไปที่นั่น

๓ แหกตา เปนคำแผลง หมายความว่าเปนวิสัยจีน

๔ ช่างจีนคนนี้ ชื่อเทียมชุน อาศรัยตั้งโรงงานอยู่ในที่วัดเทพศิรินทร เปนช่างปั้นและลงรักปิดทองฝีมือดี จึงมักเรียกกันว่าช่างจีนใหญ่

พระจัยโย้ยเล่าฮั่น นั่งข้างละ ๙ รูป ขึ้นจากนั้นเยืองไปข้างหนึ่งเปนกะฏิ เห็นจะเปนที่เหมือนวิหาร ที่เห็นพ้นเมืองไปไกล มียุอยกกับย้าย ๒ อัน ถัดไปอีกข้างหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้ย้ายชอคนตาย มีโต๊ะสวดแลที่ทำกงเต๊กพร้อม ขึ้นไปข้างหลังอีกชั้นหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้รูปผู้มีใศรัทธาออกเงินเรี่ยราย ยืนรูปขนาดตุ๊กตาไว้ในตู้กระจกที่บูชา รูปเปนกองด้วยกันดูแกช่างคิดอย่างจินจริง ๆ แต่เห็นจะเปนประเพณีของวัดจีนเช่นนี้ พาขึ้นไปถึงชั้นยนมีโต๊ะเครื่องแขเลยง แต่แกเห็นเราเปนฝรั่งหาขนมบังโซดา แลอะไรหรั่ง ๆ ต่าง ๆ ไว้เลยง ได้หยุดกินน้ำชาเรียกให้แกมานั่งด้วย ได้เห็นกระดาษแขงสำหรับยี่ครูป เขียนชอตุ๊กออฟคอนนอต แกเอามาให้เขียน พ่อได้เขียนเติมลงเปนชอไทย แต่ยอกยศอย่างฝรั่ง แล้วถามว่าเขาให้อะไรบ้าง แกตอยเก่งมากว่าไม่ได้ขอ ได้แต่เซอติฟีเกต ซึ่งรับสั่งให้นายอำเภอทำให้ ไว้ เราขอดูแลให้เวสเตนกาดคัดไว้รับจะให้บ้างให้เหมือนกัน ดูแกไม่สบาย เล่าถึงว่าเคยเข้ามาทำกงเต๊กที่บางปอิน ได้เงิน ๘๐๐ บาท เราจึงว่าเราเปนคนถือพุทธสาสนา เราจะให้เงิน ๒๐๐ เหรียญเปนส่วนตัว ขออย่าให้จดลงในบาญชีเลย ดูแกดีใจมาก วัดนี้รักษาสอาดจริง ๆ ขากลับลงมาแกเด็ดกิ่งจุหลันให้ แล้วขึ้นเก้าอี้ ในโบสถ์ในรามหามกันเรือยลงมาตลอด ตาพระเหล่านี้แกไม่ได้นุ่งเหลือง นุ่งกางเกงดำเสื้อขาวยาวเช่นเสื้อพระ ต่อเวลาจะเดินนำเสด็จฤๅสวดมนต์จึงจะแต่งเหลือง การที่เปนล่ามในวัดนี้คอจันทีมาเขาเรียกกันว่ามหาจัน อยู่ข้างจะคล่องแคล่วสนิทสนมมาก เก่งแต่วันแรกลงมา ถามใคร ๆ ว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วหรือยัง

เปนยอดยิ่งแห่งความอินเพียงนี้ จะทายกรมดำรง[๕] ให้เดาว่าใคร แต่จะเอาไปถามจากลังกาจะได้ยุ่ง หาไม่จะทายถูกง่ายเกินไป

กลับลงมาเรือยรรดาคนที่มาหามาส่งพร้อมกันหมดประมาณ ๓๐ คนเศษ รับรองสนทนากันจนบ่าย ๕ โมงครึ่ง ร้อนเหลือกำลังจึงต้องหนีลงมาห้อง จนย่ำค่ำเรือจึงออก พระยารัษฎา พระพิศาล[๖] พระสถล[๗] ลงมาในแคบยิน ส่งเสียกัน พระยารัษฎาร้องไห้ พวกนี้ไม่ได้ไปด้วย เพราะจะไปรับชายยุคล[๘] ทีเดียว วันนี้กับตันไม่ได้ลงมากินเข้า เพราะอยู่ในที่แคบ

คืนที่ ๑๑

วันเสาร์ที่ ๖ เมษายน

วันนี้ไม่มีอะไรเลย นอกจากกินเข้ากลางวัน แล้วไปดูเด็กฝรั่งที่มาในเซกันด์คลาสเล่นกันเสียงเอ็ดอยู่ อ้ายพวกหนึ่งเล่นหามเก้าอี้เอาไม้ทำคานเข้า ๔ คนหาม คนหนึ่งนั่ง เดินกันเอะอะรอบหัวเรือ พวกเด็กผู้หญิงเล่นขึ้นคอกย้าง ปล้ำกันย้าง สนุกดี ได้ถ่ายรูปไว้สองสามแผ่น แล้วขึ้นไปพูดกันเล่นที่ห้องกับตัน แกให้นกคิริบูนมาไว้ในห้อง แลให้ของเล่นยี่ปุ่นลูกชายอรุพงษ์แลตาต่อ[๙] กับเขียนแผนที่ทางเรือ

---

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

๖ พระพิศาลสงคราม อรุณ อมาตยกุล ปลัดมณฑลภูเก็จ

๗ พระสถลสถานพิทักษ คอยุเกียด ณระนอง ผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง

๘ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร

๙ หม่อมเจ้าทองต่อ ในกรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

เดินที่สำหรับพ่อจะส่งเข้าไปยางกอก แลดูไปพลางตามทางแผนที่เช่นนี้ เขาจะกระยะทางในเวลาเที่ยงทุกวันที่น่าห้องกินเข้า เอาธงอันเล็กติดไว้วันละอันทุกวัน พูดกันถึงเรื่องโปรแกรมข้างน่า แลถ้าได้ไปอเมริกาจะเปนอย่างไร พอจะกะวันได้ แต่กลัวอ้ายการฟรีต่าง ๆ ลองกะเล่นสองอย่าง ไปเซนต์ยีเตอสเบิคอย่างหนึ่ง ไปอเมริกาอย่างหนึ่ง ลองวางไว้ดูที่หนึ่ง กลับลงมาเขียนหนังสือเรื่อยไปจนค่ำ วันนี้พอค่ำแล้วเรือออกพ้นช่องแคบ เรือพอกลิ้งนิด ๆ เวลากินเข้าตาต่อเมามาก ไปพูดกันเล่นแล้วกลับลงมาเขียนหนังสืออีก ร้อนอยู่ในตอนย่ายจนสัก ๒ ยาม ก็เย็นสบายดี นั่งพูดกับตุ๊กเล่นเพลินไปจนแสงสว่างเห็นทางน่าต่าง เวลาเช้าแล้วเช่นนี้ยังร้อนกว่าทุกวัน เห็นทีจะอ้าวฝน พัดลมหมุนก็ไม่เย็น เปนเหื่อหนับ ๆ นอนไม่ใคร่จะหลับ

วันนี้รู้สึกมีทุกขเวทนากล้า ๒ ประการ คือตั้งแต่กินเข้าเย็นแล้วเกิดอุบัติอยากหมากทำอย่างไรไม่หาย กินน้ำชา สูบยุหรี่ กินนมวัว กินลูกไม้ อมหมากหอม ทำอย่างไรก็ไม่หาย นั่งระหวยอยู่เช่นนั้น อีกอย่างหนึ่งระหายอยากทาน้ำอย ยิ่งร้อนยิ่งใจหริ่ง ๆ แห้งตังผิวหนัง นั่งย่นงมงำอยู่ต่อหน้าตุ๊ก ความนั้นเปนเช่นนี้ ตั้งแต่วันมาในเรือ ร้อนลุยตัวเขาก็ไม่ให้น้ำอย ต้องขอว่ามาเพียงเท่านี้ศีลยังไม่ขาดขอทา ได้มาเปนน้ำอยตะคันค่นหน่อย หมายว่าเขาจะทำให้เห็นใสเก๋จะหอม ทาเข้าก็กระนั้นเอง นึกใหม่ว่าเห็นเขาจะกลัวว่าปรุงมาจะเหม็นสาย ตกลงใจว่าช่างเถอะดีกว่าไม่มีทา ได้ทามาจนถึงสิงคโปร์ เรือมันแล่นอยู่มันก็ไม่ร้อนมาก พอเรือจอดท่าเข้าเหนียวตัวจะหอมก็ไม่หอม เลยเสีย

สละไม่ทาเสียทีเดียว แต่มันร้อน ถ้าลูบตัวไม่ทาไม่รู้ว่าเย็นฤๅแล้วเมื่อไร ย่นว่าที่จริงน้ำอบนี้มันจะอดทาได้เมื่อหนาวไม่ต้องลูบตัว กลายเปนลาศิลทาใหม่ แต่รู้สึกไม่อนุ่อยจริง ๆ ลงเว้นบ้างทาบ้าง ครั้นวันขึ้นปีนัง ได้ไปอาบน้ำที่บ้านพระยารัษฎา ทาน้ำอบของเขาหอมชื่นใจจริง ๆ ชมว่าเขาช่างปรุงแท้ เหมือนน้ำอบในวัง เจ๊กก็ปรุงเปนหน้าตาไม่สมเลย ฤๅเมียพระยามนตรีปรุง กลิ่นช่างไม่ฟากชะโนนเลย ที่แท้วันนั้นเหนอยเต็มที ทาน้ำอบแล้วหายเหนอย ครั้นค่ำมาอาบน้ำในเรือ ทาอีน้ำอบสังกะตีดของเราอีกไม่ได้การ มูมมามเราจุกขวดน้ำอบฝรั่งหักยาดมือ แต่ไม่ได้เห็นว่ามันหอมอะไรสักนิดหนึ่ง รุ่งขึ้นกินกลางวันไปนั่งย่นรำพรรณถึงน้ำอบพระยารัษฎาที่โต๊ะกินเข้า ยรินัตรแลอรุพงษ์ยอกว่าของตัวมีมาทั้งสองคน จะเอามาให้ทา ช่างนึกฉุนว่านั่นเขามีเมียเขามีแม่จัดมาให้ อ้ายเราเมียก็ไม่มี แม่ก็ไม่มี จนไม่มีน้ำอบทาเลย ไม่ยักได้ตอบว่าจะเอาฤๅไม่ อาบน้ำค่ำแลเห็นขวดน้ำอบก็เหม็น สั่งให้เอาไปเทเสียให้สิ้นห่วงจะได้ไม่นึกอยากทา จะรับศิลมาลาคันธวิเลปนะแต่วันนี้ไป จนกว่าจะกลับถึงบางกอก ครั้นตกดึกดื่นมานั่งคุยอยู่ด้วยล้อกันเล่นฮา ๆ พอลูบตัวคราวนี้มีน้ำอบมาตั้งเปนน้ำอบปรุง เชื่อว่าคงเปนของชาย ๒ คนนั้น เลยย่นว่าหลายวันแล้วมันก็ไม่เห็นเสียหายอะไร อ้ายของเราไปเอาน้ำอบติดขวดแต่ครั้งไปกำแพงเพชรมาทามันจึงไม่หอมเลย นี่รู้สึกหายเปรี้ยวปากลงไปได้ด้วย ดื่นกันอรุพงษ์คิดว่านกันกลุ้ม จะไปหาอะไรอบปรุงที่ลังกา ว่ากันสัก ๑๕ มินิต พระยาบรุษจึงบอกว่าพระสุคนธ์ยังมีมาก พ่อว่าเท่านี้มันเสียเถิด ทา

เบื่อนตัวเปล่า ๆ เขาว่าพระสุคนธ์ที่ทรงยนยกก็ไม่ใช่เป่นของพระยารัษฎา พระสุคนธ์นี่เองเชิญขึ้นไป พ่อถามว่าใครกรอกขวด บอกว่ามหาดเล็กกรอกเอง เป่นที่ว่าพ่อเพ้อกริ้วไม่แล้วไม่รอด กริ้วเลยไปไม่รู้จบ ให้ไปยกขวดเก่ากับขวดใหม่มาเทียบกันจึงเห็นปรากฏว่าขวดหนึ่งมันรินเอาแต่ข้างบน ขวดหลังมันพร่องที่ปรุงข้างล่างกระฉ่อนขึ้นมา ก้นขวดนอนเป่นกองแลไม่เห็น เพราะไม่เคยทากัน เคยเห็นแต่น้ำอยตะคัน คนหนุ่ม ๆ ทุกวันนี้ก็ไม่รู้ว่าน้ำอยไทยมีหอม ถ้าจะแต่งให้หอมซื้อน้ำอยฝรั่งขวดละแปดสลงสามบาท เทรดหัวแลทาไปจนหมด แต่งเสมอไม่ได้ฉิบหาย เหมือนสายเหลือทนแทยทั้งนั้น เมื่อเดิมนึกโกรธองค์สร้อย[๑๐] พอรู้สึกเลยเขียนหนังสือไปขอสมา นั่งพูดกับตุ๊กพล่ามเหลว ๆ จนสว่างไม่รู้ตัว

คืนที่ ๑๒

วันอาทิตย์ที่ ๗ เมษายน

ตื่นพอแต่งตัวแล้วก็ถึงเวลากินเข้า ให้กระดุมมือข้างหนึ่งเป่น ข. ป. ร. ข้างหนึ่งเป่นเกี่ยวประดับเพ็ชร์กับตัน แล้วไปพูดกันเล่น เวลาบ่ายฝนตั้งมามาก แต่ตกโปรยปรายเล็กน้อย กลับลงมานอนเล่นในแคบิน อยู่ข้างจะโหรงเหรงโรเร ชวนจะให้เป่นพาลต่าง ๆ ลูกไม้ไม่มีกินอร่อย เขาเอามา บอกว่าไม่กินคิดถึงบ้าน กับตันแกแก้ตกไปคราวหนึ่ง คราวนี้เอามาอีกบอกว่าคิดถึงคนป่อก เลยไม่เข่นอันกินอัน

---

๑๐ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอาง เป่นผู้ปรุงพระสุคนธ์ถวาย

อยู่อะไร ทเลตอนนี้มันกร่อยจริง ๆ นั่งพูดกับบริพัตรแลชายอุรุพงษ์กับ ดีกดวยขนสามยาม วันนี้กลางวันตาต่อหายเมาเมื่อนอนเสีย ๑๗ ชั่วโมง แต่ตอนค่ำนี้เอาอีกไม่มาก เลยตีกินไปนอน คนอื่นไม่มีใครเมาเลย

วันนี้ในห้องสูบบุหรี่ หม่อมนเรนทร์ตั้งต้นสักรวาให้ชาย[๑๑] เที่ยว ขอต่อคนละวรรค กำหนดว่าให้ลงในเรื่องเบ็ด ตกลงเป่นสำเร็จลงดังนี้

(นเรนทร์)	สักรวาแลเหลียวให้เปลี่ยวจิตร
(เบ็ด)[๑๒]	เผ้าแต่คิดคืนหลังยังกรุงศรี
(จ. ป. ร.)	จะเงี่ยบเหงาเศร้าใจในราตรี
(สมมต)	ด้วยไม่มีใครประโลมโฉมสุดา
(บริพัตร)	แต่เยอหนึ่งถึงสิบสองต้องร้างรัก
(บุรุษ)	อกจะหักไกลเบ็ดของเชษฐา
(อุรุพงษ์)	ทำไฉนจึงจะได้พาน้องมา
(เวสเตนกาด)	โอ้โสฬาจากขนิษฐคิดถึงเอย

คืนที่ ๑๓

วันจันทร์ที่ ๘ เมษายน

วันนี้เวลากินเข้ากลางวันแล้ว ผ่านเรือรบอังกฤษลำหนึ่งสลุดแต่ไกล จนเห็นแต่ควันไม่ได้ยินเสียงปืน ได้ให้แขวนธงตอบว่า King thanks แล้วถามซื่อได้ความว่า ซื่อเยดฟอด เป่นเรือครูเซอปืน ๑๔ ยอก แลผ่านเรือปืนแอนด์โอกัมปนีด้วยลำหนึ่ง

---

๑๑ คือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๑๒ คือเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ เมื่อไปยุโรป ไปรู้วิธีปั้งเบ็ดอย่างฝรั่งเศส เข้ามา จึงเรียกล้อกันว่าเบ็ด

ค่ำวันนี้เขามีเต้นรำกันในพวกชั้นที่สองลงมีอยามหนึ่งไปจน ๕ ทุ่ม กับตันชวนให้ไปดู ไปนั่งดูอยู่ครู่หนึ่งร้อนเต็มที พวกที่เต้นนั้นพอหยุดเหื่อไหลรินทีเดียว พวกในเรือนอยู่ข้างจะแย้นมากทุกคน

โคลงนิราศรัตนะ จำไม่ได้ว่าได้ส่งแล้วถึงไหนจึงคัดพุ่งเข้ามายางทีจะซ้ำ

◎ คลสิงคยุเรศแก้ว โกโล นิเอย
ใจพี่เยิกยานโต ต่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างโก้โก ลาลั่น
เห็นเน่นเดินตุ้มตุ้ม แต่ตั้งตาชม ฯ

◎ บรรทมยหลับเข้า ที่แถม เล่านา
คอยอยู่ง่วงงอมแงม ย่ายแล้ว
หวนรฦกนึกแก้วแกม ทองลูก กูเอย
แม้นเชื่องไหนจักแคล้ว คลาศข้อมือย่ำ ฯ

◎ เวลาตกย่ายเอ็อน โองการ สั่งเฮย
ให้พี่จรสู่สพาน ก่อนไท้
เที่ยวชมทัศนสถาน แถวถิ่น
เรือรัฐบาลขัดให้ ส่งขันพลันถึง ฯ

◎ ปรึงปรึงรถแล่นเลี้ยว ตามสถล มารคเฮย
จีนแขกแซกสับสน สลับหน้า
รถม้ารถลากจน รถจักร ยานแฮ
สยรถโมโตว้า หวั่นส้านเสี่ยวสมร ฯ

โคลงนี้เห็นโทษจะถึงค้าง เพราะแกหน้าเฉยเสียแล้ว ไม่เร่ย ๆ ฉุน ๆ เช่นแต่ก่อน แต่ยังมีคำวันนี้เก่งมาก ถึงเรียกจะเอาไปเติมพากันไม่ยอมให้ นั่งร้องฉิ ๆ ฉิ ๆ ฉิ ๆ อยู่เปนนานท่าทางจะตรองโต้อย่างใดอยู่

(บุรุษ)	สักรวามากลางมหาสมุท
(จ. ป. ร.)	สนุกสุดใจเต้นเขม้นหมาย
(สมมต)	เสียแต่ร้างแก้วตาน่าเสียดาย
(ประจักษ์)	เจียนจะวายชีวาป่าณาตัว
(เยีด)	พี่จะโพกผ้าเขียวเที่ยวนี้และ
(บริพัตร)	อย่าค่อนแคะว่าเปนลาวขาวทั้งหัว
(นเรนทร์)	โอ้แก้วเอ๋ยเคยถนอมกล่อมกันนัว
(อรุพงษ์)	ออกพันพัวพายุ่งนุงถุงเอย

คืนที่ ๑๔

วันอังคารที่ ๙ เมษายน

วันนี้เอะอะกันมากจึงได้น้ำแร่กิน เพราะตั้งแต่วันลงเรือพระยาบุรุษยอกว่า ไปทเลหมอห้ามว่าไม่ให้กินน้ำแร่ ครั้นต่อว่ากันเปนว่าห้ามแต่วันแรก ตกลงเปนไม่ไปกินเข้ากลางวันได้ เพราะไม่สดวก เมื่อยปวดไปหมดทั้งตัว จะย่นก็จะเหนื่อยหู เปนอันรวมความว่าหัดทหารง่ายกว่าหัดให้คนนวดมันจำแห่งไม่ได้จริง ๆ ไม่ใช่ขี้เกียจ แลสายาลได้ว่ายางวันขาพ่อมีข้างเดียว ยางวันข้างหนึ่งเต็มขา ข้างหนึ่งมีอยู่เพียงหัวเข่า เปนความสัตย์จริงไม่แลเห็นท่อนล่าง แลคลำไม่พบเลยดังนี้

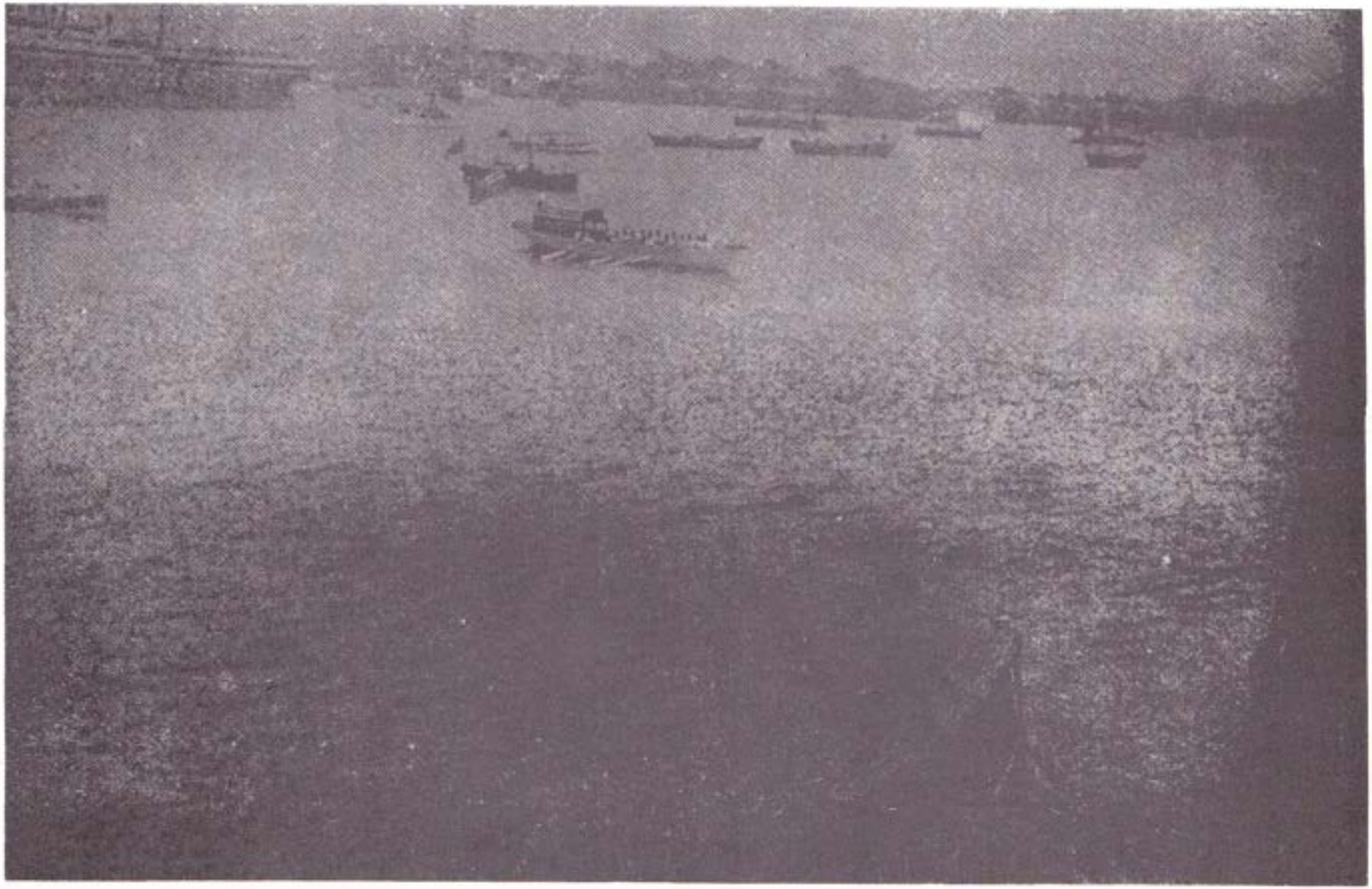

เรือเจ้าเมืองลังกาลงมารับเสด็จในอ่าวเมืองคอลัมโบ

วันนี้จะถึงโกลัมโบ ได้เรียกรูปต่าง ๆ ที่เกาวแมน[๑๓] ได้แมวดำมาเปนอันมาก กล้องตริเนตรไม่รู้ว่าเปนอะไรถ่ายไม่ชัด เกาวแมนรักเหลือเกิน เอาไปกำไม่ให้พ้อจับต้องเลย จะถ่ายก็หมิ่นแผ่นไม่รู้ ได้แต่เท่าที่ส่งมาเท่านั้น เรื่องรูปพ่อลาเปนถ่ายไม่ไหว เพราะยากที่จะเรียกเอากล้อง เกาวแมนไม่ยอมให้ใครไปไหน แกไปมัวหลงอะไรจิตๆ ที่เราไม่ดู เราไปทางอื่นเสียแกก็งมหมู่อยู่คนละทาง ไม่เคยเรียกกล้องได้สักที

เวลาบ่าย ๔ โมงเรือเข้าในเขรกวอเตอ มีเรือรบอังกฤษสลุดลำหนึ่ง เรือยังไม่ทันจอด พวกดำน้ำหัวมันเหลืองเหมือนพวกเอเดนสิเกรตาริเจ้าเมืองกับกงสุลเยอรมันลงมาหา เอาเรือเจ้าเมืองลงมารับไปขึ้นท่า มีพระมารับประมาณ ๑๒ องค์สวดมหาการุณิโก ได้ยินฟังจนจบแล้วเลยไปขึ้นรถ ตรงไปกวินซเฮาส์ทีเดียว เจ้าเมืองคนนี้ ชื่อเซอเซนริอาเทอเบลก เดิมเปนเจ้าเมืองฮ่องกง เคยรับลูกโต[๑๔] เมื่อกลับจากยุโรป ท่านผู้หญิงต้อนรับดีจริง ๆ จะชวนให้นอนบนกวินซเฮาส์เสียให้ได้ เพราะเขาจัดไว้เรียบร้อยแล้ว ความจริงนั้นไม่ได้อยู่ทนฤดูนี้เขาขึ้นไปอยู่นิวราลเยีย ที่ชอบของเขาแท้ ที่แกนดี โกลัมโบนั้นเปนการมาห่าง ๆ พึ่งลงมาเพื่อจะมารับเสด็จเมื่อวานซืนนี้ ขึ้นไปสนทนากันอยู่สักครู่หนึ่ง ชวนให้ขี่รถโมเตอคาร์ พ่อออกคร้าม ๆ กลัวจะเปน

---

๑๓ คือกรมหลวงประจักษ ฯ เรียกกันว่าเกาวแมน เปนคู่กับกรมขุนสรรพสาตร ฯ ซึ่งเรียกกันว่า ออปโปสิชัน

๑๔ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (คือพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลบัจจุบันนี้)

ตาโอ[๑๕] ยอกแกตรง ๆ ว่าไม่เชื่อคนขับ ตกลงเปนไปรถม้า แต่เซอเซนริกับพ่อแลเจ้าพระยาสุรวงษ์ ไปหน่อยหนึ่งเจอเขาชักศพ เขาไม่ผ่านศพที่เดียว ให้ขับรถหนีย้ายไปทางอื่น เห็นฝนตั้งตกลงว่าจะหนีไปเข้ามิวเซียมจะได้เลยอยู่จนตลอดเวลาฝนหาย แต่ก็ไม่สำเร็จ ฝนตกหนักเหลือเกิน อ้ายรถฤๅก็คร่ำหวอดเต็มที ผ้ายังหน้าก็เอาแขวนกับอะไรไม่ได้ ตกลงต้องเข้ามานั่งยัดกันข้างในทั้งสามคน เจ้าเมืองยัดผ้ายังข้างหนึ่ง เยนตราข้างหนึ่ง พ่อโดดเข้าไปอยู่กลาง หัวเราะกันกิกกักสนุกมาก เปนอันต้องกลับ สองคนเบียกพ่อไม่เบียก มานั่งกินน้ำชาพูดกันเล่นต่อไป ให้ไปตามพวกขายพลอยมาขาย อ้ายพวกเหล่านั้นเจ้ากา[๑๖] เต็มที ช่วยกันต่อแลเลือก เพราะอ้ายพวกลังกานั้นโกงเหลือที่จะโกง แต่แกกำหรายกันอยู่ จึงซื้อได้ไม่สู้เสียหายนัก พวกผู้หญิงที่อยู่นี่ มีท่านผู้หญิงเปนต้น แต่งตัวเต็มไปด้วยพลอยสังกาจะกล่าวถึงแต่ท่านผู้หญิงคนเดียว พอให้เปนตัวอย่าง เอาพลอยเม็ดเขื่อง ๆ สลับสีเรียงกันเปนเกา ทำเปนสร้อยคอเหมือนสร้อยคอเพชร์เม็ดใหญ่ ๆ มีสายรัดคอก็ทำด้วยพลอยเม็ดย่อม ๆ ตุ้มหูใช้พลอยเม็ดใหญ่แล้วเอาพลอยเม็ดเล็กเกาะ สายนาฬิกาเปนสายยาวพลอยสลับสี สร้อยข้อมืออย่างกว้างเปนตาข่ายประดับพลอยสีทั้งนั้น อันที่จริงดูงามดีมาก น่าอยากจะเอาอย่างบ้าง แต่มันเปนเวลากลางคืน

---

๑๕ ชื่อโอลารอฟสกี เปนราชทูตรุสเซียอยู่ในกรุงเทพ ฯ ไปรถยนต์โดนกับรถรางเท้าขาด

๑๖ เจ้ากา เปนคำแผลงหมายความว่านบนอบอย่างยิ่ง

เสด็จทรงรถประพาศเมืองคอลัมโบ

เลือกพลอยไม่ได้แลเวลาก็น้อย ทั้งนกอีกอย่างหนึ่งว่าไทย ๆ ไม่ใคร่นับถือ จะกลายเปนลูกยัด แต่ความจริงราคามันแพง ออกเสียดายเงินลมจับขึ้นมา แต่กระนั้นยังสิ้นเปนสามร้อยปอนด์ มีพลอยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งกำลังนับถือกันมาก ถึงกับให้ชื่อว่าอาเลกซานเดรียตามชื่อกวีนออฟอิงค์ลันด์ ถ้าดูกับไฟเปนสีแดง ดูกับแดดเปนสีเขียว มันมีอยู่เม็ดหนึ่งงามเสียจริง ๆ ใหญ่มาก ราคาเปนแปดร้อยปอนด์เลยต้องลา ซื้อเม็ดย่อมมาดูเม็ดหนึ่ง ยังไม่ได้เห็นกลางวัน จึงได้เก็บเอาไว้ดูก่อน อีกอย่างหนึ่งก็ทับทิม น้ำอ่อนงามเสียจริง ๆ แต่แพงจดไม่ติด นกจะเอาเม็ดเล็ก ๆ มาสักเม็ดหนึ่งก็ไม่สำเร็จ กลืนไม่ลงคอ นกจะไว้ดูขากลับ ได้แต่เพทายเม็ดหนึ่ง งามดีพอใช้ เปนพลอยวันอังคาร พ่อจะไว้ทำแหวนไพฑูรย์ที่ส่งไปให้ เม็ดเล็กก็จริงแต่งามกว่าทั้งหมดบรรดาที่มี ราคาแพงจดเหมือนกัน นิลลังกาที่เลองฦๅกันชื่อได้เม็ดเดียว แต่ถ้ามีเวลาเลือกเห็นจะเลือกได้อีก ข้อที่ลมจับสำหรับเมืองฝรั่งมันชักจะไม่ให้อยากซื้ออะไรไปหมด ซื้อของบ้วนเบี่ยนกันอยู่จนกระทั่งทุ่มครึ่งจึงได้อาบน้ำ แล้วรีบแต่งตัว ๒ ทุ่มกินเข้า แกสยชดจริง ๆ ไม่ต้องคิมให้เจ้าให้นายอะไรของตัวเช่นที่สิงคโปร์ ขืนก็ให้พ่อทีเดียว พูดสั้นแต่ดีอย่างยิ่ง พ่อก็ตอบเก่งกว่าที่สิงคโปร์ ศรีสวัสดิ์[๑๗] ทำยุ่มย่ามไว้มาก สำแดงว่าเปนผู้ทรงพระราชศรัทธาต่อพระสาสนากล้าหาญ เวลาขึ้นยกไปที่กวีนซเฮาส์ ขอตั้งเครื่องสักการบูชาพระพุทธยาท ว่ามีออลเตอซึ่งอยากจะชักที่สุด ว่ารูปร่างเปนอย่างไร แต่

๑๗ สมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชา

ดูมันจะรู้จักหนักไป เลยเชื่อเอาเสีย ว่าที่จะเป็นเครื่องนมัสการถึงโต๊ะทองที่ศฤงาระไร ตั้งหันไปทางพระพุทธบาทในกลางสนามหญ้า จุดธูปเทียนนมัสการแล้ว ให้ลครขึ้นไปสวดมนต์สิบสองคน พอสวดจบแล้วลุกขึ้นรำ "ริลิเยียสดานศ์" พ่อเถียงว่าไม่เห็นมีริลิเยียสดานศ์ของเรา เขาอ้อแลฦๅกันต่าง ๆ แล้วยอกว่าเห็นหน้าตาเคร่งครัดทั้งนั้น ที่จะเป็นด้วยลครอย่างเราหน้ามันบึดเฉย ๆ ไม่ยิ้มแห้งอย่างฝรั่ง ไปแกนดีก็ไปทำพิธีสักการบูชาอะไรใหญ่เหมือนกัน ชมกันว่าเคร่งครัดนัก พ่อนึกว่าแกคงเห็นเราโซดเหล้ากำลัง แต่อย่างไร ๆ คงคุยกับเราสนุกกว่าคุยกับศรีสวัสดิ์ ว่าเรื่องกิมติ้งกันเสียหมดพุง เพราะเขาอยู่ข้างจะเข้าใจแลมีกิมติ้ง[๑๙] มาก พ่อไปได้แต้มเป็นพุดอย่างหนึ่ง คือมีชั้นสัณฐานเหมือนดอกเห็ดฤๅษีลายเสาเม็ด ข้างในกลวงมีช่องเจาะอยู่ข้าง ๆ ช่องหนึ่ง เป็นของทำใหม่เขม่ายังเยื้อน ครามไฟมังกรห้าเล็บมีถึงสองชั้น แกถามว่าชั้นอะไรให้ทายไป นึกรู้แล้วว่าสำหรับวางหมวก แต่เหตุไฉนจึงไปเจาะข้าง ๆ ไปนึกในใจขึ้นว่าคงจะสำหรับใส่เหล้า อ้ายปากมันก็หลุดออกไปว่าใส่เหล้าก่อน แกโห่เอ็ดจะเอาแต้มเสียให้ได้ ต้องขออธิบายต่อ ว่าอ้ายข้อที่วางหมวกนั้นจริง แต่กระยอกมันยังวางหมวกได้ แต่ข้อที่กลวงในนั้นสำหรับใส่เหล้าจริง ๆ ต้องถึงชักกิระดังได้สดับมา เขาว่าขุนนางจีนต้องเข้าไปเฝ้าเวลา ๘ ทุ่ม ติดเหล้าจัดทุกคน จนพกกาเข้าไปในแขนก็มี นี่คงจะเป็นให้ข่าวถือตามไปสำหรับรับหมวก ไม่ให้ปรากฏว่าเอาเหล้าเข้าไปกิน เวลาต้องการก็รินกินได้ ตกลงฮ้อกันเอ็ด ถึงให้แต้มว่าเป็นพุด

---

๑๙ คำว่ากิมติ้ง ใช้เป็นคำแผลงหมายความว่าบรรดาเครื่องถ้วยของจีน

ต้นไปเจอะชั้นดีเข้าอีกชั้นหนึ่ง รูปร่างคล้ายพระเจดีย์ผอม ๆ ทำด้วยงา ลายเป็นลังกาแท้ ความว่าอะไรตกเขาทีเดียว เป่นอันได้ความว่าสุหร่าย งานั้นคว้านข้างในเสียให้บาง ยิบยุบยิบเข้าน้ำฉีดออกได้ เห็นพ่อชอบเลยให้ ได้ถามว่าแช๊ะเต้งมีไหม ยอกว่ามีมันไม่สู้ดี ไปลากเอากวนอิมเหนียออกมา ยอกชื่อเสียงได้คล่องแคล่ว มีช้าเลือดช้าหนองสองชั้นอยู่ข้างจะเก่ง ยอกว่าเมื่อครั้งรบกันความว่าของแตกเสียมากเต็มที คงจะเป่นเช่นนั้นจะ [๑๙] จึงไม่ใคร่จะได้เห็นอีกอย่างหนึ่งนั้นพวกจีนเก็บกันเหมือนกับเก็บไข่มุกเครื่องแต่งตัว ถ้าปอสเลนดี ๆ ถึงเอาเข้าตู้เหล็ก มีนิทานอุทาหรณ์หลายเรื่อง การที่จะไปอนุราธบุรีนั้น เป่นอันสำเร็จได้ดี เซอเซนรีกับเมียรับจะไปด้วย ข้อที่ว่าถึงสามวันนั้นไม่จริง ค้างสองคืนเป่นพอที่จะดูได้ทั่ว แต่ไข้มลาเรียมี จำจะต้องระวังตัวขึ้นไปก่อน ครั้นตกออฟคอนนอตมาอยากจะดูอนุราธให้ได้ เขารายงานมาว่าไข้ชุมนัก เซอเซนรีรับอาสาพาไปไม่ให้ต้องนอนค้าง กลับลงมาในกลางคืน นอนพักที่แห่งใดจำชื่อไม่ได้ เรื่องที่ไปนั้นสนุกมาก แต่ไม่มีเวลาจะเขียนในที่นี้ เรื่องจะหาพระพุทธรูปก็รับจะช่วย แต่พระทองเหลืองเป่นไม่มี ที่ ๆ ก็เป่นพระศิลาทั้งนั้น อยู่ในต้องถ่ายแบบเข้าไป อยู่ข้างจะอินมากทั้งผัวทั้งเมีย เชื่อว่าพระเยซูได้บวชเป่นพระอยู่ถึง ๑๕ พรรษา กับปฤษฎางค์ [๒๐] อยู่ข้าง

---

๑๙ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เคยเสด็จไปเมืองจีน

๒๐ พระวรวงศเธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เวลานั้นไปทรงผนวชอยู่ที่ลังกา มีนามฉายาว่า ชินวรวงศ

หยอดกัน[๒๑] มาก ถึงนิมนต์ขึ้นไปเลี้ยงไว้ นิวราลเยียแลแกนดี ปลูกกุฎีให้อยู่ต่างหาก เพราะผู้นั้นไม่ยอมอยู่ร่วมชายคากับผู้หญิง สรรเสริญว่ามีพระที่ปฏิบัติจริงอยู่แต่ปฤษฎางค์ เวลาเยี่ยมโรงเรียนก็ไปเยี่ยม ได้ไปหากันถึงกุฎี ว่ามีตู้ตั้งสองใบ ใบหนึ่งไว้เครื่องยูนิฟอมดีโปลมาติก แลดวงตราทั้งปวง มีตราเซนต์ไมเคอลเซนต์ยอชในนั้นด้วย อีกใบหนึ่งใส่เครื่องสมณบริขาร เห็นเป็นตรงกันข้าม ขัยอกขัยใจเต็มที ข้างท่านผู้หญิงนับถือยายชีอะไรคนหนึ่งว่า เป็นคนเคยอยู่ในคอนเวนต์พวกกาตอลิค แลมาตั้งสอนพุทธสาสนาเอาอย่างพวกคอนเวนตยังไม่มีวัดออกจะอยากเกลี้ยกล่อมให้พ่อสร้างวัด แต่พ่อออกไก๋ ๆ เสีย นึกว่าเสียท่วงทีก็จะทำพระเจดีย์มรีวิฬที่ยังค้างอยู่ให้แล้วสำเร็จ เพราะพระเจดีย์นั้นไม่มีใครรู้จักชื่อเดิมแล้ว เดี๋ยวนี้เรียกกันว่ากิงออฟไซแอมดาโคยา เรื่องที่ปฤษฎางค์จะมาเผ้า ก็ยอกว่าอยากเผ้า แต่ได้ตอบว่าเพราะเป็นคนไทยจะนำเผ้าไม่ควร รวบรวมใจความว่า เวลา ๖ ชั่วโมงที่อยู่บนยกนั้น พูดกันสนุกแลรู้สึกสบายใจเหมือนกับไปบ้านตีก ไม่มีรู้สึกว่าไปบ้านฝรั่งเลย มหามุทธะลิยะ ไปตามตัวกันมาได้กี่มีแย้มแจ่มใส เป็นอย่างคนคุ้นเคยกัน กลับลงมาเวลา๕ทุ่มเศษ พรุ่งนี้จะให้เจ้าพระยาสุรวงษ์เอาสมุดเซ็นชื่อขึ้นไปให้เซ็น ฝากของขึ้นไปให้เมียแลลูกสาว ทั้งรับสมุดเรื่องเมืองอนุราธซึ่งเขาจะให้ รู้สึกขอบใจเป็นอันมาก

ฝนตกวันนี้เขากล่าวกันว่ามีดัสต์สตอม เราอยู่กลางฝนไม่ยักรู้สึกว่าเป็นฝนชนิดที่นาน ๆ จะเคยมี เวลานี้ยังเป็นฤดูแล้งอยู่ ตั้งแต่กลับลงมาทำงานเรื่อยไม่ได้หยุดเพราะมีเวลาสั้น ขอขบเรื่องเพียงเท่านี้

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๒๑ หยอด เป็นคำแผลงหมายว่าชอบอย่างยิ่ง

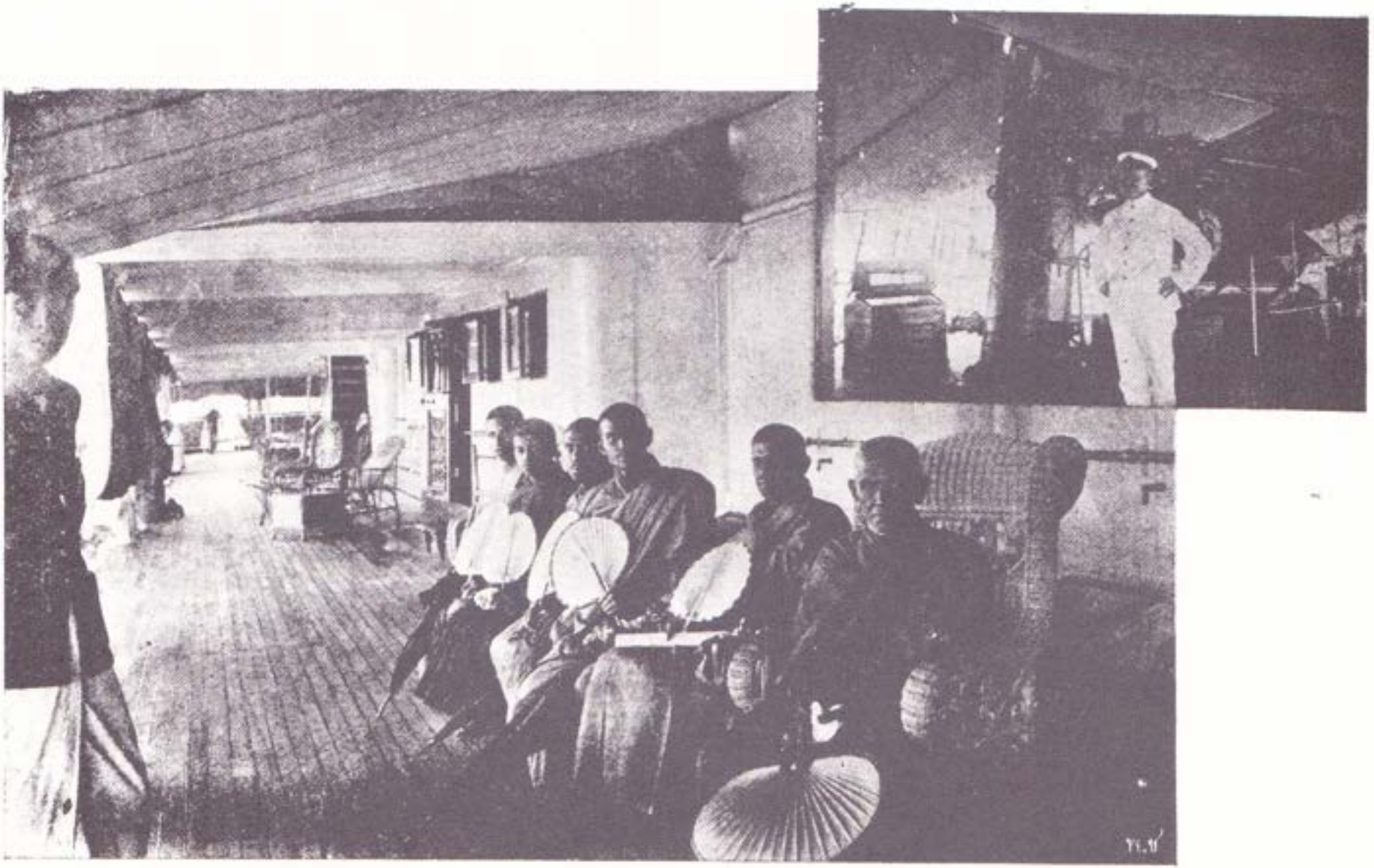

พระสงฆ์ ลังกามาเฝ้าในเรือซักซัน

นายเรือ ซักซัน

914
ส247ร
ค.1

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔

คืนที่ ๑๕

วันพุฒที่ ๑๐ เมษายน ร. ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เรือออกพ้นอนหลัย ต่อออกมาพ้นแล้วเรือแคลงมากจึงรู้สึกเขาว่าเมือ ๓ โมงเศษมีพระลงมาหาคือท่านสุมังคละ แลสุภูติ กับพวกคฤหัสถ์อีก ๆ อีกมากด้วยกัน กรมสมมตนำหนังสือต่าง ๆ มาให้ดูพวกพระทั้งสองลงชื่อกันมาเชิญให้ขึ้นไปแลเรียรายต่าง ๆ ท่านสุภูติแต่งคาถาทำนองถวายพรพระ เปนคำให้พรแก้เจ็บไข้ลงมาว่าจะมาสวดให้หายเจ็บไข้[๑] คาถานั้นแต่งออกจะดี ๆ คิดจะส่งถวายกรมหลวงวชิรญาณ[๒] ทอดพระเนตร คราวนี้ไม่ได้พบใคร แต่ขากลับเห็นจะต้องพบ

วันนี้ได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์นำหนังสือกับของไปให้ลิเยลก พ่อได้สมุดเซอเซนรีให้ ๒ เล่ม คือทิวามของลังกาเล่ม ๑ ไคด์เมืองอนุราธเล่ม ๑

กลางคืนคลื่นก็ไม่มี แต่เรือโคลงเคลงเปนไกวเปล เพราะออกที่กว้างมากไม่มีอะไรบัง แลออกจะเฉียงลมหน่อย ๆ ด้วย กรมประจักษ์พูดมคอเม้ก[๓] ตาพวกลังกา ๖ ชั่วโมงอิ่มอกอิ่มใจสบายมาก ว่าให้อยู่กับพวกนั้นสามวันก็เอา

---

๑ ตัวคาถาและคำแปลมีอยู่ข้างท้ายพระราชหัตถเลขาฉบับนี้

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงผนวชเปนสมเด็จพระราชาคณะ (คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า)

๓ เม้ก เปนคำแผลง หมายความว่า หลอกล้อ

คืนที่ ๑๖

วันพฤหัศบดีที่ ๑๑ เมษายน

วันนี้กถึงสงกรานต์ กำหนดจะสรงน้ำพระพุทธรูปแลพระยรม อัษฐิด้วยน้ำอบฝรั่ง ชาย ๒ คน [๔] อยากกินกับเข้าไทย จึงเรียกเอาขาญชีเสียงมาดู หมายว่าจะเลียงสงกรานต์กันตามแกน แลจะเล่นวางเงินรูเบียแทนอัฐอย่างเคยเล่นมาทุกปี แต่ครั้นได้ขาญชีมาเห็นมีส้มเขียวหวานแลส้มโอ นึกฉุนขึ้นมาว่าได้ย่นทุกวันว่าอดลูกไม้ พระยาบรรษได้ยินเสมอ จะได้ยอกสักคำว่ามีมาก็ไม่ยอก ปานนี้คงเน่าหมดดีกสอดเข้ามาแก้ว่าคงไม่เน่า พ่อว่า ๑๕ วันแล้วจะไม่เน่าอย่างไรดีกว่าเคยเห็นเขาผึ่งไว้กินได้นาน ๆ ถามว่านดีกเชื่อว่าผึ่งฤๅ ก็ว่าเห็นจะไม่ได้ผึ่ง แต่ก็คงยังไม่เน่าอยู่นั่นเอง เพราะเห็นเขาเคยผึ่งไว้ได้เลยต้องเอ็ดว่าแกพูดก่อน ๑๕ มินิตแล้วจึงนึกเช่นนี้เต็มที เหมือนกับพ่อจะว่ากลัวกรมมหิศร [๕] จะตาย แกจะเถียงว่าไม่ตาย เพราะเคยเห็นยายท้าวเสมเกาะสีชังแกอยู่เปนอายุร้อยเศษเช่นนั้น ขอให้นึกเอาดีกเปนผู้พูด พ่อเปนผู้ตอย ดีกจะเห็นเหลวฤๅไม่ จึงรับว่าเปนอยู่ครั้นไปเอาขึ้นมาดูเน่าเฟอะหมด เหลือแต่ส้มโอก็แกนไปหมด ยิ่งก็ไม่มีน้ำ ซ้ำน้ำปลาฝาขวดหลุดหกหมด การที่เกิดอยากกินกับเข้าไทยขึ้น เพราะชาย ๒ คนไปเห็นอ้ายเจ๊กกวางตุ้งที่มาในเรือ มันตำน้ำพริกกินมีกะปิด้วย มีแต่ปลาจิ้มกินไม่มีผัก ว่าดูน่ากินจนอยากกินของมัน

---

๔ คือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ ฯ กับพระองค์เจ้าอรุพงศ ฯ

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ประชวรเพียบอยู่ในเวลาเสด็จจากกรุงเทพ ฯ

เต็มที่ แต่จะเปนอันต้องเลิกเสียแล้ว ทำอะไรกับมหาดเล็กเปนกลิ้งครกขึ้นภูเขา ขี้เกียจเหลือประมาณ

เรือผ่านเกาะเมนิกกอยย่าย ๓ โมง ไม่มีคลื่นแต่เรือแคลงอยู่เสมอเมื่อยเต็มที่ การที่มานี้จะมีความสบายได้ผลต่อเมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ในระหว่างนี้ผลที่ได้กับความเมื่อยขบต่าง ๆ ขึ้นเต็งกันอยู่ ไม่ได้กำไรอันใดเลย แต่พ่อเชื่อว่าถ้าไม่มีอันซ้ำเติมเห็นจะพอทนไปจนตลอดไม่ตายเสียก่อนกลับถึงบางกอก

วันนี้เขาขายของที่รฤกสำหรับเรือลำนี้ พอได้เปนของฝาก จะส่งจากเอเดน

คืนที่ ๑๗

วันศุกร์ที่ ๑๒ เมษายน

กินเข้ากลางวันวันนี้ ให้นาฬิกาทองชิฟออฟสี่ขวดเรือนหนึ่ง กับกาลซิลเลอสี่ขวดประจำตัวพ่อให้นาฬิกาเงิน ความเหน็ดเหนื่อยของคนในเรือมันมากจริง ๆ คืนยังค่ำ กลางคืนกว่าจะได้นอนก็จนดึก ยืนเกือบจะเปนนิจไม่เห็นมีเวลานั่งเล่นเลย คนเรือเองประเดี๋ยวทำนั่นประเดี๋ยวทำนี่ ล้างเรือก็ล้างแต่ ๗ ทุ่ม กับตันให้รูปอันหนึ่ง เตรียมมาเปนหลายวันเกรงผิดแลชอบปฤกษาใครต่อใครร้อยแปด พอประจวบกับพ่อให้รูปแกที่พ่อถ่าย จึงผสมมาให้

วันนี้เวลาย่าย ๒ โมงครึ่ง พวกเซกันด์คลาสมีหนังสือขออนุญาตมามีการสปอตถวายตามเคย พระปลัดฉายเปนแชแมน อันที่จริง

เซกันค์คลาสพวกนี้เขาจะมาชั้นที่ ๑ โดยมาก แต่ติดเราเช่าห้องชั้นที่หนึ่งเสียหมด จึงมาชั้นที่สอง ไม่ใช่คนชั้นสกุลนัก ได้ส่งโปรแครมการเล่นมาให้ดูด้วยในซองนี้ พ่อให้ลอกเก็ตลงยาเปนรางวัลอันหนึ่ง แต่ยังไม่รู้ว่าจะได้แก่ใคร เพราะยังจะเล่นพรุ่งนี้อีกวันหนึ่ง

การเล่นวันนี้ คือแข่งลูกแอยเปอลห้อย เอาเชือกมาขึงคาดฟ้า เอาลูกแอยเปอลผูกเชือกแขวนเชือกที่ขวางนั้น คนแข่งต้องคายแลกินแอยเปอลนั้นให้หมดลูกก่อน ห้ามไม่ให้เอามือจับ ถ้าเหลือชิ้นเล็กจนตกลงกับพื้นแล้วก็ต้องลงคายกิน แล้วจึงวิ่งมา มีคนถือเชือกเปนสาหร่ายอยู่ข้างหนึ่ง ใครถึงสาหร่ายก่อนคนนั้นชะนะ

อีกอย่างหนึ่งโดดข้ามเชือกที่ตัวถือ เรียกว่าสกิปปิ้ง

อีกอย่างหนึ่งเอาเกือกเด็กที่จะเล่นทั้งหมดถอดลงกองซ้อน ๆ กัน เอาผ้าผูกตาแล้วให้คลำหาเกือกใส่ ใครใส่ได้ก่อนคนนั้นชะนะ (ผิดคู่กันเปนพน)

กระโดดสูง พ่อไม่ได้ดู

แข่งมันเทศ คือเอาถังมาตั้งลง ๒ ใบที่ต้นทาง แล้วเอาหัวมันเรียงกันห่าง ๆ สองแถว ๆ ละ ๖ หัว ผู้หญิงที่จะเล่นถือช้อนคนละอันวิ่งไปตักมันเอามาใส่ในถัง ถ้าใครตักหมดก่อนคนนั้นชะนะ

อีกอย่างหนึ่งเรียกเน็กออนอทิง คือคอฤาเปล่า เอาผ้าขาวม้าผูกเปนวงเข้าสองวง แล้วผูกกลางอีกผืนหนึ่งเปนย่วงทั้งสองข้าง แล้วเอาโต๊ะขนาดย่อมตั้งไว้หว่างกลาง คนที่จะแข่งกันเอาย่วงสวมคอหันหน้าเข้าหากัน เอามือยันโต๊ะ เท้ายันพื้น ต่างคนต่างดันมาข้างตัว

ใครแรงน้อยแลตัวเบาแพ้คนแรงมากแลตัวหนัก มีตาอ้วนเก่งอยู่คนหนึ่ง ใครสู้ไม่ได้ ถ้าผอม ๆ แล้วลากเอาคว่ำขึ้นไปบนโต๊ะ จึงเรียกว่า "คอฤาเปล่า"

แข่งจดบุหรี่ พ่อไม่ได้ดู

เวลาที่นั่งดูนั้น ได้สังเกตดูผู้หญิงฝรั่ง ความสังเกตเห็นนั้นเช่นนี้ ทุก ๆ คนผมยางแลผมอ่อนที่สุดทั้งนั้น แก่เข้าหน่อยมักจะล้าน เขาว่าเด็กออกใหม่มักจะไม่ใคร่มีผม การแต่งตัวเดินทางมักจะใส่เสื้อขาวนุ่งสเกิดสีน้ำเงินฤาสีเหลืองคากี คาดเข็มขัดแพรข้างหนังบ้าง เงินก็มี นางคนหนึ่งออกจะเก๋มาก เอาผ้าโปร่งสีน้ำเงินห่อหัวกันผมปลิว ผ้าห่อเช่นนี้ลูกสาวเคาวเนอลังกาก็ใช้ คลุมหัวแล้วเอาลงมาผูกตะแคงที่คางให้เก๋ มีเด็กมากเสียจริง ๆ ตั้งแต่โตจนกระจอมอแม เขาเห็นพ่อชอบเด็กจึงมาเล่นให้ดู นางเด็กคนหนึ่งโตแล้วเล่นแพ้เขายังร้องไห้ทุกที

ที่พวกเราชอบดูมากนั้นเรื่องผัวเป่นขี้ข้าเมีย มันน่าสมเพชเวทนาถึงเราก็ต้องสัพยกเก้าอี้ให้ผู้หญิงจริงอยู่แล แต่ยังไม่ถึงคู่หนึ่ง ซึ่งถูกดูเสียจริง ๆ แลย่นกันไม่หยุด คือคาดพ้าชั้นที่หนึ่งกับที่สองมันเดินไม่ถึงกัน เวลาจะมาใช้ให้ผัวยกเก้าอี้ตามหลัง พอมาถึงจัดการตั้งเก้าอี้ให้ แต่แม่เจ้าประคุณไม่นั่ง เพราะจะมีแคดถูกตีนนิดหนึ่งเขียวให้ตั้งใหม่จึงได้นั่ง ตาผัวยังยืนอยู่หันไปพูดกับใคร เรียกมาเขียวไม่ให้พูด บังคับให้นั่งลงกับพื้นที่ข้างเก้าอี้ เจ้าผัวกว่าจะนั่งลงได้ประดักประเดิดโก้งเก้งกันอยู่เป่นนานจึงนั่งได้ คราวนี้สั่งให้ผัวไปเอา

ผ้าห่ม ผัวเดินงัง ๆ ลงกระไดนั้นไปขึ้นกระไดโน้นได้ผ้าห่มมา ไม่ยักรับมาคลุมเอง เข้าผัวต้องคลุมให้ ประเดี๋ยวเดียวก็เอาผ้าออก ตาผัวไปพูดกับคนอื่นเรียกมาเชียวอีก คราวนี้อนุญาตให้นั่งปลายระงอยเก้าอี้อันเปนที่สำหรับเหยียดตีนนิดเดียวไม่ถึงผ้าม่อ เลยแขวนอยู่เช่นนั้นจนตลอด ขากลับก็ต้องแยกเก้าอี้ตามหลังไปอีก เหมือนนายกับบ่าวจริง ๆ น่าสงสาร ถ้าประเพณีมีเมียของฝรั่งเปนเช่นนี้โดยมาก ก็ควรจะเข้าใจได้ว่าทำไมฝรั่งจึงไม่ใคร่มีเมีย

คลื่นโคลงเคลงวันนี้สงบไปมาก เพราะเรือตั้งลำตรงได้ สงบมาแต่คืนนี้แล้ว

กรมประจักษ์ศิลปาคม ตั้งแต่วันมาจนวันนี้พึ่งถึงเวลาเช้าวันที่ ๒๗ ยังไม่ได้สรง อยู่ข้างจะอึดอัด พ่อเร่งวันนี้เอามาให้ดู แกอดตรองโต้ไม่ได้ พ่อจึงว่าจะรับแต่งท่อนขึ้นลังกาให้ ได้บอกให้บริพัตรเขียนในขณะนั้นอย่างแต่งกลอนสด ประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว เข้าของรับจะเอาไปเข้าในนิราศของตัว แต่จะเอาไปทำอย่างไร ไว้คอยดูเมื่อกรมประจักษ์พิมพ์นิราศเถิด พ่อคัดส่งมาให้อ่านเล่นก่อน ถ้ากรมดำรงเห็นจะหัวเราะงอทีเดียว

วันที่เก้าเข้าเขตรลังกาเกาะ ซ่องเฉภาะเขือนตั้งยังเปนท่า
เห็นเรือรบอยู่ข้างซ้ายชายคงคา องคชาชักพลันแล้วลั่นปืน
จนคำรบครบยี่สิบเอ็ดนัด น้ำสงัดเรียบดีไม่มีคลื่น
เรือลูกค้าจอดสพรั่งคนนั่งยืน ดูดายคืนเรือน้อยลอยเปนแพ
พวกขอทานหาญทเลเที่ยวเร่ร่อน ขี้ไม้ขอนต่างนาวามาเซงแซ่
ร้องเพลงอ้อนวอนขอเผ่าตอแย สองมือแบลูบท้องร้องหน้าเรา

โปรยเบี้ยเซนต์เปนทานหว่านในน้ำ
โปรยเท่าไรไล่คว้าไม่ซาเซา
พี่ตั้งจิตรพิศฐานกาลภายน่า
ต้องถูกห้ามปรามสิ้นจนดิ้นโดย
สักครู่หนึ่งจึงมีพวกเรือข้าง
มีพระสงฆ์สององ์ด้วงษ์ลังกา
โอเยเยเสเกเรคเนแน่
นึกว่าเจอะกระโถนใหญ่ไม่อัยจน
ท่านสมมตนำไปให้รู้จัก
เขาพูดเร็วยิ่งล้ำจำเกือบตาย
เยอรมันพี่ก็ดันเข้าไปข้าง
เขาก็แขงไม่ยักเก่งเก่งพอควร
ตั้งแต่พรากจากมาไม่ผาศุก
วันนี้โล่งโปร่งปลอดเห็นรอดชนม์
จนเสร็จขึ้นผึ่งพัดยังพล่าม
มาถึงท่าซู่ซ่าคนมาไป
ชื่อคอลเฟศวิเศษล้ำทำพิฤก
ครั้นจะร่ำพรรณาว่ายากเย็น
พี่หยุดนั่งตั้งพร่ำร่ำกันใหม่
ต้องตะเบงเสียงกร่ดจนผิดเคย
มันโดดดำได้ทุกที่ไม่มีเปล่า
สิ้นกระเป๋าอัฐหมดต้องงดโปรย
ไม่ขอมาจากนวลให้หวนโหย
อดเม็กโอยเหลืออนาถหวาดวิญญา
มาจอดข้างกำปั่นพี่หรรษา
กับคฤหัสถ์ขึ้นมาสี่ห้าคน
พวงแต้ลงไปรับทั้งสัยสน
จะได้พ่นพิศม์ใส่ให้สยาย
พูดทายทักเปนมคธหมดทั้งหลาย
ต้องขยายอังกฤษแซกแปลกสำนวน
ให้ต่าง ๆ ช่างเปนไรใครจะสรวล
มคธล้วนเราก็รับไม่อับจน
ไม่สนุกเหมือนเช่นเคยเลยสักหน
เพราะได้พ่นพิศม์เม็กเอกสุดใจ
ต้องวิ่งตามลงนาวามาทันได้
ริยครรไลไปสำนักพักโฮเตล
ก่อเปนตึกสามชั้นไม่ทันเห็น
ตาหมอเต้นขึ้นมาหาไม่ช้าเลย
ฝนตกใหญ่มากแท้แกก็เฉย
แสนสเบยสนทนากว่าชั่วโมง

แกก็หิวเราก็หอยพุงยอยหย่อน จึงผันผ่อนอำลายังว่าโผง
คนดูรอยเช่นโนราสักห้าโรง เพราะเสียงโด่งดังลั่นสนั่นเมือง
แกสวดมนต์ให้พรข้างท่อนท้าย เราเปลี่ยนย้ายเปนคาถาว่าตามเรื่อง
จนแกเข็งจำคลาเวลาเปลื้อง จึงย่างเยื้องรีบกลับมารับประทาน
อาหารรศเปนอย่างไรก็ไม่แจ้ง ด้วยคอแห้งผากหมดรศอาหาร
เห็นดีแท้แต่มะม่วงหิมพานต์ ถ้าเติมหวานเสียสักนิดจะติดใจ
แล้วลงมาหาของต้องประสงค์ ซื้อได้แหวนสามวงจะส่งให้
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพกลับลงไป คอยอยู่ในเรือชักชันเท่านั้นเอง

คืนที่ ๑๘

วันเสาร์ที่ ๑๓ เมษายน

วันนี้มีการเล่นกันอีก คือ

ชนไก่ วิธีเล่นนั้นเขียนวงลง พอนั่งชันเข่าหันหน้าหากันได้สองคน ขีดเส้นที่กลางวง คนจะเล่นเอาไม้คนละอันขัดขา แล้วเอาแขนลงใต้ไม้โอบมากอดเข่า เอาปลายเกือกวางที่เส้นกลาง แล้วเอาเกือกเขี่ยกันทั้งสองข้างจนกว่าใครจะล้มไปข้างหนึ่ง หม่อมนเรนทร์เล่นกับตาหมอ ๆ ล้มง่ายเปนที่สุด

ผู้หญิงวิ่งไข่แข่งกัน จีดเต็มที ยายแก่ทำไข่แตกใบหนึ่ง

วิลยาโร ผู้ใหญ่จับตีนเด็กหิ้ว ให้เด็กคลานมาด้วยมือ

สนเข็ม ผู้หญิงถือเข็มยืนเปนแถว ผู้ชายวิ่งมาสนเข็มใครแล้วก่อนใครไป

ชิคเกนแอนด์รูสเตอ นั่นแต่เป่นไก่ได้คนเดียวเท่านั้น ใครจะเล่นมานั่งบนเก้าอี้ กางมือคอยตบหน้าไก่ ๆ นั้นก้มหัวเข้าไปหาที่ห่างขา ร้องกุ๊ก ๆ โผล่ขึ้นมาแลหลบลงไป ให้คนทั้งนั้นคอยตบให้ถูก แต่ไม่เคยตบถูกเลย

คนอื่นวงแข่งกันก็มี

เขียนแข่งกันนั้น เอาดินสีพองเขียนหนูในแผ่นกระดานแล้วเอาผ้าผูกตาเข้าไปเขียนหาง ใครเขียนได้เหมาะดีกว่ากันคนนั้นชะนะ

ดิ่งเชือก ตามเคย ไม่ขันอะไร เรื่องรางวัลจะได้แก่ใครยังไม่ปรากฏ มีเจ๊กคนหนึ่งพูดอังกฤษนกพิราบพ่งพลึก เห็นสนุกดีไปตามเกาวแมนมาหมายจะให้เม้ก แต่ไปเรี่ยเสียเม้กไม่ไหว เพราะแกพังภาษาของมันไม่เข้าใจเลย

วันนี้เจ็บขาไม่ได้ไปกินเข้าตามเคย กินในห้องกับชายสองคน คลุกเข้ากับกะปี อ้ายคนใช้มันดูเป่นดูโนราห้าโรง พูดคำนี้จนติดกันแล้ว

กลางคืนเวลาคุยกันจนดึกแล้วกินแซนด์วิชทุกวัน มันมีถึงวันละ ๗ อย่าง ลางวัน ๑๐ อย่างก็มี คือไส้กรอกกับหมูแฮม หมูหั่นชิ้นเล็ก ๆ เนยแขงแผ่นขาวน่ากิน เนื้อวัวรมกับไข่สุก ปลาซาดีน ปลาเค็มบาง ๆ เปนต้น พรรณาไม่ถ้วน พ่อคิดถึงลูกทุกวัน เพราะเคยกินด้วยกันเสมอ ของหวานลูกไม้แช่มีถึงวันละ ๔ อย่าง อาหารมันช่างบริบูรณ์จริง ๆ จนหายอยากกับเข้าไทย

วันนี้ได้ต่อนิราศกรมประจักษ์ ตอนออกจากโคลัมโบ

เสด็จกลับนับเวลาสักห้าทุ่ม พี่มัวกลุ้มต่อของร้องอึงเผง
อ้ายลังกาถ้าว่าเขลาไม่เข้าเพลง มันโกงเก่งขึ้นราคาห้าร้อยคูณ
ยามไสยาเห็นแต่หน้าลังกากระดิก ขยุกขยิกไล่เท่าไรก็ไม่สูญ
ฝันถึงชินวรวงษ์พงษ์ประยูร มากรายทูลขอให้พี่ไปวัด
แล้วเลือนเลือนเหมือนได้เห็นพระเชียวแก้ว ประเดี๋ยวแว่วเสียงใสจำได้ถนัด
เรียกในกรมในกรมตามลมพัด พี่ช่างแสนโสมนัศในอารมณ์
ผวาตื่นพื่นเห็นเปนแคยิน แซ่เสียงลั่นลังกามาชรม
ตลึตลานทยานไปใหนิยม จะขากถ่มเสียให้หมดเผื่ออดนาน
เห็นดอกเตอร์ออยสเตอเร่อมาหน้า กับพระห้าหกถ้วนล้วนฉาดฉาน
องค์หนึ่งนั้นพานชราเปนอาจารย์ ฉายาขานเรียกเฮนรี่ราชา
อีกวิลเลียมสุภูติลัทธิหนึ่ง พี่ไปถึงเจาะจงส่งภาษา
แต่พูดยากแกคล่องจึงต้องลา หวนมาหาคู่ตอหมอโอเย
มิตาเฒ่าเค้าพระอุดรแท้ เว้นแต่แก่หงำจวนไม่สรวลเส
ดอกเตอร์ย้ำซ้ำยุด้วยแสนเย ยุ้ยปากเบ้เปนจังหวะนะสุนทรัง
แกพูดพล่ำย้ำทีละสี่ห้า พึ่งภาษาทันหน่อยค่อยสมหวัง
พี่ก็พล่ำเขาก็พรูอยู่โด่งดัง จนกระทั่งเรือออกจึงบอกลา
อันที่ไปในพิภพจบทุกชาติ ไม่มุ่งมาดหมายถวิลสิ้นปรารถนา
จะใคร่ขออยู่แต่ที่เกาะลังกา พูดภาษามคธใส่ให้เย็นใจ
จะรับแก้วแววตามาอยู่ด้วย พอได้ช่วยประคับประคองให้ผ่องใส
จะสอนยาพี่น้องให้ว่องไว ซ้อมเจ้าไว้เปนลูกคู่สู้ลังกา

เรือออกจากโคลัมโบโอ้อกเอ๋ย เมื่อไรเลยจะได้กลับมาเห็นหน้า
กรรมเอ๋ยกรรมจำจะไกลวนิดา พี่ขอลาดวงใจไปเอเดน
พอหัวเรือย่ายเหนือขึ้นไปนิด วิปริตจริงแท้ พึงแลเห็น
เรือเหมือนแกว่งเปลเอนผเอินเปน นั่งเดินเล่นโยเยชวนเซซวน
แสนสงสารหลานต่อพ่อสวิง ลงซิมนิ่งโมเยไม่เสสรวล
ขยักขย่อนผ่อนคายหลายกระบวน แล้วเลยม้วนล้มหลับกับที่นอน
คลื่นเช่นนี้มีสักสามคืนได้ แต่พี่ไม่เมาเลยเคยแต่ก่อน
นกถึงลูกแก้วตาถ้าพาจร ไม่พักร้อนถึงอู่อยู่สบาย
อันกิจการของพี่นั้นมีมาก ต้องลำยากลำบากเหลือหลาย
เพราะทำเดียวเปลี่ยวใจให้ยากกาย ไม่มีสายสมรช่วยด้วยเช่นเคย
ต้องเรียกให้อ้ายฝรั่งช่วยตักน้ำ หากว่าคร่ำเยอรมันฉันเฉลย
เปนคนอื่นแล้วหนาอย่าเรอเลย มันจะเฉยเสียแล้วกรรมทำกระไร
นกนกไปให้เอนดูอ้ายหนูนี้ สอนยาพิพูดเล่นเห็นจะได้
เข้าใจบ้างทั้งอังกฤษแลคำไทย ถ้านานไปจะให้เทศน์นครกัณฑ์

คืนที่ ๑๔

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ เมษายน

รู้สึกว่าอากาศเปลี่ยนเปนอื่น ผิดจากที่คุ้นเคยกลิ่นอายกันมาก ออกจะแห้ง ๆ ไม่ชื้นแต่ร้อนพอใช้ พัดลมเบา ๆ เข้านอนสบาย ทเล แดงคงหนาวเช่นคราวก่อน วันนี้กลางวันเวลาเที่ยงในแคบินไม่ต้องใช้พัดลมแล้ว จะกินไข่แลเยลิในตอนเช้าไม่สำเร็จ เพราะกาในยาญชิมหาดเล็กเขาอ่านไม่ออกเอาไปส่งให้ฝรั่งเฉย ๆ ไม่พูดว่ากระไร มันก็

ไม่นึกว่าเราจะกินเพราะสายแล้ว มหาดเล็กไม่เห็นใครเอาอะไรมาก็ไม่เปนไรเพราะพ้นน่าที่แล้ว ตกลงต้องไปรับสั่งให้หาสวัดมาสั่งเอง เกิดหนักใจขึ้นว่าถ้าไปทางยกเรามัวนอนต้นขนจะไม่มีอะไรกิน ถ้าถูกคนใช้ไม่รู้ภาษาจะลำยาก เพราะน่าต้นพระยาสุรสีห์[๖] เคยทำ มาตกในมือมหาดเล็กอาจมีเวลาอดได้ จึงได้มอยให้เยนตราช่วยเอื้อในการกินอิกทางหนึ่ง คิดถึงพระยาสุรสีห์มาก นอนอ่านหนังสือบนเตียงนอนแต่บ่ายจนค่ำมาสองวันแล้ว เวลาชิงพลบเปนหลับได้อย่างลิงทุกวัน ต้นขนอ่านหนังสือแข่มใสไปใหม่ จนกินเข้าเลิกแล้วพูดกันไปจนนอนเหมือนกันทุกวัน นึกจะเขียนหนังสือถึงใครก็ไม่มีเรื่องอะไร ย่นอู้ ๆ อี ๆ เขาจะขี้เกียจอ่าน นั่งเสียที

คืนที่ ๒๐

วันจันทร์ที่ ๑๕ เมษายน

วันนี้เปนวันเถลิงศกขึ้นจุลศักราช ๑๒๖๙ ปีมะแมนพศก อยู่กลางทเลคลาดเอเดนจะทำอย่างไร ตั้งแต่เปนสงกรานต์มายังไม่เคยทำการเตียเท่านี้ ได้เชิญพระพุทธรูปยรรดาที่มากับพระยรมอัษฐิสรงน้ำ แต่น้ำอยไทยก็ไม่มี จึงโปรยด้วยน้ำอยผ่รั่ง ไม่แต่พระ พ่อก็ไม่มีน้ำอยสรงเหมือนกัน แล้วมีการเลี้ยงกลางวัน จับฉลากนั่งที่ พ่อถูกไปอยู่หัวโต๊ะไทยล้วนแต่เซกันก็โดยมาก กับเข้าไทยที่เลยงวันนี้ คือ

---

๖ พระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ เชย กัลยาณมิตร ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ ต่อมาเปนเจ้าพระยา เคยตามเสด็จเมื่อคราวก่อน

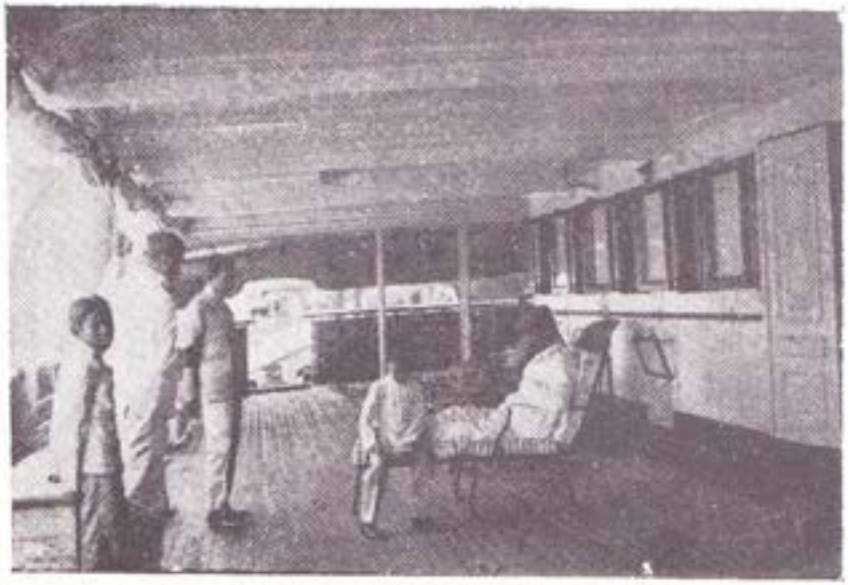

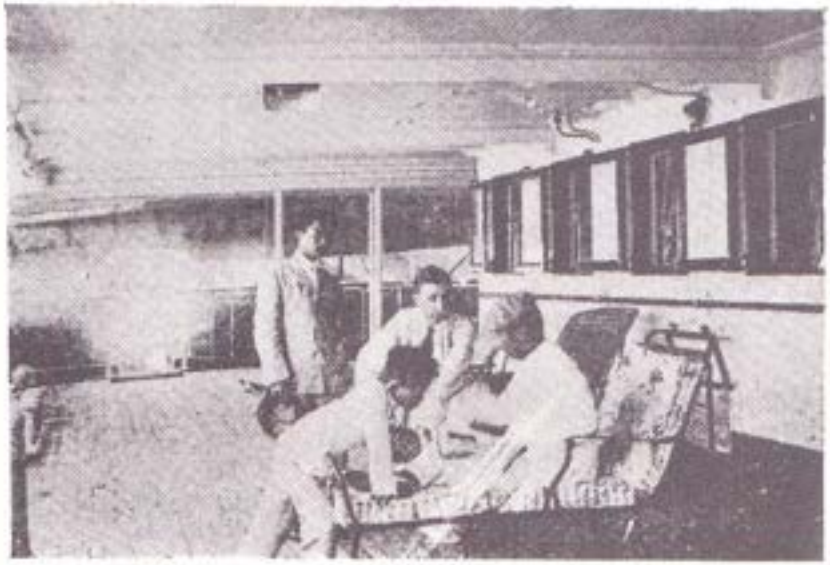

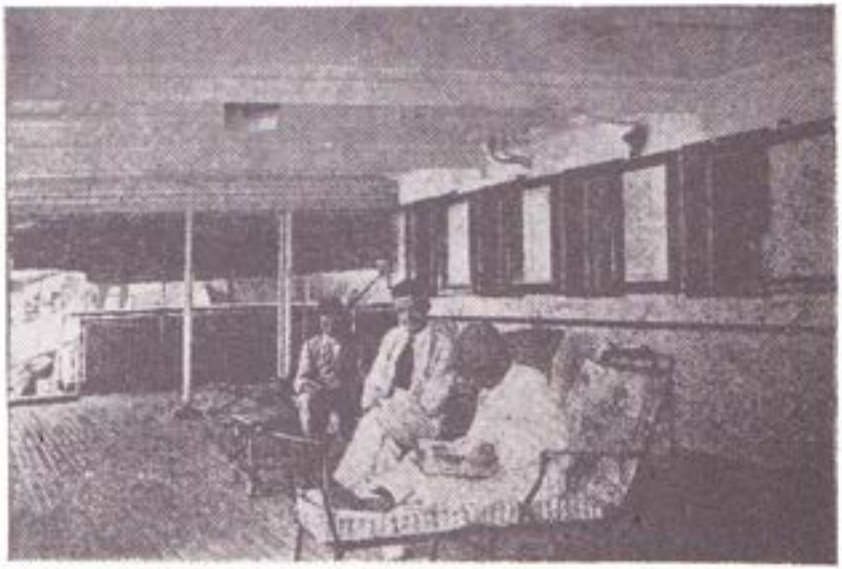

เสต็จประทับในเร็อซักซัน

พริกเกลือถั่ว ๑ กุ้งไม้ทอด ๑ ไข่เค็ม ๑ เนื้อทอด ๑ ของหวานสัปรด กวนแลมะปรางแก้ว ทอดกุ้งไม้กลิ่นส่งขึ้นไปถึงกัยตันต้องลงมาดู ชายอรุพงษ์เปนผู้ทอดเลยยัดปากตากัยตันเคียวเรอย มะปรางแก้วเก่งเต็มที ฝรั่งพากันพิศวงงงงวยมาก ในการเปลี่ยนที่ไม่มีอัฐจะเล่นต้องเอาเงินม้ากเยอรมันเล่นกัน เพราะปฤกษากันว่าจะเอาเงินรูเบ้ยสำหรับเอเดน ก็พากันเห็นว่าจะมีเวลาใช้น้อยฤๅไม่ได้ใช้เลย ถ้าเปนม้ากจะใช้ในเรือได้ตลอดทาง สำหรับซื้อน้ำซื้อบุหรี่สูบ ฝรั่งกับคนไทยที่ไม่เคยเล่นสนุกกันเสียจริง ๆ ส่วนของพ่อที่ได้มีสองม้ากอันหนึ่งนอกนั้นม้ากเดียวหมด ได้คิดจะให้เขาทำเข็มกลัดคอ เอารูปเรือชักเซนแล้วเอาเหรียญทับกลาง ที่ลำเรือเขียนว่าเถลิงศกข้างหนึ่ง ๑๒๖๙ ข้างหนึ่ง จะส่งเข้าไปเปนของฝาก ทำด้วยเงินทั้งนั้น ได้รดน้ำเจ้าพระยาสุรวงษ์คนเดียว[๗] เสือกางเกงเจ็กสำรับหนึ่ง ปยามาสักหลาดสำรับหนึ่ง น้ำอบฝรั่งหนึ่งขวด กับให้นาฬิกาเรือนหนึ่ง เพราะนาฬิกาที่ให้เมื่อมายุโรปของแกหายเมื่อก่อนจะมานั้น เขียนว่า “ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ที่ได้เปนเพื่อนติดตัวมาครบ ๑๐ ปี”

วันนี้พ่อได้สรงมูรธาภิเศก คือสระหัวแลอายน้ำจัด ใจคออยู่ข้างจะโรเรรู้สึกขาดเต็มที

กลางคืนเย็น จวนรุ่งหนาว แต่กลางวันยังร้อน กลิ่นอายเปลี่ยนเปนอื่นมากขึ้น กินอยู่อย่างฝรั่งมาจนวันนี้รู้สึกกลิ่นลมหายใจมันออกจะ

---

๗ ในผู้ตามเสด็จเจ้าพระยาสุรวงศเปนผู้มีอายุแก่กว่าพระชัณษา จึงทรงรดน้ำสมมตว่าเปนผู้สูงอายุ มิให้ขาดพระราชกิจที่เคยทรงประพฤติ แต่อายุยังหาถึง ๖๐ ไม่

หรั่ง ๆ กลิ่นฝรั่งมันเปนด้วยอาหารนี่เอง มันห่างกันกับเรามาก ประกอบไปด้วยนมเนยมันจึงมีกลิ่นเปนเนย ไม่หายอยากทาน้ำอบเลย อายน้ำแล้วรู้สึกเศร้าใจทุกวัน ไม่แล้วเสียจริง ๆ เมื่อยวชก็ดูไม่เดือดร้อนเช่นนี้ เห็นจะเปนด้วยบำเรอตัวมากเข้า จึงให้เสียคนไปดังนี้

ค่ำวันนี้กับตันให้แต่งห้องด้วยองแลดอกไม้ ออกจะใคร่หรูอยู่ข้าง กับเข้าก็เลือกคัดมีเมนูทำเฉภาะ กรมประจักษ์ทำรูปแมวดำให้ ได้ส่งมาด้วยในซองนี้ เพลงแตรข้างหลังมีนางครวญ บริพัตรเขียนให้ แต่มันทำไม่ได้ดี เพราะวิธีเพลงไทยกับฝรั่งมันห่างกันมาก ถ้าพึ่งไกล ๆ พอได้เค้าชัด ถ้าพึ่งใกล้มีฝรั่งเข้าไปเลือนอยู่ในนั้นมาก ตกลงต้องให้ตาต่อร้อง คิดถึงบ้านเต็มที ใจกระสับกระส่าย คืนวันนี้อยู่ข้างร้อน รู้สึกไม่สบายแต่ไม่ใช่เจ็บ

กับตันเอายาไอซ์ซอเอมเซอ เปนยาไอธรรมดาสีขาว ๆ มาเล่นกล ยานี้มันเปนเกลืออย่างหนึ่ง เอาเท่าขุหรี่เทลงในก้นจาน แล้วเอายาไอซ้อน ๆ กันสองตั้ง ๆ ละ ๕ อัน แล้วเอาออลกะฮอเทลง จุดไฟไหม้ยาไอแวบ ๆ ประเดี๋ยวยาไอนั้นพุ่งขึ้นมาทีละน้อย ๆ เหมือนงูเลื้อยยาว เปนนักเปนหนาดูก็ขันดี ยานี้กินแก้ไอดี พ่อเขียนหนังสือเห็นจะผิดเต็มที เพราะใจไม่อยู่กับตัว มีอะไรเขียนในนี้หมดต่างพูดกัน ส่วนในสมุดที่เตรียมมาจะเขียนนั้นได้เขียนน้อยเต็มที บางวันไม่ถึงครึ่งน่าวันละน่านั้นเปนพ้น คงจะไม่ได้แก่นสารอะไรนัก คำเตือนของเจ้าพระยาสุรศักดิ์[๙] แกก็จริงอยู่ข้าง ถ้าถึงเจ็บไข้ล้มหมอนนอนเสื่อน่าจะถึงร้องไห้

---

๙ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เจิม แสง—ชูโต

ถ้าไม่มีลูกแลเจ้านายมาด้วยพอคุยกันได้เห็นจะเหลือทนทีเดียว ต้องคอยไล่เวลานอน แต่หวังว่าขึ้นยกจะเบา วันนี้ในแคบินร้อนต้องขึ้นไปนั่งข้างบน แต่งนิราศกรมประจักษ์เล่นประสาไม่มีอะไรจะทำ ได้คัดเติมมาให้

เมื่อวันจันทร์สกันต์คลาสดาดฟ้าท้าย เขานัดหมายเต้นรำดูขำขัน
เพื่อสต์คลาสขาดผู้หญิงจริงทั้งนั้น จึงหฤหรรษาสยายแต่ท้ายเรือ
ฉันจะไปก็ให้คิดจิตรประวัติ กลัวจะตัดกิเลศยากลำยากเหลือ
ต้องละเลยเฉยไว้ไม่เออเพื่อ สู้ทนเหื่อทนไคลในที่นอน
ครั้นวันศุกร์วันเสาร์เขามาเล่น แข่งขันเช่นมีตำรามาแต่ก่อน
ดาดฟ้านี่จะมีเออเหลืออาวรณ์ จึงผันผ่อนแขงใจขึ้นไปดู
เห็นยายแหม่มยายหม่มกลุ้มกล้ำกลาด เหลือประหลาดรูปกายคล้ายยายหนู
นึกความหลังยังไม่ลืมปลื้มเชยชู พยุนอยู่จนเขาเล่นเห็นวิธี
อย่างหนึ่งนั้นเชือกขวางกลางดาดฟ้า ห้อยแอยเปอลเรียงมาห้าหรือสี่
แล้วประมวญแต่ล้วนพวกครุณี ยืนกัดกินตามที่คนละใบ
ห้ามมิให้ผู้ใดเอามือจับ ใช้ปากงับแสนยากถลากไถล
ใครกินหมดก่อนจึงจึงวิ่งไป ลอดเชือกใช้เปนสาหร่ายผ่ายหัวเรือ
นางเด็กเสือสี่น่าสงสาร แสนรำคานแพ้เขาเศร้าโศกเหลือ
ร้องไห้เข้เหยยุ่งสู้งเสียงเครือ นางคนเสือสิ้นท่านั้นชนะ
ทั้งหญิงชายร่ายเดินเที่ยวเมินเล่น เด็กเด็กเต้นโลดเละเที่ยวเกะกะ
หัวน่าจัดการเล่นนั้นเปนพระ ดูเอะอะวุ่นมากยากกระไร

พระราชทานจ้องยาดูน่ารัก ลายจำหลักพื้นทองงามผ่องใส
ใครเล่นดีกว่าทั้งหมดที่จดไว้ ก็ให้ได้ของเปรเซนต์เปนรางวัล
ยังมีอย่างอื่นมากยากจะเล่า เพราะพวกเขานั้นชำนาญการแข่งขัน
เปนที่รื่นเริงร่าพูดจากัน แต่ตัวฉันซึมเซาเหงาง่วงใจ
คนอื่นเล่นนั้นไม่เห็นมันสนุก จะสู้กรุกเรือนพี่ที่ไหนได้
มีทั้งลาวแลฝรั่งอีกทั้งไทย จะนึกไหนได้หมดไม่อดออม
มามัวดูอยู่เช่นนี้ที่ไหนรอด เห็นจะจอดเจ็บใจจนไผ่ผอม
ฝรั่งขาวพี่เกลียดขี้เกียจตอม ไม่งามพร้อมเหมือนฝรั่งบางเสาธง
พี่หลบหน้าลงมาที่ห้องหับ เขาบอกรับสั่งให้หาน่าพิศวง
จึ่งขึ้นไปเฝ้าฟังความตามจำนง รับสั่งทรงชี้ให้ดูยายเจ็ก
แกมาเดินยุ่มย่ามตามดาดฟ้า อุ้มลูกฝาแผดประคองมาสองเด็ก
นางคนพี่ที่แก่นั้นกลับเล็ก โปรดให้เม้กเล่นตามความสบาย
พี่นึกเข้าไปจ้องจด ฟังกำหนดวาจาน่าใจหาย
ไม่รู้คำลำยากยากจะตาย แสนเสียดายล้อไม่ไหวใจรัญจวน
ให้คิดถึงเมืองลังกาน้ำตาหยด แสนรันทดหม่นไหม้ฤไทยหวน
อยากจะพูดยาพี่ที่สำนวน มีแต่ล้วนมิลักขูอดสูใด
กลับคืนห้องท่องอภิธานซ้ำ จะจำศัพท์ใหม่ใหม่ไว้ให้ได้
เมื่อขากลับจะได้พล่ำหนำฤไทย ให้ฦๅในเขตรแคว้นแดนลังกา
เฉลิงศกหกสิบเก้าเข้ายี่สิบห้า เมษายนคลดิถีที่สิบห้า
แสนอาวรณ์ร้อนใจไม่เคลื่อนคลา คิดถึงน่าสงกรานต์ที่บ้านเรา

มาเปลี่ยนยิ้มทเลระเหระหน แสนขัดสนเศร้าทรวงให้ง่วงเหงา
ถึงจะคิดข้องกันให้บันเทา ก็ไม่เยาย่างวิโยคที่โศกรัง
สรงน้ำพระอนิจาน่าอนาถ น้ำอยหยาดหนึ่งก็ไม่ได้มาถึง
ต้องใช้น้ำหอมแทนแสนคนึง เสร็จแล้วจึงเลยงกลางวันกันอย่างไทย
ขาดเข้าแช่มีแต่ของแห้งแห้ง พี่สู้แสร้งยิ้มแย้มทำแช่มใส
กองเงินม้ากหลายอย่างต่างออกไป ตัวฉันได้สามม้ากมากจริงจริง
จะฝากไปให้ทั้งสามทรามสงวน พอทั่วถ้วนกันทั้งนั้นท่านผู้หญิง
ปราณีเจ้าหม่อมแห้งเหมือนแกล้งทิ้ง จะกลอกกลิ้งไปอย่างไรไม่ได้การ
แหวนก็ไม่ได้กับเขาเผ้าอาภัพ ช่างยุบยับเต็มประดาน่าสงสาร
เสียแรงทำกับเข้าให้ใช้การงาน จะคิดอ่านดูสักทีที่เอเดน
อันที่แท้แกก็มีโทษอยู่นิด ทำให้คิดหงอกกระจายไม่วายเข็ญ[๙]
ได้ถุงเงินหนึ่งใยพอใจเย็น ดูก็เห็นจะยินดีมีน้ำใจ
ผู้เสร็จการต่างพระองค์คงไม่ว่า ด้วยเลือกหาแปลกชัดสู้ขัดให้
ทั้งเป็นผู้แจกจ่ายทุกรายไป เพราะเป็นใหญ่ปกป้องรักษาวัง
เวลาค่ำซ้ำมีคนเนืองเล่า วันนี้เขาหรูแท้กว่าแต่หลัง
เสร็จการเลี้ยงเลยมาช้าแต่ลำพัง ในห้องนั่งคิดนิราศไม่ขาดคืน

เมืองเอเดน

คืนที่ ๒๑

วันอังคารที่ ๑๖ เมษายน

เมื่อคนนตอนดึกหนาวอึก กลางวันในแคบินของพ่อร้อน เหตุ

---

๙ เป็นคำพูดล้อกันว่า ถ้าใครมีเมียลาวผมหงอกเร็ว

ด้วยลมมันเปลี่ยนทาง ตรงมาน่าเรือกินแคมซ้าย ห้องพ่ออยู่แคมขวา จึงขึ้นมานั่งเล่นแลเขียนหนังสืออยู่บนดาดฟ้า ตกบ่ายลงเย็นขึ้นทุกที เสื้อขาวแต่งอย่างฝรั่งพอสบาย

วันนี้ยเขียนหนังสือเสียให้สำเร็จ เพราะเหตุที่จะถึงเอเดนไม่แน่เสียแล้ว เดิมเขาว่าบ่าย ๔ โมง กับ ๕ โมง จะหยุด ๖ ชั่วโมง มีเวลามากจึงเรื่อย ๆ นี่จะถึงค่ำแลหยุดเพียง ๔ ชั่วโมง เพราะน้ำเชี่ยวแลไม่มีของยรรทุก

เริ่มเข้าอ่าวเอเดนมาแต่เมื่อวานนี้ เขาว่าเปนที่สำหรับปลามาไข่ด้วยน้ำค่อยตื้นกว่าข้างนอก จึงเปนทรายเพราะฉนั้นปลาจึงได้ชุมนักผุดโผล่ว่ายพล่านไปเสมอยังค่ำ เมื่อวานนี้เขาเห็นปลาโลมากันมากว่าเปนฝูงใหญ่ ๆ ตัวโต ๆ เปนเหตุให้มีนกยูยิมาบินว่อนโฉบฉายตามริมเรือ ให้ไปตามกรมประจักษ์มาดู เพราะต้องกับนิราศหม่อมราโชอะไร ๆ ที่นอกจากนิราศหม่อมราโชก็ไม่ทิ้งเหมือน ที่หม่อมราโชแกว่าเหมือนนกนางนวลนั้นไม่เหมือน ยินอยู่บนทเลเหมือนนกนางนวลแต่ปีกมันสีเทาทั้งสองข้างอกขาว เรียกว่ายูยิ ภาษาที่นี่เขาว่าโง่

ขึ้นยกมาเดี๋ยวนี้ แต่จะจดไม่ทัน ขอผัดไปวันอื่น พ่อได้ส่งของที่ซื้อมาให้ จะลาออกเรือต่อไปอีก

พ่อผู้คิดถึงเหลือล้น

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

ป. ล.

คาถาพระสุภูติแต่งถวายไชยมงคล

ชยตุ

ชยสิริมงฺคลาภิวุฑฺฒิ เต โหตุ

อาสีสปุพฺพกํ ชยมงฺคลฏฺฐกํ

๑ เชตฺวา มารํ สเสนํ กริวรสหิตํ เภรวํ โย ปวีโร
สีทฺธตฺโถ สกฺยสีโห สกลชนหิโต พุทฺธวา พุทฺธโพธิ์
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๒ พนฺธิตฺวา กามปาสารตุทธิสหิสา อานเยมาติ วตฺวา
ปตฺตา โย ขีณกาโม อชินิ มุนิ ตโย ธีตโร อนฺตกสฺส
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ

๓ สพฺพญฺญู ปาฏิหีเร กริยติ มติโน โยรุเวลาทิเก จ
เชสี นานปฺปกาเร สปริสชฏิเล โลกนาโถ วิเนตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

แปลคาถา ที่พระสุภูติแต่ง

ขอจงทรงพระเจริญด้วยไชยสิริมงคล ชัยมงคล ๘ คาถา มีความหวังเปนเบื้องหน้า

พาหุงคาถา ๑

๑ สมเด็จพระสิทธัตถ ผู้แกล้วกล้าดุจพระยาราชสีห์ ในศากยวงษ์ ทรงพระกรุณาแก่ประชาชนทั้งปวง ผจญพระยามารกับรพล ทั้งพระยาช้างอันน่ากลัวได้แล้ว ได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ ฯ ด้วยอำนาจสัตยาธิษฐานนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลาลงกรณ์บรมราชพร้อมทั้งราชบริษัท จงชนะพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมายุสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๒ สมเด็จพระมหามุนีผู้มีเกลศกามสิ้นแล้ว ชำนะได้แล้วซึ่งธิดามาร ๓ คน ผู้ทนงตนกล่าวว่าตัวเปนดุจช่วง กล่าวคือกามตัณหา แลสมุทรชลาธาร กล่าวคืออรดี คือความหวงหึงส์ (?) รักผูกตรึงนำมาให้จงได้ ดังนี้แล้วแลมาประโลมล่อ ฯ ด้วยอำนาจคำสัตย์ข้อนี้เปนที่ตั้ง ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลาลงกรณ์บรมราชพร้อมทั้งราชบริษัท จงชนะพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมายุสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๓ สมเด็จพระสรรเพ็ชญผู้เปนที่พึ่งของโลกคือสัตวนิกาย ทรงกระทำพระปาฏิหารทั้งหลายต่าง ๆ ประการ ทรมานชฎิลเจ้าลัทธิสามคนกับบริษัท มีอุรุเวลกัสสปเปนหัวหน้าให้ละมานะได้แล้ว เทศนาโปรดให้สำเร็จ ฯ ด้วยอำนาจสัตยภาษิตนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลาลงกรณ์บรมราช ฯ ล ฯ มีชัยตราบเท่าพระชนมายุสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๔ สมเด็จพระชินวร ทรงกระทำพระยมกปาฏิหารอันประเสริฐยิ่ง ปราบเหล่าเดียรถีย์ผู้ไร้ปัญญา มีมานะถือตัวจัด ให้ปราชัยในท่ามกลางบริษัทมีเทวดาและพรหมเปนหัวหน้า ฯ ด้วยอำนาจสัจวาจาที่กล่าวนี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๔

๕ สมเด็จพระชินสีห์ ผู้เอกอัครหาบุคคลประเสริฐยิ่งกว่ามิได้ มีพระไทยมั่นไม่ครั่นคร้าม ทรงทรมานอังคุลิมาลโจรผู้ร้ายกาจ แม้แต่เพียงออกชื่อ ก็เปนที่ขยาดสดุ้งกลัวของชนนิกรมิพระภูธรเปนประมุข ผู้รุกเข้ามาเพื่อจะสังหารพระองค์ ทรงเทศนาโปรดให้ได้สำเร็จ ฯ ด้วยอำนาจคำจริงนี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๒

๖ สมเด็จพระมุนินทร์ ทรงปรายอาลวกยักษ์ผู้แรงมา เปล่งวาจาดุร้าย หมายจะฉีกดวงพระหทัย ไม่ฉนั้นจะขับพระยาทฟาดไปณฝั่งโน้นแห่งพระคงคา ให้ปราชัยพ่ายแพ้แด่พระยารมิ ฯ ด้วยอำนาจวิสัชย์นี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๓

๗ สมเด็จพระมุนิวร ผู้ทรงพระกำลังสิบคชสาร ได้ทรงทรมานพระยาช้างนาลาคิรี ผู้ดุร้ายสุราเมาชัยมัน อาลวาดิ้งมาเพื่อจะปลงพระชนมชีพของพระองค์ ผู้ทรงพระญาณปานจักษุประสาท อาจเห็นแจ้งซึ่งเหตุผล ผจญให้แพ้พ่ายหายพยศ ฯ ด้วยอำนาจสัตยพจนปรารภพระพุทธานุภาพนี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

๘ สมเด็จพระพุทธองค์ ทรงยินดีในหิตสุขของปรสัตว์ ได้ตรัสเปนพระสยัมภูแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร อันใคร ๆ ในโลกนี้ไม่สามารถจะให้เปนไปแข่งขัน โปรดพระภิกษุปัญจวัคคีย์กับทวยเทพอื่นอีกเปนอันมาก ให้ได้ดื่มพระอมฤตธรรม ฯ ด้วยอำนาจสัตยประกาศคิดอ้างคุณพระพุทธรตนนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลาดุลยเดชบรมราชกับทั้งราชบริพัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมายุสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

อายาจนาคือความวอนขอต่อเทวดา ๑ คาถา

ขออมรเทพนิกรผู้กอยภาระธุระในอันรักษาพระพุทธศาสนากับทั้งภูวสถาน จงบริบาลสมเด็จพระนฤบดีสยามินทร์ ผู้มีพระอิศริยยศอันสูงสุด ทรงพระรูปสิริวิลาศอันสาธุชนสรรเสริญแล้ว พร้อมทั้งสมเด็จพระมเหษี พระราชโอรสพระราชอิดาอันสืบสายเนื่องลงมาแต่พระองค์ สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้านั้น เทอญ

ว. สุภูติ ป. น. ม. ร.

ต่อนี้ยังมีอีก ๓ คาถา พรรณาความอวดตัวของผู้แต่งคำถวายชัยทั้งนั้น ผู้แต่งอวดว่า ตนเปนเถระชั้นพระราชครูชื่อสุภูติหัวหน้าในพวกมรัมนิกายคือคณะพม่า เปนคนอัยยาศรัยดี มีกตัญญู เปนผู้ได้รับสมุดดิกชันนาริยาฬิของอาจารย์ชิลเดอส์ เปนราชสักการของพระเจ้าเอดเวอดกรุงอังกฤษทรงถวาย เมื่อครั้งเสด็จมาถึงเกาะสิงหฬ ในที่ประชุมใหญ่แห่งหมู่เสวกามาตย์ ณสถานที่ควินส์เฮาส์ที่ผู้แต่งเรียกว่าราชมณเฑียร เมืองโกลัมโบ ตนได้แต่งคำถวายชัยนี้ไว้ เพื่อประกาศความชื่นชมยินดีให้ปรากฏแก่หมู่ปราชญ์ จะแปลตามโวหารของผู้แต่งก็อายใจ เล่าไว้เพียงเท่านี้ก็เห็นว่าพอแล้ว

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕

คืนที่ ๒๑

วันที่ ๑๖ เมษายน ตอนค่ำ

หญิงน้อย

พ่อจะเขียนเรื่องเมืองเอเดนส่งไม่ทันนั้น ไม่ใช่ว่าไม่มีเวลาเขียน มีถมไป แต่ถ้าส่งจวนเรือออกนัก คนมันพากันติกินเสียส่งไม่ใคร่จะได้ จึงต้องตาลีตาลานส่งก่อนเรือออกสองสามชั่วโมง แต่เรือแล่นเห็นเอเดนมานานจึงได้อ้อมแหลมเข้ามาถึงที่จอด ดูประหลาดที่คราวนี้แลเห็นเขียวเหมือนตะไคร่น้ำมีข้างตามน่าเขา นอกจากนั้นไม่เห็นมีอะไรแปลกตากว่าแต่ก่อนเลย เรือทอดสมออิก ๑๕ มินิตจะย่ำค่ำ แต่ต้องเข้าใจว่ากลางวันที่นี่มากขึ้นกว่ากลางคืนแล้ว เห็นเรือรบอังกฤษหลายลำ ชักธงบริวารทุกลำ ที่ท่าแต่งเอาธงดาดเป็นเพดาน ได้ความว่าหลอดแลมิงตันเจ้าเมืองยอมเขมาตรวจราชการ มีเรือลงมาขายของทันทีในเวลาเรือยังไม่ทันจอด ใช้เรือกระเชียงรุงรังเป็นพืน เสียงอึงมาแต่ไกล คนที่มานั้นเป็นพวกสุมาลีดำหัวหยิกบางคนเอาดินอะไรเหมือนดินสีพองโพกหมดทั้งหัว เห็นจะเป็นเครื่องกันร้อนได้แลทำให้ผมเป็นสีแดง ของที่มาขายนั้นเขาสัตว์ สมุกยอดแหลม พัดขนนก ขนนกเปล่า ๆ เป็นต้น แต่การที่จะซื้อนั้นแพงเต็มที ไม่ใช่แพงเงิน แพงแรงที่จะต้องต่อมัน เขาสัตว์ที่พ่อซื้อฝากผู้ชาย ตั้งต้นมันก่งราคาคู่ละปอนด์หนึ่ง การที่จะต่อตามกันไม่ใช่อย่างพูดจา ถึงเทลาะกันสักครึ่งชั่วโมง ตกลงคู่ละรูเปียเดียวเท่านั้น มัน

Steamer Point No. 2-Aden

พบ

แหลมตรงที่เรือไฟจอดณเมืองเอเดน

ถูกเหลือเกินเช่นนี้ ถ้าเป็นเมืองเราคู่ละ ๒๐ บาทก็เกือบจะขายได้ เดิมคิดว่าจวนค่ำแล้วจะไม่ขึ้น แต่นั่งกับนอนมาหลายวัน เมื่อยเต็มที จึงตกลงเป็นจะขึ้นยก คนที่เมืองนี้ดูชอบกล ฝรั่งก็มี แขกเต้อกก็มี แขกอาหรับก็มี กิริยาอาการมันคล้ายกันหมด คือเสือกเข้ามาพูดอะไรต่ออะไร ชวนแลกเงิน ขอทาน รับนำทาง รับขนของ เดินโดนหัวไหล่แซกเบียดพร้อมทุกอย่าง ถ้าทำงานแล้วเหมือนไม่มีวิญญาณ เป็นต้นว่าเรือกระเชียงเน่าเฟอะ คนก็กระเชียงแต่งตัวไม่เหมือนกันสักคนเดียว อ้ายข้างก็นุ่งกางเกงไม่มีเสื้อ อ้ายข้างก็มีเสื้อนุ่งขัดเตี่ยว อ้ายข้างก็ห่มคลองด้วยผ้าขาวเหมือนพระ พอลงเรือแล้วอ้ายข้างคนก็อ้ายข้างคนหยุด จนเรือไม่เดินเลย จนถึงฝรั่งนายเรือวานให้พ่อถือท้าย ชักเลี้ยวจนหมดแต่เรือมันไม่เลี้ยว โดดเข้าขับหางเสือกเหนี่ยวลุกขึ้นยืนร้องราวกะจะลากไม้ ยอกว่าสั่งให้มันก็กระเชียงก็กว่าลากหางเสือ ก็ส่งภาษาอังกฤษที่เกือบจะไม่เป็นภาษาคน อ้ายคนก็กระเชียงตอบก็พูดอังกฤษอย่างไม่เป็นภาษาคน เอ็ดกันเรื่อย ตกลงเป็นพูดกันมากกว่าทำอะไรหมด เห็นไม่ได้การเอ็ดกันขนานโตจึงถึงผู้ พวกเราออกเดินกันไปข้างซ้ายมือ ซึ่งเป็นที่ว่าการกงสุลและโฮเตลกับร้านขายของ ซึ่งพ่อไม่เคยไปแต่ก่อน เพราะเมื่อมาคราวก่อนขึ้นรถไปข้างขวามือ อันเป็นทางขึ้นไปบนเนินจนไปถึงย่านเจ้าเมือง ขึ้นไปบนเขา ลงจากเขาไปเครตาซึ่งเป็นเมืองของพวกสุมาลีอยู่ เที่ยววนอยู่ข้างในแล้วกลับมาลงท่า ที่ไปข้างซ้ายนี้มันเป็นที่สุดของเมืองไปชนเขา มีถนนสามสาย สายน่าริมทเลมีที่ไว้ถ่านกันกำแพงอยู่ข้างทเล สายกลางเป็นโฮเตลแล

ห้าง สายในเปนถนนออกร้างๆ ครุคระ มีแต่ตึกชนิดไม่มีหลังคาเงียบไม่เห็นมีคน ที่ไปเดินสายกลาง ระยะทางเห็นจะราวตั้งแต่วังสวนดุสิตไปถึงถนนดวงตวัน ระหว่างถนนริมทเลกับถนนสายกลางมีสนามแต่ไม่มีหญ้า ปลูกต้นอะไรคล้ายพลับพลึงไว้สักสองสามหย่อม ตรงสพานขึ้นไปมีสวนกั้นเปนคอกไว้นิดหนึ่ง มีต้นไม้รูปร่างแลขนาดเหมือนแลเท่ากับกิ่งไม้ที่เขาเอามาทำฐานรองตั้งในโรงลคร ประมาณสัก ๒๐ ต้นได้ ต่อนั้นไปจึงเปนตึก รูปร่างกระจัดกระจายตามแต่จะเปนไป มีข้างขวามือแถบเดียว ลองแวะเข้าที่ร้านแรก ถามซื้อขนนกกระจอกเทศ เอาออกมาให้ดูมัดหนึ่ง (สามอัน) เรียกราคาถึงปอนด์ครึ่ง เยนตราแกก็ต่อเสียถึงดี จะให้หกชิลลิงส์ ตกลงลดราคาเหลืออยู่ปอนด์หนึ่ง ต้องเดินออกจากร้านทำมารยาไปอีกร้านหนึ่ง คราวนี้จะซื้อสองมัด เรียกราคาปอนด์ครึ่ง เท่ากับอ้ายมัดเดียวก่อน เยนตราต่อ ๑๖ ชิลลิงส์ ไม่ตกลงออกจากร้านนั้นไปใหม่ คราวนี้จะซื้อสามมัด เรียกราคา ๒๕ ชิลลิงส์ ต่อกันคอแตกคอแตน ตกลงเปนได้ซื้อที่ร้านนี้อะไรๆ บรรดาที่ซื้อเปนเช่นนี้ทุกอย่าง ว่าไปตามความจริง ถ้านึกถึงราคาเมืองเราแล้ว มันช่างถูกเสียจริงๆ ไข่นกกระจอกเทศใบละรูเบี้ย แต่ในเวลาที่ยืนพังต่อกันอยู่นั้นอดหัวเราะไม่ได้ แต่ความรำคาญก็มีมากยืนๆ อยู่ประเดี๋ยวอ้ายคนนั้นมาเฉียดหน้า ประเดี๋ยวอ้ายคนนี้โดนหัวไหล่ ประเดี๋ยวคนนี้เอาเงินมาชวนแลก ประเดี๋ยวคนนั้นมารับจะนำไปที่โน่นที่นี่ ประเดี๋ยวยนมอสอดเข้ามาล้วงเอาของที่ซื้อทำเปนจะรับถือไปให้ เขาว่าเปนท่วงเปนทีก็พาสูญ ถ้าไม่เปนที่ก็รีดเอาเงินเมื่อถึง

ท่า แต่ส่วนขอทานนั้นไม่ว่าแห่งหนตำบลใด เดินรอเรียงเคียงไหล่กันไปกับเรา พูดพล่ำไม่หยุดปาก ถึงจะนิ่งเสียอย่างไรก็คงขออยู่เสมอ ลงปลายที่สุดไปที่ร้านขายเหล้า ซึ่งได้แอบปอยน์เมนต์ด้วยเพื่อจะไปกินน้ำ พูดภาษานั้นเหลือกำลัง ไม่เลือกว่าชาติอะไรใช้ภาษาอังกฤษอย่างโคมลอยต่าง ๆ ทั้งนั้น เรียกเอาน้ำกินรับเออนอห่อหมกแล้วไปลืมเสียเฉย ๆ กว่าจะได้มาหยุดคุยกันเสียนาน เร่งรัดเข้าให้เขีด เขีดออกมาได้สองสามขวดแล้วนิ่งเฉยเสีย ต้องเตือนกันใหม่เล่า ดูอัชฌาไศรยคนที่นี่เหมือนกับฟ้าซึ่งขึ้นขี่หลังแล้วต้องมีคนถือไม้เฆี่ยนขวับ ๆ ตลอดทาง ไม่มีอะไรนอกจากอยากได้เงินกับอยากพูด เดินกลับลงมาที่สพานดูมันจุดตะเกียงอิลลุมมิเนชั่นในการรับเข้าเมืองยุ่มบ่าย ตะเกียงที่จุดนั้นเปนหม้อเล็ก ๆ สีต่าง ๆ เอาผูกเชือกแขวนแถวเดียวรอบโรงที่สพาน ต้องตั้งนั่งร้านขึ้นไปจุด ใช้จุดด้วยเทียนไขอย่างแฟริแลมป์ จะหาลมสักฉิวหนึ่งก็ไม่มี แต่จุดช่างแสนประดักประเดิด จุดทางนี้ทางโน้นดับ ริบหรี่มอซอมอแซ เมื่อกลับลงมาทุ่มครึ่งพึ่งจะจุดได้สักเจ็ดแปดดวง ถือแต่ชนวนเงอ่าหยุดคุยกันพล่าม เรือออกยามครึ่งแล้วยังจุดไม่สำเร็จ ฤาเลยออกมืดหนักลงไป ที่บ้านเจ้าเมืองก็จุดไฟ เห็นจะเปนด้วยค่อยใกล้หูใกล้ตาผู้ใหญ่ค่อยมีไฟทั่วถึง แต่เมื่อเรือออกก็มอดเสียมากแล้ว เมืองเอเดนนี้ถ้าดูจากทเลมันก็พอดูได้อยู่บ้าง ภูมฐานก็ดี นับว่าเปนเมือง แต่ถ้าขึ้นยกแล้วถนนรนแคมดินทรายมันสกปรกเต็มที แต่ยังไม่เลวที่สุดเหมือนอย่างคนพลเมือง คนมันก็เหมือนกับดิน ดินก็เหมือนกับคน

หม่อมนเรนทร์ถึงออกปากจะร้องสมายาป ว่าไม่ได้นึกจะหมิ่นประมาทชาติมนุษย์เลย แต่ทำไมใจคอมันให้นึกว่าอ้ายพวกนี้เป่นสัตว์ดิรัจฉานร่ำไป นี่ฤๅฝรั่งมันจะไม่ว่าเป่นดิรัจฉาน ตั้งแต่ขึ้นไปวันนี้ไม่ได้เห็นผู้หญิงสักคนเดียว แต่ที่เราไปเป่นตอนข้างคนต่างประเทศ ไม่ใช่หมู่บ้านของชาวเมือง จึงไม่เห็นผู้หญิง แต่ถึงจะไปที่หมู่บ้านของชาวเมืองผู้หญิงก็น้อยที่สุด เพราะฉนั้นคนเมืองนี้ไม่มีเมียเป่นพ้น แต่เป่นเมืองที่มีสินค้ามาก เป่นสินค้าข้ามาแต่อาหรับข้าง อาฟริกาข้าง เรือลำนี้ไม่ได้บรรทุกอะไร รับแต่ถ่าน เมื่อกลับลงมาบรรทุกถ่านยังไม่เสร็จ ได้ยินเสียงพวกกุลีแซ่ด้วยเรื่องคุยกันพลางส่งถ่านพลาง ยังเจ้าพวกขายของก็ขึ้นมาขายอยู่กลางเรือ ต้องเอาเชือกขึงวงเข้าไว้เดินผ่านมันชูอะไรต่ออะไรควักไขว่ไป เสียงอึงไม่ได้ศัพท์ บรรดาห้องใคร ๆ ต้องลั่นประแจหมด หลุดเข้าไปได้ห้องไหนไม่ว่าอะไรขะโมยสิ้นทั้งต้องยืดประตูน่าต่างกันผงถ่าน ร้อนเกือบหายใจไม่ออก แต่กัปตันจัดให้พ่อขึ้นไปนั่งบนสพาน ได้อ่านโทรเลขแลเขียนหนังสือกินเข้าในห้องกัปตัน แล้วอยู่บนนั้นจนกะทั่งเรือออก ได้ดูวิธีเขาออกเรือ นำร่องลงมา ตากัปตันยอมให้นำร่องบัญชาหมด ทั้งการที่จะเบี่ยงจักรเดินช้าเดินเร็ว แลถือท้ายอย่างไรนำร่องสั่งเรือยทีเดียว ที่แท้ก็สักสิบนิ้วเท่านั้น เรือก็ออกพ้นท่า ดูไม่น่าจะต้องมีนำร่อง เขาขุดโคมเขียวโคมแดงสองข้างไว้เหมือนลำคลอง ไหนจะมีควงใหญ่สีขาวสำหรับยอกเขตร แต่เห็นจะเป่นข้อบังคับที่ว่าให้ต้องรับนำร่องเขามาลง นำร่องบอกกัปตันว่า วันนี้เป่นวันร้อนผิดปรกติ ที่จริงดูก็ไม่สู้กระไรนัก

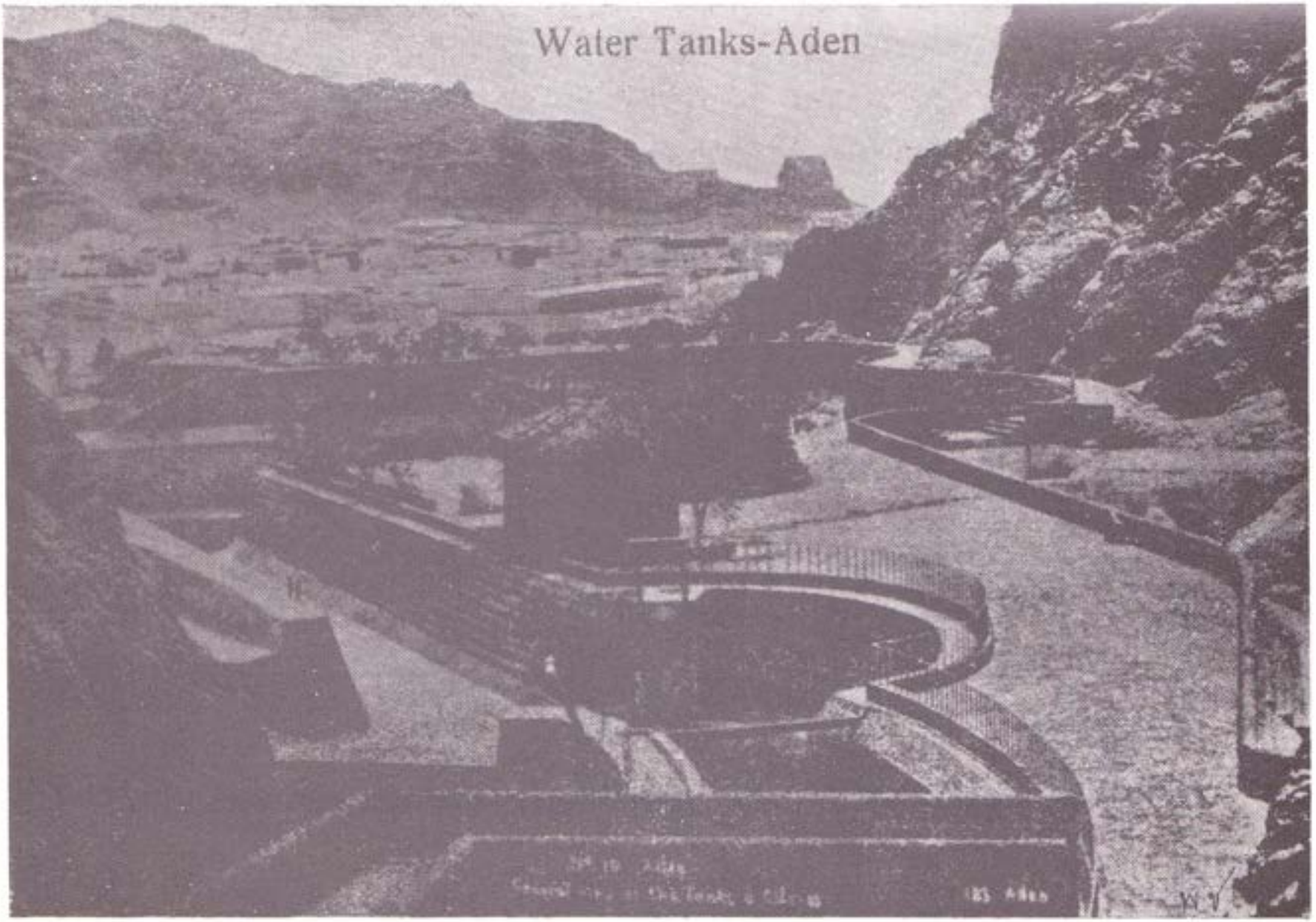

ที่ขังน้ำจืดณเมืองเอเดน

คืนที่ ๒๒

วันพุฒที่ ๑๗ เมษายน

วันนี้เรือเข้าช่อง ย๊ายเอลเมนเด๊ย แปลว่าทเลน้ำตา เพราะในทเลแดงนี้มีศิลาใต้น้ำมาก แต่ก่อนถ้าเรือมา ญาติพี่น้องรู้แล้วก็ร้องไห้กลัวจะมาเปนอันตราย ข้านช่องนั้นเปนทเลแดงที่มาอยู่ไม่ใคร่เห็นฝั่ง มีลมเย็นกว่าวานนี้ นกบูบียังบินว่อนอยู่ริม ๆ เรือ มันเหนื่อยขึ้นมามันก็หยุดนอนลอยเสี่ยยนน้ำ หายเหนื่อยก็บินไปใหม่ ไม่เห็นจับยนเรืออย่างหม่อมราโชทัยว่า

คืนที่ ๒๓

วันพฤหัศบดีที่ ๑๘ เมษายน

วันนี้ท้องฟ้าสลัวแดดอ่อน มีลมเย็น ทเลรายเหมือนน่ากระจกสีน้ำเงินใสแจ่ม รศชาติกลิ่นอายเปนอย่างใหม่ที่เดียว ในห้องพอที่จะหยุดพัดลมได้บ้าง วันนี้อ้ายพ้อนนวดยังชั่ว ได้รางวัลอิกปอนด์หนึ่ง ช้าไปคงพอใช้แต่จะเอาดีเห็นจะยาก คำวันนี้กรมประจักษ์เอานิราศมาอ่าน ตอนยี่นังที่จะร้อยกัยลังกา เปนอันแก้ครั้งที่สองแล้วยังใช้ไม่ได้ ที่เลอียดก็เลอียดเกินไป ที่จะเล่าอะไรดูไม่ทั่วถึง เอาหลังเปนน่า ๆ เปนหลัง เลยต้องเกณฑ์ให้ไปแก้อิก พากันยังเกิดความวิตกด้วยขึ้นเอเดน กลัวจะแห้งแลโคมเยืออ่าน เขาจึงอาราธนาให้พ่อทำ ได้ทำสำเร็จเวลาเดียวนั้นทั้งสี่น่า ได้คัดสำเนามาให้อ่านเล่น ต่อกันกัยที่ส่งมาแต่ก่อนได้ วันนี้เวลานอนหนาวหยุดพัดแลรูดม่านได้

ครั้นวันรุ่งราตรีสิ้นหก เผ้าสุกสว่านใจให้สอน
แสนทุกข์ทนพ้นที่จะกล้ำกลืน ถึงจากอื่นไม่เหมือนพรากจากสุดา
ค่อยยั้นเทาเยาอุราแต่ตาหมอ ได้พูดจ้อเจาะจงส่งภาษา
มาจำพรากจากซ้ำซ้ำอุรา เพื่องกถาขาที่ไม่มีใคร
จะตอบต่อข้อความได้ถามซัก อกจะหักเสียแล้วกรรมทำไฉน
แม้นเหาะได้ก็จะใคร่ระเห็จไป พูดอยู่ในเกาะลังกาสักห้าวัน
ย่ายสักสองโมงเศษสังเกตเห็น แหลมเอเดนเหมือนอย่างเกาะดูเหมาะมั่น
เรือค่อยแล่นเข้าไปใกล้กระชั้น ดูก็ขันเลื่อนโล่งโปร่งไนยนา
เปนศิลาล้ำดำสักหน่อย ไม่เห็นรอยร่องเค่นว่าเปนผา
เหมือนดินกองไว้เก่าเก่าเปล่าอุรา ขาดพฤกษาหญ้ายอนย่อห่อนมี
บางแห่งพร้อยรอยเหมือนตะไคร่น้ำ ไม่เขียวสดสีคร่ำดำหมิดหมี
แต่เรือนรายชายเขาดูเข้าที ยอดศิขรย้อมเขม้นเห็นเสาธง
เรือแล่นวงตรงไปขอดท่าท่า เห็นนาวาน้อยใหญ่น่าใหลหลง
พอเวลาย่ายห้าโมงครึ่งตรง เขาก็ลงสมอทอดขอดนาวี
เรือสามลำสำคัญว่าเรือรบ ชักธงครบเปนระยางล้วนต่างสี
ทั้งเรือค้างต่างต่างกระเชียงตี สุมาลีลูกเรือนั้นเหลือใจ
พวกขายของร้ององึมตึงถลา ชูสินค้าพูดมากถลากไถล
มีขนนกเขาหนังถังขิดไฟ สมุกไข่ทั้งยุหริ่มอนันต์
ชวนพลอยค่ำย่ำฆ้องเสร็จสิ้น อีกคนอื่นมากมายต่างผายผัน
ลงเรือกระเชียงข้าน่าเกลียดครัน อ้ายพวกนั้นเถียงกันเสียงลั่นอึง
มงกุฎไม่มีจังหวะ ดูเกะกะวัดเหวยงเสียงผางผึง
คนถือท้ายชักสายหางเสือดึง จนไปถึงท่าทอดขอดสพาน

ตามเสด็จลีลามาข้างซ้าย ทั้งสองฝ่ายคนหลามตามพลุกพล่าน
เที่ยวเดินมองจ้องหน้าว่าขอทาน ย้างริอ่านเมียงมาอาสานำ
บางพวกมาว่าชวนแลกเงินเหรียญ ทำพากเพียรสลนเสลอกเสอกพูดพล่ำ
ดูรูปกายคล้ายเปรตเศษเวรกรรม หัวหยิกดำฟันขาวยาวโซเซ
ไม่มากมายเท่าไรใช่เยียดเสียด แต่น่าเกลียดโดนใครใครหัวไหล่เบี้
เดินตัดหน้าผ่ากลางขวางเกเร เหมือนอย่างเดระฉานน่าระอาใจ
พ่างพันปถพีสีมัวมน จะหาหญ้าสักต้นหนึ่งไม่ได้
ที่ฉัดท่าวาริมีต้นไม้ เหมือนเขาหักยกในโรงลคร
อันตึกร้านย่านนี้มีอยู่หลาย แต่ของขายเหมือนกันหมดไม่ลดหย่อน
สินค้าถูกทุกอย่างต่างเมืองจร วางซับซ้อนเปนปลาร้าไม่น่าดู
ของเมืองนี้มีไข่โอทเรช กับขนมกกระจอกเทศวิเศษอยู่
การซื้อหาน่าฉงนเปนพ้นรู้ เหมือนต่อสู้เถียงเทลาะเขาะแว้งกัน
ยอกราคาห้าตำลึงแล้วพึงต่อ สลึงหนึ่งนั่นพอซื้อได้มั่น
ของอะไรซื้อได้ถูกถูกครัน ที่เปลืองนั้นจริงแท้แต่เวลา
ต่อตะบันกันไปใครจะแพ้ พูดกอแกนอกทางขวางนักหนา
ไม่ว่าคนชาติไหนใช้เจรจา เปนภาษาอังกฤษเจือแต่เหลือเลว
ฉันน้อยใจที่มันไม่พูดมคอ มันสันรศเหลือตำราอ้ายห่าเหว
ยันต่อของท้องแขงขัดขึ้นเอว ของเลวเกวก่งราคาขนน่าเคือง
ซื้อหอยพิมะกะรังทั้งสองฝา ไข่โอชาสองใบค่อยได้เรือง
สินสามรูปัยถ้วนล้วนไม่เปลือง ไว้เปนเครื่องฝากพระสงฆ์ที่ทรงใจ

เคยพึ่งพาอาไศรยได้ไต่ถาม
ดีกว่าหมอออยสเตอเออเปนไทย
ครั้นเดินไปใกล้จะสิ้นสุดตลาด
ร้านสุราของสำหรับรับประทาน
ว่าซื้อน้ำสำหรับระงับร้อน
พาไปหลังร้านขัดชักพักวิ
เจ้าของหายไปข้างไหนก็ไม่รู้
แล้วกลับหายไปข้างไหนยังไม่แล้ว
ต้องเอะอะกันกระไรได้เจ้าของ
จึงได้น้ำเลมอเนดปนโซดา
มันรินพลางพูดพลางค้างจังหวะ
ไม่เสวยเลยโปรดให้เรากิน
ออกจากนั่นผันกลับรอยสนาม
สนามดินเราดีดีไม่มีอะไร
เห็นเขาตั้งนั่งร้านเปนการใหญ่
เทียนแฟริหริบหรีไม่มีเชือ
จุดดวงนั้นดวงนี้ดับกลับจุดใหม่
จนยามครึ่งถึงกำหนดออกนาวา
นี่เหตุผลกลใดไฉนนั่น
จนฝรั่งมังค่าก็มาเคย
ยาพิศวามใหม่แท้ก็แก้ได้
พยเมื่อใดได้เมื่อนั้นทันต้องการ
ยุรยาตรเข้าไปในสถาน
ว่าเปนร้านแอบปอยน์เมนต์เห็นจะดี
เจ้าของต้อนรับจริงวิ่งออกจี้
ยกเก้าอี้มาให้นั่งตั้งเปนแนว
อีกสักครู่เห็นคนขนถ้วยแก้ว
ไม่วี่แววนิ่งเฉยเลยชาชา
มามองมองเวียนวนเที่ยวค้นหา
แต่สักห้าหกขวดกวดให้ริน
ต้องเอะอะกันใหญ่ไม่รู้สิ้น
พอชุ่มลิ้นก็ไม่พอจนท้อใจ
อย่าเติมความว่ามีหญ้าหาถูกไม่
หลังที่ไว้ถ่านศิลามาท่าเรือ
ขึ้นจุดไฟรอยหลังคาน่าเบื่อเหลือ
พูดพันเผื่อเอ็ดตะโรเสียงโกลา
ไม่สำเร็จกันลงได้นานนักหนา
ไฟที่ท่ายังไม่ดับสักนิดเลย
จึงพากันเหลวไหลจิตรใจเอ๋ย
พูดเยเยเหลวเปล่าไม่เข้ายา

ขึ้นขนเรือเหลือดูผู้ขายของ ยืนเปนกองเบียดกันสนั่นข้า
เขาเอาเชือกวงไว้มิให้คลา เที่ยวไปมาได้ทั่วกลัวชะโมย
ชูแต่ของร้องเรียกให้คนซื้อ เสียงอื้ออเท่านั้นเอ๋ยร้องเหวยโหวย
ดูรูปร่างกาเยช่างเรโรย มือโยกโยยควักไขว่อยู่ไปมา
พิเคราะห์ไปให้เห็นเหมือนเช่นยักษ์ เมื่อทศภักตร์ประน้ำมนต์ค้นมาหา
ต่างกวัดแกว่งแสงศรแลคทา พยักหน้าเต้นโลดโดดทยาน
พระรามแผลงศรไปเปนข่ายล้อม ให้วงล้อมกันไว้ไม่ประหาร
ยิ่งดูก็ยิ่งเบื่อเหลือรำคาญ ต้องคิดอ่านกลับห้องท้องนาวา
ชาวลังกาท่าทางดีกว่ามาก ดูไม่ใคร่เปนทรากกากภาษา
ถึงพูดมากก็ยังพ้องต้องวิญญา เจรจากันได้ดีไม่มีจน
เมื่อยามกว่าถึงเวลาเรือจะออก นำร่องยอกทางสันทัดไม่ขัดสน
มาขัดเคียวพันช่องร่องตำยล ใบจักรวนวิตะกักตักวาริ

คืนที่ ๒๔

วันศุกรที่ ๑๙ เมษายน

วันนี้แสงแดดอ่อนกว่าวานนี้ เย็นมาก ขึ้นบนดาดฟ้าสรวมเสื้อสักหลาดพอดี ตั้งกองเชียวเชิญชายอุรุพงษ์มาหลายวัน เรื่องเสื้อชอบใส่แต่เสื้อยางชั้นในไม่ว่ากลางวันกลางคืน ร้อนฤๅเย็นก็เช่นนั้น ถ้าเผลอตัวเจ็บลงแล้วจะลำยากมาก แรก ๆ มาก็แต่งตัว พอเคยเข้าตกลงเท่าที่อยู่บางกอก ต่อให้ฝรั่งมาเล่นอะไรต่ออะไรอยู่ก็เท่านั้น แปลว่าคุ้นกันเสียหมดทั้งลำเรือแล้ว

รางวัลแข่งขันนั้นพึงเปนที่ตกลงกันเมื่อวานนี้ได้แก่มิสซิสมาเลอ โดยสานมากับผัวแลลูกสองคนเปนชาติอังกฤษ มาจากฮ่องกงจะกลับไปบ้านไม่กลับอีก เอาของนั้นมาให้กับตันขอให้พ่อประทานเอง ท่านพวกกรรมกิจกรรมการพากันมาพร้อม พอให้แล้วถึงเชียกัน ช่วยกันติดออกยุ่ง เอาเข็มกลัดทองอย่างแม่ลูกอ่อน (เข็มซ่อนปลาย) ติดที่อกเหมือนตราแล้วพ่อให้ถ่ายรูป ทั้งพวกกรรมการก็ถ่ายด้วย กับตันให้ผ้าพันหมวกกระลาสีทำเปนสายตะพายคนละอัน เอะอะเกรียวกราวกันมาก

ไม่มีอะไรทำชั่วแต่อ่านหนังสือเขียนหนังสือกับคิดวิธีที่จะเที่ยวที่เนเปอลอย่างไร กินเข้าเย็นวันนี้มีมักกะโรนีเส้นย่อม ๆ เขาทำไม่ได้ใส่มะเขือเทศ เรียกลูบริอลิตะเลียนเหมือนก๋วยเตี๋ยว เรียกมะนาวแลน้ำตาลพริกป่นมาเติมอร่อยจนตากับตันต้องลอง เลยสั่งให้ทำมาย่อย ๆ

คืนที่ ๒๕

วันเสาร์ที่ ๒๐ เมษายน

เมื่อคืนนี้เวลาจะนอนต้องปิดน่าต่างกระจกหมด แล้วชักม่านรอบที่นอน แต่ครั้นเวลาย่ำรุ่งตรงคืนขึ้นเย็นชาไปทั้งตัว ได้นึกแต่แรกนอนแล้ว ว่าควรจะใส่เสื้อชั้นในสักหลาด แต่กลัวจะไม่หนาวเช่นคิดจะนอนไม่หลับ ต้นขึ้นเอาผ้ากำมหลีดข้างที่นอนห่มไม่หายหนาวพาลจะสะท้านเอาด้วย จึงเรียกเอาผ้าห่มอีกผืนหนึ่ง คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่ได้

ประเดี๋ยวได้ผ้ารัคสำหรับคลุมตีนผืนหนึ่งส่งมาให้ห่ม ห่มชักขึ้นมาข้างบนตีนหลุด ชักไปคลุมตีนข้างบนหลุด เหลือกำลัง

ปรอดเห็นจะราว ๗๐ เศษไม่ใช่หนาวมากมายอะไร แต่รู้สึกหนาวเพราะเสื้อผ้าที่มหาดเล็กจัดไว้ให้ไม่พอใช้เท่านั้น

กินเข้าแล้วขึ้นไปดูแผนที่กับกับตัน เลยพูดกันอยู่บนสพานแลในห้องจนบ่าย ๕ โมง อากาศมัวแลไม่เห็นฝั่ง แลเขาเดินผิดกับที่เคยมาคราวก่อน มาติดฝั่งข้างอาฟริกา กับตันให้ตลับยุ่นอันหนึ่ง มีรูปไก่หางยาวงามดี นึกอยากสั่งพระยานริศรให้ส่งเข้ามา เขาว่าหลวงสุนทร[๑] แลหม่อมอนุวงษ์[๒] มีแล้ว แต่หางยาวออกมาก็ร่วงเสีย เห็นที่จะจดแล้วจึงงดไว้ พิเคราะห์ดูเรื่องเสมหะนี่น่าที่จะไม่หายขาด พอเห็นได้ว่าอากาศที่แห้งแลเย็นนั้นทำให้เสมหะอ่อนชุ่ม ถ้าร้อนหายใจพาลมร้อนเข้าไปให้เสมหะในลำหลอดหายใจนั้นแห้ง น่าร้อนจึงค่อยสบายทั้งที่ล้างยากมักแห้งกรัง ที่ร้ายมากนั้นชื้นเย็นกับร้อน ส่วนร้อนชักแห้งแลเหนียว ส่วนชื้นทำให้ชุ่มพองแต่ไม่พอที่จะทำให้เหลว จึงเป็นเวลาร้ายไม่สบายกว่าเวลาอื่น เพราะเสมหะขังค้างอยู่ในหลอดหายใจ การที่เป็นเช่นนี้จึงเห็นว่า จะสบายแต่เมื่ออยู่ในเมืองหนาว ถ้าไปอยู่ในที่ร้อนชื้นคงกลับเป็นอีก พ่อจึงไม่มีความหวังใจว่าจะหายขาดได้ เว้นไว้แต่หมอเขาจะมียาแก้ไขประการใด นั่นเป็นทางที่จะ

---

๑ หลวงสุนทรโกษา คอยุเหล ฉะนอง (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาปดิพัทธภูบาล)

๒ หม่อมอนุวงศ์วรพัฒน ม.ร.ว. สำเริง อิศรศักดิ์ ฉกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาพจนปรีชา)

ดูไปก่อน แต่คงรู้ไม่ได้ว่าหายขาดฤๅไม่ กว่าจะกลับไปถึงบางกอก จดหมายพ่อนี้ได้ตั้งใจแต่จะเขียนความรู้สึกในใจอันเป็นส่วนตัว ไม่ได้พยายามที่จะเขียนเล่าถึงภูมิประเทศฤๅสารยาญชีอย่างใด เพราะการเช่นนั้นได้มอบให้หม่อมนเรนทร์เป็นผู้เขียน ส่งเข้ามายังที่ประชุมเสนาบดี คงจะลงในราชกิจจาแล้ว ถ้าได้อ่านหนังสือนั้นเป็นหลักเอาจดหมายพ่อเป็นฝอยสำหรับรู้เรื่องเฉภาะตัวแล้วจะเข้าใจแจ่มแจ้งได้ดี

พ่อเริ่มจบหนังสือฉบับนี้ลงเสียก่อนเวลาไปถึงสุเอส เพราะเป็นเวลากลางคืนแลไม่มีท่าทางที่ควรจะขึ้นอย่างไร เป็นแต่เรือจะไปถึงในเวลาสองยามวันนี้ รอให้หมอลงมาตรวจ แลรับโคมสำหรับเรือที่จะเข้าคลอง กับทั้งฟังว่ามีเรืออะไรเดินอยู่ข้างจะเข้าได้ฤๅยัง บางทีก็จะได้เข้าภายใน ๗ ทุ่ม อย่างช้าที่ต้องคอย ๔ ชั่วโมง เรื่องในคลองแลป่อตเสดจะไว้เขียนพรุ่งนี้ต่อไปทีเดียว เขียนหนังสือนี้แล้วคิดจะขึ้นไปดูเมืองสุเอสอยู่บนสพาน

พ่อคิดถึงลูกเหลือประมาณทีเดียว สารพัดในการหนังสือที่เคยใช้ต้องทำเองทั้งสิ้น จนนอนฝันไปว่าให้หญิงน้อยอ่านหนังสือ Development of the European Nations ให้ฟัง (เพราะพ่อกำลังอ่านอยู่) นอนฟังสบายเพราะนอนจริง ๆ นึกเปลี่ยวใจที่ไม่มีใครช่วยในการหนังสือยังไม่เคยลืมคิดถึงแต่สักวันหนึ่งเลย

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

ป. ล. คืนที่ ๒๕

วันเสาร์ที่ ๒๐ เมษายน

(ต่อตอนกลางคืน) พอเรือจอดประมาณสักครึ่งชั่วโมง เรือเจ้าท่าแลหมอลงมา หมอนั้นมีมาหลายคน ผู้ชายข้างผู้หญิงข้าง พ่อไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๓ ก่อน เอามายืนเรียงแถวทดาดฟ้าชั้นล่าง หมอเข้าไปคลำรักแร้คลำไข่ดัน การที่คลำนั้นดูเหมือนสักแต่ว่าพอถูก ฤๅไม่ถูกเพียงแต่ทำท่าก็พอ ส่วนฝรั่งดูเป็นการสนุกหัวเราะกันคิกๆคักๆ แต่ถ้าเจ็กแล้วยกแขนขึ้นบนหัวหน้าตึงตกใจทุกคน คราวนี้จะตรวจชั้นที่หนึ่งแต่พ่อนั้นยกไม่ต้องตรวจ แต่พ่ออยากดูจึงลงไปประชุมกับเขาที่ประชุมนั้นห้องกินเข้าชั้นล่าง ให้ยืนเรียงกันเป็นแถว นางหมอผู้หญิงเข้ามาตรวจ เป็นคนกลางคนคล้ายยายลอฟตัส พอมาถึงพ่อแกบอกว่าพ่อนั้นฟรีไม่ต้องตรวจ ขอเชิญเสด็จกลับจะตรวจคนอื่น ตรวจคนอื่นนั้น หมายว่าจะทำอย่างไร หมอกับคนโดยสานยืนห่างกันสัก ๓ วา เอายาญี่ออกมากางแต่ก็ไม่ยักต้องอ่านชื่อ นับหนึ่งสองสามสี่ พอคนครบยาญี่ก็บอกแล้วเลิกกันเท่านั้น แล้วไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๒ พวกนั้นสนุกเกรียวกราวกันมาก เล่นตลกต่าง ๆ แต่การตรวจก็แปลกกว่าชั้นที่ ๓ ยายหมอนั่งที่โต๊ะเอายาญี่ออกกาง ต้องเข้าไปบอกชื่อตัวให้กายาญี่ทีละคน แล้วก็เท่านั้นเอง มันขั้นที่แรกจะตรวจดูเอะอะเป็นการใหญ่มาก แต่ครั้นถึงการที่ตรวจกลายเป็นทำพิธี พิธีนั้นก็ทำตามยศเป็นชั้น ๆ ด้วย การตรวจนี้สำเร็จใน ๗ ทุ่ม พ่อเห็นว่าดึกแล้วจะไม่มีใครลงมา พอถอดเสื้อเขาก็บอกว่าเจ้าเมืองลงมา ต้องกลับแต่งตัวใหม่ขึ้นไปรับ ที่แท้สมุหราชองครักษ์แลมาศเตอออฟเซเรมอนี

มาก่อน ราชองครักษ์ชื่อเซียฬาชา เป็นที่อย่างเจ้าพระยาสุรศักดิ์ เพราะซิกิฬาชาอย่างที่เจ้าพระยาสุรวงษ์ไปตามเสด็จที่อาเล็กแซนเดรีย แลซุลพิการ์เบย เป็นที่อย่างพระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียรลงมาประจำตลอดเขตรแดนอิยิปต์ ว่าเคดิฟอยากจะมารับเอง แต่ถึงกำหนดลงไปเยี่ยมโฮอะไรในการบุญที่อาเล็กแซนเดรีย ขอให้ยอกนัดหมายว่าจะตามไปพบกันแห่งใดแห่งหนึ่งที่ยุโรปในเดือนมิถุนายน เวลานี้รถไฟพิเศษจัดมาคอยอยู่พร้อมแล้ว ขอเชิญให้พ่อขุนยกไปนอนปอตเสดที่เดียว จะถึงในก่อนสามยาม พ่อว่าอยากจะไปทางเรือจะได้ดูคลอง แล้วนำฮาลิมฬาชา พระยาสมุทบุรานุรักษ์ ซัลซเบย์ ผู้บังคับการโปลิศรักษาคลอง แลมองสิเออเดอตรริสเป็นผู้บังคับการโปลิศเฝ้า เจ้าคนนี้พูดอังกฤษได้ นอกนั้นพูดฝรั่งเศส ท่านสมุหราชองครักษ์ตั้งต้นสีซีไปในภาษาอังกฤษได้นิดหนึ่งลานิกไม่ทันต้องมีล่าม แต่ถ้าพูดธรรมดาพอจะโขลกกันไปได้ แล้วนอนอยู่ในเรือนทั้งสองคน เรือเข้าคลองไม่ได้จนสว่าง จะคอยดูเข้าคลองจึงเลยนั่งอยู่จนสว่างจึงได้นอน นอนไม่ใคร่หลับ เห็นจะเป็นด้วยตะกลามกินแซนด์วิชถึง ๓ ชั้น แลมีลูกสตรอเบอรีลงมาจากยนยกกำลังสด แลใหญ่มากอร่อยเสียจริง ๆ กินเข้าไปเต็มจานเพราะอดผลไม้มาเหลือกำลัง พ่อช่างคิดถึงลูกเสียเหลือล้น เพราะกินอะไรอร่อยเคยกินด้วยกันเสมอ ลูกมันโตกว่าที่ยาวาสองเท่าแลไม่มีกลิ่นแตงหนูเลย ที่มีกลิ่นเห็นจะเป็นด้วยสุกเกินไปฤายังไม่สุก นี่มันกำลังพอดี แต่เพราะมันมีเปรี้ยวในนั้นมากจึงเสาะท้อง ต้องกินน้ำแร่ซ้ำเสียที่เดียว รู้สึกตัวเมื่อราวโมงหนึ่งเรือเข้าคลองแล้ว แต่ง่วงไม่ได้ลุกขึ้นดู กินน้ำแร่แล้วจึงหลับสนิท ไม่มีของจะฝากเพราะถึงกลางคืน

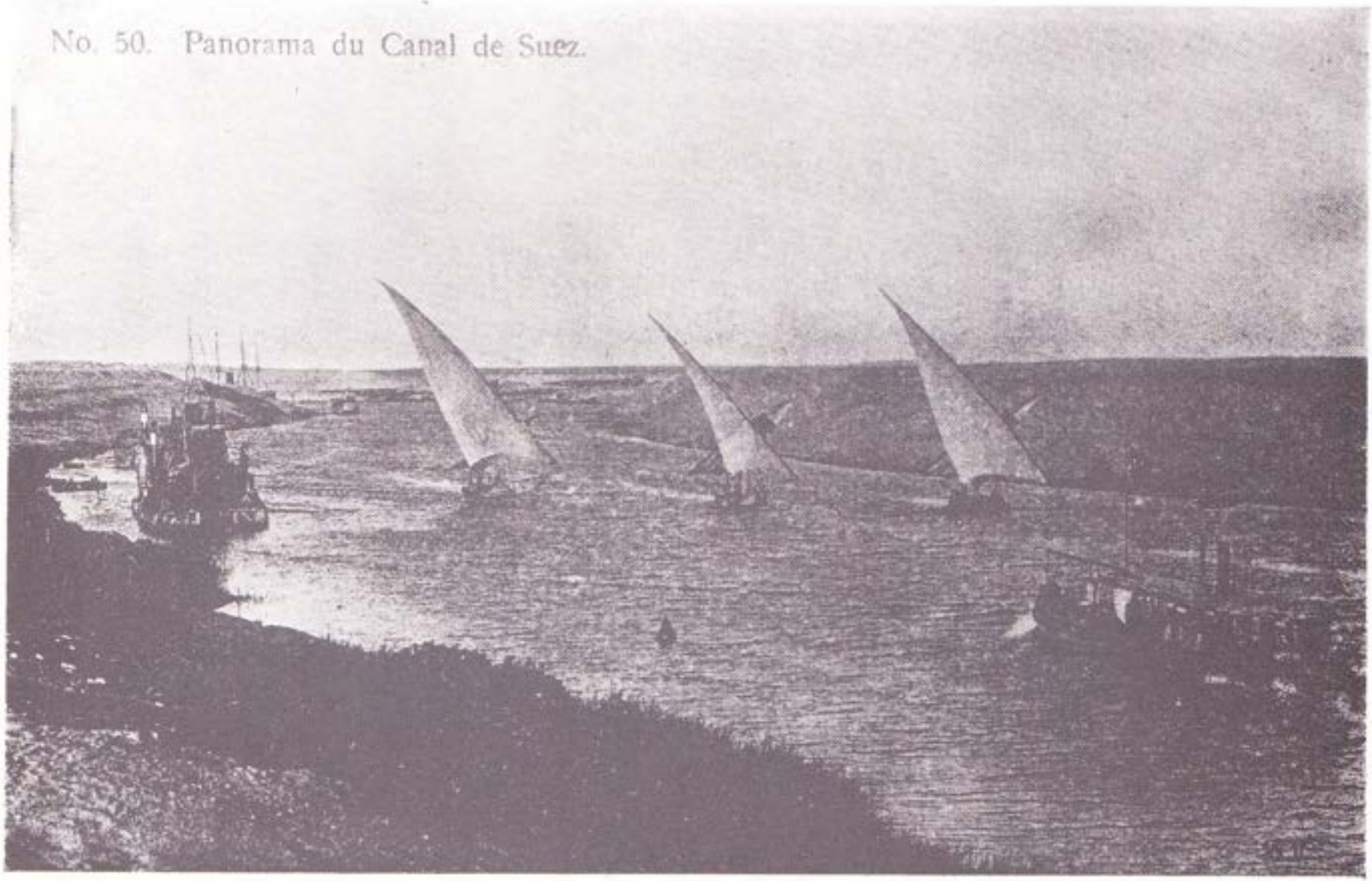

คลองสุเอส

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖

คืนที่ ๒๖

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อไม่ได้ทำทวนต้นเปนหนังสือฉบับใหม่ เพราะจะให้จบวันกันทีวันนี้กินเข้าเอาพวกอิยิปต์ไปกินด้วย คลองตอนนี้พ้นอิสไมเลียที่เปนกิ่งทางมาแล้ว ประเดี๋ยวเดียวก็ถึงตอนลงเขื่อนสำเร็จ แต่ได้ความว่าตอนกลางเขื่อนยังไม่สำเร็จเหมือนกัน ที่จริงมันอัศจรรย์มาก คือในระหว่างเอเชียกับอาฟริกา แต่ก่อนนั้นเปนทเลแคบ ๆ เช่นทเลแดงที่หลังตันขึ้น จะเปนด้วยเขาไฟฤาทรายยนผุงมีพยุพัดเปนลมบ้าหมูโปรยลงไปนานเข้าก็ตันขึ้นได้ ที่ซึ่งทเลลึกแลกว้างทรายถมไม่เต็มได้ก็เปนทเลเล็กบ้างใหญ่บ้างน้ำไหลไปไหนไม่ได้ ที่ทรายโรยมากก็ตอนสูง ที่น้อยก็เปนทรายพอน้ำแฉะ ๆ แต่น้ำยังเค็มอยู่ จึงเปนเกลือในที่ที่น้ำท่วมเท่านาเกลือ แต่ไม่ต้องทำอะไร เกรอะขึ้นเองคอยแต่โกย ง่ายกว่านาเกลือของเรา ในที่ที่น้ำลึกลงไปกว่านาเกลือมีปลาชุมมาก เหตุด้วยเวลาน้ำทเลขึ้นท่วมเข้ามาโดยเร็วปลาก็ไหลเข้ามาตามน้ำ ครั้นเวลาน้ำลดค่อย ๆ ลดออกไป ปลาไม่ทันรู้ตัวที่จะออกน้ำงวดก็เลยติดอยู่ในหัวงนั้น จึงมีนกต่าง ๆ นา ๆ ตั้งแต่นกกระทุงลงไปจนนกเล็ก ๆ เต็มไปทั้งนั้น นกกระทุงแลขาวสุดตาจนเหลือเชื่อว่าเปนนก แต่เข้ายิงไม่ได้ด้วยเปนที่ทรายไปทั้งนั้น เขาจึงใช้ตลยด้วยอวนอย่างหนึ่ง ฤาเอากิ่งไม้บังเข้าไปยิงอย่างหนึ่ง คลองที่ขุดมานั้น เขาขุดหันหาที่ซึ่งมีหัวงน้ำขังอยู่

คือที่ทรายลึกหน่อย ให้เขาแรงเข่นที่ตั้ง แต่ห้วงอื่นๆ เข่นห้วงเล็กกว่าลำคลองที่ขุด จึงไม่ใคร่ปรากฏเช่นห้วงน้ำยิตเตอเล็กแลยิตเตอใหญ่ ซึ่งแลเห็นเข่นทเลเหมือนทเลสาบน่าเมืองสงขลาแลพัทลุง การขุดนั้นยาก เพราะเข่นทรายรวดลงไปลึกจึงถึงกะส้าหอย เหมือนอย่างเราขุดคลองเล่นในหาดทราย เยิดน้ำเข้าไปทรายก็พลอยลงไปเต็มตื้นเขาลงเขื่อนสองข้าง แต่ยังต้องโกยในกลางอยู่เสมอ เขื่อนนั้นก็ยังไม่ตลอด ขุดคลองนี้ดูลำยากกว่าคลองกิลในเยอรมนีมาก ด้วยที่นั่นเข่นดินแขงตัดตรงลิ่ว แลทำภายหลังคลองนี้ เข่นการที่คิดสำเร็จแล้วไม่ต้องทดลอง ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งนั้น ตามลำคลองนี้ไม่มีน้ำจะกินตั้งแต่เริ่มแรกมา ขุดบ่อก็ไม่ได้น้ำ จึงขุดคลองชักสายน้ำจืดมาแต่แม่น้ำไนล์ เคียงกันมากับคลองใหญ่แลทางรถไฟจนถึงบ่อตเสด แล้วยิดให้ตันไม่ทลุ อย่างเดียวกันกับคลองราชดำริห์ที่ประทุมวัน มีน้ำจืดใช้ได้ตลอดปี ตามริมคลองนั้นปลูกต้นสน ขันที่มันไม่โตเท่าไร เมื่อคราวพ่อมาสิยขี่แล้วนั้น ต้นสนก็สูงอยู่ในแปดศอกสิยศอก ก็เห็นจะปลูกมาแต่แรกเยิดคลอง คือในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้านี่เอง ครั้นมาคราวนี้เห็นยังเล็กกว่าต้นสนที่สวนดุสิตก็มี เท่ากันนั้นมีน้อย เซียๆ เสียโดยมาก บางตอนกลับจะว่าเล็กลง เห็นจะเปนด้วยรากเดินไม่ได้ ไม่มีน้ำจะกิน จึงไม่แตกกิ่งออกไปได้ สพานข้ามคลองที่กิลมีสพานเหล็กเรือกำปั่นลอดได้ แต่ที่นี่ไม่มีเลย จะเข่นด้วยไม่ต้องการ แลถ้าจะทำขึ้นก็ที่จะต้องลงทุนมากกว่าคลองกิล ผู้ที่จะข้ามไปมานั้นชั่วแต่พ่อค้าอูฐที่ไปมาค้าขายในแผ่นดินอาหรับฟากข้างตวันออก มีพวก

อาหรับชาวบ้านเรียกว่าเบดวนมาปลูกเตนต์อยู่ในกลาง ๆ ทราย เห็นเรี่ยรายมาตามทาง พวกนี้ไม่มีบ้าน แลมักจะเปนผู้ร้ายปล้นตีชิงเที่ยวย้ายไปย้ายมา เวลาที่จะย้ายไปไหนก็ถอนเตนต์ยกครอบครัวพามาฬาอูฐแกะไปตั้งอยู่ที่อื่นต่อไป การที่จะขุดคลองนี้เริ่มแต่แผ่นดินทูลหม่อมชู่ มีฝรั่งเศสผู้หนึ่งชื่อมองสิเออเดอเลสเสปเปนผู้คิดว่าจะขุด แต่เปนข้อใหญ่ใจความที่ต้องปฤกษากันมาก อังกฤษเปนตัวขัดขวางอย่างเอก เหตุด้วยหวงประเทศอินเดียกลัวเรือรบต่างชาติจะไปถึงง่าย ที่มีรถไฟเดินผ่านระหว่างกิวทเลอยู่เท่านั้น ไม่น่ากลัวอันใดเหมือนเรือจะผ่านไปพร้อมด้วยสาตราอาวุธ เพราะมันย่นทางลงถึง ๑๕ วัน แต่ฝรั่งเศสครั้งนะโปเลียนที่ ๓ อุดหนุน มีทุนรอนของคนฝรั่งเศสมาก เงินพอแล้วแต่ไม่มีคนที่จะรับจ้าง จึงต้องมาชวนเสดป่าชาเจ้าเมืองอียิปต์ให้เข้าหุ้นส่วน ให้ฟรีแซร์แลมีข้อสัญญาให้ช่วยเกณฑ์จ้างพวกพลเมืองอียิปต์ ที่เรียกว่าเฟละฮีนเดือนละ ๒๐๐๐๐ คน เปนการเดือดร้อนผู้คนระส่ำระสายมากนัก ครั้นเมื่อเสดป่าชาตาย อิสไมลป่าชาได้เปนเจ้าเมืองอียิปต์ จึงไม่ยอมเกณฑ์คนไปขุดคลอง เกิดเปนความกับบริสัทถึงต้องปรับปรุงกันเอะอะมาก บริสัทได้เงินค่าปรับนั้นไปสร้างเครื่องจักรมาขุดคลองต่อมาจนสำเร็จ แต่อิสไมลป่าชาแกเปนคนหรูเหลือประมาณ ถึงเชิญเอมเปรสยูยินีเมียนะโปเลียนมาเยี่ยมคลอง สร้างวังขึ้นรับใหม่ทั้งวังที่เมืองอิสไมเลีย ถวายของเครื่องพระสำอางประดับเพ็ชร์แลทับทิมทั้งสำรับ แลแขกอื่น ๆ ก็มาก สิ้นเงินเท่าใดจำไม่ได้แน่ กว่าสิบแปดล้านแฟรงก์แต่ชั่วเยี่ยมคลอง แกก็เลยล่มจมเพราะเรื่องหรู ถึงต้องถูก

ถอด แลเมืองก็เปนหนี้เขายับเยิน จนเจ้าหนี้ยดอยู่จนทุกวันนี้ แต่ความมั่งมีมันไปอยู่ที่ฝรั่ง เมื่อแรกลงทุนเข้าแชร์กันแชร์ละห้าร้อยแฟรงก์ เพราะมันได้กำไรดอกเบี้ยเหลือล้น จนเดี๋ยวนี้ขายแชร์ละ ๔๕๐๐ แฟรงก์ก็ยังมีผู้ซื้อ เมื่อคิดดูผู้ซึ่งยังถือแชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์อยู่แต่ก่อนไม่ได้ ซื้อขึ้นราคาจะรวยสักเพียงใด ในการที่ซื้อ ๔๕๐๐ นี้ก็ต้องคเนว่าดอกเบี้ยคงไม่ต่ำร้อยละ ๕ ถ้าต้นทุนแต่เพียง ๕๐๐ แฟรงก์ จะมิได้มากเหลือเกิน เต็มทีฤา นี่เปนส่วนประโยชน์ที่ฝรั่งเศสได้จากคลองนี้

แต่ยังมีเก่งขึ้นไปกว่านั้นอีก คืออังกฤษอันเปนผู้ไม่เข้าตาชอบเรื่องขุดคลองนี้มาแต่ต้นเดิมดังที่กล่าวแล้ว กลับได้ใช้คลองนี้มากยิ่งกว่าใคร ๆ หมด ใช่แต่เท่านั้น เมื่ออิสไมลซวนลงจวนจะต้องเลหลังนั้น แอบเข้ามาขอซื้อแชร์ของอิสไมล เปนต้นทุนถึงสี่ล้านปอนด์ แล้วซื้อได้แชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์ด้วย เพราะอิสไมลแกได้เปล่าก็มี ลงทุนไปข้างก็มี ขายแชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์เท่าเดิมก็ไม่ขาดทุน ในเวลานั้นราคาแชร์ที่ขายกันอยู่ในตลาดสองพันแฟรงก์ไม่ใช่เวลาที่กัมปนีตกต่ำซึ่งเคยขายได้แต่เพียงแชร์ละ ๒๑๐ แฟรงก์ก็มีนั้น ใช่แต่เท่านั้น ซ้ำเข้ามาช่วยอิยิปต์ในการปรายปรามการจลาจลยึดเอาเมืองอิยิปต์ไว้เปนผู้ทำนุบำรุงแต่คนเดียว กันฝรั่งเศสซึ่งกำลังกระปลกกระเปลี้ยในเวลานั้นออกเสียได้ ความคิดเขาเดินเปนอันหนึ่งอันเดียวแน่แน่วกริบ ๆ เข้าไปไม่ได้มีถอยหลังเลยตลอดเวลาห้าสิบปี การที่เปนได้ดังนี้ เพราะอังกฤษมีหลักฐานการปกครองมั่นคง เรียบมาเสียห้าร้อยปีจริง ๆ แล้วด้วย เมืองอื่นจึงไม่ใคร่จะว่องไวเหมือน หน่อย ๆ ก็ไปทลายถอยหลังเสีย แล้วจึงตั้งต้นใหม่

รูปหมู่ก่อนเสด็จขึ้นบกที่ปอตเสด

บ่นด้วยเรื่องคลองมาตลอดแล้ว ทีนี้จะว่าด้วยถึงปอตเสด เรามาถึงข่าย ๕ โมง แต่ทีนกลางวันมันมากขึ้นมาทุกที หนาวก็มากขึ้นทุกที ปรอดในแคบิน ๗๑ กลางแจ้ง ๖๘ เรือค่อย ๆ เลื่อนเข้ามา พ่ออยู่บนสพานเห็นแปลกแต่ตอนข้างขวามือ การขุดอ่าวจอดเรือเห็นจะมีมากขึ้นสักหน่อย การที่รู้ว่าขุดไม่ขุดนั้นใช่จะเห็นเป็นน้ำเป็นดินอะไร ที่ตรงไหนเป็นน้ำแลเห็นเป็นน้ำไม่มีทรายปริ่ม ๆ แปลว่าตรงนั้นขุด ถ้าไม่สังเกตก็คล้ายกันทั้งยกฤาน้ำ แต่ข้างซ้ายมือนั้นเป็นทีมีตกรามเป็นตัวเมืองมีขุดเข้าไปเป็นอ่าว ๆ สำหรับจอดเรือ มีเรือรบไอรอนแคลดอิตาลีลำหนึ่ง อังกฤษลำหนึ่ง มีทหารยืนคำนับทั้งสองลำ ด้วยในคลองเขาห้ามไม่ให้สลุด แต่เมื่องสลุดข้างริมทเลได้ยินเสียงเบา ๆ จอดที่ตรงน่าตึกของบริสัทคลองซึ่งมีโดมหลังคากระเบื้องเคลือบสีเขียว หมอลงมาตรวจก่อน แต่พ่อไม่ทิ้งหมอด้วยเห็นเสียแต่กลางคืนแล้ว มาทำอะไรข้างก็ไม่ทราบ เข้าบ้านผ่านเมืองรถรัถอะไรลงมาคอยอยู่พร้อมที่ท่า แต่เห็นจะรอหมอตรวจ เพ็ญ [๓] กับพระเสนีพิทักษ์ [๒] หลุดลงมาก่อน เพ็ญอ้วนขึ้นมาก ไม่เคยเห็นอ้วนเท่านี้ ตัวยอกหาย แต่หมอเขาว่าอีกสองปีจึงจะสนิท ต่อนั้นจึงคอเวอเนอเยเนอราล ชื่ออิปรฮิมฮะลิมปาชา กับผู้บังคับการโปลิศในลำคลอง ชื่อชัลชเบย์ กับมองสิเออเดอตูริสผู้บังคับการโปลิศลงมารับรับสั่งเกดิฟมาให้ต้อนรับแลเชิญเสด็จขึ้นยก ตากงสุลเยอรมันได้เคยพบแต่คราวก่อน เข้ามาเป็นเจ้าเข้าเจ้าของ ค่ำที่มาเรือเยอรมัน

---

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ประชวรออกไปพักรักษาพระองค์อยู่ที่อิยิปต์

๒ พระเสนีพิทักษ เปลี่ยน หัศดิเสวี ไปตามเสด็จกรมหมื่นพิไชยฯ (เดี๋ยวนี้เป็นพระยาชนินทรภักดี)

พ่อขึ้นยกในเรือของรัฐบาลกับพวกข้าราชการเตอรกทั้งปวง ขึ้นรถแรกกับสมุหราชองครักษ์ บริพัตร์ขึ้นกับผู้ว่าราชการเมือง รวบรวมใจความในข้อที่เห็นเมืองปอตเสดเปนอย่างไรนั้น ตอนข้างเก่าคือข้างใต้เหมือนอย่างเดิมไม่ได้แปลกอะไร แต่หาดงอกออกไป ข้างเหนือริมทเลทำถนนออกไปแล้ว มีตึกราย ๆ มีที่ว่างยังเปนน้ำเฉาะแฉะอยู่ก็มีเห็นจะเท่ากันกับเมืองเก่า ขวนผู้ว่าราชการแลศาลเมืองยกออกไปทำริมทเล สร้างขึ้นใหม่พึงจะแล้วในปีนี้เอง ไม่ใช่แต่ไม่เคยไปคราวก่อนที่เหล่านั้นคราวก่อนยังเปนทเลอยู่ เรือนตะเกียงที่เคยอยู่ปากคลองนั้นเดี๋ยวนี้หลุดลึกเข้ามาแล้ว แต่ความจริงตอนใหม่นี้ยังโรเรไม่แน่นหนาเหมือนตอนเก่า ถ้าจะนึกหน้าเมืองปอตเสด จะเทียบกับเมืองใดในข้างตวันออกไม่ได้ มันเปนเมืองฝรั่ง ฝรั่งก็ไม่ใช่ชาติอื่น ฝรั่งเศส ยังไม่โตมากจริง แต่สิบยี่ออกไปเกือบครึ่งหนึ่ง มีท่าทางที่จะโตเร็วมาก แต่ต้นไม้แลเต็มที่ ที่ปลูกตามถนนโตแล้วก็แห้งร่องแร่ง ที่ปลูกใหม่ก็ไม่เห็นน่าว่าจะรอด แต่เปนความเยอทยานของพวกนี้ ดูเหมือนไม่มีอะไรที่จะสำคัญยิ่งกว่าจะหาดอกไม้มาแต่งมาประดับในเวลารับแขก ไปบ้านเคาวเนอ ในห้องเลี้ยงน้ำชาเปนเฉลี่ยงเรือน ไม่จำเปนที่จะต้องแต่งดอกไม้เลย ควรฤๅแต่งดอกกุหลาบเสียออกหรู โต๊ะกินเข้าที่โฮเตลถึงแก่แต่งปกคลุมไปด้วยดอกไม้ ดอกกุหลาบของเขาดีกว่าบ้านเราเปนอันมาก เพราะเขามีสีต่าง ๆ ดอกใหญ่ ๆ ไม่เหมือนกับเรา ลงอยู่เพียงชมภูซ้อน วันดีคืนดีจึงจะได้เห็นกุหลาบเหลือง แต่ลองถามดูเถิดมาจากไกโรทั้งนั้น ไกโรเองลองถามดูเถิดมาจากยุโรปทั้งนั้น เมือง

ที่มีต้นไม้ดอกไม้น้อยเขารักต้นไม้ดอกไม้ เมืองที่มีเผืออย่างเช่นเราไม่มีใครแลดู หัดเคยมือมาเสียแต่เด็ก ๆ เดินก็เอามือระต้นไม้รูดใบเล่น

เรือนเข้าเมืองนี้ทำชอยกล มันยาว ๆ แคบ ๆ เห็นจะคอดกลาง พอเข้าประตูข้างน่าจะขึ้นกระไดก็แลเห็นประตูข้างหลัง แต่เปนตู้กระจกโก้เต็มที แกเลี้ยงน้ำชาที่จะเห็นท่าเราจะชอยใช้อย่างอังกฤษ พ่อไม่กิน เรียกกาแฟอิยิปต์ออกจะประดักประเดิด ดูเหมือนพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ [๓] เสียกระไรเลย เปนแต่อ้วนกว่าโตกว่า จะยอกว่าคนอื่นไม่ได้เปนอันขาด พ่อขอเสียอย่าให้มีการรับรองอย่างอื่นต่อไปอีก แต่ยอมให้แกช่วยเลือก ว่าจะพักที่โฮเตลไหนดี ตกลงเปนเลือกอิสเตอนเอกสเซนซ์ซึ่งเปนโฮเตลทำใหม่ พากันไปทั้งหมดออกแห่ ๆ ตามถนนมีโปลิศราย แลมีโปลิศม้านำรถรับกันเปนทอด ๆ แลประจำอยู่น่าโฮเตลเปนนิจ เขามีที่นั่งเล่นอยู่ชั้นล่างฝากระจกรอบ ตามเฉลียงริมถนนมีคนมานั่งเล่นในเวลาเย็นจนค่ำแน่นไปทุก ๆ แห่ง เหมือนในเมืองฝรั่งเศสเวลาน่าร้อน แต่ไม่เห็นกินเข้า เวลาเราไปนั่งอยู่ที่ชั้นล่างดูกันกะไรเลย แต่กับเข้าไม่อร่อย สู้ในเรือเราไม่ได้ กินเข้าออกไปกินเฉลียง ท่าทางมันไม่น่าสบาย ที่ชั้นที่ชั้นขึ้นไปก็เปนห้องนอน มีห้องบิลเลียดชั้นหนึ่ง ทางเดินอยู่ในกลางเรือนมีห้องข้างซ้ายข้างขวา ดูเหมือนในทางเดินจะมีด เครื่องตกแต่งก็เลว แต่ใช้ลิฟต์ไม่ว่าอะไรจิ๋วถะ ดูเหมือนชั้นล่างไม่ใช้อะไรนอกจากนั่งเล่น ลิฟต์นั้นกว้างพอจุ

---

๓ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ม ร ว เปีย มาลากุล ณกรุงเทพ (เปนเจ้าพระยาพระเสด็จในรัชกาลปัจจุบันนี้)

๖ คน ใช้แรงน้ำอย่างเรียกว่าไฮดรอลิกต้องมีคนประจำอยู่ในนั้นคนหนึ่ง มีสายลวดขึงย่นลงมาตลอด ๖ ชั้น เวลาจะขึ้นอ้ายตาเจ้าพนักงานต้องสาวลวดนั้นขึ้นไป ขึ้นด้วยแรงคนเปนแต่มีเครื่องถ่วงให้เบาแรง เวลาจะหยุดต้องเอามือไปค่อย ๆ รอสายลวด แล้วจึงจับให้หยุด อ้ายตาเจ้าพนักงานนั้นเห็นจะถึงมือแดงทีเดียว ประเดี๋ยวขึ้นนั่นกรึงประเดี๋ยวขึ้นนี่กร่าง ไม่มีหยุด ไกลร้อยโยชน์แสนโยชน์ไม่ขอเปนตาเจ้าพนักงานลิฟต์

ก่อนเวลากินเข้า ได้ไปเที่ยวห้างริม ๆ นั่นเอง การมันใหญ่มาก เหมือนพระยายืนชิงช้าเมื่อจะออกเดินจากชมรมนี้ไปชมรมโน้น มีโปลิศม้าไปกันคนเสียก่อน แล้วราชองครักษ์แลเจ้าเมืองกรมการเดินสองข้างเหมือนพราหมณ์ พวกคนก็ดูแน่นเหมือนดูพระยายืนชิงช้า แต่ของไม่มีอะไรนอกจากของฝรั่ง ถามเจ้าของเมืองเองแกก็ว่ามีดีแต่ห้างยี่ปุ่น แต่คนขายไม่ใช่ยี่ปุ่น เปนยิวรัยมาอีกต่อหนึ่ง ของทำดีจริง ๆ น่าพิศวงดีกว่าที่เคยเห็น ๆ เปนอันมาก มันเข้าใจที่จะแปลงรูปแลเก็งความชอบใจของฝรั่ง ประกอบทั้งความฉลาดในการวาดเขียน ถ้าว่าราคาเท่า ๆ กันแล้ว จะหาของฝรั่งดีได้เหมือนไม่มีเลย ตกลงเปนหาของในเมืองไม่ได้จริง ๆ สักร้านเดียว นอกจากหม้อที่ส่งมา ผ้าคลุมหัวแขกนั้น ถึงทำเมืองฝรั่งก็จริง แต่ลวดลายแลหน้าตามันก็เปนแขก จึงสมมตเอาว่าเปนของแขกที่หนึ่ง พ่อเข้าใจว่าไม่แพง แลคิดเห็นว่าถ้าใช้เปนผ้าห่มเห็นจะงาม หนักมากอยู่สักหน่อยหนึ่ง แต่มันแววววาวดี เลี่ยมฝรั่งทำไมห่มได้ เลี่ยมแขกจะห่มเปนไรไป ไปเที่ยวอยู่ไม่ถึงครึ่งชั่วโมงกลับมา

โฮเตล พูดกันต่อไปใหม่ คราวนี้ไปไล่เลียงถึงเจ้าเขมร [๔] พวกข้างแขกไม่ได้เกี่ยวข้องอันใดเลย กรมการอังกฤษซึ่งเป่นผู้ให้การนั้นว่าตัวได้เห็น แต่จำหน่ายเรื่องไม่ตก ซัดให้ถามนายคลองเป่นฝรั่งเศสคนนั้นเป่นผู้จัดการรับรองตลอด มาถึงขนยกต้องเช่ารถหมดทั้งเมือง เพราะรถมีน้อย ว่าขนยกเวลานั้นเจ้านายผู้หญิง ๖ องค์เจ้าจอม ๓๐ ขี่รถรอยเมืองแล้วแวะที่ร้านซื้อของแจก แล้วกลับไปลงเรือ ว่าเมื่อเวลามา รับสั่งกับกับตันว่าไม่เห็นแผ่นดินแผ่นทรายเลย จะแล่นให้เห็นฝั่งเห็นฝาสักหน่อยหนึ่งไม่ได้ฤๅ กับตันว่าเป่นพ้นวิไสยที่จะทำได้ อีกสามวันจึงจะเห็นฝั่ง ไม่รับสั่งภาษาอะไรได้เลย อดทีเดียว ครั้นจะชักไซ้แกเข้าไปหนักก็ออกเกรงใจแก จึงงดเรื่องแต่งตัวไว้เสียที

กลับลงมาเวลา ๔ ทุ่มเศษ หนาวเสียทีเดียว เขาขนถ่านแลล้างเรือสำเร็จแล้ว มีการลำลากันตามเคย ได้ออกเรือเวลา ๕ ทุ่มเศษ ได้นอนเข้าโป่งแยลงเกตตั้งแต่วานนี้มา น่าต่างบ่ระตูต้องปิดหมด ปรอดในห้องรักษาไว้ ได้เพียง ๗๐ เป่นอย่างสูง ยนตาดพ้าถึง ๖๕

ได้รู้ข่าวกรมมหิศรตายที่เมืองสุเอส แต่ที่จริงก็ตายวันพ่อถึงเอเดนจริงตามที่คาดไว้นั้นเอง แต่หากเราเดินทางอยู่ เพื่อนเขารู้เสียแต่วันที่ ๑๗ แล่นว่า ถ้าออกไปด้วยกันก็จะไม่ตาย

---

๔ คือเรื่องสมเด็จพระครีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชาไปยุโรป

คืนที่ ๒๗

วันจันทร์ที่ ๒๒ เมษายน

ที่เขียนเรื่องเมื่อคืนนี้ยังลืมเสียอีก ต่อไปกินเข้าจึงนึกได้ เพราะกับตันแกบอกว่าเมื่อคืนนี้เห็นเรือยอชออกจากท่า แกจะลงไปรับ คนวิ่งมาบอกว่าเจ้าแผ่นดินยังไม่เสด็จกลับ มีแต่พวกเตอรกทั้งนั้น แกสงไสยด้อลงไปจึงรู้ว่าพ่อมา ที่เป็นเช่นนี้เพราะพ่อพูดถึงหมวกแดง แล้วบ่นว่าลืมเอาหมวกที่เคดิฟให้คราวก่อนมาด้วย ใส่สบายดี ให้เรียกเขามาขายพ่อจะซื้อ ท่านเจ้าเมืองจัดการ พอกินเข้าแล้วลงมาก็ได้เลือกหมวก พ่อบอกให้เจ้านายขุนนางเลือกเอาคนละใบ แล้วสั่งให้บริพัตรใช้เงิน ตาเจ้าเมืองมาบอกว่าไม่ต้องใช้เดี๋ยวนี้ก็ได้ ข้างบริพัตรกลัวจะใช้ไม่ทัน เร่งให้มันส่งบิลเข้าของรับว่าจะไปเขียน คอยอยู่ช่วงเดียวมาบอกว่ายังเขียนไม่ได้ แล้วจึงจะเขียนส่งไปที่เรือ ย่นกันเสียพอแรงว่ามันช้าไม่ได้เรื่อง แต่หมวกนั้นเขาพากันใส่ลงมาทุกคน พวกคนดูก็ทึ่งกันตามเคย ครั้นมาถึงเรือทูลลำทูลลากันแล้ว บริพัตรไปวานท่านเจ้าเมืองใช้เงิน ให้เงินไว้เหลือเท่าใดจึงให้ส่งคืน แกจึงบอกว่าเคดิฟสั่งว่า ถ้าจะต้องประสงค์อะไรให้ซื้อถวายอย่าให้คิดราคา จะออดแอดว่าเป็นของเล็กน้อย ขอใช้เงินเท่าไรแกก็ไม่ยอมรับ แล้วก็ตีกินไปทีเดียว ไม่ได้ขอยอกขอบใจอะไร เพราะพึ่งรู้เมื่อเขาไปแล้ว ถ้านึกระแวงเช่นนี้ก็จะเอามาแต่คนเดียว

กับตันแกว่าเห็นเสียเมื่อวานนี้แล้ว ว่าความคิดที่พ่อจะไปไหนเงียบ ๆ นั้น น่าจะไม่สำเร็จ ทั้งที่จะไม่ให้ใครรู้จักก็ไม่ได้ ด้วยคน

เห็นรูปรักเสียหมดแล้ว แต่ตัวแกเองยังเคยเห็นรูปพ่อมาเสียนมนาน เห็นตัวก็รู้จักทันที วันนี้ให้ซองเงินลงยากับตันใบหนึ่ง พ่อชอบแกมากขึ้นทุกที จนขากลับก็อยากให้แกมาอีก ตัวเองก็สมัครจะมา วันนี้คงหนาวเหมือนกัน แต่เห็นจะมากขึ้นสักหน่อย ในห้องปรอด ๖๘ เบียดประตู บิดประตู ๗๐ พ่อได้เขียนโปสต์การ์ดโฮเตลไปให้หญิงน้อยดูใบหนึ่ง ออกจะค่อยสนุกขึ้นกว่าที่มา ๆ แล้ว เพราะมันแก้วซ้ำนักเหมือนเยอ วันนี้ตอนดึกค่อยคลายหนาวลง เห็นจะยังเกาะครีต เข้าโป่งซ้อนแขลงเกตแลผ้า รู้สึกหนักอยู่สักนิด

คืนที่ ๒๘

วันอังคารที่ ๒๓ เมษายน

ตอนเช้ากำลังนอนเรือโยนแลหนาวมากขึ้น ผ้าห่มเขาเท่ากับห่มผ้าส่าน ก็เข้าใจได้ว่าออกช่องเกาะครีต รศชาติตามเคยเช่นครั้งก่อน ปรอดเวลาเที่ยงในห้องนอน ๖๘ บนดาดฟ้า ๕๘

กินเข้าวันนี้มีคนน้อย เหลือบริพัตร (ไม่ตลอด) ตุ๊ก พระรัตนโกษา หม่อมนเรนทร์ นายมุ่ย กับพระยาบุรุษ นอกนั้นเมาคลื่นเป็นพ่อสวิงพ่อสวายพ่อระทวยพ่อซออ้อนนอนหมด จนตาส้อง (อัน)[๕] ก็พลอยนอนทั้งเคย ๆ เช่นนั้น กินเข้าแล้วต้องกลับเข้ามาอุดห้อง เพราะเครื่องแต่งตัวที่ทำมาจากยางยอกมาปรากฏว่าไม่ได้กับตัวโดยมาก หาเครื่องแต่งกันหนาวได้ไม่พอที่จะขึ้นดาดฟ้าได้

---

๕ คือเจ้าหมื่นเสมอใจราช อัน นรพัลลภ มักดำรัสเรียกว่าตาอัน (เดี๋ยวนี้เป็นพระยานิพัทธราชกิจ)

มาแปลออกว่าถ้วยยี่ปุ่นยางมันเลิกเสียด้วยอะไร มันใช้ไม่ได้ในเมืองหนาวจริง ๆ ถ้วยตัวนี้อักษรพระนามเวลานี้ ใส่น้ำร้อนทิ้งไว้ ๕ มินิตเย็น กินไม่ทันหมดถ้วย ในเรือนี้เขาใช้ถ้วยหนาเหมือนโกร่งยคยา ตุ๊กหัวเราะเยาะแลร้องว่ากินไม่ได้แต่แรก เห็นว่าฝรั่งมันโง่พ่อกัยกรมสมมตเป่นคนชอบถ้วยเช่นนั้น ถึงไม่กินถ้วยของเรา เพราะน้ำมันร้อนอยู่ได้นาน มาพักนี้ปรากฏชัด ถ้วยยางพอรินก็ต้องซดให้หมด ถ้าตั้งทิ้งประเดี๋ยวก็เย็น ได้ปรารภถึงอยากกินน้ำร้อนด้วยถ้วยหนาในยางกอก เอาออกันกัยกรมสมมตมาในเรือ นั่งอยู่ในห้องก็ต้องใส่หมวก น่ากลัวหัวล้าน เพราะมันไม่มิดชิดเหมือนห้องเรือนบนยก บริพัตรเมาเพราะไม่สบายเป่นหวัดมาแต่คืนนี้ ขึ้นยกไม่ได้เอาโอเวอโก๊ตไป เจ้าชายอรุพงษ์นั้นอ้วนขึ้นจนแก้มพอง แต่น่ากลัวเรื่องดื้อไม่ยอมหนาว ต้องข้าวร้องกันในพวกที่เคย ถ้าเห็นนอนเยี่ดประตูนอนไม่คลุมผ้าต้องจับคลุมแลยี่ดประตูเสีย ทั้งนี้เพราะมีพ่อจริตต่าง ๆ ในชาวเราที่หนาวไม่เป่น จนปรอด ๗๐ ยังเก๋นุ่งกางเกงแพรถอดถุงตีนเดินกันเรือย ไม่ใช่ไม่รู้ รู้แล้วแกล้งไม่รู้ เก๋ร่มต่าง ๆ อย่างกระลาสีเรือมหาจักรี คราวก่อนถึงต้องมียามตรวจ คงจะพบพวกที่อวดดีออกนอนกลางแจ้งไม่ห่มผ้าเสมอ ความจริงมันหลับได้จริง ๆ ด้วยความขี้เซานั้นเหลือล้น ทนได้ทั้งร้อนทั้งหนาว ต่อเขียวทั้งตัวจึงตื่น ตอนหลังนี้ต้องให้เยี่ดสติมมาในห้องจึงค่อยอุ่นขึ้น คลื่นก็ดูจะค่อยน้อยลง แต่ยังรู้สึกเมื่อยอยู่มาก นายมุ่ยดีนักไม่เมาทำงานได้ พ่อให้เขียนห้องแคบินที่พ่ออยู่ยังไม่แล้ว วันนี้ก็เขียนได้ ได้เขียนวันละน้อยเพราะ

มีงานอันทำ ถ้าแล้วจะส่งล่วงน่าเข้าไปให้ดู จะได้นึกออกว่าพ่ออยู่อย่างไร

ย่าย ๔ โมงล่วงแล้วนิดแดด ทั้งอยห้องปรอดลดลงเปน ๖๘ ในห้อง รู้สึกยันเทาหนาวลงมาก ถ้าเปนบ้านเราเท่านี้จะย่นกันอู้ไป ยังลืมยอกที่กินเข้าวันนี้ ต้องวางตารางไม้กันเลือนแลห่วงสำหรับขวดแลถ้วย เปนอย่างที่เรียกติดขอคาเต็มที่ ถ้าผู้หญิงมาเห็นจะไม่สนุกเลย กินเข้าแล้วลองเสือ เดชะบุญฟรอกโก๊ตใช้ได้ แต่มอนิงโก๊ตกักก็คับเหมือนกัน แต่เห็นจะพอแก้ไข แต่เสือเดินทางเปนอันเหลวหมด วันนี้เยี่ดท่อสตีมไว้ไม่ได้ยี่ด ตอนดึกจะออกปวดหัว หยุดเปนนานแล้วยังไม่หายร้อน ปรอดถึง ๗๘ นอนไม่สบาย

คืนที่ ๒๙

วันพุฒที่ ๒๔ เมษายน

วันนี้หนาวกำลังสบายดี ในห้องแคบินปรอด ๖๕ กลางแจ้ง ๖๐ กินเข้าชาดคนอิก คือกรมสมมต เพ็ญ เจ้าพระยาสุรวงษ์ ทองต่อ พ่อสิงทับทรวงหมด เหลือแต่พระยาบุรุษกับนายสิ[๖] ทหารเรือ นายมุ่ยเก่งทำงานได้ คลื่นมันโง่ไม่จำเสียให้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ถ้าเช่นนั้นรุ่งขึ้นก็หายหมด นี่เปนแต่ ๔ โมงเช้าไปจนย่าย ๓ โมงหาย เปนเวลาสบายกลางคืนกินเข้ากันเปนพยุบแคม แต่เพ็ญขึ้นมาได้เร็วกว่าเพื่อน พระรัตนโกษากลับเจ็บผีไปใหม่ นั่งพูดกันยนดาดฟ้าจนย่ายลงไปจะตัดผม

---

๖ นายเรือโท ศรี ถมลนาวิน (เดี๋ยวนี้เปนพระยาราชวังสัน)

โกนหนวด พยกำลังพระยาบุรุษตัดอยู่เลยนั่งดูเสียก่อน ลูกเห็นจะอยากฟังเรื่องราวตัดผมข้าง

ช่างตัดผมนี้ไม่ได้รับผลประโยชน์อันใดในเรือเลย นอกจากค่าจ้างคนมาตัดผม มีห้องอยู่ในแถวชั้นที่ ๑ สองน่าต่างรวมเข่นห้องเดียวกัน มีตู้แลหิ้งต่าง ๆ กับที่ล้างหน้าอยู่ริมฝา มีเก้าอี้ยาว ใครจะไปคอยตัดผมก็นั่งที่นั่น ตัวช่างเองก็นอนที่นั่น กลางห้องมีเก้าอี้ใหญ่พนักเอน ๆ มีราวสำหรับพาดตีน นั่งหงาย ๆ เอาหัวลงพาดหลังเก้าอี้ ตีนพาดราวสำหรับเวลาโกนหนวด ผู้ที่จะตัดผมต้องปลดคอเสื้อถอดเสื้อชั้นนอก แล้วสรวมเสื้อใยบัวผ้าขาวเย็ดด้านหลังมีแขนสั้น ๆ สอดกันผมเข้าในผ้า เอาสำลีอุดตามช่องซอกคอ กันผมร่วงเข้าไปในเสื้อ ตัดด้วยตะไกรขาเล็กสำหรับตัดผ้า มีหวีอันเล็กรองตัด ตะไกรนั้นซอยถี่มาก ไล่ตอนล่างเรียบแล้วจึงเอามีดโกนผมตอนบน กริยปลายเอาเท่านั้น ไม่ได้ไล่ตะไกร แล้วเก็บผมต้นคอด้วยตะไกรอย่างตัดผมม้า เมื่อเสร็จแล้วเอาแป้งอ่อนย็ดผมที่เสื้อ ถอดเสื้อออกสลัดเสียทีหนึ่งแล้วคลุมใหม่ คราวนี้เอาสำลีสระหัวเสียดขูดถี่ แล้วเอาแป้งอ่อนย็ด คราวนี้เอาน้ำสระผมเขย่าลงแล้วขยี้จนทั่ว แล้วเอาผ้าเช็ดแห้งแล้วจึงใส่น้ำมันปนน้ำเช่นพ่อใส่ หวีหัวให้เสร็จทีเดียว ตัดผมนี้นั่งให้ประมาณ ๒๐ มินิตสำเร็จหมด ในการโกนหนวดนั้นต้องนั่งเอนหงายหน้าเอาส้าบู่ทาแล้วโกน ใช้มีดโกนถี่เหมือนกัน โกนหนวดสบายมากเหมือนเกา ๆ แล้วเอาน้ำทาที่โกน เอาผ้าเช็ดหน้าเล็ก ๆ กระพือให้หมาดแล้วจึงเช็ด คราวนี้เอาน้ำมันปนน้ำแตะหนวดทั้ง ๒ ข้าง แล้วหวีด้วยหวีเล็กโง้ง เป่นสำเร็จกันเท่านั้น

เดิมพ่อคิดจะไปโกนแต่หนวดสำหรับพรุ่งนี้ ครั้นดู ๆ มันก็ว่องไว ดี จะรอไปตัดต่อวันเสาร์ก็เป่นวันชื้นเยนัว เห็นจะไม่ได้ตัด จึงเลยอนุให้มันตัด แต่เอาหวีแลแปรงของเราไป เขาว่าคนหัวล้านมาก เพราะมันใช้หวีแลแปรงอันเดียวกันหมด ตัวหัวล้านเลยเกาะติดกันได้ ถ้าที่เมืองเขาไปจองไว้ได้เฉภาะตัว แต่หวีเราโตไปมันตัดไม่ได้ มันมีใหม่ยังไม่ได้ใช้ จึงเป่นอันตกลง มันตัดสั้นมากพ่อก็ยอม เพราะออกจะชอบสั้น ๆ อยู่แล้ว รู้สึกสบายดีกว่าผมยาวมาก แต่ออกจะแปลกกว่าเดิม ในเรื่อนี้มันตัดเหมือนกันหมด ก็ไม่ขันอะไร ถ้ายางกอกเห็นจะแปลก เป่นผมมหาดไทยรองทรงที่พ่อเคยตัดแต่ก่อนนั้นเอง ค่าจ้างพ่อตัดนั้นเป่นพิเศษ แต่อัตราเขาตัดผมม้าก ๑ โกนหนวด ๕๐ เฟนิก ล้างหัวเท่านั้น หวีหัวเท่านั้น เพราะคนหวีหัวไม่เป่นมาก มันว่าคราวนี้ผลประโยชน์น้อย เพราะคนโดยสานน้อย เซกันด์คลาศก็ไม่มีมาโกนหนวด ที่ขาดมากนั้นเพราะไม่มีผู้หญิง ๆ ฝรั่งต้องให้ช่างเกล้าผมเป่นพื้น

กลับจากห้องตัดผมแล้วไปดูชั้นที่ ๓ อ้ายพวกอังกาหลจืนที่ปอตเสดหมด เวลานี้มีมาไม่มากนัก ที่นั่งเล่นยนดาดฟ้าไม่มีเพดานอยู่ตอนหัวเรือไม่มีอะไรบัง นั่งเล่นไพ่กันอยู่กลางแจ้งน่ากลัวหนาวเต็มที ยายแก่คนหนึ่งเอาเก้าอี้นอนตั้งเข้าอันหนึ่ง บรรดาผ้ามีก็มากน้อยเอามารองเอามาห่อคลุมตัวจนคับเก้าอี้เหมือนกับตุ๊กตา เอนอยู่ไม่ได้กระดิกเลย ลืมตาปริบ ๆ เท่านั้น แกเห็นจะหนาวเต็มที ลงไปชั้นล่างที่เป่นห้องนอนนั้น พอถึงก็โต๊ะกินเข้ากว้างเท่ากระดานอยู่ไฟ มีขอยสองข้างกัน

จานศก ปูผ้าดอกน้ำเงิน ในห้องมีร้านกั้นเปนลิ้นกลี่ ซ้อนกันสามชั้น แปลว่าห้องละ ๑๒ คนสองห้อง ห้องละ ๘ คนสองห้อง ห้องละ ๔ คนสองห้อง เขาว่ามักของหายอย่างยิ่ง มีห้องนอนสองคนห้องเดียวอยู่กลางกำลัง แต่เห็นจะเท่ากับอยู่ในตู้ผ้านุ่ง เกือบตายที่เดียว อาหารกินสี่เวลา มีซุปแลขนมปัง อะไร ๆ ผักหญ้าที่พรรณาว่ามีนั้นมันอยู่ในซุปหมดแล้ว

กลับขึ้นมาเขียนหนังสือนี่ย่าย ๕ โมง เขามายอกเดียวว่าเห็นเขาเมานต์เอตนาที่เปนเขาใหญ่ในเกาะซิซิลีเปนเขาไฟ แต่เก่าๆไม่แรงแล้ว อยู่ในแสงแดดแดง เห็นลอยอยู่ครึ่งเขาเหมือนเมฆ เวลาพอพลบก็ทุ่มหนึ่ง เพราะฉนั้นกินเข้ากันแต่พลบมาสองวันแล้ว กลางวันมีแต่จะมากินทุกที กินเข้าแล้วไปนั่งคอยดูเรือเข้าช่องหว่างเกาะซิซิลีกับฝั่งอิตาลี แต่จน ๔ ทุ่มเศษจึงถึงบ้านซันโยวานี ที่ข้างฝั่งมีไฟสว่าง ต่อลับไฟบ้านนี้แล้วเห็นเมืองเมซินาฟากข้างเกาะซ้ายมือเปนเมืองใหญ่มีไฟมากยาวมิไลต์เฮาส์ เรือเราจุดดอกไม้เมื่อผ่าน เมืองนี้จะหยุดขึ้นยกไปปาเลอร์โมเมื่อขากลับ แลมาแต่ไกลเปนไฟสว่างริมทเลตรงกันข้ามทั้งสองฟาก

เรื่องหนาวนั้นมันเคยได้แน่ ครามก่อนตอนหลัง ๆ จนกลางคืนควันออกจากปากพลุ่ง ๆ ก็ไม่หนาวเท่าไร ครามวันแรกหนาวเสียกระไรเลย ค่อยทนได้ขยับขึ้นไปทุกวัน แต่ก่อนในห้องปรอด ๗๐ กลางแจ้ง ๖๒ ครางแล้ว วันนี้ในห้อง ๖๕ กำลังสบาย ข้างนอก ๕๘ รู้สึกหนาวมาก การที่หนาวนี้เขาว่าฤดูผิดที่เคย ควรจะหนาวน้อยกว่า

นั้นแล้ว ถ้าลมเปนใต้ ในทเลนี้ร้อน เช่นขากลับคราวก่อนคลื่นจัดเต็มที่ แต่ไม่สู้หนาวมากเท่าใดนัก ตอนเย็นนี้ไม่มีคลื่นเลย เรืองเสือเย่น อันได้ความว่าเปลี่ยนกันกับตึกสำรับหนึ่ง แกใส่คัยท้องหลวมน่าอก ย่นเจอกันเข้ายิมกันลองได้พอดีกันทั้งสองข้าง ผเอิญได้คุมสองแถวด้วย ปลมเต็มที่ เสือกันบ่าวมีตัวเดียวเท่านี้ เสือคุมสองแถวก็นับว่ามีตัวเดียวเท่านี้ ใส่สบายเสียกะไรเลย จะแต่งสำรับเปนนิจ

ขอขไว้เพียงเท่านี้ เพราะรู้ว่าเรือเขาจะออกเวลาสองยามวันนี้ จะกลับมาเขียนต่อไปจะไม่ทัน คิดถึงเปนอันมาก จะลงมือวันใหม่เมื่อมาถึงที่เดียว

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗

คืนที่ ๓๐

เรือซักเซน

วันพฤหัศบดีที่ ๒๕ เมษายน

หญิงน้อย

เรือมาถึงเวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง หมายว่าจะเขียนหนังสืออะไรก็เห็นเชิงจะไม่ทัน เพราะพอตื่นนอนขึ้นก็ได้ยินเสียงเรือรบอิตาลีสลุด ๓ ลำ ใครต่อใครมาคอยเฝ้า รีบแต่งตัวขึ้นไป แต่ก็เปล่า เขายังไม่อนุญาตให้ใครลงมากว่ามดหมอจะได้ตรวจแล้วตามแบบ เมื่อเรามาเรือของเราเองหมอขึ้นมาบนเรือ หมอในเรือยอกคำเดียวว่าไม่มีโรคอะไรก็พอใคร ๆ มาก็ถึงตัวทันที เพราะเคยเช่นนั้นจึงตกใจแต่งตัวเร็วเกินไป เปนนานจวูญ [๑] จึงได้ขึ้นเรือได้ มีกรมทหารเรือพวกอิตาลีแลพวกเรือรบใคร ๆ มาเปนหลายคน ทั้งหาดแมนกงสุลเยอรมันที่เคยเข้าไปอยู่ในยางกอก แลเอเยนต์ของเรือนซึ่งเปนคนมั่งมีเปนนายทหารริเซอฟของเยอรมันกับลูกชาย ได้ถ่ายรูปยนสพานแลข้างล่าง คนที่มาถ่ายนั้นว่าเปนช่างถ่ายรูปอย่างดีในเมืองนี้ แต่ท่าทางมันผลุบผลับอย่างไร เห็นพร้อมกันว่าเหมือนเกาวแมน น่ากลัวจะไม่ได้ เขามาขอกให้ขึ้นท่าอาสเนล ซึ่งเปนท่าไม่มีคนอื่นขึ้น มีเรือน้ำเรือหลวงมาคอยเสร็จ แต่รถของเราไม่มา ว่าสั่งแต่วานนี้แล้ว แต่ไปคอยอยู่ที่ท่าอื่น ยอก

---

๑ หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เปนตำแหน่งอรรคราชทูตสำหรับประเทศอิตลีและฝรั่งเศส (เดี๋ยวนี้เปนพระองค์เจ้า)

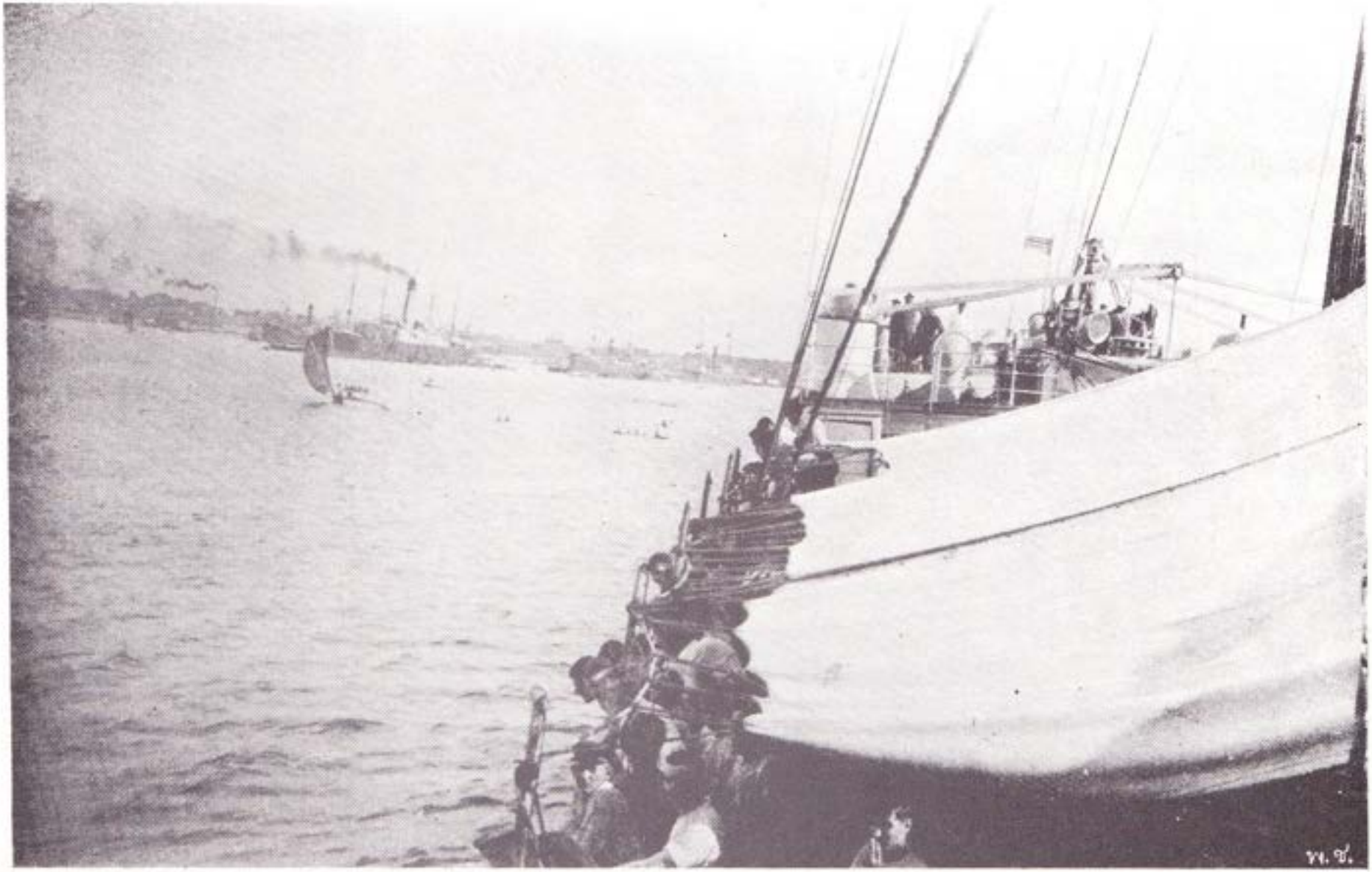

อ่าวเนเปอล ทรงถ่ายจากเรือซักซัน

โทรศัพท์ไปให้มาท่านี้ คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่มา สั่งเดิมว่าจะไปกินกลางวันยนยก จนเหลือคอยต้องกินในเรือ ขึ้นยกย่ายสักสองโมง ขึ้นรถตรงไปแอคแคว เรียมที่เลี้ยงปลาที่เดียว

แอคแควเรียมนี้ตั้งอยู่ที่สุดของสวนซึ่งต่อกับโฮเตลรอยัลใกล้ที่เลต้องผ่านน่าโฮเตลไป คราวก่อนได้เดินไปดูถึงสองครั้ง คราวนี้ก็ไม่มีอะไรแปลกขึ้นสักอย่างเดียว เหมือนกับอย่างเดิมเว้นแต่ดูไม่จืด ตั้งต้นเข้าทางด้านหุ้มกลอง ตึกนี้เขาก่อเปนผนังกันรอบ แล้วกั้นเปนห้อง ๆ เอากระจกยังด้านข้างในไว้เปนที่ขังน้ำ แสงสว่างลงทางข้างบนรอบผนังนอกชั้นหนึ่ง รอบผนังในประอานชั้นหนึ่ง จึงแลเห็นเปนน้ำไปทั้งสองข้าง เราเดินไปในหว่างกลางอยู่ในที่มืด ปลาอยู่ที่สว่างจึงไม่แลเห็นเรา ห้องที่ขัน ๆ ไว้นั้น ๒๖ ห้องด้วยกัน เขาเลือกเอาปลาที่อาหารเหมือนกันที่อยู่อย่างเดียวกันไว้ตามพวกที่ควรจะปนกันได้ อาหารนั้นปลาซาดินสด ๆ เปนพื้น นอกนั้นก็มีอาหารเลอียด ๆ บ้าง เช่นพวกปการังที่ไหวไปมาไม่ได้ ชั่วแต่กระดิกเมื่อเวลาจะกินอาหาร ฤาตัวยุ่มย่าม จะเปนปลาก็ไม่ใช่หอยก็ไม่ใช่ ซึ่งพวกเราเรียกกันว่านกเค้าแมว เพราะเวลานั่งงอมืองอตีนอยู่ในน้ำเหมือนนกเค้าแมว ตัวเช่นนั้นกินปู พันที่อยู่นั้นเล่าก็ต่างกัน บางพวกชอบพื้นทรายหยาย บางพวกชอบทรายเลอียด แลบางพวกก็เกาะอยู่ตามปการัง ที่ชอบอยู่ในภาชนะเช่นพวกเพศปลาไหลก็เอาหม้อแตก ๆ บิ่น ๆ ทิ้งลงไปไว้ให้ขดอยู่ ปลาบางพวกที่ชอบหมกอยู่ในใต้ทราย จนกระทั่งว่ายน้ำขึ้นมา ทรายยังเกาะอยู่บนหลังเต็มก็หมกอยู่ในทรายจนไม่แลเห็นว่าเปนปลา เมื่อไปถึงที่ห้องใดเขาก็ให้

อาหาร ดูอาการที่แย่งชิงอาหารสนุก ปลาบางพวกชอบซุก ๆ นอน ซ้อน ๆ กันอยู่ ฤๅนอนอยู่บนต้นปการังในน้ำซึ่งอ่อนเย็น กระดิกตัวก็ไหว ดูตัวมันจะเบาเต็มที ซ้อนกันลงไปสองตัวสามตัวก็ไม่เห็นว่าไรกัน มีกุ้งทเลตัวใหญ่ตัวหนึ่ง น่าดูเต็มที สีก็เปนสีน้ำเงินอ่อนงาม เจ้าพวกกุ้งทั้งปวงที่เดินถอยหลังกรูด ๆ ตะกลามมากกว่าเพื่อน ปลาซาดินทั้งตัวทั้งลงไปกอดไว้ ตามไล่แย่งกันโคดโหยง ๆ ตพายน้ำพึงได้แลเห็นว่ามันว่ายน้ำอย่างไร มันไม่ได้ว่ายแยน ๆ เช่นคเนว่าจะเปนเช่นนั้น ว่ายตัวตั้งเอาหัวชี้นสองมือตกาย เวลาจะหยุดพักไม่ใช่ลงไปแยน ๆ อยู่กับพื้น เอาหลังแหมะเข้าไปกับฝาเผื่องอะไรก็ได้ แล้วทิ้งเค้เก้ลอยอยู่เช่นนั้น ไม่เห็นลงถึงพื้น ตัวแมงยุ่มย่ามที่กินปูนั้น เวลาอาหารลงไปถึงคลายรูปนกเค้าแมวออกเปนมือเปนตีนรอย ไปจับปูเข้าในช่องปาก แล้วคลานยิคยาดไปหุบเข้าเปนนกเค้าแมวอย่างเก่า มีปลาหลายพวกที่ขี้เกียจ ต้องเอาไม้แหย่จึงจะกระดิก แต่ถึงกระดิกก็ยังทำท่าขี้เกียจอยู่เช่นนั้น ในพวกขี้เกียจนี้มีปลาหมึก ซึ่งมีเพิ่มเติมโทษะเข้าอยู่ในนั้น พอถูกตัวเข้าก็พ่นน้ำดำออกมาเปนหมึกจริง ๆ เต็มไปทั้งอ่าง อ้ายหมึกนั้นเองสำหรับถูกสัตว์อะไรจับเปนอาหารได้ ตรงกันข้ามกับเจ้าหมึกกลวย อ้าปากว่ายเรื่อยไปไม่หยุดจนกว่าอะไรจะเข้าปาก คราวนี้แถวในเปนพวกสัตว์ที่จะมีวิญญาณฤๅไม่มีวิญญาณก็ใช่ งอกอยู่ตามก้อนศิลาเล็ก ๆ น้อย ๆ เขาจัดไว้งามจริง ๆ เหมือนต้นไม้ฤๅดอกไม้ แต่กลับนั้นเปนมือ สำหรับกวาดอาหารเข้าปาก สีต่าง ๆ แดง น้ำเงิน เขียว บางอย่างก็รู้จักตกใจ เอาไม้แกว่งลงไปใกล้ ๆ หดใบเข้าไปเสียในก้านได้

สงบงบเงียบก็ยิ่นออกมาใหม่ เข้าพวกนี้วางเรียงมาจนกระทั่งถึงพวกที่ไม่รู้กระดิกกระเดียเลย ไม่ต้องกินอาหารอะไรด้วย อาไศรยโอชะที่มีอยู่ในน้ำเปนอณูปรมาณูเลี้ยงชีวิตร เช่นคอรัลคือประพาฬนี้ก็เปนสิ่งหนึ่งในจำพวกนั้นเหมือนกัน บรรดาสัตว์น้ำที่เลี้ยงไว้ในตู้ อยู่ได้ด้วยเขาเปลี่ยนน้ำเสมอ คือสูบน้ำขึ้นมาจากทเลให้เข้าในท่อเล็ก ๆ เติมน้ำ มีท่อน้ำลันสำหรับถายน้ำเก่าออกไปทีละน้อย จนน้ำไม่กระเพื่อมเลย ได้ไปดูข้างยนแลดูที่เขาแช่สัตว์เหล่านี้ในเหล้าออลกอฮอล เล่ามาเลอยเจอย เพราะไม่มีอะไรทำ สำหรับอ่านเล่น

ออกจากแอคแควเรียมหมายว่าจะไปดูมิวเซียม แต่ได้ข่าวว่าเขาปิดเสียแล้ว จึงตกลงเปนไปซันต์มาติโน ซึ่งเปนวัดอยู่ยอดเขาเมืองนี้ ภูมนิเทศของเมืองเนเปอลนั้น เปนพื้นเขาไปทั้งนั้น มีที่ราบน้อย ตั้งแต่ขึ้นท่าไปก็เปนอันตั้งหน้าจะขึ้นที่สูง ตัดเปนถนนคั่น ๆ ขึ้นไป ตัวถนนนั้นคงวงอ้อมไปให้ลาด ๆ พอรถขึ้นได้ โดยมากไม่ใคร่จะรู้สึกว่าขึ้นเขา รู้แต่ว่ามีแต่ขึ้น ในหว่างถนนต่อถนนนั้น เขาก่อตึกรามสูงกว่ากันขึ้นไปเปนชั้น ๆ ในตึกหลังเดียวข้างหนึ่งสูงข้างหนึ่งต่ำก็มี แต่หลังคาเสมอกันพื้นลดเปนชั้น ๆ ในหว่างตึกเหล่านี้มีทางลัดขึ้นถนนชั้นบนโดยมากแต่เปนคั่นบันได ถนนปูด้วยศิลาหนา ๆ แต่งน่า แต่ด้านข้างยนให้ครุระไม่เกลี้ยง สำหรับไม่ให้ลื่น ตอนล่างเปนตลาด คนจอแจเต็มไปทั้งนั้น ตอนกลาง ๆ เปนพวกคนจน มีสวนต้นมะเดื่อที่เขาผูกกิ่งชักติดกับไม้ค้าง ไว้กิ่งแต่สองข้างโยงถึงกันเหมือนรั้ว แลต้นแอยเปอลกำลังออกดอกย้าง เพราะหนาวยังไม่ล่าสโนพึงจะหมดเมื่อเดือนเศษ ต้นไม้

จึงพึงจะผลิใบน้อยต้น ผู้หญิงยังใช้เฟอ (คือขนสัตว์คล้องคอเปนต้น) อยู่มาก ถัดขึ้นไปจวนจะถึงยอดถนนแคบลงจนถึงไม่มีทางคนเดินสองข้าง แล้วแคบหนักเข้าไปจนถึงรถหลีกกันไม่ได้ เมื่อไปถึงที่รายก็ไปเปนสแควร์ (ลานกว้างปูศิลา) มีตึกใหญ่รอยแล้วก็กลับเข้าที่แคบไปอีกจนถึงวัด

คนที่นี่ไม่เห็นมีใครแต่งฟรอกโก๊ตแลหมวกทอปแฮตสักคนเดียว ใส่เสื้อธรรมดาทั้งนั้น พวกชั้นเลว ๆ ยายแก่ยายเถ้าพะรุงพะรังมาก เด็กเล่นกลางถนนมากเสียจริง ๆ นั่งซุกอยู่ตามมุม ๆ ซอก ๆ สี่ห้าคนวิ่งอยู่สามคนสี่คน เปนแห่ง ๆ ไป เสื้อผ้าขาดวิ่นร่องแร่งเยื่อนมอมเปนเด็กกลางถนนแท้ ได้ถามเขาว่ามันนั่งเล่นอะไรกัน เขาว่ามันนั่งเล่นยิ้นอิแปะกันเปนพื้น ถามต่อไปว่าไปได้เงินที่ไหนมาเล่น จึงได้ความว่ามือไวอย่างยิ่ง ความลามกก็มาก แต่ที่มันมิได้มีย่องผ่องใส ยายแก่ยายเถ้าเห็นเราผ่านไปโยกโยนโมทนาเรื่อย เด็ก ๆ ก็ไม่ของหอง หัวเราะแหยล้อเล่นก็ได้ พ่อเอนดูเจ้าพวกเด็ก ๆ มาก เสียใจที่รู้ว่าขโมย ที่จริงดูมันเล่นของมันก็สนุก รถจ้างที่นี่สวยดี ล้อทาแดงตัวดำ แต่เกวียนเทียมม้าสามตัว เครื่องม้านั้นหรูมาก รถรางไฟฟ้าเดินต่อกันถึงสามหลังก็มี แต่มันเดินช้า ๆ แลการหลีกรถดีอย่างยิ่ง ถนนโดยมากกว้างเท่าถนนบำรุงเมือง รถหลีกกันเกือบชนกันคนขับรถจะโดนกัน แต่ไม่มีเหตุการณ์อันใด ไม่เอะอะ ดูเหมือนมันรู้ในใจว่าเปนน่าที่ที่จำจะต้องหลีกกัน ไม่อยากจะเถียงกันว่าใครเดินถูกเดินผิด คนเดินฤาออกแน่น ดูรถไม่ต้องหยุดว่ากลัวใครจะมาโดน คนเดินก็ไม่มีกิริยา

ว่ากลัวรถจะมาโคน ด้วยมันชินมาเสียช้านาน ว่าถ้าโคนเข้าแล้วไม่มีผลดีอย่างใด ปลาดที่มีคนขอทานแต่คู่เดียว แต่โปลิศลับขึ้นรถไปสิเกิลตามติดรถพ่อขึ้นไปสองคนคอยไล่ อ้ายนี่ออกจะใช้ราชการได้ด้วยที่ทำให้พ่อคิดถึงมากนั้นเรื่องดอกไม้ ไม่ว่าซอกไหนมุมไหน เต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งนั้น งามงาม มันนั่งขายได้สยายกลางแดด มีตู้กระจกใส่ข้าง เอาร่มบังกันพอบังเงาข้าง พวกผู้ใหญ่นั่งอยู่ที่ร้าน เด็ก ๆ วิ่งชูไปทุกหนทุกแห่ง ใครผ่านไปร้องเรียกให้ซื้อดอกไม้ ที่เห็นมากในเวลานี้คือดอกกำมหยี่ซ้อนสีชมภู ดอกเดียวมันโตเท่าดอกแก้วพวงทั้งช่อ อีกอย่างหนึ่งดอกคล้ายลั่นทมที่พังแย้ม แต่มีอะไรแต้มข้างในงามหรูขึ้น อีกอย่างหนึ่งคล้ายดอกแต้ฮวย เขญมาศมีมาก กุหลาบสีครั่ง กุหลาบเหลือง กุหลาบขาว นี่เป็นดอกไม้ที่สังเกตได้ แต่ที่ไม่รู้จักผ่านไปเร็ว ๆ ไม่ทันสังเกตมีมาก เอากระบุงมาใส่เอาได้ แต่ฝรั่งที่นี่มันตัดดอกไม้สั้น ๆ ไม่ใคร่มีก้านอย่างเราตัด แล้วผูกปลายไม้เหมือนกัน แต่ไม้ที่สำหรับผูกนั้นมันเหลาเสียเกลี้ยงอย่างเอกผูกด้วยลวด

เวลาขึ้นไปตามทางผ่านคาเซอลแห่งหนึ่งว่าเป็นคาเซอลโบราณก่อด้วยศิลาใหญ่โต หน้าตาร้าง ๆ แต่ทหารอยู่

วัดซันต์มาติโนนั้น เป็นวัดร้างเหมือนกัน เดี๋ยวนี้เขาใช้เป็นมิวเซียม ยังมีรูปเขียนดี ๆ แต่จะเล่าถึงรูปเขียนน่าจะโคนกับที่หม่อมนเรนทร์เล่าจึงของดเสีย เป็นแต่จะกล่าวว่าได้เห็นเขียนเพดานรูปตั้งจริงตัวเดียวเท่านั้น มีของต่าง ๆ เก็บไว้หลายอย่าง จะข้ามเสียไม่เล่าเหมือนกัน มีที่ดูวิวดีสองแห่ง แต่วันนี้อยู่ข้างมีหมอกมาก ดูไปไม่ได้ไกล แต่ในพื้นเมืองเนเปอลเห็นได้หมด ได้ยินเสียงอึงทึงเสียง

คนเสียงล้อเกวียนแลเสียงระฆังวัดต่าง ๆ ซึ่งกรมสมมตออกอุทานออกมาเอง ว่าได้ยินเสียงระฆังเพราะ กลับลงมาจากนั้นจะแวะที่มิวเซียม แต่ตาภารโรงแกวุ่นเสียใหญ่ โทรศัพท์ยอกเข้ากรมให้มาเยี่ยม จะเหนี่ยวเอาไว้คอยดูให้ได้ เวลาฤๅก็ห้าโมงเศษ จวนย่ำค่ำแล้ว ร้านเขาจะปิดลูกขึ้นเดินแกก็ชวนลากลับจะให้เข้าไป ตกลงต้องกินหนีแกซึ่ง ๆ หน้าจึงกลับลงมาร้านได้ การที่ลงมาร้านนั้นแปลว่าต้องขับรถเดินรอบเมือง จนเกินกว่าบรรจบที่เก่า ก็วนมาที่หลังโฮเตลนั้นเอง เดินจากโฮเตลอีกใจเดียว มาคราวก่อนยังไม่ยักรู้ว่าร้านอยู่ที่นี่ ได้ซื้อของแล้วเสร็จในเวลาย่ำค่ำเศษ แต่ยังสว่าง จะไม่พรรณาด้วยร้าน แต่ควรจะรู้นิดเดียวว่า ร้านที่นี่ไม่ใช่เช่นเมืองอังกฤษฤๅเมืองฝรั่งเศส ซึ่งรูปร่างเป่นศาลายุทธนาธิการ [๒] แต่ในกลางสนามหญ้านั้นมีหลังคากระจก ตั้งของอะไรหรูไป มีแพรริบินแลพรมห้อยหรูอยู่ในกลาง ซึ่งถ้าเล่าถึงควรจะเข้าใจเช่นนั้นในแถบเมืองอังกฤษเมืองฝรั่งเศส แต่ร้านข้างอิตาลีนี้ถ้าจะเล่าถึง ควรจะเข้าใจว่าตึกถนนบำรุงเมือง เช่นห้างแยดแมนเก่า [๓] มีตู้ ๆ ตั้งของขายเท่านั้น จึงไม่น่าจะต้องเล่าอะไร

วันนี้ได้คิดอ่านกันในเรื่องกินเข้า เขาจัดไว้ที่โฮเตลรอยัล แต่พ่อขี้เกียจซ้ำซาก อยากจะไปกินเรสเตอรองต์ จึงได้จัดการใหม่กับมิสเตออาเซลเมเยอ ข้างรถมารับตอนข้างหลังตึก สำหรับที่จะได้หลบคนดู ตอนข้างในให้กรมประจักษ์แอกต์เป่นพระราชา ขึ้นรถแลนดอตั้งกระบวนแห่ไปกินเลี้ยงที่โฮเตล ที่จริงหาไม่การจะเรียบร้อยดี แต่

---

๒ คือศาลว่าการกระทรวงกลาโหมบัดนี้

๓ ห้างแบดแมนเก่าอยู่ตึกแถวถนนบำรุงเมืองฟากใต้ ต่อเชิงสะพานช้างโรงสี

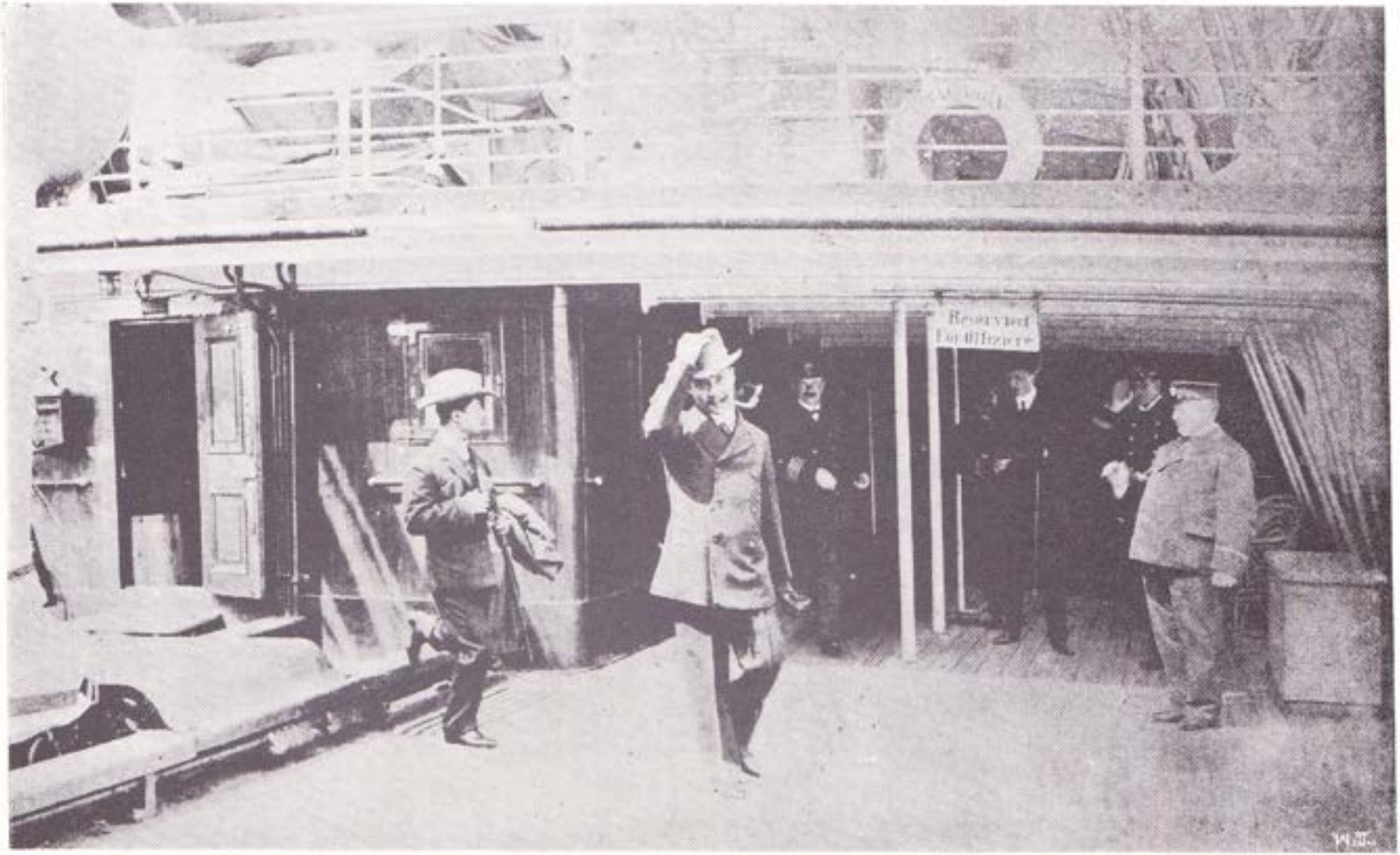

เสด็จขึ้นประพาศเมืองเนเปอล

บังเอินมีฝรั่งที่เคยไปอยู่เมืองไทยมาอยู่ที่นี่คนหนึ่งหูยอนเปนที่สุด พูดภาษาอะไร ๆ กัน จนที่สุดภาษาไทยก็เข้าใจ ได้ยินแล้วกลั้นไว้ไม่ได้ ต้องสำแดงให้ปรากฏว่าข้าเจ้าเข้าใจ รู้อะไรแล้วก็นิ่งไม่ได้ อยากทำบุญคุณกับชาวเมืองของตัว จนชั้นคนกลางถนนมันก็แอบไปเล่นตายอกให้รู้ว่าพ่อจะไปทางหลัง ได้แลเห็นแก่ตาทีเดียว มีคนไปคอยดูสัก ๒๐ ออกกลแตก แต่ต้องดันมันไปดื้อ ๆ ขึ้นรถได้ก็ให้ขับไป รถจ้างที่นี่มันนั่งสองคน พ่อกับมิสเตออาเซลเมเยอ บริพัตรกับกับตันโวลเตมาสเยนตรากับพระยาบุรุษ พอขึ้นรถได้มันก็ตีตะบึงทีเดียว ขับเร็วเปนที่สุด แต่ไม่เร็วเร่อยอย่างรูเซีย มันเร็วหวือ ๆ ถึงที่เลยวถึงรถเอียง อ้ายคนที่จะตามดูก็เหลือกำลังไปเอง ประเดี๋ยวเดียวรถที่ ๒ ขึ้นน่าไปแล้วเลยสำเร็จกิจไม่มีใครรู้จัก ตรงไปเรสเตอรองต์ชื่อยารดิเน อินตานาเซียนาล ซึ่งได้สั่งกิตติคุณของเขาอันได้พิมพ์ไว้เข้ามาให้ในซองนี้ด้วย เรสเตอรองต์เช่นนี้มีมาก ที่เปนส่วนชาวเมืองแท้เขาว่าออกจะสกปรก จึงเลือกเอาที่อินเตอแนแชนัลเช่นนี้ ที่นั้นอยู่ในถนนซึ่งเปนที่ประชุมคนอย่างแฟชันเนเบอล แต่เลี้ยวเข้าไปลงจากรถในที่ของเขา ไม่ต้องลงกลางถนนหลวง ขึ้นกระไดแคบ ๆ หน้าตาออกไทย ๆ แรกก็ถึงครัวทีเดียว ที่ครัวนี้สนุก มีเตาเหล็กตลอดผนังด้านหุ้มกลอง นอกนั้นก็ตั้งเตาอะไรต่าง ๆ คนทำงานที่เปนคนครัวประมาณสักสิบเอ็ดสิบสองคน แก่คร่ำ ๆ จนหัวขาวหนวดขาวก็มี ในห้องนั้นมีตู้กระจกตั้งของสด สารพัดกุ้งปูปลาเนื้อผักผลไม้ อยู่ใกล้ทางที่จะเดินเข้าไปข้างใน ใครอยากกิน

อะไรก็ไปยืนเลือกสั่งให้เอาสิ่งนั้นสิ่งนี้ทำ แล้วมีผู้มารับคำสั่งหาฤๅว่าจะทำเมนูอย่างไร เราก็เดินล่วงเข้าไปข้างใน ที่ข้างในก็ตกแถวแต่คั่นเปนห้อง ห้องละสามโต๊ะ สี่โต๊ะ นั่ง ๘ คนก็มี ๔ คนก็มี ถึงที่จะมากเท่าไร จะนั่งสักสองคนก็ได้ นั่งทั้งพวกไม่ให้คนอื่นเห็นเลยก็ได้ เขาจัดไว้เช่นนั้นแต่พ่อไม่เอา ไปเลือกนั่งที่ในห้องกลางที่มีหลายโต๊ะ แลเปนห้องทางสำหรับคนเดินผ่าน จะได้แลเห็นคนแปลก ๆ เวลาไปถึงเข้าที่นั่น เห็นพระยาบุรุษกับเยนตราหายไปแล้ว นึกทอดธุระว่าช่างมันหมดตำราเข้าคงไปที่โฮเตลเอง เพราะเยนตราสั่นทัดโฮเตล อาเซลเมเยอจะมาตามก็ห้ามไว้ สักครู่หนึ่งเห็นพระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์ขึ้นไป ผิดสังเกต ไม่ได้สั่งไว้ให้หม่อมนเรนทร์ตามเลย ทำไมถึงได้หม่อมนเรนทร์มา ได้ความว่าหม่อมนเรนทร์จำจะต้องมากับพระยาบุรุษเพราะพระยาบุรุษไม่มีปาก แต่เยนตรานั้นหายไปไม่มีใครรู้ ตกลงกระทำใจว่าคงกลับไปโฮเตล ให้เจ้าอาเซลเมเยอเปนผู้เลือกกับเข้าเพราะเขาเกิดที่นั่น แล้วนั่งคอยอยู่เปนนาน กว่าจะแล้วช้ามากหิวเต็มที เขาเอาขนมขึ้งมาก่อน ว่าขนมขึ้งเปล่ากันเสียเพลิน หม่อมนเรนทร์ตะกลามมากกว่าเพื่อน กดเข้าไปเสียหมดก่อน เนยมาก็กินกับเนยกันต่อไป ต้องมีเรจาระหว่างกับเข้ายังไม่แล้ว ตาเจ้าของโรงรูปร่างอ้วนใหญ่คล้ายตาโอ แต่โตกว่ามาก พูดภาษาอื่นก็ไม่ได้ ต้องมีล่ามมาพรรณาถึงการทำกับเข้า ว่าทำเช่นนั้นถึงจะอร่อยจะดี จะทำให้วิเศษต่าง ๆ ที่จริงมันก็ยั่วความหิวของเราอยู่บ้าง เหมือนคนกำลังหิว ๆ ไปเล่าให้ฟังว่าทำอ้ายนั่นอ้ายนี่อร่อยชักให้อยากมากขึ้น แต่ที่นั่งอยู่ที่นั้น

ก็ไม่จดอะไร ดูคนไปคนมา ข้างนั่งกิน ข้างเดินเข้าเดินออก บางพวกที่มาทีหลังเรา ได้ของกินก่อนเราเปนนาน ๆ ทอยกันอยู่เสมอ โต๊ะเราถึงไม่รู้ว่าใครก็รู้ว่าเศรษฐี เพราะสั่งกับเข้ากับปลามันหรูมาก มีดอกไม้กลางโต๊ะ เขาจึงได้ประจง ในเวลาเมื่อเคียวกันเพลินอยู่นั้น เยนตราลุกตั้งตัวขึ้นไปเสียงหัดขึ้นคอหน้าเขียว ด้วยแกไม่หยุดตาม จนถึงเวลานั้น เกือบหิวอดเข้า ตกลงเปนได้ความว่าพอออกจากร้านจะมาขึ้นรถ พระยาบุรุษยอกว่าลืมหมวก วิ่งกลับเข้าไปเอาในร้านหม่อมนเรนทร์ก็วิ่งถลันออก มาเอา กระเป๋าเครื่องแย้งส่งให้เยนตรา เยนตราก็อุ้มกระเป๋าเปนนางวิยดาตามเสด็จเรื่อยทีเดียว ไปก็ไม่ทันไม่รู้ว่าจะไปทางไหน พูดกับมันภาษาอะไรก็ไม่เข้าใจสักอย่างหนึ่ง ตามเรื่อยไป เยนตราก็ตั้งใจเสียว่าช่างเถิด วันนี้อดเข้าก็จะตามให้ได้ ตั้งใจเที่ยวมะงุมมะงาหรา มันก็พาเรื่อยขึ้นไปเขา ไปจนมืดเข้านักหนักใจเรื่องวิยดาที่อุ้มไปด้วย จึงคิดจะกลับเอามาส่งไว้เสียที่โฮเตลก่อน พอนึกได้ก็ออกชื่อโฮเตลถูก อ้ายคนขับรถก็เข้าใจ มาถึงโฮเตล ได้ความจากผู้ที่อยู่โฮเตลว่าเสียงเอ็ดทีเดียว มาถามหาพระยาบุรุษสันนิษฐานกันว่าเยนตราถูกไล่ แต่แกก็จำเภาะมาเจอเข้าตัวยอนว่ามาแล้ว บอกถิ่นที่ที่เราจะไปให้รู้ตลอด บอกที่แลชำจัดคนที่โฮเตลให้นำไปด้วย จึงได้ไปถึงโต๊ะเรากลายเปน ๗ คนขึ้น

เหล้าอิตาเลียนที่กินนี้ มีสองอย่างที่สำหรับกินต่างน้ำ เหล้าเหลืองรสเปรี้ยวอ่อนหน่อยหนึ่ง เหล้าแดงรสหวานดื่มง่ายแต่ฉุน แต่ถ้าเทียบกับเหล้าอื่นแล้วจะว่าอ่อนไม่ได้ ฉุนทั้งคู่ขึ้นตาทีเดียว เครื่องที่

ระรินต้องมีเครื่องโกังเกังคล้ายรางบันใหญ่ เมื่อวางขวดแล้วเวลาระรินขันควงข้างหลังเหมือนยกบัน แต่เขามีน้ำกินดีมาก เปนน้ำลำธารอร่อยของหวานมีแชมเปนซ์ นับว่าเปนแชมเปนซ์อย่างอ่อนกว่าของชาติอื่นหมดหวานมาก กับเข้าตั้งต้นมักกะโรนีเส้นเล็ก ตักเสียสุ่มจาน ดีที่ร้อนควันพลุ่ง ๆ ทุกอย่าง กินยังไม่ใคร่จะอยู่ ถึงห้ามกันให้หยุด สิทธิการิยะวิธีกินมักกะโรนีนั้น ท่านให้ถือช่อมมือขวา ถือช้อนมือซ้าย เอาช่อมหมุนม้วนเส้นมักกะโรนี แล้วเอาช้อนประคองจนกลมเปนคำแล้วจึงใส่ปากแล กับเข้าที่สองเข้าสุกกับตับไก่ หั่นชิ้นเล็ก ๆ ปรุงด้วยเนยแข็งเจือมะนาว แต่เปนมะงั่วฤๅมะนาวนมยาน การที่จะยกนั้นต้องมีเครื่องมืออร่อยอีก เพราะมันควันพลุ่งมาอีก ที่สามปลา ปลานั้นยาวกว่าปลาทูหน่อย พอพาดปากจาน ทอดหนังกรอบเนื้อในนุ่มไม่พยก้าง หว่างจานที่ว่างอยู่สองข้าง ข้างหนึ่งเปนกุ้งฝอย ข้างหนึ่งปลาหมึก ขันที่ปลาหมึกฝรั่งมันเรียกอิงก์ เหมือนอย่างกับเรา หวานที่ทั้งสามอย่าง กับเข้าสามที่นี้มิเกินต้องการอีกเสียแล้ว ที่สี่เนื้อโคย่าง หั่นชิ้นยาง ๆ ที่สุดจึงกินไม่ใคร่จะได้ พุงซ้อเต็มที่ ของหวานไข่เจียวหวานแลผลไม้ ผักที่สำหรับกินกับผลไม้อย่างหนึ่ง เรียกว่าเฟนอกคี หัวเหมือนขุยเซียนจิ้มเกลือกิน หวานจริง ๆ กินลักษณเซเลรีของอังกฤษ แต่เซเลรีมันออกเผ็ด ๆ นี่ไม่มีรศเผ็ดเลย ลิ้มกับเข้าเสียสิ่งหนึ่ง คืออาติโช๊กที่นี่เขาไม่กินแต่ชั่วแว่น ซึ่งรูปร่างเปนดอกบัว ฤๅปลิดกลีบจิ้มเนยดูดเขาตัดกลีบที่แข็งออกเสียหมด แล้วผ่ากลางเปนรูปรี ๆ ทายขนมปังทำเหมือนอย่างนก ผลไม้มีส้มลูกโตเท่าส้มเปลือกยาง รศเปรี้ยวเห็น

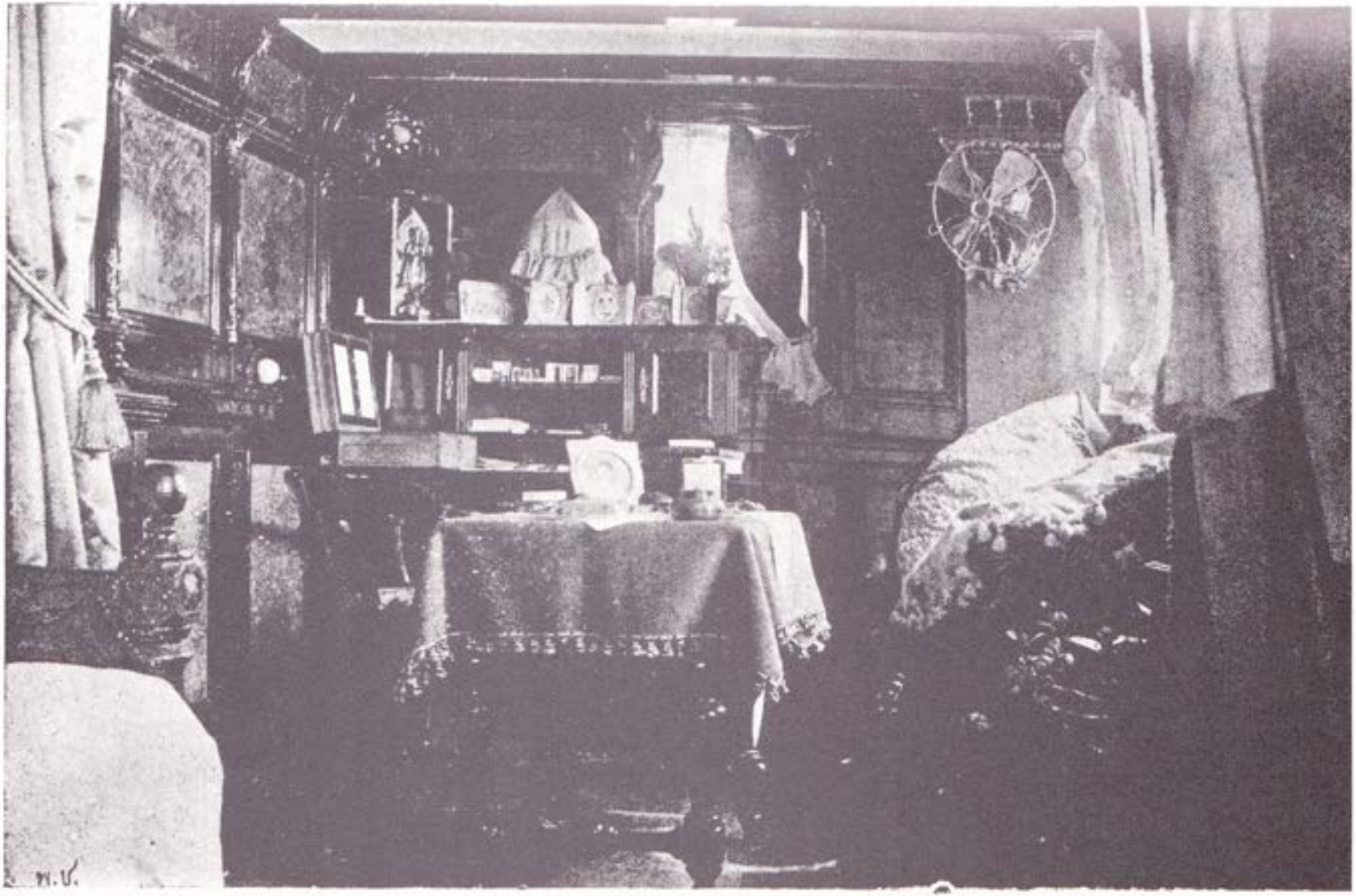

ห้องที่ประทับในเรือซักซัน

ระเกือบถึงสัมแก้ว แต่ชุ่มดี กับลูกแอบเปอลอเมริกา ตกลงเลิกไม่กินน้ำชา กินกาแฟ ตอนอิ่มเข้านั่งมันรู้กันมากขึ้น เจ้าของโรงระขอให้เซนชื่อ พ่ออึดกันไม่เซน เลยตีกินออกจากโรงนั้น เดินตามถนนมาที่สลอนมากะริตา ซึ่งอยู่ไม่สู้ห่างกันนัก อิ่มเต็มที ได้เดินเสียค่อยยังชั่ว ที่นี่เป็นเรือนหลังคากระจกตรมุข เปนถนนกว้างมีร้านสองข้าง แต่ที่พ่อไปไม่ได้เข้าไปในนั้น ไปเข้าทางหนึ่งต่างหาก แล้วลงในใต้ดินมีโรงละครโตกว่าตึกดำบรรพ์มาก เปนรูปกลมดิกทีเดียว สเตชที่ลครออกมาเล่นก็กลม ชักม่านวงอ้อมมาตามกลม พื้นกลางมีโต๊ะเล็ก ๆ สำหรับกินน้ำชาสูบยุหรี่ได้ พ่อไปนั่งในยอกสไม่กล้าลงไปนั่งกลางเพราะหลยยาก ลงมือเล่นยามครึ่ง มีผู้หญิงออกมาร้องเปนพื้น แก่ ๆ ครำ่หวอด มันแต่งสำหรับดูไกล ๆ เท่านั้น มีอินิโครเปนฝรั่งแขนด่าง ๆ ออกมาหกคะเมน แลนิโครไต่ลวด พ่อกลับเสียในที่ ๗ ฤๅ ๘ ของโปรแกรม มาลงเรือเหมือนอย่างเมื่อขาขึ้น เรือออกเวลา ๑๑ ทุ่ม ได้ให้ยื่นบ๊กตอมิสเตออาเซลเมเยออันหนึ่ง กับให้รางวัลนายโปลิศที่ตามกำกับ อันที่จริงก็ใช้เขาได้ เปนสันชุดจบเรื่องเนเปอลกันเท่านี้

ได้ส่งเมนูที่เรสเตอรองต์ฉบับหนึ่ง แผนที่เดินเรือซึ่งเรือชักเชนมาครั้งนี้จนถึงเยนัว บรรจุมาในหีบของกับรูปปะโนรามาแลโปสต์การ์ดต่าง ๆ รูปเชียนเมืองปอมปีไอ ซึ่งจมอยู่ในดินเท่าชุดขึ้น ยังแลเห็นลายปราถฎเข้ามาพอดูเปนเค้า จะได้แลเห็นเรื่องได้ตลอด พ่อคิดถึงลูกจริง ๆ ถ้าได้มาเที่ยวจะสนุกนัก ขอจบตอนหนึ่งเพียงเท่านี้ จะแยกตั้งต้นเยนัว เปนเรื่องทางยกต่อไปต่างหาก

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๙

คืนที่ ๓๑

เรือซักเซน

วันศุกรที่ ๒๖ เมษายน ร. ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

พ่อควรจะเขียนฉบับนี้เสียให้จบก่อนที่จะบอกตั้งต้นเมืองเยนัว แต่มันรู้สึกแล้วเร็วเกินไป ด้วยเห็นว่าฉบับนี้ไม่มีความอันใดจะเล่า แต่ที่จริงมีบ้าง

เมื่อคืนนี้ให้กรมสมมตเขียนหนังสือเติมจนจบ แต่พ่อเมาบุหรี่เต็มที กรมสมมตแกสูบอย่างพระสูบ คือดูดเข้าไปเหมือนเขาดูดกันชา แล้วปล่อยควันพลุ่งออกมายาวตั้งวา ไม่ใช่อย่างกรุ่นๆ ออกมาเหมือนปล่องไฟที่ติดถ่านหินใหม่ๆ ห้องมันเล็ก แกสูบคนเดียวควันเต็มทั้งห้อง ครั้นจะไม่ให้แกสูบก็สงสาร เห็นกำลังอร่อยเต็มที บุหรี่ทั้งตัวจุดไฟจุด ๓ ครั้งหมด เหลือสักองคุลีเดียว อดหัวเราะก็ไม่ได้ จะทักกลัวจะกระดาก พ่อเลยไม่ได้สูบตั้งแต่กลับลงมาจนนอน แต่ก็มีคุณอยู่บ้าง จะเปนด้วยฤทธิเมาบุหรี่ฤาอย่างไรไม่รู้ เลยหลับสนิท ท้องไส้ก็พลอยเปนปรกติเรียบร้อย หลับพักใหญ่จนตื่นไม่ทันกินเข้ากลางวัน

ค่ำวันนี้กินเนอเขาจัดโต๊ะแลแต่งห้องเรือด้วยดอกไม้สดหรูมาก บนโต๊ะทุกๆ โต๊ะทั้งที่นั่งแลไม่ได้นั่ง แลตามน่าต่างประตูผูกช่อดอกไม้ประดับของ เปนดอกไม้อิตาลีที่พ่อท้าให้เอากระบุงตวงนั้น ถ้าเมืองเราจะแต่งให้เต็มห้องเช่นนี้ก็ไม่ใช่หาดอกไม้ง่าย แขวนโคมเปนหนังสือภาษาเยอรมันอย่างไปคิมาดีด้านหนึ่ง พ่อยอมลงทุนแชมเปนช์ให้เลี้ยง

นายรัฐมนตรี พันตำรวจเอก หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช

ทุกคนด้วย เวลากินเข้าแล้วพ่อขอยใจแลให้พรกับตันดิมแชมเปนช์ แกตอยทันที ครั้นเวลาไอสกริมดับไฟหมด ยกถาดน้ำแข็งที่เอาน้ำแข็งเปนแก้วครอยไฟออกมา ตัวไอสกริมทำเปนเก๊กนั่งกางร่มกระดาษ ทุกคนมีชักเยี่ยะ เวลาเลิกโต๊ะแล้วไปให้ตราที่ห้องสูบยุหรี่ กับตันได้ ม.ม, ชิฟออฟพี่เซอ ชิฟอินเยอเนีย เปมาศเตอ ได้ตราตามลำดับ ชิฟก๊ก ชิฟส๊วด ได้เหรียญ กับกาลซิลเลอ ได้เหรียญเงิน ออฟพี่เซออีกคนหนึ่งที่สำหรับจดแผนที่ทุกวันนั้นให้คุมม้อทองคำสำรับหนึ่ง แล้วนั่งสนทนากะระยะทางกับรูญต่อไปจนดึก

วันนี้ไม่หนาว ในห้องปรอดเพียง ๗๐ กลางแจ้งก็ไม่เย็นเฉียบไม่มีลมฤาลมอันใดเลย

คราวนี้เปนขบทางเรือแน่ ออกจะเสียดายที่อยู่ เคยอยู่ชินสบายเปนบ้านเปนเรือนแล้วจะขึ้นยกไป ย้ายที่เปลี่ยนที่นอนมันจะขาดโน่นขาดนี่ ต้องจัดห้องใหม่ร่ำไป ที่เปนข้อสำคัญนั้นเรื่องที่นอน อ่อนบ้างแข็งบ้าง แคบบ้างกว้างบ้าง กลัวจะเกิดนอนไม่หลับ บริพัตรคิดอ่านจะหอยเอาเตียงนอนแลที่นอนไปด้วยทุกหนทุกแห่ง เพราะอะไร ๆ ยังหอยไปได้ ที่นอนเปนสำคัญ คิดจะไม่ให้แปลกที่ ออกจะเปนการรุงรังอยู่ แต่มันก็ชอบกลดี

รูปห้องแคบินในเรือลำนี้นายมุ่ยเขียนเปนอันแล้วสำเร็จลงได้ในวันนี้ ให้รางวัล ๑๐ ปอนด์ จะไปหากรอบใส่ที่เยนัว แล้วจะริบส่งเข้าไป จะได้เห็นว่าที่อยู่ของพ่อเปนอย่างไร

ขอลาอีกครั้งหนึ่งในการที่จะขึ้นยก นับว่าเปนไกลออกไปอีก ขอฝากความคิดถึงแก่บรรดาผู้ที่พ่อมีความรักใคร่ทุกคน ขอให้มั่นใจว่าพ่อมีความสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๙

คืนที่ ๓๒

เมืองเยนัว

วันเสาร์ที่ ๒๗ เมษายน

หญิงน้อย

เรือมาถึงท่านี้แต่ย่ำรุ่ง รู้สึกได้ยินเสียงลงสมอโกรก ๆ แต่พ่อคอเสียไม่ตื่น ด้วยเชื่อว่าไม่มีคนอื่น นอกจากพวกเรากันเอง ออกจะใจเต้นนิด ๆ ในการที่จะพบปะกัน แต่เห็นไม่ควรเสียเลือดแลเนื้อ จึงตื่นต่อ ๕ โมงเช้า ได้พยศพี รังสิต[๑] ดิลก[๒] รังสิตนั้นรูปร่างสูงใหญ่ อ้วนไม่แห้งอย่างแต่ก่อน นอกนั้นมีมิสเตอริเวตคาแนก[๓] พระปฏิบัติ[๔] พระสารสาส์น[๕] เยนสัน[๖] กงสุลเซดโย แลคนอื่น ๆ อีก พูดทักทายกันแล้วเลยขึ้นยก รถมณีรัตน์ได้มาใช้เปนรถที่นั่ง ดูสบายกว่ารถม้าแลรถไฟ คำที่กล่าวว่าสบายนั้นคือว่าด้วยหนาว พูดกันมาจนกระทั่งเมื่อคืนนี้ จรูญยืนยันว่าในเดือนพฤษภาคมคงยังใช้ไม่ได้ เพราะหนาวนัก

---

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ (กรมขุนไชยนาทนเรนทร)

๒ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (กรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี)

๓ มิสเตอริเวตคาแนก อังกฤษ เคยเปนที่ปฤกษากระทรวงพระคลังอยู่แต่ก่อน

๔ พระปฏิบัติราชประสงค์ ชื่อมุลเลอ ชาติเอาสเตรียน เคยเปนนายห้างบีกริมในกรุงเทพฯ

๕ พระสารสาสน์พลขันธ์ ชื่อเยรินี เคยเปนครูในโรงเรียนนักเรียนนายร้อยทหารบกในกรุงเทพฯ

๖ มิสเตอเบนสัน หลวงรัตนกิจ เปนนายห้างช่างทองอยู่ลอนดอน

ภาพที่ ๔ ภาพถ่ายทางอากาศ

เวลาที่เราจะได้ใช้รถโมเตอคาร์ มันมีอยู่ในเดือนพฤษภาคมเดือนเดียว นอกนั้นก็จะขึ้นไปข้างเหนือเปนอันไม่ได้ใช้ มาปรากฏว่าใช้ได้ ที่เขาว่าว่าด้วยรถเยิด ของเราเปนรถเก๋ง มาวันนี้ต้องเยิดน่าต่างด้วยซ้ำไป

เมืองเยนัวนี้ ตั้งแต่แลเห็นก็นึกว่าจำยาก เพราะมันเหมือนเมืองฝรั่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่เปนสิ่งเฉภาะแปลกเพื่อน เปนเมืองตั้งอยู่ที่ชานเขาเช่นกับเนเปอล แต่ที่นี่เปนเขาลูกแยน ๆ ใหญ่ ๆ ซึ่งไม่พอที่จะถึงพ้นพื้นลงให้ราบจนมีดินสองข้างเปนฝั่ง ทำถนนไต่ไปตามหลังเนินของมีถนนที่ชัน เหมือนเชิงสพานช้างทอดละยาว ๆ หลายเส้น ที่โฮเตลนี้ตั้งอยู่ก็อยู่ที่เชิงสพานแห่งหนึ่ง เลี้ยวลงถนนวกวนลงมา พื้นที่ตั้งโฮเตลต่ำ ถนนที่เปนขาสพานนั้นสูงกว่าโฮเตล นับว่าอยู่ซอกเขาซึ่งมีที่กตั้งล้อมรอยไม่เห็นเขา เว้นไว้แต่ที่น่าโฮเตลพื้นต่ำลงไป ปลูกหญ้าให้ดูรก ๆ มีต้นไม้ล้อมรอยลักษณสวนขวา มากินเข้ากลางวันที่โฮเตลมันเดินโต๊ะช้ารำคาญ กับเข้ากับปลาก็อย่างนั้นเอง ไม่วิเศษอะไร เดิมเขากะว่าจะให้ไปซันเรโมวันจันทร์พ่ออดเสีย จึงตกลงเลื่อนเข้ามาเปนพรุ่งนี้กินเข้าแล้วออกเที่ยว

ทางที่จะไปเที่ยวนั้นออกจะคุยว่าจำได้ เพราะมันเปนสะแควร์ มีรูปกิงวิกตออิแมนวลที่ ๒ อยู่กลาง ตั้งอยู่บนยอดเนินอันหนึ่ง คราวนี้ตัดทางลงจากเนินนั้นไปเปนสี่แพร่ง แพร่งหนึ่งขึ้นมาจากเรือ (ที่นี่เรือเข้าเทียบฝั่ง) แพร่งหนึ่งมาที่โฮเตลนี้ ทางที่ไปเที่ยวนั้นอีกแพร่งหนึ่ง คนที่นำเปนคนที่รพีได้หาไว้ พูดอังกฤษอย่างพร่า ๆ เพราะสำเนียง

อิตาเลียนมันไม่ใคร่จะมีเน้นคำ เช่นวิกตอ อ่านเปนวิตโตโร ใช้ตว ต สองตัว มันมีเติมขึ้นมาอีกคำหนึ่ง เพราะฉนั้นพูดอังกฤษจึงได้มีซ่า ๆ เติมอยู่ในหว่างกลาง มันเปนคนนำอย่างที่เรียกว่า ไคด์ สำหรับแต่พาไปดูอะไร ๆ อธิบายได้ยาว ๆ ส่วนความต้องการของเรามันไม่เช่นนั้น ต้องการจะไปซื้อของอะไรที่ทำเมืองนี้ มันไม่เคยซื้อ มันเคยแต่ดู จึงพาไปถึงปากตรอกแห่งหนึ่งซึ่งเปนถนนแคบเท่า ๆ ถนนในวัง ไม่มีรถม้าเดินในนั้น เปนถนนในเมืองอิตาลีอย่างเก่าต้องลงเดิน รู้สึกใจเหมือนเข้าไปเดินในตรอกศาลเจ้าเก่าที่บางกอก สองข้างเปนร้านขายของฝรั่งต่าง ๆ เหมือน ๆ กันกับที่อื่น ๆ ของที่จำเภาะสำหรับเมืองนี้คือกระบวนลายแทง พาเข้าไปดูแห่งหนึ่ง ซึ่งมีแต่ของเครื่องเงินแลเครื่องก้าไหล่เงินลายแทงมันขี้คำ ก้าไหล่ก็จะลอก จึงไม่ซื้อ เซดโยกงสุลจดซื้อร้านให้ไป หมายว่ามันอยู่ในนั้น อ้ายคนนำก็พาเรื่อยไปอีก จนถึงเอกซเชนซ์ ตกลงเปนเปล่าต้องเดินกลับทวนมาทางเดิม ยังจะซ้ำพาแยกไปในตรอกอีกทางหนึ่ง ว่ามีร้านซึ่งพ่อเชื่อว่าคงเปนชนิดเดียวกัน จึงกลับมาขึ้นรถโมเตอคาร์ ทวนทางกลับมาข้างบ้าน ถึงร้านที่เขาบอกให้มันก็อยู่ใกล้ ๆ สะแควร์นั้นเองข้างถนนใหญ่ ได้ซื้อของเครื่องลายแทงแลเครื่องถ้วยสาแหรกลายแทงบ้าง ของออกจะหายาก มันชวนจะจิตอย่างลูกคุมนมหมา ที่ทำกันอยู่ในบางกอก

ออกจากนั้น ไปดูที่ฝังศพ ซึ่งใครมาเมืองเยนัวต้องไปดู เพราะไม่มีอะไรวิเศษไปกว่านั้น เรียกว่าคัมโปซันโต ถ้าจะจำภาษาอังกฤษเรียกว่าโซลิแคมซ์ ที่นี่อยู่นอกเมือง เปนทางลาดลงไปตามหว่างเขา

ในหว่างเขานั้นมีลำรางน้ำถึงจะเรียกว่าคลองได้ แต่ไม่มีน้ำเลย พื้นเปนกรวด เขาว่าไม่ไปเท่าไร เปนทางที่สโนละลายตกลงมาจากเขา ตามทางมีโรงทำป้ายยี่ห้อที่ผังศพอย่างเลว ๆ ไปขึ้นข้างเขาอีกที่หนึ่งก็ถึงที่ผังศพนั้น มีที่สำหรับเก็บเงิน แลขายรูป ซึ่งพ่อได้ซื้อรูปส่งมาให้ในหีบของเมืองเยนัวนั้นพอดูเปนเค้า เข้าไปในนั้นเขาห้ามไม่ให้สูบบุหรี่ สัณฐานของที่ผังศพนี้เปนพระระเบียงสามด้านยาวใหญ่ ตัวระเบียงนั้นกั้นกลาง เปนข้างนอกแถวหนึ่ง ข้างในแถวหนึ่ง ข้างนอกสำหรับศพอย่างรอง ๆ ลงมา เปนที่สำหรับติดแต่ป้ายศิลาตามฝา ส่วนข้างในเปนสองแถว แถวริมผนังเปนครัวละห้อง มีรูปภาพผูกต่าง ๆ โดยมาก มักจะเปนรูปคนตายนอนอยู่ ครอบครัวบุตรภรรยาแวดล้อมตามมากแลน้อย บางช่องก็เปนสาสนาเช่นกับพระเยซู ทูตสวรรค์ ไม่เหมือนกันสักอัน เหลือที่จะพรรณา ที่เก่ง ๆ เช่นกับทำเปนรูปคนที่ลงขึ้นมาจากโลงลอยไปขึ้นสวรรค์ เช่นนี้งามดีมาก แต่ส่วนข้างหว่างเสา มีรูปเปนหย่อมตั้งฐานที่ตรงเสา ทั้งสองข้างก็มีรูปผังศพเฉภาะตรงเสานั้นต่างหากอีก ในพื้นระเบียงนั้นเต็มไปด้วยที่ผังศพ เราเดินไปบนศพพื้นก็ดี รูปภาพที่ผังศพทั้งป่วงก็ดี ทำด้วยศิลาขาวทั้งสิ้น ในระหว่างระเบียงสามด้านนั้นแย่งเปนทางเดินสี่กั๊ก กลางเปนพระเยซูแยกไม้กางเขนรูปใหญ่ หว่างถนนเปนที่ผังศพคนสามัญ ซึ่งแลเห็นทำป้ายอยู่ริมหนทางมา นับด้วยพันด้วยหมื่น ด้านข้างไม่มีระเบียงตดเขา ตัดทางขึ้นไปบนเขา ขึ้นสองข้างเปนสองทย ระหว่างทางที่เปนสพานนั้นก็มีที่ผังศพชั้นที่ ๓ นั้นอีก มีต้นกุหลายเลอยสแดง แลต้นไม้ร้ายขึ้นไป

ถึงชั้นบน มีระเบียงยาวมีโคมกลาง ในระเบียงยาวนั้นก็เปนที่ฝังศพอย่างเดียวกันกับระเบียงสามด้าน กลางเปนที่สำหรับญาติพี่น้องไปทำบุญที่ฝังศพทั้งสามชั้นนี้เขาขายเปนกำหนดนานนานปี เช่น ๕๐ ปี ๕๐ ปี ถ้าหากว่าจะรักษาไว้ต่อไป พ้นกำหนดแล้วต้องซื้อใหม่ แต่โดยมากในชั้นเลว ๆ ไม่ได้ซื้อ ศพสูญไปในดินแล้วก็ฝังซ้ำลงไปใหม่ ระเบียงนั้นอย่าเข้าใจว่าเล็ก ๆ เช่นวัดเบญจมบพิตร ยาวอย่างวัดพระเชตุพนที่เดียว แต่เปนระเบียงแฝด กลับจากที่นั้นมาโฮเตล หมายว่าจะอายน้ำสักที่หนึ่ง แต่ไม่ได้อาย น้ำไม่ร้อน เพราะเหตุที่เขาเอามาใส่ไว้นาน จนน้ำมันเย็นเสียแล้ว ต้องเลิก เพราะนัดกันจะไปกินเข้าที่กาเฟมิลาโน ไปเท่าจำนวนเดิม แต่อุรุพงษ์เศร้าสร้อยว่าไม่ได้ไป กลัวจะร้องไห้อย่างเช่นตาต่อจึงได้เอาไปด้วย ตาต่อนั้นพ่อยอกแก่จรูญให้เอาไปจัดการเล่าเรียนอย่างตาฉาย[๗] เขาถามว่าจะให้รอเสด็จกลับฤๅจะจัดก่อน พ่อยอกว่าให้จัดก่อน ก็ทรงแสงไม่หยุดทั้งเวลากินเข้า ที่ซึ่งไปกินวันนี้ อยู่ในเรือนกระจก มันตั้งโต๊ะนิดหนึ่งเท่ากระดานแผ่นเดียว แต่เปนโต๊ะเหล็ก กับเข้าไม่มีอะไรนอกจากมักกะโรนีเส้นเล็ก ทำเลวกว่าที่เนเปอล ไปแก้ตัวทำมักกะโรนีเส้นใหญ่อีก ยิ่งไม่อร่อยหนักไป แล้วมีเนื้อแกะสับอีกสิ่งเดียวเท่านั้น มีลูกองุ่นแต่ไม่ได้เรื่อง ซ้ำหมดทั้งสิ้นไม่หวาน จำข่ม แต่ลูกแอบเปอลหวาน ถึงดังนั้นก็ดี กินอิ่มยิ่งกว่ากินที่โฮเตล แล้วออกเดินเที่ยวเล่น อ้ายมิสเตอยอนตามไปยอนอยู่ที่นั่น

---

๗ หม่อมราชวงศฉายฉาน ศิริวงศ ณกรุงเทพ ในพระสัมพันธวงศเธอกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์

รูปทรงถ่ายสวนหน้าโฮเตลเมืองเยนัว

อีก จนคนตอมออกนุง จนต้องตกลงไล่กันเสียก่อ ๆ ตั้งให้เยนตรา เปนผู้แทนพระราชาออกเดินน่ามันก็ไม่เชื่อ รุมตอมพ่อเรื่อยไป ต้อง เปลี่ยนกระบวนเดินห่าง ๆ กันจึงได้สำเร็จ แวะฟังคนตรี มีคนร้องอย่าง เช่นที่เนเปอล แต่ที่นี่โรงใหญ่กว่า ร้องเพลงแลเต้นอย่างที่ฝรั่งกำลัง ชอบ ออกจะหยายหยาบ ดูอยู่หน่อยหนึ่งเดินต่อไปที่โฮเตลบริสโตล ซึ่งรพีอยู่ เปนโฮเตลพึ่งทำแล้วใหม่ มีแปลกอยู่ที่ประตู ยืดเยื้อเปน จังหัน ยานกระจก กันลมได้ กินน้ำอัฐยาน น้ำส้มคั้นซึ่งพ่อชอบกิน แต่เจ๊อโซดาดูดด้วยไม้ ที่นี่สำเร็จในเรื่องเยนตราเปนพระราชา ถึงมีผู้ มาแอดเดรสมาเยสเต แล้วกลับมาเท่านั้น

ที่นี่มีดอกไม้หรูหลายอย่าง ที่วิเศษแท้นั้นคือกุหลาย กุหลาย อย่างที่ฝรั่งเรียกว่ามอญ แต่ที่แท้ของไทยนั้น มันโตเท่ากุหลายเย็ยกัน เล่น กุหลายเย็ยมันแขนเพราะกลีบสั้น นี่มันเปนกุหลายจริง ๆ กลีบ ใหญ่ได้ส่วน ดอกโตเท่าขนาดใหญ่ของเราสามดอกรวมกัน กลิ่นก็ หอมเปนกุหลายไทย ดอกไม้อื่น ๆ มีอีกมาก เช่นตุลิปสีต่าง ๆ เยเรเนียมสีต่าง ๆ แต่เขายังกล่าวกันว่าไม่ถึงฤดูเสียอีก อาหารเรื่อง ผลไม้ไม่ดีกว่าเนเปอล สตรอเบอรีลูกใหญ่ไม่มี มีแต่สตรอเบอรี ป่าลูกเล็ก ๆ สิ่งที่ชอบใพ่อมากนั้นมีนมวัวกินอุดม ยังไม่ได้เล่าเรื่อง นมวัว ซึ่งรู้มาจากเนเปอล เมื่อเวลาขึ้นไปบนเขา เห็นเขาต้อนแพะ ลงมาเปนฝูง ๆ ถามได้ความว่าเปนแพะนมทั้งนั้น คนที่เนเปอลไม่ ชอบกินนมโค เพราะสงไสยว่าเปนน้ำฤๅกินน้ำไม่ดี แต่แพะนั้นเปนสันดาน

ยันเขาคล่อง เขาต้อนขึ้นไปเลี้ยงไว้บนยอดเขา หาน้ำกินบนยอดเขา แต่คนต่างประเทศไปอยู่ที่นั่นไม่ชอบกินนมแพะ ว่ารศมันแหลมเกินไป

โฮเตลนี้เงียบสบายดี เพราะอยู่ห่างจากที่คนไปมา เขายอกข่าวว่า ที่ซันเรโม 'ดัล' คือเงียบขี้เต็มที ไม่มีอะไรจะเล่นจะดูเลย แต่พ่อไม่วิตก ด้วยรถโมเตอคาร์ของเรามี เบื่อขึ้นมาจะไปเที่ยวแห่งใดแห่งใดก็ได้ ขอจบกันเท่านั้นที พรุ่งนี้จะต้องไปแต่เช้า จะจัดของสำหรับส่งบางกอก แต่คงจะเข้าไปถึงพร้อมกันกับที่เนเปอล ด้วยย้ายที่เช่นนี้ยากที่จะทำให้สำเร็จโดยเร็ว

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๐

คืนที่ ๓๓

เมืองซันเรโม

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ เมษายน

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ออกจะตลึกตลานริยนอน เพราะตกใจว่าจะต้องมาแต่เช้า ครั้นรุ่งขึ้นถูกแสงสว่างเข้าทางน่าต่างก็ต้องตื่น เพราะน่าต่างอย่างฝรั่งดูเปนมีสำหรับให้เรือนงาม ถ้ายทจะโตก็โตใจหาย ซ้ำมีกระจกกรุเท่านั้นไม่ใคร่มียานไม้ โดยแดดจะส่องมาทางนั้นก็ไม่เดือดร้อน กลับออกจะอุ่น ๆ ดีไปเสียอีก ส่วนข้างอากาศเย็นนั้นเบาะเปนช่องแต่เล็กนิดเดียวก็พอ การเบาะน่าต่างเบาะเพราะเสียไม่ได้กลัวห้องอับเท่านั้น เพราะเหตุเช่นว่า โฮเตลนี้น่าต่างมันจึงใหญ่เสียจริง ๆ แต่พื้นขึ้นไปเกือบจดชายคา กรุกระจกตลอด ข้างนอกมียานเกล็ดไม้โปร่ง ๆ ในการที่จะกันแดดแลยังตา เอาผ้าโปร่งซึ่งเต็มหลังกระจกแล้วมีม่านผ้าหนาสองข้าง แต่ม่านนั้นกว้างจากขอบน่าต่างข้างละสักคืบเดียว สักแต่พอให้เขาเห็นว่ามีม่านเท่านั้น จะชักจะรูดอะไรไม่ได้เลย จึงไม่มีอะไรบังกันแสงสว่างไม่ให้เข้าในห้อง ต้องตื่นให้แต่เช้า ต่อ ๕ โมงจึงถึงเวลามาสเตชั่น รถไฟเปนอย่างรถอิตาลี มีรางทางเดียว นั่งมาในหลังเดียวด้วยกันหมด รถมาตามทางหยุดบ่อยเสียเหลือดี เพราะต้องหลีกกัน แลเข้าถ้ำจนเหม็นเบื่อ กำลังพูดอะไร ๆ กันสนุกประเดี๋ยวก็เข้า

ถ้ำโกรกกรากดังจนพูดกันไม่ได้ยิน การที่เข้าถ้ำย่อย ๆ เช่นนี้ เพราะรถสายนี้เดินเลียบมาริมทเล ยางแห่งราวกับว่าคลื่นจะซัดถึง เมื่อถึงเปนแหลมหัวเขายื่นลงไปในน้ำแห่งใดก็เจาะอุโมงค์ทุกแห่ง สุดแต่จะมาให้ริมน้ำใกล้ที่สุดเปนที่ตั้ง ทางสำหรับรถม้าเดิมเขามีอยู่แล้ว แต่เมื่อถึงเนินถึงชายเขาก็ไต่ขึ้นไปบนหลังเนินหลังเขา แต่รถไฟมันขึ้นสูงลงต่ำยากจึงต้องเจาะเขา น่าจะสงไสยว่าเหตุไฉนทางก็มีอยู่แล้วจึงไม่มาด้วยรถโมเตอคาร์ ขึ้นรถไฟให้ช้าทำไม ข้อนี้พ่อก็สงไสย แต่เมื่อถามได้ความว่าทางรถไฟที่ตัดมาผ่านทางเดิมร่ำไป ก่อนเวลารถไฟจะเดินเขาขัดทางที่ผ่านเสียนาน ๆ รถโมเตอคาร์ต้องมาหยุด คอยให้รถไฟไปแล้วเครื่องกั้นทางเขียดจึงไปได้ร่ำไป จึงได้ช้า ถ้าจะออกแต่เยนัวจะถึงซันเรโมต่อย่ำค่ำ รถไฟนี่ก็ช้าอีดอย่างเอก ช้าในเชิงหยุดย่อย ดูในแผนที่คเนว่าทางควรจะเดิน ๒ ชั่วโมง มันเดินถึง ๔ ชั่วโมง ตามระยะทางที่มาไม่เปนย่า จะว่าเมืองติดต่อกันมาตั้งแต่เยนัวจนถึงซันเรโมก็ได้ แต่ไม่ใช่เมืองอย่างแน่นคลั่กคลั่ก เปนไร่ปลูกผักมีเรือนหยอดอยู่ตามกลางกลางไร่เปนเจ้าของเจ้าของไป ตึกทีนเปนตึกอย่างเรือนตุ๊กตา คือผนังขาวน่าต่างเขียวหลังคาแดงเปนพื้น เขตรที่กั้นเปนส่วนใช้กำแพงศิลากัอน ๆ แทนรั้ว เพราะถ้าจะใช้รั้วไม้แพงกว่าก่อกำแพงศิลา ในไร่เหล่านี้ปลูกผักต่าง ๆ ซึ่งจะออกชื่อที่จะไม่ถูกจนกว่าจะได้ไปเห็นถึงที่ แต่ในไร่เหล่านี้คงปลูกองุ่นด้วยทุกแห่ง องุ่นที่ปลูกนั้นเปนตอสูงประมาณสัก ๔ ศอกฤๅจนกระทั่ง ๖ ศอก โตตั้งแต่เท่าต้ามพายขึ้นไปจนถึงเท่าแขน ยังฤดูล่าพึ่งจะแตกยังไม่เดินเถา

โดยมาก แต่เขาได้ยักไม้ค้างฤๅใช้เสาศิลาแทน แลวัปูร้านข้างขนเหมือนปลูกน้ำเต้าแลพักทอง ที่เดินเถาแล้วข้างก็มี ขัยโยงเปนเถา ๆ ไป เขาเหลือไว้แต่สักห้าหกเถา ถ้าปล่อยให้เถาอยู่มากลูกเล็กไป ที่ซึ่งปลูกองุ่นแลทำไร่ผักเช่นนี้เปนที่หว่างเขาดินทราย ถ้าขึ้นเนินเขามีศิลาปนปลูกต้นโอลิฟฤๅต้นสน ต้นสนนั้นปลูกเปนย่ำสำหรับตัดไม้ อย่างปลูกต้นสักเมืองยวา บ้านคนมีเงินที่เปนเศรษฐีคหบดีอยู่ริมทางรถไฟก็มี ห่างทางโดยมาก ที่เห็นริมทางมักจะเปนตึกรูปต่าง ๆ มีสวนดอกไม้อยู่รอบรอบ ดอกไม้นั้นเปนไม้ที่ซึ่งปลูกให้มีดอกเสียในเรือนกระจกฤๅน่าร้อนก็ในไร่ แล้วจึงเอามาผั้ง ไม่ใช่ของใครใครทำมีที่ซื้อที่ขาย เมื่อต้องการจะให้มีดอกไม้หย่อมใดสีใด เรียกเจ้าพนักงานเขามาปลูกได้ที่เดียวตามความปราถนา สุดแต่มีเงินเสียแล้วจะเอาอย่างไรเปนได้ทั้งนั้น มีหมู่บ้านซึ่งควรจะนับว่าเมือง คือมีท่าเรือด้วยสักสองสามตำบล ซันเรโมนี้ก็เปนตำบลหนึ่งซึ่งควรจะเรียกว่าเมืองมีตึกกว้านบ้านเรือนมาก มีโฮเตลใหญ่ ๆ เพราะเปนที่พวกนักเลงเที่ยวมาพัก ผู้มีเงินมักมาสร้างฤๅซื้อบ้านเหล่านี้ไว้ ตัวมาก็อยู่ ไม่มาก็ให้เขาเช่า มีคนเช่าก็ไม่ตลอดปี ชั่วแต่ฤดู เรือกสวนอะไรก็ทิ้งร้าง ๆ ไว้ มีแต่ต้นไม้ใหญ่ เมื่อจะมาอยู่ฤๅจะให้ใครเช่า จึงแต่งทั้งเรือนทั้งสวน ในที่เช่นนี้ถนนรนแคมมักจะหมดจดสอาด เปนที่มาพักอยู่เงียบ ๆ ฤๅมากรอกันตามฤดู ตามชายทเลเช่นเช่นนี้ตลอดไปจนกระทั่งเมืองฝรั่งเศส ตอนข้างฝรั่งเศสย่อมจะครึกครื้นกว่าข้างอิตาลี

เวลามานั้นไม่มีที่กินเข้าฤารถกินเข้าอย่างใด เขาจัดอย่างที่เรียกยาสเกตอันเราเคยแปลว่ากระจาด แต่ไม่ใช่กระจาด เปนกระจาดอย่างฝรั่งดังนี้ ตัวยาสเกตนั้นทำเปนรูปหีบสานด้วยหญ้าโปร่ง ๆ สูงสักศอกหนึ่งยาวสักศอกคืบ เอาลวดเหล็กผูกตามขุญตามกรรมพอฝาไม่หลุดจากตัว อาหารที่มีอยู่ในนั้นคือเนื้อไก่ย่างเย็น ๆ ทั้งตัว หมูแฮมที่ต้มแล้วจืด ๆ เนื้อโคเค็ม ลิ้นโค เนยแข็งสามอย่างทั้งที่เปนหนอนเกลือพริกไทยใส่กรวยกระดาษผนึกเหมือนถั่วที่ขายในตลาด ของหวานมีผลไม้ แปร์ แอบเปอล ส้ม ภาชนะที่ใช้ จานเลวขอยน้ำเงิน น้ำโอเดอเวียง เปนน้ำแร่ที่เมืองเอเวียง แต่จืด ถ้วยทำด้วยกระดาษพับแบน ๆ เวลาจะรินน้ำก็กางออก อย่างเอาใบตองตักน้ำกิน ผ้าเช็ดมือกระดาษ หมดเท่านั้น ตามแต่จะว่ากันไป ของขายตามสเตชั่น มีลูกสตรอเบอรี่ย่า ลูกแอบเปอลออกจะดี ๆ แต่ลูกองุ่นมีเหี่ยวปรอดทั้งสิ้น รศชาติก็อย่างเดียวกับลูกเงาะเก็บเมื่ออ่อน ๆ ด้วยอารามอยากจะได้เงิน

มาถึงซันเรโม เวลาย่าย ๓ โมงไม่ถึงครึ่ง คนที่สเตชั่นแน่นเต็มไปทั้งนั้น โห่ร้องเกรียวกราวเยี่ยหมวกโบกมือตบมือเชียร์ มีลูกเอียดเล็ก[๑] ลูกแดง[๒] ตัว[๓] เอียดน้อย[๔] พระยาวิสูตร[๕] พระวิภาค[๖]

---

๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา

๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร

๓ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธวัชดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณอินทราชัย

๔ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดช กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา

๕ พระยาวิสูตรโกษา พัก สาณะเสน อรรคราชทูตที่กรุงลอนดอน

๖ พระวิภาคภูวดล ชาติไอรริช ชื่อแมคคาที เคยเปนเจ้ากรมแผนที่

วิลลาโนเบล ที่ประทับณตำบลซันเรโม ดูจากด้านใน

มาคอยอยู่ในที่นั้น ลูกเอียดเล็กไม่สูงขนกี่มากน้อย เปนแต่อ้วนขึ้น ลูกแดงโตขึ้นมาก ตาตี่ก็ไม่โตขึ้นนัก แต่อ้วนขึ้น ลูกเอียดน้อยสูงขึ้นสักหน่อยอ้วนขึ้น ทั้งสี่คนแก้มแดงด้วยหนาวมันเผา ขึ้นรถโมเตอคาร์กับเอียดเล็กแลเอียดน้อย ชายอุรุพงษ์ เยนตรา คนเกรียวกราวตลอดหนทาง

เรือนที่นั่นเปนห้าชั้นทั้งชั้นล่าง ด้วยที่ตั้งนั้นแอบข้างเขาตะแคงอยู่ข้างหนึ่ง ด้านข้างหลังเรือนเปนสี่ชั้น ด้านข้างน่าเปนห้าชั้น ชั้นล่างเปนที่เลี้ยงข้าราชการแลครัว ชั้นรองขึ้นมาห้องข้างหลังเปนห้องคนพักที่ร่วมกระได แลมีห้องเขียนหนังสือ ห้องไว้ถ้วยชาม ด้านข้างน่ากลางเปนห้องรับแขก ห้องคอย ห้องกินเข้า มีเฉลียงด้านน่าแลด้านข้างฝากระจก ชั้นที่ ๓ มีห้องสองแถว แต่แถวหลังได้สองห้อง เพราะเปนกระไดเสียห้องหนึ่ง ในสองห้องด้านหลังนั้น เปนห้องอุรุพงษ์กับเสมอใจ[๗] สองคนต่อห้อง ห้องหลวงฤทธิกับหลวงศักดิสองคนต่อห้อง ด้านข้างน่ามีสี่ห้อง ห้องนอนพ่ออยู่ตรงชายอุรุพงษ์ ถัดมาอีกห้องหนึ่งเปนห้องเขียนหนังสือ ต่อไปเปนห้องพระยาบุรุษ ตรงกระไดเปนห้องแต่งตัวของพ่อ คำที่เรียกว่าห้องห้องนี้ ต้องเข้าใจว่ารูปพรรณสัณฐานเหมือนห้องมุขหลังแลมุขยาวพระที่นั่งอัมพร แต่เตี้ยกว่าแคบกว่า มีห้องละน่าต่างเดียวเท่านั้น เหลือเศษผนังพอตั้งเตาไฟ แต่มุมเรือนเปนหอกลมทั้ง ๔ มุม ชั้นล่างเขาเอาไว้เปนที่สำหรับนั่งเล่นฤๅเขียนหนังสือ ชั้นที่ ๓ ซึ่งพ่ออยู่ มุมข้างห้องนอนเปนที่ล้างหน้า เพราะจะตั้ง

---

๗ เจ้าหมื่นเสมอใจราช อ้น นรพัลลภ (เดี๋ยวนี้เปนพระยานิพัทธราชกิจ)

ตู้ล้างหน้าแลตู้แต่งตัวไม่ได้ ในห้องนอน มุมข้างห้องแต่งตัวเปนห้องอาบน้ำ ต้องขึ้นบัน[๗] ไปสามคั่นทั้งสองแห่ง มุมข้างด้านหลังเขาก็ใช้อะไรกันตามความพอใจ ชั้นที่ ๔ เหมือนชั้นที่ ๓ เปนห้องบริพัตรแลเจ้าสามกรม[๘] กับเจ้าพระยาสุรวงษ์ ชั้นที่ ๕ เปนที่ย่าวอยู่ มีอกหลังหนึ่งเล็กอยู่ข้างขวา สำหรับลูกเมืองนอก ๖ คน พระรัตนโกษา หม่อมนเรนทร์ แลพระยาวิสูตร หลังข้างซ้ายรูญแลตาหมอ เครื่องใช้ในการกินแลครัวเปนของเราจัดเอง ย่าวไพร่เปนคนอังกฤษทั้งหมด เครื่องใช้คือทำถ้วยชามอย่างเลว ๆ แต่ติดตราเสีย จะเอาไว้ใช้ที่ปารีสต่อไป แต่ขโมยได้จานน้ำเงินลายทองเช่นใช้ที่บางกอก ซึ่งทำแล้วมาใหม่มาใช้บ้าง บริเวณพื้นที่มีสวนอยู่น่าตึก ตัดทางลดเลี้ยวไปมีต้นไม้ใหญ่ ๆ ตามโคนต้นไม้ใหญ่ ๆ ซื้อต้นไม้ดอกมาแต่ง ไม่กว้างขวางเท่าไรก็ถึงรั้วน่าบ้าน ซึ่งเปนที่โรงรถอยู่ริมนั้น รั้วนี้ยังไม่สิ้นเขตรบ้าน แต่เพราะมีทางรถไฟผ่านเข้ามา ฟากข้างริมทเลเปนของบ้านนี้เหมือนกัน เปนสวนมีต้นไม้มีเขื่อนตกลงทเล ลักษณเกาะสีชังไม่ผิดอะไรกันนัก หมดสิ่งที่มีในบ้านเท่านี้ ที่น่าเรือนมีสระปลาเงินปลาทองหางชิวตัวเล็ก ๆ เห็นจะสักสองตัวได้ มีย่อน้ำ มีเครื่องจักรสำหรับตักน้ำ แต่หักโกรงเกรงหมดแล้ว สมมตกันว่าเปนมอนิเมนต์รูญ คู่กันกับมอนิเมนต์ กรมหลวงนเรศร์ที่บางปอิน[๑๐] ถึงว่าเปน

---

๘ จัน เปนคำแผลงหมายความว่ากระได

๘ คำว่าเจ้าสามกรม ใช้กันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ในที่นี้ทรงหมายว่ากรมหลวงประจักษ ฯ กรมขุนสรรพสาตร ฯ กรมขุนสมมต ฯ

๑๐ ด็อกที่ตั้งจักรลมสำหรับสูบน้ำ กรมหลวงนเรศรให้ทำขึ้นแต่ใช้ไม่ได้ จึงเรียกว่ามอนิเมนต์

เรือนเล็ก ๆ แต่อยู่สบาย พ่อไปเที่ยวเดินเล่นแล้วกลับขึ้นมากินน้ำชา แล้วได้อาบน้ำ ฤกษ์ไม่ดีมาหลายวัน แต่ไม่ได้อาบมาถึง ๗ วันแล้ว สกปรกเกือบจะขึ้นชมภูพาลได้ตัวหนึ่ง กินเข้าทุ่มครึ่ง มีแต่ลูกกับเจ้าสามกรมเท่านั้น เพราะห้องเล็ก ได้โชรูปพระที่นั่ง แลอ่านนิราศกรมประจักษ์ วันนี้หนาวเต็มที ในห้องกินเข้ามืดเย็นดีนเย็น ปรอด ๕๒ ต้องติดไฟทั่วทุกห้อง การติดไฟนั้นติดดอ ๆ คือมีเหล็กสองอันหัวเปนตุ๊กตาหมอย ต่อไปข้างท้ายเหมือนรางรถไฟ แล้วเอากระดาษแลลูกปรังแห้งเปนเชื้อ เอาฟืนกองขึ้นไป สุมไฟกันดอ ๆ มีปล่องขึ้นไปตามผนัง เมื่อแรกสุมปล่องยังเย็นอยู่ ควันพ่นออกมาข้างน่าตระหลบไปทั้งห้อง ต่อปล่องร้อนจึงดูดไอขึ้นไปเอง ใส่ฟืนเข้าไปก็ติดเองไม่ต้องพัดต้องก่อ มาคราวก่อนไม่หนาวเช่นนี้ สุมไฟก็เปนสุมไฟเล่น คราวนี้สุมจริง ของกว่าจะมาถึงช้า ต้องคอยกันอยู่เกือบ ๓ ชั่วโมง จึงได้จัดห้อง

คืนที่ ๓๔

วันจันทร์ที่ ๒๙ เมษายน

เมื่อคืนนี้นอนต้องแถมนวมอีกชั้นหนึ่ง เพราะหนาวเยือกเย็นเต็มที พ้าร้องกระหึ่มคืนยังรุ่ง ฝนฝรั่งตกประปรายตลอดคืน แล้วยังซ้ำตกกลางวันจนเวลาย่ายไม่มีแสงแดดเลย เปนหวัดมาแต่วานนี้มีไอแลเมื่อยปวดสีข้าง ตอนเช้ามีแมลงวันมาตอมหน้าอยู่ตัวหนึ่งต้องไล่ปกกันแล้วจึงหลับต่อไปอีก ที่นี่ด้วยมีม่านแพรเฉภาะหลังยานกระจก รูดขึ้น

รุดลงได้ น่าต่างฝาเกล็ดค่อยสนิท กินเข้าเวลาย่ายโมง ๑ เพ็ญมา ไม่ได้ ปวดฟันไปเสียแล้ว เปนด้วยอะไรก็ไม่รู้ ใครออกมาต้องมา ขลุกขลักกันด้วยเรื่องฟันทุกคน มิสเตอคาแนคกับมิสเตอเวสเตน กาดลา พระวิภาคมาหา ช่างตัดเสื้อเอาผ้ามาให้เลือกวัดตัดเสื้อใหม่ เพราะตั้งแต่มา ใช้เสื้อของตุ๊กสำรับเดียว เสื้อที่แซมป์สันตัดคับหมด ได้เลือกผ้าตัดใหม่สี่สำรับ กับให้แก้เสื้อกักของเก่าข้าง พอจะใช้ได้ ตลอดจนกลับ

ได้กะโปรแกรมที่จะเดินทางต่อไปอีกเปนสองตอน ตอนต้น คือ วันที่ ๑๕ ออกจากซันเรโมไปเมืองตุริน แล้วไปเมืองเวนิส กลับมาเมือง ฟลอเรนส์ ขึ้นปาร์มาข้ามเขาอาลป์ ไปสวิตเซอแลนด์ พักเมืองโคโม หัวทเลสายข้างหนึ่ง ตรงกันข้ามกับเยเนวาตามยาวของทเล แล้วเที่ยว ลูเซอนฤาลอซานแลที่อื่น ๆ แล้วขึ้นไปมิลานเข้าเมืองฝรั่งเศส ประมาณ ว่าวันที่ ๔ ฤาที่ ๕ เดือนมิถุนายน ในระหว่างเมืองอังกฤษกับฝรั่งเศส ไม่แน่ แต่เมืองลอนดอนอากาศคงไม่ถูกกับโรคพ่อ ด้วยชื้นแลควัน มาก ที่จะออกจากลอนดอนไป กำหนดไว้ว่าวันที่ ๒๖ จะไปขึ้นออสเตนด์ แล้วไปแฮมเบิค ข้ามไปเดนมาร์กทีเดียว ยางที่การที่ไปนอรเวจะช้าไป จึงได้กำหนดลงว่าวันที่ ๒ เดือนกรกฎาคมออกจากโคเป่นเฮเกน ไป คริสเตียเนีย ทั้งขากลับด้วยเบ็ดเสร็จพอเต็มเดือนกรกฎาคม แล้วจึง จะตั้งต้น ภาคที่ ๒ กับเมืองกิลขึ้นมาเยอลิน แลในเยอรมนีต่าง ๆ ซึ่งยังไม่ได้กะ แต่จะเอาแน่ยังไม่ได้ ยางที่จะเปลี่ยนแปลงไป

หมอของรังสิต ซึ่งอยู่ไฮเดลแบคมาตรวจสองคน คนหนึ่งเป็นโปรเฟสเซอ ชื่อไฟลเนอ คนหนึ่งชื่อพัสเตอเป็นผู้ช่วย คนแรกแก่เป็นผู้ตรวจ คนที่ ๒ อายุ ๓๓ ซึ่งจะขอมาอยู่ประจำไปพลาง พูดอังกฤษคล่องทั้งสองคน ตั้งต้นตรวจนั้นคือให้เล่าอาการตามที่รู้สึกทั้งเก่าใหม่จบแล้วให้ยืนที่ตรงน่าต่าง ดูในช่องจมูกเห็นว่ารูจมูกข้างซ้ายแคบ แต่ไม่มากถึงที่จะทำให้หายใจไม่คล่อง แล้วเอาช้อนกดลิ้นดูภายใน ว่าบวมตามหลอดที่ใต้ขาตะไกร ครานั้นลงมือตรวจหัวใจ ให้ถอดเสื้อเอาแตรฟังทั่วทุกแห่ง ที่ตรงไหนตรวจแล้วกาไว้กับตัว แล้วตรวจปอดเคาะโขกในที่ต่าง ๆ ต้องหายใจแรงตามเคย เสร็จเรื่องปอดแล้วคราวนี้ดูตั้งแต่ข้อตีนขึ้นมาจนท้องน่อง ลำขา ตลอดจนสันหลังถึงต้นคอ กว่าจะสำเร็จกิจการตรวจนี้เกือบชั่วโมงหนึ่ง แล้วคราวนี้ชำระถึงเรื่องกินนอนทำงานต่าง ๆ ตกลงเป็นเห็นรูปในชั้นแรกนี้ ว่าหัวใจดีปอดดี ข้อที่เมื่อยปวดนั้นเป็นด้วยเนฟ กล้าเนื้อดี มีชำรุดอยู่แต่เรื่องจมูก ถ้าจะเรียกสัยเซียลลิสต์ ควรจะเรียกผู้ที่ชำนาญในการรักษาจมูกแลกระโหลกหัว แต่จะยังไม่ว่าแน่ จะขอตรวจอีกเวลาหนึ่ง ในเวลาที่นอนขึ้น ยังไม่ได้ลุกขึ้นจากที่นอน จะตรวจชีพสลาวะ ทั้งที่ไปไหนกลับมาถึง แลเมื่อที่นอน กับอีก ๒๔ ชั่วโมง แล้วให้ยืนที่น่าต่างส่องดูใบหู ว่าใบหูซีดไป จะต้องตรวจโลหิต จะแทงเอาที่หูฤาที่แห่งหนึ่งแห่งใดพ่อก็ตกลงยอม นัดกันพรุ่งนี้ แกเลยทุ่มเหว[๑๑] ว่าพ่อกลัวจะตายในสามปีนั้นไม่ตาย ถ้าผ่อนทำงานให้น้อยลงหน่อย นอนให้มากขึ้นอีกหน่อย จะอยู่ได้ ๘๐ พ่อก็ยอกแก่ว่านี่เป็นการทุ่มเหวของหมอตาม

๑๑ ทุ่มเหวหรือทุ่มเป็นคำแผลง หมายความว่าขอ

เคย พ่อไม่เชื่อ แกไม่ยักฟังคันทุ่มไปอีก แกว่าที่ว่านี้ตามลักษณกำลังร่างกายที่จะเป็นไปได้ตามที่แลเห็น เช่นกับรูปร่างแลหัวใจปอดหนุ่มกว่าอายุ เว้นแต่ถ้ามีโรคไภยอันใดกระแทกกระทั้นมา นั่นก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะอยู่ไปไม่ถึง ตาหมอคนนี้เป็นคนโปรดของแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัสเชสออฟยาเดน ไปเฝ้าตรวจพระอาการอยู่เสมอ ไปเฝ้าเมื่อวานซืนนี้ทูลเรื่องจะมาตรวจอาการพ่อ แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัสเชสเลยสั่งมาถึง รังสิตยอกว่าทรงพระออดแอดทั้งผัวทั้งเมีย เพราะ ๗๐ แล้วทั้งคู่ ตาหมอนี่ไปรักษาอยู่ แกรนด์ดัสเชสนั้นถ้าไม่ทรงสบาย แต่ซั่วได้ข่าวว่าตาหมอนี่มาแล้วเท่านั้นก็รู้สึกสบายขึ้น เซอแปตริกแมนซันหมออังกฤษก็มาถึงวันนี้เวลาบ่าย ๒ โมง แต่พ่อขอผัดไปพรุ่งนี้เวลาบ่ายจะถูกตาหมอเหล่านี้ตรวจอย่างเลอียดอีกสี่ห้าหนอยู่ข้างเดือดร้อน แต่ไหน ๆ ได้ออกมาให้ตรวจแล้ว จะให้ตรวจเสียให้ถึงที่

ทุ่มหนึ่งแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยว แต่เวลานี้กลับมีแสงแดดดีกว่าเมื่อกลางวัน แต่ก็หนาวชิดเต็มทีเพราะฝนตกยังค้ำ ทางที่ซันเรโมนี้มีสองสาย ที่เป็นสายใหญ่ คือ ริมทเลสายหนึ่ง ดอนสายหนึ่ง นอกนั้นก็เป็นแต่ทางขวาง ฤๅทางหลวงสำหรับไปเมืองอื่น ข้างอิตาลีเขาแบ่งทางเป็นสามชั้น ชั้นที่หนึ่งทางซึ่งเป็นท่าค้าท่าขาย ทางเมืองต่อเมือง ทางเดินกองทัพ เช่นนี้ใช้เงินรัฐบาล ถ้าเป็นทางในเมืองนับเป็นชั้นที่สอง ใช้เงินมิวนิสิเปอล คือค่าธรรมเนียมภาษีในเมืองค่าไฟค่าน้ำ ถ้าหากว่าเป็นทางที่เฉภาะเข้าในหมู่บ้าน เป็นทางชั้นที่สาม เช่นทางไปที่ฝังศพที่เยนัว เก็บภาษีในอาหารเข้าออกตำบลนั้น เช่น

เยี่ยไก่เปนต้น มาทำทางอย่างนั้น ทางที่ไปวันนี้เปนทางใหญ่ทั้งสองทาง แต่เปนทางชั้นที่สอง แต่ดีกว่าทางชั้นที่หนึ่งเสียอีก ทางริมทเลอยู่เหนือทางรถไฟขึ้นมา โดยมากลงเชื่อนปูศิลากว้าง ๆ ปลูกต้นไม้เปนหย่อมเปนหมู่ สำหรับนั่งเล่นเปนของกลาง ฟากข้างในเปนบ้านเรือน วิลลาบ้าง โฮเตลหลังโต ๆ หลาย ๆ ชั้น มีดินซานน่าบ้านแล้วก่อเปนเชื่อนศิลารับตรงที่ต่อกับถนน สูงบ้างต่ำบ้างตามแต่รูปเขา ทางที่เข้าบ้านมักจะตัดแหวะเข้าไปในพื้นที่ที่ต่อถนนระดับเสมอถนน แล้วผ่อนสูงขึ้นไปจนถึงน่าเรือนได้ระดับพื้นบน ตามขอบเชื่อนแลลานบ้านปลูกไม้สีต่าง ๆ เปนหย่อมบ้างเปนลายบ้าง สีเดียวกันบ้างสลับสีบ้าง ต่าง ๆ ตลอดหนทาง ต้นไม้ที่อยู่เหนือไม้สีนั้น ปลูกปามเปนพื้น ของเขาปลูกมานานจนต้นสูง ๆ เหมือนต้นตาล ถนนแถวหลังอีกแถวหนึ่งเปนตึกแถวอย่างฝรั่งหลาย ๆ ชั้น มีร้านขายของเปนของมาขายกันทั้งนั้น พ่อได้ลองลงเดินระยะหนึ่งไม่สดวก เพราะคนมันรู้จักตอมดูนัก ขากลับมาแวะที่สวนปลูกต้นไม้ขาย ซึ่งเปนบ้านราษฎรแซกอยู่ในระหว่างบ้านใหญ่ ๆ มีเปนอันมาก ถัดออกไปเมื่อพ้นเมือง ก็เปนสวนปลูกต้นไม้ขายตลอดไป สวนปลูกต้นไม้ขายเช่นนี้ ไม่ผิดอะไรกับสวนตาเยนกินที่คลองขุดใหม่ ใช้พูนดินเหมือนกันแต่ไม่มีร่อง เพราะที่มันเทตะแคงอยู่แล้ว แต่ต้นไม้มันช่างผิดกับบ้านเราเสียจริง ๆ คือปลูกเปนต้นฤๅกอที่พอขุดกระถางดินขนาดต่าง ๆ กะให้พอออกดอกพร้อมกันหมด ด้วยอาไศรยเลี้ยงกิ่งที่แขงลิดกิ่งที่อ่อนเสีย ตัดให้คงข้อพอเสมอกัน เมื่อ

แซกออกมาก็แตกพร้อมกันเท่ากัน กุหลาบต้นหนึ่งมันมีดอกพร้อมกันหมดตั้งยี่สิบสามสิบดอก ตูมข้างแย้มข้างบานข้างทอยกันไป ต้นอื่น ๆ ที่มีดอกเป็นช่อใหญ่ ๆ ดอกติดกันหมดเหมือนจัดพุ่มเครื่องนมัสการเป็นแต่เตี้ย งามกว่าจัดดอกไม้หัวโล้นเช่นจัดกัน ที่เป็นดอกเล็ก ๆ เช่นสโนครอปก็ปลูกให้ชิดกันเป็นกอ ดอกขาวแซกไปในเขียวเต็มทั้งกระถาง แต่เป็นพันธุ์วิไสยที่จะพรรณาด้วยเรื่องชื่อหาใครถามไม่ใคร่ได้ อิตาเลียนเรียกอย่างนั้น ฝรั่งเศสเรียกอย่างนี้ อังกฤษเรียกไปอย่างอื่น นับว่าเป็นดอกไม้สีที่หาที่สุดมิได้ เช่นกับแดงก็ตั้งแต่แดงแก่ แดงเจือเหลือง ม่วงสีต่าง ๆ ชมภู น้ำเงิน ขาว เหลือง ลาย แต่สีนั้นเป็นพันธุ์วิไสยที่จะเห็นได้ในเมืองไทย พ่อได้พิเคราะห์ดูหนักแล้ว สีมันสดจริง ๆ สดเหมือนกำมหยี่เหมือนแพร จนได้เห็น ได้ถูก ได้คลำรู้ว่าเป็นดอกไม้จริง ๆ ยังอยากจะเชื่อว่าทำด้วยกำมหยี่ฤๅด้วยแพรร่ำไป งามจนหลับตาลงก็เห็นเป็นดอกไม้ เหตุที่มันสดใสงดงามเช่นนี้ เพราะอะไร เพราะแสงแดดที่นี่ไม่แรงสีไม่ตก ดอกไม้ของเราที่ว่างามสักเท่าใดเท่าใด เช่นกับกุหลาบสีชมภู ฤๅเหลือง ฤๅขาว มันมาปรากฏแก่ไนยตาว่าสีตก เหมือนอย่างกับเอาผ้าแพรฤๅกำมหยี่ออกทิ้งค้างไว้ในกลางแจ้งสีตกเช่นนั้น อีกอย่างหนึ่งมันสดจริง ๆ กลิ่นชุ่มน้ำ ถ้าจะเอามาขยี้ยจะได้น้ำในนั้นมากกว่าดอกไม้เมืองเรา ถ้าจะมีดอกไม้ที่จะเปรียบในทางสดกับดอกไม้เมืองฝรั่งได้ เห็นจะมีแต่ดอกบัวซึ่งพึงแย้มในเวลาต้องพระอาทิตย์ มีเครื่องป้องกันภายนอกกลีบข้างในสดได้จริง ในเรื่องปลูกไม้ดอกเมืองเรานี้น่าท้อใจเป็นอันมาก ถึงจะได้กิ่งได้เม็ด

ไปปลูก คงจะไม่พ้นจากเซียลงแลกลิบอ่อนยอยแยบ ดอกไม้ฝรั่งเช่น กุหลาบยานออกเต็มที่แล้วถึงไว้ในห้องเท่าไรๆก็ไม่โรย เช่นสโนครอป ถ้าเมืองเราเด็ดจากต้น ถือสักครึ่งชั่วโมงเท่านั้นก็หน้าคว่ำ นี่มันอยู่ได้ยังค่ำไม่ยักเหี่ยวแห้งอันใด อีกอย่างหนึ่งเรื่องกลิ่น ที่เรากริ้วว่าดอกไม้ฝรั่งไม่หอมนั้นก็อีกนะแหละ ที่จริงดอกไม้มันมีกลิ่นหอม แต่มันหอมสำหรับที่อากาศอ่อน ๆ ไม่เผาน้ำในดอกไม้ ให้เหือดแห้งไปเสีย ไปปลูกที่เมืองเรามันหายหอมหมด เพราะพอยานออกก็ถูกแดดเผาน้ำฤๅน้ำมันแห้งทันที ที่หอมอยู่ได้แต่ดอกไม้ที่มีน้ำมันมาก กลิ่นกล้า ถ้าเอามาปลูกในเมืองฝรั่ง จะกลายเป็นเหม็นไปก็จะได้ ที่ซึ่งไปดูวันนี้เขาเก็บดอกกุหลาบให้ดอกหนึ่งเลยต้องซื้อเขาสองกระถาง มันส่งเร็วแท้ๆ รถโมเตอคาร์เรามาถึงบ้าน ต้นไม้ก็มาถึงพร้อมกัน ได้ส่งให้นายมุ่ยวาดรูป จะส่งเข้ามาให้ดู อยากจะส่งต้นเต็มที่แต่มันเหลือวิไสย มีขันอย่างหนึ่ง เห็นหน่อกล้วยปลูกใส่ถังไว้สองหน่อ นึกว่ามันจะเอาราคาสัก ๕๐๐ ฟลอรินฤๅอย่างไร จึงลองถามดู ได้ความว่าหน่อละแปดฟลอริน ถึงเช่นนั้นก็ยังเก่งมากอยู่

กินเข้าวันนี้มีเข้าตั้ง คำที่เรียกว่าเข้าตั้งนี้เป็นภาษาของชายบริพัตร คือเอาเข้าเป็นขอบพิมพ์ เอากับเข้าวางภายใน เช่นกับมันตั้ง แลมีเนื้อนกเป็นต้นอยู่ข้างใน เข้าตั้งเช่นนี้ย่อมจะคิดโดยมาก แต่ถ้ามาวันไรที่ในเรือทักกันว่าเข้าตั้งแล้วกับต้นแกหน้าเรียกที ด้วยแกกลัวจะคิด แต่ผู้เดินไม่ยักคิดสักทีเดียว มาวันนี้มีเข้าตั้งเป็นตากบบริบูรณ์เต็มที่ เลยเลิกไม่ได้กินกัน เรื่องกินเข้าฝรั่งมันจะไม่ท้องขึ้นอย่างไร ถึงจะ

อีกจะเขียเท่าไร ก็เมื่อเข้ามันดิบมันเข้าไปในท้องสักช้อนหนึ่งก็ได้ท้องขึ้นกันเท่านั้น วันนี้มีลูกเชอรีแต่ไม่หวานเลย ยังชั่วกว่าภูมเรียงสักนิดหนึ่งที่ไม่เปรี้ยวปาก แต่ลูกองุ่นพอใช้ ลูกเล็กแต่ว่าหวานอยู่ เปนผลไม้มาจากอินทั้งนั้น พ่อให้นึกวิตกว่าจะหาอะไรให้ไม่ได้ พิจารณาดูหนัก ไม่เห็นมีอะไรดีกว่าดอกไม้ ฤๅจะว่าให้ถูกไม่มีอะไรนอกจากดอกไม้ นี่จะทำอย่างไรดียังนึกไม่ได้ แต่วันยังมีอีกหลายวัน ขอไว้คิดต่อไปก่อน

เรื่องที่ผ่งศพที่มีรูปทลึงตั้งตั้งขึ้นมาจากโลง เล่าเมื่อวันที่เยนวันนั้นเจ้าของรู้เข้าว่าพ่อชอบเลยส่งโปสต์การ์ดแลการ์ดซื้อมาให้ ได้ส่งมาให้ดูในซองนี้ด้วย

คืนที่ ๓๕

วันอังคารที่ ๓๐ เมษายน

ตนขนตาหมอยังไม่ทันมา นอนต่อไปอีกก็ไม่หลับ ตกลงเปนต้องให้ไปตามมาทั้งตัวครูแลลูกศิษย์ ตรวจบนที่นอน ในการตรวจวันนี้ซ้ำรอยอย่างเก่าอีก แปลกแต่ตรวจตอนขาแลตอนท้องถวันก็ขึ้น แล้วจึงแทงเอาเลือดที่นิ้วกลางมือข้างซ้าย ก่อนที่จะแทงนั้นชำระนิ้วให้หมดจด แล้วเอาเข็มที่แกมีมาแทงเจ็บปลายหนึ่ง แล้วรีดโลหิตให้ติดในแผ่นกระจกเล็ก ๆ สามแผ่นเอาน้ำลูบที่ตรงแผลปรากเดียวก็หายเจ็บ ได้ความว่าโลหิตขาวไป จะเอาไปเข้ากล้องส่อง แล้วขอให้ลองนัดน้ำมันคล้ายน้ำมันตานีในขวดยิบ ยิบเข้าไปในจมูกแล้วเอามือยีดข้างน่าไว้ให้สูดเข้าไปทั้งสองข้าง แรก ๆ เข้าไปรำคาญเต็มที มันเฟอะฟะอยู่ใน

หมูกสักครู่หนึ่งจึงโล่ง คราวนี้เอาน้ำเงินชุบแปรงโตอยู่ มีก้านเงินโค้งยอนเข้าไปในคอ ทาที่ลำคอข้างละครั้ง ที่ทำดังนี้เพื่อจะให้เนิฟในลำคอแลในหมูกหยุดกระดุกกระดิก เมื่อเวลานัดน้ำมันเข้าไปใหม่ ๆ เสมหะตกสั่งออกข้างขากออกข้างเปนยวง ๆ แต่หมูกไม่รู้สึกคัด เสมหะมันครอกแครกอยู่ในคอต้องขากถ่มร่ำไป ยังไม่รู้ว่าจะมีผลอย่างไร ไม่ได้นัดยาเลย จนถึงเวลาเขียนหนังสือนี้ รู้สึกรำคาญ

ได้ขโมยขึ้นรถโมเตอคาร์ของรพี ซึ่งดูหน้าตาดัน[๑๒] อยู่ ไปกับชายบริพัตร ชายอุรุพงษ์ รพี แลพระยาบุรุษ กระโจมไปร้านขายโปสต์การ์ดแลรูปต่าง ๆ ที่เดียว ซื้อได้รูปถ่ายแลโปสต์การ์ด ซึ่งสั่งให้เขายรรทุกส่งเข้ามา ได้ซื้อกรอบรูปดันเข้ามาสำหรับให้เห็นว่าของที่ซันเรโมมันเลวถึงเพียงนี้ สิ่งที่ดีมีแต่ดอกไม้ แต่รูปดอกไม้ที่ให้นายมุ่ยเขียนได้ลงสี จะหาสีให้เหมือนดอกไม้จริงไม่ได้ มันแห้งแลอ่อนไปหมด พอเดินออกจากร้านที่หนึ่ง จะไปเข้าร้านที่สอง คนมาดูอยู่ที่น่าร้านเต็มเสียแล้ว เพราะรู้จักเหลือที่จะรู้จัก ไปเจอโปสต์การ์ดรูปพ่อเอง ขายอยู่เสียที่ร้านนั้นแล้ว เดินไปเข้าอีกร้านหนึ่งที่หัวมุมซึ่งรถจอด คนยิ่งประชุมกันมากขึ้น มีผู้หญิงเยอรมันสองคนเข้าไปในร้านไปกระซิบถามเจ้าของร้าน ซึ่งนึกสงไสยอยู่แล้ว ไปพูดกับบริพัตรว่าเหมือนนัก เห็นกิริยาที่พูดกัน นางนั่นจะไม่ได้ยินยันเปนแน่ นางสองคนแลเลยมเข้ามาใกล้พ่อ ทำกิริยาเรียบร้อย ถามว่าพูดฝรั่งเศสฤๅพ่อยอกว่าโน ถามภาษาอังกฤษติดเข้ามาที่เดียว ว่าลูกท่านไม่ใช่ฤๅ

---

๑๒ คำว่า ดัน เปนคำแผลงหมายความว่า อยู่ข้างเลว

อยู่ที่โฮเตลเบิค พ่อนิ่ง เลยเล่าต่อไป ว่าเคยชอบกับญาติของเขาคนหนึ่ง ได้ให้สิ่งของ พ่อนิ่งฟังหัวเราะ คราวนี้ถามว่าท่านเปนกิงออฟไซแอมไม่ใช่ฤา พ่อก็พยัก คราวนี้เลยพล่ามใหญ่ จนต้องตีกินกลับมาเลยไปแวะที่โฮเตลเยลวู เพื่อจะกินเข้าให้แปลกที่ด้วย เพื่อจะเยี่ยมเพื่อนด้วย พบพระยาวิสูตร เซอแปตริกแมนซันหมอ กินเข้าอยู่ที่นั่นได้นั่งโต๊ะกัน ๖ คนในพวกที่ไป พวกที่เลี้ยงอยู่ข้างจะช้ามาก กับเข้าก็พอใช้ได้อยู่ แต่มีเข้าดิบเปนครั้งที่สอง ที่โฮเตลนี้เปนห้าชั้นทั้งชั้นล่างคือชั้นลูกกรง พระที่นั่งอัมพรหลังสูงควรจะเรียกว่าสี่ชั้นฉันใด ที่นี่ก็ห้าชั้นฉันนั้น ชั้นที่สองเปนที่นั่งสองห้อง กินเข้าที่เฉลียงฝากระจกสี่ด้านในที่นี่ คือมีลานอกกระจกที่เฉลียง ใช้สายเปนตาถั่ว ชักขึ้นชักลงแนบเนียน ลมไม่พัดเทียทาย มีลิฟต์ขึ้นตรงกลาง แต่เปนลิฟต์สาวเชือก อย่างเช่นกล่าวมาแล้วแต่ก่อน ขึ้นไปเยี่ยมเพื่อนซึ่งอยู่ห้องนอนชั้นที่สาม ที่เขาเรียกกันว่าพันที่อยู่ เห็นนอนแฟบที่เดียว เรื่องราวที่เปนนั้น คือฟันมันขึ้นโค้งบวมปวด เลยนอนไม่หลับ แล้วเลยมีอาการอ่อนเพลียอะไรอย่างเก่ามา เซอแปตริกแมนซันไปพบจึงรับตัวไปให้เดนติสต์ถอนฟัน ถอนแล้วเสร็จยังบวมจนจับไข้ การที่ตกใจในเมื่อถอนฟันนั้น ตัวเองรู้สึกเหมือนอย่างกับว่าหัวใจได้หยุด แต่นั้นมาก็อ่อนเปลี้ยเปนลม ต้องเอาคนไปช่วยพระเสนีพิทักษ์ให้นั่งยาม หมอห้ามไม่ให้ไปไหนจนอากาศร้อนจัดจึงจะให้ขึ้นไปประเทศข้างเหนือ

ออกจากโฮเตลนี้เวลายังมิพอ ก่อนเซอแปตริกแมนซันจะมาตรวจอาการ เลยไปเที่ยวทวนทางกลับไปทางเมืองเยนัว เวลาไปตามทาง

ต้องหยุด สำหรับรถไฟผ่านสามครั้ง แต่เป็นเหตุให้แปลออกว่าเหตุใด รถไฟมันจึงผ่านกันบ่อยนัก ได้ความว่าการมันเป็นเช่นนี้ ทางรถม้านั้น เป็นทางเดิมเช่นกล่าวมาแล้ว ไปคด ๆ เคี้ยว ๆ คือต้องการจะให้ไปผ่านหมู่บ้านข้างริมน้ำ บ้านที่ทำนั้นไม่ใช่ก่อสร้างตีตรางเป็นเมือง เป็นบ้านเรือนที่ทำสำหรับไร่ ขนาดทับสองห้องอยู่กลางไร่ แต่หากก่อด้วยศิลาผิดกันเพียงเท่านั้น นี่เป็นอย่างเล็กประประรายทั่วไปตามไร่ อย่างเขื่องขึ้นมาก็เป็นตึกสี่เหลี่ยมรี พื้นอยู่ในสองชั้นฤาสามชั้น ผนังทาปูนแดงขาวเหลืองต่าง ๆ น่าต่างเล็ก ๆ ทาเขียว เป็นเรือนก่อด้วยอิฐ ซึ่งไทยเราเรียกว่าตึก คำที่เรียกว่าตึกนั้นก็คือมาจากรูปร่างเช่นนี้ มุงกระเบื้อง โดยมากอย่างกระเบื้องกรมมหิศร เพราะแกมาถ่ายอย่างไปจากที่นี่ เรือนเหล่านี้ปลูกสุดแต่ให้อยู่ในกลางสวนกลางไร่ของตัว หันทิศใดทิศหนึ่งไม่มีประมาณ ยังมีโรงแฟคตอรีที่ทำการอีกโรงหนึ่ง ซึ่งวางเผะผะตามแต่จะเป็นไป จนถนนเลี้ยวโค้งเป็นลูกคาล อิฐที่ทำนั้นเป็นอิฐรู แต่ไม่ใช่อิฐรูอย่างไทย ที่เจาะลงไปตามแบบเหมือนขนมบ้านี่เจาะตามขวางเหมือนหมอนรูบรรทุกเกวียนบรรทุกเรือที่จะไปจำหน่ายที่อื่น ถัดนั้นไปยังมีบ้านซึ่งเป็นหมู่บ้านปลูกติดกันเช่นตลาด แต่คด ๆ เคี้ยว ๆ แลแคบ ชักโค้งจากชายคาถึงกันสองฟากถนน ว่ากันแผ่นดินไหวไม่ให้พัง ในกลางหมู่บ้านเช่นนี้ ทางเพียง ๘ ศอกเป็นอย่างใหญ่ จน ๖ ศอก ๕ ศอกเศษก็มี บางทีมุมออกมายื่นอยู่ในกลางถนนต้องเลี้ยวหักทบ บางแห่งถนนฟาดลงไปริมทเลมาก ต้องเว้นตึกปลูกไม่ได้ โดยมากในที่ที่หมิ่น ๆ เช่นนั้นคลื่นพังกินเข้ามาในท้องถนนก็มี เขา

เย็บถุงเอาก้อนศิลากลม ๆ บรรจุในถุงทิ้ง บ้านที่ผ่านไปวันนี้เปนหมู่ติดต่อกัน ตอนแรกเรียกว่าทัดเจ๋ย ตอนที่สุดเรียกว่าซันโตสเตฟฟาโน บ้านมากกว่ากันสักหน่อย เปนคนชาวบ้านนอกทั้งนั้น มีร้านขายของริมถนนเหมือนร้านชำ ขายผักเปนต้น จนกระทั่งไม้กราด ไม่ใช่ติดต่อกันไป นาน ๆ มีร้านหนึ่ง ตาแก่ตาเถ้าผู้ชายในแถบนั้นใส่เสื้อเชิ้ตเสื้อกั๊ก ไม่มีเสื้อชั้นนอก สีต่าง ๆ เขียว ๆ หมวกผ้า ๆ ผู้หญิงก็ใช้ห่มผ้าคลุมไหล่ตะแยงมานเปนพื้น มันน่าเอ็นดูแต่พวกเด็ก ๆ แต่งตัวยุ่ยุ่ยำเหมือนผู้ใหญ่ แต่หน้าพองโต ๆ แก้มแดงไหม้เกรียม ซนปรากฏ ขึ้นโน่นขึ้นนี่เล่นอยู่ตามริมหนทาง น่ากลัวรถทับแข้งหักขาหัก เพราะทางที่ไปมันคดไปคดมา แลเรือนไม่เปนท่องแถวเช่นนี้ รถไฟทำที่หลังได้เลือกหนทาง ไม่ทำได่ไปตามทางรถม้า เช่นรถไฟปากน้ำ แต่จะอาไศรยทำไปตามข้างทางรถม้าอย่างรถไฟปากน้ำไม่ได้ เขาจึงเลือกตัดใหม่ตามแต่จะเหมาะ ถ้าที่ไหนตลิ่งพังก็ยกขึ้นไปข้างบน ที่ไม่พังก็เลียบลงมาริมน้ำที่สุดที่จะมาได้ วันนี้มีคนขี่ไบสิเกิลแข่งฤาตามสามสี่คน เห็นจะเกือบตาย เปนพวกเซกันด์คลาสรุ่นหนุ่ม ขันที่เพี๊ยสต์คลาสมันเลิกเอาจริง ๆ เหมือนเมืองเรา ไม่มีใครขี่เลย วันนี้ไปตามทางผ่านดอกไม้มาก แต่จะเล่าก็ซ้ำ กลับมาทางเดิม

ถึงที่อยู่พยหมอแมนซันมาอยู่แล้ว ตั้งต้นตรวจอาการกันใหม่ คราวนี้ไม่ต้องเล่า ตำราเดียวกันนั่นเอง แต่เพราะแกเปนอังกฤษ พูดกับเราได้คล่องใจ ไม่ต้องประจงตัวเหมือนหมอไฟลเนอ กินเวลาตรวจเข้าไปยิ่งกว่าหมอไฟลเนออีกครึ่งหนึ่ง แกตำเข็มที่นิ้วกลางข้างขวา

ตรงกันข้ามกับตาคนโน้น แทงเสียเป็นสามแผล เอาเลือดไปหกแผ่นกระจก ข้อความที่สำแดงเป็นความเห็นวันนี้ เห็นว่าไม่ชำรุดอะไรทั้งหัวใจแลปอด เสียง รูปร่าง กล้ำเนื้อ ดวงตา ยังหนุ่มกว่าอายุมาก ไม่มีไซน์อันใดซึ่งจะมีโรคถึงตายปรากฏเลย เรื่องจมูกว่าเหมือนกันกับหมอโน้น แต่หมอนี้ว่าไม่อยากจะให้กินยาอะไร อยากจะให้กำหนดอาหารแลนอนให้พอ แลลดทำงานให้น้อย ถ้าเป็นเวลามาเที่ยวรักษาตัวเช่นนี้ ขอให้หยุดทำงานที่เป็นการหนักหมดทุกอย่าง แต่อย่าให้นอนขี้เกียจ หาที่ไปเที่ยวทางไกลให้ทุกวัน เคยทำการอ่านเขียนอย่างไรมากน้อยเท่าใด ให้ทำให้เต็มที่เหมือนอย่างแต่ก่อนอย่าลดเลย แต่ให้เปลี่ยนเรื่องให้หมด ให้เป็นเรื่องที่พอใจแลสนุก แล้วถามถึงเรื่องคิดถึงบ้านฤาไม่ ยอกว่าคิดถึง ไล่เลียงถึงทำงานอะไรบ้าง พ่อยอกว่าเขียนจดหมายถึงลูก ถามว่าผู้ใหญ่ฤาเด็ก มีผัวฤาถึงไม่เอามาด้วย พ่อว่าลำยาก แกก็ย่นเรื่องที่เดียว ว่าควรจะเอาครอบครัวมาอย่าให้เป็นห่วงถึงบ้านจึงจะดี ใครจะว่ากระไรก็ช่างเป็นไร ขอให้พยายามที่จะนึกถึงบ้านแต่ในทางที่สบายใจ อย่าให้ใจแห้งใจฝ่อ อย่าให้โกรธ ถ้าใครไม่ชอบหน้าชอบตาก็เพิกเฉยหลีกเลี่ยงเสียบ้าง แกเชื่อว่านี่แลเป็นยาดียิ่งกว่ายาอื่น ๆ ขออย่าให้พ่อริบตลีตลานกลับไปบ้าน ให้อยู่นานให้ได้พักมากสักหน่อยหนึ่ง นั่นแลเป็นทางที่จะหายแน่ แต่เรื่องที่จะว่าให้แน่นอนลงไปว่ากระไรขอตรวจอีกต่อไปอย่างหมอไฟลเนอ ที่ก็จะต้องไปที่อาบน้ำแลไปหาสเปชเชียลลิสต์เรื่องจมูกแผนเดียวกัน วันนี้ได้อาบน้ำครั้งที่สอง

คืนที่ ๓๖

วันพุฒที่ ๑ พฤษภาคม

หมอทั้งสามคนมาเวลาจวนเที่ยง แต่ไม่ได้ตรวจพิศดารอันใด มาบอกผลของการที่ตรวจโลหิตแลปัสสาวะ แลเขียนความเห็นมาอ่านให้ฟัง หมอแมนซันยังไม่ได้เขียนความเห็น แต่ฟังความเห็นหมอไฟลเนอ เห็นด้วย จะไปเขียนข้อยังคัยจะไปปฤกษากันทำความเห็นร่วมกัน กล่าวสัมโมทนียกถาอยู่ประมาณเกือยชั่วโมงหนึ่ง จึงได้นัดยาทาตอแล้วกลับไป

ตอนเช้าวันนี้จะไปเที่ยวก็เกิดขัดข้อง ด้วยวันนี้เปนวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม เปนวันตามนักขัตฤกษ์ของพวกโซเชียลลิสต์ คือบุคคลจำพวกที่ไม่ชอยผู้มีทรัพย์มียศทุก ๆ เมือง คนพวกนี้มีแห่ ถือธง ตีกลอง เป่าแตร เปนฤกษ์ที่เจ้านายผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่ออกจากบ้าน ด้วยกลัวจะกระทบกระทั่งชวนวิวาทกันขึ้น ถ้าเปนเมืองที่สำคัญ ๆ โทษถึงต้องเตรียมทหารประจำโรง ด้วยเกรงพวกนี้เมื่อมากเข้าด้วยกันจะเที่ยวข่มเหงผู้อื่น ข้างอากาศก็เปลี่ยนใหม่ ตั้งแต่มาอยู่สามวันไม่เหมือนกันสักวันเดียว วันแรกหนาว วันที่สองฝนตก วันนี้ลมจัดตึง ๆ คลื่นแรง แต่อากาศใสแจ่มแดดจัด นอนตอนหัวค่ำต้องเปิดนวม ตอนเช้าต้องเลิกแยลงเกตเสียชั้นหนึ่ง ลมมันเคยพัดยืนประตูอยู่นาน ๆ สังเกตดูต้นไม้ใหญ่ยอดเอนไปทางเดียวกันทุกต้น ออกไปเดินเล่นในสวนแลริมทเลถ่ายรูปคลื่นแลรูปกันเอง วันนี้ได้ถ่ายรูปโปรเฟสเซอไฟลเนอด้วย เพราะแกมาตรวจอาการเวลาบ่าย แลได้ชวนนั่งกินน้ำชาด้วยกัน รับจะ

เขียนขูเลตินสำหรับยอกอาการให้หนังสือพิมพ์ทราบ พรุ่งนี้จะมาส่ง แก สันทัดอย่างธรรมเนียม

เวลาเย็นหมอไปแล้วจะทนอยู่กับบ้านไม่ได้ต่อไป จึงขึ้นรถโมเตอคาร์ ไปกับ รพี บริพัตร อุรุพงษ์ เยนตรา ด้วยกันเท่านั้น ไปทางตวันตก ซึ่งจะไปในแดนฝรั่งเศสจนถึงที่แหลมอันหนึ่งลงมาตกน้ำ เปนที่รถไฟ เข้าปล่องที่ตรงนั้นเงียบแลแดดส่องตรง จึงได้ลงเดินตากแดดเล่นตาม คำแนะนำของหมอ แกว่าถ้าอยู่แต่ในที่ร่มจะทำให้เลือดน้อยไป แต่ก็ เปนการประดักประเดิดในเรื่องเดินนั้น ด้วยลมพัดจัดเสมอ ประเดี๋ยว หมวกหลุด ประเดี๋ยวต้องเดินทวนหน้าต่อ มันดีที่ไม่เหนื่อย เดินไป เท่าไร ๆ ข้อก็ไม่ล้า ถ้าเวลาขึ้นชัน ๆ หน่อยรู้สึกเหนื่อย แต่หยุดเสีย ประเดี๋ยวก็หาย หายไม่ต้องกินน้ำ เพราะที่แท้มันกินทางตัว คือ อากาศที่เข้าทางปากฤๅทางจมูกรู้สึกเยือกเย็นเข้าไปภายใน เหมือนได้ กินน้ำแข็งหายเหนื่อย ข้อที่จะต้องเที่ยวว่างหาน้ำกินนั้นเปนไม่มี เพราะ ฉนั้นในยุโรปฝรั่งจึงได้เดินทน ทำฤๅเล่นการออกกำลังที่เรียกว่ากรีฑา ได้มาก มันเขาแรงกว่าที่จะทำในเมืองเรามากมายนัก เหมือนแนะนำ ให้ออกกลางแดดมันออกได้จริง ๆ สบายจริง ๆ โทษถึงไม่ออกไม่ สบาย เอาไปแนะนำเมืองเรา ขืนทำมูมมามก็อาจจะจับไข้

เดินไปหน่อยหนึ่งถึงโรงสุรา ซึ่งตามหนทางเลียบทเลเหล่านี้ มี ราย ๆ กันไปตลอด คงจะปลูกอยู่ฟากถนนข้างริมทเล ซึ่งเปนน่าผา ชัน ๆ ลอยอยู่ไม่ติดต่อกับโรงเรือนอื่น ๆ เปนตึกพื้นดินปูกระเบื้อง ไม่ ใคร่จะเกินสองห้อง ฤๅมีประรำหลังคาอะไรต่อออกไปข้าง แต่โรงที่พ่อ

แวะนี่เปนสองห้อง ห้องกลางตั้งชั้วมีขวดเหล้าต่าง ๆ มีโต๊ะสำหรับนั่งกินเหล้าสองโต๊ะ ห้องในเข้าไปอีกห้องหนึ่ง มีโต๊ะอีกโต๊ะหนึ่ง ที่พื้นเปนน้ำแฉะ เหมือนหิ้วถังน้ำเข้ามาหยดเยิ้อน แต่ไม่มีน้ำ จะเยิ้อนอ้นไม่ได้นอกจากเหล้าหก มีคนนั่งกินเหล้าอยู่หกเจ็ดคน เมื่อแรกไปถึงกินอยู่ห้องในก็มีห้องนอกก็มี นึกว่าที่จะมีคนเมามายอยู่ในนั้นบ้าง เดินเข้าไปดูท่วงที เห็นมันก็ดีอยู่ รู้สึกว่าเราเปนคนโตเข้าไปในนั้น ที่จะรู้สึกว่าเปนเจ้าเปนนายก็เห็นจะไม่ใช่ จะรู้สึกด้วยโมเตอคาร์ก็ไม่ใช่ เพราะเราจอดรถไว้ห่างไกล ลุกขึ้นโจกเจกเดินออกไปนั่งห้องนอกเอง ตาเจ้าของโรงเอาเก้าอี้มาตั้งเอาผ้ามาปูโต๊ะต้อนรับไต่ถาม ถ้าจะยกอย่างพระณรงค์วิชิต[๑๓] ก็ต้องว่าพูดกันเรื่องกินเหล้า คือถามว่ากินเหล้าอะไร พ่อรับทุกอย่าง อย่างหนึ่งนั้นเรียกว่า คิอันติ คือเหล้าแดงที่เปนขวดป่อง ๆ ตอเล็ก มีฟางหุ้มอยู่ครึ่งขวด เช่นกับอีผู้หญิงในรูปเขียนที่ห้องแป๊ะเต่งรินให้ตาแก่กิน เหล้าเช่นนี้มันขันอยู่อย่างหนึ่งที่ไม่ต้องใช้จุก กรอกเหล้าลงไปในขวดรูปเผลาะแผละ แล้วเอาน้ำมันออลิฟกรอก หนาประมาณกว่านิ้วนิดหน่อย ที่ปากเอาแต่กระดาษหุ้มไว้เท่านั้น เวลาจะรินเขี่ยกระดาษที่ปาก แล้วเอาหลอดแก้วคล้ายกับสูบน้ำอบฝรั่งแยงลงไปในปากขวด พอเสมอน้ำมัน แล้วดูดปลายหลอดด้วยปาก สูบน้ำมันขึ้นมาหมด แล้วเทลงเสียในถ้วยต่างหาก สำเร็จกิจการเขี่ยขวดกันเท่านั้น พ่อได้ชิมดู ดูรสชาติมันจืด ๆ แต่เขาว่าเหล้าอิตาเลียนแล้วไม่ยอกรศแต่แรก เว้นแต่เมาง่าย ได้ซื้อเหล้า

---

๑๓ พระณรงควิชิต จอน บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ แต่งไว้ในจดหมายเหตุราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส เมื่อรัชกาลที่ ๔

เช่นนั้สองขวด ให้แก่ฝรั่งนักเลงเหล้าที่เขาอยู่ในนั้นเปนที่พอใจ รินแล้วลุกขึ้นยืนดื่มให้พ่อ ครานั้นได้ว่าซื้ออย่างที่สองต่อไป เรียกว่า ยาเยรา อามาบิลา สีเหลือง ๆ เปนอย่างว่าเหล้าขาว แล้วมอยให้ท่านพวกนักเลงเหล่านั้นอีก ยังอีกขวดหนึ่งที่เปนอย่างที่สามเรียกว่ามอสคาโต หวานก็ได้ ให้ท่านพวกนักเลงเหล่านั้นเขาอีก กว่าจะเปิดขวดที่สามแล้ว ขวดที่หนึ่งเกือยหมด ครานั้นปรารภถึงตาเจ้าของไม่ได้ผลประโยชน์ จะให้อะไรแกดี ตกลงต้องไปสืบ ว่ามีผู้หญิงที่ขายเหล้าอยู่คนหนึ่ง เปนลูกเจ้าของร้านฤาไม่ใช่ ได้ความว่าเปนลูก แล้วให้เงิน ๒๐ แฟรงก์ ออกจากร้านนั้นเดินต่อมาอีก จนถึงโรงอีกโรงหนึ่งเปนระยะกัน ครานั้นแกมีประรำต่อโรงออกมา ไม่ได้เข้าไปในโรง หยุดแต่ที่ประรำ ตาเจ้าของโรงอยู่ข้างจะต้อนรับแขงแรง แกจะเปนอะไรมาแต่ก่อน ฤๅกะไร ๆ รู้ไม่ได้ เพราะพูดกันไม่ได้สักคำ แต่เห็นมีผ้าแถบเล็ก ๆ ติดที่น่าอกถึง ๔ อัน ครานั้นเราไม่เล่นเรื่องเหล้า ด้วยเห็นที่หนึ่งแล้วคงเหมือนกัน ลูกสาวเอาไข่มาเลี้ยง ไข่นั้นดิบ ๆ มีพริกไทยกับเกลือมาด้วย เมื่อแรกนึกว่าจะเปนแต่ซื้อมาต้มกินที่บ้าน นางนั่นมาเตือนให้กิน เราก็ไม่เข้าใจ เรียกจะเอาไข่สุกมันก็ไปเอามาให้ทั้งตะกร้า เพื่อจะให้เปนที่เข้าใจดีเจ้าของต้องเจาะแล้วดูดกินเปนตัวอย่าง เราจึงอ้อ กินลองดูบ้าง ของมันอร่อยดีจริง ไม้ซึ่งเราสำคัญว่าไม้จิ้มฟันเสียบอยู่ กลายเปนไม้สำหรับเขี่ยไข่ โรงสุราโรงนี้เปนต้นทางที่จะลงไปออสเปดาเลตดี เปนสองแพร่ง ทางลงต่ำเปนทางไปเมืองเก่าซึ่งอยู่ริมน้ำ ทางขึ้นสูงเปนทางไปเมืองใหม่ พ่อเลือกลงทางเมืองเก่า เพราะขี้เกียจเดินขึ้นสูง

แต่เขาห้ามไม่ให้รถโมเตอคาร์ลง หมายว่าถ้าเดินลงไปถึงที่เมืองเก่าแล้ว จะขับรถกลับขึ้นมาทางเมืองใหม่ พบรถโมเตอคาร์ที่ตรงทางแยก แต่ตาครูเข้าของร้านเหล้าเออเหลือเกิน เดินเผลอ ๆ ไปประเดี๋ยวมาเดินเสมอหน้ากันกับเราแล้ว ที่จะมาเป็นเพื่อนด้วยความเออเพื่อ แต่จะเอาอะไรจากแกไม่ได้ เพราะพูดภาษาอื่นไม่เป็นนอกจากอิตาเลี่ยน ในกลางทางที่เหมือนดินสพานลงมานั้น มีของขายที่ตัวโต ๆ ที่จะซื้อที่ไว้ตัดขายอย่างเยนตรา พอตกเชิงสพาน เป็นที่แยกทางรถไฟแลสเตชั่น ถัดนั้นเข้าไปก็เป็นร้านตลาด ทำก็ไม่สู้เลว ออกใหม่ ๆ แต่ช่างเงียบนักเงียบหนาไม่ใคร่พบคน แวะเข้าไปที่ร้านขายโปสต์การ์ดซื้อรูปแลโปสต์การ์ดที่ส่งเข้าไปให้ ตาครูคนนั้นตามเข้าไปกำกับ เยนตราไปพบเข้าว่าแกเป็นมเรง เลยถูกเกณฑ์ให้ล่อเอาแกไปส่ง ออกเรย ๆ อยากจะขอตัว เลยต้องยั่วว่าขี้ขลาด จึงได้ตกลงพาลัดเลี้ยวมุมไปประเดี๋ยวหนึ่ง เราย้ายร้านไปใหม่ไม่เห็นมีอะไร นอกจากโปสต์การ์ดกับรูปแลของขี้ ๆ พอเยนตราเลี้ยวมุมมาแลเห็นออกวิ่ง ๆ มาได้ครึ่งทาง อิตาขรัวคนนั้นวิ่งตามหลังมาแล้ว พอมาถึงถามว่าทำไมจึงจัดการเอาแกไปได้ บอกว่าชวนแกไปดูโมเตอคาร์ พอไปถึงมุมเอาเงินให้แกเสียคือ ๆ โยกยัดให้แกกลับเข้าใจว่าเป็นที่ตกลงกันแล้ว ครั้นกลับมาแกก็วิ่งตามกลับมาอีก ครานี้เรียมากขึ้น ต้องเกณฑ์ให้ไปปล่อยตานั่นให้ได้ เยนตราไปแล้วพากันขึ้นกระไดไปอีกชั้นหนึ่ง ถึงชั้นที่เป็นที่ตั้งโรงพยาบาลแลอะไรต่าง ๆ พอเดินเลี้ยวมุมก็เจอะเยนตรา บอกว่าปล่อยตาครูไว้ที่รถโมเตอคาร์แล้ว แต่ที่ไหน รถโมเตอคาร์จอดอยู่ถัดเยนตรามานั้นนิดเดียว ตาครูนั่นยืนกำกับโมเตอคาร์แต้อยู่ เราพา

โฮเตลเดอลาเรน

กันขึ้นโมเตอคาร์ นึกว่าจะขับหนีแก ไม่ให้ทันแกโดดขึ้นไปได้บ้าง แต่ที่จริงยาป แกไม่ได้ตั้งใจจะขึ้นเลย พอเราขึ้นรถกันเสร็จแกก็เบิดหมวกคำนับ ออกสงสาร ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจึงแวะที่โฮเตลเดอลาเรน

ที่ตำบลนี้ ถ้าจะให้เข้าใจง่ายว่าเปนอย่างไร น่าจะเปรียบด้วยเกาะสีชัง คือตัดเขาขึ้นไปเปนคั่น ๆ เช่นนั้น แต่ต้องขยายส่วนให้กว้างกว่าเกาะสีชังหลายเท่า พอที่ถนนใหญ่แลตึกโตโตตั้งได้ ชั้นล่างนั้นที่แรกเราไปถึงคือแนวรถไฟแลที่ร้านไปซื้อของ แล้วขึ้นกระไดอย่างเกาะสีชังขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนหมู่ตึกใหญ่ ๆ หลังนั้นขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งตลอดน่ากะซิโน ย่อนฝรั่ง ซึ่งเปนที่ตกแต่งต้นหมากรากไม้หรู เพราะเปนที่ประชุมคนมาเล่นการพนันต่าง ๆ แต่เวลานี้ปิด ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจึงถึงถนนแนวน่าโฮเตล การจัดโฮเตลได้เคยเล่ามาแล้ว นึกไม่ประหลาดอะไรกัน คือมีห้องนั่ง แต่เขาให้เราเข้าไปนั่งห้องใน ซึ่งอยู่น่าห้องอ่านหนังสือพิมพ์ เวลาสั่งกับเข้าเราก็เขียนหนังสือบ้าง ดูหนังสือพิมพบ้าง จนกับเข้าพร้อมกินด้วยกัน ๕ คน อาหารคือเปนการบรรจงเสียแต่ลูกไม้ ส้มเปรี้ยว ลูกแอบเปอลอ่อนร่วงเอง แต่ครั้นเวลาจะกลับ เมื่อพ่อเดินออกมาถึงห้องที่เขานั่ง ๆ กัน ที่ไหนพวกท่านยายท่านตาเหล่านั้นลุกขึ้นยืนคำนับถอนสายบัว ซ้ำลูกสาวของเจ้าของโฮเตลสองคนเอาดอกไม้มาถวายช่อโต นับว่าเปนสำเร็จกิจการต้น อย่างที่เขาจับได้ปลายมือเปนอย่างดี

ผลไม้ที่เล่าเมื่อคืนขาดไปเสียสิ่งหนึ่งตัวสำคัญ คือลูกโตที่ฝรั่งเรียกปีช วันแรกมาไม่สุก วันนี้ได้สุก ลอกเปลือกกินหวาน ไม่จืมน้ำตาลก็พอกินได้ รศชาติมันออกมะเฟืองนิด ๆ ห่างแอบเปอล ใกล้

เม็กตริน ลูกแปร์อีกอย่างหนึ่งโตมากขนาดเท่ามตูมนิ่ม หน้าตานั้นสาลี่แต่อ่อนเคี้ยวไม่ดังก๊าว ๆ ไม่ต้องจิ้มน้ำตาลให้หวาน รูปมันออกเปนภู ๆ คล้ายแอบเปอล ไม่เปนชมพู่เหมือนสาลี่ ลูกเชอรีก็สำเร็จ ได้กินหวานแล้ว สีแดงเปนสีครั่งเหมือนอย่างที่เขาดองแก้ว สีมันแก่กว่าที่แช่น้ำตาล ลูกสตรอเบอรีอย่างใหญ่โตกว่าลูกมะปริง เห็นจะเท่ามะปรางสามัญ ไม่ใช่ท่าอิฐ แต่ปลายหลิมตามรูปของมัน พ่อไม่รู้สึกว่ามันเหมือนแตงหนู ชอยกินอร่อย แต่บางคนรังเกียจ มีส้มแปลกมาอีกอย่างหนึ่งวันนี้ผิวเหลืองแสด รูปรีเหมือนส้มเทพรส แต่ใหญ่เท่าส้มโอใบเล็ก เปลือกหนาแต่ไม่เท่าส้มโอ มีเปรี้ยวหน่อย ๆ หวานชิด ๆ ต้องกินกับน้ำตาล ออกจะกินได้บุญ เพราะมาแต่เมืองศักดิสิทธิยรูซาเลม กลับมาถึง ๔ ทุ่ม

ถามกำหนดเมล์ไม่ได้แน่ เพราะสิบเช่นอย่างอ่อน ๆ พ่อเห็นว่าจะรอให้รู้แน่ยางที่หนังสือนี้จะพลาดเวลา ข่วยการ จึงส่งเสียตอนหนึ่ง เมื่อไม่พลาดมันก็คงไปพร้อมกันเมล์เดียว

ความสนุกสนานอะไรมันไม่พอที่จะหักล้างความลำยาก ด้วยการที่ไม่บริบูรณ์ความเอื้อเพื่อของคนที่รับใช้สอย ชวนจะให้เกิดความขุ่นเคืองอันหมอห้ามว่าเปนการแสลง ได้พยายามที่จะละหลีกโดยที่สุด แต่ยิ่งหลีกยิ่งเลวลง เหลือกำลัง ถ้าไม่เช่นนี้จะมีความสบายดี นี่กลับชวนให้คิดถึงบ้าน ต้องไล่อยู่เสมอ หาเวลาลืมมิได้ ที่เปนสำคัญนั้นเวลานอน เวลานี้กแล้วขอลาไปนอนที ขอฝากความรฦกถึงผู้ที่รักใคร่ทุกคน

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

ทรงรถยนตรเสด็จประพาส

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๑

คืนที่ ๓๗

เมืองซันเรโม

วันพฤหัศบดีที่ ๒ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้พ่อส่งหนังสือตลิตลาน ด้วยสิบไม่ได้ความว่าเมล์เขาจะออกเมื่อไร ริบส่งตามบุญตามกรรม ทั้งเวลาก็ดึกเหลือเกิน ง่วงนอนจึงริบขบเสีย แต่ครั้นไปนอนนอนไม่หลับ ไม่ใช่จะเปนเหตุเจ็บไข้อย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยคิดถึงบ้านเรานี่เอง ต้องไปตามชายบริพัตรลงมา เขาเอาหนังสือมาอ่านให้ฟัง เดิมอ่านอังกฤษไม่หลับ ฟังมากไป อ่านหนังสือเสภาประเดี๋ยวเดียวก็หลับ ตั้งแต่หลับไม่ตื่นอีก นอนได้ทอดเดียว วันนี้โปรเฟสเซอไฟลเนอมาลา หมอพีสเตอมาทายาหมุกแลตอ กินเข้าเช้า แต่ที่จริงมันกลางวันแล้ว ได้ออกจากบ้านเกือบย่ายโมงหนึ่ง วันนี้ไปรถโมเตอคาร์ ๒ คัน คันแรกมีแต่บริพัตรกับอรุพงษ์ คันที่ ๒ มีเยนตรากับหม่อมนเรนทร์ ไปตามทางเมื่อวานนี้ เจอะท่านพวกคนที่รู้จักกันใหม่อยู่มอมแยัม ต่อไปเปนระยะบ้าน มีโรงเหล้ารายทางอย่างเช่นที่เล่าเมื่อวานนี้ แต่ในตอนข้างอิตาลี ดูภูเขาเปนหินมาก ตัดทางไปยนไหล่เขา มีเขากำลังระเบิดศิลาต่อยเปนก้อน ต่อเปนเชื่อนกันริมทางทั้งข้างนอกข้างใน ศิลาที่ต่อยเปนโพรงเข้าไปนั้นดูเปนแท่งทึบไม่ใคร่มีดิน ระยะ

เรือนแลทับกระท่อมก็ห่าง ๆ แต่ไม่มีเปลี่ยว คงจะมีเกวียนแลรถเดินผ่านไปมาอยู่เสมอ เกวียนนั้นดูเปนประทุกศิลาแลดินเปนฝุ่นมากกว่าอื่น เทียมม้าเรียงหน้ากันสามตัวก็มี ต่อ ๆ กันออกไปสามตัวก็มี แต่ถ้าขากลับเกวียนเปล่าแล้ว เจ้าของมักนอนหงายมากลางเกวียนปล่อยให้ม้ามันเดินกลับมาบ้านเอง ใจตอมันเด็ดจริง ๆ อ้ายม้ามันก็รู้เด็ดเหมือนกัน อย่างไร ๆ มันมามันคงเดินชิดข้างฝั่งขวาถนน รถเราไปคงผ่านขวาข้างเรา ไม่เห็นเอะอะอย่างไรเลย สังเกตดูตามแถบชายทเลทางนี้ ถ้าท้องคุ้งแล้วคงมีบ้าน ฤๅจะเรียกว่าเมืองตำบลหนึ่ง ๆ ตลอดไป ในเขตรแดนอิตาลีนี้เปนคู่กับซันเรโมก็ตำบลยอร์ดิเครา ที่นั่นเปนเมืองมีตกตลาดถนนงามเหมือนซันเรโม แต่ในระหว่างซันเรโมกับยอร์ดิเครา ออสเปดาเลตดีเปนกลางย่าน แต่ไม่ใคร่จะเปลี่ยวมาก คงมีบ้านเรือนรายไปตลอด วันนี้ไปพบต้นออลิฟล้มทับขวางทางอยู่รถไปไม่ได้ มันใกล้สวนเขาแห่งหนึ่ง ซึ่งทำลงไปตามข้างเขาจนถึงริมทเล ไหน ๆ รถต้องหยุดแล้วก็เลยเดินลงไปดูด้วยเปนสวนลงไปข้างเขา ไม่ผิดอะไรกันกับข้างเขาเกาะสีชัง เว้นแต่ของเรามันร้อนจึงเหี่ยยลงไปไม่ได้แห้งผาก นี่ของเขาไม่ร้อนแลชุ่มที่จริงวันนี้แดดออกเปรี้ยงทีเดียว เหมือนแดดยางกอกน่าหนาว จนเสื้อโอเวอโก๊ดถุงมืออะไรไม่ต้องใส่หมด เยี่ดอกเสื้อชั้นนอกเดินไปเฉย ๆ แต่ไม่ยักรู้สึกร้อนจนเหื่อแตก ลงไปตามข้างเขาทางชัน ๆ ขาขึ้นมากับเขาขึ้นมาตามชัน ๆ ทำไมมันจึงไม่ร้อนแลไม่เหนื่อย รศชาติมันเหมือนน่าหนาวเมืองเราจริง ๆ แต่ถ้าน่าหนาวเมืองเราออกไปเดิน

กลางแดดเช่นนั้น รู้สึกดังฤาปวดหัวได้ นี่มันไม่ดังมันไม่ปวดหัว เดินกลางแดดนั่งเล่นกลางแดดไม่ต้องกั้นร่ม ย่นกันว่าร้อน แต่ไม่เห็นใครมีเหื่อสักซิบเดียว สวนนี่เป็นของชาวอเมริกัน เรียกเยียดิโนวินเตอ (มะโดนา) ริเบคคาเวล ทำเป็นทางคด ๆ เคี้ยว ๆ อย่างที่เรียกว่าร็อกกาเดน มีต้นไม้ใหญ่รายๆ ปามน้ำมันโดยมาก พันสวนเป็นไม้สีเตี้ย ๆ เต็มไปทั้งนั้น สีต่าง ๆ เหมือนพรม แต่ถ้าเข้าไปดูใกล้แล้วยิ่งวิเศษขึ้น ด้วยสีและรูปของดอกไม้มันช่างต่าง ๆ เหลือจะพรรณา ที่ไหนโซมก็แซมใหม่ ถ้าเราจะทำเช่นนั้น ใช้ลูกจ้างต้องไม่ต่ำกว่า ๕๐ คนจึงจะรดน้ำทั่ว นี่มันทำอย่างไร ที่เห็นรดน้ำแลขัดกวาดมีผู้ชายสักสามคน ผู้หญิงคนหนึ่ง เด็กคนหนึ่งเท่านั้น คงจะเป็นด้วยมันไม่ต้องหยุดหอย ด้วยร้อนฤามันก็ไม่ร้อน ถ้าจะนอนเล่นให้จนตัวเป็นลายเสืออย่างไทย ๆ ออกจะตาย ๆ มันจะมีแต่หนาวงอเข้าไปทุกที่ไม่มีโลหิต การออกกลางแจ้งตากแดดมันเป็นกิจวัตรของพวกนี้ เด็กเดือนเดียวก็ต้องเอามาตากแดดเสียแล้ว ถ้าจะผงมไว้ไม่ให้ถูกแดดจะ ปลกเปลี้ยไม่มี กำลัง วังชา แล เจ็บไข้ ออดแอดในการถากทายตายหญ้าตักน้ำนั้นเล่า มันก็เป็นกิจวัตรที่จำจะต้องทำถ้าขืนนิ่งอยู่ก็ไม่สบายร่างกาย อย่างไร ๆ คงต้องทำการออกแรงจึงจะมีความสุข ส่วนความเพลิดเพลินของเขาพวกนี้ มันไม่มีโรงยา มันไม่มีย่อนเบี้ยที่จะไปนอนอีดฤานั่งชม มันมีแต่โรงสุรา ที่เรียกว่าตรัตโตเรียราย ๆ ไปตามหนทาง อ้ายการที่ไปกินเหล้านั้น มันชวนจะให้ออกดิ้งดังมากกว่าที่จะไปนั่งชม ไม่เหมือนของเรา อากาศร้อน

มันชักให้ขี้เกียจเต็มที จะออกไปตากแดดหนักเข้าก็จับไข้ ทำอะไรประเดี๋ยวหนึ่งก็เหื่อตกโซมเหนื่อย มันชวนแต่จะให้ซุกเข้ากระท่อมทับใต้ต้นหมากรากไม้อะไรไปอย่างเดียว ยกเบี้ยแลผี่นเสีย การกินเหล้าจะว่ามีเหมือนฝรั่ง มันก็ยังผิดฝรั่งกิน ดูมันกินเปนอาหารอย่างหนึ่ง แทนดื่มน้ำซึ่งมันรู้สึกในใจว่าเปนการจำเปน ไม่มีเก๋ฤๅไม่มีอัยอายในการกินเหล้า ข้างฝ่ายเราอ้ายน้ำก็กินอยู่ อ้ายเหล้านั้นเปนของเพิ่มเติม วิเศษออกไปนอกจากจำเปน กินสำหรับให้เมาสำหรับให้เก๋ ฤๅถ้าไม่อยากให้ใครรู้ก็กินซ่อน ๆ ความตั้งใจที่จะกินมันผิดกันคนละฐานไม่ร่วมกันเลย ถ้าจะหาเหตุอะไรสำหรับโทษว่าทำไมคนเรามันถึงไม่แขงแรงเหมือนอย่างฝรั่ง มันน่าจะโทษอากาศมากกว่าอย่างอื่นหมด ช่างเสียเปรียบกันเสียจริง ๆ

แต่จะว่าด้วยทางทำมาหากินแล้ว พ่อไม่ได้คิดที่จะล่วงกล่าวไปถึงเมืองอื่นต่อไป ซึ่งจะได้ไปเห็นสิ่งไปภายน่า จะว่าแต่ริมทเลเมดิเตอเรเนียนที่ได้เห็นแล้วเท่านี้ ดูประดักประเดิดแสนสาหัส ยังแลไม่เห็นว่าทำไมมันถึงพอกิน ตามแถบนี้จะหาผาเข้าฤๅเข้าสาลีอย่างใดสักแห่งหนึ่งก็ไม่มี ที่สุดจนไร่มันไร่ถั่วเข้าโภชก็ไม่เห็นมี แปลว่าอาหารที่กินส่วนที่เปนแป้งนั้น ต้องซื้อจากอื่นทั้งหมด มีแต่ภูเขาแลห้วย ห้วยนั้นก็ไม่ใช่เปนห้วยพื้นดินฤๅทราย เปนห้วยพื้นกรวดเม็ดกลม ๆ ปากห้วยกว้าง ๆ แต่มีน้ำไหลเปนร่องรินๆ แห่งละเล็กๆน้อย ๆ อยู่เปนพื้น เดินข้ามได้ ห้วยไหนใหญ่ถ้าแลดูต่อขึ้นไป คงแลเห็นเขาสลับซับซ้อนกันขึ้นไปจนถึงที่สูงสุด ซึ่งมีน้ำแขงค้างอยู่บนยอด น้ำที่

ตกลงมาในลำห้วยนี้เป็นน้ำที่น้ำแข็งละลาย ไม่เหมือนอย่างห้วยของเรา ซึ่งอาไศรยแต่ฝนตกยนยอดเขาอย่างเดียวไหลลงมาเสมอ ๆ นี่ถ้าหนาวเข้าน้ำยนยอดเขามันแข็งไม่ต้องไหล พอร้อนมาได้จะไหลก็ไหลโครมครามตึงตัง มันจึงได้กัดปากห้วยกว้างเป็นแม่น้ำ ครั้นเวลาน้ำแข็งหมดเข้ามันก็เหลือแต่ไหลริน ๆ มีแต่ยายแก่ยายเถ้าลงไปซักผ้า การที่จะไปตักน้ำในลำห้วยขึ้นไปใช้อะไรยนเขานั้นก็เต็มที ตามเขาเหล่านั้นสังเกตดูที่ทำมาหากินของคน คือปลูกต้นออลิฟนั้นอย่างหนึ่ง ปลูกส้มที่จะเป็นพรรณส้มจีนจึงเรียกว่าแมนเดอริน อันแปลว่าขุนนางจีน แต่ลูกแยนเหมือนส้มมะแป้น เลวกว่าส้มมะแป้นเป็นอันมาก อีกอย่างหนึ่งก็มะนาวฤามะงั่ว สี่เหลืองอ่อน ผลไม้อื่น ๆ ก็ห่างตา มีปลูกอินทผาลัมอยู่ระยะหนึ่ง จะปลูกเล่นฤาได้ผลก็ไม่ทราบ แต่เห็นมากอยู่ต่อไปอีกก็ผักต่าง ๆ ผักกินเป็นอาหารอย่างอื่นได้เช่นอาติโช๊กก็มี ผักสำหรับกินใบเช่นผักสลัดมีโดยมากทั่วไปทุกแห่ง แต่ไม่เท่าต้นไม้ดอก ไม้ดอกอะไรก็ไม่เท่ากุหลาบ ไม่ว่าข้างรั้วข้างกำแพงผนังเรือนจะงอยเขาเล็ก ๆ ที่เหลือเศษจากถนน ปลูกกุหลาบเลื้อยเชิงโต ๆ ดอกเต็ม ๆ ต้น ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง กุหลาบไม่เลื้อยดอกใหญ่ ๆ ก็ปลูกเป็นกอ ๆ พูนร่องเตี้ย ๆ ตามซอกห้วยซอกเขา ไม่ว่าขึ้นยากลงยากฤาขึ้นง่ายลงง่ายอย่างไร ข้างกระท่อมโซเซเกือยจะพังก็ปลูกกุหลาย ทั้งนั้น นอกจากกุหลาบก็ไม้สี่อื่น ๆ เหลือที่จะร่ำพรรณา การปลูกต้นไม้ปลูกไม้ดอกนี่เองไม่ใช่ปลูกเล่น เห็นจะเป็นทางทำมาหากินใหญ่ของชาวเมืองพวกแถบนี้เท่ากันกับทำนาที่เดียว เพราะมีทางจะจำหน่าย

ด้วยแถบชายทเลน้ ถึงว่าจะนับเปนต่างตำบลต่างเมือง ที่แท้ก็เปนเมืองเดียวกันตลอด เท่ากันกับจะว่าสวนดุสิตกับถนนเจริญกรุง เปนคนละเมืองฤาเมืองเดียวกัน ไม่เฉภาะแต่ทางรถไฟที่เดินไปมาอยู่วันละหลาย ๆ เที่ยว ล้อเกวียนมันเดินถึงกันตลอด รถข้างสำหรับประทุกคนมีเปนระยะ ระยะบ้านนี้ถึงบ้านโน้น ไม่แต่เพียงรถม้า ถึงมีรถโมเตอคาร์เดิน คงมีรถอะไรมีอะไรเดินเอ้อยเนืองไปตลอดทางไม่ได้ขาด ต้นไม้ขายทั้งต้นที่กำลังมีดอก ขุดลงกระถาง ขุดไปปลูกแต่งสวน เต็ม ๆ ทั้ง ๆ สวน ตาดไปด้วยไม้สี ยังตัดไปขายตามตำบลที่เปนเมืองทุกถนนหนทางในร้านนอกร้าน ส่งไปโดยทางรถไฟถึงไหน ๆ แทยทั่วยุโรปก็ส่งได้ เพราะฉนั้นจึงได้ทำได้มาก น่าสงไสยว่าจะได้ค่าดอกไม้มากกว่าอย่างอื่น แต่พูดกันยาก จะใต่ถามภาษาประดักประเดิดเต็มที่ไม่มีใครเปนล่าม ยังอีกเรื่องหนึ่งก็องุ่น แต่แถบนี้ดูก็ไม่มากเท่าไร ยังไม่แลเห็นว่าจะเปนประโยชน์ถึงเปนเครื่องเลี้ยงชีวิตร แต่ลูกไม้แล้วแถบนี้ไม่มีอะไร ที่เล่า ๆ ถึงว่าได้กินโน่นกินนี่ มาจากเมืองนิศทั้งนั้น

ตั้งแต่ยอร์คิเคราไป ถนนมันช่างคดเสียนี่กระไรเลย เลี้ยวไปเลี้ยวมาไม่ได้หยุด สูงชันแลมักจะเลี้ยวบังกันน่ากลัวจริง ๆ ประเดี๋ยว ๆ ก็เจอรถโมเตอคาร์สวนปราด น่ากลัวจะโดนกันเปนที่สุด มันต้องการที่จะต้องสอยสวนวิชาเสียก่อนจึงยอมให้ขับแท้ ๆ เพราะถนนในระหว่างเมืองเหล่านี้ป่านกลาง เท่าถนนชางฮี้ ที่กว้างไม่เกินถนนบำรุงเมืองที่แคบเท่าถนนในสวนแง่เต๋ง รถหลีกกันสองคันพอเฉียด ๆ ที่เดียวที่จะหาพื้นรายนั้นยากนักยากหนาเพราะไปยนไหล่เขา ถ้าคนขับเผลอ

นิดเดียวเปนได้คอหักกัน ต่อยอร์ดิเคราไปมีเมืองที่เชืองหน่อย เรียกว่าเวนเตมิกเคลีย แล้วคราวนี้ถึงที่ต่อแดน ในที่ต่อแดนนี้พ่ออยากดูนักไม่รู้ว่าเพราะเหตุใด มันจะเปนด้วยออกฉุน ๆ ในเรื่องยกเขตรแดนอยู่เสมอฤๅอย่างไร

ที่ต่อเขตรแดนนี้ เมื่อรู้ว่าจวนจะถึงก็เห็นทหารแตรเดียวข้างอิตาลีเปนกองไปเที่ยวผึกหัด เหลียวตามไปเห็นเข้าโรงซึ่งก่อด้วยศิลาอยู่ข้างทาง รถเดินต่อไปอีกสักครู่หนึ่งจึงถึงโรงด่านข้างฝ่ายอิตาลี ปลูกอยู่ฟากถนนข้างทเล มีป้ายใหญ่ตั้ง รถต้องไปหยุดที่นั้น มีเจ้าพนักงานลงมาสองคนฤๅสามคน โซเฟของเราที่พูดฝรั่งเศสได้ก็ไปบอกยาญซีว่าผู้ใด ๆ มา จำจะต้องบอกชื่อ เจ้าพนักงานออกมาคำนับแล้วก็เข่นเสร็จส่วนเรา เพราะได้บอกขออนุญาตกันไว้ก่อนแล้ว แต่รถอื่น ๆ ที่มาทางนั้นต้องหยุด ถ้าเปนรถม้าคู่ผู้ดีมา ดูออกมาพยักกันหงึกหงักประเดี๋ยวก็ไปได้ แต่ถ้าเปนรถอย่างเกวียนประทุกของถูกค้นเสียแย่ทีเดียว ยกหีบผ้าหีบผ่อนมาเปิดตรวจกันกลางถนน คราวนี้ออกจากที่นั่นไปหน่อยหนึ่ง จึงถึงสพานข้ามห้วย ห้วยนั้นลึกมากอยู่ เพราะถนนที่ไปนั้นสูงจากทเลมาก แต่ปลายห้วยเข้าไปข้างเขาแลไม่ชันเข้าไปก็มากน้อย พอถึงปลายสพานทางโน้น มีหลักศิลาแบน ๆ หนาสักคืบหนึ่ง กว้างสักศอกเศษ สูงสักสามศอก เขียนด้านหนึ่งว่าแดนอิตาลี ด้านหนึ่งว่า แดนฝรั่งเศส ขึ้นเมื่อปี ๑๘๖๑ ที่เหลี่ยมเขาข้างขนถากเปนกงฉากสามเหลี่ยมไว้แห่งหนึ่ง ถัดไปนิดหนึ่งก็ถึงด่านฝรั่งเศส หยุดตรวจทำนองเดียวกันกับข้างอิตาลี ที่ด่านนั้นแลลงไป

เพื่อจะให้เปนการแน่นอนว่าหนังสือนี้จะไปทันเมล์ตามที่สิยกำหนดได้ พ่อจึงรีบจบลงเสียในวันเดียวนี้ตอนหนึ่ง ตั้งวันต่อพรุ่งนี้ใหม่

วันนี้ ๓ พฤษภาคม พึ่งได้รับหนังสือฉบับแรกที่มีมาลงวันที่ ๓๐ มีนาคม คิดดูเวลากว่า ๓๐ วันจึงได้รับจดหมายจากยางกอก ออกจะมีความเดือดร้อน ที่ยางกอกคงจะเหมือน ๆ กันอยู่ทุกวัน เห็นจะเคยไปได้บ้าง แต่ที่มาไกลยิ่งเห็นแปลกยิ่งกลับคิดถึงบ้าน ไม่ยักเพลินคนคิดถึงบ้านน่ากลัวจะเหมือนกับคนที่ติดเหล้า ที่ร้อนฤๅหนาวก็ต้องกินเหล้าเปนต้น นี่ร้อนก็คิดถึงบ้าน หนาวก็คิดถึงบ้าน สนุกก็คิดถึงบ้าน ไม่สนุกก็คิดถึงบ้าน เอานิยายไม่ได้ ดูไม่น่าจะคย พวกตามดตาหมอก็พลอยมาโต๋มาปลอย แต่ก็ดูค่อยยังชั่วขึ้นหน่อย ขอจบไว้เท่านี้ที

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

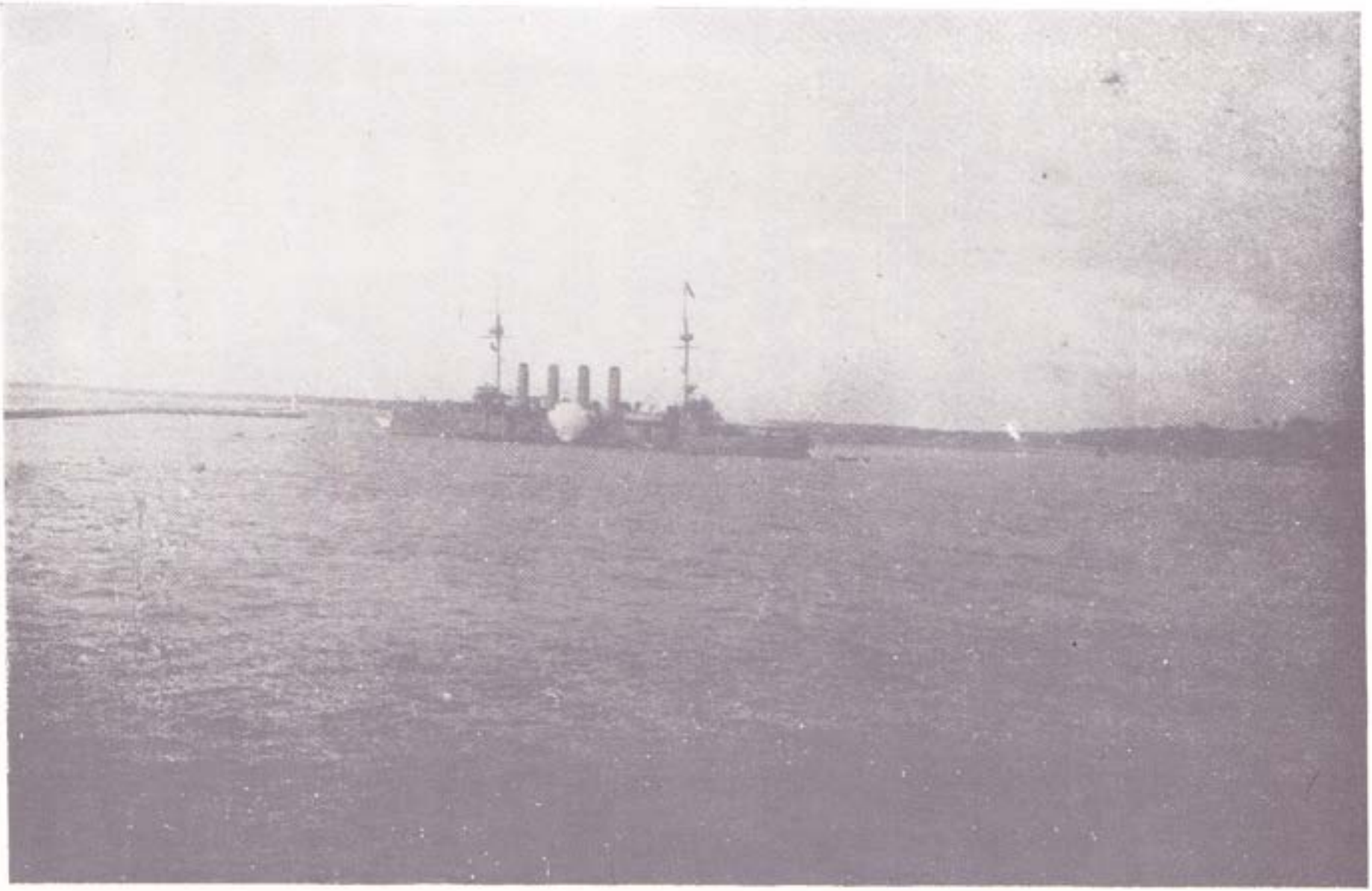

รูปทรงถ่ายเรือรบอิตาลี

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๒

คืนที่ ๓๘

เมืองซันเรโม

วันศุกรที่ ๓ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ได้รับหนังสือจากยางกอกเปนครั้งแรก จึงมีธุระทั้งที่จะอ่านแลส่งหนังสือ เพราะกำหนดเมล์ได้ข่าวเปนแน่ว่าวันอาทิตย์ทางยรินดิซี วันพุฒทางเยนัว เสร็จธุระเหล่านี้แล้ว ลงไปนั่งกินกลางวัน สำเร็จแล้วจึงได้ไปถ่ายรูปเรือรบอิตาลี ซึ่งมาจอดอยู่น่าบ้านนี้มาถึงได้สองวันล่วงมาแล้ว มีพวกคนเรือขึ้นมาเดินพล่านอยู่บนยกตั้งแต่วานนี้ แล้วเลยขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยว วันนี้ไม่มีที่จะไปแห่งไร ต้องซ้ำทางเดิมนั่นเอง เพราะวันแรกเปนแต่ผ่านยอร์ดิเคราไป วันนี้ตรงไปหยุดลงเดินถนน สิ่งที่จะซื้อได้นั้นไม่มีอื่นนอกจากโปสต์การ์ด การที่จะซื้อโปสต์การ์ดก็ไม่มีที่สุด ถ้าจะซื้อแห่งเดียวให้ได้หมดตลอดแถบทเลนี้ก็เกือบจะได้ แต่พ่อขยักไว้ซื้อเมื่อไปถึงที่ทุกวัน มีคนตามดูแต่ดูอย่างเรียบร้อย คืออยู่ที่ร้านไหนคนก็เต็มอยู่น่าร้าน เมื่อออกไปก็เบียดหมวกคำนับยิ้มแย้มแจ่มใส จะเดินไปแห่งไรก็ไม่เฮเกริ่วตามค่อย ๆ เดินเลื่อนตามไป มีคนรู้จักมากขึ้นทุกวันทุกวัน หน้าตาออกจะค่อยคุ้นกันเข้า พ่อได้หยุดถ่ายรูปบ่อย ๆ ได้แวะเข้าที่โฮเตลแห่งหนึ่ง ชื่อโฮเตลเองเคลแตร์ซ้ำอีก โฮเตลเหล่านี้ชื่อมันไม่ใคร่จะแปลกกัน แต่โดยมากถ้าให้ชื่อตามชาติมักเปนอังกฤษ เหตุด้วย

คนอังกฤษชอบมาเที่ยว เห็นชื่อเข้าจะได้ชอบใจ นั่นก็มีปารีส ซาวอย แลอื่น ๆ ถ้าเป็นชื่อแผนโฮเตลก็เยลวือ ยริสโตล เป็นต้น ใช้ชื่อที่จด ๆ จำง่าย อย่างวัดโพธาราม วัดสว่างอารมณ์ ฤามหาธาตุราชบุรณะที่เป็นหลักฐาน ดูดูโฮเตลแลเรสเตอรองต์เพลิน ๆ ไปนึกเผลอไปว่าเป็นวัดย่อย ๆ โฮเตลเองเคลแตร์นี้ไม่ใหญ่โตเท่าไร ตั้งอยู่พ้นรายริมถนน จะเทียบชื่อว่าเป็นเยลวือไม่ได้เป็นอันขาด แต่ที่มีสวนออกไปข้างหลัง ไม่ใหญ่โตเท่าไร แต่ทำซอกแซกเป็นลายพ้นถนนโรยศิลาบ้น ต้นไม้ใหญ่ที่ปลูกก็ไม่เห็นมีอะไรนอกจากออลิฟสนแลปามน้ำมัน แต่ไม่ปลูกหญ้า เอาต้นไม้เตี้ย ๆ เล็ก ๆ ปลูกแทน ให้มีดอกแดงครีดไปตามพื้น เป็นขอยแลเป็นแม่ลาย มันก็งามอยู่เอง มีคนเข้าไปนั่งตากแดดอยู่ในนั้น ผู้หญิงโดยมาก เด็ก ๆ ก็มีการที่นั่งตากแดดนี้เป็นกิจวัตร ซึ่งในปรอเมนาดที่ประชุมคนแห่งหนึ่งแห่งใดก็นั่งกันเป็นแถว บางทีถึงนั่งหลับเย็นสบาย ที่ในสวนนี้มีคนเอาหนังสือเข้าไปแต่งบ้างอ่านบ้าง อยู่กลางแดดเปรี้ยง ๆ มีแหม่มคนหนึ่งเข้าไปนั่งกางร่มอ่านหนังสืออยู่ มีลูกชายสองคน เอารถไฟตกั๋วเล็ก ๆ เข้าไปเล่น กวาดผงศิลาพูนขึ้นเป็นเขา เกลี่ยทางด้วยเท้าให้เรียบเป็นทางรถไฟ พ่อไปยืนดูมันเล่นสนุกดี ได้ยินกันว่าน่าถ้าเป็นเด็กไทย ๆ ขืนออกไปเล่นอยู่กลางแดดเช่นนี้ โทษถึงถูกเอ็ดกันใหญ่ ทั้งยายแม่ก็จะถูกนินทามาก ตัวเป็นผู้ใหญ่ไปนั่งกั้นร่มปล่อยให้เด็กอยู่กลางแดด แต่ที่แท้ที่นี่มันกลายเป็นสำหรับความสุขของเด็กนั้น เขาจัดโต๊ะให้เรานั่งกลางแดดเปรี้ยงเหมือนกัน ไปนั่ง

อยู่ก็รู้สึกร้อนทั้งที่เราเป็นชาวเมืองแคดแท้เช่นนั้น กลับขี้ขลาดหันเข้าหาร่ม เห็นจะเป็นด้วยเคยเย็ดหลาย มันหลบเข้าไปเองโดยไม่ได้นึกว่าจะหนีแคด ให้นึกว่าที่เหมาะที่น่าจะนั่งนั้นอยู่ที่เงาไม้ ไม่ใช่ที่กลางแคด ที่จริงสังเกตได้ว่าพวกเราขี้ขลาดแคดกว่าฝรั่งเป็นอันมาก กินน้ำชา มีลูกมะเขือเทศแลผักกาดแดงหัวเล็ก ๆ จิ้มเกลือกินกับขนมปังทาเนย ขนมปังสำหรับทาเนยนั้นหั่นบางจนโปร่ง แลมีขนมหวานกินด้วย นี่เป็นอย่างที่เขาสำหรับเลี้ยงคนอังกฤษ มีตาช่างถ่ายรูปเมืองนี้มาเที่ยวตามถ่ายเสียจริง ๆ พ่อยอมไปยืนให้แกถ่าย แต่ปรับไว้ว่าถ่ายแล้วต้องให้เอามาให้อย่างละรูป ขึ้นรถกลับมาถึงค่ำแล้ว แต่ยังไม่ทันมืด

ได้ดูสำรวจเรื่องปลูกต้นไม้อีก ทางซึ่งผ่านตาแต่คราวเดียว ดูวันเดียวไม่ทั่ว เพราะมันจะแหงนจะก้มเหลียวลอกแลกไม่ทันท่วงที หลายวันเข้าก็ยิ่งเห็นมากออกไป เรื่องต้นกุหลาบนี้ ที่ว่ามาแต่ก่อนยังไม่เต็มภาคภูมิที่ควรจะกล่าว ที่จริงไม่ควรจะเรียกว่าสวน น่าจะเรียกว่าไร่ คือตามพื้นที่ข้างเขาตั้งแต่ทเลขึ้นมาจนถึงถนนมีกำแพงฤๅรั้วกั้นริมถนน มีประตูเย็ดยืดได้ ฤๅทางขึ้นลงข้างเขานั้นพื้นเป็นคันกว้างข้างแคบข้างตามรูปเขา ก่อศิลาก้อน ๆ เป็นคันกันดินขึ้นมาเป็นคั่น ๆ ตามในท้องคันเหล่านั้นเกือบจะไม่มีอื่นนอกจากปลูกกุหลาย ทั้งนั้น ปลูกเป็นกอกลม ๆ มีระยะเหมือนตำนา สูงต่ำขนาด ๆ กัน พื้นทางขึ้นไปข้างบน เหนือคันกันดินริมทางก็ก่อก้อนศิลาเป็นคัน ยั้ง ๆ ขึ้นไปอย่างนั้นจนตลอดยอดเขา เต็มไปด้วยต้นกุหลาย เท่า ๆ กัน

เหมือนกอเข้าในนา ข้างก็ผลิ ข้างก็ตูม ข้างก็แย้ม แดงครึดไป เปนสีเหมือนกับเอาผ้าลายดอกกุหลายตาก ผ้าลายอย่างที่ดอกเปนช่อกุหลายรูปเปนพุ่มเข้าบิณฑ์ ถ้าที่ไหนเปนที่ศิลาครุระ มักจะเปนที่ในตรอกซอกเขา ไม่ใช่ที่ตรงแหลม น้ำจะตกตรงนั้นแรงเกินไป ชะดินเหลืออยู่น้อยฤๅอย่างไร ไม่เห็นใคร่จะปลูกกุหลาย มักจะปลูกต้นออลิฟ ต้นออลิฟที่จะมีลูกมากอยู่ หน้าตามันจิด ๆ แห้ง ๆ โงเงเหมือนต้นพุทรา แต่ใบไม่เหมือนกันเลย ลูกที่จะมากเหมือนพุทรา เมื่อจะว่าไปในที่สุดแล้ว แทบจะหาที่ว่างจนสักนิ้วเดียว ที่ไม่มีรอยมือคนขัย ไม่มีรอยตีนคนเหยียบ หาไม่ได้ จะหาต้นไม้ที่ขึ้นเองแต่สักต้นหนึ่งก็เปนไม่มี ตั้งแต่เมืองเยนัวไปจนถึงเมนโตนที่ได้เห็นแล้วนี้ เรื่องทำถนนอีกอย่างหนึ่ง น้ำอย่างหนึ่ง ไฟอย่างหนึ่ง ได้สังเกตไว้มากแล้ว แต่ยังต้องการถาม ได้สั่งให้ไปตามพระสารสาสน์ (เยรินี) จะต้องเอาตัวมาชำระ ได้สังเกตด้วยตามาก พอที่จะเปนโจทย์ถามให้แกให้การได้

ตามหนทางเหล่านี้ตลอดทั่วทุกหนทุกแห่ง ออกเดินไปอีดใจเดียวก็พบเรสเตอรองต์เทียบกับโรงเข้าแกงของเรา ตั้งแต่เรือนสามห้องเล็ก ๆ โต๊ะเล็ก ๆ นั่งกิน ๔ คนตั้งริมถนน ไปจนหลังโต ๆ ฝากระจก คนนั่งกินได้ตั้งห้าสิบหกสิบ ยางทีก็ติด ๆ กันไปหลาย ๆ หลัง จนกระทั่งโฮเตลที่คนกินได้ตั้งร้อย สุดแต่เดินไปจากบ้านสักสิบนิ้ต เปนต้องพบที่สำหรับกินเข้ากินขนม ไปอีกนิดหนึ่งก็พบอีก จนใกล้จะสุดตำบลบ้านถึงอ้ายพวกหลังเล็ก ๆ หมดหลังเล็ก ๆ นั้นแล้ว

จึงจะถึงโรงเหล้าราย ๆ เช่นได้กล่าวแล้วแต่ก่อน ถ้าจะนับแต่เก้าอี้ที่คนนั่งกิน ในวันเดียวเดินนับดะไป จะได้ตั้งพันตั้งหมื่น แต่คนในพื้นเมืองเหล่านี้ไม่มีมากจอแจเหมือนอย่างเมืองเนเปอล ไม่พอที่จะนั่งเก้าอี้เหล่านั้น เพราะคนที่จะแต่งตัวเรียม ๆ นั้นต่างหากที่เป็นผู้จะไปนั่งกิน ไม่ใช่ตาใส่กางเกงปะ ไม่ใช่ตาเสื้อกั๊กเขียวคราม ไม่ใช่พวกที่นอนคว่ำฤๅนอนหงายขยับเกวียน ไม่ใช่ท่านยายที่ไปเที่ยวรดน้ำต้นกุหลาบ แลที่กระเดียดกระจาดผัก ไม่ใช่อ้ายหนูที่บนอแบะอยู่ตามมุม ๆ ไม่ใช่ที่หกคะเมนเล่นอยู่บนกองทรายทั้งหมู่ ไม่ใช่ที่เอากิ่งไม้คอยแหย่ล้อรถ จะเป็นผู้ไปกิน เป็นของพวกที่สรวมเสื้อเดินทางสรวมหมวกพักลาง ฤๅหมวกเขาเลออย่างแขง แต่ชั้นแหม่มที่นุ่งสะเก็ดดำเสื้อขาวก็ไม่ใคร่จะเห็นไปกิน มักจะเป็นแหม่มที่แต่งตัวสีเดียวทั้งสำรับ ที่ใส่หมวกเหมือนดอกหน้าววัวขาวแลอื่น ๆ หน้าเปล่ง ๆ จะไปนั่งกิน พวกคนชั้นนี้ดูไม่มากเท่าไร ทำไมที่กินจึงได้มากเหลือเกินนัก ข้อนี้ต้องการคำอธิบาย ที่ซันเรโมฤๅแถบเมืองริมทเลเมดิเตอเรเนียนตอนข้างใต้นี้ น่าหนาวมันร้อน เขาว่าควรจะร้อนได้เสมอกับเวลาเดี๋ยวนี้ คือเท่าน่าหนาวเมืองไทย พวกที่อยู่แถบข้างเหนือมีอังกฤษเป็นมากกว่าชาติอื่น ชอบหนีหนาวมาเที่ยวอยู่แถบนี้ เหตุด้วยในเมืองอังกฤษมันชื้นนัก น่าหนาวแล้วไม่ค่อยสบาย คนที่ออกจะมีโรคหน่อย ๆ เป็นต้องหนีหนาวด้วยความจำเป็น ใช่แต่เท่านั้น เมื่อคนมาประชุมมากเข้ามันกลายเป็นขึ้นพระยาท ต่างคนต่างมาเที่ยวจากเมืองโน้นข้างเมืองนี้ข้าง รถโมเตอคาร์ตั้งร้อย วิ่งไขว่กันไป

โฮเตลเต็มทุกหลังทุกหลังหาที่เช่ายาก เมืออยู่ที่ตำบลนี้ ไปเที่ยวตำบลอื่น ก็คงจะกะไปกินกลางวันตำบลนั้น กินน้ำชาตำบลนี้ กินเย็นตำบลโน้น เปลี่ยนเวียนกันไป คนที่มั่งมีก็ลงทุนสร้างวิลลาอยู่แล้วมีเพื่อนฝูงพวกพ้องมาอยู่ด้วย พวกชาวเมืองได้ช่องที่จะซื้อขายอาหารแลดอกไม้ รถเกวียนรับจ้างขายของได้ราคา เปนประโยชน์มีกำไรมาก ๆ แต่โปสต์การ์ดอย่างเดียวนั้น จะเปนราคาสักเท่าใดก็จะเห็นได้ จนปรากฏว่าชาวอิตาเลียนได้ผลประโยชน์จากคนต่างประเทศมาก มีพยานเมืออังกฤษรบกับรัสเซีย พวกลูกหลานอังกฤษไปตายมาก ชวนกันไว้ทุกข์เสียไม่ใคร่มีใครมา ถึงเงินภาษีเมืองอิตาลีตกมีจำนวนเปนอันมาก เพราะฉนั้นคนที่นี่ถึงจะไม่มีที่ทำมาหากิน เช่นทำไร่ทำนาก็มีผลประโยชน์ที่หาได้ในการคนมาเที่ยวนี้มาก พอเจอจานในการซื้ออาหาร ถึงเช่นนั้นก็ยังปรากฏว่าคนอิตาเลียนเปนคนจน

เหตุไรเราจึงไม่พบเวลาที่เมืองนี้จอแจอย่างเช่นที่กล่าวมาข้างบน จึงต้องมาพิศวงว่าจะเอาคนที่ไหนกิน ข้อนี้อธิบายว่าเพราะเรามาความมุ่งหมายผิดกันตรงกันข้ามกับเขา ข้างเขาหนีหนาวมาหาร้อน เราหนีร้อนมาหาหนาว พอเมืองนี้ร้อนมากเกินต้องการ เมืองข้างเหนือหย่อนหนาวพอแก่ความต้องการ ข้างเขาก็กลับไปเมืองที่กำลังสบาย ข้างฝ่ายเราต้องหาที่เวลาไม่ใช่หนาวนัก หะแรกมาเจอหนาวทันทีเกรงจะไม่สบาย จึงต้องตัวมเตียมมาเมื่อภายหลัง ยังใช่แต่เท่านั้น เดี๋ยวนี้หมอแนะนำจะให้ไปเมืองยาเดนยาเดนซึ่งฝรั่งเขาตั้งต้นกันเดือนนี้คนจะประชุม แต่เขาต้องแนะนำให้เราไปต่อเดือนน่า เพราะว่าเวลานี้

จะหนาวเกินเราต้องการไป แต่ข้างฝรั่งเดือนน่าเขาเลิกกันแล้ว เราก็ต้องไปฤดูล่า เหมือนกับมาที่นี่เหมือนกัน นี่แหละเป็นข้ออธิบายยังลืมอีกนิดหนึ่งด้วยเรื่องปลา ที่นี่มีปลาดี ๆ กิน เป็นทางหาเลี้ยงชีวิตร์ของชาวเมืองอีกอย่างหนึ่ง เราได้กินปลาดี ๆ ทุกวัน ยังมีอีกอย่างหนึ่ง ไปตามทางได้เห็นคนตะพายปืนแลมีหมาตัวหนึ่งเดินสวนทางก็มี นั่งอยู่นอกพนักที่กันทางข้างเขาริมทเลก็มี เดินกลับขึ้นมาก็มี ถ้าดูเหมือนว่าไปยิงนก แต่ไม่เห็นได้นกขึ้นมา ไม่ใช่คนผู้ดี นี่เป็นคนชาวเมืองธรรมดา สรวมเสื้อกักแดง ไปยิงอะไรริมทเลยังแลไม่เห็นเลย คิดจะถามแต่ไม่สำเร็จ

ค่ำวันนั้นได้รับหนังสือดุ๊กออฟเยนัว[๑] มาจากตูริน ว่าดีใจว่าพ่อมาถึงจะมาหาในวันอังคารน่าเหมาะฤาไม่ ขอให้ตอบโดยทางโทรเลข ผเอินโดนตรงกันกับที่พ่อก็จะเขียนไปนัดว่าจะไปตูริน ได้ตอบโทรเลขให้มาตามกำหนด เลื่อนวันที่เราจะไปนีศไปเสียอีกวันหนึ่ง ที่เที่ยวที่ซันเรโมออกจะขัน ๆ เข้าแล้ว เพราะทางที่ใช้ โมเตอคาร์ได้ มันมีถนนสายเดียวแท้ ๆ ที่ล่ามไปตามริมทเล สายใน ๆ ขึ้นไปข้างยนเขาก็ไปได้น้อย จะต้องคิดอ่านไกล่เกลี่ยใช้รถม้าบ้างพอขัดจังหวะ จึงได้คิดจะออกไปเที่ยวไกลถึงมอนติกาโลแลนีศ ค้างคืนสองคืนแล้วจึงจะกลับมาเลี้ยงวันเกิดลูกเอียดที่นี่ วันนี้ร้อนไม่หนาวเลย รังสิตแลดิลกกับเซอแปตริกแมนซันลากลับ โต๊ะกินเข้าต้องผ่อนขุนนางขึ้นมานั่ง

---

๑ ดุ๊กออฟยะนัว เป็นน้าของพระเจ้าแผ่นดินอิตาลี เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

เปนเสร็จสิ้นเรื่องส่วนจำนวนวันนี้ ต่อไปเห็นจะต้องถึงเล่นคำให้การพระสารสาสน์ เรื่องนั้นก็จะขึ้นเข้าทุกที

คืนที่ ๓๙

วันเสาร์ที่ ๔ พฤษภาคม

วันนี้มองสิเออคาโรลัสดุรังช่างเขียนฝรั่งเศสที่จะเขียนรูปพ่อมาถึงมาตรวจดูที่ที่ในวิลลานี้แต่เช้าเห็นใช้ไม่ได้หมด ว่าแสงสว่างไม่เหมาะจึงได้ไปหาสตูเดียวแห่งหนึ่งของช่างเขียนนั่น ขอให้ไปเขียนที่นั่นพ่อก็ยอมตกลง แต่จะลงมือวันนี้ก็ยังไม่ได้ เฉภาะแสงแดดพอดีที่จะเขียนเวลาย่าย ๒ โมงครึ่ง วันนี้เปนอันมาเผ้ากันเสียที ตานี่เปนพระเจ้าช่างเขียนถึงได้ตราที่ ๑ ฝรั่งเศส อายุแก่มากแล้ว ผมขาว ต้องการดูตัวแลดูเครื่องแต่งตัว ขอให้ออกไปยืนที่เฉลียงที่สว่างมาก แรกทักออกมานั้นว่ารูปหัวพ่อดี เห็นจะเขียนเอางามได้ ครานี้เอาคทามาให้ลองกำดูมือ มองอยู่สักครู่หนึ่งบอกว่ามือก็งามใช้ได้ ดูสองแห่งเท่านั้นแล้วพอในสำหรับวันนี้ ไปคลำเครื่องแต่งตัวเรื่อยไปอีกประมาณสักครึ่งชั่วโมงแล้วเลิก วันนี้พ่อมีธุระอะไรที่ต้องทำต่าง ๆ นา ๆ แต่ไม่ขยขัน เปนธุระเล็ก ๆ น้อย ๆ เลยเรื่อยไปจนย่ายเกินเวลาที่จะไปไหนไกล จึงตกลงเปนไปทางข้างเยนัวไปที่แตคเจย ซึ่งไปแล้วแต่ก่อน ที่ไปนั้นเปนแต่ที่ท่ารถไฟตอนข้างริมทเล ตัวเมืองจริง ๆ อยู่ลึกเข้าไปในหว่างเขาซึ่งมีแม่น้ำกว้าง แต่ไม่มีน้ำด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้วนั้น เวลาน่าสโนละลายเขาว่าล้นท่วมฝั่ง

สวนที่อยู่สองข้างแม่น้ำนั้นก็ท่วม ตามถนนที่เข้าไปในหว่างเขานั้น ก็เป็นสวนออลิฟสวนดอกไม้อย่างเดียวกับที่อื่น ๆ อันกล่าวมาแล้ว แต่คนขับเกวียนเปล่าที่พบวันนี้เก่งกว่าทุกวัน ไม่ใช่แต่นอนเล่น นอนหลับสนิทหงายมายนกลางเกวียน ม้าก็ออกจะเดินตามบุญตามกรรมอยู่สักหน่อย ไม่สู้ชิดฟากข้างขวามือ ซึ่งจะแน่ใจว่าโมเตอคาร์จะไม่โดนโซเฟอต้องโดดลงไปจูงม้าให้หลีกเข้าไปริมทาง แล้วรถเราจึงผ่านไป คนที่นอนยนเกวียนนั้นไม่ตื่นเลยจนแล้ว ตามทางมีสวนส้มกำลังลูกดกเหลืองงาม หยุดรถแวะลงไปดู หาเจ้าของไม่พบ พบคนทำงานก็พูดกันไม่เข้าใจ มีชายผู้ใหญ่คนหนึ่ง เดินมาหยุดดูอยู่ที่นั่น ขอให้ช่วยบอกเจ้าของสวนว่าเราจะลงไปชมในสวน แกว่าจะลงไปดูทำไมที่นี่ สวนแกอยู่ใกล้ ให้ไปดูสวนของแกเถิด พ่อก็ตกลงเดินทวนทางกลับลงมา แล้วไปกระซิบถามมรพิว่านี่เจ้าแผ่นดินฤาไม่ใช่ มรพิถามว่าจะให้รับฤาไม่ให้รับ พ่อบอกว่าให้รับ แกก็เดินพุ่งเข้าไปคำนับจับมือเจ้าพระยาสุรวงษ์ เล่นเอาเยนตราเรี่ย ต้องเลยโยกมาใส่พ่อพากันเดินมาจนถึงตึก ๕ ห้องอยู่ริมทาง ห้องกลางเป็นบันไดลงไปในสวน ที่สวนนี้ยกร่องเตี้ย ๆ มีทางแคบเดินเป็นขนัด ๆ สองข้างทางเดินนั้นเป็นร้านองุ่น ซึ่งพึงจะแตกเถาทุก ๆ ขนัด ในกลางขนัดสวนปลูกไม้ดอกต่าง ๆ ได้เดินออกไปจนหลังสวน ตกทางที่จะขึ้นเขา ที่นี่เป็นเขาสูงเงื้อมง้ำรอบทั้งสามด้าน บนเขาเต็มไปด้วยต้นออลิฟ มีบ้านหมู่ใหญ่หมู่หนึ่ง และเรือนเล็ก ๆ น้อย ๆ รายไปห่าง ๆ ที่มุมสวนเลี้ยงไก่ตัวผู้เหลืองตัวเดียว ตัวเมียดำเหมือน

กันหมด สักสิบหกสิบเจ็ดตัวงามดี อีกกรงหนึ่งมีไก่ลายทั้งกรง น่าดูเหมือนกัน

มีเรื่องน่าที่น่าดูอยู่เรื่องหนึ่ง เขาขุดรางศิลามาแต่เขา กว้างประมาณสักศอกหนึ่ง ลึกเห็นจะสักเจ็ดศอกแปดศอก น้ำไหลโจ้ก ๆ เปนลำธาร ผ่านเข้ามาในสวน เก่งอยู่ด้วยวิธีดัก คือขุดบ่อลงไปให้ลึกเคียงข้างรางน้ำนั้น ห่างเห็นจะสักสามวาสี่วาได้ ขุดรางจากรางน้ำนั้น ให้แย่งไปตกลงในบ่อ แล้วตั้งระหัดที่ปากบ่อ ใช้แครงทองเหลือง มีเหล็กฟันจักรขึ้นไปข้างบน แล้วมีคันชั่งขวาง ผูกม้าไว้ที่หัวคันชั่งข้างหนึ่ง เปนตุ้มเหล็กข้างหนึ่ง แล้วเอาผ้าผูกตาม้าเสีย ไล่ให้ม้านั้นเดินวนไปรอย ๆ ระหัดก็พัดน้ำขึ้นมาเข้าท่อพลั่ง ๆ ท่อนั้นล่ามมาหาสระซึ่งก่อยนพื้นดิน มีขอยสูงประมาณสักศอกคืบฤๅสองศอก ทิ้งให้น้ำนั้นนอนในสระ แล้วจึงเยี่ยรางซึ่งทำไว้สูงกว่าพื้นสระหน่อยหนึ่ง ไขน้ำนั้นไปรดต้นไม้ในสวน ม้านั้นมันออกรู้ ๆ พอน้ำเต็มสระก็หยุดเอง เห็นจะโดยเคยกำหนดว่าต้องเดินสักกี่มากน้อยเปนหยุดได้ แต่พ่อยังถ่ายรูปไม่แล้ว ต้อนให้มันเดินอีก มันก็เดินโดยเสียไม่ได้ พอน้ำล้นมันก็หยุด ได้สนทนากับตาครูคนนี้ ได้เรื่องราวดังนี้

ตัวแกเอง ได้รับราชการในกรมทหารเรือหน่อยหนึ่ง แล้วไปเปนกัปตันเรือค้าขาย ซื้อกับตัน เอศ สิเคโร มีสวนออลิฟมาก ลากเอาแผนที่ในกระเป๋าซึ่งแกซื้อใหม่ ออกมาให้ดูเปนคำอธิบาย เขาทำเปนขนัดแลออกโฉนดเหมือนอย่างที่สวน ที่ที่แกมีอยู่เปนที่มรฎกมาก

ที่ซื้อใหม่ข้าง รายฎรซื้อแลยึดถือที่นั้นได้เปนกรรมสิทธิ์ เหมือนอย่างว่าสวนหนึ่งแกต้องลงทุนปีละ ๔๐๐๐ แฟรงก์ สองปีเปน ๘๐๐๐ แต่จะได้ประโยชน์คืนต่อปีที่สอง ๑๒๐๐๐ แฟรงก์ ถ้าจะคิดถัวเปนเปอเซนต์ แกเข้าใจว่าอยู่ใน ๔ เปอเซนต์เปนอย่างดี เพราะออลิฟไม่เสมอ ยางปีก็มีผลดี ยางปีก็ไม่ดี เหตุด้วยอากาศร้อนเย็นอย่างหนึ่ง เหตุด้วยตัวแมลงกินนั้นอย่างหนึ่ง ส่งห้ายมานี้ออลิฟไม่ใคร่จะดี คนออกไปหากินเมืองอเมริกามาก ที่ทิ้งสวนออลิฟไปปลูกไม้ดอกเสียก็มาก เพราะตั้งแต่มีรถไฟมาแล้ว ดอกไม้ขายได้ดีมาก กุหลายนั้นสำหรับกลั่นน้ำมันแลน้ำหอม แต่ดอกไม้อื่น ๆ ขายส่งไปทั่วทั้งประเทศยุโรป จนกระทั่งรุสเซีย ที่ตำบลแถบเหล่านี้ได้เปรียบที่ฤดูหนาวไม่มีสะโนตก ต้นไม้เขียวอยู่ได้ตลอดปี ไม้ดอกก็ผลัดเปลี่ยนกันปลูกได้ดอกตลอดปี เว้นไว้แต่ปีนี้หนาวเกินไปจนใบไม้ ไหม้ ไร่ดอกไม้อยู่ข้างจะไม่งามบริบูรณ์เช่นทุกปี ผลไม้ต่าง ๆ ก็ล่าหมด ออลิฟก็ใบร่วงมากด้วยถูกหนาว ออลิฟต้นหนึ่ง ถ้าได้ผลอย่างดี ต้นละสองกระสอบ ลูกจ้างนั้นจ้างเปนรายวัน วันละสองแฟรงก์ กับน้ำองุ่นขวดหนึ่ง ถ้ามีงานมาก เช่นเวลาเก็บลูกออลิฟจึงต้องจ้างคนมาก เวลาปรกติ มีแต่พอรดน้ำต้นไม้ การตัดดอกใช้ผู้หญิง ต้นองุ่นนั้นต้องฉีดยาอยู่ ๗ วันครั้งหนึ่ง ฤๅสองครั้ง ยานั้นได้เห็นเขากำลังฉีด ไม่เห็นมีอะไรนอกจากกำมะถันตั้งไว้ทั้งถุง พื้นดินนั้นพรวนชุยทีเดียว เถาองุ่นลงมือแตกตั้งแต่เดือนมีนาไป เดือนกันยายนถึงกำหนดเก็บ องุ่นแถบนี้ไม่ได้ปลูกเก็บเปนผลประโยชน์ซื้อขายมาก เพราะที่ไม่สู้ดีเหมือนข้างในเข้าไป วิธี

ส่งดอกไม้ไปต่างประเทศนั้น ตานี่ไม่ได้เล่า พ่อรู้มาแต่คราวเมื่อไปเห็นที่แฮมเบิคครั้งก่อน เขามีฮอติกัลจูรัลโซ เมื่อไปเที่ยว ๆ เห็นหีบทำด้วยหญ้าขัดโปร่ง ๆ ยาวประมาณสักศอกเศษ กว้างสักสิบสี่สิบห้านิ้ว มีคนนั่งทำอยู่ข้างทางข้าง ยรรทุกเกวียนไปข้าง เข้าใจได้ไม่ต้องมีใครบอก ว่าเขาสำหรับบรรจุดอกไม้ วิธีที่บรรจุนั้น เอาสำลีห่อดอกไม้แล้วเอาสำลีวางรองพื้น เอาดอกไม้ที่ห่อสำลีไว้นั้นเรียงพอเต็มแล้วกรุสำลีอีกชั้นหนึ่ง ซ้อนกันขึ้นไปอย่างนี้จนเต็มหีบแล้วส่งไป เมื่อถึงที่แล้วเขาเอาไปแช่น้ำ ก็สดดีบริบูรณ์ บริบูรณ์อยู่ได้หลาย ๆ วัน ที่ทำได้ดังนี้ก็เพราะเรื่องหนาวเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่นหมด อย่างเช่นเมืองเราจะทำก็คงจะไม่ทนได้เช่นเขา เสียงอาหารของพวกนี้มาแต่รุสเซียมาก เห็นแย้งยรรทุกเกวียนเต็ม ๆ กับตันสิเคโรรับว่าจะนำให้ไปดูเมืองแตคเซียเก่า ซึ่งอยู่ลึกเข้าไปอีกนิดหนึ่ง พ่อออกเกิดชอบแกขึ้นมา เลยชวนแกขึ้นรถโมเตอคาร์ไปด้วย อยู่ข้างปลื้มสบายใจมาก นำให้ไปที่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ในมุมยังเวียนแห่งหนึ่งตอนข้างเมืองใหม่ แกว่าแกทำของแกเองเป็นแฟลต คือบ้านแต่ปลูกติดกันเหมือนตึกแถว พาขึ้นเรือนให้เดินลุยลายในห้อง พาเมียแลลูกสาวออกมาหา ที่จริงบ้านเรือนแกดี แลตกแต่งก็หมดจด เป็นคนมีอันจะกินพาขึ้นไปยนหลังคา ซึ่งแลเห็นวิวเมืองเก่าใหม่ได้รอบ ตอนที่บ้านตากับตันอยู่นี้เป็นตอนใหม่ ซึ่งดูพึ่งทำแล้วทั้งนั้น ตึกโต ๆ ตอนเก่าขึ้นไปยนข้างเขาเบียดกันซุกซิก ตอนล่างนี้ว่าแผ่นดินไหวพังจึงได้ทำขึ้นใหม่ดูแล้วพากลับลงมาห้องรับแขก ห้องรับแขกของแกนั้นเป็นออฟพีศด้วย

งได้ความว่าตานี่เป็นแขงเกอ ให้กู้ยืมเงินอยู่ในตำบลนี้ เอาเหล้าหวานสีขาวอย่างอิตาเลียนออกมาเลี้ยงคนละถ้วย แล้วก็ลาแกกลับมาที่บ้านเรือนมีคนล้อมทั้งกันเต็มรอยรถ

เวลาที่กลับมานี้ยังวันอยู่ ถึงที่โรงน้ำชาข้างทางขดชออยู่ข้างระหรุมาก อัล ริโตรโวเดลลา เวสคา ริสตอรันเต พรรณาว่าพูดฝรั่งเศสก็ได้ เยอรมันก็ได้ อังกฤษก็ได้ จึงลองแวะเข้าไปดู ไหน ๆ ได้ดูกันมามากแล้วก็ดูเสียให้ถึงที่ เรสเตอรองต์นี้ตั้งอยู่ในระหว่างทางหลวงข้างหนึ่ง ทางรถไฟข้างหนึ่ง เป็นตึกสี่เหลี่ยม ด้านละสองน่าต่าง เพิงหลังเป็นครัว เพิงน่าเป็นที่คนนั่ง แลมีลานกลางแจ้งโรยศิลาสอาดอยู่ใต้ประรำเถาองุ่น มีโต๊ะเก้าอี้ทำด้วยไม้อย่างกำมลอแต่สอาดหมดจด ที่ริมเรือนนั้นมีสวนปลูกผัก อาจจะกินได้สด ๆ ในเรือนชั้นต่ำตอนข้างน่าเป็นร้านเหล้าแลห้องกินเหล้า กระไดอยู่กลางประอานห้อง เข้าของยอมให้คันจนถึงกันครัว ในครัวมีเตาก่อเตาหนึ่ง เตาเหล็กเตาหนึ่งติดไฟอยู่แล้ว ซึ่งว่าพูดได้สามภาษานั้นก็จริง อังกฤษพูดได้แต่ยายแม่บ้าน ซึ่งกำลังเป็นร่ำมนาดยวมเอาผ้าผูกลูกคางไว้ แต่แกต้อนรับแขกเก่ง พรรณาถึงเรื่องที่จะกิน ชวนให้กินถั่วฝักยาวดิบจิ้มเกลือว่าหวานนักนั้นอย่างหนึ่ง พ่อได้ลองดูสามเม็ด ของแกหวานจริง แต่จะกินอีกกลัวท้องขึ้น อีกอย่างหนึ่งอาติโช๊กสดก็ดีอีก เหตุด้วยแกใช้ให้ผัวแกไปเก็บมาเดี๋ยวนั้น ยายเมียต้มน้ำร้อน ลูกปอกอาติโช๊ก วันนี้เป็นอันได้ความว่าอาติโช๊กนี่เป็นสองอย่าง อ้ายอย่างเขียว ๆ หัวกลมที่เราเคยกินนั้นอย่างหนึ่ง รูปรีที่วางมายนขนมขิงทอด แลดูเหมือนนก

เมื่อวันที่เนเปอลนั้น มันอย่างหนึ่งต่างหากที่เดียว มันรูปร่างเหมือนหัวปลีอ่อน สีก็เขียว ๆ แดง ๆ อย่างหัวปลีอ่อน กินก็จิ้มเกลือกับพริกไทยเท่านั้น เนยนั้นทาเสียกับขนมปัง ขบตุบ ๆ หวาน ๆ พอกินได้ แต่สู้เฟนอกคีไม่ได้ มีไข่ไก่สดแลน้ำชา วันนี้กลับมาวันกว่าทุกวัน

พระสารสาสน์ (เยรินี) ซึ่งให้ไปตามแต่วานนี้ไม่ได้ตัว เพราะสายโทรเลขขาด ได้มาพบกันวันนี้ สายโทรเลขมันก็น่าจะขาดอยู่บ้าง เพราะเสานั้นใช้ไม้สนโตเท่าเสาเล้าหมู หน้าตามันช่างเหมือนเสาโทรเลขของเราชั้นที่คลั่งย่นกันอยู่จริง ๆ แต่ของเขาเห็นจะได้เปรียบเราที่ฟ้าฝนมันไม่มากมายเหมือนเมืองเรา น้ำก็เห็นจะไม่มีหลากมาท่วมให้เสาเอนเซ ได้นั่งไกล่เกลี่ยอยู่ในรถเมื่อวานซืนนี้ รุ่งขึ้นก็ได้ข่าวว่าสายขาด พระสารสาสน์นี้อยู่ที่ตำบลเมืองอาลเบงคัลระหว่างครึ่งทางไปเมืองเยนัว อยู่ในมณฑลเยนัว แกคุยว่าเปนเมืองเก่าน่าดูกว่าซันเรโม ได้นึกไว้ว่าจะไปดู ที่เอาตัวมานี่เพื่อจะไล่เลียงสอยข้อที่เราสันนิฐาน ว่าจะถูกผิดประการใด แต่ถูกเสียไม่ต้องเล่าเปนอันมาก คือเรื่องสวนออลิฟ เรื่องไร่ไม้ดอก เรื่องไม่มีอาหารในพื้นเมือง ต้องซื้อจากที่อื่นกิน เปนที่ถูกต้องหมด ได้ความพิเศษออกไปในข้อที่เรื่องยิงนก ว่าเปนยิงนกคุ่ม มีกำหนดให้ยิงได้แต่ในเขตรสามกิโลเมตเตอตั้งแต่ทเลขึ้นไป ในเข้าไปอีกห้าม แลกำหนดนี้จะสิ้นเพียงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ เหตุด้วยเปนเวลานกพักฟอง

เรื่องที่เห็นคนทำถนนอยู่เสมอ จดไว้ไม่ได้กล่าวแต่ก่อน บัดนี้เป็นอันได้ความว่าการทำถนนนี้เป็นของคอมมูนนิโล ตรงกันกับศุขาภิบาลอย่างฝรั่งที่เรียกว่ามิวนิสิเปอล (ไม่ใช่ศุขาภิบาลไทย) เป็นผู้ทำ ซ่อมที่ขยายถนน ทำพนัก ใช้เงินค่าน้ำ ค่าไฟ เป็นต้น น้ำแถบนี้เป็นอย่างชั้นใหม่ คือใช้ท่อเหล็กฝังมาแต่ลำธาร ไม่ใช่ท่ออย่างเก่าที่เรียกว่าเอเควดัก ที่เราเคยอ่านในหนังสือเรื่องราวของอิตาลี ก่อสพานโค้งมาแต่ภูเขา หลังโค้งเป็นรางน้ำ รางน้ำอย่างเก่าเช่นนั้นยังใช้อยู่ในเมืองโรมแลที่อื่น เช่นเยนัวเรายังแลเห็นได้ที่ซันโตกัมโปที่ฝังศพนั้น การทำถนนนี้เป็นที่น่าดูมาก แลเห็นได้ว่าแรกทำอย่างไร ถ้าแล้วสำเร็จหมดจะเป็นอย่างไร ถนนนี้ทำมาแต่ดึกดำบรรพ์ พ้นเข้าไปในข้างเขายากให้เป็นทาง ส่วนข้างซันริมเขานั้น เอาศิลาที่ต่อยออก ย่อยเป็นก้อนย่อม ๆ ก่อเป่นเขื่อนกันดินพัง เขื่อนเช่นนี้บางที่สูงสามวาสี่วาก็มี แต่ฟากถนนข้างริมทเลนั้น แรกทำเอาศิลาก้อนยาว ๆ ตั้งไว้เป็นระยะ ถ้าล้อเกวียนอะไรเดินเฉียดไปริมทเลมากก็โคน ถ้าที่ไหนหมิ่นเหม่มากเอาต้นหญ้ามาผูกขนาบเป็นรั้วกันไว้ แล้วคราวนี้ค่อยพยายามต่อยศิลาฟากข้างเขาออกไปก่อเป็นพนัก ถ้าเป็นของคอมมูนนิโลทำ เตี้ยหน่อย พอกันล้อเกวียนพลาดพลั้ง แต่เจ้าของทำเองก็มี ถ้าเช่นนั้นมักจะก่อสูงหน่อย มีประตูเบ็ดยึดได้กันคนไม่ให้ลงไปลุยลาย ในสวนข้างเขาต่ำกว่าทางลงไป คงมีคนทำงานอยู่ นาน ๆ มีหย่อมหนึ่งตลอดไป แต่มีพวกที่ต่อยศิลาไป

ขายสำหรับทำตึกนั้นอีกพวกหนึ่ง เพราะอิฐนี้อยู่ข้างจะแพง ศิลาถูก ถ้าหากว่าก่อผนังรอบนอกที่เปนผนังหนา ๆ ใช้ศิลา ต่อก่อเตาไฟฤๅฝาประจันห้องให้บางจึงใช้อิฐ คงจะใช้อิฐปนศิลาทั่วทุกแห่ง

โรงเรียน ชั้นปฐมศึกษาเปนของเมือง แต่มัธยมเปนของรัฐบาล การปกครอง มีแมร์ซึ่งเปนหัวน่าคอมมูน รายฎรเลือกปกครองการใช้จ่ายสำหรับตำบล ถ้าเมืองน้อยก็มีสับแมร์ แต่มีปรีเฟซึ่งเปนข้าราชการของรัฐบาลตั้งกำกับ เมืองน้อยก็มีสับปรีเฟ แต่สับแมร์ไม่ได้ขึ้นแมร์ใหญ่ ขึ้นตรงต่อสับปรีเฟแลปรีเฟ เมื่อก่อนนี้ตำรวจภูธรอยู่ในบังคับแมร์ เดี๋ยวนี้ยกไปอยู่ในบังคับปรีเฟ แมร์ที่นี่เปนโซเชียลลิสต์ แต่เขาว่าโซเชียลลิสต์ที่นี่อ่อนไม่รุนแรง จัดการในตำบลของตัวอยู่ข้างจะดีมาก ผู้ดีก็มีน้อยมีแต่คนทำงานโดยมาก เมื่อวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม ที่เปนวันใหญ่ของพวกโซเชียลลิสต์ ก็มีแห่ถืออองแดงแลเข้าแตรตามถนน แล้วก็ไปเลี้ยงกัน ไม่มีเหตุการอะไร ในเวลาเย็นวันนั้นพ่อไปที่โรงเหล้า ซื้อเหล้าให้นักเลงซึ่งอยู่ที่นั้นโดยไม่ได้รู้ว่าเปนโซเชียลลิสต์ รุ่งขึ้นฦๅกันมาก ว่าพ่อไปซื้อเหล้าให้พวกโซเชียลลิสต์กินในวันใหญ่ของเขา

รายฎรที่กินอาหาร ซุป มีผักแลมันปน ไม่ได้กินเนื้อ เจ็ดวันจึงได้กินเนื้อครั้งหนึ่ง ปลาเล็ก ๆ ได้กินบ้าง อาหารก็คงจะอยู่ในราคา ๒ แฟรงก์ ตามที่ได้ค่าจ้างนั้นพอหมด ผ้านุ่งห่มนั้นต้องขมิดแขม่โดยหาอติเรกลาภอย่างอื่น เพราะฉนั้นคนอยู่ข้างจะขัดสนพอกลั้วเกลียแต่เมืองเยนั้วว่าเจริญขึ้นมากจนท่าไม่มีที่เรือจอด เพราะเจาะปล่องทาง

รถไฟภูเขาทางเซนต์โกถาด ชาวเมืองเขาคุยว่าจะเป่นเมืองที่แข่งกันกับมาเซลส์ไปภายน่า

เรื่องที่จด ๆ เล่ามานี้ ไม่ได้ค้นจากตำราอันหนึ่งอันใด ว่าแต่โดยที่ตาเห็น เฉภาะตำบลที่ได้มาแล้ว ต้องอย่าเข้าใจว่าทั่วไปในประเทศอิตาลี เพราะที่เขตรแคนกว้างขวางแผ่นดินต่าง ๆ กัน ว่าแต่เฉภาะตอนริมทเลเมดิเตอเรเนียนนี้เท่านั้น เมื่อเห็นอย่างไรต่อไปจึงจะเล่าไปตามเรื่องที่เห็น ไม่พยายามจะให้เป่นหนังสือที่แต่งว่าด้วยเรื่องอย่างหนึ่งอย่างใดเอาแน่นอนเฉภาะเรื่อง เป่นหนังสือฝากเล่าให้ฟังอย่างกันเองเท่านั้น

คืนที่ ๔๐

วันอาทิตย์ที่ ๕ พฤษภาคม

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษไปที่สตูเดียวของมากอตที่ซึ่งอยู่ไม่ห่างกันกับวิลลานี้นัก มองสีเออดรังไปจัดไว้เป่นที่เขียนรูป เป่นเรือนอยู่ในสวนที่รก ๆ เรือนเก่า ๆ หญ้าแลต้นไม้ขึ้นตามกระไดแลตามผนัง มีห้องที่เขาจัดไว้ให้แต่งตัว การแต่งตัวอยู่ข้างประดักประเดิด เพราะสิ่งที่เปลี่ยนใหม่เช่นเข็มขัดไม่ได้รีนออกให้ได้ที่ รีนสามสี่หนจึงได้แล้ว รอกตัวที่เสื้อแลกางเกงไม่ได้ตัดใหม่ ถ้าเป่นของที่ตัดใหม่ก็เป่นสรวมไม่ได้ เพราะสรวมเสื้อชั้นในหนาเสื้อจึงได้คับอยู่สักหน่อย ถ้าหากว่าหนาวจะสรวมกักชั้นในไม่ได้ ถ้าเป่นมาออฟพีเชียลอย่างแต่ก่อนโทยก็ต้องถึงตัดเสื้ออีก แต่งเสื้อขาวสรวมเสื้อครุยสายสร้อยจุลจอมเกล้าแลช้างเผือก ตากรูช่างเขียนชอบนักว่างาม แรกยืนตั้งท่าถ่ายรูป

ถ่ายทั้งตัวหลายครั้ง แล้วถ่ายแต่หัว แล้วไล่ใคร ๆ ไปหมด ให้นั่งจงลงมือทำงาน เขียนหัวเพียงน่าอกด้วยสีดังแผ่นเล็กเป็นการลองมือเขียนถ่านแล้วประสมสี รวมด้วยกันทั้งหมดประมาณสัก ๒ ชั่วโมงจึงแล้วสำเร็จเป็นอันเลิก

มองสีเออดุรังนี้ เป็นอาการของคนช่างเขียนแท้ คือดูอะไรขยอกขยิบใจเต้นโลดในเวลาที่ชอบ ออกจะฉุน ๆ ในเวลาไม่ชอบ พอเลิกเสร็จก็ร้องเพลงดีดกระจับปี่ ตาช่างเขียนเจ้าของที่ลุกขึ้นเต้น ๆ ซึ่งมาเขียนรูปนี้ เต็มไปด้วยรูปเขียนต่าง ๆ แล้วข้างค้างข้าง กลับมาเวลาก่อนย่าย ๕ โมงหน่อยหนึ่ง ไม่ได้ไปเที่ยวแห่งใด

การที่จะไปเมืองนีซ จำเป็นต้องเลิก เพราะคิดกำหนดวันสำหรับตาช่างเขียนจะเขียนรูปไม่พอ ด้วยมะรืนนี้ตุกออฟเยนัวจะมา ได้รับโทรเลขตอบว่าจะมากินกลางวันด้วยกัน ถ้าไปนีซเสีย ๓ วันตาช่างเขียนจะมีวันเขียนแต่ ๕ วัน ฉุนขึ้นมาบางทีจะไม่ลงชื่อในรูป ก็จะเสียเงินเปล่า จะทนนั่งให้แกเสีย ๘ วัน ที่ยังเหลืออยู่อีก ๔ วัน เพราะแกต้องการสิบสอง ขอไปนั่งให้ที่ปารีส ก็เป็นที่ตกลง เพราะแกอยากจะให้เราไปที่สตูเดียวของแกเอง เพราะเหตุฉนั้น วันนี้พ่อไม่สู้มีอะไรจะเล่า วันอาทิตย์เป็นวันหยุดร้านรวงทั้งปวง แต่ความจริงไม่ใคร่จะได้หยุด ตกใจว่าหยุด แต่เปล่า ๆ

วันนี้ได้รับรูปถ่ายที่เมนโตน ซึ่งตาช่างเร็วกว่าเกาแมนนั้นขันอยู่ที่ได้ คงจะได้อันหลังที่เยี่ยมนาน ส่วนตาช่างที่ยอร์ดิเคราเที่ยวตามถ่ายอยู่นั้นก็สำเร็จพิมพ์มาทั้งขนาดกล้องของแก แลทำเป็นโปสต์การ์ดด้วย พ่อได้สั่งให้พิมพ์มาทั้งสองราย แล้วจะส่งไปให้ดู

วันนี้เห็นกุหลาบเหมือนดอกไม้จีน งามจริง ๆ ได้ขอให้ตุ๊กเขียนอีกแผ่นหนึ่ง จวนจะแล้ว หลวงสรลักษณ์เขียนลูกเธอริ ซึ่งตั้งอยู่ในโต๊ะกินเข้าแล้วแผ่นหนึ่ง แต่ดอกไม้ไม่แล้ว แกงมหมู ๒ เต็มทีไม่เคยเขียน ตุ๊กเก่งกว่ามาก ล้อนกลิ่นฝรั่งตุ๊กก็เขียนแล้วอีกแผ่นหนึ่ง พ่อได้ส่งรูปดอกไม้เหล่านี้เข้าไปแล้ว ส่วนพืชพรรณนั้น ต้องไปเอาพระสารสาส์น (เยรินี) มาขอให้ช่วยเป็นผู้จัดการ ได้ตกลงกันว่าไม้ที่ปลูกด้วยหัวกำลังเป็นฤดูลงอยู่ในเวลานี้ จะให้ได้ส่งหัวเข้าไปก่อน เมื่อที่ควรจะได้ก็ให้ส่ง แต่ไม้ที่ต้องเอาตอเอากิ่งเข้าไป ซึ่งเป็นฤดูล่าจะได้ต่อเดือนตุลาคมนั้น จะไว้คอยส่งลงเรือเมล์ที่พ่อจะกลับทีเดียว จะได้ดูแลรักษาไปได้ ส่วนไม้ที่จะส่งล่วงน่าไปก่อนนั้น พ่อสั่งให้แกพูดตรงกับกรมดำรง เมื่อได้ส่งอะไรบ้างจึงบอกให้รู้ เพราะพ่อจะไปเสียก่อน ๆ ต่อไปอีก

อนึ่งลืมบอกเมื่อวานนี้ ว่าพืชพรรณต้นไม้เหล่านี้ใช่เป็นของเกิดในตำบลนี้ เช่นต้นออลิฟ มันเป็นต้นไม้ที่ปาเลสไตน ซึ่งเป็นประเทศร้อนมากหนาวมาก นำมาปลูกที่เมืองปาเลอร์โม เกาะซิซิลีก่อนแล้วจึงนำมาปลูกที่นี่ ส้มแมนเดอรินก็มาแต่เมืองจีน ต้นกุหลายก็มาแต่เมืองเปอะเซีย มันเหมาะกับประเทศแลเลยงดีดียาวอยู่ได้ เพราะฉนั้นต้นไม้บางอย่างอาจเป็นได้ในบ้านเราดี เช่นเล็ยมังกรที่เขาปลูกปล่อยให้ยืนตามพนักหว่างลูกมหวดสีชมภูสีแดง แลสุด ๆ ตาที่นี่ เคยเป็นในบ้านเราง่ายที่สุด แต่มันตายเสียพร้อมกับพระยาสมบัติยาธิยาล (ป่าน)

---

๒ งมหมู เป็นคำแผลงว่า ช้างมงาย

ต้นกำมะหยี่ปลูกที่ไหนที่ไหนก็เป็น เดี๋ยวนี้ก็เข้าใจว่ายังมี แต่ไม่ได้ระวังรักษา จึ่งกันไปก็สาบสูญไปเสีย ถ้าขยันเล่นกันอีก รักษาพืชพรรณไว้ คงจะไปได้เท่าไร ๆ ไม่มีที่สุด พระสารสาส์นนี้ที่รู้ภาษาไทยแต่ต้องคำกรมประจักษ์เรียกว่า "อรรคภาษา" อยู่หน่อย เช่นกับแกเอ่ยขึ้นว่า รูปเทพวิญญาณแลผู้วิเศษ ผู้วิเศษนั้นเข้าใจได้ว่าเซนต์เทพวิญญาณนึ่งต้องถามว่าแปลว่าอะไร ภาษาไทยต้องกลับแปลออกเป็นภาษาฝรั่ง ว่าเอนเยล จึงได้เข้าใจ ดังนี้ พ่อสั่งให้เขียนซ้อทั้งภาษาละตินแลภาษาอิตาเลียนฤๅอังกฤษ แล้วให้มีคำอธิบายวิธีที่จะปลูกฤๅเพาะให้มียอกวิธีผสมดิน ถ้าหากว่าคำที่แปลกซึ่งไม่มีในภาษาไทยตรง ๆ ให้เขียนคำอังกฤษกำกับลงไว้ด้วย เป็นที่เข้าใจเรียบร้อยกันแล้วดังนี้

วันนี้เป็นวันที่พ่อตั้งใจจะขยลงไว้ตอนหนึ่ง จะส่งสำหรับไปเมล์วันพุฒอีกคราวหนึ่งส่งเมล์วันอาทิตย์ต่อไปตามลำดับ เพราะฉนั้น น่าจะยอกอาการต่อเสียสักนิดหนึ่ง ว่าตั้งแต่หมอได้ทายาขมูกแลยาคอมาเสมหะน้อยลงทุกวัน ขมูกโย่ร่งอยู่ไม่มีขัดข้อง นับว่าเป็นถูกแน่ ยังแต่เรื่องท้อง ซึ่งพึ่งได้กินยาหมอใหม่นี้แต่สองวัน เลิกยาเก่าหมดยังไม่ทันจะเห็นคุณว่าเป็นอย่างไร หมอที่มาใหม่เช่นนี้ กว่าจะรู้จักร่างกายคนไข้ ก็จำจะต้องช้าอยู่หน่อยหนึ่งเป็นธรรมดา แต่ควรเชื่อได้ไว้ในเวลานี้ว่า การที่มาไม่ใช่ขาดทุน ไม่เสมอตัวก็มีแต่จะดีขึ้นถ่ายเดียว

นับว่าการที่มาครั้งนี้เป็นความคิดถูกต้องและมีประโยชน์เป็นอันมาก มีโรคที่รักษาไม่หายอย่างเดียวแต่เรื่องคิดถึงบ้าน ถ้าเวลาใจรอน ๆ ขึ้นมา ตัดความสนุกและความสบายลงไปได้หมด มีทางแก้แต่นึกถึงวันกลับไปถึงบ้านใจคอจะเป็นอย่างไร นั่นและค่อยพาให้ชื่นบานยิ้มแย้ม ถ้ายอกศักราชขึ้นมาเมื่อใด ตุ๊กโกรธนักว่าใจหาย วันข้างน่ามันยังมากอยู่มากาลวันหนึ่ง พ่อยอกกรมสมมตว่า มะรืนนี้จะเหลือเรือนร้อย ตุ๊กแอบมาได้ยินตาลุกตาซันว่าอะไรร้อยหนึ่งเท่านั้นฤา ครั้นได้ความว่าร้อยเก้าสิบเก้าวันก็สั่นหัว แต่ที่จริงพ่ออ่อยแล้วตัดลบเลข ๒ เป็นเลข ๑ เสียเท่านั้น อย่าเอา ๓๐ เข้าไปหาร ถ้าเอา ๓๐ หารเข้าเมื่อไรก็ใผ่อ ที่จริงจะนับว่าวันมันช้าก็ไม่สู้ช้านัก แต่วันมันมากเอง ถ้าเลี้ยงเด็กก็โตได้ฉันใด ขอยกันเท่านั้นที

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๓

คืนที่ ๔๑

เมืองซันเรโม

วันจันทร์ที่ ๖ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ร้อนจนห่มผ้าแขลงเกตผืนเดียวกับผ้าลินินนี้ก็พอ นึกเย่นห่วงอยากจะไปเที่ยวมอนติกาโล เลยนอนอีกไม่หลับ ได้จดหมายบอกให้จรูญไปนัดช่างว่าจะไป ๔ โมง เพราะเห็นว่าตื่นแต่ ๒ โมงเวลามิถมไปที่จริงวันนี้ก็แต่งแต่ตอนบน การที่นั่งให้เขียนรูปนี้ นับได้ว่าเป็น "ถูก" นั่งให้เขียน ตามที่กรมหลวงวชิรญาณวินิจฉัยเมื่อวันจะมาคราวนี้ ว่าขืนซ่องว่าคำ "ถูก" ใช้ได้ข้างที่แต่ว่าที่ว่าไม่ผิดนั้นคำเดียว ถ้าเอาต่อเข้ากับคำอื่นแล้ว ใช้แต่ในทางข้างร้าย หมายความเย่นจำใจขืนใจทุกอย่าง เช่นถูกเฆี่ยนถูกเกณฑ์ถูกนินทาเป็นต้น เพราะฉนั้นคำที่ว่า"ถูก" นี้ จึงใช้พูดติดปากมาในครั้งนี้ นั่งเมื่อยขั้นเอว จำจะต้องวางหน้าเฉียตาก็ต้องจ้องอยู่แห่งหนึ่งแห่งใดตามที่แกจะสั่ง เหลียวไปสักประเดี๋ยวก็ถูกเรียก เวลาที่จะอยู่นี่ต่อไปมากน้อยเท่าใด ยกเสียแต่พรุ่งนี้วันเดียว จะต้องยกให้แกวันละชั่วโมงครึ่งไปหาสองชั่วโมง แต่ท่วงทีจะเขียนดีจริง ๆ ตั้งต้นขึ้นก็เค้าดีเสียแล้ว แต่จะเขียนหัวให้ได้ที่อย่างเดียวในสิ่งแผ่นเล็ก จะต้องนั่งถึง ๓ วันจึงจะแล้ว ยังจะต้องเขียนรูปยืนเต็มตัว อย่างเล็ก ๆ ดูเสียก่อนอีก แกว่าวันหนึ่งแต่น่าจะไม่แล้ว

พระบรมรูปเสด็จบ้านช่างเขียน มิสเตอร์มาร์กอตตีถ่าย

ต่อที่เขียนเค้าสองอย่างนั้นสำเร็จ จึงจะได้ลงมือเขียนรูปใหญ่ ที่จะเขียนจริง ๆ นั้นต่อไป แกจะต้องการวันมากที่สุดจึงจะเขียนดี แต่มีเวลาไปนั่งให้แกเพียงแปดครั้ง นัดไว้ว่าจะไปแถมที่ปารีส แกก็ยังบ่นหยุมหยิมอยู่ ตาเจ้าของห้องเขียนรูปนั้น คล้ายท่านผู้หญิงพริ้ง พระยาธรรมจรรยา[1] เลยเรียกกันว่าตาพริ้ง ประจบตาครูช่างเขียนมาก วันนี้ตาครูรักขึ้นมาอย่างไร อนุให้มานั่งในห้องเขียนด้วย เขียนไปเขียนมาเหลียวหน้าไปอีออกับตานั่น โคตลุกขึ้นยืนขอรักกะผมเต็มที่ ดูช่างนับถือกลัวเกรงกันนี่กระไร ที่จริงตาพริ้งแกอยู่ข้างเอือกับพ่อมาก ในที่ห้องแต่งตัวอุส่าห์เก็บดอกไม้ดอกไล่มาเสียบขวดไว้ให้ แอบไปถ่ายรูปรถที่ไปเมื่อไรก็ไม่รู้ พิมพ์โปสต์การ์ดมาให้ออกจะแมว ๆ ได้ส่งมาให้ดูด้วย แกยอกว่าเสียดายรูปเขียนของแกที่กำลังไปโชไม่ได้ให้พ่อดู ตาครูชมว่าผมออกจะดี ๆ

ออกจากโรงช่างเขียน ไปตามทางเดิม ซึ่งที่แท้มันมีทางเดียวเท่านั้น แปลกแต่จะไปซ้ายฤาไปขวา ทีคือนข้างหนึ่งก็เป็นทเล ข้างหนึ่งก็เป็นภูเขา ผ่านที่ซึ่งได้ไปแล้วทุกตำบล จนถึงปรอมินาดเมนโตน แล้วจึงได้เป็นอันได้ไปทางใหม่ต่อไปอีก ตั้งแต่เมนโตนไปจนกระทั่งถึงมอนติกาโล มีรถรางไฟฟ้าเดินตลอด บ้านเรือนก็ติด ๆ กันไป ไม่เปลี่ยวเหมือนข้างอิตาลี ตามริมทเลก็งามกว่าตอนข้างอิตาลีมาก มีแหลมต่ำยื่นลงไป มีภูเขาย่อม ๆ วิลลางาม ๆ ไปไม่เท่าไรก็ถึงแคน

---

๑ พระยาธรรมจรรยา ฯ เจริญ บุรณสิริ เปรียญ

ต่อแดนมอนาโคกับฝรั่งเศส แย่งกันด้วยลำห้วยเหมือนกัน ห้วยนี้เป็นห้วยใหญ่ ปากห้วยออกจะเป็นอ่าว ๆ มีแหลมยื่นแรง อยู่ข้างแดนฝรั่งเศสดูงามมาก มีเรือยอชลำหนึ่งกำลังแล่นออกจากมอนติกาโล ได้ข่าวว่าเป็นเรือแกรนด์ดุ๊กโอลเดนเบิค มาทั้งครอบครัวหมดด้วยกัน ชายทเลแถบนี้ไม่เห็นมีหาดขาวฤๅเหลืองแห่งใดเลย เป็นหาดดำ ๆ ทั้งนั้น ต่อเข้าใกล้จึงเห็นว่าเป็นก้อนกรวดกลม ๆ เล็ก ๆ ทุกแห่ง เป็นหาดกรวดไม่มีหาดทราย ที่ซึ่งเป็นหาดทรายอยู่ข้างเล็กน้อยก็ตั้งเป็นที่อาบน้ำ ใช้เรือนฝาผ้าเป็นที่สำหรับผลัดผ้าผลัดผ่อน ตั้งแต่เข้าแดนมอนติกาโลแล้วเป็นบ้านเรือนกำแพงพนักอย่างงามตลอดไป ทั้งมีวิลลา มีตึกร้านขายของแน่นหนาตลอดจนถึงคะสิโน คือโรงบ่อน ที่โรงบ่อนนี้ทำงามอย่างยิ่ง มียอดกลมยอดแหลมซับซ้อน มีโฮเตลปาริสซึ่งเป็นโฮเตลใหญ่สำคัญ และมีเรสเตอรองต์ทั่วไปทั้งด้าน ภูเขาที่อยู่ด้านหลังรูปร่างก็งาม สูงตระหง่าน มีตึกรามเต็มไปตามเชิงเขา ในหว่างเขาและโรงบ่อนนั้น มีสวนปลูกป่ามและไม้ดอก เป็นปรอมีนาดสำหรับคนเดินเล่นนั่งเล่นใหญ่โต รถเราไปถึงหยุดที่โฮเตลปาริสเวลาย่ายโมงเศษ แต่เรื่องเวลานี้ไม่แน่ เขาใช้ต่างกัน เมื่อเวลาเราออกจากซันเรโมเที่ยงครึ่ง เมื่อไปถึงเมนโตนก็เที่ยงครึ่งเหมือนกัน เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะอิตาลีใช้เวลากลางยุโรป คือเวลาเขานัดกัน ใช้ให้เหมือนกัน แต่เมนโตนเขาใช้เวลาของเขาเอง

พ่อเดินถ่ายรูปคอยให้เขาจัดกับเข้าแล้ว ต่อกินกลางวันแล้วจึงจะเข้าไปดูในโรงบ่อน เวลานี้คนน้อยลงแล้ว เพราะเป็นปลายฤดู โฮเตล

นั้นคงเย็ดอยู่เสมอจริง เพราะเล่นเย้ยไม่มีเวลาหยุด แต่ถ้าคนน้อยเขา ก็ยึดห้องเสียข้าง เราไปก็ต้องไปเย็ดห้องที่เขายึด อาหารที่มาเลี้ยงนั้นก็หรู พ่อได้ส่งเมนูเข้ามาให้ดู เมนูนั้นไม่อธิบายให้เข้าใจได้ว่าหรูอย่างไร คือพวกแกล้มที่กินก่อนอาหารอื่น ๆ นั้น จัดลงในถาดเงินเป็นหย่อม ต่าง ๆ เหมือนลายสวน ปลาที่จะกินก็เอามาทอดด้วยถาดเงินอย่างทำเย็ด[๒] ฉู่ฉ่าในห้องนั้นเอง เนื้อที่จะเอามาก็จัดเป็นเขาโง้งสองข้าง ยกเอามาอวดเสียก่อน แล้วจึงเอาไปตั้งไฟบนเตาเงิน แล้วจึงหั่นมาแจกมีเกินซ้ำให้ตักเติม เนื้อเค็ม ลิ้นวัว ไส้กรอก หมูแฮม ปนกันในถาดเดียว แต่เอาวุ้นยาแนวให้เป็นลายกระเบื้องแตก ลูกไม้ ลูกสตรอเบอรี่เจือน้ำตาลมาเสร็จใส่ในหม้อน้ำแข็งโต โล้เอามาแจก ลูกแป๊ร์ที่หวานอย่างสุกงอม มันเป็นอย่างทำท่าให้น่ากินทั้งนั้น

ในที่นี้น่าจะเล่าเรื่องเมืองมอนาโค ซึ่งน่าที่ลูกจะยังไม่รู้ว่าเรื่องราวเป็นอย่างไร เพราะเมืองมันเล็ก ชื่อดังแต่ย่อนเย้ย เมืองนี้ตั้งอยู่ริมทเลเมดิเตอเรเนียน อ่าวเดียวซึ่งมีเขาสูงล้อมอยู่โดยรอบ นอกจากแหลมสองแหลมนี้แล้วเป็นเขตรแดนฝรั่งเศสล้อมอยู่ทุกด้าน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นเมืองเอกราช ไม่ได้ขึ้นกับฝรั่งเศส มีเจ้าครองเมืองในเวลานี้ชื่ออาลเบิตที่ ๑ มีอำนาจที่จะทำเงินทำสแตมบของตัวเอง มีราชสำนัก มีทหารรักษาพระองค์ ๖๐ คน แต่งเสียหรูจนถึงใส่ถุงมือหนังลูกแกะอย่างเต้นรำ ผลประโยชน์ที่ได้นั้น ได้จากย่อนเย้ยเป็นอย่างมากกว่าทางอื่น เมืองมอนาโคที่ตัวเจ้าอยู่นั้น ตั้งอยู่แหลมฟากข้างหนึ่ง

๒ คือทำเบ็ดอย่างที่เจ้าพระยาสุรวงศวัฒนศักดิ์ ได้ตำราเข้ามาจากปารีส

มอนติกาโลอยู่แหลมฟากข้างหนึ่งตรงกันข้าม การปกครองส่วนข้างมอนติกาโลนั้น มิกัมปนีรับผูกขาดก่อสร้างแลปกครองที่ดินเป่นสิทธิขาด ชั่วแต่เสียเงินให้เจ้ามอนาโคตามกำหนด ค่าน้ำค่าไฟมิวนิสิเป่อลจนตลอดตำรวจภูธรที่รักษาโรงย่อน เป่นของกำปนีเขาจัดแลยังคับบัญชาเก็บผลประโยชน์ทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เขตรแดนนอกจากที่บริสัทสัญญาเช่านั้น ฝรั่งเศสเข้ามารับจัดการเก็บภาษีอากร ยังคับบัญชาตำรวจภูธร ตั้งศาลพิจารณาความ ถ้าจะมีความอุทธรณ์ก็อุทธรณ์ไปปาริส แต่ผลประโยชน์ที่เก็บนั้น เก็บในชื่อเจ้ามอนาโค เมื่อเหลือจากจัดการปกครองมากน้อยเท่าใด เป่นของเจ้ามอนาโค เพราะฉนั้นการปกครองไม่ผิดอะไรกันกับเมืองของฝรั่งเศส การที่ฝรั่งเศสต้องทำเช่นนั้น เพราะเมืองเข้าไปจมอยู่ในหว่างเขตรแดนฝรั่งเศส ถ้าไม่จัดการรวมกัน มีการลักลอบภาษีอากรเป่นต้นที่รักษาไม่ได้ เจ้ามอนาโคมีอำนาจที่จะตั้งทูตไปประจำอยู่เมืองฝรั่งเศส แลรวมเมืองสเป่นด้วย ไปการงานก็เข้าในหมู่เจ้านาย เจ้าคนนั้นชอบการเที่ยวทเล มีเรือยอชไปเที่ยวงมอะไรต่ออะไรในทเล ปรากฏชื่อบ่อยๆ ว่าเป่นนักปราชญ์ เล่าเรื่องมอนาโคให้เข้าใจพอเป่นสังเขปเท่านี้ คราวนี้จะว่าด้วยบ่อนซึ่งได้เข้าไปดูนั้นต่อไป

การตรวจตราบ่อนนี้กวดขันมาก เด็กอายุต่ำกว่า ๒๐ ห้ามไม่ให้เข้า เพราะเหตุฉนั้นชายอรุพงษ์ไปด้วยจึงต้องอยู่ข้างนอกกับรพี พ่อเข้าไปแต่กับบริพัตร จรูญ เยนตรา สิทธิ[๓] เมื่อเข้าไปถึงมุขน่าต้องเลี้ยว

๓ คือ หม่อมนเรนทรราชา ดำรัสเรียกตามนามเดิม

ห้องข้างซ้าย ซึ่งมีกระดานกั้นเป็นคอกสามด้าน มีเจ้าพนักงานนั่งเก้าอี้อยู่ที่โต๊ะเขียนหนังสือเรียงเป็นแถวเต็มไป มีผู้ออกมาซักถาม ว่าชื่อไร มียศศักดิ์อย่างใด อยู่ที่ไหน ยอกแล้วไม่เชื่อ ต้องเรียกเอาตัวไปตรวจสอบอีก เมื่อไม่ถูกพิกัดต้องห้ามแล้ว จึงเขียนตั๋วอนุญาตให้เข้า ตั๋วอนุญาตนั้นใช้ได้เฉภาะชั่ววัน มีนัมเบอ แต่พ่อนั้นเมื่อยอกเขารู้แล้ว ก็เขียนแต่ชื่อลงในตั๋ว ไม่ต้องถามที่อยู่ที่ยัง ตั๋วก็ไม่ส่งให้ เจ้าพนักงานโคดเข้ามานำเสด็จพาเข้าไปในฮอลที่เป็นห้องกว้าง คนเดินกันเกลื่อนกลุ้ม แล้วเลี้ยวข้างซ้าย ไปเข้าประตูขวา ที่นั่นมีสามประตู เจ้าพนักงานอยู่ที่ประตูนั้น ค้นคว้าเรียกเอาใบอนุญาตเก็บรวมไม้เท้ากล้องถ่ายรูปหมด แล้วจึงปล่อยตัวเข้าไป พอเข้าในประตูยังคับให้ถอดหมวกในห้องกลางนั้นมีโต๊ะ ๕ โต๊ะ ตั้งเหมือนลูกยาดเลขห้า โต๊ะนั้นยาวกลางโต๊ะเป็นเครื่องหมุนเลข หัวโต๊ะท้ายโต๊ะเป็นตรางตัวเลขแลหนังสือเช่นที่เขียนตัวอย่างมาให้ดู แต่ที่เขียนนั้นซักเดียว เป็นเช่นนี้ทั้งสองซีก ตรงที่หมุนลูกยาดกลางนั้นแหวะโต๊ะหว่ำเข้าไป มีคนนั่งหมเข้าไปในโต๊ะข้างละสองคน นั่งอยู่หัวโต๊ะข้างละคน รวมเป็น ๖ คนด้วยกัน เรียกว่าครุบีเย ถ้าจะแปลภาษาไทยอย่างย่อน ๆ เห็นจะเป็นหัวเบี้ยสำหรับรับเงินจ่ายเงิน คนที่เป็นหัวเบี้ยนี้ว่าเป็นการยากลำบากมาก เพราะมีลูกค้านั่งเล่นอยู่รอบโต๊ะ ซ้อนกัน ๒ ชั้น ๓ ชั้น ว่าต้องเปลี่ยนย่อย ๆ ชั่วโมงละครั้งฤาอย่างไร มีอีก ๒ คนเรียกว่า อัมไปร์ เป็นนายย่อนผู้ตราสินนั่งอยู่ในระหว่างครุบีเย กลางโต๊ะทั้งสองข้าง แต่ค่อนออกมาข้างหลังเก้าอี้สูงอาจจะแลเห็นได้ทั่วทุกโต๊ะ อัมไปร์นี้สำหรับวินิจฉัยในข้อถุ้มเถียง

คอยเอ็ดยายแก่ที่จะรวบเงินผิด ๆ ถูก ๆ เปนต้น นอกนั้นยังมีโปลิศลับเดินวนอยู่รอย ๆ โต๊ะ ถ้าเงินตกลงห้ามไม่ให้เก็บ โปลิศลับเปนผู้เก็บนำไปส่งอัมไปร์ อัมไปร์วินิจฉัยว่าเปนของใครจึงจะรับไปได้ เจ้าพนักงานเช่นนี้มีทุกโต๊ะ

ถัดเข้าไปจากห้องกลางมีอีก ๓ โต๊ะ ในสามโต๊ะนี้ดูเปนเล่นชั้นราคาแพง ห้องนอกใช้เงินมากใช้ทองข้าง แต่ห้องในนี้ใช้ทองทั้งสิ้น คราวนี้ต่อไปตามยาวข้างริมน้ำเกิดห้องขึ้นใหม่ ซึ่งพวกเราที่เคยมาแล้วตั้งแต่พ่อเปนต้น ไม่เคยเห็น ได้ถามจึงได้ความว่าพึ่งทำขึ้นเมื่อ ๕ ปีนี้ มีห้องสำหรับเดินปูพรมแต่งสรวย คั่นกันกับห้องที่เล่นเบี้ย ตั้ง โต๊ะ ๓ โต๊ะ ห้องมุมลึกเข้าไปข้างใน ๒ โต๊ะ รวมด้วยกันทั้งสิ้นจึงเปน ๑๓ โต๊ะ แต่การที่เล่นนั้นเปนสองอย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่าโรลลุเต คือหมุนลูกยาด อย่างหนึ่งเรียกว่าตรองเตเอต์ คาตรองต์ คือเล่นไพ่ แต่เล่นไพ่นี้ดูน้อยกว่าเล่นหมุนลูกยาด

วิธีที่เล่นนั้น แต่เดิมเข้าใจกันว่าจะเล่นจัด ๆ ใคร ๆ ที่มาดูแล้วกลับไปเล่ากันว่าเล่นอย่างเซอะ ๆ ฝรั่งไม่เคยเล่นเบี้ยก็สนุกกันไป แต่ครั้นเมื่อได้ถามเข้า ดูมันเล่นสนุกมาก มีทางได้ทางเสียกันถึง ๑๗ อย่าง พ่อช่างไม่อยากเล่าเสียเลย ถ้าใครเอาไปลองเล่นเข้าแล้วไปติดใจ ก็จะกลายเปนพ่อเปนผู้ส่งวิธีเล่นเบี้ยอย่างฝรั่งเข้าไปให้ ทั้งพ่อเชื่อว่าลูกของพ่อมีวิไสยตามพิชพันธุ์ ในข้อที่ไม่ชอบเล่นเบี้ยอยู่ด้วยกันเช่นนี้

ไปเดิน ๆ ดูอยู่วันนี้ จรูญแอบคอดเอาเงินวางตาที่ใช้ต่อเดียว ๒ เหรียญ ที่ใช้ ๒ ต่อเหรียญ ๑ ผเอินถูก ได้ ๑๕ แฟรงก์ สังเกตดูอาการกิริยาคนที่ไปเล่นนั้นมีต่าง ๆ ที่เป่นแต่ท่าไปลองสนุกก็มี ที่เป่นแต่เล่นฉายฉวยพอถูกแล้วเลิงออกก็มี ที่เล่นดมดิงหน้าน่วัวขมวดก็มี ผู้หญิงเล่นมากเท่า ๆ กับผู้ชาย ในนั้นมีที่ขายขนมขายน้ำชาหลายแห่ง ห้ามไม่ให้สูบบุหรี่ที่ในห้องย่อน แต่ถ้าออกไปห้องของกินนั้นแล้วสูบได้ ทางขึ้นไปชั้นบนที่ฮอลนั้น ใช้ผ้าขึงหมุนอยู่เสมอ เวลาจะขึ้นไปข้างบน ชั่วแต่ก้าวขึ้นไปยืนบนผ้า ไม่ต้องเดินต่อไปอีก ผ้าที่เป่นสพานนั้นก็พาตัวเลื่อนขึ้นไปถึงพื้นชั้นบน แต่เวลาจะลงมาต้องลงทางกระไดตามธรรมเนียม บนนั้นพ่อเคยขึ้นไปเห็นแต่ก่อนแล้วเป่นห้องเก็บหนังสือ สำหรับขึ้นไปอ่านกันตามชอบใจ

กลับจากในย่อนมาเดินถ่ายรูปตามแถบข้างริมทเล เป่นพื้นลานสูงต่ำเป่นชั้น ทำงดงามสำหรับมาเดินเล่น ที่ริมทเลมีหลุมสำหรับปล่อยนกพิราบขึ้นมายิง ซึ่งเวลานี้ไม่มีใครยิง แถบนี้ซึ่งเป่นที่เลื่องฦๅกันว่าคนที่เล่นเบี้ยฉิบหายเสียอกเสียใจ มักจะมายิงตัวตายฤๅโดดน้ำตาย สเตชั่นรถไฟอยู่ในใต้พื้นซานแห่งนี้ มีลิฟต์สำหรับขึ้นลง แต่พ่อไม่ได้ไปรถไฟ จึงไม่ได้ขึ้นลงทางลิฟต์นั้น เดินลอดมาทางใต้ที่เป่นปล่องทางเดิน แล้วไปดูสวนแลเรสเตอรองต์อีกแห่งหนึ่งซึ่งหลังคาเป่นแชก ๆ แล้วจึงลงไปตามถนน ถึงร้านซึ่งเป่นหลังคาคลุมตลอดเป่นที่เหล่าชายหนุ่มหญิงสาวเขาไปกรอกัน กินเข้ากันที่นั่น ได้ซื้อของบ้างเล็กน้อยทั้งดอกไม้ เพื่อจะทดลองให้ส่งมาซันเรโม แต่เจ้าของ

ว่าส่งมาไม่ได้ ในวันนี้ เพราะจะต้องเสียภาษีตรวจตราอะไรกันเสียก่อน พรุ่งนี้จึงจะส่ง พ่อได้ซื้อทองร้อยแฟรงก์ ซึ่งไม่ได้ใช้กันที่อื่นนอกจากใช้สำหรับเล่นเบี้ยส่งมาให้ ทองอย่างนี้ถึงมีก็ไม่ได้ใช้กันมาก ออกจะหายาก กับสแตมป์มอนาโคอย่างละ ๒ แผ่น ให้ลูกแผ่นหนึ่ง ให้เก็บไว้ให้พอแผ่นหนึ่ง กับโปสต์การ์ดซึ่งพอเห็นเค้าแต่มันไม่ใคร่เหมือนจริง ได้ถ่ายรูปไว้มี กลับมาตามเคย ไม่ต้องเล่าอันใด

ลืมเล่าถึงเรื่องเครื่องประดับตกแต่งบ่อนนี้ งามวิจิตรเหลือเกินนัก ทั้งยนทั้งเขียนทั้งศิลาลายสลักไม้ โคมที่แขวนห้อยเป็นเพื่องระย้าน่าเพลิดเพลินจริง ๆ เดินไปเดินมาก็ให้ย่นร่ำไปว่ามันไม่น่าเป็นบ่อนน่าจะเป็นรั้วเป็นวังมีงานเต้นรำฤๅอะไรทำนองนั้น พ่อไม่พยายามที่จะพรรณา ที่จะไม่จบ เอาแต่เท่านี้ที

คืนที่ ๔๒

วันอังคารที่ ๗ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้เวลา ๕ ทุ่ม ตุ๊กออฟเยนัว แลปรินซ์ออฟอุดิน ลูกชายผ่านที่นี่ ไปยอร์คิเครา ได้ให้รูญลงไปคอยพบ เพื่อจะนัดหมายกันในเรื่องวันนี้ ครั้นเวลา ๕ โมงให้บริพัตร เจ้าพระยาสุรวงษ์ กับรูญนำรถโมเตอคาร์ ๒ หลังไปรับ มาถึงเวลาเที่ยง เพราะระยะทางไปมากับที่นี่ครึ่งชั่วโมง พ่อลงไปคอยรับที่กระได ตุ๊กออฟเยนัวแปลกไปเป็นอันมาก แก่ร่ำกว่าแต่ก่อน หัวล้านหมดที่เดียว เรียกได้ว่าไม่มีเหลือ เฟอดินันด์ ลูกชายนั้นคงอยู่อย่างเดิม ตกลงนัดกันว่าจะไป

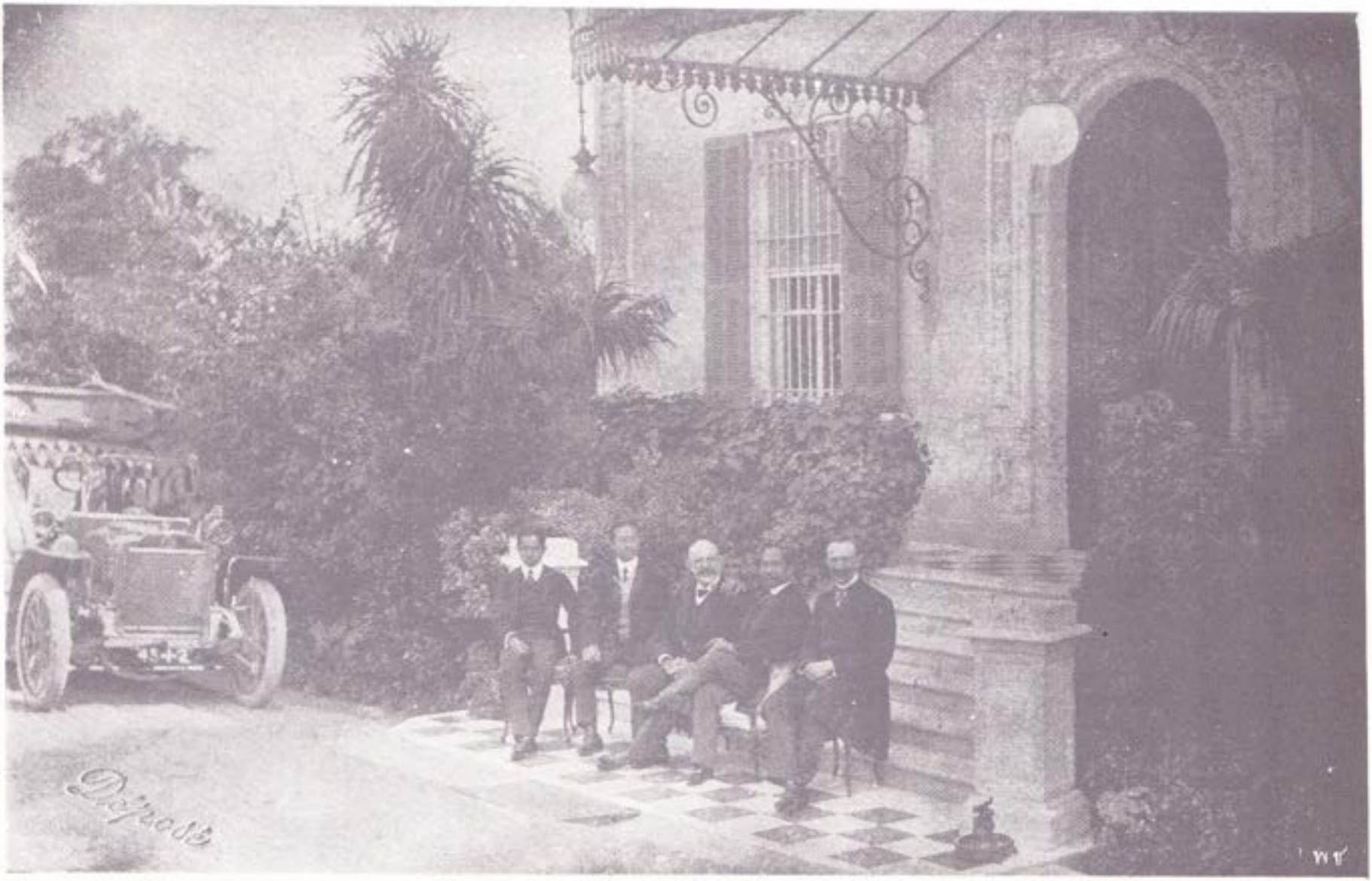

พระบรมรูปถ่ายกับดุ๊กออฟเยนัว แลเจ้านายอิก ๓ พระองค์ ที่ซันเรโม

ตุรินวันที่ ๑๔ ตามกำหนดเดิม แต่ระยะทางถึง ๙ ชั่วโมง กำหนดจะออกจากที่นี่ ๔ โมงเช้า กลัวจะถึงดึกไป จึงจำเป่นต้องใช้รถไฟพิเศษ ทางที่จะไปตุรินมีสองทาง คือกลับลงไปทางเยนัวทางหนึ่ง ไปทางซาโวนาซึ่งเป่นทางใหม่ทางหนึ่ง ตุกยอกว่าไม่สู้ดีแต่ย่นเวลาเข้าได้ จึงตกลงเป่นจะไปทางนั้น พ่อจะไปอยู่โฮเตลแต่แกไม่ยอม จะเอาเข้าไปไว้ในบ้าน ยิดไม่หลุดเลยต้องตกลง ซ้ำต้องขยายวันออกไปอีกวันหนึ่งด้วย เพราะจะมีฟลอรัลโซ ว่าเดี๋ยวนี้เริ่มฝนตก เขาถือกันเป่นสุยส์ติชั่น ว่าถ้ามีฟลอรัลโซเป่นต้องฝนตก บางทีจะได้ดูโซวัวฤาโซหมาด้วย แต่ไม่แน่ เมื่อเพิ่มวันเช่นนี้จำจะต้องขาดวันที่ยาเดนไปอีกวันหนึ่ง ลางทีตาหมอจะฉุน แกช่วยกันเกลี้ยกเกรี้ยว ๆ ว่าหมอกวดขันนัก อากาศมันเป่นกะย่อนกะแย่นชอบกล ได้ข่าวว่าในปารีสหนาวแลฝนตกแฉะ ที่ยาเดนยาเดนร้อนจัด ที่ตุรินหนาวกว่านี้ แต่ไม่หนาวมากนักฝนตกแฉะ ว่าตามความจริงแล้วที่นี่กำลังสบาย หนาวเท่ากับหนาวเมืองไทย ไม่ต้องผิงไฟ ห่มผ้าแพรลงเกตผืนเดียวพอสบายเย็นเท่า ๆ กับกรุงเก่า มีอีกอย่างหนึ่ง แต่กรุงเก่ามีลมพัดพาให้หนาว นี่ไม่มีลม กินเข้ากลางวันด้วยกันกับตุกแลคนที่ตามเสด็จสองคน แล ถ่ายรูปด้วยกันกับตุกแลลูกชาย ชายบริพัตรลูกเอียด นับว่าเป่นรูปหมู่ที่ได้ถ่ายด้วยกันครั้งที่ ๓ รูปถ่ายครั้งแรก ๒๗ ปีมาแล้ว ถ่ายครั้งที่สอง ๑๐ ปีมาแล้ว ดูก็ขันดี ตุกออฟเยนัวเป่นเจ้าฝรั่งคนแรกที่เข้าไปบางกอก นับว่าได้พบเจ้าที่เป่นรอแยลปรินซ์ครั้งที่ ๑ ครั้นเมื่อมายุโรป

คราวก่อนก็ได้พบตุ๊กออฟเยนัวก่อนใคร ๆ หมด ไปรับที่เวนิศ ครั้งนี้ก็พบก่อนใคร ๆ หมด บอกข่าวว่ากวินเซเลนาประชวรมาประมาณสัก ๔๐ วันแล้ว เป็นไข้อย่างอ่อน ๆ หายแล้วเป็นอีก ดัชเชสคาออสเตอก็ประชวรมาก เวลาบ่าย ๓ โมง พ่อกับตุ๊กออฟเยนัว แลเจ้าพระยาสุรวงษ์ขึ้นรถโมเตอคาร์หลังหนึ่ง ชายบริพัตรกับปรินซ์ออฟอุดินแลพวกเขา ๒ คนขึ้นรถอีกหลังหนึ่ง ไปส่งที่บอร์ดิเครา ตุ๊กเล่าถึงคะสิโนที่ออสเปดาเลตีว่าการที่สร้างขึ้นนั้นมีกันปนีเขาคิดจะตั้งแข่งมอนติกาโล จึงซื้อที่ดัดทางขึ้นไปสร้างเมืองใหม่ที่เดียว เหนือเมืองเก่าขึ้นไปบนเขา แต่ครั้นเมื่อขออนุญาตรัฐบาลที่จะเล่นเบี้ยรัฐบาลไม่อนุญาต จึงได้ตกลงเป็นอันค้างเดี๋ยวนี้จะใช้เป็นอะไรไม่รู้ รถไฟทางนี้พึงจะทำเมื่อสามสิบปีมานี้เอง ได้เคยมาเข้าถ้ำเมื่อรถไฟยังไม่แล้ว เดิมไม่คาดว่าคนจะไปมามาก จึงไม่ได้คิดวางรางเป็นสองสาย เดี๋ยวนี้เกิดร้องกันว่าไม่พอ รางเดียวช่วยการต้องหยุดหลีกกัน ทางข้างฝรั่งเศสมาจนกระทั่งถึงเมนโตน เขาทำเป็นสองสายมาแล้ว เดี๋ยวนี้กำลังเอะอะ ฝรั่งเศสเร่งจะให้ทำตอนตั้งแต่เมนโตนมาเวนติมิเคลีย นานไปคงต้องเป็นสองสายตลอดกัน เมืองตามแถบนี้ไม่ได้มา ๕ ปีก็แปลก เหตุด้วยต้องทำใหม่อยู่เสมอ เพราะคนต่างประเทศมาเที่ยวที่ไหนชินแล้วอยากจะหาที่อื่นเที่ยวต่อไปอีก ก็เกิดโฮเตลแลเรสเตอรองต์ต่อ ๆ กันไป พวกโซเชียลลิสต์ที่ไม่กล้ากำเริบในที่นี้ เพราะไม่มีโรงแฟกตอรี คือที่ทำการใหญ่ ๆ ซึ่งมีคนสำหรับรับจ้างทำงานมาก ๆ นั่นอย่างหนึ่ง ถ้าทำอะไรหยุกหยิกขึ้น รู้ถึงคนต่างประเทศไม่มีใครมาเที่ยว ขาดผลประโยชน์เข้าก็ต้องหยุดไปเอง

ยังนี่เปนยังที่คนมาเที่ยวยังไม่หมด เพราะหนาวล่า ถ้าตามธรรมดาหมดแล้ว ต่อเดือนมิถุนายนแลกรกฎาคมจึงจะมีพวกอายน้ำทเลมาอีกต่างหาก โฮเตลที่ตุกมาอยู่นั้น ชื่อว่าโฮเตลคัย อยู่บนเขา ทางขึ้นทำงามดีจริง ๆ ทยไปทยมาสักสามทย ข้างทางนั้นเต็มไปด้วยไม้เลื้อย ดอกสีต่าง ๆ รูปต่าง ๆ ราวกับว่าเอาแพรดวงต่าง ๆ ตาดขึ้นไปตลอดหนทาง โฮเตลนั้นทำใหม่เอี่ยมพึ่งแล้ว ไม่มีอะไรเศร้าหมองเลย มีลิฟต์ไฟฟ้าเหมือนพระที่นั่งอัมพร จนคิดถึงซายอุรุพงษ์ที่ไม่ได้ไปด้วย เห็นลิฟต์ที่ไหนฉนที่นั่น ว่าไม่เหมือนพระที่นั่งอัมพร ที่นเหมือนก็ออกงานออกการเสียไม่ได้มา ห้องที่อยู่กว้างใหญ่ ใช้กั้นฝาไม้มีม่าน เฟอนิเชอก็สรวย ไปนั่งพูดกันอยู่หน่อยหนึ่งลากลับลงมา เพราะเขาจะกลับเมืองตุรินข่าย ๕ โมง จะถึง ๗ ทุ่มเศษฤา ๘ ทุ่ม อันที่จริงก็น่าขอยใจเปนอันมาก ที่อุส่าห์ทรมานกายมาหา ออกจากตุรินวันที่ ๖ เวลาข่าย ๓ โมง ตรงมายอร์ดิเคราไม่ได้แวะแห่งใด ถึง ๒ ยาม ขากลับนี้จะตรงไปตุริน

เห็นเวลายังพอ พ่อเลยไปเที่ยวเวนติมิเคลีย ทั้งที่แต่งเสื้อครุยลอมพอกกล่าวคือเสื้อฟรอกโก๊ตแลหมวกสูง คนที่นออกจะอยู่ข้างทิ้ง เพราะไม่มีใครใช้กัน ใช้แต่พวกเราเจ้านาย พอลงไปถึงตลาด เจอรพีแลอุรุพงษ์กับเกาวแมนเดินก้าอยู่ในถนนแล้ว จับตัวรพีกับอุรุพงษ์ขึ้นรถ เกาวแมนเลยตีกินกลับ ไปถึงเวนติมิเคลีย ลงเดินหน่อยหนึ่งไม่เห็นมีอะไร ได้แต่ถ่ายรูปแลแวะซื้อโปสต์การ์ดที่ร้านกลางถนน

เรื่องร้านกลางถนนนั้นพ่อไม่เคยเล่าเลย แลมีอ้ายอะไรหยุม ๆ หยิม ๆ ตามถนนทั้งกระเล่าหลายหนแล้ว แต่ข้ามเสียเลยลืมจนระคุมหมวดไม่ติด น่าจะกล่าวเปนปกิณณกะ ร้านโปสต์การ์ดเช่นนี้มีทุกเมืองตามหัวมมถนน ถ้าจะพูดให้เข้าใจชัด น่าจะต้องกล่าวเทียบตำบลกับยางกอก พวกร้านขายโปสต์การ์ดนี้ ควรจะตั้งที่แท่นรองเสาชิงช้า ฤๅในสี่กั๊กเสาชิงช้า ถ้าที่สวนภูสิต ควรจะตั้งที่เว้าน่าประตูถนนพุดตาลต่อกับเยญมาศ รูปพรรณสัณฐานเปนโครงเหล็กเหมือนกรงนก ๘ เหลี่ยม ฝากรุกระจกมีชายคายื่นรอบ ที่ฝากระจกนั้นแขวนโปสต์การ์ดเปนตับ ๆ ในนั้นมีคนยืนอยู่ในระหว่างกลางกระดายต่าง ๆ เปนแอดเวอติสแมนต์บ้าง อาลบั้มรูปพิมพ์บ้าง สมุดบ้าง คนนั้นยืนเยียมอยู่ที่น่าต่าง ตรงน่าต่างมีกระดานยื่นออกมาสำหรับวางของอะไรที่ซื้อขายกัน ฤๅถ้าจะเขียนโปสต์การ์ดที่นั่นก็ได้ มีหมึกปากไก่ให้ยืนเขียน เช่นนี้อย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่งนั้น รูปพรรณก็คล้ายคลึงกันแต่ผอมสูงไม่มีชายคา มีไฟฟ้าฤๅไฟแก๊สอยู่ในนั้นดวงหนึ่ง สำหรับให้เช่ายืดหนังสือขอกขาย ของ เสาเช่นนี้ ชอบตั้งอยู่ขนฟุตปาถ ที่คนเดินผ่านอยู่เสมอ ๆ เรื่องแอดเวอติสแมนต์นั้นนับไม่ถ้วน ดูไม่ทั่ว แต่ที่โดยมากที่สุดนั้นเรสเตอรองต์ ตามแต่จะให้ซื้ออะไรต่ออะไร ตั้งแต่ใหญ่ที่สุดจนเล็กที่สุด เพียงพาไลข้างเรือนมีโต๊ะตัวเดียวก็ได้ ดังเช่นที่ได้กล่าวมาแล้ว อีกอย่างหนึ่งนั้น เขียนตัวโต ๆ ว่า โอโตคารัชเปนต้น นี่ไม่ว่าที่เปลี่ยวที่ในเมืองมีทั่วทุกหนทุกแห่ง เปนที่พักสำหรับรถโมเตอคาร์ จะเอาไว้ที่ไหนไว้ได้หาที่ไว้ง่าย ถึงจะไปเสียลงกลางทาง ก็ไม่ต้องเข็นไปไหนไกล

อิกอย่างหนึ่งนั้นเขียนไว้ว่าโกแด๊ก ซึ่งเราเข้าใจว่าเปนที่ขายกล้องถ่ายรูปที่เรียกว่าโกแด๊ก แต่ความจริงนั้น ยางแห่งก็มีกล้อง ยางแห่งก็ไม่มีเลย ชั่วแต่ขายรูปฤๅขายโย่สต์การ์ดก็เขียนลงว่าโกแด๊กได้ นอกจากนี้ยังมีไซน แว่นตาแลอะไรต่าง ๆ ซึ่งยังดูไม่ทั่ว แต่พอแลเห็นรูปก็เข้าใจ ว่าเปนที่ขายอะไร

ที่เวนดิมิเคลียนอยู่ข้างจะร่องแร่ง แต่ยังดีกว่าออสเปดาเลตติ เดินเลยขึ้นไปหน่อยหนึ่งไปกินน้ำชาที่เตอรมินัสโฮเตล เพราะไม่มีโฮเตลดีกว่านี้ เพราะไม่เปนที่ใครมาอยู่ ออกจะเปนแต่ที่พักร้อนของคนที่มาเที่ยว กินผักกาดแดงแลเฟนอกคีกับน้ำชา เจ้าของโฮเตลรู้ชักเจนดี เพราะเราแต่งเสื้อครุยลอมพอก เอากระดาษเข้ามาให้เซ็นชื่อ แลยังขู่ส่งไปว่ากิงออฟอิตาลี่ก็เคยเสด็จ พ่อก็เซ็นให้ แล้วแย้นรับอาสาจะพาไปดูคาเซอลโบราณ ซึ่งสร้างแต่คฤสต์ศักราช ๓๐๐ ปี คือ ๑๖๐๐ ปีแล้วนั้น ทางที่ไปก็เลียบลำธารใหญ่ เหมือนอย่างที่แตคเรีย แต่ขึ้นไปขยนเขามาก ดูชุ่มชื่นกว่าข้างริมทเล ไปในหว่างดงออลิฟงามอยู่ ไม่มีปลูกดอกไม้ มีแต่ตัดออลิฟลง ตัดต้นองุ่นปลูกเปนไร่ ๆ แซกไปข้าง ถึงบ้านหมู่หนึ่ง แรกเปนบ้านอย่างเก่า เรียกว่าบีญา ไปอีกถึงบ้านอีกหมู่หนึ่งใหญ่กว่าหมู่นอก เรียกว่าดอลเซ อลควา เปนหมู่บ้านอยู่ฟากข้างซ้ายมือมีสพานโค้งสูงข้ามลำห้วย ไปถึงบ้านเรือนที่มีอยู่ใต้น่าผาแต่เล็กน้อย ขึ้นน่าผาที่ตั้งชันโกรกเปนที่ตั้งคาเซอลอยู่สูงมาก ร้างไม่มีหลังคา เด็ก ๆ มาตอมแน่น ดูเปนจะไม่ใคร่เคยเห็นคนต่างประเทศ ถ้าเอื้อมมือไปฤๅชี้มือก็แตกครืน เด็กผู้หญิงออก

จะเกือบร้องไห้ กิริยาท่าทางนั้นดูเหมือนจะเห็นดำ ๆ กลัวกินตับ ตอนถนนนอกม้าฟาอะไรไม่รู้จักกลัวโมเตอคาร์ ผ่านกันไปก็เฉย แต่ตามแถบนี้เต้นโครมครามตกใจเผ่นโผน เห็นจะไม่ใคร่มีโมเตอคาร์เข้าไปสังเกตดูเมืองตามแถบนี้ แรกคงตั้งอยู่ในหว่างเขา จับลำธารเป็นหลักทุก ๆ แห่ง ถ้าบ้านที่มีอยู่ริมหนทางเลียบเขาเป็นบ้านเก่าก็คงเป็นบ้านชาวประมงทั้งนั้น ส่วนบ้านที่เกิดขึ้นใหม่สำหรับถนนมีพวกหนึ่งเกิดสำหรับรถไฟซึ่งใหม่ยังไม่สิ้นเขม่าไฟ[๔] ทั้งนั้น เป็นบ้านตั้งอยู่ริมทเล

อนึ่งการเที่ยวตามรายวันที่เล่ามานั้น ดูเหมือนมันย้อนไปย้อนมา ฤๅจะเข้าใจได้ว่าแยกไปเป็นทิศานุทิศ ที่จริงไม่ได้ ไปด้วยทิศานุทิศไปได้สองทิศเท่านั้น ในถนนเดียว ไปไหนไปไหนก็ถนนเดียวเท่านั้น เมืองต้นทางไม่ได้แวะ ข้ามไปเที่ยวเสียข้างน่า รุ่งขึ้นจึงแวะก็มี ลำดับเมืองไปทางทิศตวันตกนั้น ดังนี้ ซันเรโม แล้วออสเปดาเลตติ แล้วยอร์ดิเครา แล้วจึงถึงเวนติมิเคลีย แล้วจึงถึงเมนโตน แล้วมอนติกาโล แล้วนิศ เดินผ่านไปผ่านมาอยู่เช่นนี้ทุกวัน ขากลับจึงไม่ต้องเล่าอะไรมาก็ถึง เติมได้อีกนิดหนึ่งซึ่งยังยกพร่อง คือโฮเตลใหญ่ ๆ เขามักก่อเขาริมทางที่ขึ้น ใช้ศิลาก้อนโต ๆ วางลำดับกันเป็นถ้ำเหวเปลวปล่อง ปลูกต้นไม้แซกทั้งปามแลไม้สีสรวย ๆ มีขยายถนนหลายแห่งยางที่ซ่อเรือนเสียทั้งหมู่โตรอดัดเป็นถนน แก้แคบให้กว้าง แก้คดให้ตรง ทำไปทีละท่อน ตามแต่ทุนจะทำได้ การก่อเขื่อนก่อตึก เวลา

---

๔ ยังไม่สิ้นเขม่าไฟ เป็นคำอุปมา มาจากวิธีสังเกตเครื่องถ้วยของจีน ถ้าเป็นของพึ่งทำใหม่ยังมีคราบเขม่าไฟที่เผา

ที่ขุดพื้นเจาะเขาเข้าไปตัดที่ชันให้ราบ คุเปนการหนักอยู่ แต่ตอนที่ก่อสร้างไม่ต้องทำอะไร ขุดรากลงไปที่พื้นสักศอกเดียว ไม่ต้องขุดลึกเข็มขุ่นและอะไรเลย ลงมือก่อทีเดียว ก่อก็ก่อด้วยศิลาแท่งโต ๆ ตั้งศิลาแผ่นหนึ่งเท่ากับก่ออิฐสักสามชั้นสี่ชั้น วันเดียวงานก็ร่วมเข้าไปเปนกอง ถนนก็ไม่ต้องใช้ถมด้วยดินด้วยทรายอะไร ถ้าเปนที่ต่ำก็ก่อเชือนเช่นขาสพานทำด้วยศิลา ถมด้วยศิลาขึ้นมาจนถึงที่ แล้วก็ยกศิลาเลียดลงไป ถ้าเปนที่สูงก็เฉาะศิลาลงไป เอาศิลาเลียดโรยกลิ้งให้เรียบ ท่อน้ำก็ใช้น้อยเฉภาะที่ราย ๆ มันทำง่ายทำตาย แต่ถ้าคิดค่าแรงแล้วเห็นจะมาก เพราะมีแต่เรื่องทุบระเบิดย่อยศิลาไปเสียทั้งนั้น คนทำงานเห็นจะทำงานมากชั่วโมงกว่าบ้านเรามาก ย่ำค่ำแล้วยังทุบหินเผง ๆ อยู่ ที่ข้างโฮเตลเบลวิวมีตึกหลังหนึ่ง ซึ่งเอมเปอเรอเฟรเดอริกเมืองเยอรมนี เมื่อเวลาประชวรมาอยู่ ต่อเมื่อรู้ข่าวว่าเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ สิ้นพระชนม์จึงมาเชิญไปจากที่นี่ เขาทำเปนแผ่นทองเหลืองมีรูปเอมเปอเรอเฟรเดอริกอยู่กลาง ติดไว้ที่เชือนน่าเรือน เรือนนั้นอยู่ข้างหลัง เยื้องกับวิลลานั้นหน่อยหนึ่ง

การเดินทางด้วยรถไฟเวลานี้ พอรู้สึกเหมือนหนึ่งไปไหนต้องไปรถคุก อ้ายที่ยืนเยียมตาคำ ๆ ตามช่องลูกกรงอยู่ข้างบน เพราะเคยขี่รถโมเตอคาร์มันแสนสบายเสียแล้ว นึกจะหยุดที่ไหนก็หยุดได้ ไปเวลาไรมาเวลาไรสดวกใจทุกอย่าง วันนี้กรมสมมตไปก็ประดักประเดิดเต็มที ว่ารถหัวต่อในระหว่างอิตาลีกับฝรั่งเศสไปถึงไม่ตรงเวลากัน ไม่เดินล่วงแดนกัน จนต้องเลยไปหยุดกินเข้าอยู่ที่ต่อแดนชั่วโมงหนึ่ง

จึงได้ไปต่อไปอีกได้ พ่อเบื่อเข้าถ้ำ ด้วยประเดี๋ยวมืดประเดี๋ยวสว่าง พูดกันค้าง ๆ เข้าถ้ำเสียงดังโกรกกรากพูดไม่ได้ยิน ควันก็กลบกลุ้มไปทั้งนั้น เบื่อขี้เกียจพยายามจะนับว่าเข้าถ้ำสักกี่ลี้หน

หนังสือตอนนี้ส่งเมล์ไม่ทัน จำจะต้องส่งเมล์วันอาทิตย์

คืนที่ ๔๓

วันพุฒที่ ๙ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้นอนดึกขึ้น รู้สึกสบาย กินกลางวันแล้ว เวลาบ่ายไปที่ห้องช่างเขียนมากอดตี วันนี้แต่งตัวทั้งตัว ไปยืนตั้งท่าให้เขียน เขาเขียนรูปขนาดเล็ก เพื่อจะให้เห็นท่าทางว่าจะเป็นอย่างไร ไม่ได้เขียนหน้า ยืนแล้วหยุดพัก ถึงสามทอดจึงได้เลิก ท่าทางที่แกวางให้งามจริง ๆ มองดีเออดูรังนี้มีคุณสมบัติเป็นช่างเขียนแท้ คือเลือกดูหยิบที่ไหนงามว่องไวนัก มือซ้ายกำพู่กันสอดในกระดานน้ำยาทั้งใหญ่ทั้งเล็กหมดด้วยกันอยู่ใน ๑๒ เล่ม พอใช้พู่กันหมดก็พอแล้วทุกคราว ดูสนุกในเชิงเขียน เขียน ๆ แล้วถอยหลังออกไปสามก้าวมองดู แล้วกลับเข้ามาเขียนใหม่ ถ้าเห็นอะไรงามที่ชอบใจจะเขียนก็ยกมือขึ้นเพียงหู ฤาลืมอะไรก็เกาศีศะ ถ้าจะไปหยิบอะไรที่โต๊ะก็วิ่งไปหยิบ ดูเหมือนหนึ่งว่าถ้าจะไปช้า ๆ แล้ว กลับมาจะลืมความคิดที่เห็นงามนั่นเสีย วันนี้เขียนเสื้อครุยด้วยเข็มจิ้มน้ำยา ปลื้มเสื้อครุยว่างามมาก ถ้าลงมือเขียนรูปแผ่นใหญ่ อยากจะขอเอาไปแต่งตุ๊กตาดูแต้มเขียนให้เหมือนจะมอบไว้ให้ก็ไม่รับ กลัวหาย ถ้าจะเอาไปให้ดูก็ขอให้มีคนไปนั่งกำกับ

หายไม่รู้ด้วย รูปที่เขียนครึ่งตัวทำหน้าไว้นั้นเอาเข้ากรอบเดียวนั้นขึ้นตั้งดู แกมองไปมองมาเห็นไม่งามขึ้นมาแล้ว หยิบเอาเข้าไปซ่อนไว้เสียใต้โต๊ะ จะเขียนใหม่ พ่อไกล่เกลี่ยจะเอารูปที่ลองเขียนนั้น ทั้งครึ่งแลเต็มตัว รับว่าจะให้ แต่ไม่ยักให้อ้ายแผ่นที่ลองเขียน ยอกว่าไม่งามจะเขียนให้ใหม่ แผ่นเต็มตัวก็ว่าเล็กนัก จะเขียนไม่ได้แข่มแข้ง จะเขียนให้ใหม่ให้โตขึ้นไปกว่านั้น เปนใจความว่าการเขียนนั้นไม่ยากอะไร ไม่กี่วันก็แล้ว การยากนั้นอยู่ที่จะเขียนให้เหมือนแลให้ท่วงทีงาม แกมานั่งคอยเขียนรูปพ่ออยู่สองวัน เขียนรูปมากอดคอเจ้าของห้องเขียนวันนั้นแล้วเสร็จ วันนี้ให้ดูเหมือนจริง ๆ งาม ถ้าหากว่าแกไม่เขียนหนังสือให้กันในรูปนั้น พ่อชอบเสียแล้ว นี่แกให้กันเปนค่าเช่าโรงที่เขียน รวมราคาถึงสองพันแฟรงก์จะซื้อ นี่ตรงกันกับมือเปนเงินเปนทอง เขียนเสียวันละชั่วโมง เท่ากับชั่วโมงละพันแฟรงก์ แต่ข้อสำคัญนั้นอยู่ที่พัน ถ้าพันคงจะเขียนได้ดี พันไม่ดีเขียนก็ไม่เปนเรื่อง วันนี้อยู่ข้างจะยิ้มแย้มแข่มใสมาก ดูเพลิดเพลินใจในการเขียน เขียนไปจนย่นว่าเมื่อยมือที่กำพู่กันแลสอดกระดาน วางลงขออนุญาตสูบยาหรี่ ดูดสักสองสามหมุบ นึกขันอะไรขึ้นมา ฉวยกระดานแลพู่กันเขียนอีกยาหรี่ปากก็ลืมดูดจนดับ เลยอมอยู่ได้จนแล้ว มากอดคอนั้นก็ยังเออมาก จัดที่ทางเอาดอกไม้ดอกไล่มาตั้งไว้ให้เพลิดเพลินทุกวัน ถ่ายรูปแลเอนลาซรูปที่สดูเดียวของตัวมาให้สำหรับแจก จะขออนุญาตทำย้าย

ติดไว้ที่น่าเรือน ว่าพ่อไปเขียนรูปที่นั้น วันนี้เขียนนาน แต่กระนั้นก็ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ในการทดลอง รูปที่จะเขียนจริงนั้นยังไม่ได้ลงมือเลย พรุ่งนี้นัดกันเวลาเช้า แต่มันเกะกะอยู่หน่อย ที่มีเคานเตสเยอรมันผู้หนึ่งไปให้มากอดคีเขียนรูปค้างอยู่ เวลาเช้าเป่นของเขา เวลาบ่ายเป่นของเรา เราจะไปขอเปลี่ยนเวลาเช้าก็แปลว่าไม่ให้เขาได้เขียน จึงต้องให้จูญไปคิดอ่านพูดจา ก็เป่นที่ตกลงกัน

วันนี้เลิกเย็นไป เลยไถลไปบ้านปะโรดี ซึ่งเป่นเจ้าของวิลลาโนเบล เมื่อวานนี้รถมณีรัตนถังน้ำมันรั่ว ก็ได้ไปยืมรถที่ตาน ได้พบกันแล้วเมื่อวันแรกมาถึง วันนี้ไปถึงบ้านเข้าอยู่ข้างปลีมมาก รูปพรรณสัณฐานอ้วนใหญ่ กิริยาอัชฌาไศรยเหมือนอเมริกัน แลปรากฏว่าเป่นคนชั้นกลาง เรื่องราวของท่านผู้นี้ ดูกออฟเยนั้วเป่นผู้รู้ ว่าเดิมเป่นคนจน ไปค้าขายอเมริการวยมาก จึงได้กลับมาสร้างวิลลาโนเบล ชื่อโนเบลนั้นไม่ใช่ชื่อเจ้าของ เป่นชื่อผู้ซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏผู้หนึ่ง ให้ชื่อตามชื่อผู้นั้น บ้านที่เขาอยู่เองนี้ก็เป่นวิลลาอันหนึ่งดูข้างนอกเกลี้ยง ๆ ไม่งามเหมือนวิลลาโนเบล แต่ข้างในแต่งหรูมาก ฝาผนังคาดแพรสีแดง เก้าอี้ใหม่สีแดง ขอบโต ๆ ขัดทองเป่นมันปลาบเหลืองฉาดไปทั้งห้อง เป่นอย่างชั้นผู้ดีมั่งมีใหม่ ๆ มีเมียแลลูกชายคนหนึ่ง ลูกหญิงสองคน หลานของผัวฤาเมียนั้นอีก ๒ คน มีลูกหลานเด็ก ๆ สักเจ็ดแปดคน หลานลูกของลูกสาวเป่นผู้หญิงอายุได้สี่ขวบ พ่อตายตั้งแต่อายุได้ ๒๕ วัน คนหนึ่งน่าเอนดู เป่นผู้ได้รับน่าที่ทำยุเคเข้ามาให้พ่อเรื่องราวที่แกไปทำมาหากินนั้น ไปทำไร่ถั่วที่เมืองเออร์เคว เป่นเมือง

ริบ์ยลิกชาติสะเปนในเมืองอเมริกาใต้ เพราะเหตุที่แกไปอยู่ที่โน่นค่อนข้
กลับมาทนชั่วฤดู จึงมีผู้เข้าใจกันว่าแกเป่นอเมริกัน ที่แท้ไม่ได้เป่น
อเมริกัน เป่นอิตาเลียน พูดภาษาอังกฤษไม่ได้เลยสักคำเดียว ในเมือง
เออร์เควนั้นว่ามีฤดูเกือบจะเหมือนกันตลอดปี ร้อนแลมีไข้เหลืองชุม
พ่อเด็กที่ให้ยุเคนั้นก็ตายด้วยไข้เหลือง ตาปะโรคนี้อยู่ข้างจะเป่นคนมี
ศรัทธามาลา สร้างวัดที่วิมบ้านนั้นเอง เมื่อพิจารณาดูทั้งหมดแล้วให้รู้ก
ถึงพระภาษี (เล็ก) จริง ๆ อิยาไศรยกว้างขวางคล้ายคลึงกัน เมีย
นั้นท่าทางเหมือนเศรษฐีนีสมยุญบ้านผักไห่ เป่นเศรษฐีชั้นนั้นสำหรับ
เมืองนี้ตรงที่เดียว วัดที่สร้างก็เป่นอย่างซ่อพ่าซวนพ่าซำเลืองอย่างใหม่
สวนในบ้านมีต้นไม้มาก ที่วิมกระไดเต็มไปด้วยต้นแต้ฮวย มีดอกบาน
เต็มต้น ดอกโต ๆ หลายสี คือสีขาวอย่างหนึ่ง ชมภูอ่อนฤๅยัวโรย
อย่างหนึ่ง ชมภูแก่อย่างหนึ่ง ชมภูทับแสดอย่างหนึ่ง แดงอ่อนอย่าง
หนึ่ง แดงกลางอย่างหนึ่ง แดงแก่อย่างหนึ่ง สีครั่งอย่างหนึ่ง ลายขาว
ปนแดงอย่างหนึ่ง เหมือนแต้ฮวยที่มาแต่เมืองจีน ซึ่งตูมแล้วไม่บาน
ในเมืองเรานั้นไม่มีผิดเลย จนพ่อไปตู่ถามว่า มาแต่เมืองจีนฤๅ เพราะ
เห็นใส่กระถางใหญ่ ๆ โตเกือบเท่าต้นพิกุลเตี้ยน่าพระที่นั่งอัมพร เขา
บอกว่าไม่ใช่ เป่นไม้ที่นี่เอง มันช่างงามกระไรเลย เกือบเหมือน
แกลังทำด้วยมะละกอดอกไม้เครื่องสด จนจับเข้าแล้วยังไม่หายนึกว่า
เป่นมะละกอ เขาตัดผูกกระเช้าใหญ่มาให้กระเช้าหนึ่งงามจริง ๆ ใย
ก็หนากลีบก็หนา เหตุไฉนจึงไม่บานในเมืองเรา เหมือนอย่างกุหลาย
ที่ก้านแลเปลือกหุ้มก้านเป่นขน อย่างเช่นเคยเห็นดอกไม้แห้งฤๅเห็น

รูปเขียน ควรจะยอมว่าในเมืองเราเปนไม่ได้ เพราะเห็นแต่ดอกตูม เขาว่าพอบานก็ร่วง นี่ไม่ใช่เช่นนั้น น่าจะทน เหตุไฉนจึงทนร้อนไม่ได้เสียเลย ซึ่งพ่อคลั่งพูดถึงไม้ดอกร่ำไปนั้น เพราะมันแลไปข้างไหนก็เปนดอกไม้เต็มไปทั้งเมือง สวนก็เปนดอกไม้เต็มไปทั้งนั้น ไร่ก็เปนดอกไม้เต็มไปทั้งนั้น จะไม่เคยเห็นเมืองอื่นในประเทศยุโรปซึ่งจะมีดอกไม้มากอย่างแถบนี้

กลับเข้าเรื่องปะโรดิใหม่ นั่งสนทนากันอยู่นาน ไปจัดแชมเปนซ์มาเลี้ยง สกดดื่มโดนถ้วยกันอย่างเต็มที่ พ่อลาจะกลับ จูบหัดถ์พ่อหมดทั้งผู้หญิงผู้ชาย ครานี้เดินออกมาตามคอริดอระหว่างห้องตาปะโรดิมายืนคอยอยู่ เอาหมวกปะนามาใบหนึ่ง ซึ่งเปนของสานใหม่ยังไม่ได้ตามหนังข้างใน มาสรวมหัวปุบลง เอามือตบบนหัวทีหนึ่ง บอกว่าเปนของดีขอให้รับไว้ กลับมาให้ดูกแลใคร ๆ ดู เขาว่าเปนของวิเศษมาก ราคาอยู่ในประมาณสัก ๓๐ ปอนด์ ที่ว่าท่าทางแกเปนอเมริกันนั้นคือเช่นนี้ ใจคอกว้างขวางอารีนบนอบมาก เช่นกับจูบมือโดยความเคารพอย่างวิเศษ แต่ข้อที่จะเอาหมวกมาสรวมบนหัวแลตบหัวนั้นไม่มีความหมิ่นประมาทอย่างใด กลับเปนการอีกันไป แลว่าต้องการให้ไปดูวัด นัดพ่อก็ตกลงไป ทางที่เข้านั้นเข้าหลังโบสถ์ น่าโบสถ์ออกถนน มีอ่างน้ำมนต์ตั้งทั้งข้างน่าข้างหลัง ข้างเขาจะเข้าออก ต้องจุ่มน้ำมนต์นั้นกรึงกางเขนที่หน้าก่อนจึงเข้าไป แต่เราไม่ต้องทำอะไร มีรูปซึ่งทำด้วยกระจกสีเล็ก ๆ สามแผ่น นอกนั้นก็น่าพระ อย่างวัดโรมันคาทอลิกตามธรรมเนียมเกลี้ยง ๆ เล็กกว่าวัดนิเวศธรรมประวัติมาก

อยู่ กำลังดูนั้นมีสัปรุษเข้าไปทางน่าโยสถ์หลายคน พ่อยอกว่าจะเป่นที่กีดขวาง จึงได้ออกมาเสีย แล้วเลยกลับบ้าน ได้ฝากลอกเกตมีอักษรซื่อไปให้เด็กที่นำยุเคมาให้อันหนึ่ง

กลับมาถึงบ้านเลยเดินลงไปริมทเล ถ่ายรูปแลนั่งตากแดดด้วยแดดยังมาก โปลิศลับที่มาประจำอยู่น่าบ้าน พลอยเดินตามเข้าไปด้วย ออกรำคาญจนพ่อต้องถามว่านี่มันจะมาระวังอะไร กลัวเราโจนน้ำตายฤๅอย่างไร ที่เป่นเช่นนี้เป่นโดยอัชฌาไศรยของยุคคลผู้ที่มามันทลึ่ง เอาน้ำชาลงไปกินที่ริมทเลดูเขาต้อวน ลักษณต้อวนที่นี่ไม่เหมือนกันกับที่ทเลของเรา เห็นจะเป่นด้วยพื้นทเลเหล่านี้เป่นศิลามาก ใช้ลากไม่ได้ พอลงอวนวางรอยแล้วเรือนั้นเข้าไปกลางวง เอากระเชียงตักรายเรือดังโครม ๆ แล้วแหวนไปจนรอย เมื่อรอยแล้วก็สาวอวนขับปลาซึ่งตกใจเข้าไปค้างอยู่ในตรางร่างแห ก็พลางขับปลาพลางเช่นนี้ไปจนรอย ไม่ได้ลากขึ้นหาด ขับวันหนึ่งครึ่งชั่วโมงครั้งหนึ่ง ตลอดตั้งแต่เช้าจนค่ำ ถ้าถูกคราวดี วันหนึ่งได้ถึง ๓๐๐ แฟรงก์ ลางทีปลาใหญ่ ๆ เข้าติดต้องปล้ำปลุกกันมาก คนที่มาลงอวนนั้นบริบูรณ์ด้วยยาดแผลเป่นอันมาก ถูกปลาใหญ่กัดตินมือเป่นริ้วแร่งด้วยสาวอวน เรือที่มาลงอวนนั้นลำละ ๓ คน นั่งพิจารณาดูภูมฐาน ศาลาทำด้วยศิลาอ่อน เขาทำไว้มุมพื้นที่แลตรงไปข้างทิศใต้ ซึ่งเป่นภูเขามีบ้านเรือนตั้งอยู่บริบูรณ์ งามเป่นชั้น ๆ อย่างก่อเขาตั้งเรือนตุ๊กตา ไม่มีลมมีแต่แดด รู้สึกเหมือนไม่ได้หนาว ต่อแลดูเสื้อผ้าสักหลาดที่สรวมอยู่จึงรู้ว่าหนาว ถึงสรวมเสื้อหนาเช่นนี้ได้กับแดดร้อนเผามาวันยังค่ำ พื้นที่

นั้นเปนศิลาปูฤาโรยทั้งนั้น ถ้าเปนเมืองเราจะยังไม่สิ้นควันเหยียยไม่ได้ นี่ไม่ต้องคิดถึงข้อนั้น เมื่อเห็นเช่นนั้นแล้ว มาลองนึกว่าบ้านเรา อากาศเปนเช่นนี้จะแสนสบายอย่างที่สุด แต่ความพอใจของมนุษย์มันไม่มีพอดี ยังย่นอยากลดลงเสียอีกสักนิดหนึ่ง แต่พอใส่กางเกงเข็กได้ นี่บ้านเรามันลดมากเกินไป จนใส่กางเกงเข็กก็ร้อนเหื่อแตก ความจริงการปรารภเช่นนี้ใช่จะมีแต่เรา ฝรั่งข้างเหนือก็ต้องปรารภเหมือนเรา ต้องการอากาศของหัวเมืองชายทเลนี้เหมือนกัน ต่างกันแต่เขาต้องการร้อน เราต้องการเย็น เพราะเหตุฉนี้นหัวเมืองเหล่านี้จึงเปนที่นิยมของใคร ๆ ทั่วไป เพราะอาจจะทำให้พอใจได้ ทั้งพวกที่อยู่เมืองหนาวแลเมืองร้อน จนเปนคำกล่าวว่า ถ้าเปนคนมั่งมีแถบนี้ เหตุไรจะไม่มีที่บ้านที่ชันเรโม ฤาแห่งหนึ่งแห่งใดริมชายทเลนี้ อันเปนที่อยู่ในระหว่างความพอใจของพวกเมืองร้อนแลเมืองหนาวทั้งสองฝ่าย

วันนี้ได้ซื้อกล้องถ่ายรูปโกแด็กสามัญที่ขายตามตลาด ขนาดโปสต์การ์ดอันหนึ่ง ด้วยความตั้งใจว่าจะถ่ายรูปโปสต์การ์ดไว้สำหรับตอยกรมดำรง เพราะได้รับรูปเวลาลงเรือแผ่นหนึ่งส่งมา ไม่รู้เค้าเงื่อนว่าอย่างไร พอดูเครื่องหมายต่าง ๆ ทั่วแล้วก็ลงมือถ่ายด้วยการเดาทั้งสิ้น ผลเอินได้รูปดี เห็นจะพอเปนราชการได้ตลอดจนเวลากลับ การถ่ายรูปที่ยุโรปมันแปลกอยู่ อากาศดูเหมือนจะมืดกว่าบางกอก แต่ถ้าถ่ายเท่าคนเนใจในบางกอกมักจะโอเวอ ดูดูไปมันเหมือนไฟฟ้ากับได้ ที่บางกอกสว่างเปนอย่างได้สีแดง ที่นี่มันสว่างใสขาวเหมือนไฟฟ้า เอกสโปเชอไม่ยักผิดกันเท่าใด แต่ฟิล์มฤากระจกที่นี่มันไว

กว่ายางกอก เอกสโปเซอก็เร็วกว่า แต่ไปที่อินอย่างไรไม่รู้ ก็ต้องทดลองกันไป แต่ส่งไม่ได้ทันใจ เพราะไม่ได้ล้างแลพิมพ์เอง พอถ่ายแล้วเสร็จกผนึกส่งไปให้ทำที่อิน

อนึ่งพ่อลืมเล่าถึงเรื่องพระที่แกรนด์ดุ๊กออฟเซสสร้างไว้ที่วุฟกาเตนเมืองตามสตาดนั้น รังสิตได้ไปวานตาโปรเฟสเซอผู้ที่ทำตัวอย่างพระนั้นเอง ถ่ายอย่างลดส่วนขนาดย่อมลงรูปหนึ่ง ได้มาที่นี่แล้ว พวกฝรั่งย่าวคนเต้นกันว่าหนักเต็มที ถึงครั้งตัน จะตั้งโต๊ะไหนมันกลัวหักเสียหมด ทำผมอีดมาก หน้าตากล้ำเนื้อเป็นคนหมด เว้นไว้แต่ถ้าจะดูเป็นพระแล้วไม่แลเห็นว่าเป็นพระ เพราะเปลือยกายไม่มีผ้าห่ม กลับไปมีผ้าโพก อาการกิริยาที่นั่ง นั่งสมาธิเพชร์ แต่เท้าทั้งสองข้างชัน ไม่ราบลงไปกับตักเหมือนกับพระเรา ๆ ฤาเรานั่งคุกเข่า เหมือนกับใส่เกือกบู๊ตนั่ง จะเป็นด้วยแกรนด์ดุ๊กแกนั่งทั้งเกือกบู๊ตฤาอย่างไร มือเอานิ้วชิงอข้างหลังนิ้วชนกัน นิ้วแม่มือปลายนิ้วชนกัน เป็นพวกพระเชียงรุ้ง ไซยเรีย พวกที่ถือหมื่นน้ำมนต์ฤาษาตรกรมสมมตออกวาจาว่าถ้าดูเป็นพระแล้วออกฉุน ๆ ถ้าดูเป็นรูปตุ๊กตาแล้วงาม กรมดำรงต้องการจะเอาไปเข้าแถวพระระเบียงวัดเบญจมบพิตร แต่ครั้นเมื่อเห็นแล้ว เห็นว่าเข้ากันไม่ได้ ไม่เป็นพระอย่างไทย เขาจะร้องว่าขาดผ้าพาด ถ้าจะไปถ่ายตัวอย่างที่ยางกอก กดพิมพ์แล้วใช้ได้ ต้องทำขนาดเดียวกัน แต่ที่จะขยายให้ใหญ่ขึ้นนั้น เป็นพันวิไสยท่านเจ้า

มา[๕] ฤๅพระประสิทธิ์[๖] จะทำได้ ต้องการความรู้อยู่ในนั้นมาก พ่อได้สั่งให้ส่งเข้าไปตั้งห้องยรอนซ์

มีลูกไม้มาใหม่ส่วนวันนี้ คือปลัมสีม่วงลักษณสีสรรเหมือนองุ่นสีม่วง ลูกโตประมาณเท่ามะปรางท่าอิฐ แต่รศยังไม่หวานมากเช่นที่ได้เคยกิน กับส้มแมนเดอรินไปพบที่ยอร์คิเครา มีเลือดแดงภายในเหมือนส้มสเปน แต่ไม่หวานแหลม เขาว่าแก่จัดเกินไปเสียแล้ว มีขนมอย่างหนึ่งซึ่งน่าที่เราจะทำได้ แต่จะทำด้วยลูกอะไรนั้นเป็นของควรคิด คือเขาเอาสตรอเบอรีลูกใหญ่ ที่ขนาดโตสักเท่าลูกเงาะ ชุบน้ำตาลผสมสีชอกกะเลต เหลือก้านเขียวแลเห็นอยู่ข้างนอก แล้วใส่ในกระทงกระดาษเล็ก ๆ ลูกละกระทง เวลากินก็กัดเข้าไปเฉย ๆ รศเปรี้ยว ๆ หวาน ๆ อร่อย ถ้าน้ำตาลหนาหวานมากเกินไปสักหน่อย ไข่เจียวอีกอย่างหนึ่งที่ควรเราจะทำกินได้เอง คือเจียวข้างล่างสุก อ่อนอย่างไข่เจียวฝรั่ง แล้วจึงเอาไข่ผสมกับเครื่องปรุง มีหมูแฮมแลเนื้อ อะไรเล็ก ๆ เห็ด หยอดลงไปที่ตรงกลางแล้วพับทันที กดขอบให้ติดกันไม่ให้ไข่ที่กลางนั้นไหล สำเร็จเป็นไข่เจียว ข้างในเป็นยางมะตูมสำหรับกินเวลาเช้าอร่อย พ่อคิดถึงลูกจึงเล่าเข้ามาให้ฟังเช่นนี้ นึกว่าถ้าลองทำคงทำได้ทันที

---

๕ พระมงคลทิพมุนี มา วัดจักรวรรดิราชาวาส (ในรัชกาลปัจจุบันได้เป็นพระพุฒาจารย์)

๖ พระประสิทปฏิมา ม ร ว หมอก บุตรหม่อมเจ้าสุบรรณในกรมหมื่นฉลงคบริรักษ (ผู้ที่ปั้นจำลองพระพุทธชินราชวัดเบญจมบพิตร)

วันนี้ได้รับหนังสือกรมดำรงแลพระยาสุขุม[๗] หมายว่าหนังสือในวังจะมีมาด้วยก็เปล่า ใจคอจะออกโหรงเหรง พรุ่งนี้หมายว่าจะไปนิศ แต่ทรายว่าเป็นวันสาสนาพวกคาทอลิก กลัวร้านจะปิด จึงตกลงย้ายไปอาลเบงคัล ต่อมะรืนนี้จึงจะไปนิศ เพื่อจะซื้อของทำฉลากวันเกิดลูกเอียด จะแต่งแฟนซีเห็นจะไม่ไหว แล้วไม่มีกี่คนด้วยกัน มันจะไม่สนุก

วันที่ ๔๔

วันพฤหัศบดีที่ ๙ พฤษภาคม

วันนี้ไปที่เขียนรูปได้เวลำเวลาดี ตาดูรังปลิมแจ่มใส ถึงออกมารับนอกห้อง วันนี้แต่งครึ่งตัวเขียนแผ่นใหญ่แต่หน้า ถูกนั่งนานเต็มที เมื่อนคอแลสูงอยู่ข้างเดียวจนเมื่อย แต่แกร้องยากในการที่จะแต้มดวงตา เรียกว่าฟกคอก็ได้ แกเห็นเราหน้าเมื่อเต็มทีให้หยุด เดินไปเดินมา แต่แกยังทำงานของแกอยู่ แกเห็นอยู่นมาเองฉวยกระจับปี่มาดีดร้องเพลงให้ฟัง ท่าทางเมื่อหนุ่ม ๆ เห็นจะเก่งมาก เดี๋ยวนี้ท่าก็ยังคมคาย ใส่สายสร้อยข้อมือใส่แหวนเรียงกันถึงสามนิ้ว เวลาจะเขียนเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวใหม่ เขียนแล้วเสร็จแต่งตัวหรู เวลาจะกลับได้สนทนากันในการที่จะทำ แกคิดว่ารูปนี้จะแล้วเสร็จในเดือนมิถุนายนนี้เอง บ้านที่เขียนรูปเดี๋ยวนี้ออกจะเป็นที่ประชุมคนมาเฝ้ามาดูมาถ่ายรูป

---

๗ พระยาสุขุมนัยวินิต บุนนาค สุขุม ข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมาเลื่อนเป็นเจ้าพระยายมราช

เขียนสำเร็จแล้วได้ขึ้นรถ เอาพระสารสาส์นซึ่งตามมาแต่เยนัวขึ้นรถไปด้วย ไปตามทางวันนี้เหมือนทางที่ไปซันโต สเตฟันโน ริวา ต่อจากนั้นไปเปนซันลอเวนโซ ซึ่งเปนหมู่บ้านไม่สู้มาก มีวัดอยู่ปลายแหลมออกจากวัดนั้น ถัดนั้นไปถึงปอโตมอริโซ เมืองนี้เปนเมืองใหญ่ คือเมืองมณฑล ซันเรโมอยู่ในมณฑลปอโตมอริโซ มีมณฑลทหารตั้งเมืองนี้ตั้งอยู่ในอ่าวใหญ่ แหลมข้างหนึ่งเปนปอโตมอริโซ แหลมอีกข้างหนึ่งเปนเมืองอองเคลีย ต่างเมืองต่างมีเบรกวอเตอ สำหรับเรือจอดเปนคนละท่า แต่เล็กทั้งสองท่า จอดได้แต่เรือย่อม ๆ ดุ๊กออฟเยนัวเล่าว่ามีความคิดที่จะรวมสองท่านี้ให้เปนท่าเดียวกัน แต่ต่างเมืองต่างไม่ยอม เหตุด้วยไม่ชอบกันมาแต่ไหนแต่ไร การที่ลอย[๘] กันได้เช่นนี้ เพราะเมืองในอิตาลีทั้งปวง ต่างเมืองต่างปกครองตัวเอง โดยแม่ที่ราษฎรในเมืองนั้นเลือก รัฐบาลตั้งแต่ข้าหลวงมากำกับที่ริงเมืองมันก็ต่อถึงกันแล้ว ห่างแต่ตลาด ต่างเมืองต่างอยู่บนแหลมสันเขาคนละข้าง สวนไร่บ้านคนในระหว่างกลางติดกัน ในเมืองสองเมืองนี้มีตึกรามใหญ่โตร้านตลาดมาก เมืองอองเคลียเปนที่กลั่นน้ำมันออลิฟอย่างดีปรากฏในแถบนี้ ต่อนั้นไปไดโนมารินาอยู่ริมน้ำ ไดโนคัสตะโลอยู่บนดอน ที่นี่เปนพื้นรายบ้านเรือนที่เปนส่วนอย่างเก่าก็คงอย่างเก่า ที่ทำขึ้นใหม่โต ๆ ก็มี ในที่นี้ได้เห็นจังหันอย่างบ้านกรมหลวง

---

๘ ลอย ฤๅ ลอยแพ เปนคำแผลง หมายความว่าเปนอริกัน

เทวะวงษ์กำลังหมุนอยู่ อีกแห่งหนึ่งเปนจังหันมอนิเมนต์กรมดำรง[๑๐] เมื่อยังไกลอยู่เห็นหมุนอ่อย ๆ ครั้นเข้าไปใกล้ได้ฤกษ์ได้พาดีอย่างไร หยุด พระสารสาสน์เอ่ยขึ้นมาเองว่า "จังหันมันไม่แน่หรอกพระพุทธเจ้าข้า ประเดี๋ยวก็หยุด ประเดี๋ยวก็เดิน" ถัดนั้นไปเปนเมืองตั้งอยู่บนเขาสูง แต่อยู่ริมน้ำซื่อไลคุเลีย ดูงามดี ทางรถโมเตอคาร์เลียบไปต่ำกว่าหมู่บ้านเรือนมาก ต่อนั้นไปถึงยอดเขาสูง มีเสาธงสำหรับใช้ซิคแนลกับเรือ ไม่ใช่โทรเลขไม่มีสาย ได้หยุดกินเข้ากลางวันกลางทางบนถนน แอบเข้าข้างหนึ่งหาของใส่หิ้บยกมากินกลางแจ้ง อร่อยแลสนุกดี กินกลางวันแล้วลงจากเขาถึงอาละเซียว อ่าวอาละเซียวนั้นเปนตำบลเดียวซึ่งได้เห็นหาดทรายยาวใหญ่ตลอดอ่าว เขาว่าเปนที่สำหรับคนมาอาบน้ำ เพราะเปนที่ไม่มีศิลา น้ำตื้นเดินออกไปได้ประมาณครึ่งไมล์ ยังไม่ถึงน่าอก เพราะเหตุที่น้ำตื้นเช่นนั้น คลื่นจึงไม่สาดก้อนกรวดขึ้นมาเปนหาดกรวดเหมือนที่อื่น ๆ ไม่มีปลาแลสัตว์ร้ายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย พื้นบนยกก็เปนทรายตลอดอ่าว มีหมู่บ้านเก่า ๆ อยู่ข้างริมน้ำ แต่ทำขึ้นใหม่มาก มีโฮเตลเขื่อง ๆ อยู่ริมถนนโมเตอคาร์ ซึ่งเขาตัดอ้อมเมืองเก่า ในระหว่างแหลมท้ายค้างอาละเซียวนี้ ต่อกันกับอาลเบงคัล มีเกาะกลมอยู่เกาะหนึ่ง ซึ่งแลเห็นแต่เมื่อแรกมาตามทางรถไฟเรียกว่า กาลินาเรีย แปลว่าเกาะไก่น้ำ เปนเกาะไม่มีต้นไม้

---

๙ จังหันลม กรมหลวงเทวะวงษ์ ฯ ทรงซื้อมาแต่อเมริกา ตั้งที่วังเชิงสพานถ่าน

๑๐ จังหันลมอย่างอเมริกัน ผู้รับเหมาเจาะบ่อถวายกรมหลวงดำรง ฯ ตั้งที่บ่อเริ่มริมตลาดพระปฐมเจดีย์ ดำรัสเรียกว่ามอนิเมนต์ เพราะไม่ใคร่หมุน ภายหลังโปรด ฯ ให้ย้ายมาตั้งที่โรงนาตำหนักพญาไท

ใหญ่ มีเขาสูง เดิมเปนของผู้มีตระกูลในเมืองนี้ แล้วขายราคาถูก ๆ มีผู้ซื้อไว้ไปสร้างตึกรามขึ้นใหญ่โต ที่ได้ชื่อว่าเกาะไก่น้ำนั้น ตามชื่อนกอย่างหนึ่งซึ่งมีชุกชุมในเกาะนั้น เรียกกันว่าไก่น้ำ ได้ทำถนนหนทางมาก ไม่สู้ห่างตลิ่งก็จริง แต่ดูการไปมาจะประดักประเดิด ไหนจะข้ามเรือ แล้วยังจะต้องขึ้นเขา ไปอยู่นั้นอยู่ข้างจะเปนออกถูกปล่อยเกาะ ลงจากสันเขาคราวนี้ก็ถึงอ่าวอาลเยงคัล เมืองนี้เปนที่รายมาก เพราะเขาถอยลึกเข้าไปจากทเล ทำไร่ผักต่าง ๆ มีอาติโช๊กเปนต้นเต็มไปจนสุดสายตา แต่ตัวเมืองนั้นไม่ใหญ่โตเท่าใด เปนเมืองอย่างเก่า ถนนแคบ ๆ มีถนนพึ่งจะเริ่มทำขึ้นใหม่ยังไม่แล้ว พระสารสาสน์ว่ามีของเก่าที่ควรจะพึงดู แต่ลงจากรถไม่ได้ พอถึงก็ดูเปนรู้กันเสียแล้ว คนมาล้อมรถแน่น แต่รถจะเคลื่อนที่ก็ไม่ได้ ให้นึกสงไสยว่าการที่ไปตามพระสารสาสน์จะเปนเหตุให้คนรู้ ได้คอยดูกันอยู่เสียแล้ว แลเปนวันนักขัตฤกษ์พระเยซูขึ้นสวรรค์ ซึ่งคนหยุดทำงาน จึงมาประชุมกันอยู่ในท้องถนนมาก ตกลงเปนการที่ไปนั้นเหนื่อยเต็มที ได้หยุดแต่เวลากินกลางวัน นอกนั้นแล่นเรื่อยอยู่เสมอ ไป ๖๐ กิโลเมเตอ มา ๖๐ กิโลเมเตอ ๑๒๐ กิโลเมเตอไม่ได้มีเวลาหยุดจนตัวเบา

หนทางที่ลงไปวันนี้ เรืองดอกไม้เปนยอกเลิกไม่มีผู้ใดปลูกขาย เปนแต่ปลูกสำหรับบ้าน มีงามอยู่แห่งเดียวที่ร้านยายแก่นั่ง กุหลาบเลื้อยขึ้นไปคาดเปนประรำ ดอกแดงไปทั้งนั้น มีสวนออลิฟงามอยู่บางตอน แต่โดยมากเปนที่ไม่ได้ปลูกอะไรเต็ม ดูเปนศิลาพังกระจาย เขาว่าเปนผลแห่งแผ่นดินไหวประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว มีโพรงที่ขุดลงไป

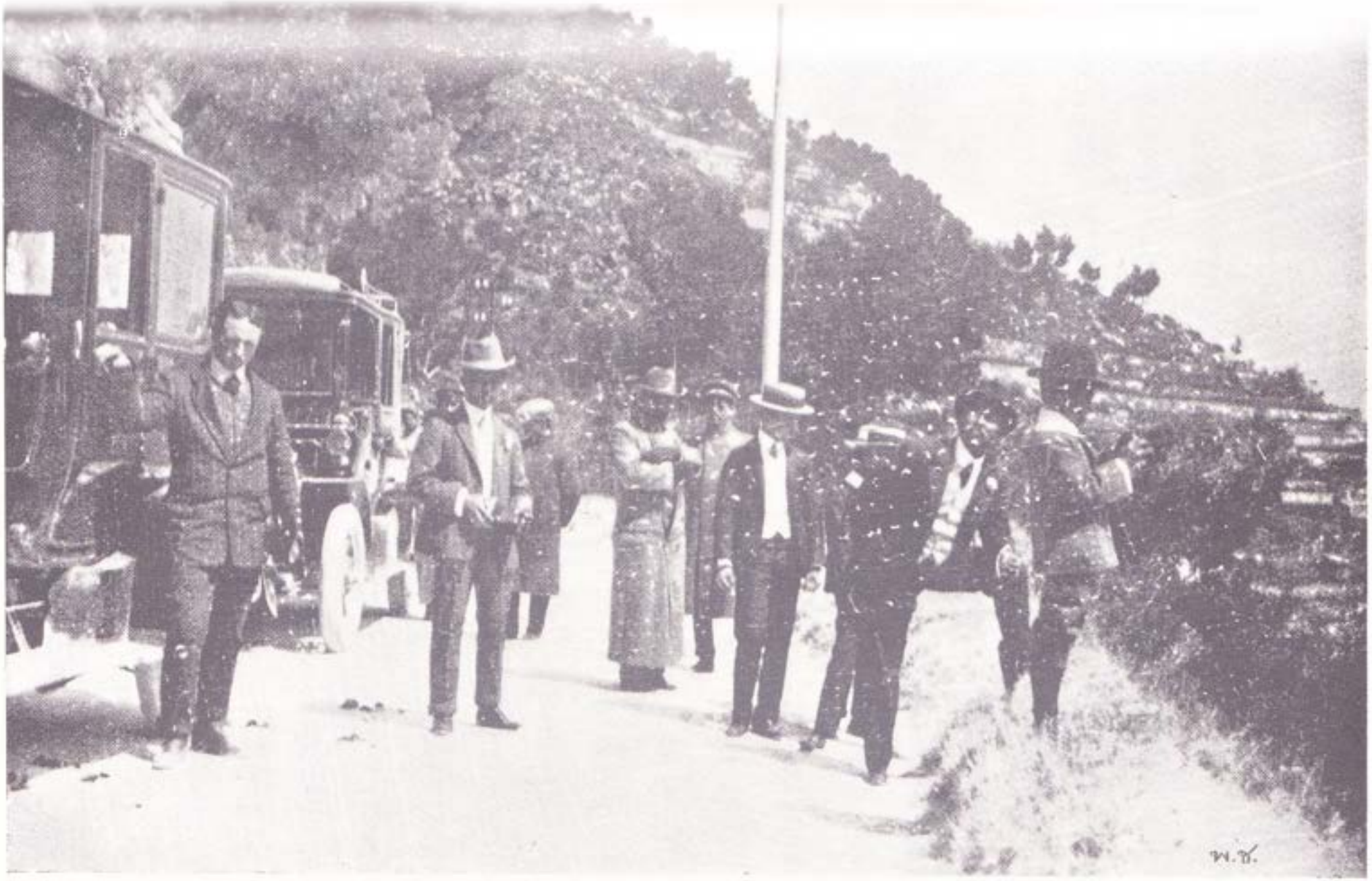

รูปทรงถ่ายเวลากระบวรเสด็จรอผ่านทางรถไฟ

เอาศิลาลายลึก ๆ อยู่ริมทาง มีโรงทำปูนซิเมน ทำอิฐ ทำส้ายู่ การเดินทางอยู่ข้างจะขัดข้องด้วยเรื่องรถไฟผ่านทางมาก เพราะเหตุว่าคำสั่งของเจ้าพนักงานรถไฟกำหนดว่ารถจะผ่านเวลานั้นเวลานั้น ผู้รักษาก็ปิดหนทางล่วงน่าไว้หน่อยหนึ่ง แต่ธรรมดารถไฟอิตาเลียนไม่ใคร่จะตรงเวลา เดินเคลื่อนคลาศเสียจนขึ้นชื่อฦๅนาม ช้าผิดเวลาถึงสองชั่วโมงก็มี ประตูก็ปิดสองชั่วโมง รถไปคั่งกันออยู่ริมทาง แต่พ่อไม่ใคร่จะถูกคั่งนานถึงเช่นนั้น ถ้าติดที่ไหนก็ถือกล้องลงไปเที่ยวถ่ายรูปไปดูยายกับตาเผ้าโรงบ้าง การที่จะเปิดปิดนั้น มักจะอยู่ในมือผู้หญิง ผู้หญิงนั้นแต่งตัวเสื้อเชิ้ยวคราม สรวมตั้งแต่ตอลงไปตลอดเป็นกระโจมด้วย สรวมหมวกสานเหมือนหมวกกระลาสี แต่ยอดสูง คาดผ้ารอยหมวกเป็นผ้ากรมรถไฟ ถ้ารถไฟจะมา ยายนั่นเย่าย์ ยี่อันโตกว่าย์ของเราอิก แต่งตัวสกปรกพิลึก พวกเราเรียกยายเช่นนี้ว่ายายแหม่มเย่าย์ ลางคนแกก็ใจอ่อน เห็นเราไปคอย "เปน[๑๑]" อยู่นาน ๆ เข้าตอให้ดีก็เปิดให้ แรกที่จะรู้ว่าแกจะโมยเปิดได้นั้น พ่อเดินลอดออกทางที่สำหรับคนลอดข้างประตูจะไปถ่ายรูปฟากข้างหนึ่ง แกเห็นต้องตะแคงตัวประดักประเดิด แกเลยเปิดให้ ซ้ำปล่อยให้รถข้ามด้วย คราวนั้นถึงทอนไปสกิด ๆ เข้าหน่อยแกก็เปิดให้ เราก็เคยตัว ถึงไหนสกิดที่นั่นสำเร็จทุกคราว เว้นไว้แต่ยายต้นทางที่ไปจากซันเรโมแกเคร่งจริง ๆ เราก็เข้ากรรมไปถึงประตูนั้นเป็นติดทุกที คราวนี้ไปสกิดสเกาอย่างไรไม่ตกลงแล้ว เคยจอดที่นั่นจนจืดไม่มีอะไรจะดู เลยเข้าเรสเตอรองต์

๑๑ เปน เปนคำแผลง หมายความว่า ต้องรอช้าไม่รู้กำหนด

คนจน เรสเตอรองต์นั้น ผู้ที่เข้าไปในโรงเปนคนที่ไม่มีเสื้อชั้นนอก ใส่แต่เสื้อกั๊ก ฤๅมีเสื้อชั้นนอกไม่มีเสื้อกั๊ก นุ่งกางเกงผ้าเขียวคราม เสื้อผ้าเหลือง ๆ โดยมาก ในนั้นตั้งม้า อย่างม้าเลี้ยงทหาร แลมีอะไรต่ออะไรเหล้ายาของกินตั้งรก เจอกำลังนั่งซดอะไรกันอยู่ พอเราเข้าไปถึงเข้าของโรงก็ต้อนรับ ถึงลากผ้าปูโต๊ะออกมาปูให้ เราก็รับเรียกของกินตามแต่เขาจะเอาอะไรมาให้ ของที่เอามานั้นมีซุบต้มเนื้อวัว กับลูกเดือยเวลาจะกินเอาเนยแข็งป่น ๆ โรย อยู่ข้างจะอาการหนักไม่มีรศอร่อยในนั้นเลย แต่เปนซุบอย่างดีของเขา เพราะวันนี้เปนวันนักขัตฤกษ์ อีกอย่างหนึ่งมีมันสดีวกับเนื้อวัวชิ้นนิด ๆ เพื่อจะให้เปนการดีเข้าของโรงเอาหมูแฮมที่ย่นเปนก้อนออกมาหั่น แต่ไม่ใช่ของที่รายฎรกิน มีกะเทียมเจืออยู่ในนั้นมาก มีมะเขือเทศที่ทำเหมือนอย่างที่จะลงกลักแต่เปนของสด สำหรับเจือในอาหารอะไร ๆ ทุกอย่าง เช่นซุบก็เจือได้ สตีวมันก็เจือได้ ถ้าเจือมากก็อร่อยขึ้น สตีวมันนั้นพอจะใช้ได้อยู่ ได้ชิมอย่างละนิด ๆ แล้วยกให้เปนของเลี้ยงพวกทำงานที่พากันเข้ามาในที่นั้น พ่อได้เชิญให้นั่งโต๊ะเดียวกัน แต่ปล่อยให้เขากิน ซอเหล้าให้ด้วย ได้ให้รางวัลตาเข้าของโรงด้วย อยู่ข้างปลื้มกันทั้งหมด คำนับให้พร เรื่องอาหารชาวเมืองได้ไล่เลี่ยงแล้ว เวลาเช้ากินกาแฟกับขนมปังทาเนย เวลากลางวันราวเที่ยงกับย่าย ๕ โมง ฤๅย่ำค่ำ กินอาหาร อาหารนั้นไม่ใช่เนื้อสัตว์เลย ต่อ ๗ วันครั้งหนึ่งจึงเจอเนื้อบ้างเล็กน้อย ฤๅเปนนักขัตฤกษ์ จึงกินเจอเนื้อ เนื้อที่เจอนั้นอย่างน้อยที่สุดจนเราเกือบจะไม่รู้สึก อาหารปรกตินั้น เอาหัวหอมดีกับน้ำมันออลิฟ ไม่ใช้น้ำมันเนย

เขาว่าน้ำมันออลิฟที่นี่ เหมือนกับทำกับเข้าด้วยน้ำมันมะพร้าว คราวนี้มีผักอะไร ๆ ใช้ได้ทุกอย่าง เอารวนกับน้ำมันแล้วจึงกรอกน้ำลงไปต้มจนผักเปื่อย แล้วกินกับขนมปังเท่านั้นเสมอ เหมือนกันทุกวัน ถ้าจะผลัดเปลี่ยนก็เปลี่ยนผัก เปนผักโน่นบ้างนี่บ้าง อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งไม่ต้มซุบกิน ก็ใช้หอมจิ้มเกลือกินกับขนมปังเท่านั้น เนยเหลวก็ไม่ใคร่ใช้ ใช้เนยแข็ง โรยในอะไร ๆ ใช้ได้เท่ายาทั้งหลาย พิเคราะห์ดูมันก็ไม่ผิดกับเจ๊กอย่างใด แปลกแต่เจ๊กใช้น้ำมันหมูแทนน้ำมันออลิฟ ก็อยู่ในฐานรวนผักแล้วเอาน้ำเจืออย่างเดียวกัน อีกอย่างหนึ่งก็เจ๊กกินเข้าก็กินขนมปัง เมื่อว่าไปตามจริงแล้ว ดูเหมือนเราเข้าใจว่าฝรั่งกินเนื้อสัตว์เสมอ แต่ที่แท้รายฎรคนจนไม่มีใครได้กินเนื้อสัตว์ ไทยเราเองอีกกินปลาเสมอ มากกว่าคนต่างประเทศ ถึงวิธีหมอห้าม มันก็ลงรอยห้ามของแสลงคือสัตว์สี่เท้าสองเท้า ถ้ากินผักมาก ๆ แกก็ชอบรถไฟมาเยี่ยมทางแล้วกลับ มาถึงที่อยู่รู้สึกตัวเบา ออกจะใคร่เดือดร้อนอยู่บ้างในเรื่องไม่ได้รับหนังสือ แลไม่แน่ใจว่าหนังสือที่ส่งไปจะถึงฤาไม่

วันนี้เปนวันที่กำหนดใจไว้ว่าจะจบตอนหนึ่งจะส่งหนังสือไปให้ทันเมล์วันอาทิตย์ ครั้นจะส่งวันศุกรกลัวจะไปคลาดเคลื่อน จึงขอยุติลงไว้เพียงเท่านี้ ออกหาวนอนเต็มที

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๔

คืนที่ ๔๕

เมืองซันเรโม

วันศุกร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เวลาเช้าไปเขียนรูป มองสิเออคุรังได้ตั้งต้นร่างรูปใหญ่ขึ้นไว้ด้วยถ่าน เข้าทีมาก วันนี้แต่งตัวครั้งตัว แต่ที่จริงเขียนไนยตาอย่างเดียวที่เปนข้อสำคัญ ที่แกร้องว่ายากนัก ถ้าจะแก้แต่ตรงตาอย่างเดียวไม่ยักเหมือน ต้องแก้ทีอื่น ๆ เข้าไปหาไนยตา วันนี้เกือยจะว่าแล้วได้ ข้อที่ต้องแต่งตัวนั้น เพราะถ้าแต่งตัวธรรมดาแกว่ารัศมีไม่รุ่งโรจน์เหมือนแต่งเต็มยศที่มีบัตรตราประกอย ถ้าแต่งตัวเข้าด้วยแล้วดูพลุ่งโพลงรุ่งเรือง จึงต้องแต่งตัวทุกวัน น่าอกแกก็ร้องว่ายาก เพราะมีบัตรมีตรามีเสื้อครุยมีสายสร้อยรุงรังมาก แต่งตัวทุกวันทุกวันจนเมื่อยหัวไหล่ ตอก็ต้องยิดแขงอยู่ข้างหนึ่ง คราวนี้เห็นจะค่อยร่วมเข้าสักหน่อย

เวลาเที่ยงขึ้นรถโมเตอคาร์ไปนีศ วันนี้ไปสามรถ ขอยมตาปะโรคีรถหนึ่ง ลูกเอียดเล็ก ลูกตัว แลเอียดน้อยกับตุ๊กไปด้วย ทางที่ไปก็ผ่านออสเปดาเลตตี ยอร์ดิเครา เวนติมิเคลีย เมนโตน ไปจนกระทั่งต่อแดนมอนาโค แต่แยกไม่เข้ามอนติกาโล เลียบขึ้นไปทางขนเกือยถึงยอดเขา ซึ่งเปนที่ปลูกต้นออลิฟแลต้นสน บ้านเรือน

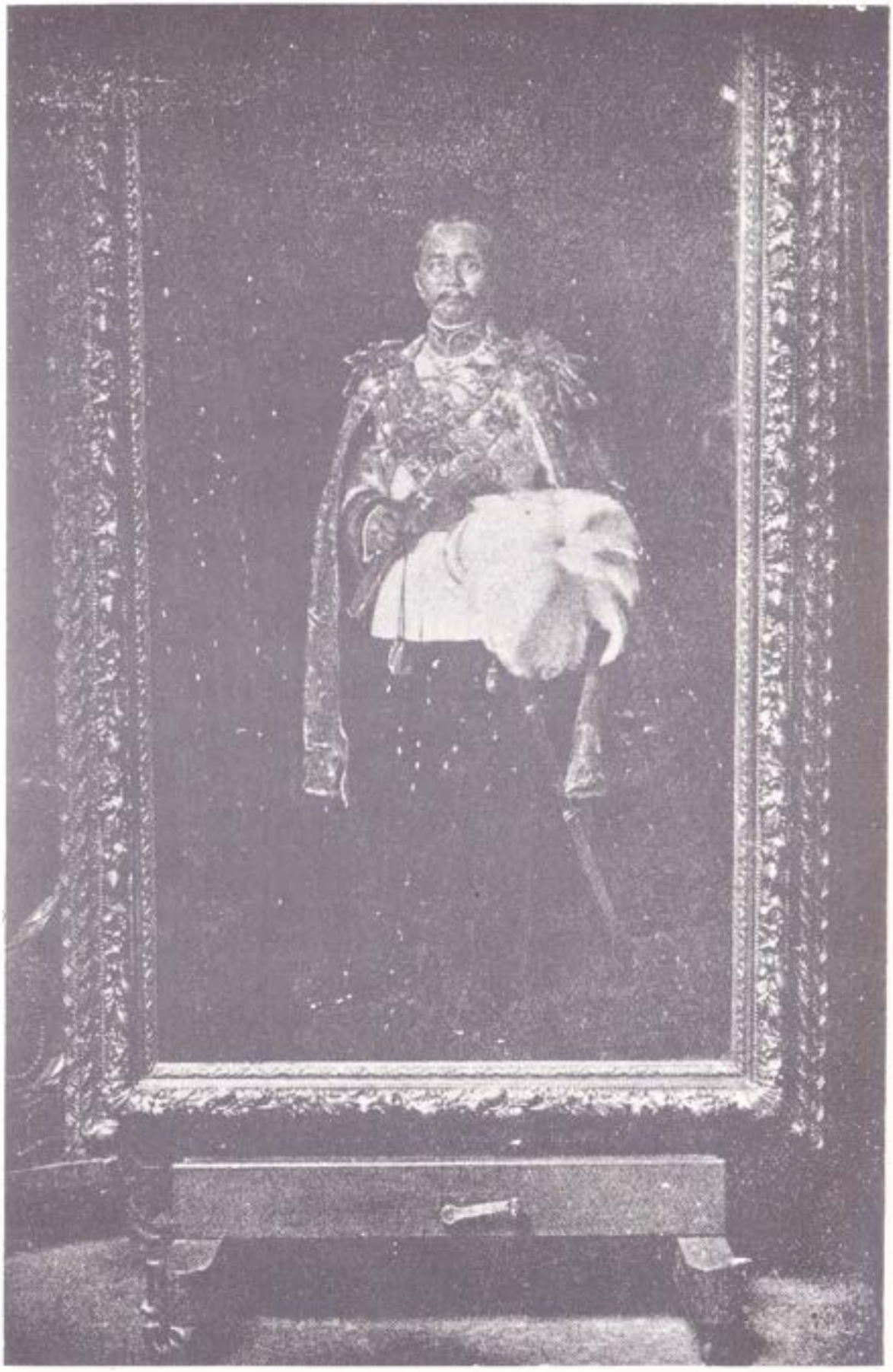

พระบรมรูป ซึ่ง มองซิเออ ดุรง เขียน

มีห่าง ๆ แลลงมาข้างล่างเห็นเมืองเมนโตนงามเหลือเกิน ต้องหยุดถ่ายรูป ถนนช่างดีประเสริฐเสียนี่กระไร เหมือนโต๊ะบิลเลียดทั้งอยู่ยอดเขาเช่นนั้น ผิดกันกับข้างแถบอิตาลีมาก ไปจนเยืองมอนติกาโลหน่อยหนึ่ง เห็นมอนติกาโลแลมอนาโคตลอด งามเหลือเกินอีก ได้หยุดถ่ายรูปอีก ที่บนยอดเขาเหนือมอนติกาโลมีที่ทำศิลามาก ถัดนั้นไปผ่านแคปมาตัง เปนเมืองท่าของฝรั่งเศส แลเห็นอยู่ที่เชิงเขาเปนแหลมยื่นออกไปมีที่คอด ผ่านตึกดินแลบ้านเรือน คราวนี้เลี้ยวขึ้นบนยอดเขาข้ามไปเห็นแวลเล คือหว่างเขาข้างฝ่ายเมืองนีศ ได้หยุดพักกินกลางวันที่นั่น มีตาแก่กับหลานสองคนออกมาหา ว่าอายุ ๖๘ แต่ดูคร่ำเต็มที สรวมเสื้อขาดทั้งกักทั้งซ้นนอก ปล่อยร่องแร่งตามบุญตามกรรมเก่าคร่ำเหลือเกินเหมือนผ้าขรัว ว่ามาอยู่กับลูกชายซึ่งรับจ้างเขาเผ้าสวนผัก ลูกแลลูกสะใภ้ไปทำงานจึงเหลือแต่หลาน ไร่ที่ทำอยู่แถบนั้นเปนไร่หอมแลอาติโช๊ก เด็กนั้นให้ขนมยังที่กินเหลือ ๆ แลของกินอะไรกินปลิม ตัวตาแก่เองก็ต้องการอย่างยิ่ง ขวดน้ำขวดเหล้าเศษขนมยัง กระดูก เศษผักเก็บห่อไปหมด ดูจนเหลือจนน่าสงสารจริง ๆ ของกินวันนี้มีไก่เนื้อโคเค็มไส้กรอก เครื่องแกล้มที่กินก่อนอาหารสลัดกุ้งสด หาผักกาดแดงแลใยสลัดที่บนเขานั้นเพิ่มเติมไปเช่นนั้นไม่ว่าอะไร ๆ มันชวนจะอร่อยอยู่หมด กินบนรถบ้าง นั่งอยู่บนพนักข้างถนนบ้าง ยืนกินบ้าง อิ่มเหลือที่จะอิ่ม ลูกไม้ของหวานก็เก่ง ๆ ลูกเชอรีแลลูกองุ่นลูกหวานจริงเข้าทั้งสองอย่าง ลูกแปร์ก็กำลังอร่อย ออกจากที่นั้นเปนขาลง คือลงไปเมืองนีศนั่นเอง

เมืองนีศเปนที่รายกว้างใหญ่ตั้งอยู่ในหว่างเขา แลเห็นยอดเขาซับซ้อนกัน ในที่สุดตาก็เห็นเขาอาล์ป ซึ่งมีน้ำแข็งหุ้มอยู่บนยอด วันนี้ร้อนถึงอยู่ในกลางแดดออกจะมีเหื่อ ลงไปถึงนีศเวลาย่าย ๓ โมง เวลาอยู่ข้างจะน้อยเต็มที เพราะเหตุที่ติดเขียนรูปเสียเปนครึ่งวัน ถ้าได้ออกจากที่นี่เวลา ๔ โมงเช้าจะมีเวลาเที่ยวมาก นี่ต้องตลีตลานไปเข้าห้าง เพราะตั้งใจจะไปซื้อของทำฉลากในวันเกิดลูกเอียด แต่เพราะเมืองนีศเปนเมืองใหญ่เอาอย่างปารีสทุกอย่าง ลดส่วนให้เล็กลงหน่อยเท่านั้น แลเห็นได้ทันทีว่าเปนเมืองฝรั่งเศส จะสงไสยว่าเปนเมืองชาติอื่นไม่ได้ การที่พ่อไปนั้นใคร ๆ ก็รู้หมด เพราะโปลิศลัยตามไปแลโปลิศว่องไวจริง ๆ เราแยกกันไปเที่ยวพวกละสองคนสามคน พ่ออยู่ที่ไหน ถามกันภาษาไทยมันก็ซื้อยอกได้ แรกไปเข้าร้านที่จะมีคนมุงที่ประตู ยายเจ้าของร้านออกมาเอ็ดเสียประเดี๋ยวเดียวคนกระจายหมด ดูแต่ดูเฉย ๆ เดินผ่านไปผ่านมาไม่ตอม โผล่เข้าไปร้านไหนมันมาเยสเตทั้งนั้นทุกร้าน ทั้งยังไม่ทันซื้ออะไร ข้อที่จะปลอมนั้นเปนพันวิไสยมันไวเหลือเกิน แต่เมืองใหญ่ ๆ เช่นนี้หลบหลีกง่าย ไม่เหมือนเมืองเล็ก ๆ เช่นอาลเบงคัล พอรู้กันซื้อเดียวก็มาหมดเมืองนี่มันต่างคนต่างไป ๆ มา ๆ มีเวลาซื้อของอยู่เกือบจะไม่ถึงชั่วโมง ถึงอย่างนั้นจะกลับมาก็ค่ำ รถผ่านค่ำจะต้องผ่านกลางวัน ก็เปนอันหมดตำราต้องกลับทางรถไฟ ส่งหม่อมนเรนทร์ไปซื้อตั๋ว พวกเราไปหาน้ำชากิน รถโมเตอคาร์ก็ต้องปล่อยกลับมาเสียก่อนแล้ว ที่ไปกินน้ำชานั้นก็ถูกชาวร้านแนะนำ อ้ายคนที่นั่นช่างอิดเสียจริง ๆ ไปนั่ง

คอยเปล่า ๆ อยู่เสียเปนนาน จนเหลือเวลาสัก ๑๐ มินิตจะต้องไปสเตชั่นจึงได้น้ำชามากิน หม่อมนเรนทร์มาถึง ๘ มินิต ได้ติกเกตแลได้รถจ้างมา ก็ต้องไปสเตชั่น ข้อที่ต้องตะกลามกินน้ำชานั้นเพราะรถออก ๕ โมง ๒๕ จะถึงซันเรโมยามหนึ่งกลัวจะหิว ยังจะต้องเปลี่ยนรถที่ต่อแดนตำบลเมืองเวนติมิเคลีย รถอิตาลีอาจช้าเวลาได้ตั้งสองชั่วโมง ถ้าไปถึงเลื่อนไปเช่น ๔ ทุ่มฤๅ ๕ ทุ่มอาการจะหนัก แต่ครั้นไปถึงสเตชั่น เปนอันได้ความว่านาฬิกาเราเรวไป ๕ มินิต เราไปถึงเรวกว่าเวลาด้วย จึงต้องคอย แต่ที่จริงพวกเด็ก ๆ อยากให้พลาดรถไฟจะได้นอนอยู่ที่นี่ค เที่ยวเล่นให้สนุก เราขึ้นรถไฟเพี้ยสต์คลาสห้องเดียวกันหมด มาหยุดตามสเตชั่นต่าง ๆ นับว่าเปนซีนอย่างใหม่งามดีอยู่ เสียแต่เข้าถ้ำบ่อย ๆ เต็มที มืดร่ำไปแลเย็นมอม หมดแสงแดดเวลาเกือบทุ่มครึ่ง หยุดถ่ายรูปที่มอนาโค ๒ ทุ่มถึงเวนติมิเคลียที่ต่อแดน เขาว่ารถจะต้องหยุด ๒๐ มินิต ตกลงกันว่ากินเข้าเสียเห็นจะดี พ่อเจ็บตีนเดินช้าไป แรกลงจากรถเขาไม่รู้ว่าใคร เกณฑ์ให้เดินอ้อมเสียออกงอม เข้าของว่ากับเข้าจะได้เดี๋ยวนั้น แต่ที่ไหนนั่งคอยเสียเปนนาน อีก ๑๐ มินิตรถจะออกจึงได้กับเข้า ต้องตัดเสียสองสิ่ง คงกินแต่บีฟสเตกกับไก่แลสลัด รพีมาทางรถโมเตอคาร์ปล่อยให้ล่วงน่าไปรับซันเรโมสองหลัง แวะซื้อขนมที่เมนโตนใส่หีบมาดักรับที่เวนติมิเคลีย เผื่อว่ารถไฟโยเยมากนักจะได้ขึ้นโมเตอคาร์คลำไปมืด ๆ เพราะพ้นด่านแล้ว พอกินกับเข้าจานที่สองก็หมดเวลา ต้องไปขึ้นรถไฟ ได้ฉันขนมที่รพีเอามานั้นเปนของหวาน ที่แท้อ้ายลูกไม้

ในรถไฟก็ดี โฮเตลก็ดี มันส้มเปรี้ยวกล้วยก้างทั้งนั้น[๑] แต่ถ้าเป็นกล้วยก้างจะไม่มีความน้อยใจ นี่เป็นแอบเปอลอ่อนแทนกล้วยก้างร้ายหนักไป กว่าจะมีคสนิทเกือบยามหนึ่ง พอมีดถึงสเตชั่นใดมีคนขานชื่อเหมือนร้องหวย เสียงดังแกว่งบอร์ดีเก๊หรา ออสเบ่าเลตต์ สั่นเร้โหม่เป็นที่สุด ถึงกันเท่านั้น กรมสมมตหยุดกินเข้าที่แห่งเดียวกันนี้เอง แต่เคราะห์ร้ายแกต้องหยุดเป็นชั่วโมงหนึ่ง เมื่อข้าจะออกมาจากโรงที่กินเข้าเหลืออีกมินิตเดียว ออกหนักใจกลัวจะต้องเดินอ้อมสเตชั่นจะขึ้นรถไม่ทัน ลงปลงกันว่าเห็นจะต้องกลับโมเตอคาร์ แต่ที่ไหนพอเดินออกมาคำนับกันเป่นแถว เบิดทางให้ออกมาตรงนั้นเอง กลายเป็นพระราชา เหตุด้วยเจ้าโปลิศลับที่ตามไป ต้มสุกหมดทีนี้ก็ถึงสัยปรีเฟมาส่งเสด็จว่าปรีเฟไม่อยู่ มาถึงยามหนึ่งแล้วยังต้องอาบน้ำเพราะเย็นมอมเต็มที วันนี้ได้รับโทรเลขเจ้าแผ่นดินอิตาลีตอนรับ แลว่าจะไปเวนิศ เบิดเอกสหิบเชน

คำที่เรียกว่าริเวียรา คือเมืองแถบนั้นนั้น แปลออกแล้ว ริวา ใช้ว่าเป็นท่า คำว่าริเวียรา ช่างแปลตรงไม่คลาดเคลื่อนกับคำว่าปละท่าของเราเลย ปละท่านี้ยังใช้อยู่ในเมืองสงขลาแลเมืองอื่น ๆ ข้างใต้ แต่ในกรุงแต่ก่อนคงเรียกเหมือนกัน เช่นเรียกว่าประทาคูจาม ทาคงจะตกเอก เมื่อตกเอกเสียแล้วจะอ่านว่าปละทาก็ไม่ได้ความ จึงได้แก้ ล ไปโดยเดาว่าคนจะเรียก ร เป็น ล เป็น ประทา ปละท่า

---

๑ คำว่าส้มเปรี้ยวแลกล้วยก้างนี้ ติดมาแต่ครั้งเสด็จชะวา เพราะโฮเตลที่นั่นมีแต่ส้มเปรี้ยวกับกล้วยมีแกนเป็นก้าง ไม่มีผลไม้ที่น่ากิน

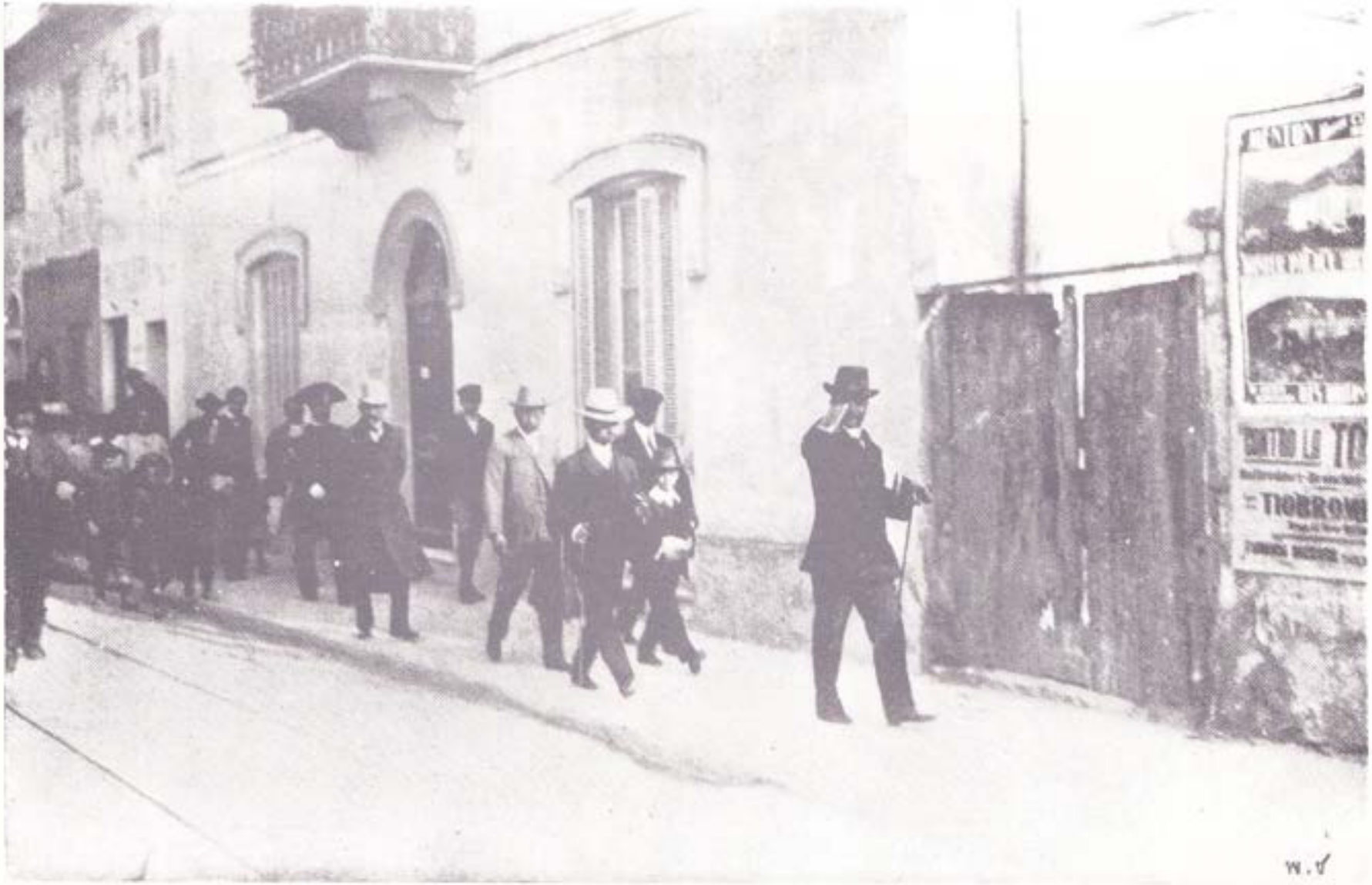

เสด็จประพาสตามถนนในริเวียรา

ส่วนรูปใหญ่ได้ร่างด้วยถ่านในแผ่นสังกะสี ดีไปกว่ารูปที่เขียนน้ำมันไว้ เพราะแกได้พิจารณาถ้วนถี่ ใครโผล่เข้าไปเห็นร้องว่าเหมือนทุกคน ที่ถ่ายไว้เดี๋ยวนี้ คือครึ่งตัวรูปหนึ่ง เต็มตัวเล็กไม่ได้เขียนหน้ารูปหนึ่ง มือแลท่อนขั้นเอวรูปหนึ่ง เท่านี้พอที่จะเขียนได้ ข้ออัศจรรย์ของตานี่ อายุ ๖๐ เลยไม่ได้ใช้ไม้พาดมือเลย เช่นกับเขียนไนยตาแต้มเข้าไป มือลอย ๆ ทั้งนั้น ไม่ได้สั่นเลย แกอธิบายว่าเพราะเหตุที่ชอบเล่นแทงตาย ซึ่งแกจะไปเมืองโรมนั้น เพราะแกเปนครูแอคคาดามีของช่างเขียนฝรั่งเศส ซึ่งให้มาตั้งเขียนอยู่เมืองโรม มีด้วยกันหลายชาติ ช่างเขียนแข่งฝีมือกัน ถ้าใครได้ดีกว่าเพื่อน รัฐบาลให้เปนนักเรียนหลวงมาหัดเขียนที่เมืองโรม เดี๋ยวนี้ฝรั่งเศสมีอยู่ ๒๙ คน สองเดือนแกต้องมาเมืองโรมครั้งหนึ่ง แต่ที่ทำงานสตูเดียวของแกอยู่ที่ปารีส กลับมาข่าย ๔ โมงหย่อนสักเล็กน้อย กินน้ำชาแลพูดกับเพื่อนซึ่งหายมาวันนี้ เซอแปตริกแมนซันแนะนำให้ไปรักษาตัวที่เมนโตน ถ้าหายหนาวแล้วให้เลื่อนขึ้นไปเมืองโคในสวิตเซอแลนด์ ลงปลายไปไยรตัน ถ้าถึงฤดูหนาวยังไม่หายสนิท ให้ถอยลงมาอยู่แถยริเวียราอีก ตัวออกจะฉุน ๆ ว่าเมื่อไรมันจะเรียกว่าหาย มิสเตอเอลเลครี[๓] นำแผนที่ท้องพระโรงมาให้ดู แล้วลงไปเดินเล่นในสวน พยาบาโรดีน้องชายเต้นผางอยู่ข้างหลัง ให้การเรื่องเสาธง นึกว่าแกเปนกุลี ต่อแกเรียกพี่จึงรู้ว่าแกเปนน้อง ครั้นตาปะโรดีพี่มาก็เหมือนกุลีอีก แต่งตัวตามบุญตามกรรม ผ้าผูกคอก็ไม่ต้องผูก เอาสอดห้อยมาเฉย ๆ

---

๓ มิสเตอเอลเลครี ชาติอิตาเลียน เปนนายช่างกรมสุขภิบาลอยู่ในกรุงเทพฯ เวลานั้นลาไปเยี่ยมบ้าน

แกนึกสนุกอะไรขึ้นมา ตั้งเสาธงที่หลังเขื่อนซึ่งยกเป็นเกยไว้สูง อุทิศเอาเกยนั้นเป็นสพานในเรือไฟ ยกเสากระโดงลงไปข้างหลังมีเสาชิมีเพลาขวางหลังโยงเชือกรอกอย่างเรือ มาเต้นให้การเอ็ดอยู่ที่นั่นทั้งสองคน วันนี้ขวนขะแล้ว แกว่าแกจะชักธงช้าง หมายว่าไม่มีจะให้นายมุ่ยเขียนให้ แกว่าแกสั่งไปทำที่เมืองโรมได้สำเร็จมาแล้วแต่ยังไม่ได้ฤกษ์ที่จะยก แกจะไว้ยกต่อพรุ่งนี้ ฤกษ์อะไรของแกก็ไม่รู้ ครั้นกลับขึ้นมาแล้ว ยริพัตรกับอุรุพงษ์ลงไปจัดการอย่างไรเห็นยกธงขึ้นสำเร็จ เป็นอย่างเล่นเสาธง อย่างเรา ๆ เล่น วันนี้เห็นใส่หมวกที่แกให้ปลิมมาก วันนี้ยอกว่าเตรียมเรือไว้สำหรับจะให้ลงไปจับปลาข้างต่อไปอีกก็เป็นของตานี้อีก มีสพานเหล็กยื่นลงไปในทเลขนถึงน้ำลึกถึงสองสพาน มีเรือกระเชียงแขวนหย่อนขึ้นลงได้ ตามความสัตย์ความจริงแกเป็นเศรษฐี นึกจะเล่นอะไรก็เล่นตามใจ ไม่เสียดมเสียดาย เว้นแต่อย่างไรอย่างไรก็ตัน ตัวเองก็ไม่แต่งตัวให้ดีขึ้น ไม่ทำท่าทางเป็นผู้ดี ไว้ท่าไว้ทางเป็นชาวอเมริกันฟรีเรอย

ค่ำวันนี้เชิญมองสิเออดรังแลมากอตติมากินเข้าเย็น พูดกันถึงเรื่องเขียน ๆ แกแนะนำรูปเขียนที่ซาลองคราวนี้ว่าดีอยู่แผ่นหนึ่ง แกให้ไปตาม ตาดุรังนี้ได้ตรามาก แขวนเป่นรนาว น่าอกก็ติดถึง ๔ ดวง

วันนี้จัดของแย่งสำหรับที่จะเดินทางต่อไปจากที่นี่ ออกนึกเสียดายเรือน เช่าทั้งเดือนได้อยู่ครึ่งเดือนเท่านั้น แต่นี่ต่อไปจะเป็นสัญจร อยู่ตามโฮเตลแห่งละวันสองวัน จนกระทั่งถึงยาเดนยาเดน ได้เช่าบ้านไว้อีกแห่งหนึ่ง คงจะได้อยู่ช้ากว่านี้สักหน่อย ยกครัวแลย่าวที่นี่ไป

รับที่ยาเดนยาเดน ถ้าอยู่ที่นี่สักเดือนหนึ่งเห็นจะมีคนคุ้นเคยกันมากขึ้น นี่มีและเลยมีที่จะรู้จัก พรุ่งนี้พวกแตรทหารรัยอาสาจะมามีให้ฟัง จะมีการเชิญพวกที่ได้ไปเป่นธุระเออเพื่อด้วย

ขันแต่มหาดเล็กมีเรื่องไม่รู้สิ้น ดูก็เป่นที่น่าสังเวช ทั้งระวังก็แก้ไม่หาย

คืนที่ ๔๗

วันอาทิตย์ที่ ๑๒ พฤษภาคม

วันนี้พระยาชลยุทธ[๔] มาถึง กับมิสเตอแอนเดอซันกงสุลไทยที่เมืองโคเป่นเฮเคน นำหนังสือปรินซวัลดิมาแลปรินเซสมารี ชวนให้ไปค้างอยู่ที่วังเยอนสตอฟสองคืน ได้ตอบรับ กะระยะทางซึ่งจะไปเมืองนอรเวเป่นที่ตกลงเรียบร้อย คือคิดจะออกจากโคเป่นเฮเคนไปคริสเตียเนียทางเรือ แล้วไปรถไฟจนถึงตรอนเยม ซึ่งเข้าแผ่นดินขึ้นไปราชาภิเศกคราวนี้ ให้เรืออ้อมไปรับที่ตรอนเยม เพื่อจะย่นเวลาให้เร็วเข้า ด้วยเราไม่มีวันครบเดือนแต่ต้องการจะไปให้มากที่สุด ลงเรือที่ตรอนเยมขึ้นไปน่อจเคป์ คือที่สุดแผ่นดินข้างฝ่ายเหนือ แต่ไม่ใช่เข้าไปในอ้ายก้อนน้ำแขงที่ติดเรือรุงรังต่าง ๆ นั้น นี่สูงเพียง ๗๐ ดีกรีแต่ก็ลึก ที่เราไปทางยกโขมขึ้นไปเหนือเสียทีเดียวได้เปรียบ มีวันที่จะได้เห็นพระอาทิตย์ไม่มีเวลาตกนานขึ้น ถ้าไปทางเรือช้า จะได้เห็น

---

๔ นายพลเรือโท พระยาชลยุทธโยธิน เดอ ริชลิว ชาติเดนมารก ได้รับราชการในกรมทหารเรือในเมืองไทยช้านาน จึงออกจากราชการกลับไป

น้อยเข้า เพราะเหตุที่พระอาทิตย์ไม่ตกเช่นนั้น มีแต่ในฤดูซัมเมอ กลับจากนอถเคปเลยข้ามตรอนเยมมาทีเดียว เที่ยวตามฟยอดต่าง ๆ กล่าวคือเปนซอกทเลพรุนไปหมด เหล่านี้ลงมาตามลำดับ จนกระทั่งถึงที่สุดเลยข้ามไปเมืองกัล เลยไปเยอลิน การที่จะไปนั้นเช่าเรือยอชอังกฤษชื่อ อัลเบียน แต่มีห้องน้อยต้องแย่ง จะให้กรมประจักษ์แลตีกอยู่ที่ลอนดอนแลปารีส ตีกจะได้ดูทำของ ที่จริงการซึ่งจะไปเที่ยวข้างเหนือนั้น สำหรับแต่คนที่ชอบดูชินะรี เพลิดเพลินชมความงามของสิ่งซึ่งเปนขึ้นเอง อันไม่ถูกอัธยาไศรยของท่านทั้งสองนี้ กรมประจักษ์ก็ชอบเรื่องเครื่องจักรกลไกผสมโน่นผสมนี่ ตุ๊กก็ชอบห้างหอจอแจโปกฮา ถ้าไปดูอะไรพรรณอย่างนี้จำไม่ได้ทั้งคู่ เพราะไม่มีความพอใจ ด้วยมันไม่เกิดผลประโยชน์อะไร นอกจากสยายไนยตาเปนการไปบ้า ไม่ใช่ไปเที่ยวบ้านเมือง รพีก็ไม่ไป เพราะจะอยู่จัดการเรื่องโมเตอคาร์ต่าง ๆ เหลือนอกนี้ก็เห็นจะพอดีกันกับเรือ เพราะต้องเติมพระยาชลยุทธแลหมอพีสเตอขึ้นด้วย ตกลงเรื่องโปรแกรมแล้วไปดูเขียนรูปที่บ้านมากอตติ วันนี้แต่งตัวรูปหุ่นขึ้นเขียน ลงมือแต่เช้า ๓ โมงครึ่ง พ่อไปถึงบ่าย ๓ โมงจวนจะเสร็จ แกทำอะไรดูเสียถ้วนถี่หมด ไม่มีขาดเลย จับแกได้อย่างเดียวแต่เพียงรัวเล็ก ๆ ในสายตพายนพรัตน์ สายแถบช้างเผือกแกไม่เห็น พอยอกก็ตกใจต้องไปเขียนเติม พ่อกำหนดให้ว่าอยากจะให้แล้วเสร็จก่อนเดือนสิงหาคม จะได้ส่งไปทันเฉลิมพระชนม์พรรษา แกก็เห็นว่าที่จะสำเร็จ รูปใหญ่ยังไม่ได้ลงสีเลย แกจะไปเขียนที่เมืองโรมที่เดียว นายมากอตติ

ก็ออกความคิดเขียนรูปพ่อกำลังยืนให้ตาดุรังเขียนรูปแผ่นหนึ่งเล็ก ๆ เขียนรูปตาดุรังกำลังยืนเขียนรูปอีกแผ่นหนึ่ง ออกจะไม่ใคร่เหมือน ว่าจะเก็บไว้เป็นที่ระฤกในการที่ไปเขียนรูปที่ห้องเขียนของเขา อยู่ข้างจะปลื้มมาก เอารูปแมวกำที่แกถ่ายมาให้พ่อเซ็นชื่อ สำหรับตัวแก ๒ แผ่น สำหรับฝากไปให้พ่อด้วยอีกแผ่นหนึ่ง

กลับจากที่นั่นเลยไปที่ช่างถ่ายรูป เพราะให้นึกสงไสย ว่านายวันไดก็ถูกไป ที่รูปนั้นจะออกใช้ไม่ได้ มีผู้ขอติดค้างอยู่มาก มีมากอตติคนหนึ่งซึ่งได้ขอไว้ก็ยังไม่มีจะให้ ได้ถ่ายรูปคนเดียวสองอย่าง แต่ก็ครั้งนับไม่ถ้วน เพราะเจ้าของเขาไม่อยากจะให้เสีย ถ่ายกับลูกเอียดอีกรูปหนึ่ง ถ่ายหมู่รูปหนึ่ง ก็ครั้งนั้นไม่ควรนับ ออกจากนั้นไปยอร์ดิเครา กินน้ำชาที่แคปโฮเตล กลับมาต่อเวลาเย็น วันนี้เป็นวันเกิดลูกเอียด ได้จัดการเลี้ยงที่ชั้นล่างสองโต๊ะ มีคนนั่งถึง ๓๕ ในสวนแขวนโคมกระดาษขาวกับแดง ตามพื้นสนามหญ้าตั้งกระถุงจุดไฟ มีผู้ให้ดอกไม้มากเต็มไปทั้งเรือนชั้นบนชั้นล่าง ถ้าจะว่ากระบวนดอกไม้แล้วอุดมกว่าเฉลิมพระชนม์พรรษามาก เลี้ยงแล้วจับฉลากสิ่งของที่ไปซื้อมาแต่นี่ ดูฝรั่งสนุกจับฉลากมากกว่าเรา เพราะไม่เคยพบ จับฉลากกันแล้วมีแตรทหาร แยสะคลิเอริ คือทหารที่สรวมหมวกขนไก่ ชำนาญในการวิ่งฤาเดินก็เร็วที่สุด นายแตรแต่งเพลงขึ้นโดยเฉภาะ เอามาให้กับรูปของพวกทหารแตรแลดอกไม้กระเช้าใหญ่ เป่าแตรเพลงนั้นแลเพลงอื่น ๆ ทั้งวิ่งทั้งเดิน วิ่งเป่าแตรนั้นไม่ใช่ของเล่น แต่เขาหัดเสียจนชิน ให้เหรียญราชรุจิเป็นรางวัล

นายแตร นอกนั้นแจกเงิน แล้วลงไปริมทเลมีพวกชาวบ้านเขาแต่งเรือจุดไฟรอย ๆ เปนหลายลำ มีดีดกระจับปี่ฝรั่งแลร้อง จุดดอกไม้เพลิงทั้งที่สพานน่าบ้านแลที่ฟากตรงกันข้าม เพราะเปนวันเดือนมืด แสงไฟไม่สว่างออกไปไกล แลดูในทเลเหมือนแม่น้ำ ดอกไม้เพลิงมีดี ๆ หลายอย่าง ที่น่าดูมากกว่าอื่นนั้นคือจังหัน แล้วขึ้นเปนตะไล แตกกระจายได้อีก สนุกเกรียวกราวกันจริง ๆ ลงปลายที่สุดจุดดอกมตาดสีแดงให้สว่าง แลเห็นตัวพ่อแล้ว พวกในเรือโห่ร้องเกรียวกราวไม่ใคร่หยุด ต้องแกว่งหมวกรับตามแบบ รอแล้วรอเล่า ได้ให้เงินพันแฟรงก์แก่คนจน เปนการตอบแทน ตาปะโรคิให้หลานเอารูปตึกหลังนี้มาให้ ได้ให้นาฬิกาเล็กเปนรางวัลไปเรือนหนึ่ง ที่จริงแกเออจริง ๆ มาเดินกร่องแกร่งอยู่รอย ๆ นี่ร่ำไป ถ้าจะออกปากอะไรคงจะได้สำเร็จทุกสิ่ง ใจดอกว้างขวางแลหรูจริง ๆ

วันนี้ขับร้านดอกไม้ได้ตัวตาผู้วิเศษ ที่สำหรับผสมดอกกุหลาย จะให้เปลี่ยนสีสลับกันอย่างไรจะให้ซ้อนให้ลาอย่างไรอยู่ในอำนาจ อาจจะกล่าวได้เหมือนเจ้ากระจ่าง[๕] ว่าทองเหลืองอยู่ในอำนาจ นี่เปนกุหลายอยู่ในอำนาจ แกผสมดอกกุหลายไว้อย่างหนึ่งซึ่งว่ายังไม่เคยมีเลย จะขอตั้งชื่อกิงออฟไซแอม อีกอย่างหนึ่งจะขอตั้งชื่อยริพัตร พรุ่งนี้พ่อจึงจะไปดู รับอาสาจะเอาอะไรได้ทั้งสิ้น ขอเปนเจ้าจำนำต่อไป ครานี้ได้ส่งเข้ามาแต่ลูกไม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าลูกไข่ รูปร่างเหมือนไข่ไก่ เปนลูกของไม้เลอย ได้ผ่าออกดูเห็นว่าท่าทางจะทน

---

๕ หม่อมเจ้ากระจ่าง ในกรมหมื่นกระษัตริยศรีศักดิเดช เปนช่างทำเครื่องทองเหลือง

เข้าไปถึงยางกอกได้ จึงได้ส่งเข้ามาให้ดูเล่น คงจะหาพิชพรรณไปปลูกได้

วันนี้ได้รับหนังสือใครต่อใครเปนกอง แต่ไม่ได้หนังสือลูกสักฉบับเดียว แต่พิเคราะห์ดูวันที่ลงในหนังสือนี้ เปนปูนเดียวกันกับหนังสือกรมดำรงแลพระยาสุขุม จะส่งโลเลอย่างไรจึงได้แยกกันมา นึกทอดธุระแล้ว ถึงก็ช่างไม่ถึงก็ช่าง เขียนตะบันไปอย่างนี้ ไม่ถึงก็ดี มีเวลามาก ไม่ต้องอ่านหนังสือไม่รู้ ไม่เห็นเสียสบาย ความจริงพ่ออ้วนขึ้นนั่นแน่แล้ว เห็นจะไม่ใช่หลัง ที่รู้สึกมากเวลาล้างหน้าหลังมือนูนจนเคยนึกว่ายวม ลองกดดูทุก ๆ วันก็ไม่เห็นยุบ แต่ไม่ได้พูดกับใคร ยริพัตรมาเอ่ยขึ้นเองว่ามาเห็นคนที่นอกหลังมือเขานูน ๆ มือเรามันเหี่ยวแฟบมาเดี๋ยวนี้นูนบ้างแล้ว ต้องกันกับความที่พ่อได้สังเกตไว้ คนอื่น ๆ ที่มาด้วยกันอ้วนขึ้นทุกคน อรุพงษ์เห็นจะยิ่งกว่าเพื่อน แก้มเปนกะดิก เพราะแกลงมืออ้วนมาเสียแต่ในเรือแล้ว มาถึงที่นี่เข้าแก้มแตง อ้ายการเที่ยวเช่นนี้มันช่างมีคุณจริง ๆ เที่ยวในเมืองไทยถึงจะมีคุณก็ถูกหักค่าร้อนค่าเหนื่อยเสียครึ่งหนึ่ง นี่มันไม่ต้องร้อน ไม่ต้องเหนื่อย จึงได้มีกำไรมาก

คืนที่ ๔๘

วันจันทร์ที่ ๑๓ พฤษภาคม

วันนี้เปนวันเอะอะในการที่เตรียมเดินทางพรุ่งนี้ จึงตั้งใจตอยหนังสือยางกอกเสียให้แล้วหมด เพราะมาจากที่อื่นแทบทุกแห่ง เว้นไว้

แต่ที่ลูกไม่มี ฝนตกพรำมาแต่เช้าด้วย จนกินเข้ากลางวันแล้วจึงได้หยุด หนาวเย็นขึ้นกว่าปรกติหน่อยหนึ่ง ต่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษจึงได้ไปดูสวนกุหลาบของตาเยอรมันชื่อยรอยเออ ซึ่งมาอวดวิธีปลูกต้นกุหลาบไว้เมื่อวานนี้ รพ่ล่วงน่าไปตรินแล้ว หลวงโสภณขับรถต้องลดเลี้ยวขึ้นไปบนเขานานอยู่จึงถึง ที่ตั้งสวนอยู่สูงมากไม่ใหญ่โตอะไรเปนแต่แกเปนผู้เข้าใจในการที่จะผสมต้นกุหลาบสำหรับเปนพืชพรรณขายเตรียมที่ทำงานไว้กลางแจ้ง พูดภาษาอังกฤษได้แต่ไม่พอ ต้องไปหาตานักปราชญ์อเมริกันคนหนึ่งมาช่วยเปนล่ามตามที่ทำตัวอย่างให้ดูแลที่อธิบายนั้น เปนข้อความดังนี้

เรื่องดิน

ต้นกุหลาบเปนต้นไม้ที่โตพักหนึ่ง หยุดนอนพักหนึ่ง เวลาสปริงเปนเวลาโตแลมีดอก ครั้นสิ้นคราวดอกแล้ว ถึงฤดูฉัมเมอหยุดเหตุด้วยที่แผ่นดินร้อนแห้ง ถ้าหากว่าได้ดินดีมาก เช่นดินอาลูเวียลคือดินที่ทิ้งขึ้นมาจากฝั่งแม่น้ำเหมือนบางกอก เช่นดินอุดมดีมีโอชะมาก ต้นกุหลาบโตเรวแลสิ้นแรงเรว เว้นไว้แต่ถ้ารากหยั่งลงไปแช่ในน้ำนั้นเปนที่ปลูกกุหลาบไม่ได้ จำจะต้องพูนขึ้นให้สูง ดินนั้นต้องเปนดินที่ไม่มีรศมียางเรียกว่าโลม อันมีอยู่ตามเขาผสมด้วยทราย ถ้าดินจืดก็ต้องเติมปุ๋ยเล็กน้อยให้ดินมีแรง ถ้าหากว่าดินที่มีโอชะมากปลูกในที่สูง รากเดินแรง ต้นก็โตเรวรนสิ้นแรง แต่นั้นไปก็ขับเซีย

วิธีผสม

ดอกกุหลายเปนตัวผู้ตัวเมียอยู่ในตัว ตัวผู้นั้นคือมีเม็ดที่ปลายเกษร เช่นรูปริ ๆติดอยู่ ถ้าดอกลามักจะมีแรง คือกำลังของตัวผู้มาก ถ้าดอกซ้อนมีเม็ดที่เกษรน้อย เปนอย่างที่ว่ามีกำลังน้อย ถ้าซ้อนชิดหนักเข้าถึงมีพืชแต่เล็กน้อยฤๅไม่มีเลยก็มี วิธีที่จะผสมนั้น เหมือนอย่างว่ากุหลายเหลืองจะผสมกุหลายแดง ให้ดอกโตขึ้นแลเปลี่ยนสี เอากุหลายเหลืองมาปลิดเกษรที่มีเม็ดติดปลายเกษรนั้นไว้ แล้วเอากุหลายแดงซึ่งเปนดอกจวนแย้มติดอยู่กับต้น มาแหวกกลีบเด็ดเกษรที่มีเม็ดในนั้นออกเสีย เอาเกษรกุหลายเหลืองที่ปลิดไว้นั้นวางลงแทน แล้วหุบกลีบเสียเอาสำลีพันให้ยึดอยู่ ทิ้งไว้เช่นนั้น ๓ วัน เกษรดอกเหลืองเปนอันติดกับดอกแดง ทิ้งไว้จนกลีบร่วง ขั้วกุหลายเปนเม็ดในนั้น แก่แล้วจึงเอาเม็ดมาเภาะ การเภาะเม็ดกุหลายนั้นกำหนดสามปีเปนอันได้ดอก ดอกที่ออกมาจากต้นที่พ่อเหลืองแม่แดงนั้นคงจะแรงขึ้นแลเปลี่ยนซ้อนมากขึ้น แต่สีกำหนดไม่ได้แน่ บางทีก็กลายเปนชมภู ฤๅเปนเหลืองปนแดง ฤๅต่าง ถ้าผสมเหมาะ ๆ เข้าได้สีดีแลดอกงาม ก็เปนได้ตั้งชื่อกันใหม่ เปนกุหลายพรรณที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะเหตุฉนั้นพรรณกุหลายจึงไม่มีที่สุด เปลี่ยนซ้อนเปลี่ยนลา เปลี่ยนสีต่าง ๆ เปลี่ยนขนาดเล็กแลใหญ่ได้ด้วยวิธีผสมเช่นนี้

วิธีฝากหนาม

ตัดหนามกุหลายทั้งผิวจากต้นอ่อน แล้วมาแหวะผิวต้นหนึ่ง เอาเปลือกที่ตัดหนามนั้นสอดลงในเปลือกที่แหวก แล้วเอาเชือกคาด เอากระดาษชุบน้ำห่อไว้อย่าให้แห้ง ประมาณสัก ๗ วัน จะแตกชื่นเป็นกิ่งถ้าไม้ที่รับฝากนั้นแรง จะเป็นกำลังให้กิ่งที่งอกขึ้นใหม่แรงเรว ออกดอกเหมือนต้นที่ตัดหนามมานั้น เพราะฉนั้นกุหลายที่เภาะขึ้นได้ พอเป็นต้นเล็ก ๆ มีหนามตัดหนามมาประกับกับกุหลายอย่างที่มีแรงมาก กุหลายที่มีแรงส่งหนามกุหลายเภาะนั้นให้ออกกิ่งแรงเรวขึ้น ดอกจะได้อย่างเช่นที่ผสมไว้ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในวิธีผสมนั้น

วิธีต่อกุหลาบ

เอาต้นกุหลายป่าสามัญซึ่งมีแรงมาปลิดใบออกเสียหมด เหลือไว้แต่ต้น แล้วตัดกิ่งกุหลายอย่างที่ผสมไว้ ฤๅกุหลายอะไร ๆ ก็ได้ตามชอบใจ มาทั้งกิ่ง จะเป็นเล็กก็ได้ ใหญ่ก็ได้ เสียมเสียทั้งสองข้าง ให้แหลมเป็นคมสิ่ว แล้วยากกุหลายที่เป็นตัวแม่แรงนั้นให้เป็นง่าม เอากุหลายที่ต้องการอันยากไว้แล้ว เสียบลงในง่าม เอาเชือกรัดเอากระดาษชุบน้ำห่ออย่าให้แห้ง จะตั้งไว้ในเรือนกระจก ฤๅตั้งไว้ในเงาไม้ที่ไม่ถูกร้อนมาก สัก ๗ วันก็ติดกัน กิ่งที่ต่อนั้นจะแตกแรงแลให้ดอกงาม วิธีที่ต่อกุหลายเช่นนี้ อย่างที่เราได้เห็น ลำต้นกุหลายโตประมาณสักเท่าต้นพาย สูงประมาณสักศอกเศษฤๅสองศอกแตกกิ่งเป็นช่อกลม มีดอกเต็มทั้งช่อ รูปเหมือนกับยุเค เย่นไม้ที่เขาได้

ต่อเช่นนั้น วิชาที่ได้สำแดงให้เห็นวันนี้ สามอย่างดังที่กล่าวมา เป็นอันพอที่จะเข้าใจได้ว่ากุหลาบนี้ถ้าเล่นถึงที่ ถึงผสมสีให้เกิดพืชพรรณขึ้นใหม่ อาจจะเล่นได้สนุกกว้างขวางมาก ไม่มีรูปแลสีจำกัดไม่มีที่สุด เมื่อได้พรรณแปลกสมประสงค์แล้ว ในการที่จะให้มากแพร่หลายขึ้นนั้นไม่ยากอันใด มีแต่กอเดียวก็ตอนออกไปได้อีกเท่าไรเท่าไร ถ้าเป็นกุหลาบที่ซ้อน ซึ่งจะหาเม็ดไม่ได้ก็มีอย่างเดียวแต่จะตอน ฤๅที่เรียกว่าชำรักษาไว้ ไม่ให้สูญพืชพรรณ

มีกุหลาบที่ตานี้ผสมใหม่อย่างหนึ่ง ดอกโตเท่าดอกบัวสตบงกชกลีบซ้อนจนไม่แลเห็นเกษร สีแดงเข้มเกือบเป็นยานเย็น เป็นพรรณซึ่งยังไม่มีชื่อ เขาขอตั้งชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินสยาม พ่อได้อนุญาตให้แกตั้ง ยังไม่สู้พอชอให้เขียนลงให้ ในสมุดด้วย แลว่าบรรยายถึงวิธีที่จะส่งดอกไม้ ก็ทำนองเดียวกับที่พ่อได้เล่าให้ฟังแต่ก่อน แปลกออกไปแต่ถ้าเป็นทางไกลมาก เอากระดาษชุบน้ำห่อ เวลาออกจากหีบให้แช่ด้วยน้ำอุ่น ๆ น้ำอุ่น ๆ นั้นเห็นจะสำหรับกันเย็นเกินไป ซึ่งจะทำให้ดอกไม้เหี่ยว แต่ถ้าเป็นเมืองเรา เกือบจะไม่ต้องเติมน้ำร้อน เพราะน้ำมันอุ่นอยู่แล้ว

ในเรื่องปลูกต้นกุหลาบนี้ ถ้าจะเล่นในเมืองเราให้ได้ดีจริง ต้องมีมนุษย์อย่างเช่นตานี้คนหนึ่ง ต้องซื้อพรรณกุหลาบไปจากยุโรป ผสมเมืองเราเห็นจะยาก ด้วยมันร้อนเกินไป จะต้องคอยสั่งซื้อพรรณซึ่ง

เขาผสมออกใหม่อยู่เสมอเปนนิจ ดินเมืองเรามันดีเกินไป จะต้องหาดินที่แร้นแค้นผสมทรายไปจากที่อื่น ถ้าจะมีสวนกุหลายอย่างดีสวนหนึ่ง ออกเงินสักปีละ ๑๐๐ ชั่ง ถา ๑๕๐ ชั่ง ทั้งค่าข้างค่าต้นไม้ค่าดิน เห็นจะมีสวนกุหลายดีเล่นสวนหนึ่งได้ กุหลายที่เขาคเนว่าจะเปนในยางกอกได้ดีนั้น กุหลายขาวดอกใหญ่ ซึ่งน่านไม่สู้งาม ถ้าน่าร้อนจัดจึงจะงามมาก กับกุหลายเลอยดอกเหลืองซ้อน ขนาดยี่หุบอย่างใหญ่ถาเขื่องกว่านั้นหน่อยหนึ่ง กลิ่นงามเหมือนดอกบัวที่ยานเล่น ว่าทนทานร้อนมาก คงจะปลูกได้ พ่อได้สั่งให้นำให้รู้จักกับพระสารสาสน์แล้ว พรรณต้นไม้ซึ่งใช้ปุ๋ยในที่นั้น ใช้มูลม้าเปนพื้น มีขายแก่เที่ยวได้เก็บตามถนนเวลาเช้า ๆ มาก ออกจะแย่ง ๆ กันด้วย เวลาข่ายไปข้างไหน พอม้าถ่ายมูลออกมาก็ชิงกันตะครุบไปขายเอาอีกที่หนึ่ง

ขอยุติเรื่องซันเรโมเปนจบกันเท่านี้ พรุ่งนี้จะไปที่อื่นแลอยู่ในบ้านของผู้อื่น จะมีเวลาเขียนถาไม่ ไม่สู้แน่ ขอฝากความรฦกถึงบรรดาผู้ซึ่งพ่อได้มีใจรักใคร่ทุกคน จะขอลาต่อไปในวันที่ ๑๕ ขึ้นไปทางข้างเหนือ ซึ่งจะห่างเมืองไทยออกไปอีกชั้นหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๕

คืนที่ ๔๔

เมืองตุริน

วันอังคารที่ ๑๔ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ตื่นเตรียมตัวแต่ ๒ โมงเช้า พร้อมเสร็จจนต้องนั่งคอยตาช่างถ่ายรูปสกอตโตที่นี่เก่ง รูปพิมพ์มาให้ดูได้แล้วไม่ผิดนัด

แจกของมาตั้งแต่วานนี้ ทั้งปะโรคิแลมากอตติ ให้ตราปริเฟแลนายโปลิศ แจกเงินพวกโปลิศ ให้เงินสำหรับคนจน วันนี้ลูกเอียดตัว เอียดน้อย ลากลับไปอิงค์แลนด์ เบตแมน[๑]เป็นผู้พาไป ไปสเตชั่นกำหนดให้ถึงเช้า ๔ โมง มีคนส่งเป็นอันมาก คือ ปริเฟ เคอเนล นายทหาร มองสิเออดูรัง มากอตติ ปะโรคิทั้งครัวเรือน ลอตซ[๒] เยรินี แลคนอื่น ๆ ทั้งราษฎรเป็นอันมาก แต่รถยังไม่ได้ออก ล่วงเวลาไปเป็นนาน รวยดอกไม้มีคนให้วางจนเต็มโต๊ะ ทางที่รถเดินก็เป็นทางที่มานั้นเอง แปลกแต่เห็นต้นองุ่นใบแตกชื้นเขียวทั่ว ข้อซึ่งไปเห็นองุ่นในเมืองฝรั่งเศสมีใบมากนั้น เพราะเหตุว่าไปอยู่ซันเรโมนาน เมื่อทวนทางกลับมาข้างนี้ก็แตกมากเหมือนกัน ต่อไปถึงซาโวนาจึงได้เปลี่ยนทางขึ้นไปตุริน ทางขึ้นไปตุรินนี้เป็นสองทาง ทางที่ไปผ่านเยนัว

---

๑ มิสเตอเบตแมน อังกฤษ รับราชการอยู่ในสถานทูตที่ลอนดอน

๒ แฮร์ ลอตซ์ เคยเป็นนายห้างบีกริม ในกรุงเทพ ฯ

ขึ้นไปเปนทางเก่า ทางที่ขึ้นซาโวนาเปนทางใหม่ ดุ๎กออฟเยนัวบอกว่าทางเยนัวนั้นสบาย ทางซาโวนาใกล้ลังหน่อยแต่ไม่สบาย พ่อเลือกเอาทางซาโวนา ด้วยเหตุว่าอยากจะเห็นทางใหม่ หาไม่ซ้ำนัก เขายังคิดจะตัดอีกทางหนึ่ง จากปอโตมอริเซียว แต่ไม่ตกลงเหมือนกับเรื่องท่าที่จะรวมกันเข้าไม่ได้นั้น

ที่ซาโวนาเขาหยุดครึ่งชั่วโมง ได้โทรเลขล่วงน่าไป ให้จัดรถเตรียมไว้ เพราะได้เปลี่ยนเอามิสเตออาลเบอส[๓] ขึ้นมานั่งน่ารถแทนเจ้าพระยาสุรวงษ์ ด้วยรู้ภาษา แลรู้จักระยะทางเปนประโยชน์กว่า ทั้งเจ้าพระยาสุรวงษ์ทั้งพ่อมิเสียหมดไม่เอามา ไม่มีอะไรจะถ่ายรูป ต้องเกณฑ์ให้ไปคอยค้น ซาโวนานี้ภาษาอิตาเลียนว่า ซ่าบู่ ที่ได้ชื่อเช่นนี้ เพราะว่าเปนที่คิดทำซ่าบู่ขึ้นก่อน มีติกโต ๆ มีท่า แต่ของขายไม่มีอะไรประหลาด ออกจะเลว ๆ ทั้งนั้น หาของที่ทำเมืองนั้นก็ไม่มี ได้แต่พัดไม้เชียนรูปเมืองกับโปสต์การ์ด หยุดถ่ายรูป จนถึงเวลากลับมาขึ้นรถ ออกจากซาโวนา กินกลางวัน แต่เกิดจัดผิดกันขึ้น สั่งให้ส่งของสำหรับพอกินสามสิบคน แต่เขาไปจัดส่งขึ้นรถหลังกินกันเสียหมด เหลือแต่หีบยี่กนิกของพ่อใบเดียว ใส่ของมาแต่เฉภาะเปนเครื่อง เฉลี่ยกันกินในเช้านายออกไม่ใคร่จะพอ แต่มีลูกไม้อุดมเหลือกิน ทางที่ขึ้นจากซาโวนาเริ่มขึ้นเขาเปนเขาสันย์นน้ำ ตามข้างทางนี้ได้เห็นต้นไม้ป่าเพราะเปนที่เพาะปลูกอะไรไม่ได้เลย เปนหินเต็มไปทั้งนั้น น้ำก็ไม่ใคร่บริบูรณ์แห้งแล้ง ไม่มีบ้านตลอดขึ้นไปจนกระทั่งถึงลอดปล่องใหญ่

---

๓ มิศเตออาลเบอส รับราชการอยู่ที่สถานทูตเบอรลิน

เรียกว่าตันเนลออฟเฟอราเนีย ไม่ทันที่จะยืดน่าต่าง ควันเข้ามากลุ้มจนหายใจไม่ออก เหม็นเปนกำมถัน รถก็เดินย่องช้า ๆ กว่าจะหมดปากปล่องเปนนาน ร้อนเต็มที่ หายใจขัด ถ้าช้าอีกหน่อยน่าจะถึงเปนลมได้ พอหลุดปากปล่อง ที่กระจกเงาแลกระจกฝาเปนเหมือนมัวไปหมด เหมือนอย่างเอาอังที่ปากหม้อ พอหลุดขึ้นไปได้ก็ถึงที่รายมีบ้านเรือนคนปลูกเข้าสาลีแลไม้พันราย ๆ ขึ้นไป มีบ้านเรือนแลลำธารงาม ๆ ลอดถ้ำย่อย ๆ จนถึงที่แผ่นดินรายบนเขา ครานี้มีทุ่งกว้างเปนนาเข้าสาลี บ้านเรือนคนถี่ ๆ ขึ้น พื้นแผ่นดินเปนที่เพาะปลูกเต็มไปทั้งนั้น มีหมู่บ้านหย่อมโต ๆ หลายตำบล ที่ใหญ่กว่าเพื่อนนั้นยินเซย่เป ครานี้ไปลอดปล่องอีกปล่องหนึ่งเรียกว่า เบลโย แต่เรารู้ตัวเสียก่อน ด้วยเขายอกว่าเปนปล่องยาวมาก ถึงสองกิโลเมเตอ $\frac{1}{5}$ คือ ๕๐ เส้นเศษ ได้ยืดน่าต่างเสียก่อน ควันไม่เข้าแต่ร้อนเหมือนกัน ตอนแรกเข้ารถเดินช้า แต่เมื่อจวนจะออกเดินเร็วขึ้น ๘ มินิตจึงได้ตลอด พอออกปากปล่องแล้ว ก็เจอะแม่น้ำ ซึ่งเปนน้ำไหลลงฝ่ายข้างตุริน เรียกชื่อว่าลำน้ำตานาโร เปนลำธารใหญ่ไหลคดทบไปทบมา มีสพานข้ามหลายแห่ง แลเห็นแม่น้ำเวียนไปเวียนมาได้ตลอดเพราะเปนที่ราย คล้ายแม่น้ำลำปำเมืองพัทลุงแต่ใหญ่กว่า น้ำลำน้ำนี้ไหลไปลงแม่น้ำโพ ซึ่งเปนลำน้ำเมืองตุริน ตามฝั่งลำน้ำที่เวียนไปเวียนมาดูงาม พื้นแผ่นดินเปนที่ไร่เข้าสาลีตลอดไปจนสุดสายตา มีแต่ไม้ต่อซึ่งสำหรับตัดเปนฟืนรายอยู่ เปนพุ่มก็มี เปนตอก็มี เปนหย่อมหย่อมไป ต่อลงมาอีก พื้นต่ำลงมาทุกทีจนถึงที่ราย ครานี้เปนท้องนาเต็มไปทั้งนั้น มีเขาอยู่ห่าง ๆ

กรมสมมตนั่งเข้าฌาน ถามว่าทำไมถึงได้ซึมไป ยอกว่าแล ๆ เห็นเข้าเพลินไปเหมือนกับบ้านเรา ที่จริงก็คล้ายมาก เพราะน้ำท่วมด้วยเปนเช่นนี้ไปจนตลอดถึงเมืองตุรินเมืองตุรินเปนเมืองตั้งอยู่ในกลางนาดูเปนที่สมบูรณ์มาก

วันนี้ได้เห็นโคมลานใช้จุดรายทาง เปนครั้งแรกในประเทศยุโรป ตามที่กล่าวกันว่าโคมลานทำในยุโรปไม่ได้ เขาทำไปแต่สำหรับขายเมืองไทยนั้นไม่จริง เมื่อได้เห็นเช่นนี้อดไม่ได้ ตุ๊กเอาโปสต์การ์ดอย่างที่ถูกแดดจึงขึ้นรูปมาให้แต่แรกออกเดินรถ จะหาอะไรเขียนไม่ได้จึงเอาโปสต์การ์ดนั้นเขียนบอกข่าวถึงกรมดำรง แต่การที่เขียนนั้นประดักประเดิดมิใช่ของเล่น ข้อ ๑ กลัวแสงสว่างจะถูกรูปขึ้นเสีย ต้องคอยให้ถึงปล่องที่มืด จึงชักรูปออกจากซองทายลงไว้กับกระดานเหลี่ยงให้แน่น ข้อ ๒ การที่จะเขียนสั่นกระเทือนยากที่จะให้เปนตัว เขียนด้วยความอดไม่ได้แท้ ๆ

รถได้มาถึงตุรินเวลาย่ำค่ำ ๑๕ นาที ยังมีแดดบริบูรณ์อยู่ คนแน่นเต็มไปทั้งชานสเตชั่น ตุ๊กออฟเยนัวแลปรินซออฟอุดินต้องแหวกคนไปรับที่รถไฟ พากันมาขึ้นรถม้า พ่อขึ้นกับตุ๊กออฟเยนัว บริพัตรขึ้นกับปรินซออฟอุดิน พระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์ แลเอดคิกงของตุ๊กขึ้นรถไปน่า ตามทางคนเต็มแน่นตลอด ต้องเบิดหมวกตลอดทางจนเมื่อยแขนตามเคย เข้าในพระราชวัง ดัชเชสออฟเยนัวมารดาแลดัชเชสออฟเยนัวเมีย กับลูกทั้งชายทั้งหญิง ๕ คน เถ้าแก่ ๒ กรมวังชาวที่เก่าแก่หลายคนพร้อมกันคอยรับ ตุ๊กพามาส่งที่ห้องเก่า

ซึ่งเคยอยู่แต่ก่อน พระยาบุรุษอยู่ห้องเดิมตรงหัวนอนพ่อ แต่เจ้าพระยาสุรวงษ์นั้น พูดภาษาอะไรไม่ได้นอกจากอังกฤษ จึงได้เปลี่ยนเอาหม่อมนเรนทร์มาแทน เวลาทุ่มครึ่งเลี้ยง มีผู้หญิงเติมมาอีก ๒ คน เด็กที่โต ๆ นั่งโต๊ะด้วย คราวนี้เลี้ยงน้อย เพราะเหตุที่เจ้านายไม่อยู่ จึงเลี้ยงที่ห้องหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่ที่เลี้ยงคราวก่อน แปลกที่จุดไฟฟ้าดูรุ่งเรืองงามดีขึ้นมาก เว้นไว้แต่แถบข้างพ่ออยู่ยังจุดเทียนไขอยู่ตามเดิม ไม่มีอะไรแปลกแต่สักอย่างเดียว

เวลาดินเนอแล้วไปดูออปราที่โรงเรียกตามชื่อเจ้าแผ่นดินว่า วิกตอโรอิแมนวลที่ ๒ คือ องค์ที่เปนไอยกาของเจ้าแผ่นดินองค์นี้ เล่นออปราฝรั่งเศส ซึ่งเปนเรื่องเก่า ๗๐ ปีมาแล้ว การเล่นนี้ไม่ใช่ออปราใหญ่ ซึ่งเขามีแต่ฤดูหนาวนั้นก็จริง แต่ตามความเห็นของตุ๊กออฟเยนวัแลผู้อื่นเห็นว่าดีอย่างยิ่ง เพราะพวกช่างร้องที่ร้องดี ๆ ไม่มีงานที่จะทำในเมืองหลวง จึงออกมาเที่ยวร้องตามหัวเมือง ว่าโดยความเห็นของเราแล้ว เหมาะที่เราจะดูออปรามากกว่าเที่ยเตอ เพราะเขาฤๅเราก็ฟังร้องไม่เข้าใจความเหมือนกัน แต่เสียงที่ร้องมันกลมกล่อมเพราะ แลยากที่จะมีในภาษาไทยแลเพลงไทยได้ เพราะมันร้องจากในอก ไม่ได้ร้องจากริมฝีปาก เสียงใหญ่ฤๅเสียงเล็กได้กันกับดนตรี กลืนกันหายที่เดียว ถ้าจะว่าด้วยดังแล้วดังมาก ทั้งซอทั้งปี่ทั้ง ๓๐ เสียง ๆ คนก็รับอยู่ ส่วนทำนองเพลงนั้นเล่า มันยักเยื้องได้หลายอย่าง ร้องเปนอย่างร้องไห้ ร้องเปนอย่างที่ใจกำลังฟุ้งซ่าน ฤๅจนกระทั่งโกรธแหวก็ได้ ของเราร้องได้แต่เพียงร้องไห้ โกรธแหวไม่มีเลย ยังส่วนที่ทำท่านั้น

เล่า จริงอยู่ทำท่าเกินคนปรกติที่จะพึงเป็น แต่ทำเพื่อจะให้เห็นจริง คือ โกรธก็ผูกคิ้วนิ่วหน้า เสียใจก็เศร้าสลด ยินดีก็ยิ้มแย้มเปล่งปลั่ง การแต่งตัวก็แต่งแปลงหน้าได้จริง ๆ เช่นกับคนหนุ่ม ๆ จะแต่งเป็นคนแก่ ย้ายดำ ๆ เป็นริ้วที่แก้ม ที่หางตา ที่หน้าผาก ก็แลเห็นเป็นหน้าย่น ผู้หญิงที่จะให้ตาลึกคว้ำ ก็ทาดำที่คิ้วระยายสีที่หลังตา ดูตาลึกแลเข้ม คนนั้นเองตามเรื่องว่าได้ความทุกข์ร้อน จนถึงเป็นผีในท้อง ก็ทาขอบตาให้เขียวขึ้นอีก เติมดำที่แก้ม ก็แลเห็นหน้าผอมโกรกลงไปได้ทันที เป็นอันว่าออปรานี ที่จะไม่เขียนหน้านั้นไม่มี แต่ไม่ใช่เขียนมูมมามอย่างเช่นเจ๊ก ให้หน้าผิดมนุษย์ เขียนด้วยความสังเกต แปลงรูปให้เหมือนคนที่มีโฉมหน้าต่าง ๆ กัน เรื่องที่เล่นวันนั้น ผู้ชายซึ่งเป็นผู้รักใคร่กันกับผู้หญิงผู้หนึ่ง ด้วยความกินใจอย่างหนึ่งอย่างใด โกรธผู้หญิงไปในที่ประชุมคนรวมสัก ๕๐ เศษ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ซึ่งออกอย่างยาเลต์ แต่ไม่ใช่เต้นอย่างยาเลต์ มาร้องทีละพวก แลรวมกัน ผู้หญิงแต่งอย่างพวกตีรำมนา ผู้ชายอย่างพวกแทงวัว เป็นสเปนิช ทั้งสองพวก ผู้ชายกับผู้หญิงคู่รักกันนั้น มาเกิดถุ้มเถียงกันขึ้น จนเอาอะไรป่ากันก็ไม่รู้ ผู้หญิงนั้นเสียใจจนเป็นผีในท้องนอนเจ็บอยู่ ผู้ชายนั้นหวนกลับมาหาคืนกัน แต่ผู้หญิงนั้นเจ็บมากเสียแล้ว เลยคร่ำครวญไปจนถึงตาย เวลาตายล้มลงเหมือนตายจริง ๆ พึงเสียงร้องแลท่าที่ทำกับทั้งพิณพาทย์ มันกลมกลืนกันจับใจ แต่คนดูไม่สู้มากนัก มีที่ว่าง เขาว่าวันอาทิตย์คนจึงจะเต็ม เลิกเวลา ๕ ทุ่มครึ่ง ขอยกันเท่านี้ พรุ่งนี้จะต่อเช้า

คืนที่ ๕๐

วันพุฒที่ ๑๕ พฤษภาคม

วันนี้เห็นจะเหนื่อยง่วงนอน น่าที่จะเขียนไม่สำเร็จ แต่ลองพยายามดู ตื่นพอ ๒ โมงถวันรับหมอแลกินเข้า ให้หม่อมนเรนทร์เขียนหนังสือ พอ ๔ โมงเผงก็กออฟเยนัวมารับ ไปรถโมเตอคาร์ของเราเอง กับก็กออฟเยนัว ยริพัตรกับผู้อื่นไปรถก็กออฟเยนัว ปรินซออฟอุดินขับรถเราอีกรถหนึ่งรวมเปนสามรถด้วยกัน ไปเลี้ยวที่ตลาดนัดกลางเมืองตรงไปทางเมืองมิลาน แล้วเลี้ยวซ้ายมือ เปนทางตรงลิ่ว สองข้างทางเปนนาเข้าสาลีแลต้นพืนตลอดไปทั้งนั้น เมื่อชินทางย่านนี้แล้วผ่านรถห่างลง มีพวกเกวียนนอนหลับต่าง ๆ แต่ที่นอนเก่งขึ้นกว่าซันเรโม เพราะเหตุที่ทางตรง ๆ ไม่เออที่เดียว รถจะผ่านจะหลีกต้องรอทุกคราว วันนี้ฝนตกตั้งแต่เช้าไม่มีเวลาหยุดเลย แต่ตกอย่างฝรั่งพรำ ๆ เรื่อยอยู่เสมอ มากบ้าง น้อยบ้าง ยิ่งฝนตกพวกขับเกวียนยิ่งนอนหนักเข้า ถึงเอาผ้าขึงผูกขนพนักเกวียน แล้วห้อยลงมาผูกเสียสี่ด้านเหมือนมุ้งนอนหลับมาในนั้นปลุกไม่ตื่นที่เดียว ต้องไปขับหลีกเอาเอง เกวียนที่บรรทุกของวันนี้ มีบรรทุกอิฐ บรรทุกต้นไม้ที่ตัดลงทั้งต้น หญ้าแห้งเต็มเกวียนโตเกือบหมดถนน หินใหญ่ ๆ ถุงแป้ง ของหนัก ๆ เช่นนี้หลบลีกยาก รถต้องรอเนือง ๆ ไปขึ้นเนินทรายแห่งหนึ่ง ซึ่งเปนที่สนามหัดขี่ม้าใหญ่ มีโรงทหารในที่นั้น ผ่านบ้านสามสี่ตำบล ถนนที่ตัดไปดูเปนตั้งใจตัดให้ตรง ไปถึงหมู่บ้านแล้ววนเข้าในถนนเดิม ซึ่งเปน

ถนนอยู่กลางหมู่บ้านมีอยู่แล้วนั้น กว้างก็มีแคบก็มี แคบโดยมากมักจะเป็นถนนที่เลี้ยวหักตัว ทบหนึ่งบ้างสองทบบ้างติด ๆ กัน เลี้ยวพันมุมตึกอย่างลำบาก ๆ หลายแห่ง เมื่อออกจากถนนหมู่บ้านแล้วทางก็ตรงลิ่วไปอีก จนถึงบ้านหมู่อื่นต่อไปอีกเช่นนั้น ถนนเมืองคือที่ตรง ๆ นั้นเป็นถนนถมด้วยศิลาขดเรียบ แต่ถ้าถนนในหมู่บ้าน ใช้ลำดับด้วยก้อนกรวดกับปูน ปูศิลาที่ตรงรอยล้อรถแลเกวียนจะเดินกันสึก ไว้รางที่ตรงกลาง บ้านเรือนเหล่านี้ที่เป็นหมู่บ้านติด ๆ กันก็เป็นตึกแถวปลูกต่อกันตามบุญตามกรรม ถ้าเป็นที่ชาวนาอยู่ก็มักจะเป็นโรงนา มีฝาด้านเดียว ด้านหน้ากั้นปู ๆ ปะ ๆ ใช้เสาก่ออิฐรับยุ้งเข้าก็ลักษณโรงจาก เป็นแต่ก่ออิฐมุงกระเบื้อง ผิดกันอยู่เท่านั้น อย่าเข้าใจเลยไปว่าถือปูน ไม่ได้ถือทั้งนั้น ถ้าหากว่าจะถือก็ถือปูนทรายหยาบ ๆ สุ่ม ๆ ดอน ๆ ต้องผ่านทางรถไฟสองสามแห่ง แต่ที่เป็นสเตชั่นใหญ่เรียกว่า ริวาโรโล ผ่านแม่น้ำสามแม่น้ำด้วยกัน ต่างชื่อทั้งนั้น น้ำในเมืองตรินี้อดมเหลือเกิน ไม่ว่าแห่งหนตำบลใด ไหลรินไปทั่วทั้งนั้น เพราะเหตุที่น้ำมาแต่เขาอาล์ปทั้งสิ้น เขาอาล์ปนี้เป็นเขาปันแดนในระหว่างอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์ เทือกยาวสูงเงื้อมง้ำ แลเห็นอยู่เสมอไม่ว่าแห่งใด เมื่อจวนจะถึงย้ายเข้าทางเล็กไปอีกทางหนึ่งจึงถึงตำบลอาย ซึ่งตั้งอยู่ในชานเขายาวเขาหนึ่ง มีตึกหลังใหญ่ปลูกเป็นแถวสี่เหลี่ยมรอยเช่นยาแว็กที่บางกอก[๔] ตั้งอยู่บนเนินสูง

๔ คือ ศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมบัดนี้ เดิมสร้างเป็นโรงทหารม้า คนจึงมักเรียกกันว่าบาแร็ก

ชานตึกขนเนินเปนสวน แลวต่อลงไปเปนป่าก จนถึงพื้นดินมีกำแพงกั้นรอยเปนขอยเขตร์ใหญ่โตมาก ตึกนี้เปนวังซึ่งพระราชยิคาตุ๊กออฟเยนัวซือประทานลูกชาย ซึ่งเปนยิคาตุ๊กออฟเยนัวเดียวนี้ เปนวังเดิมหลายร้อยปีมาแล้ว ได้แก้ไขทำเพิ่มเติมใหม่ซึกหนึ่ง ตกเปนมรฎกแก่ตุ๊กออฟเยนัวเดี๋ยวนี้สำหรับไปอยู่ในฤดูร้อน ที่นั่นอยู่ข้างจะหนาวตุ๊กได้ให้ตีดไฟไว้ แลเตรียมเลี้ยงกันที่นั่น ห้องที่ให้พ่อพักเปนห้องอยู่ชั้นกลาง อยู่ที่ตรงมุม แลเห็นสวนไม้สีแลน้ำพุทั้งสองข้าง มีเตียงนอนปิดทองแลป๊กขนนกออสตริชรอย เฟอนิเชอแดงปิดทอง ผนังคาดแพรแดง เพดานแลหลังประดูเขียนรูปภาพอย่างงาม เห็นจะเปนห้องสำหรับกวีนมาคริตาไปประทับ เพราะมีห้องนอก ๆ ออกมาอีกหลายชั้นตามแบบวัง อีกข้างหนึ่งจึงเปนห้องสำหรับลูก แลห้องตุ๊กแลดัชเชสชั้นนี้เปนห้องอย่างสำหรับยศ ที่ตกแต่งอย่างวัง รถปรินซออฟอุดินไปถึงช้า ได้ความว่ายางแตกต้องหยุดเปลี่ยนครึ่งชั่วโมง ระยะทางตั้งแต่พระราชวังเมืองตุรินไปจนถึงอายี ขาไปนี้ ๓๗ กิโลเมเตอ (เปน ๘๒๕ เส้น) โมเตอคาร์เดินอยู่ในชั่วโมงเศษ รถไฟเฉินสองชั่วโมง รถม้า ๓ ชั่วโมง เลี้ยงกลางวันใช้เครื่องโต๊ะลายคราม เครื่องแก้วใช้แก้วสี ซึ่งแลดูเปนรุ้งอย่างแก้วโรมันโบราณทั้งสิ้น เลี้ยงกันแล้วออกเดินดูในเรือนนั้น ตอนแถบข้างน่าเปนที่ห้องอยู่ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่แถบหลังซึ่งเปนตอนตึกเก่านั้นเก็บของต่าง ๆ เก่าข้างใหม่ข้างเรียบเรียงไว้เปนหมวด ๆ มีรูปภาพเปนแกละริหลายแกละริ ทั้งรูปศิลา

ก็มีมาก ของที่มาจากเมืองไทยก็เก็บไว้ที่นั่นหมด ทั้งรูปที่ได้มาแต่ยางกอกก็ติดอยู่ตามแถบนั้น ที่แกละรีเหล่านี้กว้างยาวมาถึงสามชั้น ถ้าจะเอากิมติงที่พระที่นั่งวิมานรัตยามาตั้งทั้งหมด ชั้นเดียวที่จะหลวมแต่นี่เขาตั้งห่าง ๆ รายไปพอทั่ว ส่วนซึ่งเปนที่อยู่จริง ๆ ของมารดาแลตัวกับเมียอยู่นั้น อยู่ชิกหนึ่งต่างหาก ห้องเล็ก ๆ เตี้ย ๆ ทั้งนั้น แต่ลูกขึ้นไปอยู่ชั้นบน ทั้งลูกเด็ก ๆ แลปรินซออฟอุดิน มีห้องบิลเลียดถึงสามห้องทั้งชั้นพื้นดิน ฮอลแห่งหนึ่งเขียนผนังดีจริง ๆ แลดูเหมือนอย่างกับเปนซุ้มลึกเข้าไป มีเสาลอยตั้งออกมา จนรู้ว่าเขียนแล้วยังออกไม่ใคร่จะเชื่อ แต่วังนี้ถ้าว่าตามใจพ่อแล้ว เห็นอยู่ไม่สบาย มันใหญ่โตเกินประมาณนัก ถูกแต่ขึ้นกระไดก็เหนื่อแตก นี่หากว่าไม่ร้อน มีวัดก็ถึงสองวัดในนั้น วัดเล็กเปนหอพระที่นมัสการ คล้ายที่วังควารินัล ยังมีวัดใหญ่โตกว่าโยสถ์วัดนิเวศสักสามเท่า สำหรับใคร ๆ ในตำบลนั้นจะไปไหว้พระได้ แต่ถ้าเปนเจ้านายแล้ว เสด็จทางในพระที่นั่งออกไปนั่งยนแกละรีที่เปนยกพื้นอยู่ด้านน่าโยสถ์ ไม่ต้องลงไปข้างล่าง วัดเช่นนี้มีในวังใหญ่ ๆ ทั่วทุกแห่ง รวยยอดว่าที่วังนี้เปนซัมเมอแปเลศคือวังฤดูร้อน แต่ไม่แปลกอะไรกันกับวังธรรมดา ไม่ใช่เปนที่อยู่สำหรับสบาย เช่นกับที่อาเลกซานเดรียเมืองรุสเซีย ฤาวังเมืองเดรสเดนซึ่งเปนเรือนอยู่อย่างคน ๆ ที่รู้สึกสบายได้ แต่ทางที่แลดูไปจากน่าต่างงามดีมาก เห็นเปนสวนต้นไม้ครึ้มมีที่แจ้งที่ร่ม มีสวนไม้สน้ำพุ เมื่อแลไปทางไกลก็แลเห็นทุ่งนาภูเขา ถ้าฝนไม่ตกมืดมัวเสีย

จะแลเห็นได้ ไกลจะงามอย่างยิ่ง รอจะให้ฝนหายเท่าไรก็ไม่หาย จนไม่ได้ไปเดินในสวน ต้องเรียกรถโมเตอคาร์มารับที่เตอเรส ซึ่งเป่นชานตึกนั้น เวียนลงไป เดินตามในป่ากซึ่งมีต้นไม้บริบูรณ์เป่นป่าวงเวียนไป มีสระใหญ่อยู่ที่ตรงช่องแลเห็นตึก ได้ถ่ายรูป จะได้ฤๅไม่ได้ไม่ทราย เพราะกำลังฝน บริเวณป่ากเห็นจะโตสักเท่าท้องนาตอนนอกคลองเปรมที่สวนดุสิต กลับมาเดินอีกทางหนึ่งต่างหาก มีภูเขาขวางน่าขึ้นมาหลายทบจึงถึงยอดแล้วกลับลง ทางขากลับนี้ ๔๕ กิโลเมเตอ เป่นทาง ๑๓๒๕ เส้น จึงรวมระยะทางทั้งไปทั้งมาเป่น ๒๑๔๐ เส้น อยู่ข้างจะไกล นั่งเสียเหนื่อยทีเดียว ฝนก็ไม่หยุด มาถึงบ่าย ๔ โมงครึ่ง ตุ๊กออฟเยนัวไปนัดเขาไว้ว่าจะไปที่แข่งม้า ต้องกลับมาเปลี่ยนเครื่อง แต่งฟรอกโก๊ตหมวกสูงขึ้นรถม้าไปใหม่เวลาบ่าย ๕ โมง ฝนก็ยิ่งตกหนักลงมา ยังซ้ำต้องไปรอรถไฟ จึงจะผ่านออกไปได้ ที่จริงถนนตรงยาวลิ่ว ๆ ปลูกต้นไม้ต้นโต ๆ เป่นแถวกันงามมาก แต่ดูไม่สดวกด้วยเรื่องฝน สแตนด์ก็ใหญ่ สนามก็ยาว ทางที่จะแลไปจากสแตนด์ก็ที่จะงามมาก แต่แลไปไม่ได้ถึงไหน พอแลข้ามสนามไปก็เป่นหมอกคลุ้ม เขาตั้งที่สำหรับดูซึ่งเป่นตึกกลางแจ้ง แต่เพราะฝนตกจึงต้องถอยเข้ามา พอฝนกระเซนเข้าหน้า อยู่ข้างจะเย็นชืนมาก ทั้งที่คนดูมีน้อยเพราะติดฝน ยังถูกถ่ายรูปเสียเท่าไรเท่าไรไม่ได้หยุดเลย ตั้งแต่ไปถึงจนกลับ ม้าแข่งยังเหลืออยู่อีกสองคราว คราวแรกแต่เฉภาะเยนตละแมนขี่ม้า ๕ ม้า กระโดดข้ามรั้วข้ามน้ำหลายแห่ง วิ่งสามพันเมเตอ คราวที่สองมีแต่ ๓ ม้า วิ่งสามพันเมเตอเหมือนกัน กลับมาถึงวังกว่า

ย่ำค่ำครั้ง ต้องรีบคลีคลานอาบน้ำแต่งตัวอิวนิงเดรส ออกไปกินเนอทุ่มครึ่ง ผู้ที่มากินเนอเกือบจะเหมือนวันก่อน เปลี่ยนจรูญไปเวนิศเปนเซคโยกงสุลของเราแทน กับเปลี่ยนคุณท้าวคนใหม่มาคนหนึ่ง เครื่องโต๊ะที่เลี่ยงเปลี่ยนทั้งสองวัน วันนี้เปนเครื่องปอสเลนเดรสเดน ทั้งกลางโต๊ะแลจานถ้วยเจียรไน เปนตราแต่ครั้งพระเจ้ายู่พระเจ้าย่าแต่งงาน ใช้จานทองสองเที่ยว

เด็กหญิงอาเดลดาอายุสามขวบ ลูกตุ๊กออฟเยนัว ซึ่งกล้ามากแลชอบพ่อ มานั่งตักเสมอนั้น น่าเอ็นดูจริง ๆ ตั้งแต่วันแรกมาถึงวันนี้ได้ให้เข็มเปนเกียวยอดแลพระขรรค์ ที่แกไม่ถือในเรื่องที่ให้เด็กออกรับแขก ว่าจะได้กล้า ที่จริงลูกแกก็ไม่ซุกซนยุ่มย่ามเลย น่าเอ็นดูทุกคน กินเข้าแล้วนั่งพูดกันจนยามครึ่ง กลับห้องกันเสียที อีก ๑๐ มินิตจึงได้ไปดูออปรา

ออปราวันนี้โรงเก่านั่นเอง แต่วันก่อนดูกันไม่ทั่ว เพราะนั่งบ็อกซ์ข้างสเตช วันนี้ย้ายมานั่งบ็อกหลวง ดูมันกลายไปเปนคนละอย่าง ดูชินาริห้องดี แต่ตัวลครดูเล็ก ๆ แลยางไปหมด เหมือนกับตัดกระดาษเสียยไว้ในเมื่อเวลายืนนิ่ง ๆ ข้อที่สู้บ็อกซ์ใกล้ไม่ได้นั้น เพราะไม่เห็นหน้าถนัด ธรรมดาที่เขาทำท่าแอกต์เช่นนี้ ใช้ตาใช้ปากดีที่สุด ที่ว่างวิทำดีนั้นเลวกว่าเปนอันมาก มันไม่เห็นจริง นี่ทำแรงกว่าคนปรกติจริง แต่เห็นจริงว่าอาจจะเปนได้ เรื่องออปราวันนี้แต่งใหม่เกี่ยวแก่สาสนา ว่าผู้ใดเอาหินไปปา ถูกเขาจับจะเอาไปลงโทษ แล้ว

พระเยซูช่วย ตัวพระเยซูไม่ได้ออก เปนแต่ทำท่าเหมือนจะออกมา ลงคุกเข่ากันแล้วก็ยืดม่าน มีร้องคร่ำครวญมาก แต่มันไม่ใคร่จับใจเหมือนเมื่อวานนี้ ดุ๊กออฟเยนั่งเยอนเลยหลับ กลับมาข่นใหญ่ว่ามันแต่งใหม่ไม่ได้เรื่องได้ราวไม่จับใจ ง่วงนอนเต็มทีจึงได้หลับกลับมาถึง ๕ ทุ่มครึ่งเหมือนเมื่อวานนี้ อาจจะแต่งให้สนุกดีกว่านี้ได้แต่นี่ฝันเหนื่อยแลง่วงนัก จึงได้ริบ ๆ ผ่าน ๆ เช่นนี้

คืนที่ ๕๑

แครนด์โฮเต็ล เมืองเวนิศ

วันพฤหัศบดีที่ ๑๖ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้ง่วงนอนเต็มทีเหนื่อยอ่อน เวลานอนถึงตัวเขาโหยง ๆ หล่นผอยหลับไป ตื่นครู่หนึ่งครู่หนึ่งสักสามครั้ง หลับแปดชั่วโมงบริบูรณ์ เพราะไม่มีที่ไปแห่งใด มานั่งกินเข้าให้สิทธิเขียนเรื่องเกร็ดเติมรายวัน แล้วเขียนหนังสือต่อไปยังไม่ทันแล้วเสร็จ ดุ๊กออฟเยนัวมารับไปกินกลางวัน จำนวนคนก็เหมือนอย่างเลี้ยงค่ำ ดัชเชสแก่รินน้ำชาแถยข้างเรา คุณท้าวรินข้างหนึ่ง มีกล้วยไม้ช่อใหญ่ยาวไม่เคยเห็น เกือบสองศอก ดอกสีสรรวรรณะเหมือนจุหลันแต่ใหญ่เท่าจำปา ประดับกับกล้วยไม้อื่น ๆ โค้งเปนสพานอยู่กลางโต๊ะ วันนี้ดัชเชสแก่ทรงเครื่องอามาทีศคือดอกตะแยกทั้งสำรับ รับสั่งให้ดูยอกว่าเปนของกวินมาคริตาพระธิดาถวาย แต่แต่งกลางคืนไม่งาม มีดไปงามแต่กลางวัน เสร็จการเลี้ยงแล้วไปนั่งที่ห้องนั่ง อาเดลดาออกมา

เล่นได้ช้ากันบ่อย ๆ กล้าจริง ๆ พ่อมีสมุดวันเกิดหาใหม่เล่มหนึ่ง ได้ให้ตุ๊กแลดัชเชสกับลูกทั้งหมดเซ็น อาเดลดาจะเซ็นข้างโกรธถึงลงนอนหงายคืนเร่า ๆ กับพื้น ตกลงต้องเอากระดาษดินสอมาให้เขียนแรกยังโกรธตะบึดตะบอง พอที่หลังอยากเต็มที่ขึ้นมา เมียงขึ้นเก้าอี้เองตั้งท่าเหมือนใคร ๆ เขียน ประเดี๋ยวสนุกหนักขึ้นมา วนเสียใหญ่เต็มทั้งแผ่นกระดาษ แล้วข้างในกลับ พ่อก็กลับไปห้องนั่งเขียนหนังสือต่อไปใหม่อีก จนบ่าย ๒ โมงครึ่ง ตุ๊กออฟเยนัวจึงมารับ ไปลาเจ้านายผู้หญิงแลเด็กแล้วขึ้นรถกับตุ๊ก มาแวะดูมอนิเมนต์รูปตุ๊กออฟเยนัวยิดาตุ๊กคนนี้ ซึ่งอยู่ในสนามสวนดอกไม้ กลางสี่กักถนน เปนรูปขี่ม้าในสนามรบ กำลังม้าถูกยิงจะล้มซวนลง ตุ๊กกำลังชักดาบเร่งทหารงามแปลกเต็มที ในการที่จะทำรูปนี้ว่าต้องฆ่าม้าถึงสามตัว เพื่อจะให้ช่างเห็นว่าม้าจะตายนั้นเปนอย่างไร

เมืองตูรินนี้เปนเมืองใหญ่โตมาก จำนวนพลถึงสี่แสน ตึกรามเปนตึกอย่างใหญ่ ชั้นต่ำเดินได้ตลอด ผ่านถนนก็มีสพานข้ามจากตึกฟากถนนข้างหนึ่งไปถึงฟากถนนข้างหนึ่ง ถ้าจะเดินไม่ให้ถูกฝนถูกแดดเลยก็อาจจะเดินได้หลายกิโลเมเตอ ตึกเหล่านั้นมักจะเปนตึกเก่า ๆ ที่สร้างตั้งร้อยปีมาแล้ว วังที่ไปอยู่นั้น ถึงสามร้อยปีเศษมาแล้ว ตึกที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ออกไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ไม่มีการช่างอันใดอันซึ่งเปนการประจำที่ นอกจากรถโมเตอคาร์ ร้านดี ๆ อยู่ทนทั้งนั้น มีเพียตเปนต้น ถ้าจะลอง เขาไปลองขึ้นเขาสุปาร์คาร์ ซึ่งเปนเขาที่เจ้าแผ่นดินบนสร้างวัดไว้บนนั้น แลเปนที่ฝังศพพวกเจ้านายในวงศ์ซาวอย ซึ่งพ่อเคย

ไปเมื่อมาคราวก่อนนั้นแล้ว ถ้าขึ้นเขาสุปาร์คาร์ได้คล่องแคล่วเอาเปนใช้ได้ สเตชั่นรถไฟก็ใหญ่เพราะเปนทางร่วมที่จะไปมาจากเมืองฝรั่งเศสในว่าว่ายังจะต้องขยายอีก ไปคอยรถไฟอยู่สักครู่หนึ่ง จึงได้เดินอ้อมไปขึ้นรถไฟ ลำลากันแล้ว รถออกเดินเวลาบ่าย ๓ โมง ช้าไปกว่ากำหนดสัก ๑๐ มินิต รถมาตามทางวันนี้ ผ่านเมืองหลายเมือง ผ่านแม่น้ำสองแม่น้ำ คือเซเซียแลติกิโน เปนน้ำที่ลงมาแต่เขาอาล์ปไหลเชี่ยวแรงมาก เวลาบ่ายฝนตกตลอดจนค่ำจึงหาย ได้ลงจากรถที่นั่งไปขึ้นรถกินเข้าที่สเตชั่นเยรสเซียว รถกินเข้านั้นมีครัวอยู่ข้างท้ายรถนิดเดียว ถ้าทำกับเข้าไทยแล้วเปนไม่สำเร็จแท้ ๆ ถึงกับเข้าฝรั่งก็น่ากลัวคนครัวจะอัดใจ เพราะมันเล็กจริง ๆ มีโต๊ะตั้งติดฝารถสองข้างขวางขวางออกมา โต๊ะหนึ่งนั่งได้ ๔ คน แต่วันนี้เขาตั้งให้กินแต่โต๊ะละสองคน เพราะต้นสายกินเข้าเช้ากับเข้ากลางวันกระชั้นกัน ทำให้เหลวไหลกินไม่ใคร่จะได้ ตอนค่ำนี้ช่างหิวเสียเต็มทนทีเดียว กินใหญ่ เรื่องกินนี้ไม่ได้พรรณามาหลายหนแล้ว จนจะออกลิ้ม ๆ รวยรวมใจความว่า กับเข้าในวังเขาเก่งมากดีกว่าแต่ก่อน ออกจะเปนกับเข้าข้านมากขึ้น พวกอยู่โฮเต็ลย่นกันอุย ว่ากับเข้าไม่ดี กับเข้าในรถวันนี้ก็ดี ฤาเปนด้วยหิวไม่รู้ กลับมารถติ่วโรนา เดินต่อมาอีกจนถึงเมนตัว ซึ่งเปนเมืองมีนิเวอซิตีโบราณ เมืองเหล่านี้พ่อเข้าใจว่าลูกรู้จักทั้งนั้น เพราะมีในหนังสือเซกสเปียที่เคยอ่าน ความรู้สึกมันขันรู้สึกอิ่ ๆ ปลื้ม ๆ คุ้นเคยเหมือนอย่างไปเมืองคาหา เมืองสิงหัดล้าหรี

เมืองกาหลังที่ชวา เกี่ยวด้วยเรื่องอ่านหนังสือเท่านั้น พูดกับคนที่ไม่เคยอ่านหนังสือไม่รู้สึก สพานข้ามจากฝั่งมาถึงที่นี่ยาวถึง ๒ ไมล์ครึ่งกว่า ๑๐๐ เส้น มาถึงก่อน ๒ ยามหน่อยหนึ่งเกินกำหนด ควรจะถึง ๕ ทุ่มครึ่ง ปรีเฟ คือข้าหลวงกำกับเมือง นายตำรวจภูธร แลใคร ๆ มารับหลายคน ทรูญถามว่าจะลงเรือโมเตอลอนช์ ฤๅจะลงเรือคอนโดเลอ พ่อว่าถ้าลงเรือโมเตอลอนช์ก็เปนการหมิ่นประมาทเมืองเวนิศ จึงได้ลงเรือคอนโดเลอมา สเตชั่นนั้นลงที่ครองด์คะนัล คือคลองใหญ่ที่รูปเปนตัวเอส แต่มีคลองลัดที่จะตัดมา อย่างเดียวกับขีดกลางตัวเอส นำเงินเหรียญ มาถึงโฮเต็ลนี้ ซึ่งอยู่ปากคลองริมทเลด้านน่า ประตูถึงน้ำที่เดียว ดีกว่าโฮเต็ลดานิเอล ซึ่งตุ๊กออฟเยนัวแลลูกโตลงมาอยู่ครั้งก่อนเมื่อพ่อมานั้น

เรื่องเมืองเวนิศนี้ ขอรงับไว้ยังไม่กล่าวที่หนึ่ง เพราะง่วงเหลือประมาณ ยอกให้เขียนหนังสือ ยริดเสียหลายครั้งแล้ว ขอยอกแต่ว่าวันนี้ได้รับหนังสือของลูกซึ่งพ่อคอยหนักคอยหนา ชั่วแต่อ่านหนังสือก็กินเวลาเข้าไปเสียมากแล้ว จึงต้องขอจบเท่านี้ที่ กรมสมมตต้องการจะให้หนังสือแล้ววันนี้ ส่งเพื่อจะไม่ให้พลาด หนังสือที่ให้สิทธิเขียนขาดเปนสองตอน ต่อกันยังไม่ติด ถ้าส่งทันเมล์นี้จึงจะส่ง ขอลานอนที.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระบรมรูปถ่ายในเรือที่เมืองเวนิศ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๖

คืนที่ ๕๒

เมืองเวนิศ

วันศุกรที่ ๑๗ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ได้รับหนังสือด้วย เขียนหนังสือด้วย ได้นอนจนตื่นแต่เช้า ๒ โมงต้องตื่นตามเคย กินเช้าแล้วเดินออกจากหลังโฮเต็ลไปตามทางยกจนถึงหลังวัดเซนต์มารโก เที่ยวซื้อของตามร้าน แล้วกลับลงเรือที่ท่าน่าวังโดเย กลับมาโฮเต็ลกินเข้ากลางวัน นั่งโต๊ะกินในห้องต่อห้องนอนแต่กับชายบริพัตร ตุก อุรุพงษ์ เวลาย่าย ๒ โมงครึ่ง แต่งฟรอกโก๊ตหมวกสูงไปเยี่ยมปรินเซสลิติเซีย ซึ่งมาอยู่ในเมืองนี้หลายวันมาแล้ว เพราะได้รู้จักกันแต่เมื่อมาคราวก่อน แล้วไปดูอาตเอกสหิบิเชน ที่อาตเอกสหิบิเชนนี้เป็นตึกอยู่ในกลางสวน ไม่สู้จะใหญ่นักแต่มีมุขลดหลั่น ขึ้นเป็นห้อง ๆ ตามประเภท เมืองที่ส่งรูปมาตั้งมีเมืองเบลเยี่ยมมาสร้างขึ้นเองหลังหนึ่งย่อมหน่อย ว่าประเทศอื่นยังจะมาสร้างอีก กำหนดเอกสหิบิเชนนี้สองปีครั้งหนึ่ง เมื่อพ่อมาคราวก่อนก็ถูกคราวเอกสหิบิเชนได้ ไปดูจำได้ ไม่มีเปลี่ยนแปลงอะไร คราวนี้ถ้านับคราวก่อนเป็นที่หนึ่งก็เป็นครั้งที่ ๕ เจ้าแผ่นดินเสด็จมาเยี่ยมเมื่อก่อนนี้สักหกเจ็ดวัน สิ่งซึ่งเอกสหิบิเชนในโรงนั้นมีรูปหล่อ รูปศิลา รูปขึ้นด้วยปลัสเตอ มีรูปเขียนสีน้ำมัน สีน้ำ เป็นอันมาก แต่รูปเขียน

ที่มาติดนั้นเปนรูปอย่างไหม่โดยมาก คือ สีเขียวแดงสด ๆ แลย้ายรัว ๆ รูปที่ชอบใจพ่อมีอยู่สักสิบห้าสิบหกรูป รูปหล่อย้าง ได้สั่งให้ซื้อแล้วสักสามรูป นอกนั้นยังสิบสวนราคา ถ้าเราชอบใจแผ่นไหนมักจะเปนของที่เจ้าแผ่นดินได้ซื้อแล้วเกือบทั้งนั้น อยู่ข้างจะเปนเดนเลือกอยู่สักหน่อย แต่ที่ยังไม่มีใครซื้อดี ๆ มีย้าง

กลับมาหยุดกินน้ำชาประมาณสักชั่วโมงเศษ แล้วกลับไปที่ร้านอีกตามเดิม เพราะที่ไปเมื่อเช้านั้นไม่ทันตลอดขาหนึ่งของตึกซึ่งเปนสามขา ไปได้สักครึ่งหนึ่งเท่านั้นก็หมดเวลา ตอนเย็นได้ย้ายเดินไปข้างซ้าย ไปได้อีกครึ่งหนึ่งก็หมดเวลา ถึงเวลากินเข้าอีก ต้องกลับ ถ้าจะเที่ยวร้านเหล่านี้ ไม่ถึงสองวันสี่เวลาแล้วเปนไม่ตลอดเลยเปนอันขาด เพราะของมันชวนดูชวนซื้อเสียจริง ๆ ถึงตั้งใจไปว่าจะเดินดูแต่น่าร้านให้ทั่วก็ไปไม่รอด อดหลุดเข้าไปในร้านไม่ได้ ถ้าหลุดเข้าไปแล้วก็จมอยู่นั่นเองจนกระทั่งกลับ เปนออกไม่ได้อีกเลย กลับมาทุ่มครึ่ง อาบน้ำกินเข้าแล้วเลยว่ากันด้วยรูปเขียนต่อไปจนถึงเวลาเขียนหนังสือนี้ ถ้าว่ากันด้วยรายการที่ทำ เปนอันสิ้นเรื่องสิ้นได้ถึงเพียงนี้ แต่ถ้าใครจดให้พ่อเช่นนี้จะรู้สึกไม่พออย่างยิ่ง เพราะมันเหมือนกับบอกว่าตื่นขึ้นก็กินเข้าอาบน้ำทำอะไร ๆ แล้วก็นอน ไม่ประหลาดอะไร เพราะฉนั้นจึงเห็นควรจะเล่าด้วยเรื่องเมืองนี้โดยย่อให้เปนที่เข้าใจ ไม่ใช่จะพยายามแต่งพงษาวดารของเมืองนี้ ฤๅจะแต่งเรื่องของเมืองนี้ให้ถ้วนถี่ตามที่เปนอยู่ขัดนี้ จะว่าแต่พอให้ได้ความเห็นพอเดาว่าหน้าตาจะเปนอย่างไร

เมืองนี้ตั้งอยู่ในที่สุดของทเลอาดริเอติก ซึ่งอยู่ในระหว่างแหลมอิตาลีฝ่ายหนึ่ง ออสเตรียแลเตอร์กีฝ่ายหนึ่ง เปนเมืองซึ่งเคยเปนท่าค้าขายมาแต่โบราณ เมื่อโปรตุเกสกับวิลันดายังไม่พบทางที่จะไปค้าขายข้างตวันออกทางอื่น เมืองนี้จึงเปนท่าค้าขายกับประเทศฝ่ายตวันออกข้างเอเซียไมนอร์ตลอดจนอียิปต์ เปนเมืองที่มีการค้าขายติดต่อกับประเทศอื่น จึงเปนที่อุดมด้วยการค้าขายแลการช่าง ซึ่งถึงว่าได้ลดลงด้วยการค้าขายเปลี่ยนโฉมหน้าไปทางอื่น ก็ยังเปนที่สำคัญในการช่างแลในการค้าขายคงอยู่จนทุกวันนี้ แลเปนเมืองที่ไม่มีเมืองไหนเหมือนทั่วทั้งประเทศยุโรป ซึ่งใคร ๆ ก็จำจะต้องดู เพราะเหตุที่แปลกแลงดงามประเภทหนึ่งแต่ลำพังตัว ไม่มีเมืองใดคล้ายคลึงเลย เมืองที่เขาเทียบกับเวนิศก็แต่เมืองไทย ซึ่งใช้แม่น้ำลำคลองต่างถนน ใช้เรือแทนรถ

เมืองตั้งอยู่ในที่ดอนชายทเล ห่างจากฝั่งถึงสองไมล์ครึ่ง แต่ไม่ใช่เปนเกาะเปนเขา เปนพื้นรายพอปริ่ม ๆ น้ำ แบ่งเปนแผ่นใหญ่แผ่นเล็กด้วยลำคลองใหญ่สายหนึ่ง รูปร่างเหมือนตัวเอส S แลมีคลองเล็ก ๆ ซอยไปเหมือนถนนไม่ใช่ตรง ๆ คดอ้อมวงเปนถนนอย่างเก่าไม่ใช่ถนนอย่างใหม่ คลองเหล่านี้เปนคลองน้ำเค็มทั้งนั้น ขึ้นก็ไม่มากลงก็ไม่มาก เดี๋ยวนี้ประหลาดที่ตรงคลองที่เขาก่อขึ้นนั้น ไม่ได้ไว้คันคลองเลย ก่อผนังตึกขึ้นมาเหมือนเขื่อนลงริมน้ำ พอเปิดประตูเรือนก็ถึงน้ำทีเดียว เวลาน้ำมากจริง ๆ อาจจะท่วมถึงชั้นต่ำของตึกก็ได้ ถ้านึกว่าถนนเจริญกรุงฤๅบำรุงเมืองเปนลำคลองน้ำไหลไม่มีท่อน้ำ ขัน

จากเรือก็ก้าวขึ้นในร้านเช่นนั้นก็เหมือนกัน เรือที่ใช้อยู่ในลำคลองเหล่านี้เปนเรือคอนโดเลอซึ่งเรารู้จักชื่ออยู่ แต่ถ้าจะว่าโดยรูปเรือคอนโดเลอเมืองเราเหมือนเรือคอนโดเลอจริง ๆ อยู่แต่ ๒ ลำ ที่ตุ๊กออฟเยนัวให้พ่อชื่นผู้เสียแล้วลำหนึ่ง ที่ท่านเล็ก[1] ใช้อยู่ภายหลังอีกลำหนึ่งเท่านั้น นอกนั้นเรือที่เรียกว่าคอนโดเลอนั้นไม่ใช่คอนโดเลอจริง ๆ ทั้งสิ้น เพราะมันเปนรูปเรือโยตเชิดแต่หัวขึ้นไป เรือคอนโดเลอจริง ๆ เขาเชิดหัวเชิดท้ายตลอดจนท้องเรือทาสีดำทั้งสิ้น หลักแจวไม่ใช้หู ยากไม้วางกระเชียงลงแจวอย่างไทย ๆ แต่ไม่มีหูแจว ตรงที่นั่งมีประทุนหุ้มสักหลาดดำข้าง ประรำข้าง ประรำนั้นเปนอย่างใหม่ ประทุนเปนของเก่า เรืออีกอย่างหนึ่งรูปข้างท้ายเปนเรือชล่า หัวเปนเรือแชก อยู่ข้างเปลี่ยน้ำ มีใช้ข้างไม่สู้มาก แต่เดี๋ยวนี้มีเรือไฟรับจ้างคนโดยสานเกิดขึ้นใหม่ลำก็โตอยู่ แต่น่าเสียดาย สิ้นสวยไปมาก สู้เรืออย่างเก่าไม่ได้ ตามน่าบ้านเรือนยกหลักปลายหยักเปนเม็ด แลทาสีแดงเขียวดำเปนเกลียว ๆ ตลอดทุกบ้าน สำหรับจะได้ผูกเรือ คลองที่เรียกว่าครองค์คะนัล คือคลองใหญ่ที่มีสายเดียวนั้นสักขนาดคลองบางหลวงถ้าไม่มีแพจอด คลองเล็ก ๆ ลงไปขนาดคลองบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คลองหลอด คลองเปรม ตลอดจนกระทั่งถึงคลองสามวาข้างถนนตวงตวันก็มี แต่ต้องนึกว่าเอาดินลงไปปลูกให้ชิดน้ำไม่แลเห็นดิน จะแลดูแคบเพียงใด คลองเหล่านี้ก็เปนเช่นนั้น

---

[1] คือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ในที่แผ่นดินหว่างคลองเหล่านั้น มีถนนสายใหญ่สายเดียวเหมือนกัน ถนนใหญ่นี้กว้างสักเท่าถนนแถวท่อในวัง นอกนั้นก็เป็นถนนเล็กขนาดน่าเรือนแถวห้าห้องทั่วไปทั้งเมือง แต่ปูศิลาเหมือนในวังหมด มีถนนที่ใหญ่อยู่น่าโฮเต็ลริมทเลอีกสายหนึ่ง แต่ไม่ตลอดไปเท่าใด มีสนามใหญ่อยู่ในกลางเมือง ก่อตึกเป็นสามขาล้อมสนามนั้น ชั้นล่างมีทางคนเดินได้น่าร้านรอย ในสนามนั้นมีวัดเซนต์มารโก ข้างริมน้ำมีวังโดเยเจ้าเมืองทำด้วยศิลาทั้งนั้น แต่ก่อนมีหอสูงเป็นรูปสี่เหลี่ยมเรียกว่ากัมปานิล ทางขึ้นหอนั้นไม่เป็นคั่นบันได ถมศิลาลาดขึ้นไป เมื่อเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๑ ได้เมืองเวนิศ สำแดงอิทธิฤทธิขี่ม้าขึ้นไปบนหอนั้น แต่ได้พังเสียหลายปีแล้ว เดี๋ยวนี้กำลังลงมือทำอยู่ แต่เห็นจะยังอีกนานกว่าจะแล้ว ในสนามนี้ปูศิลาแผ่นใหญ่ ๆ เลียนไปตลอด ตั้งเก้าอี้เป็นที่สำหรับคนมานั่งเล่นนั่งกินเข้า เลี้ยงนกพิราบสามัญไว้ตั้งพัน นกนั้นเชื่องอย่างยิ่ง มีสพานข้ามทุกลำคลองถี่ ๆ เป็นสพานศิลาทำโค้งทั้งสิ้น ตึกที่สร้างในที่เหล่านี้เป็นตึกเมืองฝรั่ง สูงสามชั้นสี่ชั้น ได้นึกวิตกเสียจริง ๆ ว่านี่ก่อกันอย่างไร ด้วยรากตึกมันแช่อยู่ในน้ำทั้งสิ้น ครั้นเมื่อเห็นหลังตึกจึงรู้ว่าใช้กันครากเหล็กยึดผนังทั้งนั้น จะว่าที่ไหนเหมือนเมืองเวนิศไม่ดีกว่าในวัง ถ้านึกให้ถนนเป็นคลอง เอาเรือเข้าไปจอดที่ประตูเรือนแล้ว ไม่ผิดกันเลยทั้งรูปพรรณสัณฐานเย่าเรือน

จะว่าด้วยการช่างที่จะพึงหาของเล่นของใช้จะหาเมืองไหนเปรียบยาก เพราะของที่เป็นฝีมือช่างสำหรับเมืองนี้มีหลายอย่างซึ่งถูกตา

ถูกใจเรา คือ เครื่องแก้วซึ่งเข้าด้วยทราย เป็นแก้วชุ่น ๆ สีต่าง ๆ แก้วทำด้วยสาหร่ายอย่างแก้วใส แลเครื่องแก้วที่ขุดลงไปในเนื้อแก้ว แล้วตะทองเป็นลวดลายงามประเสริฐเลิศล้น ที่เป็นแก้วสีในลายด้วยก็มี ที่เป็นขาวแลทองล้วนก็มี ที่เป็นลายขุดแก้วขาวแต้มยาสีก็มี ยังพวกประสมสีเลียนของโบราณ ลายต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน พันที่จะพรรณา นอกจากเครื่องแก้ว ยังเครื่องถ้วยชาม เครื่องไม้สลัก ที่ทำด้วยไม้อ้อลนัดเป็นต้น แลเครื่องประดับด้วยแก้วสีที่เรียกว่าโมเสก ตั้งแต่รูปภาพแผ่นใหญ่ราคาสี่หมื่นแฟรงก์ ลงไปจนถึงขันยี่กอออันนิด ๆ สารพัดจะมี เครื่องทองเป็นเครื่องประดับอย่างเวนิเซียน ล้วนแต่เป็นเครื่องที่อ่อนดุกดิกแยบยาง ซึ่งจะหาที่ไหนไม่ได้ในโลก เพราะไม่วิเศษถึงที่เมืองอื่นจะต้องเอาอย่าง แต่ไม่ใช่เลวซึ่งผู้ดีที่สุดก็จะแต่งไม่ได้

เมืองนี้ยังเป็นอู่เป็นเปลที่เกิดของลูกไม้ถักที่เรียกว่าเล้ซ ซึ่งมีน้อยแห่งในประเทศยุโรปจะทำได้ดีถึงเท่านี้ จึงเป็นที่ขึ้นชื่ออยู่แต่เวนิศ ปรัสเซลส์ แลในเมืองฝรั่งเศส แลเป็นที่ทอแพรแลกำมหยี่ดอก ซึ่งใช้หุ้มเก้าอี้แลทำย่ามถวายพระ ที่งาม ๆ เท่าไรไปจากที่นี่ ไม่ใช่ทำด้วยเครื่องจักร์เครื่องกล เป็นของทำด้วยมือจริง ๆ พ่อได้ไปเห็นแก่ตาราคาส่งจากร้านถูกกว่าซื้อในยางกอกเกือบครึ่งตัว

ยังของที่เหมือน ๆ กับเมืองอื่น แต่ทำในเมืองนี้ ฤๅของเมืองอื่นส่งมาขายเมืองนี้ มีครบทุกอย่าง หาที่สุดไม่ได้ นับว่าเป็นเมืองที่เป็นตลาดใหญ่ จะหาอะไรได้หมดทุกอย่าง เว้นแต่รถแลเครื่องม้า เพราะรถก็ไม่มีสักหลังเดียว ม้าก็ไม่มีสักตัวเดียว สัตว์อะไรก็ไม่เห็นมีนอกจากนกพิราย

การที่เมืองนี้เปนตลาดใหญ่ เพราะเปนเมืองท่าค้าขายกับเอเซีย มาแต่โบราณกาล ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว แต่ถึงจะมีอาณาเขตร์กว้างขวางแลสมบูรณ์อย่างไรก็ดี ตั้งแต่ประมาณ ๘๐๐ ปีมา ไม่เคยเปนเมืองมีเจ้าแผ่นดิน มีแต่ผู้มีตระกูลเปนใหญ่เรียกว่าโดเย ตรงกับคำว่าดุ๊ก ปกครองเมืองพร้อมด้วยที่ปฤกษา ๑๒ คน ภายหลังนะโปเลียนมาได้ ยกให้ไปแก่ออสเตรีย จึงได้ขาดตำแหน่งโดเย ภายหลังตกมาเปนของอิตาลีอยู่จนกาลบัดนี้ การปกครองก็มีแมร์ท ราษฎรเลือก แลมีปรีเฟข้าหลวงซึ่งรัฐบาลให้มากำกับเหมือนเมืองในอิตาลีทั้งปวง แต่ราษฎรแปลกกับเมืองอื่น คือกล้าตอมดูเบียดเสียดแวดล้อมโดยความสนุก ถึงเจ้าของเขาเองก็ไม่พ้น กลับต้องเอาอกเอาใจเบียดหมวกไม่หยุด ถ้าจะได้ดูแล้วดูจนใกล้เกือบหัวไหล่สีกัน แลเดินตามเปนพรวนไม่รู้แล้วรู้รอด แต่ที่ไม่มีหยายคายหมิ่นประมาทเลยทีเดียว ไปข้างไหนก็รับแต่เบียดหมวกไม่ได้หยุด ถ้าชอบขึ้นมาก็ตยมือกราว ๆ ดูช่างสนุกอยู่เสมอเปนนิจเสียจริง ๆ ไม่รู้จักเบื่อ คนขายของอยู่ข้างจะเข้มงวดมาก เดินไปน่าร้านแล้วออกมาชวนโดยความเคารพทุกหนทุกแห่ง ให้เข้าร้านของตัว โดยไม่เข้าจริงแล้วก็ขอให้รับชื่อร้านก็พอ ใช่ว่าจะชวนแต่พวกเรา ใครไปมาชวนทั้งนั้น เพราะเปนเมืองที่คนต่างประเทศชอบมาเที่ยวเสมอไม่ขาด เหตุด้วยแปลกกับเมืองอื่น ๆ ดังเช่นว่ามาแล้ว เพราะฉนั้นจึงพาให้ชาวเมืองตะกลามรุนแรงคอยเรียกคอยต้อนคนเสมอ ถ้าหากว่าร้านอยู่ลึกเข้าไป ถึงข้าง

คนมาคอยเรียกสำหรับไปร้าน ไม่เฉยชาเหมือนอย่างยายขายฆ้องข้านเรา[๒] ถ้าจะว่าออกจะเกินไป จนถึงเดินไปข้างไหนก็มีแต่คนเรียกเพรียกตลอดทางจนเรารำคาญ

คืนที่ ๕๓

วันเสาร์ที่ ๑๘ พฤษภาคม

ยังไม่ได้ว่าด้วยโฮเต็ลซึ่งมาอยู่นี้ แถวโฮเต็ลที่อยู่นี้ จับตั้งแต่เหนือวังมา เลียบมาตามปากคลองครองค์คะนัล เปนโฮเต็ลมีชื่อต่าง ๆ ตลอดไม่มีอื่นคละเลย โฮเต็ลเหล่านี้ไม่ได้ทำเปนตึกแถวติดกันตลอด มีน่าลงคลองหลังละน้อย ๆ ทำยาวลึกเข้าไปยนฝั่ง ในระหว่างหลังหนึ่ง ๆ มีถนนแคบ ๆ เปนตรอกเล็ก ๆ กว่าสำเพ็งออกไปหาถนนใหญ่ ซึ่งมีสายเดียวอันกล่าวมาแล้ว ข้างฝ่ายริมถนนหันน่าออกถนน หันหลังมาชนกัน ทางซอกแซกลดเลี้ยว เดินพอหลีกกันได้สองคนเท่านั้น แต่การรักษาสอาดเสียจริง ๆ ไม่เหมือนเมืองเนเปิลแลที่อื่น ๆ ที่ครองค์โฮเต็ลนี้เห็นจะเปนวังเก่าฤๅบ้านผู้ดีเก่า เพราะอาการกิริยาที่ทำนั้นเปนวังมากกว่าเปนโฮเต็ล ผนังยุแพรกรอยแว่นแลลายเพดานยังยังปิดทอง ตอสองแลเพดานเขียนสีน้ำมันเปนรูปคนเหาะ เขียนหัวตั้งดีอย่างยิ่ง เปนรูปที่เขียนมาเก่าปรากฏชัด เขียนสีน้ำมันทั้งสิ้น เครื่องเฟอนิเชอช่างไม่ผิดห้องหญิงกลางจริง ๆ เว้นไว้แต่ทาสีขาวเหมือนห้องขาวที่พระที่นั่ง

---

๒ ขายขายฆ้องคนนี้ อยู่ที่บ้านบุจังหวัดธนบุรี ออกร้านขายของแต่นั่งเฉยไม่รู้จักเอาใจคนซื้อ

๓ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา

อัมพร แต่เขาหรูกว่า ที่เขียนลายคอกไม้ทับ ทำให้เหมือนปอสเลน มีลิฟต์สำหรับขึ้นลง เปนลิฟต์ไฟฟ้า แต่ใช้กดที่ตุ่มหมายเลขเหมือนกระฆัง ถ้ากดหนึ่งก็ขึ้นมาถึงพื้นชั้นที่ ๑ หยุดเอง แต่ชายอุรุพงษ์ยังเห็นว่าสู้พระที่นั่งอัมพรไม่ได้ ที่สู้ไม่ได้นั้นด้วยเหตุไร เหตุด้วยสิ่งที่เดียวมันก็หยุดเสียเอง ไม่ได้เยิด ๆ ยิด ๆ เล่นสนุกใจเท่านั้น อาหารดีมาก แต่คนใช้อยู่ข้างจะเงื่องสักหน่อย แต่เขาก็จัดสรรนักหนา หาคนที่พูดอังกฤษได้มาไว้ แต่ลูกไม้เปนของจรูญหามาต่างหาก เพราะพ่อตไม่ได้ ไม่มีลูกไม้ก็เคือดร้อน

วันนี้ลงเรือไปร้านเวลาเที่ยง ซื้อเล็ศแลดูทำเล็ศดูทอแพร ทอกำมะหยี่ตอก เรือเข้าไปจอดได้ถึงร้าน

ย่ายโมงครึ่งกลับมากินเข้า สองโมงครึ่งปรีเฟแลแมร์กับผู้ช่วยแลกงสุลอเมริกันมาหา กงสุลคนนี้เคยไปเปนไวซกงสุลที่กรุงเทพ ฯ ยังพูดอยากจะกลับไปอีก กงสุลผู้นี้เองที่ได้เปนผู้ช่วยประคับประคองมิสเตอสโตรเบล์ เมื่อมาถึงเวนิศพูดยกย่องมิสเตอสโตรเบลมาก วันนี้ฝนตกเสมอ นาน ๆ หยุดที จึงได้เขียนหนังสืออยู่ที่โฮเต็ลไม่ได้ไปไหน จนกระทั่งย่าย ๕ โมง อัดใจขึ้นมาลงเรือไปทั้งฝน ไปขึ้นที่ท้ายแถวตลาด เดินจับระไปจนถึงร้านช่างทอง ได้แวะเข้าซื้อของเครื่องทองเมืองเวนิศ อยู่ในร้านนั้นช้าหน่อยหนึ่ง ฝนก็ยิ่งตกหนัก คนที่เคยนั่งกลางชลาหลบเข้ามาเดินอยู่ในร่มหมด ออกจากร้านนั้นแน่นใหญ่ หมายว่าจะไปดูร้านเครื่องแก้วที่กรมหลวงประจักษ์ยอก เข้าใจว่าจะ

---

๔ มิสเตอสโตรเบล อะเมริกัน เคยเปนที่ปฤกษาราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ

อยู่ในแถวพระระเบียงสามด้านนั้น เพราะคำยอกของกรมหลวงประจักษ์ไม่มีผมที่ ชี้โว้ชี้เว้ ความจริงนั้นไม่เชื่อแกด้วย เพราะเห็นแกชอบของชิ้ สิ่งไรที่แกว่าดีนั้นเน่าทั้งนั้น ในเวลาที่ยอกเรื่องร้านวิเศษนั้น เฉภาะกำลังเลือกเครื่องแก้ว ได้หยิบชิ้นซึ่งมีทองเหลืองรองข้างล่างมาดู ย่นกันว่าเปนของถวายพระ กรมหลวงประจักษ์เข้าไปช่วยเลือก เฉภาะหยิบอ้ายชิ้นนั้นมาให้ดูกัน กำลังเต็มอยู่ด้วยความหมิ่นประมาท แต่เห็นสัญญาแขงแรงนัก ว่าถ้าไม่ดีให้ถอง เดินไปที่ไหนก็ไม่เห็น มีอ้ายเด็กคนหนึ่งหน้าตาเรียม บอกว่าร้านเครื่องแก้วอยู่ที่ตรงนี้ ขอเชิญให้ไปดู ถามว่าไกลฤๅใกล้ มันว่าใกล้นิดเดียว เดินตามเข้าไปในตรอก ฝนก็กำลังตกผ่าฝนไป ถามว่าเมื่อไรจะถึง ก็ประเดี๋ยวร่ำไป อยู่ตรงนี้ร่ำไป จนออกฉุนเกิดเคลือบแคลงว่าอ้ายนี่มันเสียคน เพราะคนต่างประเทศมามาก มักจะล่อให้ไปร้านของมันเท่านั้น คงไม่มีอะไร จะกลับเสียหลายหน แต่ไหน ๆ ก็เยี่ยกเข้าไปแล้ว ลองเดินตามมันไปดูจนถึงเชิงสพาน เห็นคลองขวางหน้าอยู่ นึกว่ามันจะล่อให้ขึ้นสพานต่อไปอีก เลยฉุนบอกว่าไม่ไป มันก็ชวนอยู่นั่น คนก็ค่อยมากขึ้นมากขึ้น ตามกราวมาข้างหลังแน่น หลบฝนเข้าไปที่ใดคนก็มาตอมอยู่น่าถนนทั้งฝนตกอยู่เช่นนั้น ต้องวานให้โปลิศลัยไปเรียกเรืออ้อมไปรับที่ท่าริมวัง เดินผ่าฝนกลับมาเรือก็ยังไม่มา ต้องข้างเรือข้างแจวเดียวกลับมาทั้งกำลังฝน เดชะบุญพอออกเรือฝนก็หาย หาไม่ก็เยี่ยกกันอีกพักใหญ่ มาถึงโฮเต็ลแล้วของซึ่งต้องการยังขาดอยู่ พรุ่งนี้จะไปเปนวันอาทิตย์กลัวจะซื้อไม่ได้ จึงให้ยริพัตรกับ

ตุ๊กกลับไป พ่อนั่งเขียนหนังสือสักทุ่มหนึ่ง บริพัตรกลับมาบอกว่าไปพบร้านที่กรมหลวงประจักษ์บอกนั้นแล้ว ของแกดีจริง ที่เราไปซื้อผิดร้านเสียแล้ว ของแพงหมด ของก็สู้กันไม่ได้ด้วย คือร้านที่อ้ายเด็กคนนั้นมานำไป พอขึ้นสพานนั้นก็เข้าร้านที่เดียว ที่แท้เราไปห่างร้านอยู่ชั่วตีนสพานเท่านั้น เลยหัวเราะกันใหญ่ ว่าเป็นโทษที่เราหมิ่นประมาทกรมหลวงประจักษ์ แต่เขาได้นัดไว้ว่าพรุ่งนี้เช้าจะให้ไป พ่อก็เลยทอดธุระเขียนหนังสือต่อไปอีก คราวนี้พอสองทุ่ม ตาเจ้าของรานนั้นมาด้วยธุระของเขาเองที่โฮเต็ลนี้ บริพัตรไปถาม ว่าจะเปิดกลางคืนได้ฤๅไม่ แกรับตกลงว่าจะเปิดให้ยามหนึ่ง

ครั้นเวลากินเข้าแล้วยามหนึ่งลงเรือไปเข้าคลอง ขึ้นที่ประตูร้านที่เดียว แม้ ของมันช่างมากมายกะไร แต่ในที่ห่อมเดียวกันนั้นมีของถึง ๕๖ ห้อง ยังมีที่อื่นอีกห่อมหนึ่ง รวมด้วยกันร้อยห้องเศษ ห้องเครื่องแก้ว ฝาแลเพดานล้วนแล้วด้วยกระจกเงาแลพรีดไปทั้งห้องสารพัดจะมี ราคาก็ถูกกว่าอ้ายที่ซื้อแล้วสักครึ่งหนึ่ง เสียใจจริง ๆ ใช่แต่เท่านั้น ร้านอื่นจะขอแยกของสิ่งใดจากสำรับไม่ได้ ร้านนี้จะแยกอย่างไรได้หมด เพราะมันเป็นที่ทำเองในที่นั้น ร้านอื่นมารับช่วงต่อไปอีก เสียที่มากไม่ใช่น้อยเลย ต้องขอโทษกรมหลวงประจักษ์ที่หมิ่นประมาทแก มันช่างเพลิดเพลินใจเสียนี่กะไร คนขายก็สนุก เราก็สนุก เจ้าของร้านเป็นอิตาเลียน พูดภาษาอังกฤษดี เข้าใจกันซึมทรายอยู่สองชั่วโมงไม่ช้าเท่าใดเลย กลับมาเป็น ๕ ทุ่มครึ่ง

คืนที่ ๕๔

วันอาทิตย์ที่ ๑๙ พฤษภาคม

วันนี้เวลาเช้า ๕ โมง ไปดูเขาไหว้พระที่วัดเซนต์มารโก ไปทางเรือเข้าคลองที่ข้างวัดไปขึ้นประตูลับหลังโบสถ์ ซึ่งมีทางเดินขึ้นไปถึงห้องสำหรับแต่งตัวของพวกยาดหลวง แล้วขึ้นอัฒจันท์เล็ก ๆ ไปยนยกพื้นที่เป็นเล่าเต็งสองข้าง ที่เล่าเต็งนี้ใครจะไปพังเทศน์พังสวดต้องเสียเงินแฟรงก์หนึ่ง แต่พ่อไม่ต้องเสียอะไร แลเห็นลงไปในโบสถ์มุขหลังซึ่งเป็นน่าพระใหญ่กำลังคาร์ดินัลทำพิธีอยู่ แต่งตัวสวมเสื้อแดงยกทอง มีชั้นถานานุกรมแต่งตัวเสื้อแดงยกทองสั้นหน่อย ประมาณสักสิบคนได้ ซึ่งไปช่วยอยู่ในการพิธีประมาณสัก ๗ คน มีสามเณรไม่ต่ำกว่า ๑๒ คน พ่อไม่สามารถที่จะพยายามเล่าเรื่องพิธีไหว้พระของคาทอลิก เหมือนกับคนที่ไม่รู้จักลครเลย จะไปพยายามบอกว่าเขารำเพลงอะไร ๆ บ้าง ก็เป็นพ้นวิไสย แต่การที่ทำพิธีนั้น จะเปรียบให้อินคู่กันก็เหมือนพระญวน แต่พระญวนออกจะยืนนิ่ง ๆ นั่งนิ่ง ๆ มากกว่า นี่แกหยุกหยิกไม่หยุดไม่หย่อน เพลงที่ร้องก็แปลก ๆ มีลูกคู่ที่ซ่อนไว้บนเล่าเต็งอีกพวกหนึ่ง สำหรับร้องช่วยเสียงให้ก้อง ทำพิธีนี้แล้วก็ตั้งกระบวนแห่ไปขึ้นอรรมาศน์ที่อยู่มุมโบสถ์ เป็นเสาสูง เทศนาอยู่อีกเป็นนาน วันนี้เป็นวันเขาเรียกว่า วิตซันไต พิธีพิเศษ คนมาก แต่ยังเหลือที่เป็นกอง ผู้ที่พังสวดพังเทศน์จริงจะมีไม่เกินสามสิบ นอกนั้นพอเราขึ้นไปก็ไม่ผิสมาธิ พากันมาดูเราเสียไม่หยุดไม่หย่อน พระเทศน์นั้นออกคล้าย ๆ เจ้าเซน ว่ากะไรก็ไม่รู้ เห็นยายแก่ร้องไห้สามคน เทศน์

พระบรมรูปเสด็จประพาสเมืองเวนิส

จบแล้วแห่กลับเข้าไปนั่งที่โทรน เปลื้องเครื่อง การแต่งตัวแลเปลื้องเครื่องทำให้คนเห็น เพื่อจะให้เป็นที่เลื่อมใส เครื่องที่ผลัดออกมานั้นต้องจุยทุกสิ่งในเวลาที่ถอดออกแล้ว ๆ จึงใส่เสื้อแดงมาไหว้พระลากลับในโบสถ์กลางนั้นเลิกแล้ว คนยังประชุมกันอยู่ที่น่าพระอิกแห่งหนึ่ง พ่อจึงขอลงไปดู คนที่อยู่ข้างนอกคอกที่กั้นนั้นมาก เข้าไปคุกเข่าอยู่ในคอกรอยที่ไหว้พระกัน ได้ความว่าเหตุผลนั้น คือ รูปมาเรียที่ตั้งอยู่ในที่บูชานั้นเรียกว่า มาโดนา ดิมิโคยีย่า เป็นของเซนต์ลุกเขียน จึงได้ศักดิ์สิทธิ ถ้าใครเจ็บไข้ฤามีธุระอะไรมายนได้สำเร็จความประสงค์ แล้วทำรูปหัวใจด้วยเงินมาแก้สินบล แต่หัวใจที่มาแก้สินบลมากกว่ามาก เอาประดับตู้ยาว ๆ ไว้เป็นหลายตู้ ดูวิงวอนอ้อยอิ่งกันอยู่ที่นั่นมาก อยู่เป็นนานยังไม่เลิก เดินดูในโบสถ์นั้นทั่วไป เพดานเป็นโมเสกพื้นทอง มีรูปภาพเป็นรูปนักบุญทุก ๆ โดม เรื่องวัดนี้เป็นอย่างไร พระยาศรี[๕] ได้เขียนไว้เลอียดลออดีมาก ไม่ควรจะกล่าวซ้ำ แต่พื้นโบสถ์นั้นเป็นลูกคลื่นไปหมด เหตุด้วยบางเวลามีน้ำท่วมได้ คาร์ดินัลมาต้อนรับแลให้พร ได้กลับลงมาทางเดิมแล้วมาแวะขึ้นดูวัดมาเรียดิซาลูเตที่อยู่ปากคลองใหญ่ตรงโฮเต็ลข้าม วัดนี้มีโดมเป็นสองโดม โดมใหญ่อยู่ข้างน่านั้น มีประตูอยู่ตรงกลางเป็นประตูใหญ่ แต่ไม่เดิน ไปเดินประตูเล็กข้าง ๆ เข้าไปในนั้นเห็นเป็นแปดเหลี่ยม ประตูเป็นเหลี่ยมด้านน่าตัดเข้าไปเป็นที่บูชาข้างละสามเหลี่ยมเป็น ๖ แห่งด้วยกัน ที่เหลี่ยม

---

๕ พระยาศรีสหเทพ เสง วิริยสิริ (เดี๋ยวนี้เป็นพระยามหาอำมาตย์) เมื่อเสด็จยุโรปคราวแรกเป็นพระยาสุขุมนัยวินิจ เป็นพนักงานจดหมายเหตุเสด็จคราวนั้น

พรูติดกันเปนกำแพง ตามหว่างต้นหม่อนปลูกต้นองุ่นชักเถาโยงกับต้นหม่อนเปนเพื่องหลาย ๆ เส้นเสมอกันไปหมด งามเหมือนแกล้งแต่งเล่น ถึงนาเข้าก็ปลูกต้นหม่อน แลต้นองุ่น ในที่นาดอนยกคันนาสูง ไขน้ำด้วยอิริเคชั่นให้เข้าขังเหมือนนาเรา เสียแต่ฝนตกไม่ได้หยุดเลยตลอดหนทาง ซ้ำรถก็รั่วหนาว หยุดกินเข้าเย็นที่โบลอคนาชั่วโมงหนึ่ง กินเข้าในสเตชั่น ตั้งแต่ออกจากนั้นมาก็เข้าในหมู่เขาซับซ้อนซึ่งมีลำธารตั้งแต่เปนแม่น้ำร่วมสายเดียวกันมาจนแยกเปนลำธารเล็ก ๆ ตลอดหนทาง แม่น้ำใหญ่นี้เรียกว่าเลโน ต่อมาอีกก็มืดเสียตามทางไม่เห็นอะไรได้ นั่งวันนี้ออกเบื่อเต็มที เพราะหนาวเย็น แลนอนไม่อิ่มมา ฝนก็ตกเสมอไม่หยุด ถึงเมืองฟลอเรนศ์เวลา ๕ ทุ่ม ๑๕ มินิต เคานต์ออฟตูรินมารับ มีแมร์ ปริเฟ ผู้บังคับการทหารหลายคน ออกจะเปนฟอมัล มาส่งที่รถแล้วกลับไป พ่อมาอยู่โฮเต็ลซาวอยนี้ไม่ใช่ที่อยู่เก่าแต่เปนที่สบายดี รับเขียนหนังสือตอบแลแต่งรายวันก็ไม่สำเร็จด้วยง่วงเหลือประมาณ จึงได้หยุดนอนเสียที รุ่งเช้าต่อใหม่ พึ่งสำเร็จลงในเวลาเที่ยง วันที่ ๒๐ นี้ได้ส่งรูปซึ่งอิตาที่เหมือนเกาวแมนถ่ายที่เนเปอล อุส่าห์จะได้ สงสาร กับรูปที่มีผู้ถ่ายในเรือที่เวนิศ รูปพวกนี้ไม่ได้เรื่อง สำหรับดูเล่นตามบุญตามกรรม ด้วยช่างถ่ายรูปมันพานจะลุกลุกลนไปเสียทั้งนั้น จึงไม่ใคร่จะได้ดี ขอยไว้วันนี้เพื่อจะส่งให้ทันเมล์.

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๖ เคานต์ออฟตูริน ในราชวงศ์อิตาลี เคยมากรุงเทพ ฯ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๗

คืนที่ ๕๕

เมืองฟลอเรนศ์

วันจันทร์ที่ ๒๐ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ถ้าหากว่าไม่เหนื่อยเต็มที่ คงจะนอนไม่หลับ เพราะเปนวันแรกที่มาได้ยินเสียงอึกทึกโครมคราม ตั้งแต่ขึ้นจากเรือมา ค้างที่เยนัวคืนหนึ่งโฮเตลก็ลึกเข้าไปห่างถนน ไม่ได้ยินเสียงรถม้าเลย แล้วไปอยู่ซันเรโม ก็อยู่วิลลาซึ่งมีแต่รถไฟผ่านนาน ๆ จึงจะโครมครามหวีดหวอด ครั้นไปอยู่ตูรินก็เข้าไปอยู่ในวังเงียบสบาย ไปเวนิศกลับซ้ำเงียบหนักลงไปไม่ได้ยินอะไรนอกจากเสียงระฆังวัด ผู้ที่เขาเคยอยู่ในเมืองโครมคราม เขาบ่นว่ารู้สึกเงียบเสียจริง ๆ ครั้นมาถึงโฮเตลตั้งอยู่ในสแควร์กิงวิกตอร์อิแมนวล เปนที่รถม้าไปมาไม่ขาด จะมีเวลาเงียบเมื่อใดไม่รู้สึก หลับตื่นขึ้นเวลาเช้าด้วยเสียงเหมือนฟ้าร้อง แต่พึงไปก็ไม่ใช่ เสียงรถนั่นเอง แถมเสียงระฆังด้วย หนวกหูเหลือเกิน ตื่นเปนหลายหน ตั้งแต่ตื่นนอนมาก็เห็นฝนตกเรื่อยไม่หยุด เปนฝนฝรั่งแท้ตกเสมอ มากบ้างน้อยบ้าง แต่ไม่มีซ่าสักครั้งเดียว เย็นฉ่ำเย็นชื่นตลอดทั้งวัน

เวลาเช้า ๕ โมง เคานต์ออฟตูรินมาเยี่ยม ติดตรามหาจักรีด้วย พ่อไปเยี่ยมตอบทันที ที่วังยังดี แต่เคานต์ออฟตูรินไม่ได้อยู่ในหลังใหญ่

อยู่หลังเล็กต่อเข้าไปข้างปลาย ที่วังนี้มันใหญ่โตเกินประมาณที่จะอยู่ลงปลายเปนมิวเซียม การที่เจ้านายอยู่วังใหญ่เช่นนี้ ไม่มีพาหนะอะไรมากพอที่จะอยู่ ถ้ามีเมียก็อยู่สองคนกับเมีย ฤๅลูกคนหนึ่งสองคน ยิ่งไม่มีเมียก็อยู่คนเดียว มันเปล่าเหลือหลาย กลายเปนมิวเซียมสำหรับเก็บเครื่องเฟอนิเชอโบราณ แลรูปภาพไว้ให้คนไปดู ถ้าตอนที่อยู่จริงๆ แต่งใหม่ค่อยยังชั่ว ถ้ามาอยู่ชั่วคราวเช่นเดานต์ออฟตุริน เครื่องตกแต่งอะไรนเก้าอี้จะนั่ง แต่ยรมสมมะกัป เร่อร่าทุมทามไม่น่าสบายที่ตรงไหนเลย ออกเปนอยู่วัด ๆ เพราะฉนั้นเจ้าแผ่นดินโดยมาก ชอบจะทิ้งเรือนใหญ่ ๆ ไว้เปนที่รับแขก แล้วปลูกเรือนเล็ก ๆ อยู่ เช่นเอมเปอเรอรส์เซีย ที่ไหนก็ที่นั่น เว้นไว้แต่ในเซนต์ปีเตอสเบิคซึ่งไม่โปรดอยู่ วังนี้เห็นจะได้ปรากฏในรายงานพระยาศรีเหมือนกัน จึงไม่เล่า เพราะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลกแต่สักนิดเดียว เมืองฟลอเรนซ์ได้เปนเมืองหลวงของอิตาลี เมื่อรวมเมืองอิตาลีเข้าเปนกิงดอมเดียวอยู่ประมาณสักหกเจ็ดปีได้กระมัง จึงย้ายไปเมืองโรม เมื่อเยอรมันกับฝรั่งเศสรบกันปี ๑๘๗๐—๗๑ ในแผ่นดินประจุบันนี้ แต่ก่อนเมืองอิตาลีแยกเปนหลายอาณาเขตร อาณาเขตรฟลอเรนซ์นี้ เปนเมืองหลวงของตัสเคนี เมืองตุรินเปนเมืองหลวงของยีดมอน เปนที่อยู่ของเจ้าแผ่นดินซารดีเนีย วงษ์ซาวอยเดียวนี้ เพราะฉนั้นเจ้านายในราชวงษ์จึงยังคงอยู่เมืองหลวงเดิม เปนบ้านเกิดเมืองนอน เมืองฟลอเรนซ์ แลเมืองโรมเปนเมืองหลวงทางราชการ ฟลอเรนซ์นี้เล็กกว่าตุรินมาก มีคนเพียงเก้าหมื่นเท่านั้น แต่ผิดกันมากในการช่างวิชาอาคมอะไรอยู่ที่ฟลอเรนซ์ทั้งนั้น ที่ตุรินเปน

รูปเดวิดที่สนามเมืองฟลอเรนส์

เมืองอู่เข้าอู่น้ำแลเครื่องจักร์ แต่ส่วนการซึ่งเปนวิชาช่างมายบริบูรณ์ในเมืองฟลอเรนซ์นั้ คือเขียนรูปภาพ มีแกละรีที่เก็บรูปภาพดี ๆ จะพึงดูได้เปนอันมาก การทำรูปศิลาเล็กใหญ่ด้วยเนื้อศิลาต่าง ๆ การฝังศิลาลายต่างสี ให้เปนรูปภาพคนฤๅนกไม้ ซึ่งเรียกตามชื่อเมืองว่าฟลอเรนซ์ไตนเหล่านี้เปนต้น เปนเมืองที่ตกแต่งให้งดงามเปนเมืองหลวง การก่อสร้างตึกรามก็ใหญ่ ๆ ใช้ศิลาก้อนโต ๆ โดยมาก แต่ถ้าจะเทียบกับเมืองตูรินผิดกัน เมืองตูรินเปนเมืองที่มีถนนตรง ๆ กว้าง ๆ ตึกรามใหญ่โตเปนท่องแถวงดงาม ที่เมืองฟลอเรนซ์นี้ ถนนกว้างข้างแคบข้างคดโอนไปข้าง ตึกก็ใหญ่โตสูงเหมือนกัน แต่ไม่มีอาเคดคือทางเดินในชั้นต่ำเหมือนเมืองตูริน ในสี่เมืองคือเนเปอลเมืองหนึ่ง เวนิศเมืองหนึ่ง ตูรินเมืองหนึ่ง ฟลอเรนซ์เมืองหนึ่งนี้ ต่างเมืองต่างมีอาการกิริยาโฉมหน้าแปลกกันห่างไกล เปนคนละประเทศ ผู้คนก็ต่างกันหมด จะร้องว่าคล้ายโน่นโน่นคล้ายนี่ไม่ได้เลย

ไปเยี่ยมตอยแล้วกลับมากินเข้ากลางวัน เยเนอราลผู้บังคับการทหาร กับนายทหารผู้ใหญ่ ๔ คนมาเยี่ยม แล้วแมร์แลออลเดอเมนสองคนมาหา เปนการเยี่ยมเยียนแลเชิญให้ไปโฮเตลเดอวิล คือที่ว่าการเมือง

แล้วไปดูที่ร้านบีซานี ซึ่งเปนที่สำหรับรับรวบรวมรูปภาพมาขาย รูปซึ่งเปนสำคัญมีอยู่ คือเซนต์แอนดอเนียวเมื่อมารผจญ เปนรูปเซนต์แอนดอเนียวนั่งเอาหลังอิงเขา แลเห็นเปนหัวผู้หญิงขึ้นมาโผล่ล่อหลายหัว แต่ข่มใจลงไว้ได้ เขียนเหมือนคน แก้วตาใสดีจริง ๆ แต่ราคาแพงเหลือเกิน เรียกถึงหกพันปอนด์ทนไม่ไหว มีรูปที่ผู้เขียนตาย

แล้ว เก่ง ๆ กันไว้ห้องหนึ่ง แต่ที่พ่อชอบนั้น รูปผู้หญิงที่เปนโมเดล สามคนยืนในสตูเดียว คนข้างซ้ายแก่หน่อย คนข้างขวาผิวคล้ำหน่อย ช่างเขียนนั้นเปนคนหลังโกงถ่อมตัวเอาดอกไม้ไปยื่นให้นางที่แก่หน่อย เขาเขียนเลอียดจนแลดูด้วยตาเปล่าไม่พอ ต้องเอาแว่นส่องเห็นเส้นเล็นเลอียดหมด แต่จะเอาถึงสองพันปอนด์ทนไม่ไหวอิก แผ่นเล็กนิดเดียว มีอิกแผ่นหนึ่ง คนเขียนคนเดียวกันกับรูปโกรอกันที่ห้องงา รูปก็ขนาดเดียวกัน ผัวเมียก็คู่นั้น แม่ยายก็คนนั้น เติมพ่อตาเข้ามาอิกคนหนึ่ง แต่คราวนี้ปรองดองกันไหว้พระ แกว่าแต่ก่อนขายแปดพันแฟรงก์ คราวนี้แกจะเอาเท่ากัน ตกลงต้องงดไปอิกแผ่นหนึ่ง เลือกที่จะซื้อได้ ราวสักหกเจ็ดแผ่น เปนคอยข้าง แต่คอยดี ๆ ก็แพงเหมือนกัน เวลาย่าย ๔ โมงกลับมาโฮเตล กินน้ำชาเสียที่หนึ่ง

ครั้นเวลาย่าย ๕ โมงเศษ ไปดูที่สตูเดียวช่างทำรูปศิลา แล้วมาที่ร้าน เลือกรูปศิลา ไม่เจอะร้านที่เคยซื้อแต่ก่อน มันพลัดไพล่ไปอย่างไร ไม่ใคร่จะได้รู้ข่าวอะไร เพราะจรูญไม่รู้จักเมืองนี้เลย พ่อออกจะรู้จักดีกว่า แต่ย้ายมาอยู่เสียโฮเตลนี้ ตั้งเข็มไม่ถูกว่าร้านมันอยู่ที่ไหน ต้องไปตั้งเข็มที่น่าแกรนด์โฮเตลที่เคยอยู่แต่ก่อน แล้วต้องส่งให้ตีกไปค้นล่วงน่า หยุดซื้อเครื่องฟลอเรนต์ไตนสังเขปพอเปนที่รฤก แล้วกลับมาโฮเตลอิก ที่ต้องไป ๆ มา ๆ ย่อย ๆ เพราะมันยังไม่สบร้านที่เหมาะเข้า ถ้าลงเดินเที่ยวหาเปนไม่ได้ คนตอมดูแน่น มันจะดูเอานรกฤๅสวรรค์เพราะดูไม่รู้แน่ ไม่เห็นเมืองใดเหมือนอิตาลี ฝนตกอยู่เสมอ ก็มายืนอยู่เต็มน่าโฮเตลกางร่มกันแน่น ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ได้เห็นก็แต่

ชั่วเวลาออกจากประตู ผลุดขึ้นรถ รถก็เป่นรถยืด สู้วิ่งตามดูจนหมดแรง ไปร้านไหนก็ตอมอยู่น่าร้าน ประตูร้านก็ยืด ใช่ว่าจะเห็นอะไร เย็ดเสร็จมายืนดูเสียสิบสี่สิบห้าชั่วโมง ได้เห็นสักสามเซกันด์ฤาสี่เซกันด์ จึงถามว่านี่มันจะดูเอานรกฤาจะขึ้นสวรรค์อย่างไรแน่ เวลากินเข้าแล้วเพื่อจะหลีกให้พ้นค่น ลงเสียกระไดหลังไปเลือกรูปศิลาอีกสองร้านกลับมาเปน ๔ ทุ่มก็ยังมีคนคอย พอจะได้เห็นอีกเซกันด์หนึ่งรวมเปนห้า

ที่โฮเตลนี้มีจัดดอกไม้ กระเช้ากุหลาบแดงสีย่านเย็นเข้มของเมียเซดโยให้ ข้างล่างมีมอสแลมีช้างเผือกเดินสามตัว ที่น่ากระจกมีกุหลาบขาวกับชมภูกิ่งยาวสักแขนหนึ่งสองขวด มีต้นยี่โถฝรั่ง เขาเรียกชื่อว่าเคราน์ปรินเซส สีย่านเย็นดอกเหมือนยี่โถ สูงสักศอกคืบเรือนกว้างสักสองศอก แย้ดอกเต็มต้นงามจริง ๆ

อันลักษณโฮเตลนี้ก็ตึกแถวนั่นเอง มีเฉลียงเปนทางเดินด้านข้างใน ในประธานนั้นเปนห้องสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยม มีประตูทลุถึงกันตลอดเรื่อย จะต้องการกี่ห้องก็ยืดเอาเพียงนั้น ห้องพ่อเปนห้องอยู่มุมที่ได้น่าต่างสองด้าน มีห้องนั่งห้องหนึ่งกินเข้าด้วยในนั้น น่าต่างเปนกระจกสองชั้นยานไม้ทั้งข้างนอกข้างใน เพราะเมืองนี้เปนที่เคยหนาวห้าวหาญ เวลาร้อนก็เปลี่ยนกันมาก เดือน ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ อยู่ไม่สบายมักจะเจ็บ เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ ไปจนถึงเดือน ๑๒ จึงสบาย เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ ไม่สบายอีก เฉภาะสบายอยู่ เดือน ๕ เดือน ๖ พ่อจึงชิงมาในเวลานี้ แลประกอบด้วยความวุ่นเรื่องรูปภาพทั้งป่วงด้วย กลางคืนก็อยู่ข้างจะหนาว หมู่นี้อากาศไม่ดีอย่างยิ่ง ถ้าเปนในบางกอก

พ่อไม่สบายเสียแล้ว แปลว่าถูกฝนสามวันสามคืนนั้นเอง อยู่ที่ไหนที่ไหนก็เยี่ยงน่าต่างไม่ได้

คืนที่ ๕๖

วันอังคารที่ ๒๑ พฤษภาคม

เช้าวันนี้ไปถ่ายรูปที่มอนตะโยเน ที่เคยถ่ายแต่ก่อน อยู่ข้างจะแย้นมาก ทำอย่างว่องไวรวดเรว แต่ไม่ถึงลุกลนจนน่ากลัวอันตราย ได้ถ่ายรูปแต่งตัวธรรมดา แลแต่งครึ่งยศทหารมหาดเล็ก แล้วถ่ายรูปชายอรพงษ์รูปหนึ่ง ออกจากที่นั่นไปที่โปรเฟสเซอเยลลิ สิยบี้ดูไม่แก่ไปกี่มากน้อย เปนแต่หนวดหงอกข้าง สตูเดียวคงอยู่ตามเดิม เปนแต่รูปเปลี่ยนใหม่หมด สตูเดียวของแกสนกจริง ๆ ไม่สกปรกเหมือนอย่างตาพริ้ง เข้าของตั้งแต่งเข้าที่หมดทุกชิ้น มีตัวอย่างต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่าสองร้อยชิ้น ตั้งแต่ตู้ลงไปจนหม้อเล็กหม้อน้อย รูปไม่ต่ำกว่า ๓๐ แผ่น วางไต้แสงสว่างหมด เมียแกเปนช่างขัน มีรูปศิลารูปยรอนซ์ต่าง ๆ ที่ทำตามตัวอย่าง สวนหลังบ้านยังคงเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่มีผิดเลย ต้นกุหลาบที่เลอยตามผนังหลังสตูเดียวทั้งสองข้าง สูงขึ้นไปถึงหลังคา ประมาณสักสามวามีดอกเต็มบริบูรณ์ ผู้หญิงที่เดินเลียบเขามาชะโงกที่ปากถ้ำเดิมหมายว่าทำด้วยศิลา ครั้นมาคราวนี้เห็นชำรุดปูนกระเทาะ กลายเปนทำด้วยอิฐ แต่ยังเลี้ยงปลาเงินปลาทองเสมออยู่ คอนเซอเวตอรียาวที่ปลูกต้นไม้เลอยอยู่ในร่ม เดียวนี้เลอยตลอดเปนเพดาน เถากุหลาบใหญ่ที่เคยเลอยขึ้นหลังคา ข้างล่างโกร๋น แต่ขึ้นไปแตกกิ่งอยู่ข้างบน เกาะลูกมหวดเปนช่อ ๆ งามจริง ๆ มีสวน

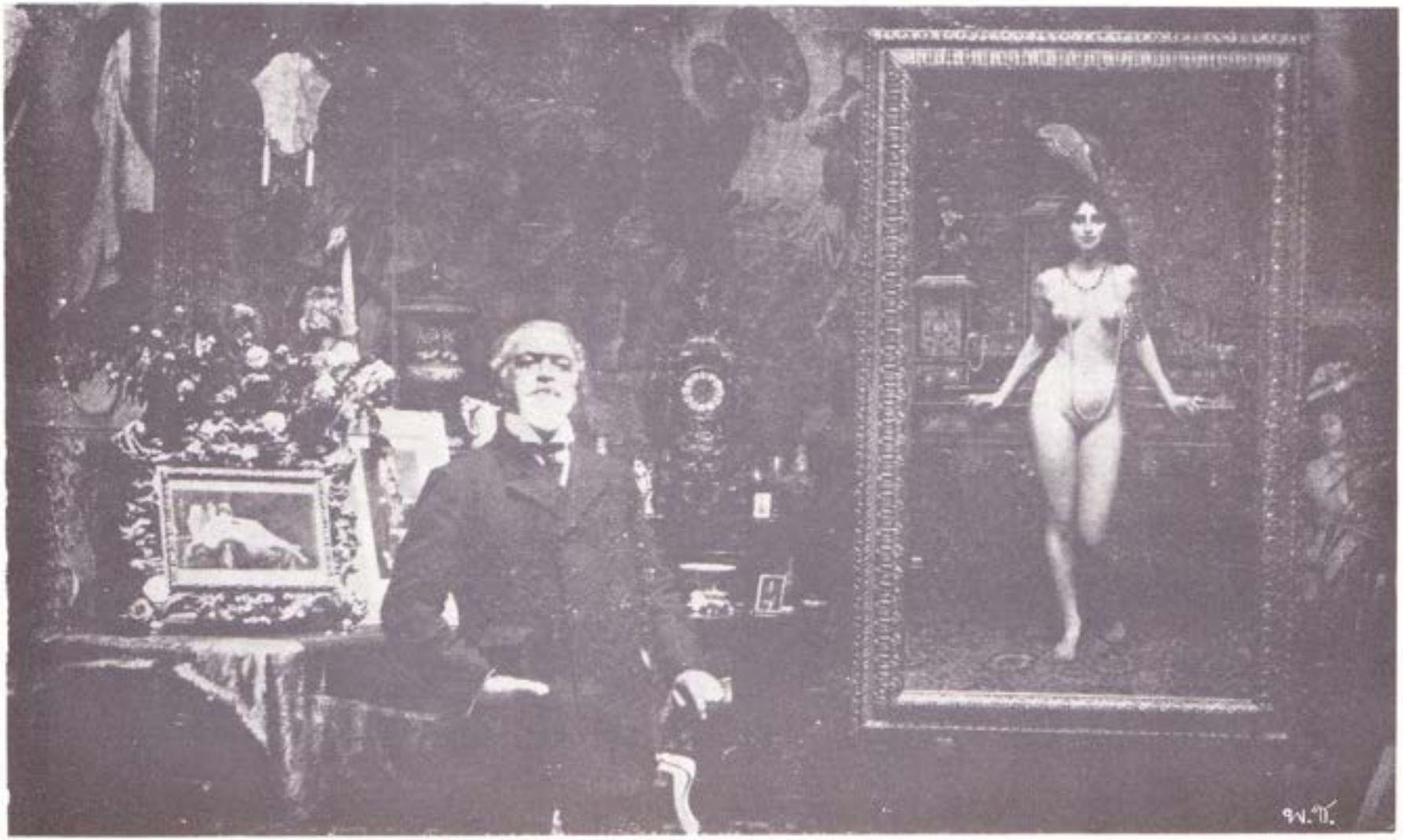

ห้องทำงานของโปรเฟสเซอร์เยลี ช่างเขียน

ต่อออกไปข้างหลังอีกตอนหนึ่ง กำแพงปลูกกุหลายเลื้อยเต็มไปตลอด ในสวนนั้นเต็มไปด้วยไม้ดอกดกไปทั้งนั้น ตัดดอกกุหลายให้เป็นมัดใหญ่ พ่อถ่ายรูปทั้งในสตูเดียวแลนอกสตูเดียว รูปภาพที่มีอยู่ในนั้นพ่อชอบรูปหนึ่ง เป็นผู้หญิงยืนเปลื้องกายพิงตู้ ตู้นั้นเป็นตู้ไม้ดำฝังงา มีนกยูงจับอยู่บนหลังตู้ตรงหัวผู้หญิง ผู้หญิงนั้นแต่งตัวสรวมสร้อยคอนิลเรือนเพชรสายหนึ่ง ประดับไข่มุกยาวสายหนึ่ง มีถ้วยแก้วตั้งอยู่ริมมือซ้าย หม้อทองเหลืองตั้งอยู่ข้างขวา ในชั้นตู้มีนาฬิกาทรายแลกระโหลกศีศะ อรรถาธิบายว่าความงามของเนเชอ ถึงจะเปลื้องกายอยู่ก็งามได้ รับรองกันกับเครื่องประดับเพชรพลอย ถ้วยแก้วเปรียบว่าเป็นของเปราะแตกง่าย นกยูงเปรียบว่าเย่อหยิ่ง ตุ๊กตาทองเหลืองนั้นเปรียบเหมือนผู้ชายที่ชั่วร้าย ทำลายผู้หญิงให้เสีย นาฬิกาทรายแลหัวกระโหลกนั้น เป็นกรรมฐาน ว่าถึงจะงดงามมีราคาสักเพียงใดก็ย่อมถึงความชราแลมรณะ ฝีมือเขียนดีจริง ๆ บรรดาสิ่งของที่เป็นตัวอย่างเขียนนั้นอยู่ที่นั่นหมด ยกมาเทียบให้ดูได้ทุกอย่าง ชายบริพัตรแลพิเขาเห็นว่าหน้าดูไป แต่พ่อเห็นว่าหน้าคม จึงได้บอกว่าอยากซื้อรูปแก แกจะให้ซื้อรูปไหน แกก็ชี้รูปนั้น ถามราคาบอกว่าแล้วแต่จะโปรดประทานเท่าไรก็เท่านั้น ก็รู้ได้ทันทีว่าราคาแพง แต่ใจรักจึงตกลงซื้อโดยไม่เสียใจที่ราคาแพงอยู่สักหน่อย ทั้งนึกว่าเป็นคนชอบกันก็พอซื้อได้ ออกจากเยลลี ไปที่โปรเฟสเซอโคร์ดิยานี ดูที่จริงแก่ลงไปกว่าแต่ก่อนก็ไม่มากนัก ทั้งตัวแลยายเมียมาต้อนรับแข็งแรง ลูก

ชายก็เปนช่างเขียนแต่โซ้ด เขียนอย่างใหม่อย่างที่มักจะพอใจเขียนกันในสมัยนี้ แกเอารูปที่แกเขียนมาตั้งไว้ให้ดูอันหนึ่ง แต่พ่อไม่ชอบเลยไม่ทัด

ลืมกล่าวถึงเมื่อออกจากมอนตะโบเน ได้แวะที่โรงทำงานของโปรเฟสเซอฟินตาเคียลดิ ซึ่งทำรูปศิลาแลรูปหล่อของพ่อคราวก่อนตานี้ไม่แปลกอะไรเลย งานก็ทำอยู่อย่างเดิม มีรูปหล่ออยู่รูปหนึ่ง แกอยากจะขาย แต่หน้ามันแตกหักนักพ่อไม่ชอบ เลยว่าให้คิดอย่างตุ๊กตาหล่อขนาดใหญ่คู่หนึ่ง แต่ให้ส่งตัวอย่างไปให้ดูเสียก่อนจึงจะสั่ง เสร็จการไปหาอาจารย์ทั้ง ๔ นี้แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน แล้วเขียนหนังสือส่งยางกอก

อ้ายการอยู่เมืองฝรั่ง มันอุดอู้อยู่ในเรือนไม่ได้จริง ๆ เหมือนทำงานเขียนหนังสือนาน ๆ ตั้งสองสามชั่วโมงเข้า มันรู้สึกหนาวขึ้นทุกที ใจคอให้ซึม ๆ ไป ให้รู้สึกอยากตากแดดเปนกำลัง เพราะเหตุฉนั้นฝรั่งมันจึงต้องออกไปตากแดดกันอยู่เสมอ ๆ วันนี้รู้สึกเปนมาก ฤามันกำเริบด้วยเห็นแดดก็ไม่รู้ พอทำงานแล้วเสร็จอยากจะโดดออกไปทันที จึงตกลงเปนอันไปเที่ยวตากแดดตามบุญตามกรรม ได้ใช้รถโมเตอคาร์โถงมาตั้งแต่เช้าแล้ว เวลานี้ก็ใช้โมเตอคาร์ ขับมันเรื่อยไปในถนนแล้วเลยไปคอลลิยานดิ ซึ่งเปนเขาอยู่นอกเมือง เปนที่เขาไปเที่ยวภูมิประเทศเมืองฟลอเรนซ์ อย่างเดียวกันกับกาเลนซเบิคที่เมืองเวียนนา แต่ที่นี่เปนต่อที่ใกล้แลงามกว่า เมืองฟลอเรนซ์อยู่ในหว่างเขาซึ่งเปนที่ไม่สู้กว้าง บ้านเรือนตึกรามพอเต็มหว่างเขา ออกจะล้น ๆ ที่จริง

หว่างเขาลึกเข้าไปก็ยังมีที่กว้าง แต่มันห่างไกลอุระคำขายไป จึงให้เข้ามาจุกกันอยู่ในซอกแคบ เมืองในอิตาลีแต่ก่อนมามีกำแพงทั้งสิ้น แต่บ้านเรือนคนมากขึ้นก็รื้อกำแพงเสียทั้งที่เขนัวแลท่น เหลือไว้แต่ประตูบ้าง เมืองโรมยังมีกำแพงอยู่ดีมากกว่าแห่งอื่น แต่ถึงจะมีกำแพงก็ไม่คุ้มขังอะไรได้ ถ้าข้าศึกเข้ามาได้ถึงเขาเป็นเสียเมือง ยิ่งได้ง่ายดาย เพราะเป็นเขาล้อมสองด้าน เขาที่ขึ้นไปนี่เฉภาะอยู่ริมแม่น้ำคนละฟากกันกับเมือง แลเห็นแม่น้ำทั้งสองข้าง เมืองอยู่กลางงามดีนัก ที่สนามยนลานเขามีรูปเดวิดหล่อ เป็นคอยของรูปศิลาที่เก็บในมิวเซียมเหมือนกับหัวที่เรามีอยู่นั้น เขาวางเหมาะกับพื้นที่จริง ๆ มีคนขึ้นไปเที่ยวรถม้าแน่น มีค้าแก่กับเด็กชายของต่าง ๆ แกมขอทานเป็นอันมาจนมีพื้นขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ปลูกศาลาหลังคาตัด ชั้นล่างเป็นที่กินน้ำชา ชั้นบนเป็นที่ดูวิว เห็นถนัดดี พ่อขึ้นไปนั่งกินน้ำชาบนนั้น กำลังเผลอ ๆ ตาโปรไปรเอเตอเข้าของโรงน้ำชานั้นให้ลูกสาวเขาคอกกุหลาบช่อมัดใหญ่มาให้ ดัดจริตเสียนี่กะไร พ่อไม่ทันเห็น เอามาวางให้ในแขนแล้วก็วิ่งหนี จะขอยอกขอยใจอะไรก็ไม่ทัน เหลียวไปพอเห็นนิดก็เข้าฉากลับ อายุประมาณสักสิบเจ็ดสิบแปดปี อ้ายพี่ชายที่สรวยเก้ออาสามาขอถแทน ว่าของน้องสาวให้ ครั้นเวลาจะกลับเกิดไม่แน่ราคาค่าน้ำชาแลขนม ถวายเสียเปล่า ๆ ยัดเยียดก็ไม่เอา ตกลงเป็นจะต้องหาของไปให้ กลับลงมาตามทางข้างหลังเขา ทางขึ้นเขานี่เขาทำงาม ปลูกต้นไม้ดัด ๆ กันร่ม เลี้ยวขึ้นไปเป็นวงเลี้ยวลงก็เป็นวง แล้วข้ามฟากไปที่ป้าก ตอนแรกถูกห้ามไม่ให้เข้าจนในป้าก เพราะผู้หญิงกับ

ผู้ชายเขากำลังไปกรอกันที่นั่น เราไปโมเตอคาร์เวลาเขากำลังเพลิน ไม่ทันรู้ตัวกลัวรถโมเตอคาร์จะทับ จึงได้ห้ามกันด้วยเหตุนี้ ต้องไปตามถนนใหญ่รอยป่ากก่อน แล้วจึงเลี้ยวเข้าเมื่อพ้นที่คนประชุม อันลักษณะป่ากนี้ เปนป่ารูปริ้มถนนวงรอยสองสาย สายนอกเปนทางรถ มีต้นไม้ปลูกติดกันเปนแถวสองข้าง เมื่อพ้นต้นไม้เข้าไปสัก ๔ วาจึงเปนทางขี่ม้า ซึ่งทำดินให้นุ่ม ๆ สำหรับไม่ให้กีบม้าเสีย มีตาแก่คราดดินอยู่เสมอ ในไส้กลางถนนม้าเข้าไปเปนป่าไม้ตั้งใจจะให้ทึบ ปลูกต้นหนึ่งห่างอยู่ในศอกกึ่งประกันร่มครึ้ม ปล่อยให้เถาวัลย์ขึ้นพันไม้ใหญ่แซมไม้เล็ก ๆ ทั่วพื้นดินอย่างลักษณะบัวเคอยุลอน์ย ถ้าหากว่าที่ไม่มีไม้ใหญ่ก็ปล่อยเปนป่าหญ้าให้หญ้าขึ้นยาว ๆ มีถนนตัดเข้าไปจากรอยนอกหลายแห่ง แล้วเลยผ่านถนนรถถนนม้าเข้าไป พอพ้นหน่อยหนึ่ง เข้าในหว่างไม้ทึบจึงคันเปนทางเล็ก ๆ สำหรับเข้าไปเดินเปลี่ยว ๆ ป่านี้ยาวแต่ไม่กว้างเกือยจะแลเห็นทลุฟากอีกข้างหนึ่ง ได้ยินเสียงรถเสียงม้ากึงกังฉนัด เขาบ่นกันว่าเมื่อไรสวนดุสิตจะเปนเช่นนี้ ถ้าหากว่าเปนเช่นนี้เข้าจริงลางทีจะเลยเปนมลาเรียก็จะได้ ฝนตกแต่วานนี้ วันนี้ยังชื้นแฉะไปทั้งนั้น เหมือนฝนตกใหม่ ๆ กลับมาแวะซื้อเครื่องอารามอย่างฝรั่ง คือไม้กางเขนต่าง ๆ หม้อน้ำมนต์ หัวใจที่สำหรับแก้สินบน มันช่างทำยางเสียนี่กะไร เปนแม่พระฤๅเปนผีก็คล้ายกัน อยู่ในหลอกให้ได้ ใครจะเอาของที่ราคาสองสลึงไปยอกว่าร้อยชั่งก็เชื่อ ไม่ผิดกันกับพระเงินที่เช่ากันในตลาดของเรา ยังมีพวกพระพิมพ์อีกมาก พวกรูปเขียนอีกพวกหนึ่ง ซื้อแต่ละอย่างละอันละอัน ยังมี

อีกมาก แต่ลงไปไม่ได้ คนมันคอยดูไม่หยุดไม่หย่อน พระเหล่านี้ซอที่สพานหัน ไม่ใช่สพานนั้นหันได้ สพานมีร้านสองข้างเหมือนสพานหันที่ยางกอก คนดูช่างมากมายไม่หยุดไม่หย่อน ที่น่าโฮเตลเบียดรวนกันไปกันมาจนถึงต่อยกันขึ้น เมื่อวานนี้พูดถึงเรื่องเคยไปเที่ยววัดเมื่อคราวก่อน พยเขากำลังพาเด็กมาคริสเตนิง พ่อแม่เลยขอให้ลูกซอจุฬาลงกรณ์บ้าง ให้พ่อเปนกอดฟาเดอ ก็ได้ตกลงยอมรับ ชายอรุพงษ์บ่นว่าอยากจะเห็นเด็กจุฬาลงกรณ์ ครั้นวันนี้เมื่อกลับมาถึงโฮเตลมีเด็กคนหนึ่งวิ่งเอาช่อดอกไม้มาส่งให้ มีแม่ตามมาด้วย บอกตัวเองว่าซอจุฬาลงกรณ์ ชายอรุพงษ์ดีใจกระไร ทายไว้แล้วว่าคงจะโตกว่าอรุพงษ์ อายุมัน ๑๐ ขวบมันโตกว่าจริง ๆ หาเงินได้ปอนด์เดียวให้ไปแต่เท่านั้น มากอดรัดปลื้มดี

กินเข้าแล้วจะไปดูออปราตามที่เจ้าของโรงออปราเขาเชิญให้ไปดู แวะดูตึกตาหินเสียอีกหน่อยหนึ่งที่ร้านซึ่งทำพระรูปทูลหม่อม ซึ่งท่านเล็กมาว่าให้ทำ เดิมมันอยู่ใกล้แกรนด์โฮเตล เดี๋ยวนี้ย้ายไปอยู่ที่อื่นก็เหล่านั้นเอง แล้วจึงไปดูลคร โรงลครนี้เปนรูปไข่ใหญ่มาก เห็นจะจุคนตั้งสองพันขึ้นไป มีที่ดู ๗ ชั้น มีพวกยิพาทย์เกือบร้อยคน ตัวลครร้อยเศษ แต่อยู่ข้างจะชรางุ่มง่ามโดยมาก เล่นเรื่องอะไรก็ไม่เข้าใจนั่งฟังร้องกันเท่านั้น เปนเรื่องที่เศร้าโศกแลดุดู มีบาเลต์ แต่งตัวเปน ๔ พวก พวกละ ๘ คน ออกทีละพวก แต่อ้วนแลโตกันจนเต้นเกือบไม่ไหวก็มี ถามใครต่อใครหนักแล้วว่าเรื่องอะไร เปนอะไร ไม่มีใครรู้หมด เพราะเหตุที่มันเปนเรื่องใหม่ ซึ่งเขาแต่งขึ้นประกอยกับ

ตัวบุคคลที่มี ความยากของออร์ราฝรั่งนั้นมันเป่นเช่นนี้ คือคนที่จะร้อง จำจะต้องร้องให้ได้เสียงเครื่องคนตรีอย่างหนึ่งอย่างใด เสียงเอกก็ต้องได้กับปี่ ๆ นั้นก็สองชั้นสามชั้น เสียงกลางต้องได้กับซอขนาดเล็ก เสียงใหญ่ต้องได้กับซออันโตที่ยืนสี่เสียงหว่าง ๆ อย่างละสองเสียงสาม เสียงร้องขึ้นมาแต่ในคอในทรวงอก การที่จะเลือกคนร้องก็ต้องอาไศรยผ่อนผันตามเสียง ถ้าเสียงมันจะไปได้ทางไหนก็ผักทางนั้น ผักกันเสียนานกว่าจะร้องได้ ถ้าเสียงไม่มีครบ จะเล่นเรื่องแคลสซิก คือเรื่องที่เขาแต่งไว้เก่า อันยังคัยเสียงให้เหมาะกับตัวในท้องเรื่อง หาคนร้องไม่ได้มันก็เล่นไม่ดี จึงได้คิดยักย้ายไปใหม่ แต่งเรื่องเข้าหาคนที่มีอยู่ เพราะมันไม่ใช่แต่ร้องเปล่า ๆ ต้องใช้บท คือทำย่ากทำตาวางหน้าใช้มือ บางคนทำบทดีแต่ร้องไม่ดี บางคนร้องดีแต่ทำบทไม่เป่น คราวนี้ต้องแก้เข้าหา ถ้าคนทำบทดีจะเอาเป่นนายโรง ต้องแก้เรื่องให้เสียงมันไม่ดีเสียตามที่หาได้ ดังนี้เปนต้น จึงต้องแต่งเรื่องใหม่ร่ำไป เลิกเวลา ๒ ยาม เพราะลงมือดึก ตอนดึกเข้านั่งในโรงลครเสียอีวนิงเครสออกจะรู้สึกหนาว ๆ

คืนที่ ๕๗

วันพุฒที่ ๒๒ พฤษภาคม

วันนี้แมร์คนเก่ามาเชิญให้ไปดูเอกสหิบิเชนรูปภาพมีทั้งรูปเขียนแลรูปหล่อ อยู่ข้างดี ๆ มากราคาไม่แพง แต่เจ้าแผ่นดินเสด็จมาซื้อดักไว้ก่อนแล้วเหมือนกัน มีรูปพระเยซูรักษาตายอดรูปหนึ่งใหญ่ดี

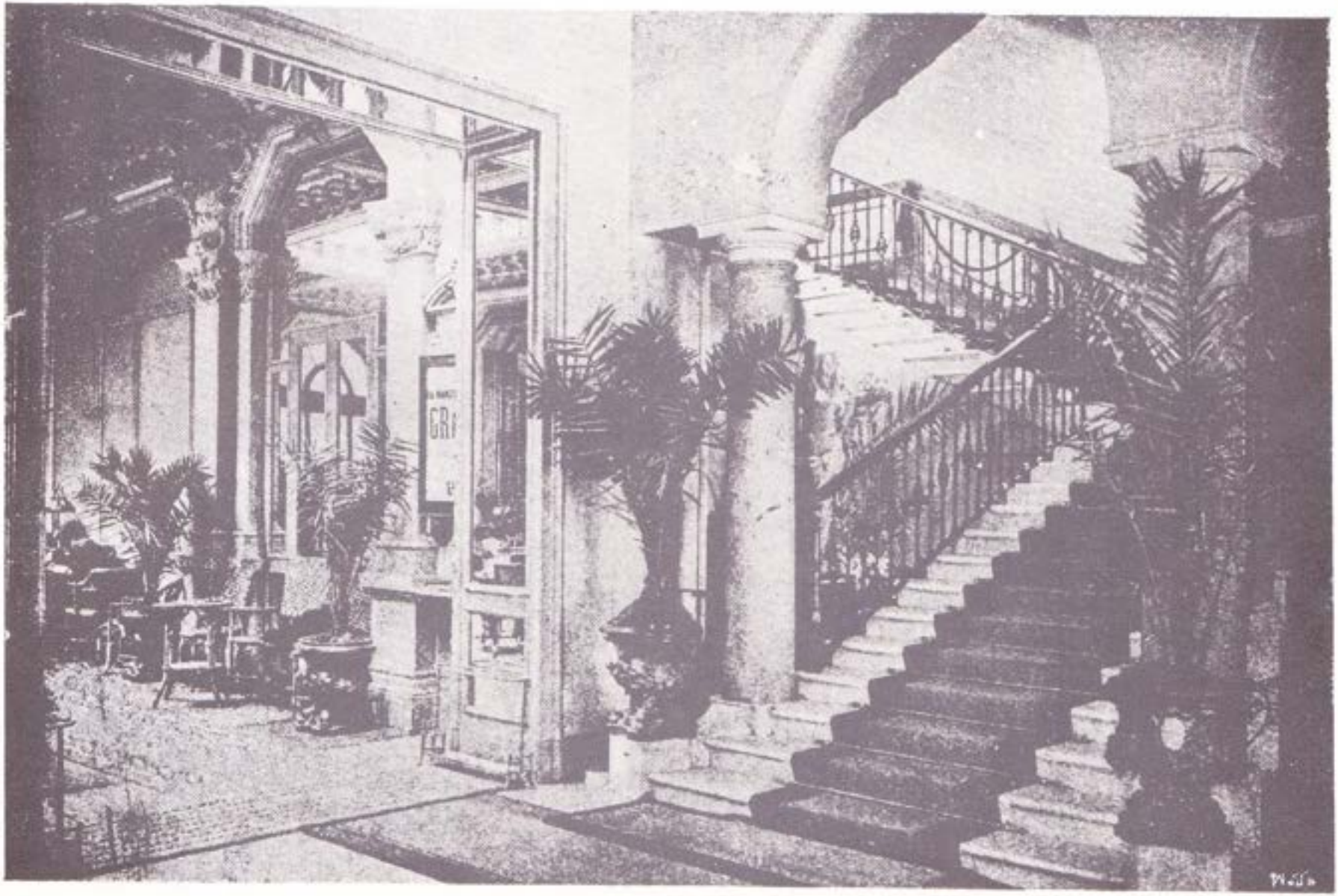

ห้องโฮเตลเมืองมิลัน

ลัยผู้หญิงก้าวลงอายน้ำ หล่อยรอนซ์ทั้งสองรูป ได้ว่านให้แมร์ผู้นั้นจัดการว่าซื้อเขาว่าจะลดลงได้มาก มีรูปที่ตาพริ้งเขียนแผ่นหนึ่ง เต็มทนที่เดียว คลับมากินเข้ากลางวันที่โฮเตล แล้วแต่งตัวฟรอกโก๊ตหมวกสูงไปโฮเตลเดอวิล เปนศาลาว่าการของกรมเมือง แมร์ ปริเฟต์ แลเยเนอราลคอมมานดิงทหารบก แลบรรดาผู้ซึ่งมีน่าที่ในราชการรับที่น่าศาลาแล้วพาขึ้นไปข้างบน ผ่านห้องประชุมแลฮอลใหญ่ ซึ่งมีรูปภาพเปนอันมาก แล้วไปในออฟพีศของแมร์ เขาให้เสาโคมเงินอย่างโบราณ ในชื่อของเมืองฟลอเรนซ์ แล้วเลี้ยงแชมเปนซ์แลขนมคุมให้กันตามแบบ แล้วกลับมาขึ้นรถของแมร์ แมร์นั่งข้างในกับห่อปริเฟต์แลเยเนอราลนั่งข้างน่า ไปสเตชั่น รถออกจากฟลอเรนซ์เวลาย่าย ๓ โมง มาตามทางที่ไปจนถึงโบลอคนา ระยะทางที่ไปเปนเวลากลางคืนไม่เห็น ต่อขากลับนี้จึงได้เห็น เปนทางขึ้นเขาสูงถึงสองพันฟีต แลดูข้างล่างต่ำหวิวคล้ายที่ซวา ในมณฑลปริยังคะ ตามยนเขาน้ำปลูกต้นเชสนัตมาก เขาใช้กินลูกต่างอาหาร มีไร่เฮมป์ก็ชุม ต้องเข้าถ้ำย่อย ๆ เมื่อลงมาถึงพื้นล่างแล้ว แผ่นดินก็เปลี่ยนเปนอย่างอื่นไปคือเปนที่ราบ นาเข้าสาลีปลูกต้นหม่อนเปนแถว ๆ กันเปนกระทงนา มีต้นองุ่นเลอย ตามลักษณเมืองมิลันอันเปนที่บริบูรณ์ดี กินข้าในรถไฟเวลา ๒ ทุ่ม รถกินเข้าวันนี้เปลี่ยนหลังใหม่ ทำอยู่ข้างจะหรู มียานเกล็ดทำด้วยแก้ว จะพลิกไปข้างน่าก็ได้หลังก็ได้ มียานกระจกเลอนะขึ้นเลอนลงได้ง่ายอีกชั้นหนึ่ง มาถึงเมืองมิลัน เวลา ๔ ทุ่มรวนจะครึ่งล่าไปนิดหนึ่ง รถโมเตอคาร์มารับกัน มาที่ครองค์โฮเตลมิลาโน โฮเตล

นี้ใหม่หมดจด ห้องหับเข้าที แต่อากาศดูเหมือนจะเย็นกว่าที่ฟลอเรนซ์ แลเปนที่เจียบได้เร็ว ที่ฟลอเรนซ์ ๘ ทุ่มรถจึงจะค่อยสงบลง แต่ที่นี้เพียง ๒ ยามเจียบแล้ว เห็นจะเปนเพราะไม่ได้อยู่กลางสแควร์

คืนที่ ๕๘

วันพฤหัศบดีที่ ๒๓ พฤษภาคม

วันนี้เวลาเช้าได้ไปที่ร้านแพรสองร้าน เพราะเขาทอแพรที่นี่ แต่เรื่องมันขันอยู่หน่อย ที่นี่เปนที่เลี้ยงไหมโดยรอบคอบ แต่เมื่อได้ไหมแล้วย้อมไม่เปน ต้องส่งไปย้อมในเมืองฝรั่งเศส แล้วส่งกลับมาทอที่เมืองนี้บ้าง ทอที่เมืองไลยอนในฝรั่งเศสบ้าง ถึงว่าแพรทอเมืองนี้แล้วจะขายในเมืองนี้ก็ไม่ใคร่ได้ ด้วยชาวเมืองไม่ชอบใจ นึกว่าเปนของไม่ดี จึงเปนแพรที่ขายออกจากเมืองนี้ ส่งไปเมืองฝรั่งเศสโดยมาก บางทีฝรั่งเศสเอาแพรที่ทำเมืองนี้เองกลับเข้ามาขายเมืองนี้ก็มีคนซื้อ ด้วยสำคัญว่าเปนแพรฝรั่งเศส เพราะฉนั้นร้านขายแพรมีน้อย แต่มีกัมปนีที่สำหรับรับไหม ส่งไหม ส่งแพร กว่าสองร้อยกัมปนี แพรที่ซื้อนี้มีอย่างละน้อยต้องสั่งให้ทำ เรื่องราวของเมืองนี้ เดิมเปนเมืองที่พระปกครอง เมืองมิลันนี้เปนเมืองหลวง อาณาเขตรเรียกว่าลอมบาร์ดี เดิมมีกำแพง เดี๋ยวนี้ตัดลงเปนถนน ยังสูงกว่าบ้านเรือนที่อยู่นอกกำแพงฤๅในกำแพง ยังแลเห็นรูปป้อมแลยังไว้ประตูเมือง ตอนข้างเมืองเก่าซึ่งเปนตลาดจอแจอยู่นั้น ถนนเล็ก ๆ แคบ ๆ คดไปคดมาไม่ตรง อย่างเมืองอิตาเลียนโบราณ ตอนที่ตัดใหม่จึงได้เปนถนนกว้างใหญ่แลตรง ๆ เว้นไว้แต่ที่ใกล้คะทีดรัล ซึ่งเปนวัดใหญ่ตั้งอยู่กลาง

เมือง วัดนี้ใหญ่โตมาก ชั่วแต่โบสถ์หลังเดียว จุคนได้ถึงสี่หมื่น โดม กว้าง ๒๒๐ ฟีต สูง ๓๖๐ ฟีต มีชั้น ๙๘ ชั้น ตุ๊กตาที่ประดับถึง ๒๐๐๐ ตัว ล้วนแต่ทำด้วยศิลาอ่อนสีขาว แลเห็นยอดสพรั่งไป งามจริง ๆ ตั้งแต่ทำมาได้ ๕๐๐ ปีเศษแล้ว แต่วัดใหญ่ ๆ เช่นนี้ มักจะเสียสรวยด้วยปลูกเรือนเข้าไปกระชั้น เหมือนอย่างกับโบสถ์ตั้งอยู่ในหลุม แต่นี่เขาก็ได้แก้ไขมาก บ้านเรือนข้างด้านหลังยังชิดอยู่ แต่ด้านน่าเบิดออกไปได้มาก ทำเป่นสนามเป่นสวน มีรูปกิงวิกตอร์อิแมนวลขี่ม้าชักดาบหันหน้าเข้าไปข้างโบสถ์ ถ้าอยู่ที่ถนนด้านน่าแลเห็นวัดได้ตลอด งามอย่างยิ่ง ความที่ช่างคิดตัวอย่างวัดสูงใหญ่ถึงเพียงนั้น แลดูเหมือนแขยงเหมือนหนึ่งราวกับว่านกกามาขับจะหัก แลดูเป่นอย่างแกะด้วยงา ภายในโบสถ์นั้นโล่งว้างเหลือที่จะคเนนึก กระจกสีที่กรุช่องน่าต่างสูง ๆ เขาว่าเป่นขนาดใหญ่อย่างยิ่ง ในนั้นที่บูชาแลอะไรอื่น ๆ ไม่สู้ประหลาดนัก งามข้างนอกมากกว่าข้างใน ข้างวัดมีตลาดหลังคากระจกซึ่งเรียกวิกตอร์อิแมนวลอาเคต เหมือนกับที่เมืองเนเปอล ยังตลาดที่เป่นห้างขายสิ่งของก็ตั้งอยู่รอยวัด เรียกว่าดูโมนั้นเอง แต่ตลาดเหล่านี้พ่อเข้าไม่ได้ เพราะเป่นที่ประชุมคนจอแจ ถ้าขืนเข้าไปก็ยิ่งกว่ามีโนราห้าโรง จะรุมกันดูจนไม่แลเห็นอะไร น่าโฮเตลมีคนประจำอยู่เสมอทั้งกลางวันกลางคืนหลายร้อยคน ไม่รู้ว่ามันมาอยู่ดูทำอะไรกัน นานนานจะได้เห็นสักอีกใจหนึ่ง ถ้าจะคิดไปดู มันก็เป่นอย่างดีของคนเหล่านั้นที่จะได้ดู เพราะไม่มีอะไรจะทำ วิ่งพล่านไปพล่านมาอยู่อย่าง

นั้น ถ้าจะไปดูอะไรก็จะต้องเสียเงินไปเสียทุกอย่าง นี่ดูเปล่าไม่ต้องเสียเงิน ถึงจะต้องยืนคอยนานหน่อยหนึ่งก็จะเป็นไรมี ผิเจาะปากไว้ให้พูดพูดกันเสียให้พล่ามก็แล้วกัน อันที่จริงการที่คนต้นเต้นดูแลครานี้มากกว่าที่มาครานก่อน ยางที่จะเป็นด้วยการรักษากวดขันขึ้นก็จะเป็นได้ คงจะมีผู้คุมประจำตัวอยู่เสมอ ไปไหนมีนายโปลิศสองคนขึ้นรถตามขี่ไบสิเกอล ๒ คนเคียงข้างรถ หยุดที่ไหนโปลิศท้องที่ทุกช่องล้อมวงตั้งแต่ ๔ ขึ้นไปหา ๘ คน น่าโฮเตล ถ้าเวลาลงไปขึ้นรถ โปลิศถึงต้องต่อยกันกับคนดู ที่นี่มีทางลงข้างหลังได้สดวกดี ถ้าขี่รถข้างแล้ว จะไปไหน ๆ ก็ได้แต่อย่าหยุด ถ้าพอหยุดลงที่ไหนโปลิศเขาก็ไปตั้งกองทุกช่องล้อมวง เท่ากับเรียกให้คนมาดู ประเดี๋ยวเดียวก็แน่น จะไปขอร้องว่ากล่าวอย่างไรก็ไม่ได้ เพราะเป็นการเขารักษาน่าที่ คนอิตาเลียนมีคนร้ายกาจอยู่มาก อาจจะทำอันตรายโดยไม่พอที่จะทำ เช่นกับยิงเอมเปรสอิลิสซาเบถเมืองออสเตรียที่สวิตเซอแลนด์กับอิตาเลียน เจ้าของเขาเขาก็ฆ่ากันเอง เพราะคนอิตาเลียนมันเป็นคนสำส่อน การปกครองได้ผลัดเปลี่ยนแยกย้ายกันมาหลายทอด ซ้ำมีอ้ายลัทธิอานาคิสต์โซเซียลลิสต์ ซึ่งคิดประทุษฐร้ายต่าง ๆ เพื่อจะให้สมความประสงค์ มันคล้าย ๆ กับสาสนา ไม่ใช่อังกฤษ เป็นลัทธิของคนพวกหนึ่ง ซึ่งไม่ใคร่จะกลัวตาย ยิ่งจับได้ยิ่งเก่า มันเป็นลัทธิที่กินใจออกจะเกือบเป็นบ้า ๆ ซึ่งไม่มีตัวอย่างในคนไทยเลย เมืองนี้อยู่ข้างจะเป็นเมืองใหญ่โตกว่าตูริน แต่เป็นเมืองค้าขาย ทำเครื่องเฟอนิเชอแลการช่างต่าง ๆ มีคนถึงหกแสน มีเยอรมันมากกว่าเมืองอิตาเลียนอื่น ๆ ผู้คนพลเมืองก็ผิดกันกับเมืองอื่น

การขับรถนอนหลับไม่ใคร่มี รวยรถรางเหลือเกิน ในถนนสายใหญ่มีรถถึงสามชนิด ชนิดหนึ่งสี่เหลือง เป่นรถไฟฟ้าธรรมดาแต่กว้าง อีกอย่างหนึ่งสีน้ำตาล แต่เป่นรถคล้ายกับรถเหลืองชั้นเดียว อีกอย่างหนึ่งสีน้ำตาลเหมือนกัน แต่เป่นสองชั้น สูงโงงเงง เดินรางเดียวกันหมด ระยะห่างกันสองเส้นสามเส้น ฤๅเดินต่อกันทีเดียวก็มี เป่นรถพ่วงสองคันทั้งสามอย่าง ถ้าจะนั่งอยู่ริมถนน คงจะเห็นรถผ่านไปฤๅผ่านมา ระยะห่างกันเพียงเส้นหนึ่งฤๅสิ้ยวาเป่นนิจไม่ได้ขาด แต่ไม่เห็นคนเต็มสักรถเดียว ดูเหมือนมันจะเกินความต้องการของเมือง รถนั้นเดินช้าเป่นที่สุด คนเดินเท้าเร็วกว่า มีประโยชน์แต่เพียงไม่เหนื่อยอย่างเดียวเท่านั้น จะว่าด้วยการเร็วแล้วเป่นไม่มีเลย มีแต่ช้าลงไปเท่านั้น บางทีก็ไปหยุดคั่งกันเสียตั้ง ๖ คัน รถโมเตอคาร์จะเดินไปไหนก็ต้องช้าที่สุดเหมือนกัน ต้องไปติดลอยเป่นแพอยู่เช่นนั้นนานๆ รถข้างที่นั่งใช้ติดเครื่องวัด เป่นรูปกลมเหมือนนาฬิกากลัอก แหวะช่องสำหรับเศษร้อยช่องหนึ่งเลยร้อยช่องหนึ่ง ถ้ารถเดินไปเท่าใด เลขนั้นยอกค่าเช่ารถไปตามระยะที่รถเดินเร็วฤๅช้าตามรอยของลูกล้อที่หมุน ถ้ายรรทุกสิ่งของมีอีกช่องหนึ่งสำหรับคิดค่ายรรทุกของ ช่องล่างยอกกิโลเมเตอที่รถได้ไปมากน้อยเท่าใด ถ้ารถหยุดนาฬิกานั้นก็เดินได้เหมือนกัน แต่เดินช้า ๆ คิดตามอัตราค่าคอย เวลาคอยนั้นใช้ไขลานเหมือนนาฬิกาที่ติดเครื่องยอกกำหนดค่าเช่านี้สำหรับกันข้อถุ้มเถียงกันในระหว่างเจ้าของรถแลผู้เช่า ถนนที่นี่เป่นต่าง ๆ ของเดิมเห็นจะเป่นปูด้วยก้อนกรวดยาแนว ชั้นหลังเป่นปูด้วยศิลาหนา บางตอนปูด้วยอัสพัลต์ดูเกลี้ยงเกลาดี

แต่ฝนตกท่าทางจะลืน เมืองเราใช้ไม่ได้เปนอันขาด เพราะน่ารังเกียจหนัย ตอนในเมืองที่จอแจเปลี่ยนก้อนกรวดเปนศิลา กำลังทำอยู่ รอบนอกแนวกำแพงใช้ถมศิลายดตามธรรมเนียม ไม่สู้จะได้เที่ยวเท่าไรนักในเวลาเช้า เหตุเพราะไปไม่สดวกดังเช่นที่ว่า กลับมาขัดของส่งยางกอกแล้วโรเรอยู่จนกินเข้ากลางวัน เวลาเย็นจึงได้ไปที่เอกสหิบิเชนโอโตโมบิล ที่ซึ่งทำเอกสหิบิเชนนั้น ทำนองเปนย่ากเล็กนิดเดียว คนก็ไม่มากเท่าไร มีโรงเปนสามขามีมุขกลาง ในโรงนั้นตั้งรถโมเตอคาร์เรียงกันสองข้าง มีโคมรถ รถไบสิเกอล นอกโรงเปนที่ตั้งเก้าอี้สำหรับคนไปนั่งพูดกันกินน้ำชา ใครจะเข้าไปดูเก็บเงิน เด็กเก็บครั้งหนึ่ง แล้วให้ตั๋วน้ำเงินสำหรับไปรับของแจก เปนรถโมเตอคาร์ไขกล ๗ ตุกตาชายอุรุพงษ์ได้ พ่อลืมเล่าถึงชายอุรุพงษ์ ออกจะรวย ๆ ใครเห็นใครอี๋ ถูกแต่ผู้หญิงหยอกจับแก้มร่ำไป ไปข้างไหนตามกันเปนพรวนน่าเอนดู ใคร ๆ ชอบให้ของ แมร์เมืองฟลอเรนซ์ก็ให้หิบเงินใส่ขนมเมียเซดโยให้ลูกกระดุม ยังได้อะไรอีกหลายสิ่ง เวลาที่พ่อไป ตาเปรสิเดนต์ของเอกสหิบิเชนนั้นไม่อยู่ สิเกรตารีพูดอังกฤษไม่ได้ ไปวานใครที่รู้ภาษาอังกฤษมาพูด ตรงเข้ามาถึงถามว่าพ่อเห็นเอกสหิบิเชนเปนอย่างไรบ้าง พ่อนิ่งเสียไม่ตอบ มันไปโจทย์กันว่าเห็นจะไม่เข้าใจภาษาอังกฤษ อีกคนหนึ่งว่าเห็นจะเข้าใจ พ่อทำไม่รู้ไม่เห็น เดินรีบ ๆ ผ่าน ๆ อ้ายคนหนึ่งเข้ามายอกยริพัตร ว่าให้พ่อไปยืนที่สแตนต์ คงจะคิดอ่านถ่ายรูป เพราะมันตั้งกล้องเตรียมไว้แล้ว ยริพัตรตอบว่าให้ไปเรียนรู้คำที่เข้าเรียกว่ากิริยาดีนั้นเสียก่อน พ่อก็เลยเดินออกมา ต่อหลุด

ออกมาจากโรงนั้นแล้ว กรรมกิจกรรมการจึงได้มากันเป็นพรวน เบียดหมวกกันแล้วพ่อก็มา ไม่ได้คอยฟังให้พูด

ออกไปดูที่ทำกระจก อยู่ห่างกลางเมืองทางประมาณสักสิบห้ามินิต แมเนเยอไม่อยู่ เหลือแต่สิเกรตารีพูดภาษาอะไรไม่ได้นอกจากอิตาเลียน ต้องมีล่ามเป็นสามต่อ มีอ้ายห่ามอะไรคนหนึ่งเป็นล่ามภาษาอังกฤษเข้ามาพูด ยิ่งไม่พูดกับมันมันยิ่งเสือก จนต้องขอห้ามว่าอย่าให้คนนี้มาพูดอีกต่อไป ภายหลังแมเนเยอไปถึง เอลเลครีแลเฟโรก็ไปถึงด้วย จึงได้ใช้เอลเลครีเป็นล่าม การที่ดูนั้น คือวิธีเจียรไนกระจกเงาให้เป็นหลังเจียดใช้ครู่กับศิลาซึ่งมีกากเพ็ชร์ คนเอามือจับถูเฉย ๆ แล้วจึงไปชักเงา การชักเงานั้นมีเครื่องจักรแท่นเลื่อน มีตุ้มผ้าสำหรับถูยาสีแดง ๆ บนกระจก คนคอยเลื่อนให้ลูกตุ้มนั้นเดินทั่วกระจก ครั้นกระจกเกลี้ยงแล้ว เอาไปวางบนแท่นซึ่งมีสีดีบุกเข้ามาในใต้นั้นให้ร้อน แล้วเอาน้ำเทลงบนกระจก แล้วจึงเอาปรอทซึ่งประสมแล้วเท การที่จะเทปรอทให้เสมอเต็มหน้ากระจกนั้น ต้องการความชำนาญอยู่ นี่เป็นเรื่องทำกระจกเงา ส่วนที่จะทำให้เป็นเงาด้านแลมันนั้น ถ้าเป็นกระจกลายเล็ก ๆ เลว ๆ ใช้แยงตะกั่วทายลงบนกระจก แล้วจึงเอาน้ำยาทา เวลายกแยงขึ้นแล้วก็เป็นลาย แล้วจึงเอาไปขัดด้วยทราย ที่น้ำยาติดก็เป็นกระจกมัน ที่ถูกทรายเป็นกระจกด้าน ถ้าเป็นลายใหญ่ใช้เยเลตินที่มีพิมพ์จุด ๆ เป็นรอยสำหรับตัด ทายลงบนกระจกแล้วใช้ผู้หญิงตัด ควักเอาเยเลตินที่กรงจะให้เป็นกระจกด้านนั้นออกแล้วจึงขัดทราย ถ้าจะให้เป็นสี

จะเปนลายดอกไม้ฤๅรูปภาพขัดกระจกให้ด้านเสียก่อน แล้วจึงเขียนสีลงบนกระจกแล้วเอาเข้าเตาเผาเหมือนลงยาราชาวดี ยานี้เปนของที่เขายังปกไม่ให้ผู้ใดรู้วิธีประสม ถ้าจะทำกระจกอย่างเช่นสเตนกลาส ซึ่งตัดเปนลวดลายต่อด้วยลวดตกั่ว เขียนแบบขึ้นว่าจะเอาลายอย่างไร แล้วตัดกระจกเปนชิ้น ๆ เช่นเปนดอกไม้ใบไม้ฤๅหน้าคนชิ้นใหญ่ย้างเล็กย้าง เขียนด้วยสีน้ำยาอย่างเช่นที่ว่าแล้วเอามาประกับกันเหมือนกับเล่นต่อ ลวดตกั่วนั้นใช้เค็ก ๆ ชัก แล้วเอามาหุ้มที่หัวต่อกระจก ดัดโอนไปได้ตามรูปกระจก ปรับเรียบทั้งแผ่นแล้ว จึงได้ยัดกรีด้วยหัวแร้ง ซึ่งมีไฟฟู่ ๆ อยู่ในนั้นเอง ไม่ต้องเอาไปเผา

การที่ทำนั้น แผนกของงานมีอยู่เพียงเท่านี้ แต่อาจยักย้ายทำได้ต่าง ๆ เช่นกระจกเงาปนสีเปนลวดลาย กระจกทำเปนสีโอปอลสีพลอยต่าง ๆ เปนสีปนปนทองเคลือบลงในกระจก เปนลายลงยาราชาวดี ยักย้ายไปได้ตามแต่ความคิดจะเดิน ไม่มีที่สุด ร้านที่ทำนี้เรียกว่า ลุยค์วอนตานา ทำได้ง่ายแลราคาถูกกว่าแต่ก่อนกว่าครึ่งค่อน พ่อได้ซื้อของส่งเข่นตัวอย่าง แล้วขอให้ส่งตัวอย่างงานที่เขาทำได้อย่างละชิ้นให้เอลเลคริส่งไปที่กรมโยธา

ได้ขึ้นรถโมเตอคาร์ไปดูเมืองมิลันจนทั่วที่ควรจะดูได้ แลได้ดูโบสถ์ซึ่งกล่าวมาแล้ว กลับมาแต่ยังวัน ไม่มีที่จะไปไหน เหตุด้วยไปไม่รอด เพราะคนคอมเช่นที่กล่าวมาแล้ว

พรุ่งนี้จะต้องออกจากนี่แต่เช้า จึงปลดเปลื้องการทั้งปวงเสียให้สำเร็จ เมืองมิลันนี้ได้มาสองสามคราวแล้ว แต่ไม่เคยค้างคืน ที่คิดค้างคืนครั้งนี้ เพราะจะไม่นอนในรถไฟนั้นอย่างหนึ่ง ที่เลยไปอีกคืนหนึ่ง เพราะหมายว่าจะมีเอกสหิบเซนที่ต้องดูช้า ถ้ารู้ว่าเช่นนี้ จะไม่อยู่อีกคืนหนึ่ง เพราะฉนั้นขอยเรื่องกันเพียงเท่านี้ ที่นี่หนาวกว่าที่เมืองฟลอเรนซ์หน่อยหนึ่ง ปรอดในห้อง ๖๔ แต่เขาก็ว่าไม่แน่ เป็นหนาวอย่างแปลกประหลาด ที่เดือนเมษนี้ควรจะร้อน แต่หากไม่ร้อนเอง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๘

คืนที่ ๕๘

โฮเตลเดซอัลปส์ เตอริเตต์ สวิตเซอแลนด์

วันศุกรที่ ๒๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาก่อน ๔ โมงครึ่งไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น รถนี้เปลี่ยนใหม่เป็นรถสวิตเซอแลนด์ เขาะเป็นกำมหยี่แดง กว้างขึ้นนอนค่อยสบาย รถออกเวลา ๔ โมงครึ่ง มาหน่อยหนึ่งถึงทเลสาย เรียกว่าลาโคแมกเคียวร์ เป็นทเลสายอันหนึ่งในอิตาลีข้างเหนือ มีหลายแห่งด้วยกัน ทเลนี้ไม่สู้กว้างแต่ยาวมาก รถไฟเดินเลียบมาตามข้างทเลสายงามเสียจริง ๆ มีหมู่บ้านฤาชะเรียกว่าเมืองก็ควร เป็นหมู่ใหญ่ ๆ มีตำบลอาโรนาเป็นต้น ตามฝั่งทเลสายนั้นมีเขาสูง ๆ น้ำในทเลสายใสเหมือนน้ำทเลเรียบเป็นน่ากระจก ที่ตามริมฝั่งเป็นหาดกรวด แลเห็นลงไปใต้น้ำลึกงามเหมือนแกล้งทำเล่น รถไฟต้องเข้าปล่องในเวลาเมื่อถึงเขาตกน้ำ เป็นแหลมเหลื่อมยังกันเปลี่ยนชื่อระดับต่าง ๆ ที่สุดทเลสายแยกออกเป็นสองแยก ปลายแหลมหว่างที่แยกนั้นเป็นที่ตั้งเมืองเรียกว่าพลันซา ใต้แหลมพลันซาลงมาในหว่างกลางทเลสองแยกมีเกาะสามเกาะ ว่าเป็นสมบัติของมาคิส์ยอเมียว จึงเรียกเกาะนั้นว่าเกาะยอเมียวตามชื่อตระกูล เกาะสามเกาะนี้มีตึกใหญ่น้อยบ้านเรือนเต็มทั้งเกาะ แลดู

เหมือนติกลอยอยู่ในกลางน้ำ เกาะเล็กนั้นเรียกว่าเกาะประมง เปนที่พวกหาปลาอยู่ พ้นจากทเลสาบขึ้นมาบ้านเรือนเปลี่ยนรูปร่างไปหมด กลายเปนก่อด้วยหินมุงด้วยกระดานชนวน แต่ไม่ใช่ตัดเปนเหลี่ยม สักแต่ว่าเปนแผ่น ๆ แล้วก็มุงได้ พ้นแผ่นดินก็กลายเปนที่ดอนมีเขาเนื่องกันไป ขึ้นเขาเข้าป่องไม่ได้หยุด จนถึงอิสเลดิตราสเควรา ซึ่งเปนที่ต่อแดนประเทศอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์ เปลี่ยนโปลิศที่สำหรับกำกับรับต่อกัน ได้ลงถ่ายรูปแล้วเลยไปขึ้นรถกินเข้า ทางที่จะข้ามเขาอัลป์ส์ช่องนี้เปนป่องที่เจาะใหม่ เมื่อครั้งมาคราวก่อนขึ้นทางเซนต์โคถาด ช่องนี้ยังไม่ได้เจาะ ช่องที่เจาะใหม่นี้เรียกชิมปลอง รถไฟเดินเกือบ ๓๐ มินิต แต่เขาไม่ได้ใช้รถสติมลาก เปลี่ยนเปนรถไฟฟ้าเพื่อจะไม่ให้มีควัน แต่ก็ไม่เห็นข้องกันอะไรได้นัก มีกลิ่นเหม็นเปนกลิ่นถ่าน ซึ่งรถทำงานต่าง ๆ ที่ใช้ถ่านเดินควันอบอยู่ในป่องนั้น คงต้องปิดน่าต่างกระจกรอบด้าน ร้อนจนเปนเหื่อจับน่าต่างกระจกเปนกระจกด้านหมด ในรถใช้เปิดพัดลม ตามทางในป่องมีไฟจุดเปนระยะเขาแย่งเปนสเตชั่นอยู่ในถ้ำนั้น เขาอัลป์ส์นี้เปนเขาเทือกใหญ่ยาวไม่ใช่ลูกเดียวมากยอด สูงกันในระหว่างประเทศอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์แลฝรั่งเศส เหมือนอย่างกับเขาหิมาลัยแลพระสุเมรุกั้นประเทศฮินดูสตานกับฝ่ายจีนข้างเหนือฉนั้น ประเทศสวิตเซอแลนด์ตั้งอยู่บนเขานี้ เขาที่สูงสุดในสวิตเซอแลนด์คือมองตาโรซา ที่แท้ถ้าในหมู่เขาอัลป์ส์แล้ว เขามองต์บลองค์เปนสูงกว่ายอดอื่นหมด แต่อยู่ในแดนฝรั่งเศส จึงนับเอาว่า

มองตาโรซาเปนสูงในสวิตเซอแลนด์ เขานี้แลเขาอื่น ๆ ทั่วไปในสวิตเซอแลนด์มีสะโนหุ้มยอดขาวอยู่ทั้งนั้น ย่ากปล่องซิมปลองข้างฝ่ายสวิตเซอแลนด์เรียกว่าบริก พอหลุดปากปล่องออกมาก็แลเห็นต้นแม่น้ำโรน ซึ่งเปนแม่น้ำระหว่างกลางประเทศสวิตเซอแลนด์ลงไปสู่ทเลสายอยู่ข้างขวามือ มองตาโรซาอยู่ข้างซ้ายมือ แม่น้ำโรนนี้เขาคุมกำกับเสียตั้งแต่แรกลงจากเขา คือแต่ก่อนก็เปนน้ำไหลพร่าลงมากัดกว้างแลคันเช่นที่กล่าวแล้วข้างซันเรโมนั้น แต่นั่นเปนส่วนเล็กย่อมนี่เปนส่วนใหญ่ ด้วยมีเขาสูงซับซ้อนกันมาก แลสะโนหุ้มอยู่เสมอ จึงเปนลำธารใหญ่ แม่น้ำใหญ่กว่าแถยโน้นหลายเท่า วิธีที่คุมน้ำไม่ให้เที่ยวเพ่นพ่านนั้นทำดังนี้ คือก่อเขื่อนสองข้างร่องน้ำด้วยศิลามั่นคง แต่เพียงเท่านี้จะไม่พอเหตุด้วยสายน้ำไหลเชี่ยว คงจะกัดเซาะเขื่อนพังร่ำไป เขาจึงก่อเปนคันลาดยื่นลงไปในน้ำกว้างประมาณสองศอกให้ไปเปนรอกันสายน้ำ เมื่อน้ำลงมากระทบคันที่เปนรอนั้น สายน้ำก็ย้ดออกไปกลางร่อง คันรอเช่นนี้ทำเสียทั้งสองฟากถี่ข้างห่างข้าง ถ้าที่สายน้ำเชี่ยวตั้งรอถี่ ๆ กัน ระยะเพียง ๖ วา ๗ วา ถ้าน้ำไม่สู้เชี่ยวระยะก็ห่างออกไปถึง ๑๐ วา ๑๕ วา สุดแต่กันน้ำให้ลงไปกัดกลางร่องอย่างเดียว ทรายที่อยู่กลางร่องที่น้ำกัดขุดขึ้นมาติดอยู่ตามรอนั้น ตื้นขึ้นมามาก เพราะฉนั้นเขื่อนจึงไม่พัง น้ำในร่องก็ลึกอยู่เสมอ ทางน้ำที่เขาปล่อยให้เดินเปนแม่น้ำนี้น้ำไหลเชี่ยว กว้างอยู่ใน ๑๐ วา ถึง ๑๒ วาเท่านั้น ที่ซึ่งเปนทางสายน้ำเดินแต่ก่อนเหลือจากนั้น ถ้าพื้นเปนทรายแลดินก็กลายเปนไร่นาไปหมด ที่พื้นเปนศิลาปลูกอะไรไม่ได้เขาก็ไม่ตั้ง

เขื่อนตั้งรอ ปล่อยให้ไหลไปอย่างเดิม เพราะที่ซึ่งเป็นพื้นศิลาเช่นนั้น มักจะถูกที่หว่างเขาซึ่งเป็นทางน้ำตกลงมาอย่างแรง ลำแม่น้ำที่ก่อเขื่อนนั้นไม่ใช่ตรง โอนไปโอนมาตามแต่สายน้ำ รถไฟที่มาก็มาในทางที่สายน้ำเคยเดินนั้น ถ้าสายน้ำตรงรถไฟก็เดินเลียบสายน้ำ ถ้าน้ำโอนไปก็มีสพานข้าม รถไฟคงต้องไปทางตรง บางที่แม่น้ำอยู่ข้างขวา บางที่แม่น้ำอยู่ข้างซ้าย แปลว่ารถไฟมาตามหว่างเขาที่เรียกว่าแวลเลตามภาษาอังกฤษ คือมีเขาสูงสองข้าง ที่รายฤาแอ่งในหว่างกลางนั้นเรียกว่าแวลเล ตามภูเขาทั้งสองข้างย่อมเป็นเขาซับซ้อนกัน ยอดที่สูงคงมีสะโนคลุม น้ำที่ละลายลงมาจากสะโนนั้นตกเป็นน้ำพุใหญ่ย้างเล็กย้างรายไปตามทางตลอด บางพุตกสูงตั้งสองเส้นสามเส้น ฤาแลเห็นตกตั้งแต่ยอดเขาขาวลงมาตลอด จนถึงน่าผาก็ตกพร่าใหญ่ น้ำที่ตกลงมานั้นมีทางที่ไขให้ลงแม่น้ำ แต่เอาสายน้ำไปเป็นกำลังใช้หมุนโม่แลเครื่องจักร์เสียก่อนแล้วจึงปล่อยให้มาลงแม่น้ำ ใช่แต่เท่านั้น ถ้าหว่างเขาที่กว้างจะเพาะปลูกได้ดี เขาขุดคลองขวางอย่างที่เรียกว่าคลองชอยสำหรับให้น้ำอายในที่ไร่นาได้ตลอดทั่งภูมพื้นที่เป็นระยะลงไป มีที่ซึ่งเพาะปลูกอะไรไม่ได้ก็ที่เป็นศิลาไป่เสียทั้งนั้น ไม่สู้มากแห่งนัก การเพาะปลูกที่แผ่นดินเห็นจะจัดมาก ต้องใช้ปุ๋ยมูลม้าไร่หนึ่งกองโต ๆ แล้วหยอดเป็นหย่อม ๆ ไปแล้วจึงเกลี่ยภายหลัง ปลูกต้นองุ่นเข้าสาลีเป็นพื้น แต่ที่นี่ไม่ใช่ปลูกต้นองุ่นรายรอยนาต้นสาลี ส่วนต้นสาลีก็แต่เฉภาะสาลี องุ่นก็เฉภาะองุ่นปลูกเต็มทั้งไร่ ระยะห่างกันประมาณสักศอกหนึ่งฤาหย่อนศอก ถ้าที่ไม่สู้บริบูรณ์ก็ปลูกหญ้าอย่างที่มีดอกสี

เหลืองสีขาวสีแดง ซึ่งเปนอาหารของโคแลม้า ถ้าเปนกรวดศิลาปลูกต้นสน ต้นสนนี้ปลูกลามเรื่อยขึ้นไปจนถึงยอดเขา แทบถึงที่สะโนคลุมอยู่นั้น มีทางซึ่งปรากฏว่าตัดสำหรับคัดไม้ให้ไหลลงมาตามข้างเขาอยู่มากตำบล บ้านเรือนเหล่านี้ก็แปลกไปกว่าบ้านเรือนอิตาเลียนข้างเหนือบ้าง รูปพรรณสัณฐานเรือนเตี้ยลง แลใช้ไม้ประกอบเปนฝาเผองมากขึ้น ใช้ไม้สนทั้งนั้น ตามทางมีโรงเลื่อยมีไม้กำลังประทุกรถที่จะส่งไปยังประเทศอื่น การที่จะเอนตัวลงนอนในเวลามาตามทางรถไฟทางนี้เปนเอนลงไม่ได้ เพราะดูแผนที่เพลิดเพลิน เหมือนหนึ่งว่านั่งอยู่ในห้อง ที่มีรูปภาพแลนด์สเคป แลยกรูปนั้นเปลี่ยนมาดูทีละแผ่นทีละแผ่น เปนได้ต่าง ๆ บางแห่งงามจนพูดไม่ออกว่าจะว่ากระไรดี ที่ตำบลใหญ่ซึ่งมาตามทางนี้รถหยุด ภาษาฝรั่งเศสเรียกว่าเซียง ภาษาเยอรมันเรียกว่าเซต์ไตน เพราะคนในแถบนี้พูดสองภาษา เยอรมันฤๅฝรั่งเศส อีกตำบลหนึ่งเมื่อจวนถึงเรียกว่า เซนต์มอริตส มีบ้านเรือนผู้คนมาก คราวนี้ก็ถึงทเลสาย เมื่อเดิมคิดกะที่ว่ามองตรีเออ (อ่านว่ามองเตรอ) ซึ่งเปนปลายแหลมยื่นจะเปนที่อยู่ แต่ไม่มีโฮเตลจึงได้ย้ายมาอยู่ที่เตอริเต์ ซึ่งต่อเนื่องเปนตำบลเดียวกัน หยุดที่สเตชั่นน่าโฮเตลเรียกว่าโฮเตลเดซอัลป์ส์ (อ่านว่าเดซาลปซ์) โฮเตลนี้ดูข้างนอกเหมือนวิลลา ซึ่งเข้าใจว่าเหมือนเปนวิลลา ปลูกต่อ ๆ กันหลายเจ้าของ แต่ที่จริงไม่เปนเช่นนั้น ตั้งแต่หาดฝั่งทเลสายขึ้นมา ลงเขื่อนแล้วมีถนนเล็กสายหนึ่ง เดินตลอดข้างริมน้ำ ในถนนเข้ามามีรั้วกั้น กะที่รั้วเปนต้นไม้ตัดพุ่มกลม ในรั้วเข้ามามีลานสำหรับเล่นลอนเตนิสสองลานจึงถึง

เตอเรส คือก่อเป็นเชิงเขาดินคาดปูนสิเมนต์สูงกว่าพื้นชั้นล่างประมาณสักสามวา บนเตอเรสนี้เหมือนกับคาดผ้าที่เราเรียกว่าสวนสวรรค์ มีพันักเหล็กปลูกต้นไม้ดอกเป็นหย่อม ๆ เรียงราย ในเตอเรสเข้ามาเป็นทางรถไฟ มีคาดผ้าเสาเหล็กคร่อมทางรถไฟ ข้างบนเป็นพื้นคาดสิเมนต์เหมือนสวนสวรรค์แท้ ขนาดหลังพระที่นั่งอัมพร มีกระไดขึ้นสำหรับไปนั่งเล่น ถัดเตอเรสและสวนสวรรค์นี้เข้ามาเป็นทางรถม้าเป็นถนนสายเดียวเหมือนอย่างซันเรโม ริมถนนข้างในจึงเป็นโฮเตล โฮเตลนี้ปลูกไม่ตรงได้ฉาก โอนไปตามรูปเขา สูงและต่ำก็ตามรูปเขา ตอนทางที่พ่ออยู่เป็นที่ต่ำ ถัดไปอีกสูงขึ้น ห้องพื้นดินทางนี้เป็นร้าน ถัดขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งจึงเสมอกับพื้นดินของโฮเตลตอนข้างขวา เพราะฉนั้นพื้นที่ควรจะเรียกว่าชั้นที่ ๑ ของตอนนี้ จึงกลายเป็นเรียกว่าชั้นพื้นดินของตอนข้างขวา ต่อถึงชั้นที่ ๓ จึงเรียกว่าชั้นที่ ๑ เวลาจะขึ้นลิฟต์ถ้าขอกว่าชั้นที่ ๑ ไพล่ไปชั้นที่ ๓ ชั้นพื้นดินตอนข้างขวานั้นเป็นห้องรับแขก มีห้องรับแขกใหญ่ ๆ หลายห้อง กั้นฝาไม้มีเครื่องตกแต่งสนกริง ๆ ไปจนถึงปลายเป็นห้องบิลเลียด มีบิลเลียดถึงสามโต๊ะ ขึ้นมาอีกชั้นเป็นที่กินเข้าก็ใหญ่โตมาก เจาะพื้นเป็นวงกลม แลลงไปเห็นที่รับแขกข้างล่าง เวลากินเข้าเอาแตรมาเป่าที่ห้องรับแขก แต่มาข้างตอนที่พ่ออยู่เป็นห้องนอนชั้นล่างต่อถึงพื้นที่เรียกว่าชั้นที่ ๑ ซึ่งเป็นชั้นที่ ๓ นั้น จึงเป็นที่ห้องพ่ออยู่ ในตอนข้างนี้มีพื้นถึง ๗ ชั้น พ่ออยู่ชั้นที่ ๓ รวมที่ยาวของโฮเตลถึง ๒๕๐ เมเตอ คือ ๖ เส้น ๕ วา คนอยู่ได้ถึง ๔๐๐ คน การตกแต่งหมดจดเกลี้ยงเกลาดีเสียจริง ๆ ห้อง

ก็โต แลมีเบลคอนี่ยื่นออกไปทุกน่าห้อง มีโทรศัพท์พูดทั่วไปได้ทุกหน ทุกแห่ง

มาถึงก็ไม่ได้หยุดยั้ง ลงไปนั่งกินน้ำชาที่เตอเรส เจ้าของโฮเตล เอาฉากยื่นไปกั้นด้านข้างหลัง นั่งดูเขาเล่นลอนเตนิสแลถ่ายรูป แล้วกลับขึ้นมาเดินซื้อของที่น่าโฮเตล แสนที่จะสบาย ไม่มีใครดูใครแล เดินเจอกันก็เหลียวดูแล้วก็ไป ไม่ยืนจ้องอย่างที่อิตาลี เวลาย่ายอยู่ข้างจะร้อน เพราะโฮเตลหันน่าตวันตก

คืนที่ ๖๐

วันเสาร์ที่ ๒๕ พฤษภาคม

กินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปทางมองเตรอ ที่แท้บ้านเรือนติดต่อกันกับเตอริเตต์ เปนเมืองเดียวกันนั่นเอง แต่ตอนข้างนี้เปนโฮเตลแลวิลลา มีร้านเปนตอน ๆ ที่มองเตรอมีตึกแถวตลาดติดต่อกันอย่างเปนเมือง ก็ยาวอยู่ พอเดินเหนื่อยจึงหมดหมู่ตลาด เปนโฮเตลแลวิลลาต่อไป โฮเตลแลวิลลาเหล่านั้นตั้งอยู่กลางสวนดอกไม้บ้าง กลางสวนองุ่นบ้าง มีไร่ดอกไม้คล้ายซันเรโม แต่ไม่ใคร่จะมีดอกมาก แวะซื้อของข้างถ่ายรูปข้าง แล้วกลับมาพบกระบวนแห่ที่เขาเตรียมจะแห่กันวันนี้ พอถึงหัวตลาดถูกห้ามไม่ให้รถโมเตอคาร์เดินทางในตลาด ต้องอ้อมไปทางข้างหลัง พ่ออยากจะดูว่าจะพระการใหญ่กันอย่างไรบ้าง เพราะไม่นึกว่าจะไปตอนบ่าย จะดูเสียก่อนเวลาคนยังไม่แน่น ครั้นคนแน่นนักกลัวจะถูกรุม จึงให้รถอ้อมไปทางหลัง

ตลาด ลงเดินมาในตลาดกับบริพัตร อรุพงษ์ ๕ คนด้วยกัน ตลาดนั้นเห็นจะยาวสักเท่าตลาดเมืองสงขลาได้ เดินข้าง หยุดแวะตามร้านข้าง คนยังไม่สู้แน่นที่เดียว แต่ก็มากแล้ว รู้สึกสบายดีจริง ๆ ดูเหมือนว่าไม่มีใครเห็นเราขันอย่างไรเลย เท่ากับเป็นพวกเขาไปทั้งหมดไม่ร้อง ไม่กระซิบ ดูก็ดูโดยเมตตาจิตร์ต่อกัน พ้นไปแล้วก็แล้วกัน จนกระทั่งหยุดท้ายตลาดจึงได้ขึ้นรถโมเตอคาร์กลับ การที่จะกลับนั้นไม่ยากอะไร ด้วยไม่ไกลเท่าใด โดยว่าไม่มีรถโมเตอคาร์จะขึ้นรถรางแห่งใดก็ได้ ด้วยเดินสวนกันอยู่เสมอ รถโมเตอคาร์วันนี้แต่งยักษ์ใส่เหลี่ยมโต ๆ รถละสี่คัน มีจังหันรูปดอกนาซิซัสหมุนอยู่ที่หัวท้ายทุกรถ ข้างเรือนสองข้างทางก็ผูกธงแต่งทุกแห่ง ประหลาดที่ธงริ้วขาวริ้วแดงดก ๆ ของยี่ปุ่นนั้นเป็นธงสวิตเซอแลนด์ มีสีขาวกับแดงแลน้ำเงินกับขาวสองอย่าง กลางเป็นไม้กางเขนผิดกับยี่ปุ่นเท่านั้น นี่ใครเอาอย่างใครจึงเป็นเช่นนี้ ที่ตลาดของสดเป็นโรงเสาเหล็ก เลิกตลาดตกแต่งเป็นที่พักในการเล่นคราวนี้ มีสแตนด์ตั้ง แต่พ่อไม่ได้เข้าไปดู เพราะเข้าใจว่าเขาคงจะซื้อที่นั่งกัน มีเตนต์เมอริโกเรานด์ใหญ่ มีทั้งที่ขี่แลที่นั่งตั้งอยู่ในกลางสนาม มีร้านขนาดร้านสิโรรายตั้งตลอดถนนขายของกินของเล่น แลคอนเฟตติเครื่องป่า ๆ เช่นเล่นที่วัด ขายดอกนาซิซัสตลอดถนน คนเดินไปเดินมาก็ถือดอกนาซิซัสคนละมัดสองมัดทุกคน มีผู้หญิงข้างผู้ชายข้าง เด็ก ๆ รุ่น ๆ แต่งแฟนซีอย่างเช่นแต่งปลาลครเป็นพวก ๆ ต่าง ๆ กัน พวกละ ๒๐ คนข้าง ๑๖ คนข้าง ๑๒ คน

ข้างเปนหมู่ ๆ ในกลางถนนมีแตรวงชเลยศักดิ์เดินเข้าไปในถนนท่าทางจะออกสนุกอยู่

เรื่องการที่เขาเรียกว่าเฟตนาซีซัลนั้น เปนงานประจำปีของชาวเมืองนี้ ดอกนาซีซัลนั้นคล้ายดอกจุ๋ยเซียนอย่างลา ก้านเปนโพรงงอกในใต้ต้นไม้ใหญ่ เปนไม้ป่า สูงประมาณสักสิบห้าสิบหกนิ้ว หกกลีบสีขาว เกษรข้างในเปนจอกเหลืองเหมือนจุ๋ยเซียน ขอบจอกเปนสีแดงไส้กลางสีม่วง ฤดูนี้แล้วออกเต็มไปทั้งนั้น จึงเปนเวลาที่เล่นสนุกกันปีละครั้ง ครั้งละสองวัน แล้วมีสงครามยุบผชาติต่อท้าย ป่าคอนเฟตติได้เห็นรถที่แต่งด้วยดอกไม้ตามทางหลายรถ

เวลาย่ายกินเข้ากลางวันแล้วไปถ่ายรูปย้อมโบราณ เรียกว่าชิลลอง เปนหลังคาซับซ้อนกันไม่งามอะไร แต่ช่างชอบถ่ายรูปกันเสียจริง ๆ รูปที่ขายที่นี่ก็มีชิลลองทั้งนั้น ใครถ่ายรูปเปนมาที่นี่ก็ต้องถ่ายรูปชิลลองทุกคน ถ้าไม่ได้ถ่ายออกจะเสีย ๆ ไป จนที่ถ่ายก็แห่งเดียวกันทุกคน ที่รั้วหลังเขื่อนย่อ พ่อก็ได้ไปถ่ายในที่นั้นอย่างเดียวกับคนอื่น แต่ทางที่ไปนั้นต้องทวนไปข้างทางมาแต่เมืองมิลัน นึกว่าจะเลยไปเที่ยวถึงเซนต์มอริตส แต่เกิดเปนห่วงจะซื้อดอกไม้สำหรับจะทำวิสาขะค่ำวันนี้ จึงย้อนไปมองเตรอใหม่ พอถึงหัวตลาดก็เห็นกระบวนแห่ เด็กที่แต่งตัวต่าง ๆ เหล่านั้นขึ้นรถหลังใหญ่ ๆ เปนเกวียนขนของก็มี แต่งดอกไม้แปลกกันต่าง ๆ เขาจะแห่กันมาแต่เมื่อไรแล้วก็ไม่ทราบ มากน้อยเท่าใดก็ไม่ทราบ ได้เห็นประมาณสักเก้ารถสิบรถ ป่าคอนเฟตติกันนั่งอยู่แล้ว พอหมดกระบวนแห่เหลียว

หลังกลับมาเห็นพ่อกับอุรุพงษ์ ยริพัตร รพี ก๊กยินอยู่ที่นั่น นางพวกสาว ๆ รุมกันเข้ามาป่าเสียใหญ่ เลยต้องช่อป่าเขาบ้าง คนแน่นยัดกันเหมือนวัดเยญวมยพิตร เบียดกันคลั่ก ๆ แต่ไม่กระทบกระทั่งกันใจคอมันช่างเย็นเป่นน้ำไปด้วยกันหมด หัวเราะร่า ๆ ป่ากันไม่เลือกว่าใคร เกินไปเดินมาหลุดหายไป ตามกันไม่พบ พ่อได้ติดไปแต่รพีกับก๊ก ถ้าผู้ชายจะป่าพ่อแล้วเขาป่าด้วยความเคารพ ร้อง วีฟเลอะรวาแล้วป่า พวกผู้หญิงก็เข้ามาเล่นริดออกคำนับ ๆ เสียก่อนแล้วจึงป่า ที่หลังหนักเข้าก็นั่ว ลงเลือกป่ากันเป่นคน ๆ ไป จนสุดตลาดจึงไปหยุดกินน้ำส้ม ครั้นขากลับมาคราวนี้คอยป่ากันใหญ่ แหวกทางให้เราเดินแต่ช่นนั้นก๊กยังหลุดหายไปได้อีกคนหนึ่ง เหลือมาแต่กับรพี ขันที่รู้จักช่อพ่อทุกคน เรียกออกช่อแลตามรู้จักตัวเสมอ ดูเหมือนจะไม่มีใครที่จะไม่รู้จักสักคนเดียว ที่หลังนางรุ่นสาวคุ้นกันหนักขึ้นถึงมาขอให้เซ็นช่อ พ่อยอมเซ็นให้รายหนึ่ง คราวนี้ตามอ้อนวอนกันเรื่อย จนกระทั่งหลุดตลาดออกมา เข้าไปในร้านดอกไม้ก็ไถลเข้าไปอยู่ด้วยเป่นหลายคน น่าชมแต่กิริยาอัชยาไศรยคนที่นี่จริง ๆ ดูเป่นเรากันเองผิดกันกับที่อิตาเลี่ยนมาก แลมันช่างไม่ถือกันเสียจริง ๆ

กลับมาแต่งตั้งพระที่น่ากระจกหลังเตาไฟ ช่อเทียนขนาดใหญ่เป่นเทียนรุ่งไว้สองคู่ กับเทียนเล็ก ๕๑ เล่ม ดอกไม้สั่งให้เขาทำสามกระเช้า แลมีหม้อบักดอกนาซีซัสยูชาด้วย กินเข้าแล้วถวมสมมตนำทำวัตรแลสวดมนต์ สวดมนต์จบกรมสมมตเทศน์ ที่จริงเครื่องบูชา

งามด้วยดอกไม้ จนกรมสมมตว่าพระไม่เคยเห็นดอกไม้งามอย่างนี้ แย้งเจิมก็มีเจิมเทียนรุ่ง ขาดแต่ธูปอย่างเดียวเท่านั้น ได้มีโทรเลขถึงกรมหลวงวชิรญาณเข้าไปไหว้พระในกรุงเทพ ฯ เพราะทำดีนี่ไม่สดวก

วันนี้เปนวันร้อนกว่าทุกวัน เดินเล่นในถนนที่มองเตรอเหออกโทรมจนเสื่อชุ่ม แดดก็จัด รู้สึกเหมือนในยางกอก แต่ที่แท้ไม่ใช่เหมือนกันเลย เวลาแดดเผาน่าต่างกระจกกำลังร้อน ได้ดูปรอด ๗๐ เท่านั้น เปนด้วยเราสรวมเสื้อหนา จึงรู้สึกเหมือนยางกอก เวลากลางคืนวันนี้ไม่ได้สรวมเสื้อยืดสักหลาดฤๅกำมหลิดเลย สรวมเสื้อขาวชั้นใน อย่างที่ในยางกอก แต่งอิวนิงเดรสยังรู้สึกร้อน ด้วยจุดไฟถึง ๑๗ ดวง ต่อดึกจึงค่อยรู้สึกหนาว เมื่อแรกมาดูหนาวมาก แล้วที่หลังนี้ดูเฉย ๆ สังเกตดูว่าถ้าปรอดในห้อง ๖๒ เปนกำลังพอสบาย

คืนที่ ๖๑

วันอาทิตย์ที่ ๒๖ พฤษภาคม

วันนี้มีความคิดสองอย่าง อย่างหนึ่งรพีชวนจะให้ไปเมืองโลซานซึ่งไปจนสุดแหลมแล้วเลี้ยวเข้าในชวาก ระยะทางจะไกลกว่าไปนีศแต่เมื่อนึกถึงวันอาทิตย์ก็ท้อใจ ไปถึงแล้วจะทำอะไร ตัง ๆ ไปก็ตัง ๆ กลับมา จึงได้เลือกเอาขึ้นเขาโรเซียเดเนย์ซึ่งอยู่ใกล้โฮเตล

กินเข้าเช้าแล้วรับอักเซลยอนซัน กงสุลเยเนอราลของเราที่เมืองสตอกโฮม ลูกแกเข็บ พาลูกมารักษาตัวอยู่ใกล้ ๆ นี่ ได้ข่าวว่าจะ

โฮเตลเลยอดเขาโรเชร์เดอแน

เสด็จไปตำบลนั้น ถึงกับมีโทรเลขไปสวิเดนให้ส่งของช้างมาคอยชักรับการมันใหญ่ถึงเพียงนั้น ต่อเมื่อรู้ว่าไม่เสด็จแล้ว จึงได้มาหาทน ได้สั่งถวายคำนับถึงเจ้าแผ่นดิน เพราะแกเป็นคนโปรดสนิทสนมกันมาก แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปที่สเตชั่น ทางที่จะขึ้นรถนั้นเป็นคันอัฒจันท์ เพราะเหตุที่รถนั้นรูปเพลเหมือนเกวียน ข้างในกั้นเป็นห้อง ๆ ตามขวาง นั่งได้สองฟาก คือหันหน้าขึ้นไปก็ได้หันหลังขึ้นไปก็ได้ เขาที่ขึ้นนั้นชันมาก เช่นกับขึ้นภูเขาทอง เพราะฉะนั้นจึงทอดรางขึ้นไปตามข้างเขาตรงลิ่ว มีฟันปลาสำหรับสับให้รถหยุดเมื่อเวลาเกิดเหตุสายลวดขาด แต่การขึ้นลงของรถนั้นขึ้นด้วยสายลวด มีรถสองรถ รถหนึ่งอยู่ข้างบน รถหนึ่งอยู่ข้างล่าง สายลวดโยงถึงกัน เมื่อเวลาจะให้รถบนลงมาข้างล่างกรอกน้ำเข้าไปในถัง แล้วเปิดเดือยที่ยันรถไว้กับฟันจักรนั้น น้ำหนักน้ำก็ถ่วงรถเลื่อนลงมา ถึงเอารถที่อยู่ล่างซึ่งเบากว่านั้นขึ้นไป เฉภาะพอไปเหมาะสวนกันที่กลางทาง มีทางหลีก พอรถข้างล่างขึ้นไปถึงข้างบน รถข้างบนก็ลงมาถึงข้างล่าง ทอยกันอยู่สองหลังเท่านั้น แต่รถคันนี้ไม่ได้ขึ้นไปถึงตลอดยอด ไปเพียงพอพ้นที่ชัน แล้วไปหยุดที่คลียอง เป็นสเตชั่นสูงจากพื้นดิน ๖๙๒ เมเตอ คือ ๑๗ เส้น ๖ วา ในระยะรถตอนนี้ ยังเป็นไปในระหว่างบ้านเรือนที่เป็นวิลลาเป็นโฮเตลหลังใหญ่ ๆ เรียงรายเป็นสวนดอกไม้ มีดอกไม้สีต่าง ๆ มีหนทางรถขึ้นเหมือนทางธรรมดา แต่ทอยไปทอยมา

เวลาขึ้นถึงสเตชั่นแล้วต้องย้ายไปออกทางหนึ่งต่างหาก เพื่อจะได้ขึ้นรถสายหนึ่งต่างหาก เป็นรถไฟใช้ถ่านตามธรรมดาแต่น่าต่ำ

ท้ายสูง รูปเป็นเกวียนเหมือนกัน มีรถพ่วงหลายหลัง นั่งอย่างเดียวกัน กับรถที่กล่าวก่อน มีที่สำหรับรับพื้นจักรอยู่ในกลางเหมือนกัน แต่ไม่มีสายลวดอยู่เอง ด้วยไม่ใช่ลากด้วยน้ำ รถนี้เดินเข้าปล่องหลายครั้ง ยาวบ้าง สั้นบ้าง ในปล่องนั้นมักจะมีน้ำตกซึมบ้าง พรำอยู่เหมือนฝนบ้าง ขึ้นไปหยุดรับน้ำตามทางบ้าง จนถึงตำบลโคเป็นที่สำนักรักษาตัว ซึ่งหมอแนะนำให้เพ็ญมาอยู่ตำบลนี้สูง ๑๐๕๐ เมเตอ คือ ๒๖ เส้น ๕ วา มีสเตชั่นผู้คนแน่นหนา มีโฮเตลสูง ๗ ชั้นหลังคามียอดหลายยอด ยาวใหญ่ ทำงามมาก เป็นที่สำหรับพวกฝรั่งในท้องขึ้นมารักษาตัว ท่าทางเห็นจะอยู่ได้หลายร้อยคน ตั้งใจไว้ว่าจะแวะต่อขากลับ จึงไม่ได้เที่ยวที่โคนี้ นั่งอยู่ในรถต่อไปอีก

รถออกจากโค ตั้งต้นที่จะผ่านสะโนอันกองเรี่ยราดอยู่ตามทางขึ้นไป มากขึ้นมากขึ้นทุกที เป็นสะโนอ่อนที่กำลังละลายอยู่ ไม่สู้แข็งเช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน แลลงมาในอ่าวเห็นตำบลที่ริมทเลทุกแห่งเหมือนเรือนตุ๊กตา ยิ่งสูงขึ้นไปยิ่งเหมือนแผนที่เขียนอย่างมีสายน้ำบ้านเรือน แลเห็นยอดเขาสพรั่งไปทั้งสองข้าง ล้วนแต่ห้มด้วยสะโนขาวไปทั้งนั้น ลอดถ้ำยาวบ้างสั้นบ้างหลายตอน ลอดครั้งหนึ่งก็เปลี่ยนชินะรีแลเห็นยอดเขาแปลกไปทุกครั้ง น้ำแข็งก็ยิ่งมากขึ้นทุกที จนตั้งเป็นกำแพงสองข้างก็มี สูงขึ้นไปก็เย็นขึ้นแต่ไม่ถึงหนาว ด้วยแดดจัด ขึ้นไปประมาณสักชั่วโมงครึ่ง จึงถึงที่ตั้งโฮเตลเป็นที่สุดทางรถไฟ สูง ๒๐๔๕ เมเตอ คือ ๕๑ เส้น ๒ วา ๒ ศอก สุดแต่รถหยุดเติมน้ำแห่งใด ชายอรุพงษ์แลกุกเป็นต้องลงขึ้นสะโนเล่น พ่อได้ถ่ายรูป

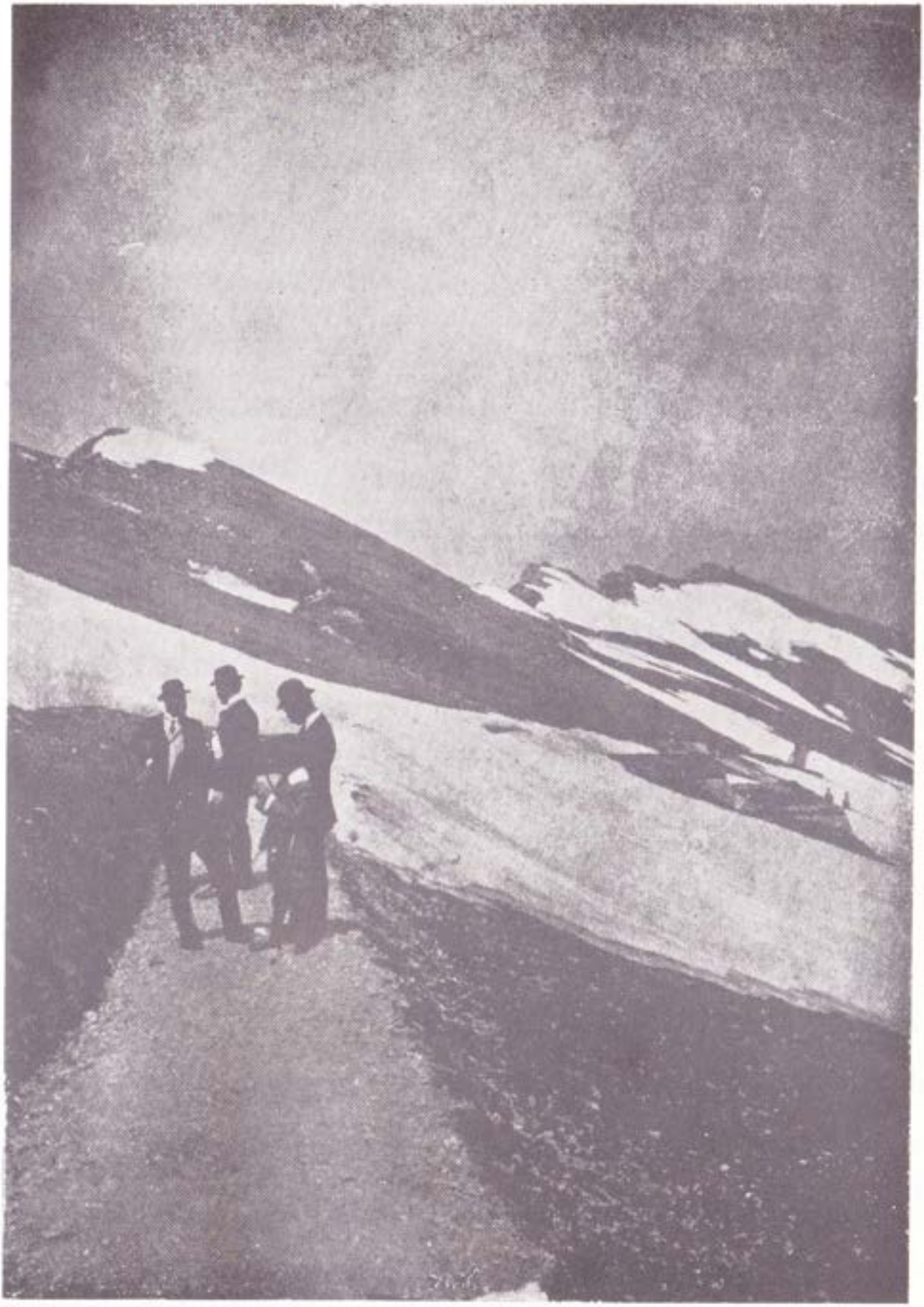

รูปทรงถ่ายที่ยอดเขาโรเชเดอเนทางเสด็จประพาส
ที่เมืองเตอริเดต์

หลายรูป แต่ครั้นคราวไม่รู้ว่าจะได้ฤาไม่ เพราะไม่มีกระจกเหลืองขึ้นไปติดน่ากล้อง แสงสว่างแปรัดเต็มที จนลืมตาไม่ใคร่จะได้ ลืมเอาแว่นเขียวขึ้นไปด้วย พอถึงที่สเตชั่นก็ถึงร้านที่สำหรับขายของคิวโรซิตีในที่นั้น พ่อได้ซื้อสิ่งละอันพรรณละน้อย เพื่อจะส่งมาฝาก ในของนั้นมีที่สำหรับอัดดอกไม้ ซึ่งจะเก็บจากยอดเขาอยู่สองสามอัน จึงได้ซื้อด้วย สั่งให้เขาหากับเข้าไว้กิน แล้วเดินขึ้นยอดเขาต่อไป ทางที่ขึ้นยอดเขานี้เป็นทางเล็ก ๆ แคบ ๆ จำจะต้องเดินไปในระหว่างสะโน มีดอกไม้ที่ขึ้นบนหญ้า คือที่เรียกสะโนครอป สีขาวก็มี ม่วงก็มี มีดอกเหลืองอีกอย่างหนึ่ง ดอกเป็นกำมหยี่อีกอย่างหนึ่ง เรียกอะไรก็จำไม่ได้เสียแล้ว ไม่ใช่พ่อจำไม่ได้ วานมองสิเออดอเรลล์[1] ถามได้ความมาแล้ว ดอเรลล์เอาไปลืมเสียเอง ตอนยอดเขาที่สูงเป็นอยู่ถัดสะโนนั้นมีแต่สีอย่างเท่านี้ แต่ตอนเหนือโคขึ้นมายังไม่ถึงสเตชั่นนี้มีดอกไม้มาก สีเหลืองสีขาวเย็น เป็นช่อเหมือนอย่างกล้วยไม้สีขาวสีน้ำเงินเขียว ใกลางขาวดาดไปเหมือนปูพรม หมู่ที่ดอกนาซิซัสขึ้นขาวดาดไปทั้งไหล่เขาสูงประมาณสักกิโลเศษเท่านั้น มีดอกชูสลอนไป เหมือนเอาผ้าดอกฤาแพรดวงลาดแลสุด ๆ ตา มีกลิ่นหอมกรุ่น ๆ จะเอากระบุงไปขนก็ไม่หมด ด้วยเหตุฉนี้ เขาจึงมีนักขัตฤกษ์ในเวลาดอกไม้นี้บาน จะเอามาแต่งรถแต่งตัวกำโปรยปากันอย่างไรก็ไม่รู้สิ้น ขึ้นเขาไปเก็บเอามาได้ใหม่ ในแพ็มที่ได้อัดส่งมานั้น เป็นดอกไม้บนเขาทั้งสิ้น ไม่ใช่ดอกไม้พื้นดินรายเลย ได้ช่วยกันเก็บห่อผ้าเช็ดหน้ามาสิ้น

---

๑ มองซิเออดอเรลล์ ชาติสวิส เป็นเลขานุการในสถานทูตที่ปารีส

จำนวนเท่านี้ พบคนเดินทางไปเที่ยวอยู่หลายพวก ผู้หญิงไปเก็บดอกไม้อยู่ก็มี มีไม้เท้าที่สั้นเป็นตะปูยาวข้างสั้นข้างสำหรับเท้าขึ้นลง ซึ่งพ่อได้ซื้อยาวอันหนึ่งส่งมา ที่บนนั้นมีกล้องเตเลสโคป ที่สำหรับส่องดูยอดเขาต่าง ๆ อันเรียงสพรั่งอยู่ตรงหน้า ได้ดูเขาตัวร์ดเอสูง ๒๓๓๕ เมเตอ มีเสาธงซิคแนล แลคนเดินทางอยู่บนนั้น ซึ่งแลเห็นไม่ได้ด้วยตาเปล่า แลเขาเอคิล ดารยังติแยร์ สูง ๓๙๑๒ เมเตอ ได้ซื้อสมุดแผนที่ยอดเขาส่งมาด้วยฉบับหนึ่ง แลดูที่บนยอดเขานั้นเหมือนอย่างเช่นรูปเขียนนั้นจริง ๆ มันไม่ได้แกล้งเขียน ที่หมายกาแดงมานั้น คือเขาที่กล่าวถึงในหนังสือ กลับลงมาจากชั้นบน กินเข้าที่โฮเตล กับเข้าทำอร่อยจริง ๆ กินแล้วหยุดเขียนโปสต์การ์ดอยู่จนเวลาย่าย ๓ โมงจึงได้ลงจากเขา ข้ากลับอยู่ข้างจะหนาว เพราะแดดอ่อนลง ซ้ำฝนตกด้วย การที่จะแวะตำบลโคจึงได้เป็นอันรงับ ฝนตกตลอดทางลงมาจนถึงข้างล่าง เลยกลับโฮเตล ข้อที่รู้สึกหนาวนั้นหายฉิบ เพราะโฮเตลที่ล่างเวลาย่ายถูกแดดกลับร้อน เมื่อคนนั่งอยู่ข้างจะร้อนมาก ใส่แต่เสื้อชั้นในผ้าขาวเท่านั้น ยังต้นชั้นตะกายผ้าแขลงเกตออก อันที่จริงมันก็ร้อนเพียงปรอต ๗๐ แต่รู้สึกร้อนกว่าปรกติ ที่เมืองเราเรียกว่าหนาวเสมอ ฝนตกวันนี้มีลูกเห็บตกมาก ตุ๊กไปกำเอามาให้ดู กว่าจะขึ้นมาถึงเล็กไปเสียแล้ว เขาว่าตกลูกโต ๆ เท่าหมากดิบ สะโนที่อยู่บนเขาวันนี้เป็นอย่างที่ฟอดเป็นฟอง ไม่ใช่อย่างใสเป็นแก้วเช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน เช่นนั้นเป็นอย่างน้ำแข็ง ว่าเมื่อเวลาที่พ่ออยู่เมืองมิลัน บนเขายังหนาวมาก เดี๋ยวนี้กำลังลงมือละลาย คงจะน้อยลงไปทุกวัน พอถึงเดือนกรกฎาคมแลสิงหาคม

สองเดือนนั้น ไม่มีสะโนตามเขาเหล่านี้ เหลืออยู่แต่เขาสูง ๆ เช่น มองต์บลังค์เป็นต้น

วันนี้ได้ซ้อมแซมดอกไม้และแต่งเครื่องบูชา มีการไหว้พระในวิสาขบูรณมีอีกวันหนึ่ง กรมประจักษ์เทศน์ทั้งกำลังเจ็บ ได้ขึ้นมาสองวันแล้ว เจ้าของโฮเตลจัดดอกไม้มาให้เป็นรูปรถที่ได้แห่เมื่อวานนี้ แกได้รางวัลที่ ๑ เป็นเงิน ๒๕๐ แฟรงก์ แต่ที่แท้ได้ขาดทุนเป็นอันมาก รถนั้นได้แต่งด้วยดอกไม้ขาวเป็นช่อ ดอกติดกันแน่นเหมือนอย่างลัดดา แต่ดอกใหญ่เท่าดอกมลิ กลิ่นไม่หอมเหมือนดอกมลิ ปนกับดอกกุหลายสีชมภู และผูกโยสีชมภูใหญ่ ๆ เต็มไปทั้งหลัง มีเสากระโดงอย่างล้ำและมีร่มแพรสีชมภูคันใหญ่กั้นดอกไม้ ผูกเป็นเครือโตเท่า ๆ รถใหญ่ห้อยรอบรถ และพันไปจนถึงที่นั่งสารถี เด็กที่นั่งอยู่ในรถแต่งตัวใส่เสื้อสีชมภู แต่ไม่ใช่นั่งฉิม ๆ ไปเฉย ๆ โยกมือยิ้มทางโน้นยิ้มทางนี้ คนที่ยืนดูอยู่ก็ขว้างกระดาษหลบเล่นรื่นเริงไปบนรถ เป็นเช่นนี้ทุกคัน เว้นแต่รถของตาเจ้าของโฮเตลนี้เก่งกว่าเพื่อน จึงได้ได้รางวัลที่ ๑

กับแกไปได้รูปพ่อลงยาที่มีผู้ทำไว้แต่เมื่อมาอยู่เยเนวาครั้งก่อน แต่ผู้ที่ทำนั้นตาย ตกอยู่แก่ลูกชาย อย่างไรแกจึงไปจัดการเอามาได้ไม่ทราย ทำดีพอใช้แต่งเต็มยศขาวแต่สายสพายเป็นสีชมภูไป

ในการที่จะไปพรุ่งนี้ได้คิดเดินทางอย่างใหม่ เจ้าพนักงานเขาช่วยเป็นธุระ เพื่อจะให้ได้ไปถึงเร็วขึ้น ถ้าไปรถธรรมดาจะถึงต่อเวลาทุ่มเศษ จะจัดการให้ไปถึงเวลาบ่าย ๕ โมง

เรื่องดอกไม้นั้นเป็นที่ปรากฏเสียแล้วว่าพ่อชอบมาก ไปถึงแห่งใดก็แต่งเต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งห้อง งามชื่นตาชื่นใจ จนตาปะโรคิตซันเรโมยังพยายามส่งดอกไม้ตามมาให้ถึงนี่เป็นกอง แต่ทางไกลเหี่ยวไม่พ้น

วันนี้เป็นวันตั้งใจจะจบรายวันเสียตอนหนึ่ง รู้สึกว่าเขียนสั้นไปเป็นอันมาก เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเกิดความท้อถอยขึ้นมา เพราะไม่ได้หนังสือตอบรับ ก็นึกได้ว่ายางที่จะพลาดพลั้งไปอย่างไร แต่ห้ามไม่ให้ท้อมันไม่ฟัง เนื้อความมันสั้นลงไปเอง จึงขอจบแต่เพียงเท่านี้ ต่อนี้จะขึ้นเปลี่ยนประเทศเป็นเยอรมนีตั้งแต่พรุ่งนี้ไป

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๙

คืนที่ ๖๒

เมืองนอยเฮาเซน

วันจันทร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ออกจากโฮเตล ขึ้นรถม้าไปที่สเตชั่น วันนี้รถพ่วงรถไฟเปลี่ยนอีกเพราะเปนรถจัดเฉภาะ กว้างขวางขึ้นแต่นั่งไม่สู้สบาย สู้คันที่มาแต่มิลันไม่ได้ ตาเจ้าของโฮเตลจัดดอกไม้มาให้ ของแลเข้าที่คือเอาหิ้วสานด้วยไม้อ้อที่สำหรับบรรจุดอกไม้ มาจัดดอกกุหลายสีชมภูแลกุหลายแดง กับดอกสีขาวที่เหมือนมลิ เรียกว่าน้อเค ทำให้เหมือนหนึ่งดอกไม้นั้นบรรจุหีบ แต่ลันออกมาอยู่ข้างนอก ได้ให้การจัดดอกไม้มาแต่วานนี้ ให้นึกอยากจัดขึ้นมาอีก วานให้นายโฮเตลไปซื้อสมุดจัดได้มาเล่มหนึ่งจัดมาตามทาง รถเดินทางมองเตรอแลเวเว่ที่เคยไปด้วยรถโมเตอคาร์วันก่อน แล้วผ่านโลซานพ้นมาอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงทเลสาอีกทเลหนึ่งต่างหาก เรียกว่านอยชาเตล แคบแต่ยาว ขอบทเลมีข้านเรือน แต่ระยะห่างกว่าล้ากเลมัง ไม่ใคร่จะงาม มีเมืองในระยะทางนั้นเมืองหนึ่งเรียกชื่อเดียวกัน คือนอยชาเตล คนสองหมื่นตามทางเหล่านี้ปลูกองุ่นเปนพื้น ลงดีมาก ที่กล่าวไว้ว่าระยะห่างศอกหนึ่งนั้นเปนอย่างตอใหญ่เสียแล้ว ตอเล็ก ๆ ระยะห่างกันคับเดียว

เท่านั้น ปลูกได้ระยะเรียงเป็นตาตรางทีเดียว ได้ความว่าที่ใช้ต้นเล็กแลปลูกถี่เช่นนี้ เป็นธรรมดาของต้นอ่อน ถ้าตอโตแก่เข้าแล้วให้ลูกไม่ดี เล็กเสียไป เพราะฉนั้นถ้าตอโตนัก เขาเลิกเสียปลูกใหม่ ใช้ปลูกด้วยเถา ในไร่ที่ปลูกนั้นเห็นปรากฏขนาดผิดกัน บางหย่อมโต บางหย่อมเล็ก การที่จะทำนั้นเมื่อถึงฤดูหนาวทิ้งตอไว้ในกลางไร่ไม่ได้เก็บ แต่ตัดเถาทิ้งเสียหมด ถ้าเป็นตอใหญ่กลัวจะผุเอาฟางครอยไว้ เมื่อถึงฤดูสปริงเข้าของก็ออกไปพรวนดินใส่ปุ๋ยมูลโคฤามูลม้า แล้วปักไม้ไว้สูงประมาณสักศอกหนึ่งทุกต้น สำหรับให้เถาเลื้อย เมื่อเลื้อยยาวออกไปอีกก็เติมไม้ให้ยาวขึ้นไปสำหรับค้ำเถารับลูก นอกจากปลูกองุ่น ถ้าเป็นที่รายปลูกเข้าสาลีบ้าง ที่ทิ้งเป็นหญ้าเปล่า ซึ่งฝรั่งเรียกว่าเมโด โดยมาก เมโดเช่นนี้เป็นที่หญ้างอกสูงประมาณคืบเศษ แต่หญ้าเหล่านั้นมีดอกเป็นสีต่าง ๆ คือแดงขาวเหลืองเป็นพื้น แลดูเป็นสีพริ้วไปทั้งพื้นที่ ดอกนาซิซัสซึ่งเป็นดอกไม้เล่นพิธีกันที่มองเตรอนั้นก็เป็นดอกอย่างหนึ่งที่เกิดในเมโดเหมือนกัน แต่ถ้าถอนมาจากที่แล้วก็ไม่สู้เป็นแก่นสารอะไร แต่เวลาอยู่ในท้องที่มันงามเหลือขนาด เป็นอาหารอย่างดีของสัตว์พาหนะ เช่นโคนมได้กินทำให้มีน้ำนมมาก เป็นต้น จึงเป็นของที่ใช้เป็นประโยชน์ได้เหมือนกัน ตามแถบนี้มีป่าสนปลูกตั้งแต่ที่พื้นดินรายแลชายเนินตลอดขึ้นไปกระทั่งถึงยอดเขาจนยอดระยะห่างกันอยู่ในประมาณ ๔ ศอกฤาหย่อนก็มี ในใต้ร่มต้นสนที่พื้นรายเป็นที่เตียนไม่มีหญ้าเลยสักเส้นเดียว ด้วยร่ม นอกจากหมู่ต้นสนออกมาเป็นที่หญ้าเขียวตลอดไป เป็นป่าอย่างงามเช่นที่เรียกกันว่าฟ้าก

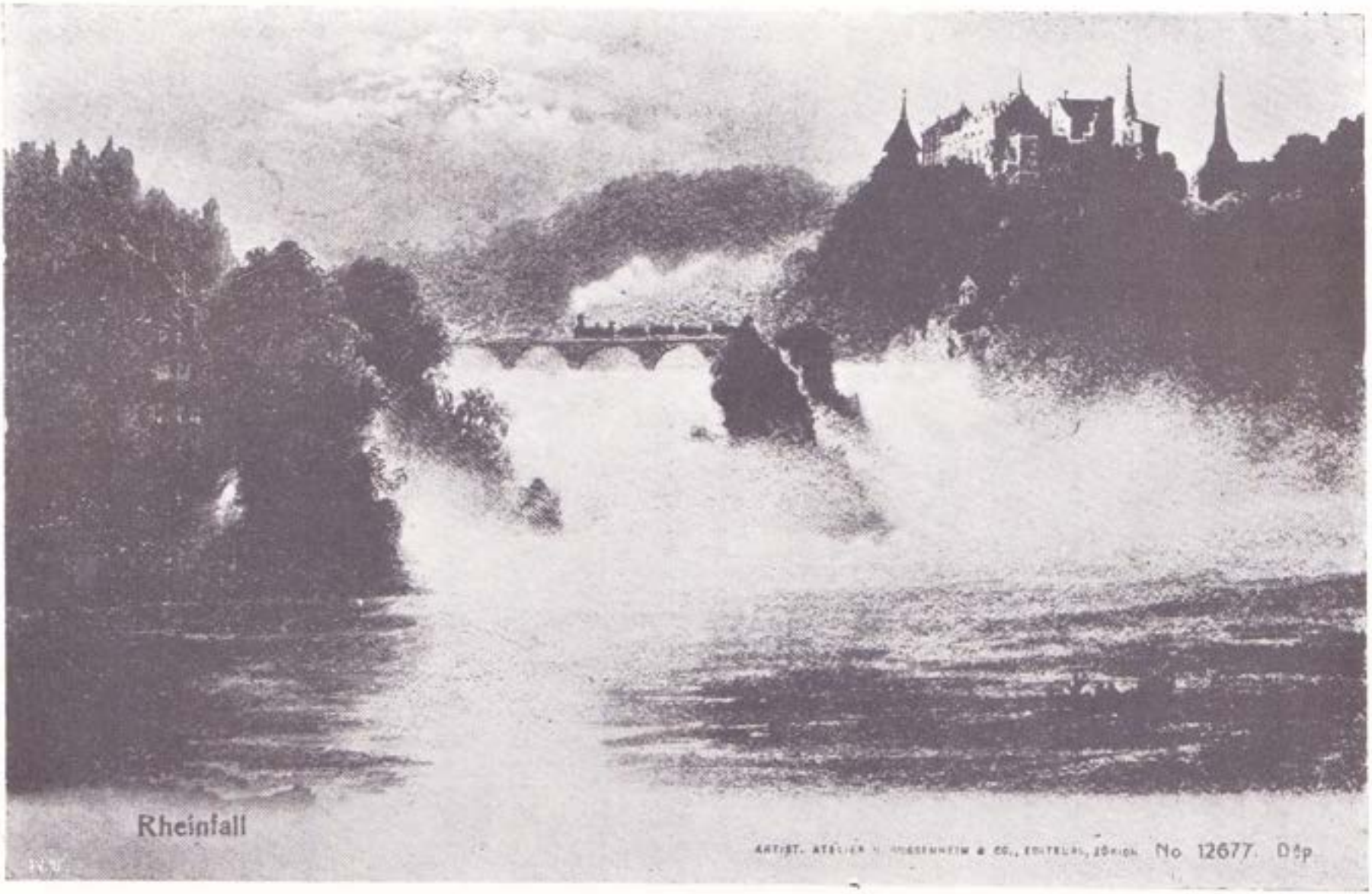

แก่งน้ำตกในแม่น้ำไรน์

ตลอดทางไป มีบ้านเป็นหมู่ ๆ ข้าง เรี่ยรายไปข้าง หยุดไปกินเข้า ที่ติวลิล เป็นเมือง ๆ หนึ่งในระยะทางนั้น รถกินเข้าวันนี้ไม่สู้จะดี ข้ามแม่น้ำอัดดาแล้วจึงย้ายกลับมารถเดิมที่เมืองหนึ่ง พบเจ้าพระยาสุรวงษ์ แลดอเรลลี ซึ่งพ่อได้ ให้ไปขอบใจเปรสิเดนต์ริบับลิกสวิสณเมืองเบิน กลับมาคอยอยู่ในที่นั้น ไปอีกหน่อยหนึ่งถึงเมืองซุริค ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ในสวิตเซอแลนด์ แต่ในเมืองมีพลเมืองถึงแสนห้าหมื่นคน เป็นที่ตั้งโรงจักร์ทอแพร ทอผ้า พิมพ์ผ้าลาย ทำกระดาษต่าง ๆ ดูเป็นโรงทำงานไปรอบเมือง รถไฟช่างมากจริง ๆ หลายสายหลายทาง แยกย้ายกันมาก่ายกันไปทั้งนั้น สเตชั่นก็ใหญ่โต รถไปรออยู่ที่นานนาน ออกจากนี่มาหน่อยหนึ่งจึงถึงแม่น้ำไรน์ อันเป็นแม่น้ำขั้นแดนสวิตเซอแลนด์กับเยอรมนี แต่ทางรถไฟตัดตรงไป ไม่ได้ไปตามน้ำ จึงอยู่ในแดนสวิตเซอแลนด์มาก รถผ่านเลียบฝั่งตรงข้ามที่น้ำตกในแม่น้ำไรน์ สเตชั่นอยู่เหนือที่นั้นขึ้นไป ถึงที่สุดเวลาย่าย ๕ โมงยังไม่ทันถึงครึ่ง ประหลาดที่รพิมาด้วยรถโมเตอคาร์ถูกฝนเย็นกงอมแงม แต่พ่อมาทางรถไฟไม่ยักถูกฝน เขาออกก่อนแต่เช้า แต่มาถึงพร้อมกัน ขึ้นรถโมเตอคาร์ย้อนทางมาทางข้างใน ต้องผ่านทางรถไฟสายหนึ่งด้วย เพราะโฮเตลชไวซาซอฟหลังนี้ตั้งอยู่คนละฟากกับที่น้ำตกเฉภาะแลดูได้ในที่อันดีตลอดเสมอเป็นนิจ

น้ำตกนี้ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่น้ำพุฤาน้ำธารที่ไหลตกลงมาจากภูเขาแลมีลำธารต่อไปอีก น้ำตกนี้เป็นแก่งศิลาเกิดขึ้นขวางในแม่น้ำ คือเทือกเขาจากฝั่งทั้งสองข้าง ตั้งเป็นคันเหมือนทำนบกั้นน้ำไว้ กว้าง

ตอนข้างขนคันทำนบ ๑๖๐ เมเตอ คือ ๘๐ วา แต่คันทำนบนั้นไม่สู้สูงเท่ากัน ซีกข้างฝั่งซ้ายสูง ๑๙ เมเตอ คือ ๙ วา ๒ ศอก ฝั่งขวาประมาณ ๑๕ เมเตอ คือ ๗ วา ๒ ศอก ถ้าจะเทียบส่วนสูงของน้ำในที่น้ำวน เหนือน้ำตกขึ้นไปสักสองสามร้อยก้าว น้ำตอนบนสูงกว่าน้ำตอนล่าง ซึ่งเป็นที่น้ำตก ๓๐ เมเตร คือ ๑๕ วา น้ำตอนล่างนี้ยังสูงกว่าพื้นทเลขึ้นมา ๓๖๐ เมเตอ คือ ๑๘๐ วา เขาว่าเดือนกรกฎาคม ซึ่งเป็นเวลาสะโนยนภูเขาละลายมาก เป็นเวลาที่น้ำสูงกว่าฤดูอื่น ในระหว่างกลางที่น้ำตกนั้นมีก้อนศิลาใหญ่ ตั้งเป็นเขาย่อม ๆ สูงพ้นน้ำเฉภาะอยู่ได้กึ่งกลาง มีต้นไม้ขึ้นบริบูรณ์ น้ำที่ตกลงมาเป็นฝอยฟองเสียงโครม ๆ ไปรอบข้าง กำลังน้ำที่ตกลงมากระทบที่ต่ำกลับเป็นฝอยพุ่งขึ้นไปสูงกว่าก้อนศิลาที่เป็นเกาะอยู่กลางนี้เสียอีก แต่เกาะกลางนี้เป็นที่สำหรับคนข้ามไปดูน้ำตกเหมือนหนึ่งว่ายืนอยู่บนปากทำนบที่ขวางกลางแม่น้ำ ส่วนข้างซ้ายมือเราผู้ไปดูน้ำตกนั้น เขาได้ก่อเป็นทำนบกันน้ำไปใช้ในเครื่องจักร์ทำอาลูมินั่ม มีคำกล่าวว่า เมื่อก่อนนี้ทำนบแย่งน้ำไปนี้ สายน้ำตกแรงกว่าเดี๋ยวนี้ แต่ที่จริงพิเคราะห์ดูก็เห็นจะไม่มีผลอะไรมาก เพราะแย่งเอาไปน้อย น้ำก็ยังแรงอยู่นั้นเอง ข้างขวามือมีตึกใหญ่ มีท่าที่จะขึ้นไปดูน้ำตกได้ แต่พ่อยังไม่ได้ไปถึงที่นั้น

โฮเตลนี้ออกจะอยู่ข้างปอน ๆ สักหน่อย เพราะเหตุที่เมืองไม่เป็นสลักสำคัญอันใดเลย สิ่งสำคัญที่จะดูได้นั้นมีแต่น้ำตกอย่างเดียว แต่ที่ตั้งนี้เพราะเป็นตลิ่งสูง สูงกว่าทำนบที่กั้นน้ำฤาน้ำตกนั้นมาก

อาจะแลเห็นไกลออกขึ้นไปไกลจนพ้นสพานรถไฟอันข้ามแม่น้ำที่เหนือน้ำตกขึ้นไป ฝ่ายข้างใต้น้ำก็แลเห็นลงไปไกลจนสุดสายตา ทำทางเดินจากด้านหน้าโฮเตลลงไปเปนทางทบไปทบมาหลายทบ ไปในใต้ร่มไม้ ข้างทางก็เปนเมโด ประดับด้วยดอกไม้ป่าสีต่าง ๆ ลงไปจนถึงพื้นถนนใหญ่ เมื่อข้ามถนนใหญ่ลงไปอีกจึงถึงท่าเรือแลเรสเตอรองต์อันตั้งอยู่ริมน้ำทีเดียว แลตั้งอยู่บนเกาะด้วย มีสพานข้ามออกไปจากฝั่ง หลังเกาะกับฝั่งนั้นเขากั้นทำนบไว้ ยึดประตูเสียไม่ให้สายน้ำพัดมาเชี่ยว เปนที่สำหรับเก็บเรือซึ่งจะข้ามฟาก พ่อเดินลงไปจนกระทั่งถึงที่นั่น เหลือที่จะอดกลั้น เพราะการชอยน้ำตกของพ่อนั้นเปนที่ปรากฏกันอยู่แล้ว ถึงเวลาย่ำค่ำล่วงแล้วก็ยังสว่างอยู่ จึงชวนกันคิดจะข้ามไปดูที่เกาะกลาง เขาจ่ายเสื่อผืนให้สรวม เสื่อนั้นอยู่ข้างจะสกปรก ลูกกระดุมไม่มีสักเม็ดหนึ่ง ขอก็หักแล้วหักเล่า มีขออยู่สองตัว เมื่อสรวมเสื่อแล้วจึงได้พากันลงเรือ เรือนั้นเปนรูปเรือสำปั้น แต่หัวท้ายไม่ใคร่จะเรียวมาก ขนาดสักเท่าเรือข้างกรุงเก่า มีที่นั่งสองแคมเรือ ได้ไปกับบริพัตร อรุพงษ์ ศุก มิสเตออาลเบอส แลนายใจ* คนที่อยู่หัวเรือนั้นคือกระเชียง แต่คนท้ายยืนแจวอย่างไทย ๆ เวลาแรกออกเลี้ยวแอบพันแง่ศิลาริมฝั่ง เราแลดูนึกว่าโคนเผงเพราะตำเข้าไปตรง ๆ แต่เขารู้ดีกว่าเรา พอถึงแง่ศิลานั้นน้ำก็ยิ่งน่าหันออกผลักทีเดียว มันต์กระเชียงแขงจริง ๆ น่าเชียวกราก พอหลุดจากแง่ศิลานั้นก็ต้องลองน้ำ

---

* ขุนวิรัชพิสดาร ใจ เขษุส (เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิศาลพจนกิจ อรรคราชทูตสยาม ประจำประเทศเดนมาร์ก, สวิเดน, และนอรเวย์)

ไม่ทันถึงกึ่งแม่น้ำ ตกระเชียงสู้น้ำตกคันขึ้นไป เสียงท้องเรือกระทบดังกึก ๆ ใหญ่สามครั้งสี่ครั้ง น่ากลัวท้องเรือทลุอยู่บ้าง คราวนี้พอขวางลำนิดหนึ่งน้ำสาดเข้ามาโครมท่วมตัว แต่หากเสือฝนย้องกันอยู่ไม่สู้เบียกมาก เข้าไปถึงที่ท่าแคยนิดหนึ่งขึ้นบันไดต่อไป เปนบันไดศิลาข้างเหล็กข้าง เห็นจะสักสามสิบคั่นเศษไปได้ จึงถึงยอดซึ่งเขาย่กร่มไว้ เวลาแลดูไปจากฟากข้างนี้ดูเหมือนน้ำจะไม่สูงเท่าใด แต่เมื่อเข้าไปใกล้จึงเห็นสูง ขากลับมันผายคล่องกลับมาไม่ช้าเท่าไรก็ถึง เขาจะพาไปดูอีกแห่งหนึ่ง กลัวว่าจะค่ำจึงได้งดไว้ จะไปดูต่อพรุ่งนี้ กลับขึ้นมาซื้อของกระจุกกระจิกที่เขาขายสำหรับเปนที่ระฤก แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์กลับ ต้องอ้อมมาทางรถไฟเหมือนกับเมื่อแรกมา กลับขึ้นหลังโฮเตล

วันนี้ร้อนเสียจริง ๆ มาในรถไฟถึงต้องถอดเสื้อเหลือแต่เชิ้ตนั่งมาเหมือนรถไฟในยางกอก เวลาที่ไปน้ำตกข้างในเหือชุ่ม รู้สึกเย็นแต่ข้างนอก จนเวลา ๒ ทุ่มจึงรู้สึกหนาวเมื่อเย็นน่าต่างอยู่ เห็นจะเกี่ยวด้วยเรื่องไอน้ำ บางทีอากาศในที่นี้จะชื้นด้วย อยู่หลายวันน่าจะไม่สบาย อาหารก็ไม่สู้จะดี ที่เที่ยวก็ไม่มีแห่งใด เปนสำคัญอยู่ก็ที่น้ำตกนี่เท่านั้น

การดูน้ำตกที่นี่มีสามประเภท ประเภทหนึ่งดูกลางวัน อีกประเภทหนึ่งดูเมื่อเดือนหงาย ประเภทสุดนั้นดูฉายไฟให้เปนสีแดงสีเขียว มาวันนี้ชอบด้วยการกำหนดที่จะได้เห็นที่ ๑ แลที่ ๒ เพราะเปนวันเดือน ๗ แรมค่ำหนึ่ง แต่พระจันทร์ดอนหัวค่ำขึ้นมาจากเมฆเหมือนอย่างกับพระจันทร์แหว่ง ค่อย ๆ ใหญ่ขึ้นใหญ่ขึ้นจนหมดดวง แต่ยัง

เปนเมฆหมอกมัวไม่แจ่มแจ้งดี ยางทีตอนดึกจะได้เห็นเวลาพระจันทร์แจ่ม หนังสือนี้ขอจบไว้เสียในตอนหัวค่ำเท่านี้ก่อน

คืนที่ ๖๓

วันอังคารที่ ๒๗ พฤษภาคม

สังเกตภูโฮเตลนี้ ถ้าขึ้นอยู่ช้าคงไม่สบาย ไอน้ำขึ้นมากเวลาดึกถึงน่าต่างเย็นก อาหารก็เปนอย่างเยอรมันลุ่นตุ้นเต็มที แต่เพราะอดนอนมาวันก่อนจึงได้หลับมาก ตื่นสายไป ออกจะจนที่เที่ยว เพราะวันนี้สองเวลา พรุ่งนี้อีกเวลาหนึ่งหมดตัว จะมีที่เที่ยวได้อีกเวลาเดียวเท่านั้น พอเยอลี[๒] ซึ่งเปนลูกเขยยายพันเมียมิสเตอยุเกอ[๓] ที่เคยเข้าไปขายของในวังมาหา เขาอยู่ที่ซุริค ซึ่งยายพันอยู่ที่นั่น เลยพูดตกลงกันคิดไปเที่ยวซุริค จะรอไปด้วยรถไฟออกเวลาบ่ายโมงหนึ่ง กลัวเวลาจะน้อย เพราะระยะทางถึงชั่วโมงครึ่ง จะถึงเกือบบ่าย ๓ โมงเสียแล้ว จึงตกลงไปด้วยรถโมเตอคาร์ แต่เยอลีไม่ได้รู้จักทางโมเตอคาร์เลยไม่เคยเดินโมเตอคาร์เองก็ยังไม่เคยขึ้นสักครั้ง เหตุไฉนเราจึงขึ้นโมเตอคาร์ไปไหนไปได้ไม่หลงไม่ติด ซึ่งพ่อยังไม่ได้เคยเล่ามาเลยนานแล้ว การเล่นโมเตอคาร์นั้นมันเปนอินสติตูชั่นใหญ่ที่มีคนเล่นเปนอันมาก มีคลับที่เข้ากันไม่ว่าชาติใดภาษาใด ไม่ใช่แต่มีแผนที่เฉภาะสำหรับแต่

---

๒ นายห้างเบอลีในกรุงเทพ ฯ

๓ มิสเตอยุเกอ ชาติสวิส เปนนายห้างยุเกอชิกในกรุงเทพ ฯ ได้นางพันชาวบ้านกฎีจีนเปนภรรยา เมื่อสามีถึงแก่กรรม นางพันออกไปอยู่เมืองซุริคกับบุตรธิดา (เดี๋ยวนกลับมาอยู่ในกรุงเทพ ฯ)

เดินโมเตอคาร์ มีป้ายปักทุกหนทุกแห่งในที่ทางสองแพร่งสามแพร่ง ยอกให้ไปทางโน้นทางนี้ ป้ายนั้นเขียนหลายภาษา ใช่แต่เท่านั้น ถ้าเปนทางขึ้นเขา ลงห้วย เลี้ยวหัก เลี้ยวอ้อม เขียนลูกศรไว้ที่ป้ายนั้น ด้วยเปนที่สังเกต ลูกศรนั้นหันปลายไปในทิศต่าง ๆ แลเห็นไปแต่ไกล ก็รู้ได้ว่าที่นั่นจะต้องขึ้นจะต้องลงจะต้องเลี้ยวเช่นนั้น ๆ ผู้ที่จะขับรถโมเตอคาร์ต้องอ่านหนังสือภาษาใดภาษาหนึ่งออก ต้องอ่านเครื่องหมายเช่นนั้นเข้าใจ (ถึงคนที่จะขับรถได้คล่องปานใด จะขับรถไปไหนไม่รอด เมื่ออ่านป้ายไม่ได้ คงจะไปมาได้แต่ที่เคยไปเคยมาในเมืองฤๅขับตามเขาไป หลวงโสภณฤๅอ้ายพ้อนก็ทำอะไรไม่ได้ทั้งนั้น ถึงจะไล่ได้เชอดิพีเกตก็ไปไหนไม่ได้ เพราะมันอ่านหนังสือของเขาไม่ออก) เพราะเหตุฉนั้นการเที่ยวโมเตอคาร์จึงเปนที่สดวกนัก อีกอย่างหนึ่งนั้นชาวบ้านไม่ว่าเมืองไร ที่โมเตอคาร์แลนับถือคนมีโมเตอคาร์ว่าเปนคนโต ทั้งนั้น ถ้าโมเตอคาร์ไปข้างไหนจะถามหนทางแล้วชิงกันบอกทั่วทุกหนทุกแห่ง จะต้องการน้ำฤๅน้ำมันแห่งใด แวะเข้าไปเปนได้โดยง่าย จะวานใครก็วานได้ง่าย แต่ส่วนข้างมีโทษนั้นก็มีอยู่ข้าง ถ้าโมเตอคาร์ไปที่ไหน คนก็รุมกันดูที่นั่น ถ้าจะไม่ให้คนดูต้องเอาโมเตอคาร์ไปจอดเสียให้ห่าง ๆ แล้วย่องเดินไปเที่ยว ทำไม่รู้ไม่เห็นกับโมเตอคาร์ ถ้าเคราะห์ดีเขาจำหน้าเราไม่ได้ก็เปนรอดตัว ถ้าเขาจำได้ว่าอ้ายตานี่เปนเจ้าของโมเตอคาร์ก็รุมดูกันได้ ไม่พักต้องเปนพระราชา อีกข้อหนึ่งนั้น ถ้าจะไปจอดที่แห่งใด เช่นโฮเตลฤๅเรสเตอรองต์ เจ้าของเปนเช่นอย่างเอกทุกแห่ง แต่ราคาคงจะขึ้นไปกว่าคนสามัญที่ไม่มีโมเตอคาร์ คุณแลโทษแห่งโมเตอคาร์ยุติเพียงเท่านี้

เมืองซุริค

คราวนี้จะว่าถึงเรื่องวันนี้ต่อไป ชายบริพัตรแลชายอุรุพงษ์ไปเที่ยวเลยสูญ ให้เที่ยวตามอยู่สักชั่วโมงหนึ่งไม่ได้ตัว ภายหลังจึงได้ความว่าเดินอยู่ที่ย่านำโฮเตล จะยกย่ากลับขึ้นมาเลยหลง คอยอยู่จนเที่ยงเศษแล้ว เห็นไม่ได้การจะหมดเวลา จึงได้ขึ้นรถโถงไปกับคุ๊กรพิชัย รถเก๋งเอาไปด้วยอีกรถหนึ่ง พระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์แลเยอลีไปพอพ้นชาฟเฮาเซน ซึ่งเปนตำบลบ้านใหญ่ในที่นี้ ฤๅจะเรียกว่าเมืองก็พอจะได้ เพราะเปนบ้านเรือนปลูกติดต่อกันหมู่ใหญ่ นอยเฮาเซนคือที่พ่อมาอยู่นี้ ก็อยู่ในเขตรชาฟเฮาเซนนั่นเอง พอพ้นออกไปก็ได้ขับรถเต็มสปีด มันช่างพัดเสียจริง ๆ ถึงปวดยี้นเอว คุ๊กถึงปล่อยคันไม่ยันกับพื้นให้ตัวมันกระโดดไปตามบุญตามกรรม ร้องว่าเหมือนกับลงเรือยนสพานให้ตกโครมในน้ำ พ่อใช้นั่งตะแคงเสียค่อยเบาปวดยี้นเอวลง พอเวลาเลี้ยวแรง ๆ รู้สึกตัวกะฉอกกะแฉกอยู่บนรถ ถ้าเผลอ ๆ ก็อาจจะฟาดกับข้างรถได้ ที่จริงอยู่ข้างจะเหน็ดเหนื่อยกว่าไปในรถไฟมาก แต่ใจเรามันชอบก็ทนไปได้ แต่เห็นคนโดยมากที่จะทนไม่ไหว ถ้าใจไม่ได้รัก มันดีที่ถนนสดวกจริง ๆ แลคนรู้จักหลบจักหลีกจริง ๆ ถึงว่าขาดเจ็กไม่ต้องวิตกแล้วก็ยังมียายแก่แลเด็ก แต่หลบคล่องทั้งสองอย่างไม่ยักงุ่มง่าม ในเรื่องพรรณาทางเอาเปนงดไว้เสียที มีผ่านตำบลบ้านหลายตำบล เมื่อจวนจะถึงซุริค ผ่านฟาบริค คือโรงทำงานเครื่องจักร์ใหญ่ ๆ หลายตำบล เปนเวลาที่คนงานกำลังหยุดเดินเพ่นพ่านอยู่ตามถนนมาก เมืองซุริคนี้เปนเมืองที่ตั้งอยู่ในที่ราบ

หว่างเขา แต่เขาไม่สูงนัก แลที่รายในหว่างเขาที่เป็นเมืองนั้นก็ใหญ่มาก ไม่อัดแอเหมือนอย่างเมืองฟลอเรนศ์ คนเพียงแสนห้าหมื่นไม่มากเท่าตูรินก็จริง แต่เป็นเมืองที่ทำงานมากเกินกว่าคน เหตุด้วยใช้เครื่องจักร์เป็นพื้น ถึงว่าตัวเมืองที่เป็นตึกติดต่อกันหมด จะไม่ใหญ่โตกว่าที่อื่น ก็มีโรงจักร์รายรอบห่าง ๆ ออกไปสัณฐานเหมือนใยแมงมุม หนาอยู่ที่ตรงกลาง มีทางรถไฟทางรถม้าโยงล่ามออกไปโดยรอบ แลเห็นปล่องไฟสพรั่งไปรอบด้าน ของที่เข้าไปเมืองเรา เช่นผ้าพื้นผ้าลายที่เรียกว่าผ้าฝรั่งแล้วไปจากนี่ทั้งนั้น มีโรงจักร์ตั้งขึ้นเฉภาะสำหรับทำการแต่สิ่งเดียว ๆ นั้นไม่ได้ซื้อขายกันที่นี่ ทำส่งแต่ที่ยางกอกแห่งเดียว นอกนั้นทำแพรทำผ้าดอก ทำลูกไม้ด้วยมือ แลลูกไม้เครื่องจักร ซึ่งไปใช้กันเป็นม่านราวอื่นอยู่ในยางกอกก็ไปจากที่นี่ ผ้าโสร่งไหมมลายู ผ้าโสร่งเขียนขี้ผึ้งชวาทำไปจากที่นี่ทั้งนั้น เป็นเมืองสำคัญในการค้าขายข้างฝ่ายตวันออกเรามาก การที่เข้าเมืองซุริคด้วยรถโมเตอคาร์นั้น เปรียบเหมือนอย่างกับว่าขุดดินลงไปเป็นหลุม แล้วตั้งกระทะใยขัดไว้กันหลุม รถโมเตอคาร์แล่นเลียบลงทางปากหลุมจนถึงก้นกระทะ ถ้าเดินทางรถไฟเจาะช่องเข้าออกทางข้างกระทะ เพราะเหตุฉนั้นเวลาจะเข้าจะออกจึงต้องลอดปล่องเข้าไปก้นกระทะ

ที่ไปวันนี้เดินทางชั่วโมงหนึ่งกับสี่สิบนิ้วก็ถึง เมืองนั้นตั้งอยู่ริมทเลสาย ซึ่งเรียกชื่อว่า ล้ากซุริค โฮเตลที่ไปพักอยู่หัวทเลสาย ใกล้กับสพานที่ข้ามแม่น้ำเรียกว่าเยอโอแลอยู่ใกล้ทเลสาย มีถนนขวางน่า มีคลองไปข้างโฮเตล แม่น้ำแลทเลสายนี้หน้าตาลักษณทำนอง

เคียวกันกับล้ากเลมังแลแม่น้ำไรน์ไปต่อที่เมืองเยเนวา แต่แม่น้ำนี้เรียกว่าลวนมัด ที่ริมทเลสายนอกถนนปลูกต้นไม้เปนที่คนไปนั่งแลเปนท่าเรือ บ้านเรือนรายไปรอบทเลสาย ซึ่งยาวประมาณ ๒๐ กิโลเมเตอ แต่ที่เปนบ้านเมืองร้านรวงหลามเข้ามาทางแม่น้ำ ข้างริมทเลสายนั้นมักจะเปนวิลลาที่งาม ๆ ตลอดไป ไปหยุดกินเข้ากลางวันเสียก่อน กินที่คอนเซอเวตอรี ซึ่งทำด้วยเครื่องเหล็กยาวตลอดน่าโฮเตลต่อกันกับสวนเปนกินเข้ากลางแจ้ง แลเห็นสวนงดงามมาก กับเข้าเปนอย่างฝรั่งเศสทำดี

กินเข้าแล้วปฤกษากันว่าไปขึ้นเขาเสียก่อนเห็นจะดี กลัวว่าถ้าตกเย็นไปจะถูกฝน เขานั้นมีทางรถไฟขึ้น แต่ลงเค้ากันกับเมื่อแรกจะมาอีก คือรถไฟนั้นเวลาที่จะขึ้นถึง ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง เวลาเรามีน้อยจะไปเที่ยวอื่นก่อนก็จะไม่ทันรถไฟ จะไปขึ้นเขาก่อนก็จะไม่ได้เที่ยวที่อื่นกี่มากน้อย เจ้าเยอลีไปสืบสวนมาว่ารถโมเตอคาร์ขึ้นได้ สืบที่โฮเตลนั้นเองได้ความว่ารถที่แรงม้ามาก ๆ เขาขึ้นกันอยู่เสมอ จึงตกลงว่ารถเราคงขึ้นได้ ทางที่จะขึ้นต้องอ้อมออกไปนอกเมืองซุริค แรกขึ้นก็เปนทางขึ้นเขาสามัญ มีบ้านเรือนคนราย ๆ ไป ต่อขึ้นไปสักค่อนเขาจึงเปนทางตัดขึ้นขนอยู่ข้างจะชัน ค่อย ๆ ชันขึ้นไป ชันขึ้นไปจนถึงรถร้องอีกทีเดียว ทางที่ไปนั้นเปนป่าสน อย่างที่ลูกทึบ ซึ่งแลเห็นอยู่บนเขาทั้งป่วง ศิลาที่โรยถนนนั้นหมดเข้าไปทุกที ๆ จนที่หลังลงกลายเปนรอยเกวียนกัดลึก เกิดผิดสังเกตกันขึ้น แต่ยังพยายามขึ้นไปอีกจนถึงหนทางที่ชันแลแคบ เช่นเราเคยไปขึ้นน้ำพุกัน จะไปอีกสักสอง

ชั่วรถเปนไม่ได้เปนอันขาด เยอลิ่งยอมว่าเห็นจะไปทางผิดเสียแล้ว ถ้าเดินจากที่นั้นขึ้นไปสัก ๑๕ มินิตก็จะถึงยอดเขา แต่ที่ไหนฝนตั้งมาเสียแล้ว ซ้ำยังเขาฟกมาสองวันแล้ว ทั้งถูกรถพัดมาวันนี้ด้วย ไปไม่รอด ตกลงกันว่าจะกลับอย่าให้ทันฝนตก ถ้าฝนตกลงมาเวลาอยู่ในป่าสนจะมืดแลไม่เห็นอะไร ทางก็จะเปนโคลนเดินไม่ได้ทีเดียว โทยจะต้องถึงกลับลงมาด้วยคืนทิ้งรถไว้ การที่จะกลับรถนั้นแสนยาก หากว่ามีทางแยกอยู่นิดหนึ่ง ต้องลงจากรถกันหมดจึงเขนกลับได้ ยังกลัวจะมาประทะรถข้างล่างรั้งรอกันอยู่ พอเห็นหม่อมนเรนทร์กับพระยาบรุษแลฝรั่งโซเฟอช่วยกันเขนรถขึ้นมา พอเดินได้คราวหนึ่งต้องเอาหินกรานล้อรถไว้ หาไม่จะเลื่อนกลับลง เพราะมันชันเท่ากับหลังคาศาลาลูกขุน คิดถึงกรมดำรง ถ้าหากมาด้วยคงจะถามว่านี่ใครว่าไม่ชัน พ่อจะเปนผู้ตอบว่าไม่ชัน อย่างเคยขัดคอกันเมื่อไปขึ้นเขาเมืองชวา เราลงเดินกันหมดทั้งนั้น รถจะขยับกลับก็ไม่ไหว เพราะแรงน้อย ต้องให้วิลเลียมขับ ภาวนากันอย่างเดียวแต่ขอให้พ้นป่าสนก่อนฝนตก เพราะควันจะรินลงมาแล้ว แต่เคราะห์ดี พอถึงถนนที่โรยหินก็พอฝนตก แต่เสื้อฝนมีมาไม่พอกัน จึงต้องเข้ายืดอยู่ในตู้เสื้อสักคนคือ พ่อ ตุ๊ก พระยาบุรษ แลเยอลิ นอกนั้นแจกเสื้อฝนกันได้พอ เสื้อฝนโมเตอคาร์มันไม่เหมือนเสื้อฝนธรรมดา คอเปนหูรูดจึงจะรัดฝนอยู่ พอแต่งตัวกันสำเร็จออกรถ รถควันขึ้นพลุ่ง ๆ ได้ความว่าน้ำหมดสิ้นทั้งสองรถ เพราะเหตุที่ต้องพ่นเวลาเมื่อขึ้นมา หาน้ำที่เรือนซึ่งตั้งอยู่ใกล้หลังเดียวก็ไม่มี จึงต้องปล่อยให้รถกลิ้งลงมาจนถึงเรสเตอรองต์ แลขอน้ำกรอก

ถ้าขาดช้าอีกหน่อยเครื่องจะติดกันหมด เกือบจะลุกเป่นเหล็กแดงอยู่แล้ว ส่วนขากลับที่จะลงมานั้นรวดเร็ว แวะซื้อของตามร้านที่เคียว แวะร้านแพรเรียกว่าสองร้าน แต่ที่แท้เปนอันมาก เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เพราะตึกร้านขายของที่นี่ทำในที่ซึ่งมีถนนรอยเช่นตลาดเสาชิงช้า แต่ปลูกตึกใหญ่สี่ชั้นเฉภาะที่มุม ไว้ช่องกลางเหมือนประตูเข้าตลาด แต่ไม่เปนประตู เปนถนนเท่าขนาดถนนหลวงฤาย่อมกว่าหน่อยหนึ่ง ในที่ซึ่งควรจะเปนตลาดขายของสดนั้นได้ทำเปนสวน ปลูกต้นไม้ ใหญ่ไม้เล็ก มีน้ำพุ มันไม่ใช่หย่อมเดียวเช่นเสาชิงช้า เหมือนอย่างกับเสาชิงช้าตั้งเปนยล็อก ๆ ไป มีสวนอยู่ในกลางยล็อกนั้นทุก ๆ ยล็อก ลงจากรถที่หนึ่งเรียกว่าแห่งหนึ่ง แต่มันเดินทลุในร้านกันเองเปนเจ้าของเดียวกัน ในห้องอื่น ๆ ไปอีกต่อได้ทั้งด้านข้างริมถนนและด้านข้างสวน ตามสวนเหล่านั้นเดินผ่านไปออกหมู่อื่นได้ เพราะในหลังตึกเหล่านั้นไม่มีรถเดิน ทั้งขายของอยู่ตลอดเช่นนั้น เปนแต่ที่สำหรับคนเดินเข้าไปซื้อ เพราะเหตุฉนั้น ที่มันจึงเปนฝารอยขอยชิด ไม่มีใครตอมใครดูอะไรได้นัก ได้ไปซื้อหมวก เหตุด้วยมีมาไม่พอดีเสียอีก วันนี้ก็ไปพลัดตกตามทาง แล้วไปร้านคิวโรซิตี ร้านแพรและร้านคิวโรซิตี คนพูดภาษาอังกฤษคล่อง ขายของเก่ง ๆ แต่ร้านหมวกพูดไม่ได้ เพราะเหตุที่คนต่างประเทศมาก็ไปซื้อแพรและของกระจุกกระจิก คนซื้อขายที่นี่พูดภาษาเดียวหากินไม่ได้ จำจะต้องสามภาษาจึงจะคล่อง เพราะเปนที่คนต่างประเทศมาเที่ยวมาก ออกจากร้านเหล่านี้เที่ยวขับรถดูเมือง เมืองนี้มีของโบราณหลายสิ่ง เช่นวัดเก่าซึ่งเปนที่ราชาภิเศก

ของชาลเมนเอมเปอเรอที่มีชื่อเสียงแต่โบราณ แลวัดอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งได้สร้างห้าร้อยปีเศษ ตึกศิลาผนังเขียนภายนอกเป็นวัดซึ่งมีอายุรุ่นเดียวกัน แลตึกเก่า ๆ อย่างฝรั่งโบราณ แต่รักษาดีจริง ๆ อยู่ข้างตอนเมืองเก่า ตอนที่สร้างขึ้นใหม่ ๆ ก็ทำอย่างประณีตงดงามแลมั่นคงไม่มีอะไรกำมลอ ข้อนี้เป็นความจริง ในเมืองใช้ถนนอัสฟาล์ต แต่ไม่อ่อนโรยกรวดให้แข็งดังกร่างเหมือนปูนสิเมนต์ แต่ถามเขาว่าเวลาน่าร้อนก็นุ่มข้าง แต่ไม่มาก เพราะกรวดเต็มอยู่เสียข้างน่า ถ้าเวลาฝนตกอยู่ข้างจะลื่นจริง แต่เขาได้ โรยทรายในเวลาที่ลื่นเป็นการแก้ไข ตัวเมืองนั้นตั้งอยู่หัวทเลสาย ซึ่งเป็นที่ต่อกับแม่น้ำ ส่วนข้างทเลสายต่อออกไปนั้น ตัดถนนริมน้ำชั้นหนึ่ง แล้วถัดขึ้นไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง เป็นชั้น ๆ ขึ้นไปเช่นนั้น เพราะสองฝั่งเป็นเขาเตี้ย ๆ ตามริมถนนปลูกโรงเรือนวิลลาต่าง ๆ จะหาเหมือนกันสักหลังเดียวแทบไม่มี เว้นแต่ที่เป็นโรงงาน โรงเรียน โรงโปลิศเป็นต้น จึงเหมือนกัน ได้ไปข้างฝั่งตวันตกจนรอบหมู่วิลลาที่ติด ๆ กันจนถึงที่ระยะห่าง ๆ ออกไปจึงได้เลี้ยวกลับ เมืองนี้เป็นสองฟาก ฝั่งตวันตกเป็นฟากข้างโน้น เลวกว่าฝั่งตวันออกซึ่งเป็นฟากข้างนี้ แต่ไม่มากเหมือนเมืองเรา เพราะแม่น้ำแคบแลเขามีสพานข้ามไปมาง่าย โฮเตลที่เราพักนั้นฟากข้างนี้ ริมทเลสายฟากข้างนี้มีตึกมีโรงละคร โรงโมเตอคาร์ใหญ่ มีสนามใหญ่ยาวมีที่อาบน้ำ ทั้งอาบในแม่น้ำแลอาบน้ำร้อน บริบูรณ์ไปด้วยเครื่องอุปการที่จะให้เป็นเมืองอันสมบูรณ์นั้นทุกอย่าง กลับไปกินเข้าที่โฮเตลเวลาทุ่มหนึ่งตรง ได้สั่งกับเข้าไว้แต่สิ่งเดียวเท่านั้น เพราะหมายจะมากิน

ซับเปอร์นอยเฮาเซน เหตุด้วยเวลารถไฟจะออก ๒ ทุ่ม ๓ นาที คนเดินโต๊ะโฮเตลมันช้า จึงได้กินแต่ซุปกับเนื้อแกะ แต่กับเข้ามันทำดีเหลือเกิน สองสิ่งก็พอ ย่นเวลาเข้าได้มาก จนเหลือเวลาเป่นกอง ถึงมีเวลาเที่ยวรถได้อีก จนจวนกำหนดจึงได้ลงไปสเตชั่น ได้เที่ยวสเตชั่นชำใจ หาไม่หาเวลาเห็นไม่ได้ จำจะต้องวิ่ง ๆ ผ่าน ๆ อยู่เป่นนิจ นี่ได้ลงมาเดินดูห้องกลาง ที่เขารับของจ่ายของ ที่ขายตั๋ว ร้านต่าง ๆ คือร้านรูปภาพ เครื่องไฟฟ้า ถ้วยจานแลอะไร ๆ ต่าง ๆ รวมทั้งลูกโลกแก้วหมุน ยอกทางเรือนอทคอยเซอลอยด์กัมปนีเดินทั่วโลกแลอื่น ๆ ที่มันต้นเกินในยตาเราจะเห็น จนถึงเวลาจึงเดินไปตามซ่องที่เขาเขียนชื่อยอกตำบลรถไฟจะไป เช่าห้องรถไฟสองห้อง เอาของที่ซื้อด้วย ๒ ทุ่ม ๘ มินิตได้ออกจากซุริค มาตามทางเดิมที่มาเมื่อวานนี้ หยุดย่อย ๆ หน่อย มีสายนี้สายเดียวที่มาถึงนอยเฮาเซน คือกิกสายหนึ่ง ก็หยุดเพียงซาฟเฮาเซน

มาถึงยามครึ่ง พอได้เวลาพระการใหญ่ที่จะจุดดอกไม้ไฟที่น้ำพุออกไปดูที่ชาลาน่าโฮเตล แรกลงมือจุดเซิชไลต์ แล้วมีเรือสองลำติดระยางโคมแดงลงไปลอยอยู่ในกลางแม่น้ำน่าน้ำตก การที่ทำให้น้ำเป่นสีเขียวสีแดงนั้นทำด้วยดอกมะตาด ที่เปลี่ยนกันเป่นแดงบ้างเขียวบ้าง ลักษณะที่จะทำได้สำเร็จดีนั้น คือให้หาที่บังควงดอกไม้เสียอย่าให้สว่างข้างคนดูให้สว่างเข้าไปแต่ข้างน้ำ อ้ายก้อนศิลาที่เป่นเกาะอยู่กลางนั้นใช้ร่าอาการได้ดีในเรื่องนี้ สองฟากริมฝั่งก็มีแง่เขาสำหรับยัง ในเรือนเราก็ดับไฟ แสงสว่างที่เป่นสีเฉภาะไปจับน้ำที่ตกเป่นฝอยขาวจึงทำให้เป่น

สีแดงสีเขียวใสข้า มีจดกรวดจุดพลุสีทั้งยนยกแลในเรือ แล้วจุดยนฝั่งที่ตรงตึก ให้แลเห็นตึกลูกแดงฤๅเขียวเปนการสำเร็จกิจ ที่เรียกว่าอิลลุมมิเนชั่น คนที่ดูอยู่ข้างล่าง "ก็ตบมือแสดงความยินดีว่าเปนที่ชอบใจ ตามธรรมเนียมอย่างฝรั่ง"[๔] อย่างระยะทางราชทูต เขียนแต่ก่อนนั้น

เมื่อสั่นดูเหล่านี้แล้วจึงได้ลงมือเขียนหนังสือรายวันต่อไปไม่สำเร็จทั้งฟกทั้งง่วง รู้สึกเมื่อยระบมไปทั้งขา ต้องหยุดไว้เสียที

คืนที่ ๖๔

วันพุฒที่ ๒๙ พฤษภาคม

คืนนี้หมายว่าจะได้ไปเที่ยว พอเย็ดน่าต่างก็ฝนตกมาก เสียดายเต็มที กินเข้าแล้วเลยเอาจดหมายรายวันที่ยังค้างมาเขียน ที่แท้ไม่ได้มีความเสียใจว่าฝนตกเสีย ไปอีกไม่ได้ เสียดายว่าคืนนี้เปล่าๆ นอนเสียก็จะดี การที่จะไปนั้นสิ้นศรัทธา ฟกเต็มที ตลิ่งมันสูงนัก มีเวลาก่อนที่จะไปยาเดนเปน ๔ ชั่วโมง เลยไม่มีอะไรจะทำ จึงได้เขียนหนังสือนี้อยู่จนสำเร็จ นายโฮเตลเอารูปอิลลูมิเนชั่นมาให้ แลขอให้เซนชื่อในสมุด แล้วลงไปถ่ายรูปที่ข้างล่าง เขามาเร่งให้ไปสเตชั่นว่าถึงเวลา ที่แท้เขาเข้าใจผิด หมายว่าจะไปสเตชั่นเก่า สเตชั่นใหม่นี้ใกล้ที่สุด ตกลงเปนไปคอยโคมลอยอยู่กว่า ๑๕ มินิต ได้ลองชั่งตัวหนัก ๖๘ กิโล เขาคิดกันว่าเปน ๑๕๑ ปอนด์อังกฤษ เกินไปกว่าที่เคยชั่งสักหน่อย ยังไม่สู้เชื่อใจ แต่คงยังมากไปกว่าที่ตัวเขาแต่ก่อน

---

๔ ตรงนี้ทรงตามโวหารหม่อมราโชทัยแต่งระยะทางทูตไปลอนดอนในรัชกาลที่ ๔

รถไฟวันนี้เปนสลูนคาร์ มีเก้าอี้กำมหยี่ตั้งกลางนั่งได้รอบ แล เก้าอี้อามสเซร์ตั้งเรียงราย เก้าอี้พับหนังมีที่พิงก็หลายตัว ยังเก้าอี้พับหนังไม่มีที่พิงแขวนไว้ข้างรถก็อีกหลายตัว เปนรถเยอรมัน ออก เวลาย่ายโมงเศษ พอผ่านอีกสเตชั่นหนึ่งก็เข้าแดนเยอรมัน บ้านเรือน ตอนข้างนี้แปลกใหม่ คือเปนตึกสี่เหลี่ยมริหลังคาสูง ๆ ซึ่งเปนเรือน แปลกกว่าที่อื่น สำหรับเฉภาะพวกที่อยู่ในป่าดำ แขวงเมืองยาเดน ชื่อป่าดำนี้ได้จากที่ตำบลแถบนั้น เพราะปลูกต้นสน (ไปน์ ไม่ใช่ เฟอ) ต้นสนใบไม่ร่วงในเวลาน่าหนาวแลสีใบเขียวเข้ม ใบย่ายกิ่งจึงจะออก เปนสีใบโสกสีใบ่กา การที่ใบไม้ ไม่ร่วงนั้น ด้วยเหตุว่าเปนใบแขง แลกลม ต้นไม้อื่น ๆ ถึงฤดูหนาวเข้าใบร่วง เวลาสะโนตกแลหนาว จัด น้ำแขงแลดูขาวไปหมด เว้นแต่ต้นสนซึ่งเหลือใบแก่อยู่นั้นสีดำ จึงได้เรียกว่าป่าดำ พื้นภูมิประเทศของป่าดำนี้เปนภูเขาซับซ้อน กว้าง ยาวใหญ่ ทั้งสูง ๆ มีลำห้วยลงไปลึก ๆ ตามลำห้วยเหล่านี้ย่อมมี บ้านเรือนเปนหมู่ใหญ่บ้างเล็กบ้าง จนกระทั่งถึงเปนเมือง ทางรถไฟ มาขนที่สูง แต่ยังต้องลอดปล่องเปนหลายแห่ง บางปล่องก็ยาวมาก มีลำธาร ลำน้ำ ที่เปนแม่น้ำย่อม ๆ หลายแม่น้ำ ลำธารนั้นเกือบจะ มีทั่วไป ที่แถบข้างเขาขึ้นมาจากหมู่บ้านเปนที่ไร่เข้าสาลีฤาไร่หญ้า เหนือนั้นขึ้นไปเปนป่าสนทั่วทุกไหล่เขายอดเขา เปนสนที่เขาได้ปลูกไว้ สำหรับใช้การ เมื่อได้ขนาดแล้วตัดขาย เมื่อดูประสมกันเข้าหมด ทั้งต้นสน ไร่เข้าสาลี ไร่หญ้า แม่น้ำฤาลำธาร กับทั้งรูปเรือน

ภูมบ้าน รูปคน เครื่องแต่งตัว ปรากฏว่าเป่นไปในตำบลแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่เหมือนที่อื่น ก็คือที่ตำบลชวาสวัลฤๅถ้าจะแปลก็แยล็กฟอเรสต์นั่นเอง ดูภูมฐานกระจุกระจิ งามเย่นคนละอย่างกับสวิตเซอแลนด์ ข้างสวิตเซอแลนด์ดูเป่นที่เยือกเผยอ่าโถง ถ้าจะดูงามก็งามเฉิดฉาย เช่นน้ำพุพลุกซ่าจากน่าผาสูงตั้งยี่สิบสามสิบเส้น แม่น้ำลำธารมีน้ำลึกไหลเชี่ยว แต่ที่นี่ไม่เช่นนั้น แม่น้ำก็เล็ก ๆ กว้างจะไม่เท่าคลองผดุงเสียอีก บางแห่งจึงจะกว้าง ถ้ากว้างออกไปกว่านั้นก็มีหาดกรวดสายน้ำกลับเป่นที่เสียใจ เห็นว่าเล็กไปกว่าที่แคบแต่น้ำลึกนั้นเสียอีก ลำธารก็เป่นลำธาร แลเห็นก้อนศิลาน้ำไหลกระทบ แต่ทางที่เราผ่านมานี้ไม่ใช่เป่นสูนย์กลางที่สำคัญของข่ำ สูนย์กลางที่สำคัญซึ่งเย่นยอดเขาสูงอยู่ข้างซ้ายมือทางที่มา มิทเลสายอยู่บนนั้น จะได้ไปเที่ยวในวันอื่น คงจะต้องค้างนอนค้าง ทางที่ตัดขึ้นมายนเขาเช่นนี้ ตั้งแต่นอยเฮาเซนจนเกือบจะถึงยาเคนจึงได้ออกทุ่งที่ราบ เป่นทุ่งใหญ่ คงแลเห็นเขาอยู่ข้างขวามือตลอดจนถึงเมืองโอส ซึ่งอยู่ปากช่องทางจะเข้ายาเคนยาเคน เมืองยาเคนยาเคนกลับย้อนเข้าไปอยู่ในเขา อันเย่นเที่ยวกับที่ผ่านออกมานั้น

การเพาะปลูกตามระยะทาง นอกจากเข้าสาลีมันผัก แลต้นผลไม้ เช่นเชอรี่ เปียร์ แอยเปอล แถบนี้ไม่เห็นปลูกองุ่น เขาเปลี่ยนพืชที่สำหรับปลูกที่แผ่นดินเดียวกันไม่ให้ซ้ำ เป่นต้นว่าปีนปลูกเข้าสาลี ปีน่านิ่งเสียให้หญ้าขึ้น ย้ายไปปลูกเข้าที่อื่น รุ่งปีขึ้นปลูกมันทำนองเช่นนี้เพื่อจะไม่ให้ดินจืด ถ้าปลูกซ้ำเหมือนกันทุกปีไม่ใคร่ได้

ผลดี บางแห่งถึงลงเป็นตำราไว้ว่า ปีนั้นปลูกสิ่งนั้น รุ่งปีขึ้นปลูกสิ่งนั้นเวียนกันรอบ ๗ ปี อย่างเช่นนี้เป็นต้น การเพาะปลูกของพวกนี้ไม่ได้ใช้เครื่องจักรเลย ใช้ทำด้วยมือกำลังม้าโคเป็นพาหนะทั้งนั้น เหตุว่าราษฎรเป็นเจ้าของที่ดินเอง ทำกินในที่ดินของตัวเอง ไม่ได้ตั้งเป็นกัมปนีมีทุนรอนมากพอที่จะซื้อเครื่องมือใหม่ ๆ เช่นในประเทศอเมริกา ที่นั่นเป็นที่กัมปนีใหญ่ ๆ เขาทำ ราษฎรเป็นแต่ลูกจ้างได้เงินเดือน ที่ตามแถบนี้ราษฎรทำพอกินเลี้ยงชีวิตร์ ไม่มั่งมี แต่ไม่จนอย่างพวกอิตาเลียน พืชพรรณที่เพาะปลูกมีดีบ้างร้าย เช่นกับถ้าหนาวจนน้ำแข็งในเดือนเมษายน ต้นผลไม้ที่ออกดอก ไหม้แห้งร่วงเสียหมด เช่นนี้ก็เป็นอันไม่ได้ผล ปลูกเข้าสาลีไม่มีฝนเชยเดือนละ ๗ ครั้ง ๘ ครั้ง เช่นนี้ก็เสีย อุบัติต่าง ๆ ดังนี้ก็ไม่ผิดกันกับเมืองเรา ฤดูมันก็เกือบจะใกล้กัน คืออยู่ซีกข้อย่างเดียวกัน ไม่ใช่ตรงกันข้าม แต่พืชพรรณมันต่างกันหมดนั้นเป็นธรรมดา นาเข้าสาลีมันก็มีเข้าหนักเข้าเขาเข้ากลางปีเหมือนอย่างเมืองเรา แต่ไม่ตรงกัน จะว่าเข้าหนักฤาเข้าเขาก็ตาม เช่นกับเข้าหว่านในเดือนตุลาคมปลายฤดูพอขึ้นเล็กน้อยก็ถึงฤดูหนาว สะโนตกทับหมด ในฤดูหนาวนั้นเข้าหยุดไม่งอก ไม่ว่าต้นไม้พืชพรรณอะไร หยุดไม่งอกหมด ถ้าหากว่าสะโนมาล่าไปเข้าที่หว่านลงไว้งอกสูงขึ้นมาเสียแล้ว ถูกสะโนเข้าตายหมด จำจะต้องหว่านลงไปให้พอเหมาะกับที่สะโนจะมาคลุมไม่เป็นอันตราย ครานี้พอตกถึงฤดูสปริงเข้านั้นก็งอกแลตั้งรวง แก่สุกพอทันเกี่ยวในต้นฤดูซัมเมอ จะว่าเป็นเข้าเบา เพราะได้เกี่ยวก่อนเข้าพรรณอื่น ฤาจะ

ว่าเปนเข้าหนัก เพราะต้องหว่านข้ามขี้คร้านตาม แต่พอเริ่มเข้าฤดูสปริงรายฎรก็ไถหว่านเพิ่มเติมไปเปนแปลง ๆ จนตลอดเวลาหว่านเข้าข้ามฤดูหนาว

สเตชั่นรถไฟตั้งแต่สวิตเซอแลนด์มาจนถึงทันหมดจดสอาด ผู้คนแปลกกับที่อิตาลีมาก ที่นั่นสกปรกโสมม คนมันกลิ้งกลั้งทะเลือกทะลากปราศจากความรู้สึกน้ำใจของผู้อื่น เอาแต่ความพอใจตัวเปนประมาณ ที่ไหนจะมาดีเท่าสวิตเซอแลนด์เห็นจะไม่มี ทันฟังมาถึงใหม่งดไว้ก่อน การที่คนดูที่สเตชั่นแลที่น่าเรือนเปนธรรมดาที่คนแปลกหน้ามาใหม่แลออกแห่ ๆ จะเอาเปนตัวอย่างเห็นจะยังไม่ได้

แกรนด์ดุ๊กให้ยอฟมาแชล คือเจ้าพนักงานใหญ่ในราชสำนักมาต้อนรับในพระนามของท่าน เวลานี้เสด็จอยู่มันไฮม์ กำหนดจะมาเยี่ยมพ่อในวันที่ ๑๐ ยอกสกัดน่าไว้เสียก่อน สำหรับจะไม่ให้พ่อไปเยี่ยมก่อน ด้วยแกรนด์ดุ๊กองค์นี้อยู่ข้างจะถ่อมพระองค์มาก แลเปนคนรักใคร่พ่อมากทั้งผัวทั้งเมีย กับน่าที่ข้าหลวงกำกับเมือง แลแมร์ประจำเมืองได้มาต้อนรับในชื่อรัฐยาลแลในชื่อราษฎรในเมืองขาเดนขาเดนนี้ พระยาศรีธรรมสาส์นราชทูต[๕] แลมิสเตอเกฮิเนียส[๖] ได้มาคอยอยู่ด้วย ขึ้นรถมาที่เรือนอยู่หลังโฮเตลสเตฟานี้ เปนเจ้าของเดียวกันกับโฮเตลสเตฟานี้ที่เคยอยู่แต่ก่อน เรือนหลังนี้ตั้งอยู่ในกลางสวนเล็ก ๆ รอบ ด้านยาวมีน่าต่าง ๙ น่าต่าง แปลว่าเรือน ๙ ห้อง ชั้นล่างเปนห้องรับแขก

---

๕ พระยาศรีธรรมสาส์นทองดี สุวรรณศิริ ราชทูตณกรุงเบอลิน (เดี๋ยวนี้เปนพระยาสุวรรณศิริ)

๖ มิสเตอเกฮิเนียส ชาติฮอลันดา เปนเลขานุการในสถานทูตณกรุงเบอลิน

ห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง ห้องคนอยู่ด้านข้างน่า ด้านหลังมีห้องนอนห้องหนึ่ง ห้องเขียนหนังสือ แลกระไดทั้งที่จะลงถนนแลกระไดขึ้นข้างบน ถัดขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ซีกข้างน่าเปนห้องพ่อ ห้องนอนเสียสามน่าต่าง ห้องนั่งสามน่าต่าง ห้องแต่งตัวสองน่าต่าง ห้องอายน้ำน่าต่างหนึ่ง อะไร ๆ ก็ดี เสียแต่ถูกลมมากค่อนจะอยู่ข้างหนาว การที่เช่าเช่าได้ถูกอย่างยิ่งเหลือเกิน แลแต่งดี เพราะเปนคนที่มีเศสต์แลรู้จักใจเรา ดีกซันของจรูญที่ให้เปนผู้มาควบคุมผู้คนแลจัดการทั้งปวงเปนผู้จัด ข่าวที่ใช้ซันเรโมได้ยกมานี่หมด รู้สึกสบายเพราะเคยใช้กัน คนครัวก็ทำกับเข้าดีพอใช้ ไปนอรเวก็จะต้องเอาคนครัวของเราไปเหมือนกัน

วันนี้หมอยังคับให้นอนแต่หัวค่ำ สำหรับจะไปอายน้ำเวลาเช้า เพราะมีกิจวัตรที่จะต้องทำ ตั้งแต่เดินเปนต้น จึงต้องรอการเขียนไว้

คืนที่ ๖๕

วันพฤหัศบดีที่ ๓๐ พฤษภาคม

ตื่นแต่โมงครึ่ง กินน้ำนมถ้วยหนึ่ง แล้วถึงเวลาทำกิจวัตรในการรักษาตามคำราของหมอ คือต้องไปออกเดินไปกับหมอพีสเตอสองคน ชายอุรุพงษ์วิ่งตามไปอีกคนหนึ่ง เข้าในสวนก่อน คำที่เรียกว่าสวนนี้เปนคำพวกเราเรียกเอง เพราะเหตุว่า เมืองนี้มันเปนสามอย่างสามตอน คือตอนหนึ่งเปนตลาดตึกต่อ ๆ กันขายของต่าง ๆ ถัดเปนที่คนอยู่เปนตัวเมือง คำที่เรียกว่าสวนนี้ คือแถบน่าโฮเตลแลที่ในระหว่าง ๆ เขา

ปลูกต้นไม้ ตัดทาง พ้นเป่นหญ้า รักษาสอาดดี ส่วนนอกเขตรออกไปเป่นป่าก็คือป่าสนมีทางไปได้มาก กิจวัตรเบื้องต้นต้องให้ไปเดินเสียให้เหนื่อยก่อนจึงค่อยไปกินน้ำ แต่ที่จริงพ่อฟกเต็มที ด้วยขึ้นเขามาสองวันแล้ว ออกจะโขยกเขยก ออกจากสวนจึงเดินไปข้างเมือง พอพบกระบวนแห่เขาแห่ในการสาสนา วันแห่ศพพระเยซู ได้หยุดยืนดู มีแตร มีกลอง สัปปุรุษ เด็กก็ตามหมู่เด็ก ผู้ใหญ่ก็ตามหมู่ผู้ใหญ่ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย กระบวนยาวมาก ลงปลายถึงปะรำมีตัวพระที่ถือไม้กางเขนประดับมาในปะรำ มีพระอันแห่ห้อมล้อมถือเทียนอ่านหนังสือแล้วยังมีกระบวนหลังอีกยืดยาว ไม่ได้อยู่ดูหมด เลยไปที่ ๆ กินน้ำเฟรเดอริก คือชื่อแกรนด์ดุ๊ก ที่กินน้ำนั้น ส่วนห้องที่กินน้ำเองเป่นเรือนกลมอยู่ข้างใน มีเสาอยู่กลางโรงกลมนั้น แล้วติดก๊อกกันรั่วรอยเป่นคอก ตั้งถ้วยต่าง ๆ ผู้หญิงคอยตักจำหน่าย การก่อสร้างที่หรูหรามากนั้นอยู่ข้างน่า คือที่จงกรม ข้อกว้างประมาณเห็นจะเกือบสิ่วา ยาวกว่า ๓๐ วา ผนังด้านข้างในนั้น เขียนเรื่องน้ำพุฤาน้ำเดือดซึ่งสำหรับกินนี้เป่นป่างป่าง เพราะเหตุว่ารู้จักแลใช้กันมาเสียแต่ครั้งโรมันประมาณสักพันปีแล้ว ด้านน่าเป่นเสาลอยหันน่าลงสวน ถ้าเวลาฝนไม่ตกก็จะได้ลงไปเดินเล่นในสวน ถ้าฝนตกจะได้จงกรมอยู่ข้างบน เพราะเป่นการจำเป่นที่กินแล้วจะต้องเดินจงกรมอีกทอดหนึ่งก่อนเวลาไปอาบน้ำ แต่คนที่มากินน้ำมากจนพ้นออกจะถล่ม ๆ ศิลาสึก คนในพ้นเมืองมีหมื่นห้าพันเจ็ดร้อย แต่คนในประเทศนอกประเทศที่มาอาบน้ำกินน้ำประมาณหกหมื่นคนทุกปี มีเจ้านายแลเจ้าแผ่นดินมา

เสมอไม่ขาด แต่พ่อไม่ได้เดินทางกรมเพียงนั้น ตกลงเป็นจะเดินไปที่อาบน้ำเฟรเดอริกบาธ ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองแทนทางกรม ได้เดินปนกันไปกับชาวเมืองที่มาดูแห่นกระทั่งถึงที่อาบน้ำ เห็นตาอ้นยืนไพล่หลังตั้งท่าเก๊กดูกระบวนแห่อยู่ที่หัวกระได มัวแลกวาดไปกวาดมาข้ามหัวพ่อไม่ยักเห็น เห็นแกกำลังเผลอพ่อก็เดินเลี่ยงเข้าไปเสียข้างหลัง เข้าในตึกที่อาบน้ำ ตาอ้นยังยืนคอยอยู่นั่นเองจนพ่อไปอาบน้ำยังไม่รู้สึก

จะของดที่จะกล่าวถึงว่ามีอะไรบ้างในที่อาบน้ำนั้นไว้เสียก่อน จะกล่าวแต่เรื่องว่าที่อาบวันนั้นได้ทำอะไรบ้าง แรกไปถึงเข้าไปในห้องอาบน้ำห้องหนึ่งซึ่งเรียงเป็นแถวกันอยู่นั้น ในห้องนั้นมีสระน้ำลึกพอนั่งเสมอน่าอก ที่ตรงกลางมีเป็นบัว น้ำร้อนผุดขึ้นมาปุด ๆ มีท่อทองเหลืองสำหรับน้ำล้นไม่ให้มากเกินขนาด ตั้งเตียงปูผ้าไว้สองเตียง มีขันสำหรับอายรดล้างหัวได้อยู่ข้างหนึ่ง พอไปถึงก็เอาปรอดลองน้ำให้อุ่นได้ ๓๑ ดีกรีเซนติเกรดแล้วผลัดผ้า ผ้านั้นเป็นผ้าขาวลินินขนาดขาวม้าผู้หญิงห่มอย่างแคบ ติดหูเหมือนอังยะทั้งข้างบนข้างล่าง เป็นผ้านุ่งอาบน้ำ เอาพันตัวเข้าแล้วต้องเอาหางหูนั้นผูก ดูช่างประดักประเดิดยากจริง ๆ แล้วลงนั่งแช่อยู่ในน้ำกำหนด ๑๐ มินิต เมื่อครบ ๑๐ มินิตแล้วมีเจ้าพนักงานซึ่งเอาผ้าผืงยืนคอยอยู่ที่อัฒจันท์จะขึ้น พอก้าวกระไดขึ้นมาก็เข้าเปลี่ยงผ้า แล้วเอาผ้านั้นคลุมขยี้เช็ดแตะ ๆ ทั่วตัวแล้วพามาให้ขึ้นยืนที่นอน เอาผ้าห่มที่ห่มมานั้น

คลุมตัวให้มิด แล้วเอาผ้าที่ปูไว้กับที่นอนเหมือนอย่างจะนอนนั้น ตลบขึ้นมาคลุมตัวทั้งสองข้างเหน็บไว้เสียให้แน่น ที่ตีนก็ยกตีนขึ้นมาเอาชายผ้าสอดเข้าไปทับตีนเสียไม่ให้กระดิกได้ แล้วปล่อยให้นอนอยู่เช่นนั้นเกือบชั่วโมงหนึ่ง เกณฑ์ให้เคลิ้ม ไม่ให้พูดจาอะไรหมด ก็ได้เคลิ้มให้แกตามประสงค์ รู้สึกเหมือนเด็กอ่อนที่เขามัดไว้กันผวาออกร้องคาญ แต่ได้ทนนอนให้ขนถึงกำหนด พอถึงกำหนดหมอเอาน้ำแร่เข้ามาให้กินอีกถ้วยหนึ่ง แล้วจึงได้เปลื้องผ้าออกนวดอย่างฝรั่งมีแข้งนวนมาคลับหนึ่ง เอาแข้งนวนทาแล้วก็รีดทำขยุกขยิกดูก็ดีอยู่ข้างแต่จะว่าเป็นนวดนั้นไม่ได้ ไม่สำเร็จกิจการนวด นวดทั่วทั้งแขนทั้งขาแลสีข้าง ที่สีข้างมีทุยตามบุญตามกรรม แต่ของมันเสมอดี ความดีที่มันทำนั้นไม่ใช่เพราะหนักฤๅได้แรงอะไร แต่มันถูกเส้นเสมอ พอแล้วสำเร็จก็เป็นอันแต่งตัวกลับได้เท่านั้น การช่างใหญ่จริง ๆ ขากลับ ๆ ด้วยรถ ออกเหนื่อยที่ต้องเดินแลยังเมื่อยไม่หาย เลยขึ้นมานอนให้กรมสมมตเขียนหนังสือจนถึงเวลากินเข้า กินเข้ากลางวันแล้วลงไปนั่งเล่นที่ใต้ต้นโอ๊กน่าเรือน เพราะอยู่บนเรือนหนาวนัก ต้องไปนั่งกลางแดดทำหนังสือนำรายงานหม่อมนเรนทร์ส่งมกุฎราชกุมาร แลได้เขียนชื่อสลักไว้ที่ต้นโอ๊กแล้ว ขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยวตำบลเคอนสแยกแลตำบลรัสตัตต์ ทางแรกไป ๆ ในระหว่างหมู่บ้านตำบลยาเดนยาเดนนั้น แล้วเลี้ยวขึ้นไปบนเขาซึ่งเป็นป่าสนทึบ ดูงามแลเย็นชื่นจริง ๆ ความที่เขาปลูกนั้น ถ้าเราเข้าไปในกลางป่า ทั้งต้นสนที่ส่งลำต้นโปร่งสูงไม่มีใบรุงรังเลย จะแลออกไปก็ยังลำบากมาก ไม่ใคร่แลเห็น

ข้างนอก ดูต้นสนเหมือนเสายักสพรั่งยังไปทั้งนั้น แต่ถ้าเป็นซอกห้วยลึกลงไปเป็นที่หญ้ารายๆ เป็นไร่เจ้าสาลี ไหล่เขาที่ต่ำๆ เป็นหญ้าแลต้นสนอยู่เบื้องบนเหมือนฉากที่เขียน ตำบลแรกที่ไปถึงนั้นเป็นบ้านเรือนคนหมู่ใหญ่ ล้วนแต่ตกแต่งด้วยของแลใบไม้ดอกไม้ ของนั้นไม่ใช่อันเล็กๆ ผูกไขว้กัน ซึ่งถ้าเอ่ยว่าผูกของแล้วมักจะเข้าใจว่าเป็นเช่นนั้น นี่เป็นของสีเหลืองสีแดงของเมืองนี้ ยกออกมาจากน่าขื่อเรือนละอันเป็นพน ใช้ของเยอรมันสักสองแห่งฤาสามแห่งเท่านั้น ดอกไม้นั้นผูกเป็นริ้วข้างเป็นพู่เพื่องข้าง ใช้ใบโอ๊กใบสนเป็นพน นานๆ จึงหยอดดอกไม้ดอกหนึ่งยางแห่งจึงได้ตั้งเครื่องบูชาที่น่าบ้าน ติดรูปพระเยซูรูปมารีบ้างก็มีข้างๆ เรือนตัดกิ่งไม้มาพิงๆ ไว้ฤาเสียบไว้ริมถนนตลอด บางตอนบนท้องถนนโรยใบไม้เต็มไปทั้งนั้น คนแต่งตัวอย่างดีๆ ขึ้น แต่ไม่ปรากฏชัดเจนเหมือนอย่างเด็ก เด็กนั้นแต่งผูกผ้าผูกคอสรวมเชิดแลเสื้อชั้นนอกเรียบร้อยไม่คะมุกคะมอมเห็นถนัด การตกแต่งทั้งปวงนี้เกี่ยวแก่เรื่องสาสนาที่แห่กันเมื่อเช้านี้ ยิ่งน่าวัดยิ่งโปรยใบไม้หนาขึ้น

ออกจากตำบลเคอนสแยกไปตามหนทางในท้องทุ่งเป็นไร่นา เมื่อจวนจะถึงรัสตัตต์ เห็นทหารเดินในถนนชุม เพราะที่รัสตัตต์เป็นที่มีทหารอยู่ประจำ ด้วยเป็นเมืองเก่ามีป้อม บ้านเรือนก็มาก เป็นที่มีงานนักขัตฤกษ์เหมือนกัน กลับจากนั้นมายนเขาอีกหน่อยหนึ่งก็ถึงยาเดนยาเดน หยุดพักแลกินน้ำชาเขียนหนังสือต่อไปใหม่ จนเวลาบ่าย ๕ โมง จึงได้ออกเดินไปซื้อโปสต์การ์ดที่ร้านใกล้เรือนนี้ แล้วเดินต่อไปดูร้านขาย

รูปภาพ ซื้อรูปสองแผ่น แล้วไปเดินในสวนไปจนสุดสวน แล้วเดินวนกลับมาอีกข้างหนึ่ง เขาวางแปลนสวนสนุกจริง ๆ เมื่อวนกลับมาอีกทางหนึ่งแล้วจึงได้ไปที่เรสเตอรองค์ ซึ่งอยู่ข้างคอนเวอเซซองเฮาส์ เป่นที่คนประชุมไปพูดจาเล่นหัวอะไรกันที่นั่น ความคิดที่เกิดคอนเวอเซซองเฮาส์นี้มีมาเก่าแล้ว แต่มาเพิ่มเติมให้ใหญ่โตขึ้นเมื่อเลิกบ่อนเย็นตกลงชวนกันว่า ควรจะกินไส้กรอก จึงได้กินไส้กรอกกับสลัดมัน แล้วลงมาเที่ยวร้านที่ทำไว้สองแถวใกล้คอนเวอเซซองเฮาส์นั่น ร้านนี้ได้เคยเที่ยวแต่คราวก่อนแล้ว ยายชาวร้านยังจำได้ มีช่างตัดรูปด้วยกระจายอยู่ที่นั่น ชายอรุพงษ์อยากให้ตัดเต็มที่ เข้าไปที่หนึ่งแล้วคนแน่นไม่สำเร็จ อีกครั้งหนึ่งก็กำลังถ่ายรูปกันทั้งมืด ๆ รออยู่หน่อยหนึ่งจึงได้ตัด มันตัดไวจริง ๆ ที่เดียวสองรูป เพราะซ้อนกระดายสองชั้น ค่าจ้างรูปละแฟรงก์ แล้วไปซื้อของ ตาขายของคิวโรซิตีคนหนึ่งแกช่างพูดจริง ๆ หยิบของมาแต่ละสิ่ง ๆ ได้ขำทุกที ขายได้มากกว่าเพื่อน ได้เดินดูแต่ร้านแถวใน มีทั้งเครื่องเพ็ชรพลอยและเครื่องเงินเครื่องของโยราณลูกไม้และอะไรต่าง ๆ แต่วันนี้เป่นวันนักขัตฤกษ์ เขาห้ามไม่ให้ขายของก่อนทุ่มหนึ่ง พวกตาขายของเพ็ชรพลอยเขียดของออกไม่ทัน หยิบมือออกสั่น ข้างเราก็อยากจะรีบกลับจะได้ทันกินเข้าสองทุ่ม ตกลงนัดว่าพรุ่งนี้เวลา ๕ โมงเช้าให้เลือกของมาให้ดูที่ ๆ อยู่ กลับมาก่อน ๒ ทุ่มพอแคคลบ ทนี่แคคลบลงก็หนาว ยามหนึ่งจึงจะมืด จนสี่ทุ่มห้าทุ่มก็หนาวขึ้นทุกที สองยามอยู่แต่เพียงเสื้อนอกจะสั่นทีเดียว หมอสั่งให้ไปเดินแต่เช้า ถึงไม่อาบน้ำก็ต้องให้

ไปเดิน วันนี้เป็นวันที่จะปิดหนังสือจึงได้เร่งขยไว้เพียงเท่านี้ ยังจะอยู่ที่นี่หลายวัน บางทีจะถึงเรื่องข้างในไม่มีอะไรจะเล่า ถ้าจีคนักก็จะย่นไปน้อยลง แต่คงยังได้อีกหลายวันกว่าจะสิ้นเรื่องราว เพราะจะมีที่เที่ยวแห่งอื่น ๆ ต่อไปอีก

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

ป. ล. ลืมบอกเหตุว่า ทำไมที่นี่จึงเรียกว่ายาเดนซ้ำสองหน เพราะตำบลยาเดนมีที่อื่นอีกหลายแห่ง ในเมืองสวิตเซอแลนด์ หนทางที่ผ่านมานี้เองก็เรียกว่ายาเดน ในเมืองออสเตรียก็มียาเดน จึงเรียกเสียว่ายาเดนยาเดน เพราะเมืองเหล่านั้นก็เป่นที่อาบน้ำเหมือนกัน แต่ไม่เก่งเหมือนที่นี่ เมืองหลวงของยาเดนนี้เรียกว่าคาลสรูห์ แต่ถ้าเรียกภาษาฝรั่งเศสเรียกแกรนด์ดุกเคออฟยาเดน

จ. ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๐

คืนที่ ๖๖

เมืองบาเดนบาเดน

วันศุกรที่ ๓๑ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ช่างไม่อยากจะตั้งต้นเขียนหนังสือวันนี้เสียจริง ๆ ฤกษ์ไม่ดี ทั้งไม่ควรจะให้คายเดือน ไม่ทันคิด ไปจบลงเสียเมื่อวานนี้ ถ้าจบวันนี้ก็จะสิ้นเรื่องลงหมดเดือน แต่มันค้างอยู่แล้วก็ต้องเขียน จะหนีไปไหนไม่ได้

ต้องตื่นแต่เช้าตามที่หมอกำหนด เวลาสองโมงออกไปเดินจนตลอดสวนทั้งไปทั้งมา แล้วจึงได้ไปกินน้ำที่ศาลากินน้ำอย่างวันก่อน เรื่องกินน้ำนี่พอมีความเลื่อมใสมาก เห็นดีกว่าน้ำแร่ที่เคยกินมาแต่ก่อน ๆ ยางทีมันจะแอ็กต์ดีได้ด้วยเดินมากอีกอย่างหนึ่ง มีคนไปกินกันเปนกองตักไม่ได้หยุด วันนี้กินถ้วยเดียว เพราะเหตุที่ไม่ได้อายน้ำ ออกจากที่กินน้ำเดินไปที่อินฮะเลชั่น คือเปนโรงสำหรับสูดอายน้ำฤาเข้ากระโจม แต่ข้อที่นี่พอเพลียเต็มที เดินไม่ไหวต้องเรียกรถมาขี่นไป เพราะระยะทางมันไกล ผ่านน่าโรงอายน้ำของคนจนซึ่งรัฐบาลสร้างให้เปนทาน ใครจะมาอายก็มาได้ไม่ต้องเสียเงิน เปนตึกหลังใหญ่ยาวเหมือนกัน โรงที่เข้ากระโจมนี้อยู่เคียงกันแต่ย่อมกว่า ในโรงนั้นเปนห้องเห็นจะสักสิบเอ็ดห้อง ห้องข้างน่าเปนที่สำหรับสูด

โรงอาบน้ำที่เมืองบาเดนบาเดน

อายน้ำทั้งห้อง ที่พ่อไปเข้าวันนี้ พอไปถึงมีผู้หญิงมาแต่งตัวให้ เอาเสื้อผ้าคิยาวกรอมลงไปจนถึงตีนมาสรวมให้ มีลูกกระดุมแถวข้างน่าจนตลอด ในห้องนั้นมีโต๊ะเก้าอี้ตั้งรายรอยผนังห้อง เป่นเก้าอี้หวายโต๊ะหวายทาสี ที่เพดานมีท่อเหล็กใหญ่ประมาณสักสองกำยื่นออกมาแล้วมีท่อขวางเป่นคอนนก ปลายคอนนกนั้นมีเป่นกระทะสองใบคว่ำเข้าหากัน ต่อจากกระทะนั้นมีท่อเหล็ก ล่ามเข้าไปหาท่อทองเหลืองกลาง น้ำนั้นต้มมาจากอื่น เป่นสตีมเดินมาตามท่อ ควันออกจากช่องซึ่งเจาะไว้ตามท่อเล็ก แต่น้ำนั้นตกลงไปตามท่อทองเหลืองที่รัยอยู่ข้างล่าง ไม่หยดเปรอะเยื้อนในห้อง มีควันก็ไม่มากนัก อ่อนกว่าเข้ากระโจมเป่นหนักหนา เหื่อไม่ออก กลิ่นของน้ำต้มนั้นเหมือนอย่างกลิ่นไม้สน คือฉุน ๆ มีกลิ่นการบูรนิด ๆ แต่นั่งแหละเต็มที่เหลือใจที่ต้องนิ่งอยู่เป่นชั่วโมงหนึ่งไม่มีอะไรจะทำ ถ้าให้สูบยุหรี่เสียก็จะไม่สู้กระไร นี่ยุหรี่ก็ไม่ให้สูบ หาหนังสืออ่านก็ไม่มี มีแต่หนังสือเยอรมันอ่านไม่ออก หาภาษาอังกฤษไปได้ โนเวลขาด ๆ อะไรมาต่อกันไม่ติด แต่ก็ต้องขืนใจอ่าน เรื่องราวนั้นนางอะไรก็ไม่รู้เดินลงจากเขา ยุกย่าเจอกวางเข้า กวางกระโดดหนีนางนั้น นางนั้นก็กลัวกวาง มันช่างย่นดีอยู่นิดหนึ่ง ว่าสัตว์ต่างเพศต่างกลัวกัน เพราะมันทำร้ายกัน มนุษย์ก็ทำร้ายกันเหมือนกันกับสัตว์ดิรัจฉาน เว้นแต่เมื่อฆ่าตายแล้วไม่กินกัน ดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานนิดหนึ่ง แต่มีที่เสียอีกอย่างหนึ่ง คือสัตว์ดิรัจฉานอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ฆ่าตัวตาย มีแต่มนุษย์เท่านั้นที่ฆ่าตัวตาย อ่านได้เท่านี้แล้วเรื่องมันก็หลุดไปตอนอื่น เพราะน่ากระดาษ

มันขาดหายเสียหลาย ๆ ใบ เช่นเรื่องโนเวลไม่ขบขันอะไร เยื่อเหลือเยื่อที่นั่งอยู่ในห้องนั้น ไม่เห็นจะมีคุณมีค่าอะไร พอแล้วเสร็จร้องสั่นเคราะห์ได้ เข้าไปดูที่ห้องกลาง ๆ เขามีเป็นไส้ไก่ลงมาตั้งเรียงเป็นแถว มีคนเข้าไปอ้าปากรับควันอายน้ำก็มี ให้ควันเข้าทางหมูกก็มี ตาหมอแกอยากเอาไปที่นั่น แต่ว่าคนมากจึงเอาไปรมเป่าล่า แลทั้งเป็นวันแรกที่จะให้ค่อยเป็นค่อยไปด้วย กลับมาอยู่ที่พักจนถึง ๕ โมง ไปถ่ายรูปตามที่ได้นัดเขาไว้ ตาช่างถ่ายรูปแก่คนนี้ได้เคยถ่ายแต่ครั้งก่อน เคยถ่ายรูปเอมเปอเรอวิลเลียม กิงเอดเวอด แลแกรนด์ดุกแกรนด์ดัชเชส แลผู้มียรรดาศักดิ์อื่น ๆ แต่ดูแกคนเดียวไม่มีผู้ช่วย มีแต่ผู้หญิงอีกสองคนสำหรับส่งกระจก ไม่คึกคักเหมือนมอนตะโบนี ที่มีเป็นสามสี่คน ถ่ายรูปแล้วกลับมาพอถึงเวลากินเข้า

เวลาย่ายขึ้นรถโมเตอคาร์จะไปคาลสรูห์เอาตาหมอไปด้วย ไปก็ไปทางรัสตัดซึ่งไปวานนี้ ต่อไปอีกก็เป็นท้องทุ่ง ถนนไปในกลางทุ่ง ผ่านบ้านสักสองตำบล ยังไม่ได้พูดเรื่องหนทางบ้านนอกนี้ วันนี้เรื่องน้อยเห็นจะพอลงได้ ตามถนนที่ไหน ๆ เหมาะเข้าคงมีรูปพระเยซูตรึงไม้กางเขน ตั้งอยู่ข้างถนนเฉย ๆ ก็มี อยู่ที่สามแยกสี่แยกก็มี เป็นเสาศิลารูปศิลาบ้าง รูปตกั่วทองแดงฤาปูนบ้าง ที่ขาวจั๊วะอยู่นั้นอย่างหนึ่ง ที่ดำมอลอมอแกอยู่นั้นอย่างหนึ่ง คงจะทาผมดำขลับนุ่งผ้าแดงฤาผ้าทองใครมีศรัทธาก็สร้างขึ้น พาหนะที่ใช้อยู่ตามแถบนี้ใช้เกวียนกันสอยปากแยะแต่เตี้ย บรรทุกไม่ว่าอะไร ตั้งแต่ศิลาลงไปจนหญ้า แต่ประหลาดที่ใช้จะเรียกว่าแอกฤาว่าคานก็ตาม เอาไว้ที่ตรงคานรถ แต่มีข้างเดียว

รูปทรงถ่ายป่าดำ ในแขวงเมืองบาเด็นบาเด็น

จะเทียมม้าฤาเทียมโคก็เทียมเข้าไปทั้งข้างเดียวเช่นนั้น ข้างหนึ่งมีแต่สายทาม อีกอย่างหนึ่งยางรถยางเกวียนก็มีแอกอยู่ตรงกลาง แต่ก็เทียมตัวเดียว ให้มันคอนกันอยู่ข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งปล่อยเฉย ๆ

บ้านเรือนราษฎรสามัญที่ใช้กันอยู่ คล้าย ๆ กับโฮสถ์บ้านนอกเมืองเรา หลังคากรวดสูงขึ้นลมปั้นมีผนังอยู่ชั้นเดียวเหมือนโฮสถ์เท่านั้น คราวนอกชั้นหนึ่งขึ้นไปอยู่บนขื่อ เจาะน่าต่างทางขื่อก็เหมือนวัดอีกนั่นแหละ คราวนั้นยังมีขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเป็นน่าต่างเตี้ยวอยู่ปลายขื่อ จะเสียยองเที่ยวเขียวเหลืองอะไรก็ยื่นออกมาจากน่าต่างนั้น มักจะปลูกขวางถนน มีระยะห่างกันประมาณสักเจ็ดวาแปดวา แล้วก็นับรั้วที่มุมเรือนต่อมุมเรือนถึงกัน นี่เป็นบ้านอย่างสามัญโคยู่มาก

ในการเดินทางรถไฟไม่ได้ ใช้รั้วไม้ถ่วงลูกตุ้มเช่นอิตาลี ไม่มียายแหม่มออกมาเย้าแหย คนรักษาทางอยู่ในโรง เครื่องที่ยึดนั้นเป็นเหล็กมีตาข่าย จะชักขึ้นโรยลงทำการในโรงสำเร็จ

การทำไร่นา เห็นผู้หญิงทำมากกว่าผู้ชาย ตั้งแต่พันดินเป็นต้นไป ไม่ใคร่เห็นผู้ชายทำอะไรเลย มีแต่ผู้หญิงเอาผ้าขาวคลุมหัวแล้วทำอะไร ๆ ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง

ทางที่ไปวันนี้ไปเจอะกำลังเขาทำทางกั้นเสียไม่ยอมให้เดิน ที่จริงก็เพราะมีทางอื่นที่ควรจะไปได้ แต่เมื่อถามชาวบ้านมันชี้ให้ออกไปทางกลางนาก็ออกไปจนเหลือแต่ทางเกวียน ไม่ได้ทำอะไรเลย แล่นไปบนดินเฉย ๆ มันก็ไปได้ เพราะดินมันแข็ง ถ้าเป็นบ้านเราก็ไปไม่รอด เดี๋ยวนี้ร้ายที่ทางนั้นยกเป็นคันขึ้นมาในที่บางแห่ง ถ้าตกลงไปละก็ตัน

กันเกือบตายกว่าจะขึ้น เพราะมันเกือบจะเล็กกว่าล้อรถ พยุงตัวไปเกือบจะหมดทางไม่มี จะกลับก็ไม่ได้ ตกลงต้องลงช่วยกันอุ้มรถกว่าจะเอาออกได้แสนประดักประเดิด คราวนี้มีตาแก่โคตเข้ามาขอทางให้ไปที่ชายป่า ไปตามทางอ้ายพรรค์เดียวกันนั้นจนขวนถึงป่า แลเห็นโพรงไม้แต่พอหมาลอดได้ คราวนี้รถอาลวาดใหญ่ จะทำอย่างไรเอาออกก็ไม่ได้ แล่นขึ้นไปอยู่บนนา ปล้ำกันอยู่เป็นช้านานออกมาได้ยังกลับรถไม่ได้ ต้องวิ่งถอยหน้าถอยหลังประดักประเดิดเหลือเล่าไปตั้งแต่ย่ายโมง ๑ ย่าย ๓ โมงจึงได้กลับออกจากท้องนาได้ ต้องแล่นกลับมาเท่าหนึ่งเท่าใดจึงถึงทางที่จะมาทางอื่นย่าย ๔ โมง ถ้าจะขึ้นไปให้ได้จะถึงย่าย ๕ โมงซ้ำกลับไม่ได้ จะต้องกลับด้วยรถไฟ เห็นโคมลอยเต็มที่ แดดก็ร้อนจัด ทั้งพ่อหิวเต็มที่ ด้วยกินเข้ากลางวันไม่ได้ไม่อร่อยเลยทั้งหมด เช้าก็ไม่ได้กินอะไร จมูกก็หายใจไม่ใคร่จะออก ปวดหัวข้างหนึ่ง ริยกลับมาก็ไม่ใคร่จะถึง เป็น ๕ โมงเศษจึงได้ถึงให้รถล่วงน่ามาแล้ว จะได้ให้หาอะไรไว้ให้กินก็เปล่า ไม่สำเร็จเลย ต้องอาบน้ำ ได้อะไรมากินก็ไม่อร่อยกินไม่เข้า สิ้นเรี่ยวสิ้นแรงเลย นอนแช่ยอยู่กับที่จนถึงเวลากินเข้า ต้องให้หุงเข้ากิน ทั้งนั้นทั้งนี้เพราะเหตุเป็นวันที่ ๓๑ พฤษภาคมอันเป็นวันที่สำหรับนางนอง[๑] ต่าง ๆ ซ้ำได้ข่าวรายามุดาเมืองไทรตายมีความเสียดายเป็นอันมาก คิดที่ได้หนังสือเมล์วันที่ ๒๒ แล ๒๗

---

๑ นางนอง เป็นคำแผลง หมายความว่าเหตุอันตรายโดยมิได้คาด

คืนที่ ๖๗

วันเสาร์ที่ ๑ มิถุนายน

เช้าวันนี้ฝนตกแต่ไม่รู้สึก ต่อเดินออกไปได้ครึ่งทางฝนโปรยลงมาอีก จึงได้เรียกรถมาขึ้นไปที่ที่กินน้ำ เดินจงกรมแล้วเข้าไป วันนี้กรมสมมตไปด้วยอีกคนหนึ่ง กินน้ำแล้วเดินจงกรมอีกสองเที่ยวจึงได้ไปที่อาบน้ำ เข้าอาบน้ำในห้องเดิม กรมสมมตอาบห้องหนึ่ง วันนี้ขนเวลาเย็นให้อยู่ในน้ำ ๑๕ มินิต เพราะกลัวว่าเย็นวันแรกจะอ่อนอกอ่อนใจจึงลดไว้แต่น้อยก่อน ที่จริงไม่เห็นมันเป็นอะไร ต้องตื่นเช้าพอตกค่ำลงก็ง่วงนอน เดินจนเมื่อยเกือบขาหลุด ว่าที่จริงอ้ายการห่อเมื่อเวลาขึ้นจากน้ำนั้น ถ้าเป็นคนขี้กลัวถือลางอยู่แล้วออกจะน่ากลัว ที่ว่าน่ากลัวมากนั้นคือหมวกสรวมหัว รูปมันช่างเหมือนหมวกศพจริง ๆ คลุมลงไปมากเหลือไว้แต่ในยตา เวลาที่จะห่อนั้นก็ทำราวกับห่อศพให้นอนหงายซ้อ เอามือกอดท้องแล้วตลบผ้าขึ้นมาซ้อนกันพอตึงตัวแล้วรีด ๆ ลงไปปลายตีน ยกตีนขึ้นตวัดชายเข้ามาใต้ขา ถ้ากรมศรี[๒] ถูกห่อเช่นนี้คงร้อง "อ้ายทำอะไรเช่นนั้น" จริง ๆ แล้วเกณฑ์ให้นอนนิ่งหลับตาอยู่เป็นครึ่งชั่วโมง จะเรียกว่ากระไรยิ่งกว่าว่าคล้ายเกณฑ์ให้ลองเป็นศพนั้นไม่ได้

ออกจากที่อาบน้ำนี้แล้วไปที่อินฮะเลชั่น วันนี้เปลี่ยนห้องใหม่เข้าไปที่ห้องไส้ไก่ เป็นการใหญ่มาก มีแผ่นเหล็กกันสองข้าง มีท่อต่อปลายยางอินเดียรับเบอ แล้วมีแก้วเป็นรูปคล้ายกับถ้วยล้างตา เอา

---

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ

ปากเข้าไปรอที่นั่นให้ควันเข้าในปาก แล้วให้ออกทางจมูก ต้องชัก แล้วชักเล่าเหนอยจะตาย คราวนี้เปนพอกันที เปลี่ยนเครื่องสำหรับให้เข้าในจมูก เปนยางให้ควันออกทางปาก พ่อทำไม่ออกทั้งสองอย่าง ถูกหมอกรีวว่าทำไม่เปน ที่แท้จมูกมันออกดันๆ ควันก็ออกไม่ได้ ในเวลาจะรมนั้นต้องเปนการใหญ่ มีอกเต่าทำด้วยผ้าน้ำมันรองเสียชั้นหนึ่ง แล้วจึงมีอกเต่าผ้าชั้นนอก ยังไม่รู้สึกสมประดีว่ามันเปนอย่างไร เฉยๆ ไม่เกิดความศรัทธา แต่หมอแกว่านานไปจะเกิดศรัทธาก็นิ่งดูไปที กลับมาเวลา ๕ โมง ที่จริงถ้าจะรอไปอีกไม่กินเข้าก็ได้ เพราะน้ำเต็มอยู่ในท้อง แต่เขาจัดไว้ให้กินเพราะเช็คเมื่อวานนี้ ก็กินที่ห้องชั้นบน จนเวลาเที่ยงก็แล้วเสร็จ

เห็นว่าว่างเปล่าท่าทางดีอยู่ เดิมกะว่าจะไปเที่ยวจะค้าง แต่เห็นอาหารมันกระจุกกระจิก แลเหนอยเมื่อวานนี้ จึงได้เลิกเสีย เพราะรู้ว่าอาหารไม่ดี ได้ไปกับบริพัตรแลภูกสามคนเท่านั้น อรุพงษ์หวยเดินไปทางในสวน แล้วแวะดูร้านที่ถนนน่าสวนระไป มันเงียบไม่มีผู้มีคนเช่นเวลาเขากินเข้า ไปเข้าร้านบรรเทิงทัศนาคาร[๓] ที่ขายของเก่าต่าง ๆ ซื้อถ้วยเข้าคอเล็กชั้นแลซื้อกล่องโบราณเครื่องแกะงามดีๆ โอ้เอ้อยู่เสียเปนนาน จึงได้ไปที่ร้านน่าเรสเตอรองต์ ข้างคอนเวอเซชะนัลฮอล

ที่ร้านนี้พ่อยังไม่ได้เล่าให้ฟังว่ามันเปนอย่างไร ตามผู้ที่ไปด้วยกันทั้งหมดรู้สึกว่าเปนร้านวัดเขญจมยพิตร คือที่ลานเปนลานเตียนเฉยๆ

---

๓ ทรงเรียกนามตามร้านของพระเจ้าบวรวงศเธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ ที่ในกรุงเทพ ฯ นี้ ตั้งเปนที่ให้คนดู และเปนที่ขายของแปลก ๆ ผู้มือทำในประเทศนี้

ไม่ได้ปลูกหญ้า มีต้นไม้ปลูกเรียงกันเป็นสี่แถวพอใบประกันกัน ข้างแถวต้นไม้ทั้งสองข้างปลูกเป็นร้านก่ออิฐถือปูนแต่เตี้ย ๆ กว้างแคบเท่าประรำที่เป็นร้านวัดเยญจมขพิตร ถ้าเป็นร้านใหญ่ ๆ ก็เอาเสียทั้งสองน่าที่ร้านเล็ก ๆ แย่งออกคนละข้างเหมือนร้านที่วัด มีร้านเครื่องถ้วยอยู่หัวโต่งแล้วถึงร้านยุ่น ของเก่าของแก่ไม่ได้ดู ต่อไปก็เป็นร้านเครื่องผ้าเสื้อแลของกระจุกกระจิกต่าง ๆ ร้านที่สนุกมากนั้นคือร้านตา "เจี๊ยะจอ"[๔] เจ้าของร้านเป็นคนแก่หัวล้าน ช่างพูดเล่นตลกเสมอยายเมียก็พอได้สำรับกัน แกช่างหาของแปลก ๆ ต่าง ๆ มาขายไม่ได้หยุดปากหยุดมือเลย ประเดี๋ยวหยิบสิ่งนั้นออกมาประเดี๋ยวหยิบสิ่งนี้ออกมา ต่อติดกันอยู่เสมอ แต่คงจะเอาอะไรเลว ๆ ที่เราไม่อยากดูมาขัดคังหวะพอให้เราเบื่อเสียทีหนึ่ง คราวนี้พอยื่นออกมาละก็ว่าจะเบ้ดไก้คุยทำหน้าทำตาหลอกให้เราตกหลุมเซอะไปอย่างใดอย่างหนึ่งทุกคราว แล้วจึงจะบอกความจริง ๆ เช่นกับเห็นพ่อถือยุหรีครึ่งตัวอยู่ ทำคะวาคะวาดไปหยิบกลักขีดไฟขึ้นมาตัวสั่นส่งให้ ชักออกมากลายเป็นหนูกระโดดขึ้นมาเกาะกลักขีดไฟ ทำหน้าตาตื่นตกใจว่าผิดไป ฉวยเอามาให้ใหม่อีกกลักหนึ่ง คราวนี้ขีดก็ติดแต่ไม่ลุกเป็นอันขาด นกว่าขีดไฟเสีย ขีดเป็นสองอันสามอันแกก็หัวเราะเยาะ เลยขอโทษขอโพยว่าขีดไฟไม่ดี จึงได้ส่งขีดไฟจริง ๆ มาให้ คราวนี้เอายุหรีมาแจก วันก่อนถูกแกแจกยุหรีตกั๊วเอาทีหนึ่งแล้ว วันนี้นกว่าแกจะหลอกให้เจี๊ยะจออะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง แกก็ยืนยันว่ายุหรีเวียนนาแกเอามา อ่อนไม่ฉุนดี

---

๔ เจี๊ยะจอ เป็นคำข่าว่ากินสุนัข กรมหลวงประจักษ์ ฯ จำมาจากมณฑลอุดร ทรงเรียกตาคนนั้นเพราะหน้าตาแกเหมือนตุ๊กตากลที่เขาทำให้อ้าปากกินสุนัข

เกี่ยงให้ตีกลองประชุมสูบเกือบตาย หมายว่ามันจะพูพาย่งย่งอย่างใด ก็ขุหรือธรรมดาเรานี่เอง ชายอุรพงษ์แลชอบจริง ๆ ตานี่ขายอะไรเห็นควรซื้อทุกสิ่ง ถัดตาแก่ไปหน่อยหนึ่งเปนร้านเครื่องเพ็ชรของมันเก่ง ๆ มันเปนห้างใหญ่อยู่แฟรงก์ฟอต ถัดขึ้นไปอีกร้านหนึ่งขายขุหรีมุหรีต ๆ มีเครื่องขุหรีทขัน ติดไว้กับฝา เอาขุหรีจ่อเข้าไปตัดได้เอง เราไม่ต้องทำอะไร นี่เปนหมดแถบข้างซ้าย แถบข้างขวาหัวโต่งใกล้เรสเตอรองต์เปนร้านขายลูกไม้ผ้าโปร่ง ยายตลับเจ้าของร้านช่างพูด ออยายด้วยเรื่องเล็ดพึงเสียออกเพลิน แกมีดี ๆ จริง ๆ ซ้ำมีของโบราณซึ่งขายไม่ได้อยู่ในนั้นด้วย จะซื้อกเข็ดฟัน เลยพาลซื้อแต่ผ้าสำหรับคลุมหน้า ร้านแถวด้านข้างริมต้นไม้นอกจากของเก๋แลของกระจุกกระจิก มีร้านหมวก ปลายที่สุดเปนร้านเครื่องเพ็ชรอีกร้านหนึ่ง ประมูลกันกับร้านข้างซ้ายอยู่เสมอ ถ้าเข้าร้านนี้ ร้านโน้นคงตามมายืนอิจฉา ถ้าเข้าร้านโน้นร้านนี้ก็ตามมายืนอิจฉาอยู่เหมือนกัน ด้านนอกขายของยุยุยามีเครื่องงาเปนค่อยยังชั่ว พ่อไปยืนให้ช่างกระดายตัดรูป มันตัดเร็วจริง ๆ ถ้าเข้าไปงานวัดเบญจมบพิตรคงจะรวย แกตัดทีหนึ่งได้ถึงสามรูปวน ๆ เวียน ๆ อยู่เหล่านั้นจนย่าย มันสยายที่จะต้องการอะไรไปที่เรสเตอรองต์ได้ทั้งสิ้น เดินนิดเดียวถึง กินตับห่านแลไส้กรอกที่ทำสด ๆ เดี๋ยวนั้นทั้งสองอย่าง แล้วให้ไปซื้อตัวจะเข้าไปดูในคอนเวอเซชะนัลซอล แมเนเยอเจ้าของโรงนั้นไม่เอาเงิน ยอมให้เข้าเปล่าซ้ำต้อนรับออกหรู ด้านข้างน่าเปนห้องใหญ่ยาวกว้างขวางมาก มีแท่นแลตั่งเก้าอี้มาก เห็นจะเปนที่ร้องเพลง ถัดเข้าไปข้างในอีกห้องหนึ่งเปน

แกละรี โชรูปภาพเขียนแลภาพหล่อ ได้ซื้อรูปภาพเขียนสองแผ่น ตีกตาสามตัว ตาแมเนเยอนั้นให้รูปเมืองยาเดนยาเดนอย่างเก่าแผ่นหนึ่ง ออกจากห้องนั้นเข้าไปห้องตอนข้างทำใหม่ มีห้องเต้นรำสองห้องใหญ่ มีห้องซัปเปอห้องหนึ่ง ห้องนี้แต่งงามมาก เพดานแลผนังเขียนรูปภาพ ประกอบด้วยกระจกเงาแลกรอบทอง เปนทองอร่ามไปทั้งห้อง มีระย้าไฟฟ้าใหญ่ ๆ แขวนทุกห้อง แตรอยู่ข้างนอกแต่เปิดช่องให้เข้าที่ด้านหุ้มกลอง ดูเสร็จแล้วกลับขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยวเล่นตัง ๆ ตามเมือง แวะซื้อรูปภาพอิกสี่แผ่น แล้วกลับมานั่งเล่นกลางแจ้งแลเขียนหนังสือจนมืดฝนจึงได้กลับขึ้นบนเรือน วันนี้ชายศิริวงษ์[๕] มาเมื่อเวลากินเข้าแล้ว วิลลานี้เรียกว่าวิลลาสตูรดซา ภาษารัสเซียน แต่จะหาคนเขียนชื่อไม่ได้อยู่หลายวันพึ่งสำเร็จในวันนี้ ตกค่ำลงให้ง่วงงุมงำ ของที่ไปซื้อเขาส่งมาจะแกะดูให้ทั่วก็ไม่สำเร็จ อ้ายการต้นเช้ามันก็ดี ดูเหมือนว่าจะมีเวลามาก แต่ความจริงมันไม่เปนเช่นนั้น แสงสว่างมีอยู่มันก็พาเที่ยว เวลาทำงานกลับน้อยไปกว่านอนดึก อะไรต่ออะไรค้างเปนเบื้อไป ได้รับโทรเลขกรมดำรง ตามที่กะไว้ว่าจะได้รับก่อนโทรเลขอื่น ๆ ในวันนี้ เปนคำให้พรวันที่ ๑ เดือนยูนตามเคย สิ้นเคราะห์ไปที เคยเข็ดมาหนักกว่าหนักแล้ว[๖]

---

๕ พระเจ้าวรวงศเธอ พระองค์เจ้าศิริวงศวัฒนเดช ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศวรเดช

๖ วันที่ ๓๑ พฤษภาคมเคยเกิดเหตุร้ายได้ทรงประสบวิปโยคทุกข์มาหลายครั้งหลายหน วันที่ ๑ มิถุนายนนับว่าเปนวันสิ้นพระเคราะห์

คืนที่ ๖๘

วันอาทิตย์ที่ ๒ มิถุนายน

วันนี้ฝนตกเรื่อยมาแต่เช้า ตกลงเปนต้องไปรถ ไปกินน้ำแล้วไปเข้าห้องรมควันอย่างวันแรก แปลกแต่ควันมากขึ้นกว่าแต่ก่อนเวลานั้นเท่ากัน กลับมากินเช้าเนื่องก้อนหนึ่ง แล้วดูของที่พวกชาวร้านเอามาขายตามกำหนด มิสเตอชูแมนที่เคยเข้าไปถ่ายรูปในกรุงเทพฯ นานมาแล้วฯ มาหาแต่วานนี้ต้องการจะถ่ายรูป นัดให้มาวันนี้ แต่ฝนมันช่างตกไม่หยุด ตกเหมือนยางกอก แต่ตาชูแมนก็สาหัส เอากล้องไปตั้งไว้กลางฝน เอาผ้าน้ำมันคลุมจะถ่ายให้ได้ ตัวก็ยืนตากฝนกระทำทุกรกิริยาอยู่เช่นนั้นจนสงสาร จะออกไปให้ถ่ายฤๅก็เยี่ยกจริง ๆ จนต้องไปขอให้แกหลบเสียสักทีหนึ่งก่อน ต่อเที่ยงฝนจึงได้ขาดเม็ดออกไปให้ถ่ายปลิมกระไรเลย ช่างเขียนของจรูญมาดูที่สำหรับจะเขียนรูป จะแต่งอรรมคาออกไม่สู้เต็มใจ เขาอยากเขียนเต็มยศ แต่ครั้นนึกไปก็ชอบกลดี แต่งเปนอรรมคามันเปนรูปฝรั่ง ไม่เหมือนอยู่บ้าน จึงตกลงยอมจะใส่เสื้อทหารมหาดเล็กเช่นเคยเห็นอยู่ในยางกอกโดยมาก

เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ปรินซซาลส์ เมืองแซกซ์ไวมาร์ซึ่งอยู่ไฮเดลแบคเปนคนชอบกันกับรังสิตมาหา .อายุเห็นจะประมาณ ๕๐ เศษ เปนทหารม้าแต่งตัวครึ่งยศดิดตรา เขามาด้วยรถโมเตอคาร์ เห็นจะเปนรถมีแรงมากมาเร็วเต็มที ว่าสองชั่วโมงถึง ได้อยู่กินเข้ากลางวัน แล้วชวนให้ไปกินเข้าเย็นที่ไฮเดลแบคในวันที่ ๕ ดูอัชฌาไศรยเปนคนกว้างขวางที่จะเปนนักเลงอยู่ กลับไปเวลาจวนบ่าย ๓ โมง

กลับขึ้นมานั่งทำงานอยู่จนเย็น เพราะฝนตกแลเปนวันอาทิตย์ไม่มีที่ไปแห่งใด ตาธอฟมาแชลมา แต่ก็ไม่มีว่าอาการอะไร คร่าว

ต่าง ๆ มีวิตกวิจารณ์วิจิกิจฉาอุทัจจเป่นเบื้องน่า ทิเขาจะมอบให้แกเป่นธุระสำหรับมาฟังข่าวเย่ยมเย่ยน หนักอะไรหมื่นอย่าง แต่ก็ไม่มีอะไรเวลาเย็นฝนหาย อยู่ในเรือนอัดใจเต็มทีต้องออกไปเที่ยว พอเดินลงไปฝนก็ตกอีก ต้องเลยเรียกรถมาไปกับบริพัตร อุรุพงษ์ ศิริวงษ์ แวะที่ร้านกา "เอี่ยะจอ" ซึ่งเป่นที่ว่ายี่ห ยี่ห่แต่ประตูไว้ ตาเจ้าของออกมาพยักพเยิดให้เข้าไปในร้าน แปลว่าพวกนั้นขโมยขายของอยู่เสมอ ยี่หแต่กระจกน่าร้านเท่านั้น เพราะเขาห้ามไม่ให้ขายในวันอาทิตย์ กลัวชาวร้านจะไม่ไปวัด คนที่มาซื้อของก็จะไม่ไปวัด แต่ที่แท้ถึงห้ามเช่นนั้นมันก็พากันไปเที่ยว ไม่มีใครไปวัดได้เหมือนกัน วัดในเมืองฝรั่งถ้าคนไปพร้อมกันหมดไม่มีเว้นเลย วัดจะพอคนเป่นเมือง ๆ ลางเมืองจะไม่พอเลย การที่ไปวันนี้ก็เพราะอุรุพงษ์ชอบตาแก่เหลือเกิน ตาแก่แกก็ชอบ ตกลงขอให้ถุงเงินที่ยี่หเป่นกลเม็ดอันหนึ่ง แล้วไปนั่งกินไส้กรอกที่เรสเตอรองต์คอนเวอเซชะนัลฮอลจนค่ำจึงได้กลับ คำที่เรียกว่าค่ำนั้นอย่าได้หลงไปว่ามืด ยังสว่างดีบริบูรณ์ ยามหนึ่งจึงได้โพล้เพล้ กินเข้ามันเป่นกินเข้าเย็นกันแท้ ๆ ไม่ใช่กินกลางคืน ได้ลองนับดอกกำมหยี่ที่เขาเอามาแต่งในโต๊ะกินเข้าวันนี้ มีถึง ๑๓ อย่าง น่ารักจริง ๆ ออกจะลงเป่นตามเคยไม่มีอะไรจะจด อยู่กันจนเลยเป่นบ้านไปเสียแล้ว จะเดินไปไหนมาไหนคนเดียวก็ได้ ไม่หลงเป่นอันขาด

วันนี้เป่นวันยี่หนังสือ มีความเสียใจที่เรืองราวช่างน้อยจริง แต่หมดเท่านั้น จะเขียนมากไปก็จะเพ้อ

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๑

คืนที่ ๖๕

เมืองบาเดนบาเดน

วันจันทร์ที่ ๓ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

รายงานวันนี้อยู่ข้างจะย่อหย่อน ออกจะหมด ๆ เรื่องเพราะไม่มีที่ไปข้างไหน ซ้ำอยู่อย่างแต่ก่อน มาอาบน้ำแลรมหมูกปาก วันนี้รมทั้งวัน กว่าจะกลับมาได้เกือบย่ายโมงหนึ่ง มากินเข้ากลางวันกับหม่อมชาติเดชอุดม[๑] แลนายผาด[๒] ซึ่งพึ่งมาถึง ได้สนทนากับหม่อมชาติแล้วอ่านหนังสือที่ได้รับกำลังค้างอยู่ เกิดไฟไหม้ขึ้นที่ริมเรือนที่อยู่ พากันลงไปดูที่ถนน

ไฟไหม้อย่างฝรั่งกร่อย ๆ เหมือนฝนอย่างฝรั่ง ไหม้พื้นชั้นต่ำซึ่งอยู่ในใต้ดิน มีลูกกรงเปนน่าต่างสูงจากทางคนเดินประมาณสักศอกคืบ ตึกที่ไฟไหม้นั้นเปนตึกอยู่หว่างทางสามแยก ลึกเข้าไปสักหน่อยหนึ่ง แต่คงยังอยู่ในตอนห้องที่ออกถนนสองข้าง เปนควันพลุ่ง ๆ ออกมาจากลูกกรงเหล็ก ดูมันเงียบ ๆ กร่อย ๆ ไม่ตึงตังเหมือนไฟไหม้ในเมืองเรา คนที่มาดูก็มาอ่อย ๆ ไม่ไหลพลั่ง โปลิศคอยกวาดให้ขึ้น

---

๑ นายพลตรี หม่อมชาติเดชอุดม ม ร ว. สท้าน สนิทวงศ์ ณกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนเจ้าพระยาวงศานุประพัทธ)

๒ นายร้อยเอก หลวงภูวนาถนฤบาล ผาด เทพหัสดิน ณกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาเทพหัสดิน)

ยืนอยู่ขนทางคนเดินที่ตรงกันข้าม ไม่ยอมให้เดินในท้องถนนเลย ในท้องถนนมีแต่กองคัยเพลิง ซึ่งไม่มีคนมากเท่าใด เอาสายสูบมาติดเข้ากับก๊อกที่มีอยู่กลางถนน น้ำขึ้นมาเองไม่ต้องสูบ มีคนสำหรับให้การประเคียวยอกให้เย็ดน้ำ ประเคียวยอกให้ยัดน้ำ เห็นจะเป่นเมื่อเวลาย้ายปลายสูบ ไม่เห็นมีใครตกใจ ร้านที่อยู่ใกล้ ๆ เป่นเครื่องกระดาษเครื่องผ้าติดกันกับห้องที่ไฟไหม้ก็ไม่ย้ายของ คนที่อยู่ชั้นที่ ๑ ขึ้นไปจนชั้นยอดยังออกมาเยี่ยมน่าต่างดู จนทนควันไม่ไหวจึงได้หลบ คนที่ย้ายที่มีแต่ชั้นที่เสมอพื้นดิน คัยมันช่างยากประดักประเดิดเสียจริง ๆ ไปดู ๆ จนเยื่อต้องกลับ คนอื่น ๆ ที่มาดูก็มักต่างคนต่างเยื่อเข้ากลับไป ที่มาใหม่ก็มายืนดูแทน เย็ดเสร็จคนดูสักสองร้อยเศษเท่านั้น แต่คัยกันเสียนานถึงสองสามชั่วโมงจึงได้เป่นอันสำเร็จ

จะเล่าไหลไปถึงเรื่องรถข้างที่นสักหน่อย รถที่มาคอยรับข้างนั้นคอยอยู่ริมถนน เรียงกันตามลำดับ เป่นประเพณีของเขา ถ้าใครไปเรียกรถ ๆ ที่อยู่ต้นแถวเป่นผู้จะได้รับข้างก่อน ใครมาจอดคอยใหม่ก็ต้องอยู่ข้างหลังต่อลงไป วันนี้เวลาพ่อไปดูไฟยืนอยู่น่าแถวรถข้าง ผเอินอ้ายรถหลังหนึ่งมา เห็นไฟไหม้ก็หยุดดูไม่ได้ไปเข้าแถว คนมาดูไฟมากขึ้นยืนบังหน้าไม่ใคร่จะเห็น พ่อก็เรียกรถหลังที่มาดูไฟนั้นให้ขยับมาอีกนิดหนึ่ง จะได้นั่งพักแลถ่ายรูปด้วย อ้ายคนขับรถเหลียวซ้ายแลขวาออกจะไม่มา ครั้นขึ้นเรียกเข้าต้องมา อ้ายเจ้าของรถต้นแถวหาว่าแย่ง มาเอ็ดกันใหญ่ รถข้างที่นมีหลายอย่าง อย่างหนึ่งนั้นรถแลนด์อ อีก

อย่างหนึ่งรถวิกตอเรีย อีกอย่างหนึ่งเปนรถมีชอติดอยู่ข้างหลังคา เปนอย่างเลวลงไป แต่ใช้ม้าคู่ทั้งนั้น มีรถโมเตอคาร์สำหรับโดยสานเดินอยู่ก็มาก ประหลาดที่ไม่มีรถรางเลยแต่สักสายเดียว จะเดินไปไหนมาไหนดูสดวกไม่มีอะไรกีดขวาง ตั้งแต่มาครั้งนี้มีเมืองเดียวซึ่งไม่มีรถราง ที่อื่นบางเมืองมีมากเกินต้องการ เช่นเมืองมิลันแล้วโทษถึงเดินไม่ได้ เกะกะยิ่งกว่ารถเจ๊กเสียอีก ไม่เทียวขวางหน้าคนก็จริงอยู่แล แต่ไปแผ่กีดถนน จะไปไหนไม่ได้สดวกเลย รถโมเต้อคาร์ รถม้าต้องไปจอดเปนแพคอยให้รถรางเลื่อน เมืองตูรินมีรถรางมากเหมือนกัน แต่เปนเมืองที่ควรมี เพราะถนนใหญ่ ๆ ยาวลิ่วตรง ๆ ไม่มีที่กีดขวางอันใดเลย เมืองอื่น ๆ ถนนเล็ก ๆ เท่าถนนเจริญกรุงบำรุงเมือง อย่างโตก็เท่าถนนวรจักร เอารถรางเข้าไปเดินเสียสองสาย ไปสายมาสายเลยอุดถนนหมด มาคราวก่อนรถรางยังไม่สู้มีเท่าไร คราวนี้เต็มไปด้วยรถราง จนกระทั่งเมืองในริเวียรา ที่ไม่ใหญ่โตเท่าใด ก็ต่างเมืองต่างมีรถรางทุกแห่ง เสียงดังอยู่เสมอ ที่เมืองนี้เงียบไม่มีอะไรโครมครามแปลกกว่าเมืองอื่น ๆ มาก

กลับมาทำงานต่อไปอีกจนกระทั่งบ่าย ๕ โมง ฝนตกพรำเพรื่อไม่ได้หยุดได้หย่อน พอแดดออกจึงได้ลงเดินไปเที่ยว หนาวจนต้องสรวมโอเวอโก๊ต ไปร้านตาแก่แลร้านเครื่องเพ็ชร์ ไม่สู้ได้ซื้ออะไรแล้วเลยไปกินไส้กรอก วันนี้มีขายแก่เที่ยวมากกว่าทุกวัน เมื่อว่าโดยปรกติแล้วคนน้อยกว่าทุกวัน เห็นจะเย็นด้วยเรื่องฝนแลหนาว นั่งเผลอไปจนเวลาทุ่มหนึ่งจึงได้กลับ วันนี้ได้ลงมือเซ็นชื่อสมุดวันเกิดที่สั่งมาใหม่แทนคู่ก่อน

ลมเล่าถึงเรื่องท่อน้ำที่สำหรับไขน้ำมาอาย มีทรายบ่นอยู่ในนั้นมาก ถ้าเปนท่อตั้ง กว้างประมาณ ๗ นิ้ว ๗ นิ้ว ใช้สองปีต้องเปลี่ยนใหม่ เพราะเปนศิลาทรายกรังอยู่ในนั้นแขง เหลือช่องอยู่ประมาณสักนิ้วกึ่ง ถ้าเปนท่อนอน ขังหนาอยู่แต่ข้างล่าง ตอนข้างบนไม่มีศิลาขัย

เครื่องที่สำหรับรมจมูกแลปากนั้น มีท่อน้ำร้อนท่อหนึ่ง ท่อน้ำเย็นท่อหนึ่ง มาเชื่อกันให้พอดี มีหลอดแยงลงไปในหม้อน้ำอันหนึ่ง เข้าลมออกมาอันหนึ่ง รูปร่างเหมือนหลอดแก้วที่เข้าน้ำอยฝรั่งไม่ได้มีผิดเลย ปลายหลอดเฉภาะตรงช่องที่จะเข้าจมูกแลปาก น้ำที่มีกลิ่นสนนั้น ใช้ใบสนแลน้ำมันสนเจือให้มีกลิ่นเช่นนั้น ว่าเปนยา

อนึ่งในถนนที่เมืองนี้ มีแปลกกว่าที่อื่นอยู่แห่งหนึ่ง ใช้ทางคนเดินไว้กลางถนนอีกสายหนึ่ง ปลูกต้นไม้สองแถว มีถนนรถสองข้าง ทางคนเดินมีริมน่าตีกแคบ ๆ อีกข้างละสาย แต่ถนนไม่กว้างเท่าไร อยู่ในสักสิบสองวาเท่านั้น ที่ในทางคนเดินกลางนั้นมีน้ำพุ เปนน้ำที่เจาะขึ้นมาจากแผ่นดินพลุ่งขึ้นเปนน้ำร้อน แต่ร้อนนั้นต่างกัน บางแห่งก็ร้อนมาก บางแห่งก็ร้อนน้อยมีถึง ๒๒ ตำบล ไหลร้ออยู่เสมอ ใครเดินไปมาแวะกินได้ไม่ต้องเสียอะไร อุปเทห์นั้นก็เปนยาขัดเหมือนตำบลที่ไปกินน้ำเหมือนกัน ในเรื่องน้ำเปนยาของเมืองนี้ออกจะเปนทานมาก ไม่ใช่หาผลประโยชน์ โรงที่กินน้ำอายน้ำแลที่รมนั้น รัฐบาลออกเงินอุดหนุนอยู่ทุกแห่ง ค่าธรรมเนียมที่เก็บได้ไม่คุ้มโสหุ้ย

วันนี้มอนตโยนี้ได้ส่งรูปที่เขาได้ถ่ายมา งามดีเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่มีอย่างละอันได้ส่งเข้าไปแจกในบางกอกก่อน ช่างเขียนของรูญมาลงมือถ่ายรูป ต่อวันพฤหัศบดีจึงจะได้ลงมือเขียน เพราะในสองวันนี้จะไม่อยู่

คืนที่ ๗๐

โฮเตลเดอละยุโรป เมืองไฮเดลแบ็ก

วันอังคารที่ ๔ มิถุนายน

ตื่นแต่เช้า เดินไปกินน้ำแล้วไปอาบน้ำ รมควันเหมือนเมื่อวานนี้ กลับมา ๕ โมงหิวเต็มที นักให้เขาเตรียมกับเข้าเที่ยงทนไม่ไหวต้องเอาซุปมากิน แล้วหุงเข้าขึ้นกินกับกับเข้าไทย ทำอะไรโร ๆ เร ๆ อยู่จนเวลาบ่ายโมง ๑ ไปสเตชั่น จะไปไฮเดลแบ็ก แย่งไปแต่น้อย คอยบริพัตร อรุพงษ์ กรมสมมต พระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ นอกนั้นอยู่ยาเดนยาเดน รถออกจากสเตชั่นประเดี๋ยวเดียวก็ถึงโอส แต่ต้องไปประดักประเดิดอยู่ที่โอสนาน เขากล่าวกันว่าธรรมดาช้ากว่านี้ เพราะต้องไปนั่งคอยจับรถ นี่ไม่ต้องเปลี่ยนรถแต่ต้องลากไปลากมาถอยน่าถอยหลังหลายหนจริง ๆ เย่นนานจึงได้ไปได้ ไปทางรัสตัตต์ มีเมืองแลบ้านใหญ่ตามระยะทางอยู่ข้างถี่มาก ผ่านป่าไม้หลายแห่ง นอกนั้นก็เปนที่ไร่ที่นาตลอดไปหมด แถบนี้ลงมือเกี่ยวหญ้ากันบ้างแล้ว เขาว่าในฤดูหนึ่งบางทีเกี่ยวได้ถึง ๓ เที่ยว ผู้หญิงทั้งไถทั้งปลูกพืนดินเกลื่อนไปทั้งทุ่ง แถบนี้มีแปลกที่ปลูกฮ้อป ซึ่งสำหรับทำเบียร์ เย่นไม้เลื้อย

ใช้ยกไม้เล็ก ๆ เป็นคานเรียงไสวไป บางแห่งก็ใช้ยกเสามีไม้ข้างขนแล้วโยงลวดให้ได้ ดูการเพาะปลูกบริบูรณ์ดีมาก เวลาบ่าย ๓ โมงถึงไฮเดลแบ็ก ปรินซซาลสออฟเซกซไวมาร์แต่งตัวเต็มยศกับเยอโคมาศเตออย่างเดียวกันกับแมร์กับทั้งข้าหลวงกำกับเมือง คือปริเฟกต์ แลนายทหารยังคับยริเดตไปคอยรับที่สเตชั่น เมื่อได้ทักทายปราไสยกันโดยย่อแล้วขึ้นรถม้าออกจากสเตชั่น คนแน่นสองฟากถนน เพราะเป็นการรู้ปรากฏกันแล้วในเรื่องที่จะมา ตามเรือนริมถนนแขวนธงตลอดทุกถนน ตรงมาที่โฮเตลเดอละยุโรป โฮเตลนี้น่าออกในสวน ห้องหับสบายดีมาก ดีกว่าที่ซึ่งอยู่ที่ยาเดนยาเดน ที่โน่นหนาวเต็มที รับลมทุกด้านน่าต่างก็ไม่มิดชิด ที่นี่อุ่นสบาย มาพักอยู่ครู่หนึ่งขึ้นรถโมเตอคาร์ไปดูคาเซอลซึ่งเป็นวังเก่าครั้งปะละติน เมื่อแรกเข้าใจว่าจะอยู่บนเขาสูงมาก ที่จริงไม่สู้สูงนัก รถโมเตอคาร์ขึ้นได้สบาย ที่คาเซอลนั้นเฉภาะตั้งอยู่แง่เขา ซึ่งแลเห็นเมืองไฮเดลแบ็กตลอดทั้งเมือง

เมืองไฮเดลแบ็กนี้มีคนสี่หมื่นเศษ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเนกกา มีเขาเป็นเทือกใหญ่อยู่ทั้งสองฝั่ง เมืองตั้งอยู่ในหว่างเขาสองฟากน้ำ ที่คาเซอลนี้ได้เป็นวังของเคานต์ปะละตินประมาณเจ็ดร้อยปีเศษมาแล้ว ได้อยู่สืบต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็นเมืองขึ้น ได้เป็นเมืองหลวงของปะละตินเนกประมาณสักห้าร้อยปี ภายหลังเกิดความลำบากด้วยเรื่องสาสนา ไม่ถูกกันกับพวกโปรเตสตันต์ในเมือง จึงได้ย้ายไปอยู่มันไฮม์ เมืองไฮเดลแบ็กเป็นของแกรนด์ดัชชีออฟยาเดนมาได้ร้อยปีเศษ ตอนในระหว่างคาเซอลกับแม่น้ำเนกกาเป็นเมืองเก่า นอกนั้นออกไปเป็น

เมืองใหม่ คาเซอลนี่เคานต์ปะละตินชื่อรูดอลฟที่ ๑ เปนผู้สร้าง แล้วได้ขยายต่อ ๆ กันมาใหญ่ขึ้นทุกที มาทำลายเสียเมื่อครั้งแผ่นดินลุยซที่ ๑๔ ประมาณสองร้อยปีมาแล้ว แม่ทัพฝรั่งเศสมาตีได้แล้วตั้งอยู่ในฤดูหนาว ครั้นรู้ว่าทหารเยอรมันมา คิดจะล่าไปจากที่นั้น จึงได้รื้อเผาเสีย ภายหลังเอเลกเตอสองคนได้มาคิดอ่านที่จะกลับสร้างขึ้นให้เปนที่อยู่ได้ แล้วถูกฟ้าผ่าซ้ำรุดอีก คราวนี้เลยทิ้งไว้ร้างเช่นนั้น เกือบร้อยห้าสิบปีแล้ว มีผู้คิดจะทำหลังคาขึ้น แต่เห็นกันว่าจะไม่งาม สู้ทิ้งไว้เช่นนี้ไม่ได้ จึงได้คิดอ่านรักษาไว้เปนที่ร้าง

ที่คาเซอลนี่ แลเห็นได้ว่าไม่เปนการที่ได้คิดทำครั้งเดียว เพราะสร้างต่อ ๆ กันเกะ ๆ กะ ๆ ด้านข้างหลังซึ่งเปนทางเข้าไปนั้นมีคูลึก แต่เปนคูแห้งไม่มีน้ำ มีตพานข้ามเข้าแต่เฉภาะตรงประตู ประตูเปนสองชั้น แลมีตรางเหล็กซึ่งหย่อนลงมาจากเบื้องบนชั้นหนึ่งด้วย ล้วนแล้วแต่ก่อด้วยศิลาแกงทั้งสิ้น แต่ที่ตัวตึกมีเครื่องประดับลวดลายแลตึกตามาก เปนศิลาเหลืองปน มีมิวเซียมที่สำหรับเก็บรูปแลสิ่งของเก่า ๆ กับทั้งแผนที่แลหนังสือเก่าที่เขียนตั้งพันปีแล้วยังเก็บไว้ได้ สิ่งซึ่งเปนของขันอยู่นั้น คือถังเหล้าใหญ่สองถังแลรูปคนเตี้ย ซึ่งเปนคนกินเหล้า เปนตลกหลวงของเจ้าผู้ครองเมืองในเวลานั้น ถังเหล้านั้นจุเหล้าถึงสี่พันแคลัน ยนคาเซอลนี่เปนที่แลดูวิวเมืองไฮเดลแบ็กได้งามดี มีที่สวนเลียบไปตามไหล่เขา มีที่สำหรับดูเมือง แลมีเรสเตอรองต์มีแตรเข้า ได้เดินดูจนตลอด มีคนไปคอยถ่ายรูปแลไปดูมาก กลับลงมาตามทางเดิมแวะไปที่ร้านแห่งหนึ่ง ซื้อรูปแลที่ระฤกเมืองไฮเดล

รูปทรงถ่ายคาเซอลเมืองไฮเดลเบอค

แบ็กเล็กน้อย แล้วกลับมากินน้ำชาที่โฮเตลเวลาบ่าย ๕ โมง วันนั้นก ตกใจว่าฝนจะตกใหญ่เสียแล้ว พอบ่าย ๕ โมงออกมืด ๆ ราวจะค่ำ หนาวจัดปรอดถึง ๕๗ แต่ก็ไม่มีฝน

เวลาทุ่มครึ่ง ไปกินเข้าที่บ้านปรินซซาลส์ ซึ่งอยู่ตรงคาเซอลลง มา เจ้าหญิงแลลูกสาวต้อนรับดีอย่างยิ่ง มีเจ้าอินพันต์เมืองสเปน ชื่อ หลุยส์คนหนึ่งมาเรียนหนังสืออยู่ที่นี่ ได้รับเชิญไปในที่นั้นด้วย รังสิต เจ็บไปอยู่ที่โรงพยาบาลไปรเวตของโปรเฟสเซอไฟลเนอ ได้ไปช่วย จัดอยู่ที่เรือนนั้น เพราะพี่งจะลุกไปได้ ไม่ได้ไปรับที่สเตชั่นแลไม่ได้มา ที่โฮเตล นอกนั้นมีพวกที่ไปรับที่สเตชั่น แลครูโรงเรียนซึ่งเราจะไปดู อิลลุมมิเนชั่น ปรินซซาลส์นั้นอายุคราวเดียวกันกับพ่อ แต่เธออ่อนเดือน กว่า คือเกิดเดือนดิเซมเบอ นั่งโต๊ะมีผู้หญิงแต่สองคน คือเจ้าหญิง ไวมาร์ แลลูกสาวชื่อโซไฟเท่านั้น เจ้าหญิงนั่งขวาแลซ้ายพ่อ เจ้าชาย นั่งตรงหน้า รพีแลกรมสมมตนั่งซ้ายขวาเจ้าชาย บริพัตรขวาเจ้าหญิง รังสิตซ้ายเจ้าหญิงลูก แต่งอิวนิงเดรสติดตราทุกคน อินพันต์สเปน ติดตราชาลสดีเทิดดวงเล็ก เจ้าหญิงช่างพูดทั้งสองคน เจ้าชายดูเป่น คนใจคอกว้างขวาง ชอบเล่นกับเด็ก ๆ ล้อกันได้ เจ้าสเปนเห็นจะเป่น คนชอบสนุกมาก พูดกันในโต๊ะอยู่ข้างจะสนุกตลอด กินเข้าแล้วขึ้นไป ชั้นบน การจัดห้องชั้นบนสนุกมาก เจ้าหญิงเป่นคนชอบรูปช้าง ไม่ว่า ช้างชาติใดภาษาใดทำด้วยสิ่งอันใด มีเป่นกอง ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ว่า เก็บเล่นมาแต่เด็ก ๆ ข้างลูกสาวนั้นชอบรูปลิง ที่นี่สูบยุหรี่ไม่ห้ามกัน เลย ใช้ยุหรี่ตัวใหญ่ ดูเหมือนจะสูบซิกาเรตแต่ผู้หญิง นั่งพูดกัน

เพลิน รังสิตเล่าเรื่องเมืองไทยไว้เสียหมดแล้ว นับว่าชวดฉลูคล่องทุกคน เจ้าหญิงลูกสาวนั้นเป็นช่างเขียน ให้รูปที่เธอเขียนเอง แก่พ่อแผ่นหนึ่ง แลเซ็นชื่อในสมุด คุยกันเพลินถึงเวลาที่จะไปดูไฟไม่ทันรู้สึก เจ้าหญิงสองคนได้ขึ้นในรถมณีรัตนกับพ่อ นอกนั้นไปรถม้าแลรถโมเตอคาร์ต่อไป ออกจากบ้านเดินเลียบไปริมน้ำเนกกา คนเต็มทั้งสองฟากถนน ไปข้ามฟากที่ศพานใหม่ แล้วเลี้ยวไปตามฝั่งโน้น หยุดที่โรงเรียนของดอกเตอโฮลแยรค แลมิสเตอแคตติ โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนซึ่งคนต่างประเทศมาเรียน มีอังกฤษเป็นมากกว่าพวกอื่น เจ้าสเป็นก็เรียนอยู่ในที่ นี้เรือนอยู่กลาง สูงขึ้นไปมากต้องยืนกระไดจนเหนื่อย แต่ที่นั้นแลดูแผนที่จากน่าต่างงามมาก อยู่เยื้องกับคาเซอลหน่อยหนึ่ง เมื่อพักพอควรแล้ว ได้ลงมาอิลลุมมิเนชั่น การอิลลุมมิเนชั่นนั้นก็คือจุดดอกมตากสีแดง มีเครื่องยังให้แสงสว่างขึ้นผนังคาเซอลที่ร้างนั้น จนแลดูเหมือนหนึ่งถ่านที่กำลังติดเพลิง แล้วลงมาอิลลุมมิเนชั่นศพาน ซึ่งเป็นศพานโบราณหลายร้อยปีมาแล้ว เหมือนกับคาเซอลนั้น แล้วจึงจุดดอกไม้ ในเรือกลางแม่น้ำ การจุดดอกไม้เหล่านี้งามดีมาก เสียงพลุดังก้อง เพราะมีเขาทั้งสองฟาก แล้วเลยนั่งชาแลขนมกันต่อไปจน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ ขากลับ ๆ ทางศพานโบราณ แวะส่งเจ้าหญิงสองคนนั้น แล้วจึงได้กลับมาโฮเตล

คืนที่ ๗๑

วันพุฒที่ ๕ มิถุนายน

เช้า ๔ โมงไปที่บ้านรังสิต ซึ่งเป็นที่เช่าเขาอยู่ น่าเรือนไม่ได้อยู่ริมถนน มีสวนอยู่ขนข้างเขา ต้องขึ้นทางเวียนขึ้นไปจึงถึงตัวเรือน

รูปเมืองไฮเดลเบอค ทรงถ่ายจากคาเซอล

ชั้นล่างเปนที่เจ้าของเขาอยู่ เจ้าของบ้านนี้เปนออฟพีศเซอทหาร แต่ออกจากราชการแล้ว ลงมารับทั้งลูกชายแลลูกเด็ก เอาดอกไม้มาให้แล้วขึ้นไปที่เรือนชั้นรังสิตอยู่ที่เดียว เรือนนั้นสี่เหลี่ยมกั้นสกัดกลางเปนสองตอน แต่ตอนข้างในกั้นสกัดอิกผนังหนึ่ง เปนทางขึ้นเสียห้องหนึ่ง เปนที่นอนห้องหนึ่ง เขาแต่งเรือนเขาสนุกดี มีรูปหล่อรูปเขียนต่าง ๆ ได้กินเข้าเช้ากันที่นั่น มีเข้าต้มแลไข่เจียวกับปลาเฮอริงชุบไข่ทอดแทนปลากุเรา น่าต่างเรือนนั้นแลดูไปได้ไกลทั้งด้านน่าแลด้านในห้องนอน มีช่างถ่ายรูปที่เที่ยววิ่งตามถ่ายเมื่อวานนี้ขอมาหา เอารูปแกรนด์ดุ๊กแกรนด์ดัชเชสกับอิกรูปหนึ่งมาให้ ขอถ่ายรูปด้วย ได้นั่งให้ถ่ายที่ทางลงจากเรือน แล้วไปถ่ายอิกแห่งหนึ่งถึงสตูเดียว เจ้าคนนี้เปนคนเคยเข้าไปอยู่กับเลนซในยางกอก มีรูปไทย ๆ ติดอยู่ที่ข้างทางที่จะเข้าไปเปนอันมาก เขาถ่ายอย่างครี คือเล่นแสง นั่งเข้าแล้วมีฉากผ้ามายังหน้าเสียเฉย ๆ ให้แสงสว่างเข้าแต่เฉภาะ ท่วงทีจะดีอยู่ ถ่ายสามคู่ พอเหมาะเวลา ๕ โมงจวนเที่ยง ได้ไปที่ยูนิเวอซิตี โปรเรกเตอรับเข้าไปในห้องซึ่งเปนที่ไว้สมุดลงชื่อนักเรียนแลไว้เครื่องสำหรับตำแหน่ง มีไม้สำหรับถือ แลขวดหมึกเปนต้น ซึ่งเปนของเก่าหลายร้อยปีมาแล้ว สมุดที่สำหรับลงชื่อนักเรียนนั้นเปนเล่มใหญ่ เย็บใยปกออย่างงาม มีอิกเล่มหนึ่งสำหรับผู้มียรรดาศักดิ์ที่ไปเยี่ยมยูนิเวอซิตีนั้น มีแกรนด์ดุ๊กเยอรมันเคราน์ปรินซ แลลูกโตเปนต้น เขาให้พ่อลงชื่อในสมุดเล่มนั้นด้วย แล้วไปดูห้องเรียนซึ่งสำหรับเล็กเชอ อันม้าที่นั่งได้เขียนขูดขีด

เจาะเปรอะไปทั้งหมด แลภูที่สำหรับขังพวกสตูเดนต์ เต็มไปด้วยรอยเขียนรูปเขียนหนังสือ แลมีรูปถ่ายติดหลังประตู อันบรรดาพวกนักเรียนที่ต้องขังได้เขียนขูดขีดไว้ นับแต่หลายร้อยปีมา ในนั้นมีรูปยศมากที่เคยต้องโทษ มีเตียงนอนเข่นเตียงเหล็กเตี้ย ๆ อย่างเฟอะฟะห้องละสองเตียงสามเตียง แต่พวกนักเรียนที่ถูกขังนั้นไม่มีใครเดือดร้อน ออกจะเป่นเก๋ ๆ การเรียนยูนิเวอซิตินั้น ไม่ใช่เรียนหนังสือ การที่จะอ่านหนังสือนั้นเป่นส่วนของตัวเองที่จะอ่าน ชั่วแต่ต้องไปฟังเล็กเชอ เล็กเชอนั้นเร็วงต่าง ๆ ห้องต่าง ๆ ตามแต่จะเลือกฟัง แล้วกำหนดจดจำไว้มาเรียนด้วยหนังสือต่อในที่ของตัวเอง สตูเดนต์ในเมืองนี้มีประมาณสองพันคน แบ่งเป่นคณะต่าง ๆ เครื่องหมายสำหรับคณะนั้นใช้หมวกสีขาว สีแดง สีเหลืองเป่นต้น มีการเล่นต่าง ๆ ซึ่งปรับกันด้วยไม่ใช่อย่างอื่นมีให้กินเหล้าเบียเป่นพื้น มีแทงคายพันคาย ซึ่งจำจะต้องเล่นเป่นกำหนดวิกละสองครั้ง ถ้าใครมียาดแผลยิ่งมากยิ่งเก่ง ที่นี่ไม่ได้มีกำหนดว่าต้องอยู่เพียงอายุเท่าใด จะอยู่ไปเท่าไร ๆ จนอายุ ๓๐ ก็ได้ การที่ต้องโทษนั้น ก็เรื่องข่มเหงแลเกะกะในกลางถนนเป่นพื้น ด้วยคนหนุ่ม ๆ คนองพานจะเกะกะ แต่ถ้าทำความผิดถึงเป่นโทษอาญา ยูนิเวอซิตีต้องส่งศาล

ในเวลาค่ำวันนี้เป่นวันแห่ไต้งานประจำปี ไต้ที่แห่นั้นเป่นไต้คบเราธรรมดา แต่ไม่ใช่มาแห่หมดทั้งสองพัน ยอกกำหนดเกณฑ์ไปตามหมู่ของนักเรียน แล้วเขาก็เกณฑ์กันเอาพวกที่มาใหม่ ๆ แลพวกที่เลว ๆ หน่อยมาแห่ มีองประจำกองแลประจำหมวด มีแตรเป่า ไต้

เดินเปนสองแถว แห่ขึ้นไปบนเขา แล้วไปหยุดร้องเพลงที่มอนยุเมนต์ยิศมาก แล้วเดินกลับลงมาไปตามถนน จนถึงน่ายูนิเวอซิตี โย่รเรกเตอของยูนิเวอซิตีรับอยู่ที่นั้น พอถึงที่นั่นก็ทิ้งไต้เปนสี่กอง แล้วเอาคายที่ตพายไปด้วยนั้น ประกันร้องเพลง เปนเสร็จการแห่เท่านั้น ยูนิเวอซิตีเช่นนี้ผู้มียรรดาศักดิ์ตั้งแต่ลูกเอมเปอเรอไปก็ต้องเข้า ผู้มียรรดาศักดิ์มาแต่ก่อน ๆ ก็เปนพวกยูนิเวอซิตีทั้งนั้น แต่มีหลายแห่งด้วยกัน ไม่ใช่แต่ที่นี่แห่งเดียว ที่นี่เปนยูนิเวอซิตีโยราเณที่สุด ก่อนที่อื่น ๆ ในคอนติแนนต์นี้

ดูยูนิเวอซิตีแล้วกลับมากินเข้ากลางวัน แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเมืองมันไฮม์ ซึ่งอยู่ไม่สู้ไกลจากเมืองนี้นัก เปนเมืองที่ได้ย้ายเมืองหลวงปะลาติเนตไปตั้ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ตั้งอยู่ริมแม่น้ำไรน์ เวลานี้กำลังมีการเอกสหิบิเชน แกรนด์ดุกแลแกรนด์ดัชเชสไย่อยู่ที่นั่น การเอกสหิบิเชนนี้ได้จัดทำขึ้นเช่นการฉลองที่ได้สร้างเมืองครบสามร้อยปี เมืองนั้นมีจำนวนคนแสนสี่หมื่น อยู่ใกล้ร่วมแม่น้ำเนกกากับแม่น้ำไรน์ เดี๋ยวนี้เปนเมืองท่าค้าขายใหญ่ ตามที่แกรนด์ดุกรับสั่งว่าเปนที่ ๓ ในเมืองทั้งปวงแถบแม่น้ำไรน์ ในห้าสิบปีนี้เจริญเร็วมาก เหตุด้วยเกิดกัมปนีเดินเรือในลำแม่น้ำไรน์รับสินค้าเข้าออกแลมีโรงเครื่องจักรทำการต่าง ๆ ซึ่งเปนวิชาเกิดขึ้นใหม่ตั้งในที่นั้นมาก

เดิมทราบว่าแกรนด์ดุกจะกลับในวันที่ ๕ นั้น จึงนึกว่าคอยไปเที่ยวเล่นจากไฮเดลแบ็กทางไม่ไกลเท่าใด ความคิดอันนี้ ฟอน ฮอฟเฟนซันกรมวัง มารู้ข่าวไปจากที่ยาเดนยาเดน เอาความไปทูลแกรนด์ดุก

แล้วมีโทรเลขไปที่ยาเคนยาเคน ว่าแกรนด์ดุ๊กมีรับสั่งเปนข้อสำคัญ ให้มาเฝ้า จะคอยอยู่ที่เมืองคาลสรูห์ ครั้นไปถึงคาลสรูห์พบมาคอยอยู่แลขึ้นรถไปด้วย ยอกว่าแกรนด์ดุ๊กรับสั่งให้เชิญไปเสวยน้ำชาที่คาเซอลพระราชวัง เวลาย่าย ๕ โมงจะมีรถหลวงไปรับที่เอกสหิบเชน แลอะไร ๆ ยืดยาวต่าง ๆ ตกลงเปนให้แกไปด้วยในรถ ถึงไฮเดลแบ็ก แกเลยล่วงน่าไปรับอยู่มันไฮม์ ครั้นวันนี้ไปด้วยโมเตอคาร์กับบริพัตร รังสิต อรุพงษ์ รพี สิทธิ์ พระยาบุรุษ ทางตั้งแต่ไฮเดลแบ็กไปมันไฮม์เกือบจะเปนป่าเต็มตลอดไปออกทุ่งอยู่เมื่อจวนจะถึงมันไฮม์ เอกสหิบเชนนั้นได้ตั้งอยู่กลางเมือง มีหอสูงของเดิมอยู่กลาง แล้วทำเปนสวนรอบ แต่งปลูกไม้สี มียักเยอแกละรีทำขึ้นใหม่ ใช้ศิลามาก กระไดกลางทำด้วยศิลาแท่งใหญ่ ๆ ที่จริงงามดีแต่แลดูอ้วน ๆ หนัก ๆ รูปพรรณสัณฐานนั้นก็เปนสามชา ตั้งทั้งรูปหล่อรูปศิลาแลรูปภาพ มีรูปหล่อที่ดี ๆ พอดูได้อยู่บ้าง แต่รูปภาพนั้นเต็มที่ ที่เปนรูปเขียนอย่างเก่าอยู่ไม่เท่าใด นอกนั้นเปนอย่างโมเดอน ซึ่งเหลือที่จะเล่าว่ารูปอะไรเปนอย่างไร มันหนักขึ้นไปกว่าเมืองเวนิศ บางแผ่นน้ำยาเหมือนรูปหอยแครงหยอดเกาะ ๆ กันไปเปนรูปพร่า ๆ บางแห่งเหมือนเอาเส้นแมกกาโรนีย้อมสีแดงสีเขียวสีเหลืองกองไว้ตามแต่จะนึกว่ารูปอะไร ยังมีอีกอย่างหนึ่งนั้นเปนดินสอดำเส้นเดียวลากเหมือนกันกับเด็กเด็กมันเขียนเล่นที่เมรุฤาที่ศาลาวัด สัยเยกต์ที่จะเขียนนั้นคงจะหาให้น่าเกลียดที่สุดตามที่จะหาได้ ฤาแกลังเขียนให้มันย้า ๆ เช่นกับถ้าจะเขียนรูปผู้หญิง คงจะหาที่หน้าเสยะฟันเขยินตาลึกท้องคอด คล้าย ๆ กับเขียน

เปรตหลังโยสถ์ ถึงเขียนสีก็เลือกเอาสัยเยกต์ที่เลวที่สุดที่ไม่ดี เปนการเก๋ สีก็ใช้สีที่แปร่ปร่าเงาก็ไม่ต้องมี ระยายก็ไม่ต้องระยาย ย้ายลงไปเฉยๆ เส้นก็ไม่ต้องเดิน ดูๆก็เปนที่ท้อใจ คำที่ว่าอาตนั้น กลายเปนไม่มีอาตในนั้นสักนิดเดียว จะว่าเหมือนก็ไม่เหมือน จะว่างามก็ไม่งาม ถ้าจะเขียนให้เหมือน ก็เลือกเอาเหมือนที่อย่างไม่ดีที่สุด คือหมอกมัวมืดควันกระหลย ถ้าจะแปร่ก็พระอาทิตยเปนสีทับทิม สีม่วงต้นไม้สีม่วง พื้นแผ่นดินเปล่าๆสีเขียว อะไรโสกกระโดกต่างๆ เช่นนี้ ถ้าไม่ชมฤาติก็ว่าดูไม่เปน แต่ไก้ลองสนทนากับคนธรรมดาที่ไม่ได้อวดดีว่าเปนช่างดูไม่ได้สักคนเดียว จนนึกวิตกว่า ถ้าช่างเขาเห็นดีกันไปเสียเช่นนี้หมด นานไปรูปเขียนจะหาซื้อไม่ได้ จะกลายเปนแต่รูปย้ายรูปปารูปเปะฤารูปขีดเท่านั้น อ้ายรูปเช่นนี้มันมีแต่เมื่อมาคราวก่อน ๑๐ ปีมาแล้ว เดี๋ยวนี้มากขึ้นกว่าก่อนสักสิบเท่า นี่เกิดเล่นอะไรกันขึ้นเช่นนี้มาอุ่นใจอยู่อย่างหนึ่ง ที่เขียนกันมาก็ถึง ๑๐ ปีแล้ว ปีหนึ่งก็มากๆ มันหายไปไหนหมด ไม่เห็นใครแขวนที่แห่งใดปะไนยตาเลยสักแผ่นเดียว น่าจะขายไม่ได้ จะเขียนมาแขวนสะลองแล้วก็เลยเข้าของเอากลับไป ได้ยินพูดด้วยซ้ำไป ว่าเปนรูปชนิดที่สำหรับแขวนสะลองไม่ใช้แขวนเรือน จึงค้นหาต้นเหตุว่ามันจะเปนด้วยอะไร คนถึงได้นิยมมากขึ้น ได้ความว่าเพราะรูปเช่นนี้ได้รางวัลเหรียญทองที่ปารีส คนจึงได้ชื่อเขียนกันขึ้นบ้าง จึงนึกคาดใจว่านี่ท่านช่างเขียนครูบาอาจารย์แกจะเห็นดีกันจริงๆฤา จึงได้ให้รางวัลรูปชนิดนี้ คาดว่าแรกที่จะเกิดขึ้น คงจะมีตาช่างเขียนวิเศษอะไรคนหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเสียงดีแล้ว เขียนแผลงออกไป แต่คงจะไม่

ยับเยินเหมือนอย่างนี้ ของแกคงคิดจริงจังได้รางวัล ไม่ฉนั้นกรรมการผู้ที่ตัดสินรางวัล จะเห็นรูปดี ๆ มันมากกินไนยตา เห็นรูปข้า ๆ มันเข้าที่อยู่ข้าง แกล้งให้รางวัล ให้แผลงเล่นเช่นนั้น แล้วพูดยกย่องสรรเสริญต่าง ๆ คราวนี้คนก็อยากได้รางวัลขึ้นมา เขียนตาม ท่านผู้ตรวจรางวัลครั้นจะไม่ให้ข้าง ก็ดูจะไม่เข่นช่างแท้ สู้ตาคนที่แกเคยให้ไม่ได้ ต้องพยายามหารูปข้า ๆ ให้รางวัลข้าง มันจึงเลยกระพือกันใหญ่ ช่างที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ เขียนยังไม่ทันจะได้ดี ครั้นจะไปเรียนเขียนให้มันวิจิตรอย่างเก่าเขียนก็ไม่ไหว เรียนอย่างใหม่มันง่าย หัดสักหน่อยหนึ่งก็ออกได้ จึงได้เกิดขึ้นมากรวดเร็วนัก คนที่ชั้นใหม่ ๆ อยากจะอวดว่าเป็นช่าง ตาเป็นนักเลง ดูแต่อ้ายรูปพรรณอย่างนี้ชินตาหนักเข้าก็จะเห็นงามไปได้จริง ๆ ข้อซึ่งเป็นที่อุ่นใจนั้นอย่างเดียว เมื่อไม่มีใครแขวนเรือน ก็มีแต่จะเขียนมาหลอกกรรมการเอารางวัล เมื่อขายไม่ได้หนักเข้าบางทีก็จะเลยจืดไปข้าง บางแผ่นถึงกับน่าสงไสย ว่าผู้เขียนได้ตั้งใจจะมาล้อกรรมการ เปรสิเดนต์แลไวสเปรสิเดนต์ของเอกสหิบเชนนี้ เป็นพวกที่ชอบรัว ๆ เช่นนี้ทั้งสองคน ชวนให้ดูเสมอ แกชี้รูปแผ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นอย่างเปรอะเปรอะเช่นนี้ ยอกว่าเจ้าของตายเสียแล้วพ่อขอดไม่ได้ หันมาพูดทางหนึ่งว่าไม่สู้น่าเสียดาย แกได้ยินเข้าออกฉุน ๆ เดินอ่อนใจเปล่าไม่เป็นที่น่าดูสักแผ่นเดียว แต่ตุ๊กตาหล่อมดี ๆ ได้กา ๆ ซื้อไว้ แต่ไม่รู้ราคา เลยหมดเวลาเสียไม่ได้ถาม ออกจากนั้นเขาพาเดินตามตพานข้ามถนน เข้าไปที่หอสูงกลางซึ่งเป็นที่สำหรับคนนั่งกินเข้า ลงจากนั้นเดินไปตามในสวน ไปขึ้นรถที่นอกสวนดอกไม้

ที่สวนนี้ทำเปนเฟลาเวอโซด้วย คือปลูกไม้ดอกเปนหย่อมเปนลายต่าง ๆ แต่เวลานี้ไม่สู้งาม ด้วยต้นไม้ที่ปลูกไว้แรกดอกโรยไปเสีย เขากำลังเปลี่ยน มีน้ำพุใหญ่ที่ตกหลั่งมาตามลำคัย และยังมีสวนต่าง ๆ มีเล่นเรือโนตุม เล่นขาลูน แข่งม้า และอะไรต่าง ๆ อีกหลายอย่าง แต่พ่อไม่ได้ไปเห็น พอได้เวลาก็ขึ้นรถไปที่วังตามที่แกรนด์ดุ๊กได้นัดไว้ให้ไปกินน้ำชา แกรนด์ดุ๊กผิวพรรณยังดี ยิ้มแย้มแช่มใสเหมือนแต่ก่อน แต่ดูเหมือนจะปลกเปลี้ยลง เว้นแต่ใจคอภายในยังเหมือนเดิม ไม่มีแปลก แกรนด์ดัชเชสเขาว่าไม่สู้ทรงสบายแท้ แต่แกล้งทำสบายไม่ได้ท้อแท้เลย ดูยังแข็งแรงอยู่มาก พูดถึงเรื่องเมืองมันไฮม์แลวิชาที่พยใหม่ว่าเรื่อยที่เดียว แอริดิดารีแกรนด์ดุ๊กนั้น รูปร่างใหญ่กว่าแกรนด์ดุ๊ก แต่ตาเสีย สวมแว่นน้ำเงินหนา แอริดิดารีแกรนด์ดัชเชส รูปร่างใหญ่แลงามสมกัน แต่ไม่มีลูก แกรนด์ดุ๊กอายุ ๘๐ แล้ว ถือไม้เท้าทั้งแต่งเต็มยศ แกรนด์ดัชเชสอายุ ๖๙ แอริดิดารีแกรนด์ดุ๊กอายุ ๕๐ พวกมหาดเล็กยกขนมน้ำชาแซนด์วิชมาเลี้ยงทีละสิ่งสองสิ่งเรื่อยไม่ได้หยุด เห็นว่าท่านเหนื่อยแล้วทั้งสององค์ขยับจะลากลับก็ไม่ยอม บอกว่าไม่เหนื่อย สองวันก่อนนี้เหนื่อยมากกว่า หนาวเต็มที่ไม่มีพระอาทิตย์ ต้องออกไปนั่งดูอิลลุมมิเนชั่นน้ำพุเปนสีต่าง ๆ เวลาดึกเต็มทนที่เดียว วันนี้แดดออกได้นั่งอุ่นสบาย จนอีกสัก ๑๐ มินิตจะย่ำค่ำแล้วพ่อจึงได้ทูลลาอีกยังไม่เปนที่ตกลง พาให้เที่ยวดูห้องในวังนั้น วังนี้สร้างได้ ๒๐๐ ปีแล้ว เปนตึกยาวมีขายื่นออกไปสองข้างเปนสามเหลี่ยม เฉภาะอยู่ตรงถนนใหญ่ มีรูปเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ อยู่ตรง

น่าวัง แลน้ำพุสองข้าง ข้างในมีห้องโทรนแลห้องที่เลี้ยงใหญ่ เพดานเขียนงาม พาออกไปเยี่ยมที่ชลาห้อยยัลคอน์ ที่สูนย์กลางวังตรงถนน พวกราษฎรพากันโยกผ้าโห่ร้อง ดูเปนที่นิยมรักใคร่มาก เวลาที่จะกลับมา พ่อได้ลาแลห้ามไม่ให้ลงมาส่งทุก ๆ ห้อง ไม่ฟังขืนลงมาจนได้ แกรนด์ดัชเชสหยุดเพียงต้นบันได พ่อหมายจะให้แกรนด์ดุ๊กหยุดที่นั่นข้างให้ได้ ริยสาวตินเดินลงกระไดมา นึกว่าคงตามไม่ทัน เพราะปลกเปลื้องอยู่แล้ว ลงมาได้ครึ่งกระไดเหลียวหลังดูที่ไหนเรียกคนไปเข้ายกตามลงมาจนได้ ต้องลากันที่จะขึ้นรถอีกครั้งหนึ่ง กลับไปโฮเตลเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวขึ้นรถโมเตอคาร์ขับออกได้ก็เที่ยวเรื่อยที่เดียว ที่เมืองนี้ผิดกันกับเมืองเยอรมันอื่น ๆ ซึ่งเปนเมืองเก่า ๆ ถนนแคบแลคด ที่นี่ตัดถนนตรง ๆ เปนตาตราง แลไม่ตั้งชื่อถนน นับเปนถนนหนึ่งสองสามสี่อย่างอเมริกา มีตึกที่ทำคราวเดียวกันยาว ๆ มากไม่ใคร่จะเปนกระท่อนกระแท่น เวลาที่ออกจากโฮเตลย่ำค่ำครึ่งเสียแล้ว จะไปให้รอบไม่ได้ จึงมุ่งหน้าไปดูแม่น้ำไรน์ ที่ริมแม่น้ำนั้นเปนที่ลุ่มแลเห็นปรากฏเห็นจะน้ำท่วม ต่ำกว่าที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เปนอันมาก ซ้ำก่อทำนบดินเปนคันยาวตลอด ห่างแม่น้ำข้างใกล้แม่น้ำข้าง นอกคันออกมาไม่มีบ้านเรือนเปนหมู่ต้นไม้ มีถนนผ่านไปในหมู่ไม้นั้น บางที่ถนนนั้นก็เลียบไปจนใกล้น้ำที่เปนรอยฟันดินเหวอะหวะ ตรงข้ามฟากแม่น้ำไปเปนเขตรแดนยาเวเรีย มีโรงจักรเรียงแน่นไปทั้งนั้น ที่ตรงข้ามฟากนั้นคือโรงทำสี ซึ่งเปนสีทำด้วยเคมีสตรีเช่นสีสวรรค์ ผู้ที่ไปด้วยกันไม่มีใครรู้จักทางสักคน แล่นดือไปเฉย ๆ พอสุดทางริมแม่น้ำอย่างไรมัน

ป้ายขึ้นไปบนคันกั้นน้ำ ไม่ทันรู้สึก ยิ่งไปก็ยิ่งแคบเข้า จนเฉภาะรถล้อรถ พอเห็นว่าจะไปต่อออกไม่ได้ก็พอถึงโรงโปลิศมีป้ายห้ามไม่ให้ไปทางนั้น แต่เราหลุดเข้าไปเสียจนถึงที่สุดจะออกจากทางนั้น เพราะเขาไม่เขียนป้ายไว้ทั้งสองข้าง แต่ก็ดี มันไม่ขัดฤๅห้าม เปนแต่ย่นหมุบหมับนิดหน่อยแล้วปล่อยให้เราเลี้ยวออกถนนไป ถนนที่เราเลี้ยวออกไปนั้น ห่างเมืองจนแลเห็นลิบ ๆ หลุดออกไปกลางทุ่ง เลยหาทางกลับ ต้องถามเขาตะไป กลับถึงไฮเดลแบ็กยังไม่ถึงสองทุ่ม แต่รถหลังหายไป นึกกันเสียภลุ้มว่าจะถูกขัดฤๅรถเสียอย่างหนึ่งอย่างใด เสียงอะไรกึงกังมาก็คอยดู แต่ที่ไหนเขามาถึงสองทุ่มเศษ ยางแตกต้องรออยู่ ๕๐ มินิตเท่านั้น

คืนที่ ๗๒

วันพฤหัศบดีที่ ๖ มิถุนายน

วันนี้กำหนดว่าจะไปขึ้นเขา มีรถไฟขึ้นแลมีหอคอยที่ขึ้นไปดูวิวเห็นได้ไกล แต่ฝนตกเรื่อยมาไม่หยุดตั้งแต่เช้า มืดคลุ้ม ถึงโดยจะขึ้นไปก็จะไม่เห็นอะไร แลเรื่องเลี้ยงกลางวันนั้นยังระมูลกันอยู่ เดิมแมร์จะเลี้ยงกลางวันบนเขา เจ้าหญิงไวมาร์มาย่ระมูลให้ไปกินที่บ้าน ตกลงใจว่าจะไปกินบนเขาบ่วยการเปล่า ๆ เพราะการขึ้นเขาก็ไม่ช้าเท่าใดจะได้กลับ จึงได้บอกเลิกทางแมร์ รับทางเจ้าหญิงไวมาร์ไว้ เมื่อเลิกขึ้นเขาซ้ำเข้าไปด้วยอีกเช่นนี้ เวลาเช้าเรามีมากตลอดจนเที่ยงครึ่ง ตกลง

เปนจับตัวรังสิตมา ไปเที่ยวซื้อของเล่น อ้ายร้านที่สำหรับซื้อของเล่น ของพวกเจ้านายเหล่านี้เขามี ขายรูปภาพแลเครื่องแก้วเครื่องถ้วย เรียกเอารถม้าไป พอถึงแถวร้านก็ลงเดิน แวะสองร้านฤๅสามร้านก็พอหมดเวลา ฝนตกเรื่อยไม่หยุด กลับมาเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปบ้านเจ้าไวมาร์ มีคนแปลกหน้าสามสี่คนเท่านั้น นอกนั้นก็คนเดิมที่รู้จักกันแล้ว พวกเรามีอุรุพงษ์ไปด้วยอีก พ่อลืมเล่าถึงเรื่องเขาอยากให้อุรุพงษ์ไปหาแต่วานนี้ จึงตกลงกันเวลา ๕ โมงให้สิทธิพาไปสองคนเท่านั้น บ่นใหญ่ ร้องว่าถูก เพราะเหตุที่ต้องถูกพูดอังกฤษอายข้วนเขียน ที่แท้ถูกทุกที เมื่อคืนวันแรกก็ถูก เช้าวานนี้ก็ถูก กลางวันวันนี้ยังซ้ำถูกอีก เจ้าหญิงรักแกมรู ว่าเหมือนผู้หญิงน่าเอนดูแกมีเจ้าหลุยส์เมืองสเปนที่สำหรับเล่นอยู่คนหนึ่ง ที่แท้อายุก็เปน ๑๘ ปีแล้ว แต่ยังเปนเด็ก ๆ รูปร่างเล็กยังอยู่ในโรงเรียนใคร ๆ ก็ชอบล้อชอบเล่น ตัวเจ้าเองนั้นก็ชอบล้อคนไม่มีใครถือ เจ้าคนนี้เปนลูกพี่ลูกน้องกับเจ้าแผ่นดินสเปนเดี๋ยวนี้ทางข้างแม่ แต่ถึงทางข้างพ่อเขาก็เปนเชื้อวงษ์เดียวกัน

เจ้าหญิงโซฟายลูกสาวนั้น แก่กว่าเจ้าสเปนปีหนึ่งเปนช่างเขียน ได้เขียนรูปหลายอย่าง ให้พ่อสองรูปด้วยกัน รูปหนึ่งเขียนจากยนเขาแลลงมาข้างล่าง อีกรูปหนึ่งดอกไม้ เปนคนทำอย่างเรียบร้อยดี

เจ้าหญิงแม่นั้นเปนชาวอิเซมเบิคยุดิงเยน วอซเตอสแยค เปนคนอัชฌาไศรยเรียบร้อยดีช่างต้อนรับแขก พ่อส่งใยชาที่เรากินไปให้เลยเอามาเลี้ยง เพราะเจ้าชายแกมารู้ว่ากินกาแฟไม่ได้ พ่อรู้สึกสบาย

ขึ้นมาก เพราะได้กินน้ำชาเราไทย ๆ กินเข้าแล้วถ่ายรูปหมู่ เขาได้เรียกเจ้าช่างถ่ายรูปที่วิ่งถ่ายอยู่เมื่อวานนี้ เปนผู้มาถ่าย แต่ฝนไม่หยุดเลย ออกไปนั่งกันทั้งกลางฝนตกพรำอยู่เสมอออกจะเย็นก ๆ รูปจะดีฤๅร้ายอย่างไรก็ไม่รู้แน่ พอแล้วเสร็จก็ใจวิ่งกันหนีเข้าร่มซ่าที่เดียว ขึ้นไปชั้นขนเลี้ยงน้ำชาแลพูดกันเล่น ถ่ายรูป พ่อถ่ายทั้งครัว แลเจ้าหญิงแกก็ถ่ายพ่อ กำลังพูดกันเพลินอยู่ มีผู้หญิงกับผู้ชายสองคนขึ้นมา ได้ความว่าเปนเจ้าเมืองอิเซมเบิค พี่น้องของเจ้าหญิงไวมาร์ดูเหมือนกับอยู่ประเดี๋ยวเดียว แต่เวลาล่วงเข้าไปย่าย ๒ โมงเกือบครึ่งแล้ว ริบตลิตลานลา เลยไปโรงพยาบาลโปรเฟสเซอไฟลเนอที่เดียว

โรงพยาบาลนี้ ต้องเลี้ยวเข้าทางเล็กไปหน่อยหนึ่ง ขึ้นกระไดแคบ ๆ ไปเข้าห้องที่คนนั่งพักก่อน ห้องนั้นเปนหลังคากระจก เก้าอี้เปนแถวยาว ๆ เขาได้นำให้รู้จักโปรเฟสเซออิกคนหนึ่ง แลได้พบคนพยาบาลเนิส ๓ คน แล้วไปเข้าห้องไดเรกเตอ ซึ่งเปนห้องเล็กนิดเดียว ห้องเหล่านั้นเล็ก ๆ ตลอดทั้งแถบ เมื่อสนทนากันแล้ว ก็ได้ลงมือตรวจอาการ

แรกนั้นตรวจในคอ เห็นว่ายังมีเสมหะติดอยู่ในลำคอข้างซ้าย ซึ่งจะต้องกวาดยาต่อไปอีก หมูกยังมีไม่ปรกติอยู่ข้างขวาอีกหน่อยหนึ่ง แต่ดีขึ้นมากแล้ว

ได้แทงโลหิตออกตรวจสองอย่างสอบกัน คืออย่างหนึ่งตรวจด้วยกล้องส่อง อีกอย่างหนึ่งตรวจด้วยหลอด เวลาแทงโลหิตออกมาแลเห็นตาเปล่าก็สังเกตได้ว่าที่ชันเรโมนั้นสีจางเปนชมภูแก่ ๆ ครานี้เปนสี

ทับทิม ผลแห่งการตรวจนั้นได้ความว่าโลหิตดีขึ้น ตามเกณฑ์ว่าได้ ๗๖ แต่อัตราที่ควรจะเย่นนั้นควรจะร้อยหนึ่ง จนโลหิตเย่นสิ้นครั้ง จึงจะนับว่าดีบริบูรณ์ เพราะฉนั้นยังไม่พ้นจากที่เรียกว่า เอนิเมีย ยังคับให้ตากแดดแลให้เดินให้มาก

คราวนี้ตรวจหัวใจ เอาปลอกยางอินเดียรัดเยอสวมนิ้วมือพ่อปลอกนั้นมีท่อยางไปติดกับหีบเครื่องวัดแล้ว เอาปลอกยางยาง ๆ อัดเข้าไปในปลอกใหญ่บีดโลหิตไม่ให้ไหลออกไปที่นิ้วมือ จนสีขาว แล้วจึงชักยางยางนั้นออกเสีย ให้โลหิตเดินออกไป เวลาที่โลหิตเดินออกไปเครื่องสังเกตในหีบนั้นก็เดิน เปนอันรู้ได้ว่าหัวใจจะฉีดโลหิตแรงฤาเยาเพียงเท่าใด ถ้าฉีดแรงเกินไปฤาเยาเกินไปก็เย่นหัวใจพิการ ถ้าฉีดพอได้ขนาดตามเกณฑ์ที่สังเกต เปนรู้ว่าหัวใจดี ผลแห่งการตรวจนี้ได้ความว่า หัวใจเปนนอมัลอย่างดี ซึ่งหมอว่าอาจจะอยู่ได้จนแก่ ไม่มีอันตราย การตรวจนี้ไม่ได้ใช้เคาะฤาฟังอะไรโย่กย่ากอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

คราวนี้ไปตรวจด้วยเอกซเร ซึ่งอยู่ห้องชั้นล่าง ใช้ตรวจด้วยเครื่องตั้ง ถอดเสื้อ เหลือแต่เสื้อชั้นใน หันหลังเข้าตรงช่องไฟฟ้า ดับไฟเสียหมด แล้วเยิดไฟฟ้ามีแผ่นกระจกที่สำหรับถือยังข้างนอกที่ตาคนจะดูช่องไฟข้างในนั้นเลื่อนขึ้นเลื่อนลงได้ ตรวจหัวใจดับม่านปอดหันหน้าที่หันหลังที่ ต้องหายใจแรง ๆ เมื่อตรวจสำเร็จตลอดแล้ว ได้ความว่าบริบูรณ์ดีทุกอย่าง ไม่มีที่เสียหายอันใด แล้วได้เอาชายอุรพงษ์เข้าไปตรวจ ได้ความว่าหัวใจไม่ปรกติ ต้องระวัง

เมื่อเสร็จการตรวจนี้แล้ว ได้พาไปดูห้องที่รักษารูมาติซั่ม ซึ่งใช้อายน้ำฉีดโปรยต่าง ๆ สี่อย่าง อายน้ำแช่ แลเครื่องเข้ากระโหม การเข้ากระโหมนั้น ต่อเปนตู้แบ่งเหลี่ยม ติดไฟฟ้าในนั้นเต็ม มีเก้าอี้สำหรับนั่ง เมื่อคนเข้าไปนั่งที่แล้วปิดฝา เปิดไว้แต่หัว แลมีรมมือรมตีนที่เปนเก๊าต์ จะให้เข้ากระโหมแต่นิ้วเดียวก็ได้ ทั้งมือก็ได้ ทั้งขาก็ได้ มีที่อายน้ำด้วยคาโบนิกแอซิดต่าง ๆ มีอายน้ำด้วยไฟฟ้า คือถังน้ำโยงไฟฟ้า ฤาแช่แต่แขนแต่ขา มีห้องที่สำหรับนักเรียนไปทำการรักษาไข้เปนห้องห้อง มีห้องเล็กเชอ ซึ่งตั้งเตียงคนไข้อยู่ข้างน่า ที่พวกนักเรียนนั่งซ้อน ๆ กันขึ้นไปตามลำดับ ได้ดูตลอดแล้วจึงกลับเข้าไปห้องไคเรกเตอ เขียนบุเลตินแลเปรสคริปชันให้กินยาซึ่งจะบำรุงโลหิตให้บริบูรณ์ดีต่อไปอีก

โรงพยาบาลโรงนี้ เปนของยูนิเวอซิตี โปรเฟสเซอไฟลเนอเปนสมภาร ได้เงินจากรัฐบาลบ้างหมื่นม้ากเปนส่วนตัว ยังส่วนที่สตูเดนต์ต้องเสียประจำปีอีกก็เปนของโปรเฟสเซอ ที่ได้หมื่นม้ากนั้นค่าที่ต้องเล็กเชอ ยังมีช่องที่ได้รักษาไข้ แต่ไม่ใช่ไปเที่ยวดูไข้ เปนแต่รับปฤกษาเรียกเงินจากคนไข้อีกทางหนึ่ง ยังมีโรงพยาบาลของตัวเองอีกสองโรง รวมเปนผลประโยชน์ที่แกได้ปีหนึ่งอยู่ในแสนม้าก เพราะฉนั้นแกรนด์ดุ๊กต้องการจะเอาไปเปนหมอหลวงแกไม่สมัค ขออยู่ในยูนิเวอซิตี แต่ได้จัดหมอคนหนึ่งไปอยู่เปนหมอหลวง แกเปนผู้สำหรับแนะนำ แลเรียกได้ในเวลาต้องการ อย่างเดียวกันกับที่เราได้คอกเตอพีสเตอไปนี่เอง

ออกจากหมอไฟลเนอ ๔ โมง เห็นมีเวลาพอ เพราะรถไฟกำหนดจะออกต่อ ๔ โมง ๕๕ ก็แปลว่า ๕ โมง จึงได้ขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยวฟากข้างโน้น พอข้ามสพานก็เจอเขาโยกองขาวรถโมเตอคาร์แข่งมาเลยหยุดดู

การแข่งรถทำนองนี้ไม่ใช่แข่งว่าใครจะเร็วกว่ากัน แข่งว่าใครจะทนกว่ากัน คือกำหนดเสียว่าวันนี้ให้ไปแต่เมืองนั้นถึงเมืองนั้นโดยทางนั้นแล้วก็ไปตาม ๆ กัน ตามแต่ใครจะไปช้าฤาเร็ว ถ้ารถใครต้องหยุดแก้ไขอย่างหนึ่งอย่างใดต้องหักคแนนลง จนกว่าจะถึงที่กำหนดกี่วันก็ตามแต่ที่จะกำหนดไกลใกล้เท่าใด ได้เห็นรถผ่านมาเสมอ ๆ รถเราต้องหยุดร่ำไป คนที่มาในรถนั้นหน้าเปนฝุ่นขาวเหมือนโนราหมดเล็กก็มี ใหญ่ก็มี ขับก็มี ไม่ดีก็มี รถเราจอดอยู่ข้างทางดี ๆ หันเข้ามาเสียดเอาหิยไฟฟ้าเยิงไปก็ได้ หลวงโสภณแกนั่งใจเต้นอยู่ตัวแขงทีเดียว จะกลับก็ไม่ได้ เพราะทางมันแคบ ถ้าหากว่ากลับยังไม่ทันแล้ว อ้ายรถอื่นมาก็จะโดนโครมทีเดียวเท่านั้น ต้องทนค่อย ๆ กริยไปจนพยทางแยก แลคอยจนรถที่มาสงบลงจึงได้กลับ ครั้นขากลับรถเรากลายเปนรถแข่งอีกรถหนึ่ง อ้ายตาโยกองก็โยกองเอะอะ อ้ายคนอยู่ข้างทางก็โห่เกรียวกราว เท่ากันกับรถแข่งมาถึง

มีเรื่องนักปราชญ์คิดเลขรางวัลรถอย่างหนึ่ง ซึ่งขันดีอยู่ควรจะเล่าในที่นี้ คือตั้งเอาแรงรถเปนประมาณ คราวนี้รถไหนที่แรงมากต้องคิดหักทอนลงมาหารถที่มีกำลังน้อย คิดไปคิดมาลงปลายรางวัลที่ ๑ ได้แก่อ้ายรถที่มาหลังที่สุด ซึ่งมีแรงม้าแต่ ๖ แรงม้า รถที่มีแรงมาก

ตั้ง ๑๒๐ แรงม้าก็แพ้ จะว่าคิดผิดก็ไม่ได้ คิดถูกโดยทางกระบวนเลข แต่ผลมันไพล่ไปออกเช่นนั้น เรื่องรางวัลรูป คงมีตาผู้ใดผู้หนึ่งแกคิดขลุกขลักขึ้นมาให้รางวัลย้า ๆ ก็เลยบ้ากันใหญ่ แต่เหรียญทองมันมาก มันจึงไม่เกิดเหตุลุกลามเหมือนอย่างเช่นรถโมเตอคาร์ ซึ่งแย่งกันเป่นที่ ๑ เลยตะกลามเหรียญทองกันกระพือไปจนกระทั่งรูปเขียนเป่นเช่นนี้

มาถึงขาเดนขาเดนเวลาทุ่มเศษ พยจรูญมายอกข่าวอื่น ๆ แล้วมาขันว่าได้รับหีบมาทางไปรสนีย์หีบหนึ่ง เชื่อเป่นแน่ว่าคงจะเป่นรูปตัวอย่างเหรียญ ซึ่งกรมหลวงนริศร์ส่งมา ครั้นจะรอช้าไปกลัวจะบ่วยการเวลา นึกว่าคงไม่ผิดอะไร จึงได้เบิดออกดู กลายเป่นน้ำพริกเผา อดหัวเราะไม่ได้ ที่เรียกว่าน้ำพริกเผานั้น เป่นไลเยลริง ๆ ที่แท้น้ำพริกลาวต่างหาก คือน้ำพริกที่ตั้งพิธีประชุมกันทำไพร่ไม่ได้ขับนั้นเอง ซ้ำวันนี้ได้รับหนังสือยางกอกหลายฉบับ เลยทำอะไรไม่เป่นแก่นสาร หนังสือที่รับก่อนไปไฮเดลแบ็กก็ยังไม่ได้ตอบ หนังสือใหม่ก็ประดังมา โทรเลขก็มากหลายฉบับ ทั้งจากยางกอกแลในยุโรป ตกลงเป่นงดกันเสียทีหนึ่ง วันนี้เขียนล่วงมาจนกระทั่งวันที่ ๗ ซึ่งเป่นกำหนดปิดเมล์ จึงขอจบกันเท่านี้ที

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๒

คืนที่ ๗๓

เมืองบาเดนบาเดน

วันศุกรที่ ๗ มิถุนายน ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ไปอายน้ำแลรมตามเคย ได้เดินตลอดไปจนกระทั่งถึงที่อายน้ำ อากาศยุโรปมันพิกลก็ก็อเต็มที ที่เรือนนี้เขาไม่ได้คิดเตรียมสำหรับจะหนาวในเดือนยูน เดือนเมร้อนแล้วเดือนยูนกลับหนาว เวลานี้กำลังหนาวมากเท่า ๆ กันกับเมื่อแรกไปถึงซันเรโม รยัดรเบ็ดถ้ามีคฝนมาเมื่อไรเปนหนาวมาเมื่อนั้น ถ้าวันใดมีแดดวันนั้นก็ไม่ใคร่หนาว กลับกันเร็วเต็มที พวกฝรั่งออกป่ากทุกคน ว่าเดือนยูนไม่เคยหนาวเท่านี้

กลับจากรมควันแล้วกินเข้ากลางวันเวลา ๕ โมงเช้า แล้วนั่งให้ช่างเขียนของรูญเขียนรูปเปนชั่วโมงเศษ เหมือนเมื่อเต็มที ต้องเอากรมสมมตไปเขียนหนังสือไปพลาง หนาวจนนั่งไม่ใคร่จะลง ต้องลงเดินแกว่ง เร่งเขียนหนังสือรายวันจนกระทั่งย่าย ๔ โมงเศษจวน ๕ โมง เพราะค้างอยู่หลายวัน ต้องไปนั่งตากแดดอยู่ที่ชานริมน่าต่างจึงทำงานได้ แล้วหยุดลงไปเดินเล่นเสียที เดินก็ออกจะตาม ๆ เคย คือไปทางอ้อม ไม่ไปทางลัด หยุดซื้อดอกไม้เหนียเสือแล้วไปเดินเล่นในบริเวณคอนเวอเซชั่นเฮาส์ วงไปรอบ ๆ กินน้ำซามีไส้กรอกตามเคย

เสร็จแล้วเดินกรอกแกรกมาตามถนน จับรถชิ้นไล่ให้มันขับไปจนพ้นสเตชั่นรถไฟ เลี้ยวลงข้างซ้ายมือริมโรงแกส แล้วไปตามทางในป่าเลียบเขา จนถึงยังฤาทเลสายอย่างเล็ก มีทางเดินเล็ก ๆ น้อย ๆ สำหรับเที่ยวเล่นนั่งเล่นริมห้วงน้ำนั้น ขึ้นไปขึ้นไปในหมู่ต้นไม้แล้วจึงไปตกออกท้องทุ่ง มีต้นไม้เป็นหมู่หมู่ละเมาะงามมาก แล้วกลับเลี้ยววกลงไปในซอกเขามีป่าแลมีทำเลหญ้า เป็นที่สำหรับเลี้ยงเนื้อแลเห็นเนื้อนอนจมอยู่ในหญ้ากระดิกหู เขาว่าเป็นที่มีเจ้าของมาเลี้ยงไว้สำหรับยิงในฤดู คราวนี้ทางกลับเลี้ยวขึ้นเขาต่อไปอีก พอถึงสันเขาก็เป็นถนนใหญ่ มีที่นั่งริมถนน สำหรับขึ้นไปแลดูเมืองซึ่งตั้งอยู่ในซอกเขางามดี คราวนี้เป็นขาลง วนลงมาพอไม่ให้ทางชัน มีวิลลาต่าง ๆ เรียงรายลงมาตลอด ได้ผ่านวิลลากรปซึ่งเคยไปกินเข้าครั้งก่อนนั้นด้วย ขากลับลงมาสักครึ่งชั่วโมงก็กลับมาถึงที่อยู่ แกรนด์ดุกให้มายอกให้ที่ดูลครแต่วานนี้สองยอกซ์ วันนี้ดูหนังสือพิมพ์ ว่าอิสซาโดราดันแคน เป็นผู้หญิงชาวอเมริกันจะออกเล่น ได้ฟังแว่ว ๆ ถึงเรื่องนางคนนี้เป็นที่เลื่องฦๅ จึงให้ไปยอกที่โรงลครว่าจะไปดู แต่มัวกินเข้าแลพูดกันเล่นอะไรเหลวอยู่เสีย ไม่ได้ไปจนกระทั่งจวนจะสิ้นเรื่อง เพราะเขาลงมือสองทุ่ม สักสี่ทุ่มฤๅเท่าไรก็หมด เราไปม่านหลังที่สุด กำลังชิดฉาก เลยดูโรงลคร โรงนี้กระทัดรัดน่าเอ็นดู ที่จริงไม่สู้กระไรนัก เมืองเราทำได้แท้ ๆ โรงลครดึกดำบรรพ์[๑]

---

๑ ลครดึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศวิวัฒน์ เล่นลครไทยอย่างออปราฝรั่ง โรงตั้งที่ในบ้านเก่า อยู่ริมถนนอัษฎางค์ ตอนบ้านหม้อ

แต่อยู่ข้างจะต้น คนดูเปน ๗ ชั้น แต่มันลักชั้นกันอยู่ในตัวเสียสามชั้น ที่เปนตัวชั้นจริง ๆ สี่ชั้น คนเต็มพอใช้แต่ไม่ใคร่มีใครแต่งตัว เยียดฉาก ไม่เห็นมีม่านหลัง เอาผ้าคลาย ๆ กับฉนวนกั้นเตนต์วงเข้าไว้ข้างหลัง ไม่มีเครื่องโรงอะไรแต่สักสิ่งเดียว ออเคสตราทำเพลงมีผู้หญิงแต่งตัว เสื้อยาง ๆ หลวมโพลกเพลก ไม่สวมถุงเท้ารองเท้า ออกมากระโดดโลดเต้นทำหน้าทำมือต่าง ๆ เปนที่เหมือนเก็บลูกหมากรากไม้ข้าง ดีดสีเป่าข้าง เล่นข่าอะไรข้าง ไหว้พระข้าง ไม่เข้าอกเข้าใจว่าทำอะไร เต้นอยู่แต่คนเดียวไม่มีมากกว่านั้นเลยตั้งแต่ต้นจนปลาย เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวต่าง ๆ พวกยาง ๆ หย่อน ๆ ทั้งนั้น เวลาจะจบก็จบไม่มีมูล ยืดม่านลงไปเฉย ๆ รวบรวมใจความมันเหลือที่จะเข้าใจได้อยู่ดังนี้ คือตั้งว่าเล่นเรื่องกริกโบราณตอนใดตอนหนึ่ง ซึ่งจะเล่าเรื่องก็ได้ มิเล่าก็ได้ เพราะแกไม่ได้ทำยทตามเรื่อง แกทำตามทำนองเสียงแลจังหวะของเพลง ที่นึกหน้าตาว่าท่ามันเปนอย่างไร ไม่ใช่นึกตามแผนที่ตั้งไว้เช่นเชิดแล้วคงจะเดิน กราวคงจะเต้น แกนึกของแกอย่างใหม่ว่าหน้าตามันเปนอย่างไร เช่นกับเด็ก ๆ นึกว่าสวากขาโตหน้าตามันเปนคนขาโต ๆ เดินตุยตัย อุชุหน้างอ ๆ ญายะหน้าโต ๆ สามีหน้าดำ ๆ เช่นนี้ ยายนี่แกนึกเช่นนั้นเหมือนกัน แกนึกว่าเพลงนี้หน้าตาเช่นนั้นก็ทำเช่นนั้น แต่เลียนอย่างซึ่งนึกในใจว่าคนกริกครั้งโบราณตามที่กล่าวไว้ในหนังสือนั้นเปนอย่างไร ชอบเล่นเต้นรำโลดโผนในกลางแจ้ง อันเปนเหตุให้เกิดความสุขสำราญแก่ร่างกาย ด้วยได้ยืดแขนเหยียดขาออกแรงทั้งได้อยู่ในกลางแจ้งกลางแดด ทำให้โลหิตเดินบริบูรณ์ ข้อซึ่ง

ไม่แต่งตัวให้รัดกึงในที่แห่งใด แลไม่ใช้ผ้าที่หนานัก ใช้แต่เย่นเสื้อยาว ๆ อย่างพระเยซูใส่ หรือเย่นเสื้อผู้หญิงก็ถลกขาถลกแขังไม่ว่า ยิ่งแนบเนื้อลงไย่จนเห็นรูปภายในยิ่งดี เพราะเห็นรูปมนุษย์เย่นรูปอันงาม ที่ไม่ควรจะปกคลุมหรือเปลี่ยนแย่ลงเสีย เท้าก็ไม่ควรจะสวมรองเท้าให้บิดรัดเสียรูป ถ้าเวลาเล่นเต้นรำใช้เท้าเปล่า อยู่ยิ่งกดีก็สวมแต่รองเท้าบาง ๆ เสื้อหลวม ๆ ยายคนนี้เย่นคนมีผัว แลคิดตั้งโรงเรียนฝึกหัดเด็กผู้หญิงให้รู้ภาษาคนตรีอย่างเย่นที่แกนึกใส่ใจเห็น โลดเล่นเต้นรำให้ถูกกับสำเนียงของเพลง เมื่อดู ๆ ไย่ไม่มีอะไรนอกจากที่จะลงท้ายเห็นว่าบ้า เว้นแต่ไม่ใช่บ้า เพราะบ้าแล้วคงจะเปลี่ยนเย่นขณะนี้แกไม่เปนขณะ แกเข้าใจของแกได้เสมอ ผู้ซึ่งได้เคยพบปะถึงได้กินเข้าด้วยกับแกกล่าวว่าบ้านิด ๆ แต่ไม่ใช่บ้าพร่ำพรูพ้นล้น เย่นบ้าอย่างหัวเขว ๆ คนที่ดูด้วยกันโดยมากคงจะเห็นต่างกัน ตั้งแต่เห็นเข้าก็กวดว่ายายนี่บ้า ทำอะไรก็ไม่รู้ ไม่สนุก ไปจนกระทั่งถึงว่าก็ชอบกลดีอยู่หรอก ได้ส่งบทกลอนเข้ามาให้ ซึ่งแรกทำให้เข้าใจว่าจะร้องตามนั้นก็เปล่า ไม่ร้อง ซ้ำไม่เกี่ยวด้วยบทกลอนนั้น เปนแจกแถมพกเล่นเฉย ๆ มีอีกแผ่นหนึ่งที่เปนที่ว่าโปรแกรมมีเรื่องคนนั้นคนนี้มาก ๆ คนก็มีเช่นกับทหารทั้งกองออก ชาวบ้านออกมาเต้นรำ ดูเหมือนอย่างตัวละครสักห้าสิบหกสิบคน แต่เปล่าไม่มีใคร ยายนั่นคนเดียวเท่านั้น ออกมาทำคนโน้นบ้างคนนี้บ้าง พูเต็มที่ จบ

ตั้งแต่มาจากซันเรโมแล้วไม่ได้ข่าวเพ็ญเลย พึ่งได้วันนี้ ยอกว่าตั้งแต่พ่อออกจากซันเรโมแล้วได้วันหนึ่งก็ออกตาม ไย่อยู่เลกโคโม

๑๕ วัน วันแรกมีแดดต่อมาก็มีฝน ไม่มีฝนก็มืดมัว เลยไม่ได้ไปไหนทั้ง ๑๕ วัน ออกจากนั้นไปเตริเตต์ จะขึ้นไปอยู่โคก็กลัวหนาว แลจะจู๋[๒] คิดอ่านจะอยู่เตริเตต์ แต่ดูถ้อยคำที่พูดนั้นไม่มีความยินดีฤๅสนุกรื่นเริงอย่างไรเลย ดูเปนแต่เหี่ยวแห้งใจเหนื่อยหน่ายในความเปนอยู่ พ่อนี่กวิตกเปนอันมาก กลัวจะไม่มีคุณอะไร ไปไหนจะเอาไปด้วยแก็ทนไม่ไหว อยู่คนเดียวก็เปลี่ยว อยู่นิ่ง ๆ ไม่ใคร่เที่ยวใคร่เตร่ไปข้างไหนมันก็ชวนให้เปลี่ยววังเวงใจ หมอก็ไม่ขัยเอาใครเปนเจ้าของว่าจะเดินตามทางไหน มีแต่ตาหมออังกฤษที่อยยปต์ซึ่งแนะนำอย่างกว้างว่าให้ค่อย ๆ คลานขึ้นไป ตามร้อนถึงไหนไปที่นั่น จนกว่าจะถึงเมืองอังกฤษจึงจะบอกต่อไปว่าจะให้ทำอย่างไร ไข่ตรงกับความกลัวของเพ็ญที่ว่าฤดูในยุโรปขี้นี้แย่ลกมาก ไม่ใคร่จะร้อน กว่าจะคลานตามหนาวขึ้นไปพอถึงเมืองอังกฤษก็จะหนาว จะไล่ให้กลับไปนอนดูพ้าอยู่อียิปต์อีกไม่มีเวลากลับบ้าน ใจแกท้อแท้เสียอย่างนี้ พ่อจะมีหนังสือไปให้หาหมอที่เมืองสวิตเซอแลนด์ให้เปนหลักฐานขึ้น

ที่บนเรือนี้หนาวจริง ๆ เฉภาะด้านข้างสวน กลางคืนปรอดถึง ๕๖,๕๔ ถ้าไม่มีฝน อย่างดีก็ ๕๗ ในห้องกลางวันเวลาเที่ยงปรอด ๖๐ ถ้วน ส่วนด้านข้างริมถนนเขาอุ่น เย็นน่าต่างก็ได้ หนาวจนห้อยตีนลงไปเกือบไม่ใคร่ได้ ปวดข้อตีนเดินไม่ใคร่ถนัด เรือนไม่สบายเลย

---

๒ จู๋เปนคำแผลง หมายความว่าเหมือนกับถูกปล่อย ถูกถักไว้แต่คนเดียว

ขบวนแห่ผ้าพระกฐินพระราชทาน
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

คืนที่ ๗๔

วันเสาร์ที่ ๘ มิถุนายน

เวลาเช้าไปอาบน้ำตามเคย แต่วันนี้ตื่นสายจนสามโมง เลยโต้งเต้งใหญ่ กลัวจนเที่ยง พอมาถึงก็แต่งตัวให้ชูมันถ่ายรูป ได้กินเข้าเปนบ่ายโมงหนึ่งแล้วยังต้องนานั่งให้เขียน เยอเต็มที รอดตัวที่ได้ให้กรมสมมตเขียนหนังสือไปพลาง เลยเปนเวลาเยี่ดออฟพี่ศ จนบ่าย ๔ โมงจึงได้เลิก บ่ายเกือบ ๕ โมงจึงได้ไปเที่ยว ที่จริงหมายว่าจะไปด้วยรถโมเตอที่เขารับจ้าง แต่เดินพลางถ่ายรูปพลาง เพราะนึกว่าคงไม่ทันแล้ว ไปสืบถามเขาว่าทางใกล้ไกลเท่าใด โปลิศที่เขาตามกำกับอยู่บอกว่าทั้งไปทั้งมาครึ่งชั่วโมง เห็นว่าพอจะไปได้ จึงเช่ารถเขาไป ทางที่ไปนั้น เมื่อพ้นจากสวนแล้วถึงสนามที่สำหรับเขาเล่นเกมต่าง ๆ มิลอนเตนิสเปนต้น ที่นี่มีลำธารน้ำตกมาแต่เขา เรียกว่าน้ำโอส ตามชื่อปากช่องที่สเตชั่นเมื่อจะมาถึงยาเดนยาเดน น้ำโอสเปนแต่ชั่วลำธาร ข้างบนแคบเล็ก ข้างล่างกว้างออกหน่อยหนึ่ง เขาก่อเชื่อนเสียทั้งสองข้าง ท้องธารชนศิลาก้อนกลม ๆ ขึ้นเสียหมด เลยขัดศิลาก้อนรีเปนพื้นลำธารรายตลอดลดเปนคั่น ๆ ตามที่สูงที่ต่ำ ให้สายน้ำแผ่ออกเต็มลำคลอง แต่ตื้นสักคืบเดียวเท่านั้น ต่อเวลาฝนตกมากน้ำจึงค่อยมากขึ้น แต่ขุ่น ลำโอสนี้ผ่านมาในระหว่างกลางสวนแลกลางเมืองยาเดนยาเดน ตอนตรงข้ามกับสวนเปนโฮเตลทั้งปวง มีโฮเตลสเตฟานี ซึ่งเปนที่มาอยู่ ตั้งอยู่ในหว่างกลางแถวโฮเตลทั้งปวง เมื่อพ้นสวนขึ้นไปแล้วเปนสนามที่สำหรับเล่น พ้นสนามขึ้นไปทางขึ้นลงมาใกล้

ลำน้ำโอส ฟากข้างที่เป็นโฮเตลนั้นกลายเป็นวิลลาต่าง ๆ ตลอดถนน ในตอนสวนมีถนนใหญ่สามสายเรียงกัน สายกลางเป็นถนนรถ สองข้างเป็นทางคนเดิน ครั้นเมื่อพ้นสวนไปแล้ว ถนนเป็นหกสาย ดังกล่าวมาแล้ว สายริมข้างน้ำโอสเป็นทางไบสิเกอล ถัดเข้ามาเป็นทางรถ ในทางรถนั้น แบ่งเป็นทางม้ากว้างประมาณสามศอก แล้วจึงปลูก ต้นไม้ร้อยต้น นอกต้นไม้เป็นทางคนเดิน นอกทางคนเดินออกไป เป็นทางไบสิเกอล นอกทางไบสิเกอลออกไปเป็นทางม้า รวมถนน ๒ สายนี้ประมาณกว้างสัก ๑๒ วา ฤๅ ๑๔ วาท่านั้นเอง เพราะเป็นทาง แคบ ๆ ไปหมดถนนเมื่อถึงย่านอย่างเก่า แล้วเลยขึ้นทางเขา เป็น บ้านนอก เลียบไปตามลำธารเป็นพื้น ลำธารเหล่านั้นก็กว้างอยู่ใน ๒ ศอก ๓ ศอก เป็นลำธารสามัญไม่ได้ตกแต่งอะไร มีบ้านเรือนราษฎร คนจนแลไร่เล็ก ๆ น้อย ๆ รายขึ้นไป มีที่เลี้ยงผึ้งโพรงซึ่งนกกะแวะกู แต่กลัวจะเปลืองเวลา จึงรีบไปขึ้นยนเนินเขาอยู่ข้างสูงสักหน่อยหนึ่งจึง ถึงที่เลี้ยงปลา มีสระเลี้ยงปลาทองชั้นล่างสระหนึ่ง แลวิ่งเลี้ยวขึ้นไป อีกหน่อยหนึ่งก็ถึงสระยนเป็นที่เลี้ยงปลา คล้าย ๆ ที่อังกฤษเรียกเตราต์ มีสายน้ำตกลงในสระนั้นสองแห่ง แล้วมีเรือนหลังใหญ่ปลูกอยู่สูงขึ้น ไปอีกสักหน่อย ในเรือนนั้นตอนหนึ่งเป็นที่สำหรับประสมปลาแลเลี้ยงลูก ปลา อีกตอนหนึ่งเป็นที่สำหรับไปกินเข้า มีที่นั่งกว้างขวางแลมีครัว ได้เข้าไปดูในที่ห้องประสมปลานั้นก่อน เขาทำเป็นรางด้วยปูนสิเมนต์ ตั้งขนานเสาเหล็ก กว้างประมาณสักศอกเศษ ยาวสัก ๘ ศอกฤๅ ๑๐ ศอก น้ำลึกสัก ๕ นิ้วบ้าง ๕ นิ้ว ๖ นิ้วบ้าง เป็นลำดับกันขึ้นไป ๖ ราง ที่หัวรางมี

Der Geroldsauer Wasserfall.

ก๊อกน้ำรินอยู่เสมอ ปลายรางมีท่อน้ำลัน การประสมปลานี้ชอบกลอยู่ ได้ความเช่นนี้

เมื่อถึงฤดูที่ปลาจะมีไข่ สังเกตได้ว่าปลาตัวไหนเป็นตัวผู้ปลาตัวไหนเป็นตัวเมียด้วยรวมผิดปรกติ เมื่อเห็นว่าไข่ได้ขนาดแล้ว ริดไข่ออกจากปลาตัวเมียเทลงไว้ในกระชอนที่ทำด้วยเหล็กวิลาศชุบ ปลาขนาดใหญ่อายุ ๗ ขวบ มีไข่อย่างมากถึงพัน ถ้าตัวย่อมก็ไข่น้อยลงมา อาจะริดไข่ปลาตัวเมียสามตัวรวมกันในกระชอนเดียวได้ ถึงจะริดทิ้งไว้ช้าหน่อยก็ไม่เสียหายอะไร ด้วยไข่นั้นยังไม่มีชีวิตร ครานี้ต้องเอาปลาตัวผู้มาริดน้ำนม ถ้าเป็นปลาตัวใหญ่อาจะริดน้ำนมประมาณตวงเต็มปลอกมือสำหรับเย็บผ้า ข้นเหมือนครีม แบ่งเทลงไปที่ไข่นั้นพอให้ทั่วถึง แล้วจึงถ่ายไข่นั้นลงในชาม เอานมที่ยังเหลืออยู่นั้นละลายน้ำเทลงไปในชามนั้นอีก ทิ้งแช่ไว้ประมาณสิบสองนาที แล้วจึงเอาไข่กลับลงกระชอน แช่ไว้ในรางที่มีน้ำเปลี่ยนอยู่เสมอ แต่ต้องไม่ขยับต้องเลยในระหว่าง ๑๒ วันต่อไป แรกที่ปลาจะเป็นตัวนั้นล่วงได้เดือนหนึ่งแลเห็นเป็นจุดดำสองจุดในไข่ คือดวงตา แล้วอีกประมาณ ๓ เดือนจึงเป็นตัว เอาหางออกมาจากไข่ก่อนแล้วจึงมีหัว ไข่นั้นติดอยู่ที่ท้อง ต่อ ๔ เดือนจึงจะว่ายกระดุกกระดิก เมื่อว่ายกระดุกกระดิกเข้าแล้วตัวก็ลอดลงไปทางช่องกระชอน ไปว่ายอยู่ในราง ในเวลาที่ไข่ยังติดท้องอยู่ตราบใดยังไม่ต้องให้อาหารกิน เมื่อหมดไข่แล้วจึงต้องให้อาหาร อาหารนั้นใช้มันสมองแลม้ามลูกวัวปนกับน้ำนม ทาที่กระชอนวางลงไปในน้ำ ปลานั้นมากินเอง ตั้งแต่ขวบหนึ่งขึ้นไปให้กิน

แย้ง เปนแย้งชนิดหนึ่งซึ่งทำสำหรับให้ปลากิน แต่ปลาขวยไหนอยู่ด้วยกันได้แต่เฉภาะขวยนั้น ถ้าเอาเล็กปนใหญ่แล้วกินกัน เพราะฉนั้นเขาจึงคัดปลาขนาดอายุต่าง ๆ ไว้เปนราง ๆ การที่เลี้ยงปลาตั้งแต่ไข่หลุดแล้วไว ในอ่างนั้นเปนเลี้ยงไว้ให้คนดู ถ้าเปนปลาที่จะเลี้ยงเปนผลประโยชน์ เขาเอาไปลงสระแยกกันหลายสระตามอายุของปลา พิจารณาดูตามระยะยี่ โตไม่สู้เร็วนัก ปลาที่สำหรับกำลังกินอยู่ในสามขวยสี่ขวย ปลาที่ผสมเปนพืชพรรณตั้งแต่ ๗ ขวยไปถึง ๑๐ ขวย

ยังมีปลาอีกชนิดหนึ่งซึ่งเลี้ยงอยู่ในที่นั้นเหมือนกันเปนปลาทองหางซิว ปลาชนิดนี้มีไข่มากถึงหมื่น แต่เปนปลาที่เลี้ยงไว้ดูเล่นไม่ใช่ของกิน รูปร่างเลวกว่าปลาเงินปลาทองจีนเปนอันมาก

การประสมปลานี้ ไม่ใช่เปนการของรัฐบาล เปนของผู้ที่เขาจัดการนี้ได้ทำขึ้นเอง แต่รัฐบาลช่วยรับซื้อละหมื่นหกพันตัว กำหนดพันละ ๗ บาท ซื้อไปปล่อยในน้ำโอส เพื่อจะให้สืบพืชพรรณให้แพร่หลาย แต่จะปล่อยลงไปในตอนข้างต่ำ ๆ ไม่ได้ ด้วยมีปลาใหญ่ ปลาเช่นนี้ชอบว่ายทวนน้ำอยู่เสมอ ข้างเหนือน้ำน้ำตื้นไม่มีปลาใหญ่ จึงปล่อยปลาเล็กไว้ข้างเหนือน้ำ เมื่อโตขึ้นก็ค่อย ๆ เลื่อนลงไปเองจนเข้าหมู่พวกปลาใหญ่ได้

ที่เลี้ยงปลานี้มีผู้จัดการอยู่ทั้งครอบครัว มีผู้หญิงเด็กหลายคน เด็กนิดคนหนึ่งรู้จักประจบ เข้ามาวิ่งเอออยู่รอบ ๆ เห็นดอกไม้ที่เสียบเสือพลัดตกก็หยิบส่ง ประเดี๋ยวไปเที่ยวหาดอกไม้มาให้ อยากขยับมือแลเปนกำลัง อายุสักสามขวยฤาไม่ถึง น่าเอนดูจริง ๆ หมายว่าจะเคย

กลางวันได้เที่ยวประพาสคน ส่งทองให้ย่อนด์หนึ่ง เปล่าไม่รู้สึกว่าอะไร ถือเล่นเหมือนดอกไม้ เขาชวนให้กินปลา จึงได้ถ่ายรูปแลนั่งเล่นอยู่ที่น่าโรงนั้น ได้พูดเล่นกับคนแก่เยอรมันคนหนึ่งอายุ ๗๐ แต่พูดอังกฤษได้ เป็นชาวเมืองบริเมน แกคุยเอะอะโผงผางสนุกดี การตระเตรียมอยู่ข้างจะช้ากว่าจะพร้อมได้ ต้องไปเลือกปลา แล้วมีเด็กสำหรับทำปลา แล้วจึงเอาขึ้นนึ่ง เกณฑ์ให้นอนค่ำกางท้องอ้ายาก แต่ต้องกินกับเนยหาไม่จะออกเหม็นคาว มีมันสดวเป็นผัก จานปลาแต่งด้วยดอกไม้เสียสวย มีขนม แต่ส้มมีสามใยไม่เกินกว่านั้น กินอร่อยแลอิ่มดี กว่าจะแล้วมาได้กินถึงทุ่มหนึ่ง กลับมาถึงวิลลาเป็น ๒ ทุ่ม แต่อย่าหลงไปว่ามืด ยังมีแดด พอมาถึงก็ต้องกินเข้าอีก

วันนี้เป็นวันที่เขามีงาน เป็นการเรี่ยรายเงินเลี้ยงคนจนที่คอนเวอเซซะนัลเฮาส์ พ่อได้รับเชิญ ไปยามครึ่ง เขายังกำลังเต้นรำกันอยู่ แมร์แลเลดีเปรสิเดนต์กับทั้งกรรมการรับรองแขงแรงมาก พาคนให้รู้จักทั้งผู้หญิงผู้ชาย ในห้องเต้นรำร้อน เพราะคนมากถึง ๗๐๐ ที่เล็กไปกว่าคน ถูกไปนั่งดูนั่งรับแขกอยู่เป็นนานจึงได้ขยับขยายออกมาข้างนอกได้ ค่อยเย็นชื่น มาเดินเกะกะอยู่ข้างนอกจน ๔ ทุ่มครึ่งจึงได้ลงมือเล่นออเปอเรตที่ห้องใหญ่ กว่าจะเข้าไปนั่งพร้อมกันได้นานเต็มที พวกผู้หญิงที่จะเล่นแหวกม่านดูกันคือ ๆ จนกระทั่งถึงเวลา

เรื่องที่เล่นนั้นมีเจราเบิกโรง แล้วจึงมีผู้หญิงออกมาร้องเพลงขับเกือก แซกเซราติดตลก แล้วจึงมีคนหัวล้านที่ว่ามีลูกสาวสิบคน

ออกมาร้องเพลงบ้าง เจรจาบ้าง เกี้ยวนางผู้หญิงคนขัดเกือกนั้น ภายหลังสาว ๑๐ คนนั้นจึงได้ออก แต่งตัวเสื้อขาวชายแดงถือพัดเดินเป็นทหาร แล้วร้องเพลง นางผู้หญิงที่ขัดเกือกนั้นเป็นผู้ตีกลอง มีร้องเพลงเป็นตลก คนตีกลองเป็นต้นบท ผู้หญิง ๑๐ คนนั้นเป็นลูกคู่ ภายหลังมีคนหนุ่มที่เป็นลครเมืองคาลสรูห์ออกมาหาคนแก่หัวล้านที่เป็นพ่อผู้หญิงจะขอลูกสาว คนแก่นั้นเรียกลูกสาวออกมาทั้งสิบคน แต่งตัวต่าง ๆ เป็นชาวสเป็นบ้าง ชาวบาตาเวียบ้าง นั่งเรียงกัน ออกเต้นรำทีละคน มีอาการแปลก ๆ กัน ชาวสเปนเต้นกรับ ที่ลุกขึ้นเจรจาเป็นล่า ๆ ก็มีที่หน้าเป็นกล้าล้อผู้ชายก็มี แต่นางผู้หญิงอังกฤษคนหนึ่งร้องช้า ๆ เสียงงัวเงียง่วงนอน ยิพาทย์ก็งัวเงียลงไปตาม จนเวลาขยเลยหลับอยู่กับเก้าอี้ แล้วเต้น ๔ คน ตาพ่อตาต้นลูกสาวต่าง ๆ กับผู้ที่จะมาเป็นลูกเขย ตบขาตบหลังอย่างแรง ๆ เล่นตลก ลงย่ลายนางขัดเกือกนั้นมาร้องแลรำ คนหนุ่มนั้นเลือกเอาคนขัดเกือก แล้วตกลงเป็นเดินเวียนแล้วเอาโต๊ะมาตั้ง ตีระนาดคนละอันเข้าจังหวะพาทย์แล้วเป็นอันเลิก พอเวลา๒ ยามตรง ยังถูกเกณฑ์ให้ไปกินซัปเปอซึ่งเขาจัดโต๊ะไว้ต่างหาก ผู้หญิงที่แต่งเป็นชาวสเปน เป็นหลานของยายเบ่รสิเดนต์ เข้ามาปฏิบัติวัฏฐากแขงแรงมาก ได้พบกับคนที่เล่นเต้นรำร้องวันนี้เกือบทุกคน เป็นผู้ดีทั้งนั้น การซ้อมอยู่ข้างจะประดักประเดิดมาก ว่าต้องซ้อมกันถึง ๖ วัก เพราะผู้หญิงถึง ๑๑ คน เขาว่าผู้ชายร้อยหนึ่งซ้อมง่ายกว่าผู้หญิง ๑๑ คน เพราะเจ้า ๆ งอด ๆ กันง่าย ในห้องเลี้ยงคนเต็ม เสียงออกกราวไปทั้งห้อง ของเลี้ยงดี ๆ มาก เขาทำดอกไม้เหน็บเสื้อ

เปนกุหลาบตอตั้งบนโต๊ะงามดี คือเอาก้านกุหลาบตรง ๆ ฤาไม่ใช่กุหลาบก็ได้ ตัดขึ้นเปนลำต้น แล้วผูกดอกกุหลาบแย้มเอาลวดขึงขึ้นไว้ ไม่ให้ก้านอ่อน ติดใบแล้วเอาตะกั่วพันจัดเข้าเปนพุ่ม อย่างดอกไม้หัวโล้น สำหรับให้ผู้หญิงเหน็บให้ผู้ชาย แล้วแจกโปสต์การ์ดรูปพวกที่มาร้องรำคนละสองแผ่น พ่อได้ให้เงินช่วยในการเรี่ยรายนี้พันม้าก เขายังจะมีเต้นรำต่อไปอีกเมื่อเวลาเลี้ยงกันแล้ว ว่ามีผู้หญิงนำเครื่องแต่งตัวไปให้ผู้ชาย ผู้ชายนำไปให้ผู้หญิงแล้วจึงเต้นรำ ที่จะกวดกันรุ่งเขาชวนจะให้อยู่ พ่องว่งนอนงัวเงียเต็มทีต้องลากลับ แต่เช่นนี้ยังมาถึงเกือบ ๗ ทุ่ม ผู้หญิงที่เปนเปรสิเดนต์นี้นิจดีอย่างยิ่งต้อนรับแข็งแรงแปลเรืองราวทุกคำ ทั้งตัวไหนออก ตัวไหนเต้น ตัวไหนร้อง แกชมว่างามหมด ดีสุดทุกตัว พึ่งเสียเพลินทีเดียว การเต้นรำตอนหลังที่จะสนุก มีเครื่องอะไรอะไรทำด้วยกระดาษเช่นกระเช้า เช่นดอกไม้สีหรู ๆ ออกเช่นกองที่เตรียมไว้น่าโรง ตอนหัวค่ำคนเต็มทั้งสนาม แต่ตอนสองยามแล้วข้างนอกเงียบ ครึกครื้นอยู่แต่ข้างใน

คืนที่ ๗๕

วันอาทิตย์ที่ ๙ มิถุนายน

ได้เดินไปดูที่อาบน้ำสำหรับว่าย ดูน้ำเขียวสกปรกไม่น่าอาย สระโตสักเท่าสวนเต่า[๓] มีห้องสำหรับผลัดผ้ารอบ ออกจากนี้ไปกินน้ำอาบน้ำ แลรมควันตามเคย กลับมาเวลา ๕ โมง กินเข้ากลางวัน วันนี้ได้ตำน้ำพริกจิ้มไข่เจียว อร่อยเพลินเปนอันมาก แต่พริกที่แช่น้ำปลามานั้น มหาแหลกเขาไม่เข้าใจ หยิบพริกสำหรับกินกับปลากุเราเมื่อ

---

๓ สระนี้อยู่ในสวนศิวาลัยในพระบรมมหาราชวัง

วานนี้เทน้ำปลาทิ้งเสียหมด เอาไว้แต่พริกเปล่า ๆ เหี่ยวปอดแย่ด ไม่มีอย่างอื่นนอกจากที่จะฟาดเคราะห์ ทำอะไรต่าง ๆ แล้วเขียนรูป เวลาบ่ายกินน้ำชา แล้วไปถ่ายรูปตามในสวน แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ ให้ดิเต๊กดิฟนำ มันว่าจะไปถึงน้ำพุอะไรแห่งหนึ่ง ไปทางที่เลยปลาถึงที่วัดทางสี่แพร่ง แยกไปทางขวามือ ขึ้นเขาไปในป่าสน หยุดถ่ายรูปป่า แล้วขึ้นไปจนหมดทางที่เรียบเป็นทางเกวียน นึกออกสงไสยแล้วว่าจะไม่ได้เรื่อง แต่มันยังยืนยันแข็งแรงอยู่ก็ขึ้นไปอีก จนถึงที่สูง ๕๐๐ เมเตอ แล้วก็ยังไม่ถึง เห็นไม่ได้เรื่องจัดการถอยกลับลงมา รถเก๋งมาเสียกลางทาง ไม่รู้ว่าด้วยเหตุไร เลยมารถเดียวจนถึงที่วัดสี่แยก พ่อจำทางได้รับเป็นผู้นำไปดูเลี้ยงตัวผึ้งซึ่งอยากเห็นอยู่แต่วานนี้แล้ว ที่เลี้ยงนั้นมีโรงคนอยู่สองหลัง ฝากระดานหลังหนึ่ง ตกหลังหนึ่ง พื้นเพรกเรียว มีเด็กเล่นอยู่เป็นกอง มีสวนอยู่นิดหนึ่ง เรือนที่เลี้ยงตัวผึ้งนั้นอยู่ในสวน โดยยาวประมาณสักแย่ดศอก กว้างสามศอก กั้นผ่ารอย ด้านข้างน่าเป็นช่องเล็ก ๆ สำหรับผึ้งบินเข้าออก มีประตูเยี่ยดเข้าทางด้านหุ้มกลอง เป็นหิ้งที่ตั้งหีบฤาเชือกขดสำหรับผึ้งอาไศรยอยู่ศอกหนึ่ง เป็นทางเข้าออกเดินทำงานสองศอก การที่เลี้ยงผึ้งนั้นทำดังเช่นกล่าวต่อไปนี้

คือเอาไม้มาต่อเป็นกรอยอย่างลิ้นกลักลวงลึกประมาณสักนิ้วกึ่ง กว้างคืบหนึ่งยาวคืบหนึ่งเป็นสี่เหลี่ยม เอาสผึ้งซึ่งตัดพิมพ์เป็นรูปรวงผึ้งแต่อย่างบาง ๆ ยาง ๆ บรรจุเข้าไว้ในกลางกรอยลิ้นกลนั้น แล้วจึงเอาเข้าในหีบ ตั้งตะแคงซ้อน ๆ กันออกมา ๒๔ ชั้น แล้วไปหาตัว

กวนผึ้ง คือเป็นผึ้งตัวใหญ่กว่าเพื่อนมาปล่อยเข้าไว้หิบละตัว ครานั้นผึ้งอื่น ๆ ต้องตามมาเองไม่ต้องไปเที่ยวหา มาแวดล้อมนางพระยาผึ้งนั้นแล้วก็ตั้งกองทำรัง เสมากซ่องสีผึ้งที่หล่อไว้ตน ๆ นั้นให้สูงขึ้นมา ในวันเดียวอาจะทำเต็มรังเสมอกับที่กว้างของลังกลนั้นได้ ด้านข้างหลังกรุกระจกไว้แล้วเอาผ้าฝอยยัดจึงปิดฝา เมื่อเวลาจะเปิดผ้าแล เปิดกระจกเปลี่ยนเอารังออกมานั้น ต้องสูบยุหรี่ ถ้าสูบยุหรี่เข้าไปแล้วผึ้งได้กลิ่นสิ้นฤทธิ์เดชไม่ทำอะไรเลย ถึงกำหนดก็ไปล้วงเอาลังกลนั้นออกมา ลังไหนเต็มก็มาเคาะเอาตัวออกเสีย ตัวที่เคาะออกนั้นก็ไม่ไปไหนบินเข้าไปหานางพระยาผึ้งในรังเดิมนั้น ในลังกลนั้นเป็นหัวน้ำเต็มไปหมด สีน้ำผึ้งเป็นสีเหลืองแก่เหมือนน้ำผึ้งเรา แต่ข้น ตัวผึ้งออกจะเขื่อง ๆ กว่าของเรา เป็นผึ้งโพรงอย่างเช่นทำรังในโพรงไม้ ไม่ใช่ผึ้งรวง อาหารนั้น ถ้าน่ารังไม่ต้องให้กินอะไร บินไปหากินแล้วกลับมาเอง ถ้าน่าหนาวซึ่งไม่มีดอกไม้ ใช้น้ำตาลฤาน้ำผึ้งนั้นเองละลายน้ำให้กิน รังหนึ่ง ๒๕ กลได้น้ำผึ้งสิบอนด์ การที่จะคั้นน้ำผึ้งนั้นมีเครื่องมือเป็นลังเหล็กวิลาด ข้างในเป็นโพรงสามเหลี่ยมพอบรรจุลังกลได้สามลังกล ตั้งตะแคง มีเครื่องหมุนอยู่ข้างบน หมุนไปน้ำผึ้งก็กระเดนออกเกาะตามข้างลุ้ง เมื่อมากเข้าก็ไหลลงทางช่องที่เป็นพวย วิธีคั้นเช่นนี้ไม่มีสิ่งใดออกมาเลย การเลี้ยงผึ้งมีฤดูดีฤดูไม่ดี ฤดูที่ล่วงมาแล้วนี้ว่าไม่ดี เจ้าของโรงดูเป็นคนจนมาก นุ่งกางเกงเก่าคร่ำคร่าเสื่อมะ แต่มีน้ำใจที่จะเล่าเรื่องราวโดยถ่วนถี่ เสร็จดูการเลี้ยงผึ้งเท่านี้กลับมาเวลา ๒ ทุ่มเข้าไปแล้ว เลยกินเข้าที่เดียว ไม่ได้แต่งตัว

วันนี้ได้ให้เหรียญดิเด็กติฟ เช้าคนหนึ่ง บ่ายคนหนึ่ง คนละเหรียญ ค่าที่เออเพื่อแขงแรง ได้เขียนหนังสือด้วยกระดาษยาว เหมือนใบลาน ที่เขาทำขายเขียนอย่างหนังสือใบลาน ยอกอังกาแลสลักหลังด้วย หนังสือขอม เริ่มต้องตั้งต้นให้พระยาสุขุม ฉบับที่ ๒ ถึงกรมดำรง อันเปนผู้สมควรซึ่งจะได้รับ

คืนที่ ๗๖

วันจันทร์ที่ ๑๐ มิถุนายน

เวลาเช้าเว้นอาบน้ำ ไปที่รม นั่งอยู่ชั่วโมงหนึ่งตามเคย แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์จากที่นั่นไปสตราสเบิค มิบริพัตร อรุพงษ์ ตุ๊ก หม่อมนเรนทร์ หมอพีสเตอ ไปด้วย ออกจะต้องคลำ ๆ ทางหน่อย รถหลังไปหลงแยกกันไปคนละทาง แต่เขาขับเร็ว กลับไปถึงก่อนรถเรา ที่แท้ทางที่ไปนั้นก็ใต่ทางรถไฟไป ไปผ่านทางรถไฟเมื่อจวนจะถึงเกลต์ เมืองเกลต์ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำไรน์ ยังอยู่ในเขตรแดนแกรนด์ดุคัลเมืองยาเดน เมื่อข้ามฟากไปถึงฟากโน้นจึงเปนแดนสตราสเบิค แม่น้ำไรน์ตรงนี้กว้างสักเท่าแม่น้ำท่าจีนที่รถไฟข้ามไปพระปฐม จะเล็กกว่าสักนิดหน่อย ตะพานเปนตะพานเหล็กทำงามดี พอถึงต้นตะพานทางโน้นก็เปนด่านภาษี เจ้าพนักงานเดินออกมาพอยอกให้รู้ก็ไม่เรียก ไปจากฝั่งแม่น้ำไรน์อีกนานจึงได้ถึง เมืองนั้นตั้งอยู่ที่ฝั่งคลองเรียกว่าอิล ห่างจากแม่น้ำไรน์ประมาณร้อยเส้น มีคลองไปจากแม่น้ำไรน์หลายคลอง เปนทางเรือเดินไปมากับเมืองเยอรมนีเมืองฝรั่งเศส แลสวิตเซอแลนด์

เปนเมืองที่มีการค้าขายกว้างขวางใหญ่มาแต่ก่อน เดี๋ยวนี้มีโรงจักรต่าง ๆ ตั้งอยู่รอบนอกเกิดขึ้นเปนอันมาก เปนเมืองใหญ่ของอาลเซสแลเยอรมันลอเรียน มีผู้ว่าราชการเมืองแลเปนที่ตั้งทหาร มียูนิเวอซิตี้ทั้งมีชื่อชอบโรมันคาทอลิก พลเมืองแสนห้าหมื่น ทหารหมื่นห้าพัน เปนเมืองของฝรั่งเศสปกครองมาสองร้อยปีเศษ พึ่งตกเปนของเยอรมันเมื่อรบกับฝรั่งเศสปี ๑๘๗๑ เมื่อว่าโดยภูมฐานแล้ว ถ้ากำหนดเอาแม่น้ำไรน์เปนเขตรต่อแดน ก็น่าจะตกเปนของฝรั่งเศส เพราะอยู่นอกแม่น้ำไรน์ออกไป แต่ฝรั่งเศสแพ้เยอรมันจึงต้องเสียเมืองเหล่านี้ คนพลเมืองพูดภาษาแปลก ปนกันทั้งเยอรมันแลฝรั่งเศส คือพูดภาษาเยอรมันสักคำหนึ่งสองคำ ฝรั่งเศสสักสามคำสี่คำ ลางทีพูดภาษาเยอรมัน แต่สำเนียงฤๅสำนวนเปนภาษาฝรั่งเศส พวกเยอรมันเขาว่าคนเมืองนี้ใจกลับกลอก เมื่อเวลาอยู่กับฝรั่งเศสอยากเปนเยอรมัน ครั้นเมื่อได้มาอยู่กับเยอรมันกลับอยากอยู่ในฝรั่งเศส เปนเมืองที่ข่มไว้ด้วยทหารทั้งการในเมืองแลเตรียมต่อสู้ เมื่อเยอรมันรบกับฝรั่งเศสครั้งก่อน ที่นี่ได้เปนที่รบกันใหญ่ แรกที่จะถึงเมืองมีที่ไว้ถ่าน ยาวเปนอันมาก เปนเมืองมีป้อมเชิงเทิน ป้อมชั้นนอกชั้นหนึ่ง แล้วจึงถึงคู แล้วถึงกำแพงเมือง กำแพงนั้นก่อด้วยศิลา พูนดินเปนเชิงเทินแลเปนลูกป้อม ถนนในเมืองตอนข้างเก่าแคบแลคด แต่เมืองข้างตอนใหม่ทำถนนใหญ่ คูจะเปนใหญ่อยู่สายเดียว เมืองนี้เปนเมืองน่าศึกมาแต่ไหนแต่ไร เมื่อตกเปนของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้สร้างป้อมเพิ่มเติมขึ้นแข็งแรงมาก ตามรอบเมืองข้างนอกเปนป้อมมีสนามเพลาะมีกำแพงดิน

ซ่อนหมกอยู่ในหญ้ารอยไป ครั้นเปนของเยอรมัน เยอรมันก็ซ่อมแซม
ทำขึ้นใหม่โดยกวดขัน ยูนิเวอซิตีนี้ได้ตั้งขึ้น ๔๐๐ ปีแล้ว แต่มีเวลา
หยุดเมื่อเกิดริโวลูชั่นในเมืองฝรั่งเศส ต่อตกเปนของเยอรมันจึงได้กลับ
ตั้งขึ้นใหม่ ในเมืองมีรถม้าใช้น้อย เพราะหนทางแคบ มีรถแตรมเดิน
ทั่วไป รถแตรมฤารถม้าเดินช้าเท่ากับคนเดิน ห้ามปรามกันกวดขันไม่
ให้เดินเร็ว พ่อไปได้ตั้งใจจะไปกินเข้ากลางวันที่นั่น เพราะเหตุที่ได้ออก
จากยาเดนยาเดนเวลา ๔ โมงครึ่ง ถึงที่นั่นเกือบย่ายโมง ๑ ด้วยต้อง
หยุดรอหลีกรถบรรทุกของกลางทางบ้าง ฉงนหนทางบ้าง ตรงเข้าไป
แวะที่วเลนติน ซึ่งเปนเรสเตอรองต์มีชื่อเสียงลำภาๆมากว่าทำกับเข้าดีนัก
ความลำภาๆนั้นก็เปนความจริง อาหารอยู่ข้างวิเศษ เมืองนี้เปนที่ทำ
ตับห่านซึ่งชอบขายกันอยู่ อยากจะเห็น แต่เปนเวลาที่เขาไม่ได้ทำ
เพราะเขาทำกันในฤดูหนาว ได้ฟังแต่วิธีทำ คือแกล้งให้ห่านมันเกิด
โรคตับโตโดยให้กินของที่เผ็ดมีพริกเปนต้น กับทั้งของที่มัน ๆ มันไม่
ได้กินโดยความอยากกิน จับตัวมาเอาอาหารกรอกลงไป ให้กินจน
เหลือขนาด ข้อที่ให้กินพริกนั้นเพื่อจะให้กินน้ำให้มาก เมื่อตับโตแล้ว
ก็ฆ่า ตับที่บรรทุกลักไปขายเปนของเก่า ไม่เหมือนซึ่งทำไว้ใหม่ ๆ
รศชาดดีกว่ากันมาก พอกินเข้าแล้วให้รถโมเตอคาร์กลับ เพราะคิด
จะกลับทางรถไฟ แล้วขึ้นรถม้าตรงไปคทีดรัล คือวัดใหญ่ในกลางเมือง
นี้ วัดนี้ว่าเปนวัดเก่าได้สร้างประมาณ ๑๓๐๐ ปีมาแล้ว แต่พึ่งมาขยาย
ใหญ่ขึ้นใน ๘๐๐ ปีทำเรื่อยมาช้านาน เติมขึ้นเสมอจนเดี๋ยวนี้ก็ยังไม่
แล้วเสร็จ ยอดแหลมน่าโบสถ์ยังมีแต่ข้างเดียว ทำด้วยศิลาแดง

แต่ต้องอันตรายต่าง ๆ ย่อย ๆ จนกระทั่งเมื่อเยอรมันรบกับฝรั่งเศส ก็ถูกขังชำรุดมาก ดูภายนอกบ้านเรือนอยู่ข้างจะกระจัน แลรูปพรรณของโยสถนั้นเองสู้มิลานคติครัดไม่ได้ แต่สูงใหญ่เห็นจะสูงกว่า ภายในอยู่ข้างจะมืด เพราะถึงว่ามีน่าต่างโต ๆ มาก แต่ได้ติดกระจกสีรูปภาพที่เรียกว่าสเตนคลาสทำให้แลดูครึ้ม ถ้าเป็นเมืองเราก็ค้างคาวบินแจ๊กที่เดียว เวลาที่ไปดูนั้นเป็นเวลาฝนตกกำลังพ้ำร้องจึงได้ชักให้มืดมาก ซ้ำไปถูกเวลาเขาทำวัตรย่าย มีพระสวดอยู่บนยกพื้นอาศน์สงฆ์ที่ในใต้โดม ไม่ใคร่จะแลเห็นตัวถนัด สัปรุษไม่มีเท่าใด มีสักเจ็ดแปดคนนั่งหลับตาภาวนาอยู่ห่าง ๆ กัน ผู้ที่สำหรับรับแขกทำท่าทางอยู่ข้างจะกวดขัน ว่าเป็นเวลาพระสวดห้ามไม่ให้เดิน ต้องให้รออยู่อีกสักครึ่งชั่วโมงสวดจบแล้วจึงจะเดินได้ แต่นอกจากยายแก่สี่ห้าคนที่นั่งภาวนาอยู่ก็เห็นเขาเดินไม่เห็นมีใครหยุด เราก็เดินบ้าง ก็ไม่เห็นว่าต่อไปอีก ที่หลังกลับมานำให้ดูโน่นดูนี่เสียอีก ตอนล่าง ๆ จะเดินดูแห่งใดก็ดูได้ ก็เป็นอย่างวัดฝรั่ง คือมีที่บูชาตามข้าง ๆ มีรูปพระเยซูบ้าง มาโดนาบ้าง เป็นห้องห้องไป ยังหวงแหนอยู่แต่เรื่องนาฬิกาซึ่งเป็นที่ลำฤาษามาก ว่าสวดจบจึงจะไปดูได้ จึงได้เดินเลี่ยงเข้าไปดูทางกระไดที่พระขึ้นลงด้านข้างข้าง ผ่านออเคนคือหีบเพลงสำหรับประกอบเสียงสวด ไปเห็นต้นยทสวดในแตร อย่างชักสวดมนต์ พวกลูกจ้างสวดตาม ดูไม่แล้วเลย ยังยืดยาวมาก เดินเลี่ยงมาทางน่าอาศน์สงฆ์จนถึงกลางโยสถไม่เห็นว่าไรกัน ตาคนที่ห้ามกลับมาพลอยยืนอยู่ด้วย เวลานี้ดูเป็นสวดโต้ตอบ

กันกับพวกเด็ก ๆ ซึ่งซ่อนอยู่ไม่แลเห็นตัว พวกนั้นสวดเสียงใส พวกข้างล่างสวดเสียงเปนกังวาล ทำนองจะทำให้ปรากฏเหมือนพวกเทวดาฤๅนักบุญสวดอยู่ ได้ยินแต่เสียงไม่แลเห็นตัว ฟังอยู่นานก็ไม่จบ เลยเดินเลี่ยงไปข้างขวา ตาคนห้ามนั้นเองย่องเข้าไปไขกุญแจเยี่ดให้เข้าไปที่นาฬิกาได้แล้ว พอเข้าไปกันหมดก็ล่นกุญแจข้างนอกเสีย นาฬิกาเรือนนี้เปนเรือนใหม่ ได้ทำเมื่อปี ๑๘๓๗ ถึง ๑๘๔๒ เปนนาฬิกาโหรมีพร้อมทุกอย่าง คือชั้นล่างมีตุ๊กตาสองตัวยืนอยู่ที่เสา สำหรับชี้วันในวงซึ่งเขียนไว้ ๓๖๕ วัน มีฤดูเปลี่ยนเอง ๔ ฤดู ช่องชุมชั้นล่างมีเทวดาตัวหนึ่งสำหรับตีระฆังทุก ๆ ๑๕ มินิต อีกตัวหนึ่งที่ตรงกันข้ามถือนาฬิกาทราย กลับนาฬิกาเองทุก ๆ ชั่วโมง ชุมขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนร่างกระดูก สำหรับตีโมง มีรูปสี่รูปผลัดกันออกเดินวนรอบร่างกระดูกนั้น ใน ๑๕ นาทีแรกเปนเด็ก ๑๕ นาทีที่ ๒ เปนรุ่น ๑๕ นาทีที่ ๓ เปนผู้ใหญ่ ๑๕ นาทีที่ ๔ เปนคนแก่ อีกช่องหนึ่งขึ้นไปยอกวัน วันอาทิตย์รูปอะโปโล คือพระอาทิตย์ วันจันทร์รูปไดนา คือพระจันทร์ วันอังคารรูปมาร์ส คือพระอังคาร วันพุฒรูปมิควิรี คือพระพุฒ วันพฤหัศบดีรูปยูปีเตอ คือพระพฤหัศบดี วันศุกรรูปวินัส คือพระศุกร วันเสาร์รูปซาเตอน คือพระเสาร์ เปลี่ยนกันออกวันละรูป ช่องบนขึ้นไปอีกเปนรูปพระเยซูนั่ง ถ้าเวลาเที่ยงรูปอโปซัล คือนักบุญลูกศิษย์พระเยซูสิบสองคนเดินเวียนพระเยซู มีเสาสูงซึ่งเปนที่ถ่วงลูกตุ้ม ปลายเสานั้นมีไก่เท่าไก่จริง ๆ ขนาดใหญ่จับอยู่ ถ้าพวกนักบุญเหล่านั้นออกมาเดินเวียนพระเยซูถึงเซนตปอลเมื่อไร ไก่นั้นก็กระพือปีกแลขันคอขัน

แต่เวลาเที่ยงที่นี่ไม่ถูกกับเทียงที่อื่น ๆ เพราะฉนั้นจะไปดูเวลาเที่ยงอยู่ข้างจะประดักประเดิดอยู่บ้าง ที่วงซึ่งเป่นคาเลนดารายวันตลอดปีนั้นมีดวงพระอาทิตย์แลมีดาวพระเคราะห์เดินเวียนไปตามทางโคจรของพระเคราะห์เหล่านั้น แลเดินได้ตามกำหนดยรรจบรอบช้าแลเร็ว ตรงเสาไก่ลงมามีวง ๆ สี่วง ซึ่งเขาว่าเป่นเวลาของวัดแต่แลไม่เห็น คู่กันกับเสาไก่นั้นเป่นกระไดเวียนสำหรับขึ้นไปบนนาฬิกา นาฬิกาเรือนนี้สูงประมาณสักสามวาเศษฤๅสี่วาได้ ตั้งอยู่บนยกพื้นมีพนักกั้น ออกจะอยู่ข้างมืด ๆ เพราะมืดฝนเช่นที่ว่าแล้ว ดูตัวเลขไม่ถนัด พอได้เห็นนาฬิกาสมประสงค์แล้ว ขี้เกียจคอยดูบนอาศน์สงฆ์พระยังสวดไม่จบเลยกลับ แวะซื้อของที่ร้านตามทางหน่อยหนึ่ง แล้วมาพักเรสเตอรองต์กินน้ำร้อนน้ำชาฝนกำลังตก

ตอนที่ ๒ ออกจากเรสเตอรองต์ไปดูวัง ที่วังนี้ตั้งอยู่ในตอนข้างที่แก้ไขเมืองใหม่ วังตั้งอยู่ตรงยูนิเวอซิตีของเก่า ตัดถนนใหญ่ในระหว่างนั้นไม่สู้ห่างกันเท่าไร ประมาณสักสามลิบเส้นฤๅหย่อน วังนี้สร้างเมื่อเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑. ก่อด้วยศิลาหนา ๆ หนัก ๆ อย่างตึกเยอรมัน เป่นสี่เหลี่ยม ด้านน่าห้องกลางเช่นที่เสด็จออก ถัดเข้าไปข้างซ้ายเป่นส่วนของเอมเปอเรอ มีห้องรับแขกห้องหนึ่ง ห้องนั่งห้องหนึ่ง ห้องหนังสือห้องหนึ่ง เป่นห้องเล็ก ๆ ไม่ใหญ่โตอะไร ด้านข้างขวาเป่นห้องของเอมเปรสเท่ากันกับห้องข้างซ้าย ด้านสกัดห้องยิ่งเล็กลงไปอีก เป่นห้องนอน ห้องน้ำ ห้องแต่งตัว ห้องบ่าว ฤๅมหาดเล็ก ข้างขวาก็เป่นห้องเหมือนกันสำหรับเอมเปรส ด้านหลังเยื้องโล่งตลอด

เปนห้องยาวสำหรับเต้นรำ วงในเปนเฉลียงเดินได้รอบ กลางเปนกระไดใหญ่ ขึ้นมาตรง ๆ แล้วแยกสองข้าง กลางมีที่น้ำไหลจากปากสิงห์ มีแท่นตั้งต้นไม้ สองข้างกระไดมีน้ำหลั่งตกเปนคั่น ๆ ชั้นล่างข้างน่าเปนห้องคอย กิริยาอาการของวังนี้ ทำนองพระที่นั่งภาณุมาศเปนวังไม่ใช่เรือนอยู่ อยู่อย่างไม่สบาย เครื่องตกแต่งก็ไม่มีอะไรนอกจากรูปเอมเปอเรอแลเอมเปรสวิลเลียมที่ ๑ เอมเปอเรอแลเอมเปรสเฟรเดอริก นอกนั้นก็เปนของสัพเพเหระอย่างใหม่ ๆ เลว ๆ โดยมากที่กินรอยวังก็มีน้อย ข้านอ้น ๆ แลเห็นเข้ามาในซานพระที่นั่ง มีสนามแลสวนน่าวังเล็ก ๆ ที่มุมถนนขวาง อย่างเช่นมุมถนนใยพรกัยเยญมาศมีตึกทำด้วยศิลาเปนคู่กัน ข้างหนึ่งเปนไลยรารี อีกข้างหนึ่งเปนตึกราชการ ต่อออกไปก็เปนตึกใหญ่ ๆ ก่อด้วยศิลาทั้งนั้น จะราวกลางวังสวนดุสิตไปตพานมัฆวาน เปนตึกยูนิเวอซิตี มีวัดสำหรับกองทหารอยู่วัดหนึ่งกลางย่าน อยู่ราวที่วัดเยญขมยพิตร เมื่อเลี้ยวออกจากถนนใหญ่นิดเดียวก็เปนเมืองใหม่ ตึกยังหรอมแหรมอยู่ เขาว่าเปนอย่างใหม่มาก ต่อนั้นไปได้ไปออเรนเยอรีคอสวนส้ม คำที่เรียกว่าสวนส้มนี้ใช่จะเปนสวนส้มอย่างเช่นแถบริเวียราข้างอิตาลี ซึ่งเปนสวนปลูกกลางแจ้งเหมือนอย่างบ้านเราธรรมดา นี่จะหาส้มสักต้นหนึ่งที่อยู่กลางแจ้งไม่มีนอกจากปลูกในกระถาง เพราะเหตุที่อยู่กลางแจ้งทนหนาวไม่ได้ตายหมด น่าหนาวต้องเข็นเข้าไว้ในร่ม จึงต้องปลูกตึกหลังคากระจกสำหรับเข็นกระถางส้มเข้าไปเก็บ เหตุฉนั้นจึงได้ชื่อว่าที่เก็บต้นส้มแต่ชั่วเฉภาะในโรงนั้น นอกโรงปลูกไม้ดอกไม้สีเปนหย่อม เปน

สวนไม้สีอยู่ชั้นใน ชั้นนอกเปนไม้ใหญ่อย่างป่าก ตัดทางเดินมาก ๆ มีสระมีภูเขาก่ออย่างจิด ๆ อยู่ใน เปนป่ากที่สำหรับคนไปประชุมเท่านั้น มีตู้กระจกสำหรับเก็บต้นไม้ที่ทนหนาวไม่ได้อยู่ส่วนหนึ่งต่างหาก เที่ยวรถรอบที่นั่นแล้วกลับมาทางริมคลอง ซึ่งปลูกตึกขึ้นใหม่ ๆ เช่นวิลลาอย่างแผลง ๆ ใหม่ ๆ ต่าง ๆ เมืองนี้เปนที่ลุ่มมาก ถนนยกขึ้นมาสูง ๆ จากพื้นเดิม ยิ่งใกล้แม่น้ำยิ่งลุ่มมาก น้ำขึ้นถึง บ้านเรือนที่จะทำหนุนกันขึ้นมาหาถนน เขาอาจจะขังน้ำให้เข้ามาท่วมเมืองได้ เมื่อเยอรมันรบกับฝรั่งเศสก็ได้เคยทำให้น้ำท่วม มีคลองมาก ในคลองนั้นใช้เรือ เปนเรือบรรทุกสินค้าต่าง ๆ เดินไปมาตลอด มีเรือเครื่องกระซาเดิม ลักษณเดียวกับที่เมืองเรา เปนแต่ยาวกว่า จอดขายเครื่องกระซาเดิม อยู่ตามลำคลองเปนอันมาก ขากลับนี้ฝนตกหนักลงมาอีก ต้องยืดประทุนไปพักที่เรสเตอรองต์กินเข้าเย็น แล้วมาขึ้นรถไฟออกเวลา ๒ ทุ่มกว่า ๑๐ มินิต ต้องมาหยุดเปลี่ยนรถที่แอเปนเวียคราวหนึ่ง แล้วมาเปลี่ยนที่โอสวิกคราวหนึ่ง แต่ไม่ต้องคอยนานทั้งสองแห่ง กลับมาถึงยาเดนยาเดนยามครึ่ง

คืนที่ ๗๗

วันอังคารที่ ๑๓ มิถุนายน

เช้าไปกินน้ำอายน้ำตามเคย กลับมานั่งทำงานแลเขียนรูป วันนี้เวลาบ่าย ๕ โมง แกรนด์ดุ๊กออฟยาเดนเสด็จมาที่นี่ ได้ให้ชายบริพัตรไปคอยรับเสด็จที่สเตชั่น แกรนด์ดุ๊กนัดจะเสด็จมาเยี่ยมเวลาบ่าย ๕ โมง

ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงก็มา พ่อได้ตามไปเยี่ยมตอบโดยทันที รถแกรนด์ดุ๊กเดินช้าเสียจริงๆ รถเราก็เดินเร็วเกินไปจริงๆด้วย เพราะเป็นรถโมเตอคาร์ ไปทันกันที่กลางทาง ต้องเลยหยุดให้แกรนด์ดุ๊กไปถึงวังเสียก่อนแล้วจึงได้ไป ทางที่ขึ้นไปนั้นเป็นเขาสูง เพราะวังตั้งอยู่ในที่แลเห็นเมืองอยู่ข้างล่าง ตำหนักชลอสนั้นเป็นของเก่าที่ได้สร้าง ๕๐๐ ปีมาแล้ว เป็นตึกศิลาสูงใหญ่ แต่รูปไม่แปลกอันใด ได้พากันออกไปนั่งที่ชานตำหนักในประรำที่แลเห็นได้โดยรอบพร้อมด้วยแกรนด์ดัชเชส ที่ชลานั้นตั้งไม้กระถางทั่วนั้น กลับจากแกรนด์ดุ๊กได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไปพึ่งที่แกรนด์ดุ๊กไมเคอลซึ่งมาประชวรอยู่ที่โฮเตลสเตฟานนี ว่าจะไปเยี่ยมแต่ก่อนก็ว่าอาการมากอยู่ เดี๋ยวนี้ทราบว่าอาการคลายขึ้นจึงคิดจะไปเยี่ยม เพราะได้เคยรู้จักคุ้นเคยกัน ท่านนัดให้ไปเวลาบ่ายโมงหนึ่งพรุ่งนี้ แต่ยืนรับไม่ได้ต้องนั่ง แต่พ่อได้นัดแอริคตาริแกรนด์ดุ๊กว่าจะไปเยี่ยมตอบที่คาลสรูห์พรุ่งนี้ เพราะเธอมาเยี่ยมจากคาลสรูห์เมื่อวานนี้ แต่พ่อไม่อยู่ ไปสตราสเบิค เวลาค่ำทุ่มหนึ่งแล้ว ดูรู้สึกไม่สู้สบาย ใจคอมันวังเวงคิดถึงบ้าน จึงได้ขึ้นรถไปเที่ยวที่น้ำตก ทางอยู่ข้างจะไกล ไปในป่าสน มีบ้านเรือนคนจนๆ รายไปตลอด น้ำตกนั้นก็ลักษณเหมือนเกาะช้าง ทางเลียบไปข้างเขาเหนือลำธารสายหนึ่ง เป็นทางรถ ทางเดินในลำธารสายหนึ่งแคบๆตลอดขึ้นไป มีเรสเตอรองต์ป่าๆที่นั่น มีผู้หญิงเป็นเจ้าของรักษา ถัดขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งเป็นที่แจ้ง พวกที่รักษาตั้งบ้านเรือนอยู่ เลี้ยงไก่มาก แต่เป็นเวลาเกือบค่ำของพ่อที่จะเดินลงเขาไปดู เลยไม่ไป กลับรถมาไปกินเข้า

ที่เรสเตอรองต์คอนเวอเซชั่นเฮาส์ กับเข้าตุ๊กฎาว่าดี แต่ที่จริงก็ไม่สู้กะไรนัก ออกจะสู้ที่วิลลาเราไม่ได้ แต่จะอยู่กับที่มันชวนจะงมงำไปก็เที่ยวไถลไปตามที่ กลับ ๔ ทุ่มรถหมดไม่มี ต้องเดินมาวันนี้ไม่สนุก

คืนที่ ๗๘

วันพุฒที่ ๑๒ มิถุนายน

เช้าไปกินน้ำอายน้ำตามเคย แต่รมน้อยไปหน่อย เพราะเหตุที่เวลากำหนดรถไฟจะออกไปคาลสรูห์ เลยไปสเตชั่นทีเดียว ได้ออกจากยาเดนยาเดนเวลาก่อนเที่ยงเล็กน้อย ถึงคาลสรูห์ก่อนย่ายโมง แอริดิตาริแกรนด์ดุ๊ก ผู้บังคับการทหาร แลข้าราชการฝ่ายพลเรือนอีกคนหนึ่งมารับอยู่ที่สเตชั่น ที่จริงแอริดิตาริแกรนด์ดุ๊กได้เตรียมจะเลี้ยงกินเนอ แต่พ่อเห็นจะกลับมาดึกดื่นนัก จึงได้โทรเลขบอกในเวลาเช้านี้เอง ว่าจะไปกินกลางวันที่โฮเตล ต่อเวลาย่ายจึงจะไปหา เพื่อจะไม่ให้ต้องจัดการรับรองอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะเหตุฉนั้นจึงจัดการเลี้ยงกลางวันไม่ทัน ต้องเลี้ยงแต่น้ำชา เจอชินรถกับพ่อไปส่งที่โฮเตลเคมันยา นั่งสนทนากันอยู่หน่อยหนึ่ง พอถึงเวลากินเข้ากลับไปผู้ที่ไปกับพ่อมีแต่บริพัตร อรุพงษ์ พระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ กับหมอพีสเตอ มิสเตออาลเยอส เพื่อจะไปหาเทียนส่งเข้าไปในการเข้าพรรษา กินเข้าแล้วเวลาย่าย ๒ โมงตรง แอริดิตาริแกรนด์ดุ๊กมารับขึ้นรถ ต้องใช้รถยืด เพราะกำลังฝนตกมีพยุ แรกไปยืกเซอแกละริก่อน แกละรีนี้สร้างขึ้นในแผ่นดินแกรนด์ดุ๊กองค์เมื่อแรกๆ แต่

รูปภาพในนั้นเปนของที่ได้เก็บสะสมมาช้านาน จนกระทั่งถึงทพงเขียนใหม่ ๆ มีรูปงามเปนอันมาก มีพวกรูปใหม่ ๆ เข้าไปปนอยู่ไม่กี่แผ่น แต่ถึงจะเปนรูปใหม่ก็อย่างดีไม่ใช่พู่งล้านเต็มที่ มีอย่างใหม่มากแต่ชั้นล่างซึ่งเปนที่โปรเฟสเซอโอมาผู้ดูการแกละรีนั้นเขียนเองนำไปแขวนไว้ ตัวโปรเฟสเซอมารับอยู่ในที่นั้นด้วย การไปดูรูปมีข้อรำคาญอย่างเดียวแต่ไปเห็นรูปเก่า ๆ อดชมไม่ได้ เห็นรูปใหม่ ๆ อดติไม่ได้ เข้าของผู้ที่เขียนมักจะไปกำกับอยู่ตามรูปเหล่านั้น จะไม่ชมก็เกรงใจ จะชมก็ไม่ถนัดปาก เลยไปนิ่ง ๆ แต่แกรนด์ดุ๊กแลแอริดิตาริแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสมีความเห็นเหมือนพ่อทั้งสี่คนด้วยกัน แสดงความหวังใจว่านานไปคงจะเปลี่ยนกลับลงเปนอย่างเก่า ที่นี่มีโรงผึกหัดช่างเขียนเปนสามโรงล้วนแต่ตึกใหญ่ ๆ แต่รูปไปออกเอกสหิบิเชนเสียมาก จึงไม่ใคร่จะมีเหลืออยู่ ในที่นี่มีรูปตึกตาศิลาถ่ายด้วยปลาสเตอเปนอันมาก ออกจากแกละรีรูปภาพแล้ว ไปที่มิวเซียมซึ่งได้เคยเห็นแล้วครั้งก่อน มิวเซียมนี้ได้จัดตกแต่งใหม่ เรียบเรียงของดีมาก เสียดายที่ไม่มีของเมืองเรา ของเมืองจีนเมืองญี่ปุ่นมีบ้างแต่ไม่ใช่ของวิเศษที่เคียวนัก มีถ้วยชามในยุโรปมาก พ่อชอบใจดูที่เหรียญทองแดงต่าง ๆ ผมอยาก ทำที่นี่ เปนที่รวบรวมในการต่าง ๆ

ของที่เปนฝีมือทำในเมืองนี้เปนเครื่องเตระกอตตา ซึ่งแกรนด์ดุ๊กบำรุง แอริดิตาริแกรนด์ดุ๊กได้สั่งให้นำมาให้ดูที่นี่ พ่อได้ซื้อหม้อใบหนึ่ง กระถางใบหนึ่ง ออกจากนั้นขึ้นรถเยี่ยม เพราะฝนหายแดดออก ถนนแห้งเร็วจริง ๆ ได้ขับรถไปเที่ยวดูในป้อมซึ่งตั้งอยู่หลังชลอส ชลอส

คือวังรูปเหมือนพัดด้ามจิ้ว ด้านหนึ่งเป็นเมือง ด้านหนึ่งเป็นป่าชื่อกหลังวัง ด้านข้างป้อมมีหอสูงซึ่งเป็นด้ามพัดด้ามจิ้ว ตัวพัดอยู่ด้านข้างเมือง มีถนนรอบเหมือนกงรถ แล้วมีถนนวงแยกออกจากชลอสไปเหมือนซี่กำ ที่ชลอสนี้ได้สร้างประมาณร้อยห้าสิบปี ในป่าเหล่านั้นแบ่งเป็นที่เลี้ยงเนื้อ เป็นสวน วังนี้ได้มีโรงทำไฟฟ้าแลที่อยู่วังแต่เฉภาะส่วนในวัง ในป้อมมีต้นโอ๊กมากแต่ไม่สู้ใหญ่นัก กำลังปลูกใหม่อยู่ก็มี มันช่างโตช้าจริง ๆ เขาชี้ให้ดูห้มู่ที่ปลูกมาได้ ๕๐ ปีแล้วโตประมาณสองกำสามกำเท่านั้น ในป้อมนั้นมีวัดซึ่งสร้างขึ้นเป็นที่ฝังศพปรินซลุดวิคทำด้วยศิลาแดง เขาว่าเป็นของแกรนด์ดัชเชสไย่ทอดพระเนตรให้สร้างเอง มีโรงพยาบาลโรงหนึ่งซึ่งแกรนด์ดัชเชสสร้างเหมือนกัน ได้ให้ชื่อเจ้าองค์นั้น ยากที่จะเล่าถึงเรื่องป้อมนี้ว่าเป็นอย่างไรเมื่อได้เห็นแต่ชั่วคราวเดียว มีที่ซึ่งยอมเปิดให้คนเดินข้างที่ซึ่งห้ามข้าง มีประตูคั่นเป็นตอน ๆ ถึงแอริดีดาริแกรนด์ดุ๊กพกกุญแจไปเอง เมื่อจะเข้าประตูไหนต้องส่งกุญแจให้คนขับรถไปไข เมื่อได้ดูในป้อมนั้นแล้วถึงออกเที่ยวตามถนนแถบข้างเมือง ผ่านโรงม้าหลวงแลออฟฟิศต่าง ๆ จนกระทั่งถึงโรงทหารรักษาองค์ทั่วไปแล้ว จึงได้กลับมาส่งที่โฮเตลเวลาบ่าย ๔ โมง ในระหว่างสองชั่วโมงนั้นเที่ยวเกือบจะทั่วทั้งเมือง

เมืองคาลสรูห์นี้ มีจำนวนพลเมืองถึงแสนหนึ่ง ถนนหนทางที่ทำขึ้นใหม่ ๆ ใหญ่ ๆ ก็มีหลายสาย แต่ดูเงียบไม่ใคร่จะมีคนพลุกพล่าน

ในถนน เพราะเปนเมืองที่ทั้งวิชาการ ผู้หัดในเรื่องวาดเขียนร่ำเรียนต่าง ๆ แลทำการช่างมีเฟอนิเชอเปนต้น เปนเมืองอยู่ ไม่ใช่เมืองค้าขาย แต่เขาว่าเปนที่ซึ่งมีโซเซียลการสมาคมกันมากในเมืองนั้น

เวลาย่าย ๕ โมง ได้ขึ้นรถของแกรนด์ดุกไปที่วังแอรดิดารแกรนด์ดุก อันตั้งอยู่ในกลางสวน ซึ่งเปนวังเก่า แต่ได้ซ่อมแซมทำขึ้นใหม่ไม่ช้านัก เปนตึกสไตลเรไนซัง เปนที่น่าอยู่สบายมาก แอรดิดารแกรนด์ดุกและแกรนด์ดัชเชสได้มารับถึงที่รถ พ่อได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาจักรี แล้วสนทนาปราศรัยกันในที่นั้น เจ้าสององค์นี้ผู้อ้ายใครยเรียบร้อยเปนที่น่ารักได้กัน เจ้าหญิงอยู่ข้างจะงาม เจ้าชายอายุ ๕๐ มีความเสียใจที่ไม่มีลูก โอรสธิดาของแกรนด์ดุกเหลืออยู่แต่สอง คือเคราน์ปรินเซสเมืองสวีเดนอิกองค์หนึ่ง ถัดจากแอรดิดารแกรนด์ดุกไป มีลูกของน้องแกรนด์ดุกชื่อแมกซิมิเลียนองค์หนึ่งอยู่ในคาลสรูห์เหมือนกัน ได้พาภรรยาแกรนด์ดุกและแกรนด์ดัชเชสที่เชียนเมอสุวรรณาภิเศก เหมือนจริง ๆ รูปสององค์นี้มักจะดีแลเหมือนเสมอ แต่ยังไม่เห็นดีเท่าสองรูปที่ได้เห็นเมื่อนี้ นั่งสนทนากันอยู่ชั่วโมงเศษจึงได้ลากลับ เพราะทั้งเวลาขวนรถไฟจะออก แอรดิดารแกรนด์ดุกได้มาในรถเดียวกันส่งถึงสเตชั่น แลกำหนดจ่าวันพรุ่งนี้จะมาหาที่ยาเดนยาเดนอิก รถออกจากคาลสรูห์เวลาย่ำค่ำมาถึงยาเดนยาเดนก่อนทุ่ม

ลืมเล่าถึงเรื่องดอกไม้นั้น มีดอกไม้งาม ๆ มากเหมือนกัน โต๊ะกินเข้าบางกษัตริย์แต่งสรวยไม่เท่าทุกวัน แลเปลี่ยนอย่างทุกวัน ไม่ได้ซ้ำเลย ดอกกุหลาบสีครั่งซ้อนจนไม่มีเกสร เหมือนสามดอกควบกัน

เป็นดอกเดียว จะเล่าถึงกุหลาบอีกทีก็จะซ้ำ มีดอกอื่นซึ่งควรจะเล่าคือ ดอกพุดตาล โตเท่าพุดตาลสีชมภูที่เคยมีในบางกอก ฤๅบางดอกเขื่องกว่า แต่พุดตาลนั้นกลีบไม่ซ้อนเช่นนี้ และเป็นต้นไม้คนละพรรณกันทีเดียว นี่เป็นต้นไม้เล็กด้วยศีศะ มีสีต่างๆ ขาว, เหลือง, สีบัวโรย, สีชมภู, แดงแก่, และสลับสีอีกหลายอย่าง กลิ่นหอมแปลกๆ กันหอมเป็นไทยร่ำอ่อนๆ ตาสีวกแกรู้จักใจว่าพ่อชอบดอกไม้ ไปสืบซื้อและสืบหาที่ตำบลซึ่งจะซื้อหัวได้มาให้ ได้ว่านให้ขีดเขียนอ่านจัดซื้อจะได้ส่งเข้ามาให้ข้าลูกโดยเร็ว หนูนี้รู้สึกเหนื่อยมาก แต่ก็ไม่ได้ใส่ผอมอะไรลงออกจะอ้วนขึ้น กางเกงคัยขาแข้งขึ้นมาก เวลานี้จะเปลี่ยนกำหนดหยุดหนังสือใหม่ จึงจบลงวันนี้ รู้สึกคิดถึงบ้านมากขึ้นทุกวัน ต้องห้ามไว้เพราะเหตุที่ยังอยู่นาน ย่นก็ไม่มีคุณอะไร จบเสียที

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๓

คืนที่ ๗๙

เมืองบาเดนบาเดน

วันพฤหัศบดีที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ฝนตกมาแต่เมื่อไรก็ไม่ทราบ ตื่นขึ้นเห็นยังมืดอยู่ นอนต่อไปอีกจน ๓ โมง เลยสายใหญ่ ฝนก็ไม่หายต้องไปรถ เลยไม่ได้ไปที่กินน้ำ กินที่เฟรเดริกยาถ แลอายน้ำตามเคยพอสำเร็จก็เที่ยง ต้องรีบตีตลานมากินเข้า เพราะบ่ายโมงหนึ่งจะต้องไปเยี่ยมแกรนด์ดุ๊กไมเคอลเมืองรุสเซีย ได้ไปทั้งกำลังฝน พยปรินเซสวิลเลียมน้องสใภ้แกรนด์ดุ๊กออฟยาเดนอยู่ที่นั่น เธอยอกว่าแกรนด์ดุ๊กวานมาให้ช่วยเปนล่าม กลัวจะพูดภาษาอังกฤษไม่ได้ ที่จริงแรกไปถึงออกจะอึกอักอยู่สักหน่อย เพราะนึกไม่ทัน ภายหลังก็พูดเรื่อย ดูเจ็บมากอยู่ รูปร่างแปลกกว่าเมื่อเห็น ๑๐ ปี ไผ่ผอมลงมาก นอนอยู่กับเก้าอี้ผงกขึ้นลงได้ไม่ได้นั่ง ขาออกจะตาย ๆ เวลาจะเดินต้องผะยุงสองข้าง

เสร็จการเยี่ยมนี้แล้ว กลับมาคอยรับแอริดิดาร์แกรนด์ดุ๊ก มาเวลาบ่าย ๒ โมง แต่งเต็มยศ ติดตราจักรีเต็มที่ ยอกว่าซ้าไปหน่อย เพราะแต่งตัวขึ้นไปถวายแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสทอดพระเนตร์ นั่งพูดกันอยู่เปนนาน เธอมาจากคาลสรูห์ แล้วจะกลับคาลสรูห์ในบ่ายวันนี้

รูปทรงคุณวุฒิ ๒๕ ท่าน ของคณะแพทยศาสตร์ ๒๕๒๕

แกรนด์ดุ๊กไปแล้วได้ชั่วโมงเศษ ก็ได้ข่าวว่าเจ้าหญิงวิลเลียม ซึ่งเป็นน้องสาวของแกรนด์ดุ๊กออฟยาเดน วันนี้ฝนตกไม่หยุดเลยจนค่ำ ได้รับหนังสือเมล์บางกอก จึงได้อ่านแลเขียนตลอดวันยังค่ำ รังสิตมาจากไฮเดลแบ็ก หมอให้มารักษาตัวอายน้ำทิพย์ ได้นำรูปซึ่งถ่ายพร้อมกันที่บ้านเจ้าไวมาร์มาให้ลงชื่อ เขาลงกันหมดแล้ว กับรูปที่เจ้าหญิงโซไฟถ่าย แลรูปดอกไม้ที่เธอให้มาส่ง รูปที่ช่างถ่ายที่ไฮเดลแบ็ก เล่นแสงสว่างเป็นช่องนั้นเข้าที่มาก เขาเล่นกระดาษต่าง ๆ ออกจะครึ่ม ๆ ถ้าคนดูธรรมดาเห็นจะไม่ใคร่จะเห็นงามต้องดูอย่างเก๋ อ้ายการที่เล่นรูปต่าง ๆ เช่นนี้ มันเหมือนกันกับเขียนรูปอย่างใหม่ ๆ ที่พ่อเกลียด แต่เพราะพ่อชอบเล่นถ่ายรูป จึงได้ชอบรูปแผลง ๆ ไปนิดถึงอกคาช่างเขียน แกคงเบื่ออ้ายเขียนตามเคย จึงได้ยักเขียนบ้า ๆ ได้ตั้งใจจะซื้ออ้ายบ้า ๆ ไปให้เห็นสักแผ่นหนึ่งว่าบ้าเพียงไหน แต่จับเข้าก็เสียดายเงิน เคยตั้งใจกัดฟันว่าจะซื้อสักแผ่นหนึ่งให้ได้ พอออกปากว่าจะซื้อคนที่ยืนอยู่ใกล้ ๆ ร้องจุ๊ ๆ ทั่วกันหมดเลยซื้อไม่ได้ เช่นนี้มาหลายคราวนักหนาแล้ว

พ่อมีตาอ้วนอังกฤษใช้คนหนึ่ง รูปร่างเป็นยอนบุล เออเพื่อดริง ๆ นิกอะไรเป็นต่าง ๆ เลยโปรด ให้รางวัลนาฬิกาเรือนทองลงยาเป็นรางวัล ออกจะรู้สึกคุ้นเคยเป็นเรา ๆ กับพวกคนใช้เหล่านี้ ดูก็สบายดี ถ้าคนใช้สำรับนี้อยู่แล้วค่อยทุเลา ดีกว่าคนโฮเตลที่ไม่คุ้นเคยกันเป็นอันมาก

คืนที่ ๙๐

วันศุกร์ที่ ๑๔ มิถุนายน

เช้าไปที่อายน้ำทั้งกินทั้งอาย แล้วไปดูรมควัน เวลายังเหลือพอแวะดูรูปภาพที่แกละเล็กข้างโรงเทียเตอ ซื้อรูปทเลแผ่นหนึ่ง กับรูปน่าหนาวแผ่นหนึ่ง ได้เวลาไปขึ้นรถไฟไปตามทางเมืองคาลสรูห์แลมันไฮม์ทางสองชั่วโมงครึ่ง ข่าย ๒ โมงเศษถึงแฟรงก์เฟิต เมืองแฟรงก์เฟิตนี้เปนเมืองโบราณมาก เคยเปนเมืองหลวงของแฟรงกิช เอมไปร์ (ไม่ใช่ฝรั่งเศส) ภายหลังเปนที่สำหรับเลือกเอมเปอเรอเยอรมันลงในที่สุดเปนเมืองฟรีเคาน์ไม่มีเจ้า ปกครองเมืองเอง แล้วจึงได้รวมในปรูสเซีย มีพลเมืองถึงสามแสนห้าพัน ตอนเมืองเก่าเปนถนนคดค้อมแลแคบ ตอนเมืองใหม่ทำถนนใหญ่ ๆ แลตรง ๆ ตึกรามใหญ่โตคึกคัก สเตชั่นว่าเปนสเตชั่นงามที่สุดในคอนติเนนต์ ใหญ่เสียจริง ๆ หลังสเตชั่นเปนลานกว้างใหญ่มีสวนคั่นอยู่กลาง สองข้างเปนถนนสองสายเคียงกัน ทั้งทางคนเดินด้วยประมาณกว้างสายละสักเส้นหนึ่ง โฮเตลเองคลิเซออฟ ซึ่งเปนโฮเตลใหญ่ที่พ่อมาอยู่ ตั้งอยู่หลังสเตชั่นพรักพร้อมเปนโฮเตลอย่างดีอยู่สบาย ทางตรงสเตชั่นเปนถนนใหญ่เรียกไกเซอสตราสส์ ถนนนี้เปนที่ค้าขายห้างหออยู่ตลอด คนรอแจทั้งสายอยู่สายเดียว นอกนั้นเปนถนนกว้างแลตรงยาว ๆ สุดตา ตึกก็ใหญ่ ๆ แต่เปนบ้านเรือนอยู่ คนไม่สู้รอแจทั้งนั้น ถนนใหญ่ ๆ อย่างไกเซอสตราสส์ มีหลายสาย เมืองนี้ตั้งอยู่ที่แม่น้ำเรียกว่าไมนซ์ กว้างเห็นจะสักเท่าคลองยางหลวง

ถนนในสวนเมืองแฟรงก์เฟอต

มาหยุดกินเข้ากลางวันที่โฮเตล บ่าย ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง จึงได้ไปเที่ยวดูรูปภาพตามแกละรี รูปดี ๆ มีเขาก็ไม่ขาย รูปอย่างใหม่ที่ตกแก ๆ เราก็ไม่อยากซื้อ เลยไม่ได้ซื้ออะไร ซื้อแต่รูปสีน้ำย้างกับตุ๊กตาตัวหนึ่ง แล้วไปตามถนนใหญ่จนถึงที่สุดถนนแห่งหนึ่ง เป็นสวนเรียกสวน ปาล์ม มีเรียกเงินค่าเข้าที่ประตู พอเข้าไปก็ถึงสวนไม้สูงปลูกเป็นลายมีน้ำพุอยู่กลาง หลังสวนไม้สันมีตึกหลังใหญ่ เป็นที่สำหรับคนเข้าไปนั่งกินเข้า หลังตึกเป็นสวนหลังคากระจกปลูกปาล์มจัดเป็นทำนองย่ามีน้ำพุตึกกลาง ไม่ประหลาดอะไรกว่าที่เรามี เป็นแต่ใหญ่ขึ้นนิดหนึ่ง ทำเมืองเราได้ง่ายแลงามกว่านี้ เว้นไว้แต่ต้นที่เป็นใบอ่อนปลูกแทนหญ้าเห็นจะทนร้อนไม่ได้ แต่ของเราง่ายที่ปลูกได้ในดิน ของเขาต้องปลูกกระถาง ของเขาต้องใช้กระจก เราไม่ต้องใช้ ปาล์มเขาปลูกมาเก่าต้นใหญ่ ๆ ออกจะโทรมแล้วก็มี เรือนปาล์มนี้ตั้งอยู่ในที่สูง ยกพื้นขึ้นไปเป็นสองชั้น ชานดินทั้งสองชั้น ข้างเรือนปาล์มนี้ตั้งเก้าอี้เป็นที่คนนั่งกลางแจ้ง มีคนนั่งเต็มแน่นไปทั้งนั้น เขาว่าเป็นยิวเกือบทั้งสิ้น เมืองนี้มียิวถึงหมื่นห้าพันคน เป็นคนมั่งมีโดยมาก ตึกใหญ่ ๆ มักจะเป็นของพวกยิวทั้งสิ้น ถัดเรือนปาล์มไป มีสวนปลูกต้นกุหลายต่าง ๆ ยกพื้นสูงหน่อยหนึ่ง กำลังมีดอกสีต่าง ๆ ครึดไปทั้งนั้น ที่น่ารักมากคือกุหลายเลื้อย เลื้อยขึ้นโค้งใหญ่เต็มโค้งได้จริง ๆ มีดอกตั้งแต่โคนขึ้นไปจนกระทั่งถึงยอด กุหลายต้นหนึ่งสูงประมาณสักสิบศอก เป็นไม้เรือน ดอกเต็มต้นจนไม่น่าเชื่อ เหมือนจัดยักขวดฤๅจัดจาน

หลังสวนกุหลายนี้เปนที่สนามเล่นลอนเตนนิส เล่นได้ประมาณสักแปดวง เดินเลียบไปอีกข้างหนึ่งมีสระใหญ่ น้ำพุขึ้นในกลางสระ มีเรือสำหรับเล่น เดินวนไปรอยก็พอออกมาถึงประตูสวน ไม่ใหญ่กว่าสวนดุสิตตอนข้างน่า สระเล็กกว่าสระอโนดาต ในการจัดสวนเหล่านี้ไม่ยากลำยากอะไร มีสวนที่ใช้ไอยอุ่นอยู่ตอนหนึ่ง น่าสวนมีสระบัวปลูกบัวสายหยิบหยิน่าสงสาร เข้าไปในร่มหลังคาทำเปนโรงยาวกว้าง ปลูกย่าล่มคล้ายกับหลังแรกที่กล่าวถึง แต่ที่ข้างฝาของโรงใหญ่นั้นห้องหนึ่งพอออกมุขยื่นไปเปนโรงหลังคากระจกเตี้ย ๆ แต่ยาว ปลูกต้นไม้ที่ต้องการร้อน ใช้แรงไอน้ำซึ่งล่ามท่อไปรอบโรง เปิดให้ร้อนมากบ้างน้อยบ้างตามประเภทของต้นไม้ บางแห่งเข้าไปถึงเหื่อออก ต้นไม้ที่ปลูกในนั้นเปนไม้ดอกก็อย่างเดียวทั้งโรง ออกดอกครึ้มเต็มไปหมดดูงามดี ที่ใช้อากาศร้อนมากนั้นคือหน้าวัว ซึ่งปลูกไว้ครบทุกอย่าง เต็มทั้งหลังหนึ่ง หมากผู้หมากเมียหลังหนึ่ง คล้าหลังหนึ่ง พวกกระยองเพชรหลังหนึ่ง บัวต่าง ๆ รวมทั้งบัววิกตอเรียด้วยหลังหนึ่ง กล้วยไม้หลังหนึ่ง ยอนหลังหนึ่ง ยังเจ้าพวกไม้ที่กินตัวสัตว์เช่นนกกระทุงต่าง ๆ ก็กันไว้หลังหนึ่ง ต้นไม้ในเรือนหลังนี้มันช่างไม่รู้สึกประหลาดอะไรเลยจริง ๆ เพราะเหตุที่เราปลูกกลางแจ้งเปนหมดทั้งนั้น ไม่ต้องประดักประเดิดอะไร การประหลาดของสวนนี้ มันอยู่แก่ผู้ซึ่งเปนชาวเมืองนี้ เขาสนุกสนานตื่นเต้นกันมาก ถ้าเราดูออกจะคับแคบใจดูประดักประเดิด แต่ก็ที่จะตรงกันข้ามอยู่ ถ้าเราจะพยายามปลูกต้นไม้เมืองหนาวบ้าง คิดทำเรือนเย็นเห็นจะฉิบหายมากกว่าเขาทำร้อน

เดินเล่นนั่งเล่นอยู่ในสวนนั้นจนเกือบย่ำค่ำจึงได้กลับ มาแวะที่ร้านโลเวนทัล ซื้อของเครื่องทองกระจุกกระจิก ทุ่มหนึ่งกลับมากินเข้าที่โฮเตล เวลายามหนึ่งไปดูเซอคัสที่เทียเตอซึ่งอยู่ใกล้กับโฮเตล เดินไปนิดหนึ่งก็ถึง โรงนี้อยู่ข้างจะทำงามมาก ก่อด้วยศิลาทั้งนั้น ที่ดูข้างในก็ดี ไม่ต้องชั้นสูง แลแบ่งชั้นแปลกกันกับเทียเตออื่นๆ ที่คนดูเป็นวงกลม ถ้าแลดูตามธรรมดาก็เป็นสามชั้น แต่เขาเบิกทางด้านสกัดแลด้านข้าง รวงขึ้นไปจนถึงเพดาน คงจะขึ้นได้ ๗ ชั้นเหมือนกัน สเตชที่เล่นลครก็ใหญ่ ในโรงนี้ไม่ห้ามสูบบุหรี่ เจ้าของเซอคัสนี้ ชื่ออาลเบอตซูมาล เล่นอยู่ข้างจะวิเศษพิศดารเป็นอันมาก เมื่อแรกจะไปดูชายอรพงษ์ไม่สมัค อยากจะไปดูซิเนมาโตคราฟ ถึงไหนดูที่นั่นถูกคอกับตุ๊ก ครั้นไปดูเข้าแล้วย่นใหญ่ ว่าถ้าไปดูซิเนมาโตคราฟจะเหยยับยิ่งเสียกว่าไม่ได้ ไปเมืองซูริค กลับมาเลยคลั่งกันกับตุ๊กใหญ่ อยากจะเอาไปเล่นขางกอกบ้าง ว่ากันฉุยอยู่จนดึกทำนองที่เล่นนั้นดังนี้

พ่อไปเขาเล่นมาเกือบชั่วโมงหนึ่งแล้ว เล่นเป็นเซอคัส เมื่อไปถึงกำลังคนต่อขายาวสูงประมาณสักแปดศอก เดินโย่งเย่งตามกันเป็นแถว แล้วมีม้าใหญ่ห้าตัว ผูกเครื่องไม่มีคนขี่ ม้าเล็กสูงศอกเศษห้าตัว เทียมล้อเหมือนอย่างรถไฟชิเกอล มีคนนั่งขับ วิ่งวนเวียนต่างๆ ลงปลายรถนั้นจอดพอระยะชั่วตัวม้า ม้าใหญ่กระโดดข้ามแล้วม้าเล็กลอดห่วง ม้าใหญ่ตัวหนึ่งม้าเล็กตัวหนึ่งวิ่งขนขอยสังเวียน

ที่พอจุดิน ม้าใหญ่กระโดดข้ามม้าเล็ก คนขี่ม้าทำท่าต่าง ๆ ตามเคย แต่เก่งกว่าที่เคยเห็น เรื่องม้ามันเป็นเล่นเพื่อเหตุอยู่หน่อยหนึ่ง แต่ก่อนนี้ได้คิดเล่นกันขึ้นจนถึงไม่มีม้า คนดูพากันร้องดีเตียนว่าไม่เป็นเชอคัส จึงได้เกิดเล่นเชอคัสขึ้นในท่อนต้น เมื่อเวลาหยุดเล่นได้ไปดูม้า สัตว์อื่นก็มีแต่ไม่ได้เล่น สักแต่ว่ามีพอเป็นพิธี ม้าทั้งเลี้ยงอยู่ในที่เลี้ยงชั้นต่ำของโรงถึง ๑๖๐ มีล่อเลี้ยงอยู่ด้วย

ตอนที่ ๒ จึงกลายเป็นดรามะติก เป็นเรื่องที่คิดขึ้นประกอบให้เข้ากันกับเรื่องม้า จะเล่าก็ออกจะเป็นเอาอย่างหม่อมราโชทัยไปสักหน่อยหนึ่งแล้ว แต่เรื่องมันน่าเล่าอยู่ นึกว่าลูกคงจะชอบฟัง ความสังเขปดังนี้ มีพวกชาวป่าที่คอยลักยิงเนื้อในป่าหลวงอยู่มากด้วยกัน แต่ในครัวหนึ่งที่ในเรื่องนี้มีพี่น้องสามคน ยังอยู่แต่พ่อ แม่ตาย พี่ชายใหญ่ออกไปยิงเนื้อ น้องคนกลางรักอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่ง ผู้หญิงนั้นกำลังมาหา แต่น้องคนเล็กออกจะเยา ๆ เต็ง เอาขนของพี่ชายคนกลางไปเล่น มีอกระทบไกเข้า ขนลั่นออกไป ครั้นเสียงขนดัง เจ้าพนักงานรักษาป่าไม้สำคัญว่าผู้ร้ายลักยิงสัตว์จึงวิ่งมาจะจับ ถามเถียงกันอย่างไรจนเจ้าพนักงานนั้นออกจากที่นั้นไปแล้ว มีกวางตัวหนึ่งซึ่งที่จริงถูกขนแล้ววิ่งมา เจ้าคนที่ ๒ จะยิง นางผู้หญิงห้ามว่าเจ้าพนักงานเขาจะมาจับ เจ้าพนักงานได้ยินเสียงขนลั่นครั้งที่ ๒ แลได้ยินเจ้าผู้ชายกับนางผู้หญิงนั้นพูดกัน สำคัญว่าชายคนที่ ๒ ยิงจึงหวนกลับมาจับ ชายที่ ๒ ก็ปฏิเสธว่าไม่ได้ยิง เนื้อมาล้มลงตายเอง จึงชักสูตรขนลูกก็หายไปลูกหนึ่ง เพราะน้องทำลั่นไปนั้น เห็นสมจริงจึงจับตัว

ดินกันชุลมุนหลุดไปได้ พวกรักษาป่าจึงเอาปืนยิงถูกลัมลง พอพี่คนใหญ่มาถึง มาโกรธเอะอะแล้วเข้าหลอกเรียกพวกชโมยด้วยกันคิดจะแก้แค้น จึงหักกิ่งสนยัก ในเวลานั้นก็พอคนที่ถูกยิงนั้นฟื้นขึ้นแล้วเกิดฟ้าแลบ ใช้แสงไฟสว่างแวม ๆ ลงมาอย่างสายฟ้า แปลว่าพาลจะขี่คม่าน เปนสิ้นเรื่องกันเสียที

คราวนี้ตอนที่ ๒ มีการนัดไปยิงสัตว์ ลงมาเล่นในกลางวงที่คนดูข้างล่าง คือที่สังเวียนม้านั้น กั้นข่ายสองข้าง แขวนธง มีพวกนักเลงไปยิงสัตว์ที่เขาเรียกว่าพวกวันอาทิตย์ เปนแต่เก๊ ๆ ไม่ใช่นักเลงยิงจริง ใช้ผู้หญิงทั้งนั้น ยืนบนขอบสังเวียนสองฟาก มีคนที่สำหรับไล่สัตว์ ที่เปนคนใคร ๆ จะไปรับอาสาช่วยก็ได้ เจ้าพวกชโมยนั้นไปรับอาสาช่วยไล่สัตว์ รายอยู่แถวน่าริมข่าย คิดเกราะในมือดังสนั่น ในเวลาที่สัตว์มามีนกเฟซั่นเปน ๆ จริง ๆ วิ่งออกมาก่อน พวกนั้นก็พากันยิง แต่ไม่มีใครยิงถูกสักคนเดียว นกวิ่งไปตามข่ายหมด คราวนี้กระต่ายแล้วเนื้อออกมาเปน ๆ จริง ๆ ก็ยิงไม่ถูกเหมือนกันอีกทั้งสองคราว ในครั้งหลังที่สุดมีซิคแนลยอกมาว่าหมูป่าจะมา พวกนั้นก็ตั้งท่าจะยิง พอหมูป่าวิ่งออกมาก็ร้องกรีดกร้าดทั้งยืนวิ่งหนีเข้าโรงหกล้มหกลุกไปหมด พวกชโมยเหล่านั้นก็ฉวยปืนได้ ยิงสัตว์ต่าง ๆ มีกระต่ายแลนกทเปน แต่รูปโยนออกมามากก็คิดใจพากันไปจะไปกินเลี้ยง

คราวนี้เข้าม่านขนสเตชเปนเร่สเตอรองต์ จัดการจะเลี้ยงกัน มีชาวเยอลินออกมาด้วย มีลูกอ่อน จะเลี้ยงดูอะไรลูกอ่อนนั้นก็ร้องจึงเอานมมาให้กิน ใส่ขวดโตมีสายดูด มีตลกหลวงเข้าไปปลอม

ลงในเปลกินน้ำนมนั้นเสียหมดถึงสองคราว จึงจับได้ วิ่งหนีไป พวกขโมยนั้นก็ไปถึงพากันไปกินเลี้ยงอยู่ในนั้น เจ้าของเรสเตอรองต์อยากจะไล่พวกขโมย จึงแต่งคนมาร้องอึงแลตีกลองก็ไม่ไป จนเกือบจะเกิดวิวาทกันขึ้น คราวนี้พวกที่นัดกันจะมาเลี้ยงนั้นมา มีกระบวนแห่แมร์มาด้วย ขึ้นรถมาจากในโรงออกมาในสังเวียนเป็นพวก ๆ แล้วขึ้นไปยนที่เลี้ยงข้างอยู่ข้างล่างข้าง เลี้ยงกันแล้วเล่นเพลงไฮแลนด์ คือชาวเหนือ เต้นรำแลโยกมือไปโยกมือมาทั้งหมด ตบขากระทืบตีนเป็นจังหวะ คนประมาณสักสองร้อย มันแกว่งไปแกว่งมาพร้อม ๆ กันเหมือนกัน ดูงามดีมาก แล้วมีการแข่งขัน เล่นถีบชิงช้า ชิงช้านั้นเป็นกระดานเช่นที่บ้านเรา แต่ยาวขึ้นได้ตั้งเก้าคนสิบคน ยืนโหนอย่างเดียวกัน ส่วนเงินที่สำหรับจะคาบนั้น ทำเป็นรูปคล้าย ๆ เรือฤารถ เอาขาหมูแฮมผูกไว้มีทั้งสองข้าง ถีบไปทางไหนก็คงโผไปรั้งไว้หมูแฮมนั้นได้ อ้ายขโมยพลอยขึ้นไปถีบด้วย คนที่ไปถีบเหล่านั้นไปไม่ถึง โคตไปก็พลัดตก เขาเอาผ้ารับ แต่เสียงมันดังอย ๆ น่ากลัวซี่โครงหัก คราวนี้ในพี่น้องสามคนนั้นคนหนึ่ง โคตไปถึงขาหมูแฮมได้ก็ตบมือโห่ร้องกันเซงแซ่ ต่อนั้นชกมวยมีขึ้น ต่อยกันบนแท่นหลายคู่ มีชาวเมืองเยอลินคนหนึ่งมากับเมีย ขึ้นไปสู้กับเขาข้าง ทำท่าเก้กังเกะกะ ถูกจับเหวี่ยงลงไป ยายเมียเหยเข้าไปวุ่นต่าง ๆ เป็นการเล่นตลก อยู่ข้างจะดีไม่ใช่เล่นอย่างที่เรียกกันว่ามวย คราวนี้ยิงเป้า เป้านั้นเป็นรูปนกอินทรีตราเยอรมัน มีเจ้าพนักงานป่าไม้แลนายตำรวจยิงถูกแต่ปีกหาง อ้ายพี่ชายใหญ่ไปยิงถูกหัวแลมงกุฎพลัดตก ก็ตบมือเฮฮา

เกรียวกราวกัน พวกพ้องก็เอาขันน้ำหาม ถือถ้วยทองแห่แลเต้นรำกัน ในกำลังครึกครื้นอยู่นั้น มีฟ้าร้องฟ้าผ่าแลพยุใหญ่ลูกเห็บตก เสียงครืนครานเปรี้ยงปร้าง แลฟ้าแลบแวบวาบ ลมพัดต้นไม้ล้มแลสัตว์วิ่งถลากถลา ลูกเห็บนั้นปลิวออกจากเขาด้วยสี่ผัดหมุนกระดาษปลิวว่อน ไฟไหม้ในตึกลุกโพลง ๆ อยู่ข้างหลัง ต่างคนต่างตื่นแตกออกท่าตื่นต่าง ๆ

คราวนี้จับยทพวกโจรที่นัดกันจะทำร้ายพวกรักษาป่านั้น พยายามจะไปยิงชมัว (สัตว์ชนิดหนึ่งคล้ายเยียงผา) ตัวที่งามให้จงได้ ที่โรงนี้เขาทำตพานอย่างโรงโขนขึ้นไปจนเกือบชิดเพดาน ให้เห็นเปนเขาสูงที่น่าผาชันในสเตชก็เปนเขา นอกสเตชลงมาจนถึงท้องกลางเล่นเซอคัสก็เปนเขา เปนตพานลงมาตลอด แรกปล่อยให้แพะสองตัวเดินตามตพานบนชิดเพดาน แพะนั้นชำนาญแล้ว เดินช้า ๆ อย่างดูอะไรต่ออะไรไม่ตกอกตกใจ ที่หลังสามคนพี่น้องนั้น เดินไต่ตามขึ้นไป แพะก็เดินเลี่ยงจนลับเขา สามคนนั้นก็ขึ้นบนเขา มีพลาดพลัดลงมาห้อยย้างดูออกจะเสี่ยวไส้ เมื่อถึงยอดเขาก็ยิงปืน พอเสียงปืนดังขึ้น พนักงานป่าไม้ก็ไต่เขาตามออกมา ข้างพี่น้องสามคนเอาเชือกหย่อนลงมาจากยอดเขา สองคนรั้งอยู่ข้างบน คนหนึ่งไต่เชือกลงมาจากน่าผาสูงถึงซอกเขาที่ต่ำ เอาตัวชมัวที่เปนที่ว่ายิงตายตกลงมานั้นผูกโยงไว้กับตัว แล้วสาวเชือกกลับขึ้นไปเดินกลับตามยอดเขา พบพนักงานรักษาป่าเกิดยิงกันขึ้น เข้าสามคนนั้นยิงเข้าพนักงานรักษาป่าล้มอยู่บนทาง หัวห้อยลงมาที่น่าผา แล้วพากันกลับลงมา ที่พื้นโรงเซอคัสมีตำรวจภูธรแลพนักงานรักษาป่ามานั่งยังคันดินสูงประมาณสักศอกเศษ คอยจะยิง

พวกโจร ๆ สามคนนั้นก็ลงมา มายังคันดินอยู่สองคน อีกคนหนึ่งนั้นไปเอาม้าตำรวจภูธรที่ผูกไว้ข้างล่างขี่ควบหนี พวกรักษาบ้านแลตำรวจภูธรก็ไล่ ไปพบพวกที่ขี่ม้าไล่เนื้อก็พลอยไล่ตามไปด้วย เป็นการสำแดงวิชชาขี่ม้าขึ้นตพาน ออกจากทางข้างน่าโรงกระโดดข้ามคันดินสองคันใกล้ ๆ กันแล้วขึ้นตพานตั้งแต่พื้นล่างขึ้นไปถึงพื้นโรง ขึ้นตพานแต่พื้นโรงไปจนถึงเพดานโรง ด้วยความว่องไวรวดเร็ว ม้าวิ่งหลายสิบตัว ครานี้มีรถโมเตอคาร์แล่นขวางออกมา ขโมยที่ลักขี่ม้านั้นม้าต้นพลัดตกลงในเหวตาย พ่อแลน้องสองคนกับผู้หญิงที่รักกับน้องคนกลางมายืนเศร้าโศกร้องเพลงอย่างยืนแขงไม่กระดิก เป็นจบเรื่องกันเพียงเท่านี้

ครานี้ต่อไป เป็นฤดูที่ห้ามยิงสัตว์ พวกสัตว์ทั้งหลายชื่นชมยินดีเล่นเต้นรำ ออกเป็นยาเลต์ พวกหนึ่งแต่งเป็นผึ้ง พวกหนึ่งเป็นแมงป่อ เป็นรังผึ้ง เป็นต้นไม้มีช่อสำหรับผึ้งกิน ออกมาเต้นบนโรงชั้นบน จนจบเพลงแล้ว จึงเดินลงมาที่สนามเซอคัสข้างล่าง พวกอื่นก็ออกมาแทนอีก เป็นหมู่กวางหมู่สัตว์ต่าง ๆ สวมหัวเหมือนอย่างเราเล่น ตัวแต่งต่าง ๆ แต่ใช้ผ้าที่พราวเป็นเลื่อมสีต่าง ๆ พวกละ ๘ คน มีหัวน่าอย่างนางไม้น้ำ ออกมาเข้าเป็นวงกันในสนามเซอคัส แล้นรายขึ้นไปบนตพานจนตลอดถึงเพดาน เห็นจะออกหมดโรง สองร้อยเศษคนที่มาเต้นเหล่านั้นถือเหมือนกับดุ้นพื้นคนละดุ้น เต้นไปเต้นมาสลัดดุ้นพื้นนั้นเป็นช่อดอกไม้ รำช่อดอกไม้นั้นอีก ที่หลังตาข่ายซึ่งหุ้มอยู่ในกลางสังเวียนคลี่ออก มีลูกกลมเล็ก ๆ สีเขียวสีแดงสีขาวพุ่งขึ้น

มาแทนน้ำพุ ข้างบนที่เพดานมีสายเชือกห้อยย้อย แดงรอยหนึ่งชาวสองรอย ตามสายที่ห้อยนั้นมีไฟฟ้าดวงเล็กๆ ติดรายลงมา หันไปรอยๆ เหมือนอย่างโคมเวียน แสงไฟฉายสู้สว่างออกมาจากในโรง หรูเปนกำลัง พอเสร็จการหรูนี้ก็เลิก เวลาห้าทุ่มเศษ กลับมาแล้ว ดูกกับชายอรุพงษ์คิดเล่นกันใหญ่เสียดึงดังอยู่นาน

คืนที่ ๘๑

วันเสาร์ที่ ๑๕ มิถุนายน

เมื่อเช้านี้หนวกหูทั้งเสียงรถรางและเสียงทำงานข้างที่นอนต่อยๆ กินเข้าเช้าแล้วเวลา ๕ โมงเช้าไปเที่ยวซื้อของตามร้าน กลับมากินเข้ากลางวันที่โฮเตล เวลาบ่ายไปดูเมืองเก่า ซึ่งมีถนนซอกแซกและมีเรือนโยราณเปนอันมาก ซึ่งยังคงอยู่ ที่ได้แก้ไขเปนใหม่ไปเสียในการขยายถนนก็มาก ที่เมืองนี้มีที่ซึ่งเกี่ยวด้วยการสำคัญหลายอย่าง ในสแควร์หนึ่ง เปนที่เก่ารอยข้าง ตรงน่าสถานที่ซึ่งสำหรับเลือกไกเซอคือเอมเปอเรอ เรือนเก่าๆ น่าดูนัก ได้เข้าไปดูในที่ซึ่งสำหรับเลือกไกเซอซึ่งพ่อเคยไปแต่ก่อนครั้งหนึ่งแล้ว คราวนี้ได้ซ่อมแปลงใหม่หมดทั้งนั้น รักษารูปเดิมไว้ และได้ก่อต่อออกไปอีกทำนองเดียวกับอย่างเก่ายาวมากอยู่ คูสอาดหมดจด ชั้นล่างจัดเปนเรสเตอรองต์สำหรับคนไปกินเข้า ในห้องที่มีรูปเอมเปอเรอทั้งหมด แต่ก่อนมีรูปเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ ทำด้วยศิลาตั้งอยู่ตรงกลาง เดี๋ยวนี้ย้ายไปไว้ที่อื่น เรื่องราวของที่นี่ ถ้าจะเล่าจะยาวไป ได้ซื้อสมุดภาษาอังกฤษส่งมาให้อ่านจะได้ความเลอียดดีกว่า

ออกจากที่นั้นไปสวนเลี้ยงสัตว์ ในสวนเลี้ยงสัตว์นั้นมีเรสเตอรองต์หลังใหญ่ตั้งอยู่ตอนข้างน่า ทำนองเดียวกันกับสวนปาล์ม ด้านหลังก็มีเตอเรสยกเปนชั้น ๆ สำหรับคนนั่งเล่นแลกินอะไรต่าง ๆ ทำนองเดียวกัน มีคนไปนั่งอยู่เต็มแล้วตั้งแต่วัน ทางที่จะดูนั้นเริ่มข้างขวาของตึกเรสเตอรองต์ จับตั้งแต่นกพวกโนริ สัตวา เขญวรรณ แลไม่มีชื่อไม่เคยเห็นล้วนพวกเกาะคอน แล้วจึงไปถึงไลออน เสือ สัตว์ที่คล้ายเสือ จนชมด เม่น หมดแล้วจึงถึงลิง ได้เข้าไปดูเอควาเรียม ซึ่งอยู่ขวามือก่อน เขาทำเปนซอกเขาเข้าไปจนถึงในถ้ำ เล็กกว่าแลไม่ดีกว่าเอควาเรียมที่เนเปอล แต่มีปลาประหลาดอยู่คู่หนึ่ง เขาเรียกว่าหมาน้ำ มีหน้ามีปากคล้ายหมา ตัวโตป่องกลาง รูปเปนพัก มือมีเล็บเหมือนตีนหมา ขันที่มันเกาเปน ทำไมจึงได้รู้จักกัน ยกมือขึ้นเกาเหมือนหมา ทั้งเอควาเรียมมีประหลาดอยู่คู่เดียวเท่านั้น ขึ้นไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง เลี้ยงงู คางคก กิ้งก่าต่าง ๆ จนจรเข้เปนที่สุด มีทางลงมาเปนชานย่อม ในซุ้มเลี้ยงนกเค้าแมว ตามชานเนินรอยย่อมเลี้ยงพวกแพะแกะเยี่ยงผา ชมัวแลย้าก คือหมาจิ้งจอกที่มีขนยาว หลายตัว มีหมีขาว หมีดำ แลช้าง ช้างเปนช้างอาฟริกา หัวหลิมหูใหญ่รูปร่างกอมก้อน่าเกลียด เขาสอนให้หมุนหีบเพลงได้ ในหมู่ช้างนั้นมีฮิโปโปตอมัส จมอยู่ในน้ำ ล่อด้วยใบผักกาด ดูมันอ้ดอาดชิเกียจกว่าจะขึ้นยกได้ กิริยาอาการเปนช้างแกมหมู เวลาจะให้อ้าปากอ้าอยู่ได้นาน ๆ มีขนายข้างล่างสี่ ข้างบนสี่ พิฦกแท้ ๆ ในหมู่นั้นมีแรด มีสัตว์ที่คล้ายแรด ที่เขาเรียกว่าหมูหลิง ซึ่งเคยมีตัวหนึ่งที่บางกอกเมื่อเร็ว ๆ

นี้ แต่นี่ตัวมันโตกว่ามาก นกเล็ก ๆ ต่าง ๆ ขังกรง นกใหญ่ปล่อย พวกเป็ดห่านปล่อยต่างหากคนละสระ พวกยิราฟแลเซบราตลอดจน แกงการู ที่สนุกมากนั้นคือแมวน้ำที่เราเรียกว่าแมวน้ำ ไม่ใช่หมาน้ำ เวลาโยนปลาให้กินโดดขึ้นเขาเหมือนมีตีนเดินได้ ดูมันว่องไวมากกว่าที่หน้าตาจะว่องไว ดูทั่วแล้วเดินขึ้นไปยนเรสเตอรองต์ หยุดกินน้ำ มีพวกเด็ก ๆ ยิ้วมาแอบมองร่ำไป

ในเมืองนี้มียิวมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เราเข้าใจว่ายิวนี้เป็นฝรั่งที่ไม่นับถือพระเยซู เพราะเหตุที่แต่งตัวเป็นฝรั่ง แต่ที่จริงมันห่างไกลกันมาก รูปพรรณก็แลเห็นได้ถนัด ความประพฤติแลทางทำมาหากินผิดกันกับฝรั่งใกล้ข้างแขก ในรุสเซียโปแลนด์เป็นมากกว่าที่อื่น เป็นเรื่องที่กาหลอยู่เป็นนิจ

ว่าโดยรูปพรรณที่แลเห็นได้ถนัดคือจมูกโด่งเป็นสันหักเป็นลอนที่หัวตา พิเคมเป็นคนไปจากยรูซาเลม ซึ่งเป็นเมืองที่พระเยซูสอนสาสนาตามทางสาสนาคล้ายแขก คือรับศีลเข้าสุนัตไม่กินหมู จะกินสัตว์ต้องชำแหละ ภาชนะสำหรับหาอาหารต้องแยกกันกับฝรั่ง กินเหล้าน้อย ไหว้พระใช้ภาษาเฮยริว ที่หมอมิสชันนารีเรียกว่าเฮยราย เป็นสาสนาชั้นก่อนพระเยซู นับถือมอสฤาโมเซซึ่งเป็นครูสาสนาคุ้นเคยกับพระเจ้า รับศีลสุนัตเป็นอย่างเก่าซึ่งเซนต์ยอนถือว่าไม่ถูกตามแบบเดิมก่อนนั้นขึ้นไป จึงเปลี่ยนเป็นรับศีลน้ำ ครั้นมหมัดเกิดขึ้นภายหลัง กลับเห็นว่ารับศีลสุนัดนั้นถูก รับศีลน้ำไม่ถูก จึงกลับไปถือรับศีลสุนัด แต่ต้นขั้ว

พระเจ้านั้นก็เหมือนกันทั้งแขกยิวฝรั่งแลแขกมัสลหมั่น ความรังเกียจที่ฝรั่งรังเกียจพวกแขกยิวเปนสองอย่าง ๆ หนึ่งรังเกียจด้วยสาสนา เพราะเปนศัตรูกับพระเยซู แต่ความรังเกียจเช่นนั้นก็เบาบาง มีความรังเกียจอีกข้อหนึ่งว่าพวกยิวสกปรก แลเปนคนคิดแต่หาเงินไม่ว่าคิดฤๅชั่ว สุดแต่ได้เงินแล้วก็ทำได้ เช่นกับขายของเลวยอกว่าของดีเปนต้น แต่อธรรมดาเปนยิวแล้วหากินคล่องมีความเพียรมาก สงเคราะห์กันแลกันก็มาก คนในเมืองนี้มั่งมีมาก ๆ เปนยิวเสียเปนพื้น ให้คนกู้ยืมเงิน ถ้าจะกู้ก่อนไม่ได้คงจะกู้ได้ที่ยิว เอาดอกเบี้ยแรง ตั้งแต่สิบสามสิบเปอเซนต์ ผู้หญิงยิวโดยมากอยู่ข้างจะสรวย ผมดำตาดำ ยังเด็ก ๆ มักจะหน้างามงาม แลเห็นรูปรู้จักว่ายิว แต่ถึงรูปร่างจะคล้ายฝรั่ง ชื่อเสียงคงยังแปลก เช่นกับชื่อหะซันแลอะไรต่าง ๆ อย่างแขก ๆ ถ้าจะเปนชื่อแซ่มักจะเปนคำที่เพราะ ๆ เพราะเปนชื่อที่คิดขึ้นใหม่ วันนี้เปนวันเสาร์ ซึ่งพวกยิวทั้งปวงถือเปนวันหยุดอย่างวันอาทิตย์ของฝรั่ง วันศุกร์ของแขก จึงได้มีคนมากที่สวนเลี้ยงสัตว์นั้น ร้านดี ๆ ที่ขายของเปนยิวเสียเปนพื้น พวกยิวนี้ต้องถูกเกณฑ์เปนทหารเหมือนกัน แต่เปนผู้ต้องยกเว้นไม่ให้เปนนายทหาร เพราะเขาเห็นกันว่าเปนคนขี้ขลาดคิดแต่จะหาเงิน ในราชการฝ่ายพลเรือนข้างเยอรมนีนี้ไม่ใช้พวกยิวเลย แต่ที่เมืองอังกฤษใช้ จนกระทั่งถึงเปนอรรคมหาเสนายดีก็ได้ ในรุสเซียถูกข่มเหงข่มขี่ลำยากย่อย ๆ

คนเหล่านั้นออกเริ่มจะดูกันขึ้น พ่อก็กลับมาโฮเตล กินเข้าแล้ว สองทุ่ม ไปสเตชั่นขึ้นรถไฟ มาทางเมืองคามสตาดต์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแกรนด์ดุ๊กคัลเฮส เมื่อหยุดบ้านตามทางหลายตำบลแล้วจึงถึงไฮเดลแบ็ก คาลสรูห์ รัสตัดต์ ต้องมารอท่าโอสตามเคย มาถึงยาเดนยาเดนสองยาม

คืนที่ ๘๒

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ มิถุนายน

เวลาเช้าไปอาบน้ำแลรม เวลาเที่ยงแกรนด์ดุ๊กออฟยาเดนมาหาอีก เสด็จมาขอบใจในการที่ได้ให้ตราลูก เวลาบ่ายมิสเตอเวอนี[๑] มาหา อ้วนขึ้นเป็นอันมาก เวลาเย็นลูกเขยมิสเตอกรุปที่ตายมาหา แล้วลงไปนั่งเล่นในสวน ออกเดินเที่ยวตามเคย กลับมาบ้านกินเข้า มิสเตอเวอนีมากินด้วย

กินเข้าแล้วเขามีอิลลูมมิเนชั่นที่คอนเวอเซชั่นเฮาส์ เป็นการมีงานให้พ่อ เวลายามหนึ่งได้แต่งตัวอีวนิงเดรส ติดตราเมืองยาเดน เขาเปลี่ยนที่ให้จอดรถที่ถนนปลายร้าน คนดูเต็มตั้งแต่วิลลาไปจนถึงคอนเวอเซชั่นเฮาส์ เขากันทางให้เดินไปในหว่างคน วันนี้เป็นการออกร้าน คนอยู่ข้างจะต้อนรับแขงแรงตลอด ไปนั่งที่น่าคอนเวอเซชั่นเฮาส์ ไม่แลเห็นอะไรนอกจากหัวคน มีดอกไม้เพลิง คราวแรกพเนียง แต่ยิงมาก ๆ ให้รายเป็นกอ ๆ จุดพร้อมกันหมดตลอดสนาม

---

๑ มิสเตอเวอนี อังกฤษ เคยเป็นเลขานุการในสถานทูตที่กรุงลอนดอน

แล้วเข้าแตรไปเสียตอนหนึ่ง คราวที่ ๒ พลุดำมีสีต่าง ๆ จุดรายตลอดสนามเปนลาย คราวที่ ๓ ดอกไม้เทียนประดับเช่น ร. ป. ร. ต่างสีฝอยทองเปนรัศมี มีกรวดแลตไลจุดพร้อมกันหมด เมื่อหมดดอกไม้สามคราวนี้แล้ว จึงนำให้ลงเดินดูแต่งไฟ ด้านข้างคอนเวอเซชั่นเฮาส์ทั้งสามมุข รายไฟฟ้าตามชายคาตลอด ยอดมุขกลางเปนอามยาเดน ซ้ายขวาเปนดาวมีรัศมี จุดด้วยแกสทั้งสามแห่ง เสาใหญ่ ๆ มีโคมไฟฟ้าสีเขียวแลขาวสลับกันพันรอยทุกเสา ด้านข้างสนามใช้ถ้วยแก้วทาสีแดงแลขาว ผูกเปนลายหย่อมกลางงามมาก มีโคมรายเปนตัวหนังสือว่าไชแอม ตามอเวนิวตั้งโครงแผงไฟ ตามตเกียงแฟริแลมย์ด้วยถ้วยแก้วสีต่าง ๆ พอลงไปถึงที่สนามเขาจุดดอกมตาดดอกใหญ่ ซึ่งเปลี่ยนสีในใต้ต้นไม้ที่ปลูกริมถนน คนเดินไขว่ไปมาดูงามจริง ๆ เรื่องนี้เรายังไม่เคยเล่นในเมืองเราเลย เปนของที่น่าเล่นมาก เขาเกณฑ์ให้เดินไปรอบสนาม แล้วจนไปทางน่าร้าน กลับมานั่งที่เดิม ออกจะเปนนั่งไม่มีมูล ประเดี๋ยวหนึ่งก็แห่กลับทวนมาทางเดิมอีก แล้วกลับขึ้นรถมาวิลลา

คืนที่ ๘๓

วันจันทร์ที่ ๑๗ มิถุนายน

เวลาเช้าไปถ่ายรูปที่สวนเปนการทดลอง เพราะพ่อได้กล้องมาใหม่เรียกว่าซ้ลโมส์ เปนกล้องใช้ม่านตั้งง่ายเปนที่สุด แลรูปได้คีที่สุด รักเหลือเกิน เปนกล้องที่คิดจะเอาไปใช้ในอรเว พอได้ถ่าย

เห็นดีเข้า รู้สึกคิดถึงกรมดำรงก่อนคนอื่นหมด เพราะเป็นคนเล่นถ่ายรูปไม่รู้จักเบื่อเหมือนคนอื่น ตกลงใจว่ากล้องชักรูปอย่างนี้เป็นของควรหาไปฝากพวกที่เล่นชักรูปด้วยกันได้ จะวานหมอพีสเตอสั่ง ออกนึกว่าตาหมอแกจะเห็นเราคลั่งอะไร ต้องอธิบายเสียก่อน ว่าจะเอาไปให้พวกพ้องที่ชอบถ่ายรูปด้วยกัน เพราะเราสั่งหลายกล้อง ราคาอันละสามร้อยม้ากเศษเท่านั้น ถ้ารู้ราคาจะดูถูกว่ากล้องเลว แต่จะรับสญญาได้ว่าถ้าไม่ดีให้ โยนน้ำ รูปที่พ่อถ่ายวันนี้ ไปล้างยังแช่อยู่ จะไปพิมพ์ที่ปารีส ถ้าพอพิมพ์ได้จะส่งเข้าไปให้ดูเป็นตัวอย่าง พ่อเชื่อว่าผู้หญิงถ่ายได้ดีที่สุดเป็นแน่ ขนาดก็ได้เลือกขนาดที่หากระจกง่ายในบางกอก คือเก้ากับสิบสองเซนติเมเตอร์ ถ้าหากว่าจะเสียได้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใดก็เสียด้วยกระจกเมืองเรามันไกลนัก ถึงกระจกจะไวสักเท่าใด ไปถึงเข้ามันอ่อนไปหมด ที่นี่กระจกอะไร ๆ ไม่ว่า ออกจะใช้ได้เสีย ทั้งนั้น แต่มันก็มีถอยหลังอยู่บ้าง ในการที่ล้างแลพิมพ์อยู่ข้างจะช้ากว่าในบางกอกมาก ข้อนี้ก็เป็นแต่เขายอกเล่า เพราะพ่อไม่ได้ล้างเอง ถึงเมื่อไหนต้องคอยช่างถ่ายรูปเมืองนั้น แต่จะได้ลองทำเองเวลาไปในเรือ ได้เข้ามือกันกับหมอพีสเตอให้หมอถือกล้องใหญ่ พ่อจะถือกล้องเล็ก

ไปอาบน้ำแลรม กลับมาทำงานจนเวลาจวนย่ายโมงหนึ่ง แกรนด์ดุ๊กให้รถมารับ ขอให้อุรุพงษ์ไปด้วย จึงได้ไปกับชริพัตร รังสิต ข้าราชการในจำนวน แกรนด์ดุ๊กลงมารับที่รถ แกรนด์ดัชเชสควรจะรับยนต์นั้นไดแต่อยู่ไม่ได้ ลงมาคร่ึงนั้นไดด้วยความปรานีพ่อ ได้

ขึ้นไปพักในห้องนั่ง จึงแปลออกว่าแกรนด์ดัชเชสไปคาลสรูห์เมื่อวานนี้ เพื่อจะไปหยิบของที่พ่อให้ไว้มาตกแต่งคาเซอลนี้ มีลับแลบ้างยังเพลิงเปนต้น คาเซอลนี้ ดูข้างนอกเหมือนอย่างเก่าคร่ำคร่ามาก เพราะความจริงก็เก่าจริง แต่ข้างในแกรนด์ดุ๊กองค์นี้เองได้แต่งงดงามมากพ่อชอบในวิธีที่แต่ง ไม่ใช่เก๋อย่างใหม่ ๆ ที่หันเยียวไปเยียวมา ตั้งอย่างตรง ๆ แต่คั่นเปนเหล่าเปนตอน สมกับคาเซอล ทั้งงามทั้งสบาย เวลาเลี้ยงขัดห้องหนึ่งต่างหากเฉภาะแต่เจ้านาย นั่งโต๊ะกลมเล็ก ๆ ข้าราชการทั้งสองฝ่ายกินต่างหากข้างล่าง น่าดูในห้องนี้มีรูปเจ้านายต้นตระกูลทุกองค์ ที่กลางโต๊ะแกรนด์ดัชเชสได้เอาเครื่องถมขึ้นตั้งไว้ น่าพิศวงด้วยเรื่องความรู้ของแกรนด์ดัชเชส รู้อะไร ๆ ในการเจริญขึ้นใหม่ในวิชาการสารพัดทุกอย่าง นับว่ารู้เท่าเวลาบ้านเมืองที่วิชาการดำเนินไป ไม่ได้ล้าหลังเลย อาจจะเล่าถึงเรื่องอะไร ๆ ได้ โดยเลียดแม่นยำหมดทุกอย่างไม่ได้หยุด ตลอดเวลาเรานั่งกินเข้าได้ฟังต่าง ๆ แกรนด์ดุ๊กยังเอาใจใส่ในความเปนไปของการงานประเทศอื่น ๆ ทั่วไป การสนทนาถึงไม่มีการตลกคนอง ยังได้ฟังเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งเปนข้อความมั่นคง แลประกอบไปด้วยความคิดความเห็น ไม่ใช่อย่างนั่งพูดกับคนแก่เลย เมื่อกินเข้าแล้วได้ลงไปข้างล่างที่ซาลาซึ่งพ่อได้ไปเฝ้าวันแรก ทั้งสององค์ได้ยอมให้พ่อถ่ายรูปด้วยกล้องใหม่พ่อยังไม่พอ เพราะไม่ไว้ใจ ได้ให้กลับมาเอากล้องเก่าไปถ่ายซ้ำอีกตกลงยอมทนให้ถ่าย แล้วให้ข้าราชการทั้งสองฝ่ายไปเฝ้าในที่นั้น แกรนด์ดุ๊กได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์แก่ข้าราชการที่ตามพ่อ พ่อก็ได้

แขกข้าราชการในราชสำนักของแกรนด์ดุ๊ก มีความยินดีที่ได้รูปแกรนด์ดุ๊กและแกรนด์ดัชเชสซึ่งถ่ายเมื่อยี่กลายนี้ กับทั้งเหรียญที่อยู่ในสมัยครบ ๕๐ ปี ทำงามจริง ๆ กับหม้อซึ่งเป็นฝีมือเมืองนี้ใบหนึ่ง กลับมาเวลาจวนจะย่าย ๔ โมง

วันนี้ไม่ได้ไปไหนต่อไปอีก ทำงานเขียนหนังสือและส่งรูปส่งสิ่งของต่าง ๆ นับว่าเป็นสิ้นเขตรตอนยาเดนยาเดน ยุติเรื่องกันเพียงเท่านี้ จะได้ตั้งต้นแต่ปารีสต่อไปใหม่

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๔

คืนที่ ๘๕

สถานราชทูตสยาม เมืองปารีส

วันอังคารที่ ๑๘ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เวลาเช้าไปที่สเตชั่น พบแกรนด์ดุ๊กไปคอยอยู่แล้ว มีข้าราชการหลายคนไปส่ง ได้ลากันโดยไมตรีอย่างยิ่ง ออกจากยาเดนยาเดนไปหยุดถอยน่าถอยหลังที่โอสซ้านานตามเคย แล้วรถมาตามทางเมืองสตราสเบิคที่ไปวันก่อน เขตรแดนเยอรมันที่ต่อกับเมืองฝรั่งเศสในแถบนี้ดูไม่มีหลักอะไร น่าจะต่อกันที่เขาโวเคซาน ซึ่งเปนเขาหมู่ใหญ่ขวางน่าอยู่ ก็ไม่ยักต่อกันที่นั่น ในเขานี้มีบ้านเรือนคนมาก มีตำบลใหญ่ที่รถหยุด เรียกว่าซายาน ในหว่างเขานี้ได้ลงมือมีคลองอย่างแถบเมืองฝรั่งเศสเปนต้นไป คลองนั้นคือลำธารเดิมมีอยู่ริมชายเนิน ถ้าจะแต่งลำธารนั้นจะลำยากกว่า เขาจึงขุดเสียใหม่บนเนิน สูงกว่าลำธารขึ้นไปมาก ขุดเปนลำคลองเรือเดินได้ ยิดทำนบกั้นน้ำที่จะตกลำธารเดิมเสีย พอให้ต่ำกว่าฝั่งคลองสักนิดหนึ่ง น้ำคงเต็มฝั่งคลองอยู่เสมอ ถ้าน้ำมากจะล้นคลองก็คงย่าลงทางทำนบที่ต่ำกว่าคันคลองตกลงในลำธารเดิม คลองนี้ใช้ได้ตลอดไม่ว่าที่สูงที่ต่ำ ถ้าแนวคลองเปนรดับเดียวกันก็ไม่ต้องทำอะไร ถ้ารดับคลองสูงขึ้นไปตามรูปเขาก็ตั้งประตูยิดน้ำไว้ ยางที่ประตูน้ำอยู่ใกล้ ๆ กันไม่ห่างเท่าใด เท่ากัน

กับเรือขึ้นกระไดได้เป็นคั่น ๆ ขึ้นไป มีทางโยงข้างคลองแคบ ๆ สำหรับใช้ม้าโยงเรือ เรือนั้นทำนองเป็นเรือลำเลียง ยาวแต่แคบหน่อยหนึ่งบรรทุกเพียบ ๆ น้ำในคลองไม่ไคร่ไหลแรงด้วยมีทำนบกั้นเป็นตอน ๆ จึงไม่กัดคลิ่งคันคลองให้พัง คลองนี้คดเคี้ยวไปตามซอกเขา ตั้งแต่ที่ต่ำขึ้นไปจนถึงที่สูง ส่วนรถไฟที่มานั้นตัดทางตรง เพราะฉนั้นจึงต้องลอดถ้ำลอดปล่องใต้ภูเขาย่อย ๆ พอหมดปล่องที่สุดก็เป็นท้องทุ่งถึงเมืองชาเบิค ไปอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงดอยชะอาวริคอรต์ ซึ่งเป็นสเตชั่นที่สุดเขตรแดนเยอรมัน มีระหว่างกลางอีกข้างหนึ่งเรียกว่า อิคเนอาวริคอรต์ เป็นที่สุดสเตชั่นข้าง (อินเย) คูรต์ ฝ่ายฝรั่งเศส ในหว่างสเตชั่นทั้งสองนี้เป็นพรมแดนสองประเทศต่อกัน ความเปลี่ยนแปลงได้มีในทันที คือข้างฝ่ายสเตชั่นเยอรมันก็เป็นเจ้าพนักงานเยอรมัน มีทหารกองต่าง ๆ มาเดินขวักไขว่อยู่ ข้างฝ่ายสเตชั่นฝรั่งเศสก็เปลี่ยนเป็นพนักงานฝรั่งเศสทันที มีทหารมาเดินขวักไขว่อยู่เหมือนกัน เจ้าพนักงานภาษีก็กวดขันทั้งสองฝ่าย ต่างกันทั้งกิริยาอาการรูปพรรณสัณฐานแลการแต่งตัว แต่การรักษาสเตชั่น แลรักษาทางรถไฟ ข้างฝรั่งเศสเป็นรองเยอรมัน ได้ลงจากรถไฟไปขึ้นรถกินเข้าที่สเตชั่นหลังนี้ รถผ่านแลได้หยุดที่เมืองลอเนวิล บลานวิล แลนองซี รถต้องเข้าถ้ำอีกหลายตอนแต่ไม่สู้ยาวนัก กำลังเดินจากรถกินเข้ามารถที่นั่ง ผเอินเข้าถ้ำต้องเดินคลำกันเสียงอม เหมือนท้าวพลนิในเรื่องมโหสถ เมืองนองซีนี้เป็นเมืองใหญ่มาก ที่จริงถ้าหากว่าไม่ใช่จะไปปาริส เป็นเมืองอื่น คงจะ

ได้แวะอยู่วันหนึ่งฤาสองวัน แต่นี่เมื่อจะไปปารีสเสียแล้วก็ไม่มีใครแวะอีกระยะหนึ่งก็แวะบาเลต์ แลชลองเซอมานด รถในเมืองฝรั่งเศสนี้แวะน้อย ดูเดินเร็วเสียมากไม่ใคร่จะแวะ เหตุด้วยรถหลายสายหลีกกันสับสนไปเสมอ ที่จะไปหยุดตามเขตรแดนก็เป็นรถสายหนึ่งต่างหาก ที่จะตรงมาปารีสก็เป็นสายหนึ่งต่างหาก จึงได้แวะแต่น้อยแห่ง ต่อจวนจะมาถึงจึงได้หยุดบ่อย ๆ แต่ไม่ใช่หยุดสำหรับเมืองใด เพราะคอยหลีกรถกันเท่านั้น

เรื่องเข้าเขตรแดนประเทศใดรู้สึกเปลี่ยนแปลงนี้ประหลาดมาก ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงแต่ภาษาฤารูปพรรณสัณฐาน ภูเขาแผ่นดินป่าไม้มันเปลี่ยนไปได้ด้วยจริง ๆ ไม่ใช่เปลี่ยนทีละน้อย เปลี่ยนต่างกันเร็ว ด้วยในเขตรแดนเยอรมันนี้มีภูเขาก็เป็นเขาจริง ๆ ที่รายก็รายจริง ๆ แต่เมืองฝรั่งเศสมีภูเขาจริงแต่ที่ต้องลอดถ้ำ นอกนั้นเป็นแต่เทือกเขายาว ๆ ยอดรายเหมือนตีเส้นบันทัด พื้นแผ่นดินที่รายไม่ใคร่จะรายมาก มักเป็นลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ลิ่น ๆ ไป แต่เห็นปรากฏได้แก่ตาชัดเจนว่าเป็นแผ่นดินที่อุดมดีกว่าเยอรมนีเป็นอันมาก การเภาะปลูกนอกจากเข้าสาลีมีต้นผักไม้ล้มลุกมาก คลองน้ำอย่างเช่นที่กล่าวมาแล้วมีมากพรรณาไม่ถ้วน ดูประหนึ่งการที่ควรจะพึงทำได้ทำแล้วบริบูรณ์หมดทุกอย่าง ไม่มีอะไรที่จะขาดยังไม่ได้ทำอยู่อีก ในเรื่องบำรุงการเภาะปลูกแลการไปมาทั้งทางบกทางน้ำ จะยังเหลือสิ่งซึ่งจะมีเพิ่มขึ้นเสมอนั้นแต่โรงเครื่องจักรทำการ ได้ผ่านโรงหล่อเหล็กแต่ขี้เท่ากองสูงเป็นพระเจดีย์แลเป็นภูเขาถึงต้องมีรถรางไปขน การเผาปูนถึงโยงสายลวดเป็นตะพานแต่ยอดเขา

ไปถึงเตาปูน ใช้ถังให้เดินไปตามสายลวดไม่ต้องขนด้วยล้อเกวียน ยรรดาการทั้งปวงซึ่งทำตัดย่นโสหุ้ยให้น้อย ทำงานให้ได้มากที่สุดนั้น เหลือที่จะพรรณา เป็นความคิดซึ่งยังจะเดินอยู่เสมอ และเป็นเรื่องที่ใครจะยอกไม่ได้ ว่าการสิ่งนี้ในสิยยข้างน่าจะไม่ง่ายไม่ดีขึ้นกว่าที่ทำอยู่เดี๋ยวนี้ จนกลายเป็นทำอย่างเก่าไปได้ ที่จะพยายามเล่าถึงความเจริญของวิชาในประเทศยุโรปเหลือที่จะพูดสั้นได้ ยิ่งคิดสำเร็จอย่างหนึ่ง ก็ยิ่งเห็นทางที่จะคิดอย่างอื่นได้ออกไป เพื่องฟูขึ้นทุกที

บัดนี้ขอตัดว่ามาถึงเมืองปารีส จรูญนำมองสิเออมอลาต์ชีฟออฟโปรโตคลอแทนรัฐบาล เมเยอชลุมแบร์เคอมาต้อนรับในชื่อเปร์สิเดนต์ มองสิเออโคดิเยอิกคนหนึ่ง มาแทนเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ และมองสิเออริฟโฟลต์ ที่เป็นทูตฝรั่งเศสคนเก่า กับพวกในลิเคชั่นของเรา และเวสเตนกาด ฟลอเรียวกระทรวงคลัง มารับที่สเตชั่น เขาปลูกกระโจมไว้เป็นที่สำหรับขึ้นรถ เมื่อได้สนทนากันแล้วขึ้นรถกับบริพัตร เมเยอชลุมแบร์เคออกจากสเตชั่น มีคนดูเป็นอันมาก ดูแสดงอัชฌาไศรยไมตรีดีกว่าเมื่อมาครั้งก่อน มิได้ร้องบ้าง แต่ความที่เมืองใหญ่โตเหลือประมาณ ผู้คนแน่นหนาเต็มไปทั้งถนน รถต่าง ๆ หลีกแซงกันไปไม่หยุดไม่หย่อน เรามาเป็นไปรเวต ไม่ได้แห่แหนอันใด พ้นจากสเตชั่นมาหน่อยหนึ่ง ก็ไม่มีใครดูแลอะไร มันหายไปในหมู่รถทั้งปวงนั้นเอง ที่ประหลาดใหม่ไม่เคยเห็นนั้น ในหมู่เอกสหิบเซนซึ่งล่วงมาแล้ว สะลองที่สำหรับแขวนรูปอันงดงามตั้งขึ้น ถึงต้องถามว่าอะไรได้ตรงมายังลิเคชั่น ๑๕ อาเวนิว เดโล ได้ปล่อยให้นายทหารนั้นกลับ

แล้วรับนักเรียน นางลัดดาคำ[๑] เปนผู้ยื่นช่อดอกไม้ ชายเขียร[๒] อิทธิเทพ[๓] คำรัสคำรง[๔] ตาต่อ แลอิกสองคน แล้วขึ้นมารับพวกเมียข้าราชการ คือมะดัมดอเรลลี มะดัมเดอริกมัน มะดัมซาราซัง มัดมัวเซล ซาราซัง ลูกสาวมองสิเออซาราซัง มะดัมเกรซาน แล้วขึ้นมาที่อยู่ จรูญพาช่างที่จะทำเสมาแล เหรียญราช สมบัติเท่าสมเด็จพระรามาธิบดีมาขึ้นรูป รูปเก่ายังใช้ได้ แต่ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงบ้าง ไม่มีเวลาที่จะขึ้นพอเขาจึงได้เอาดินสอวาดลงไว้ในรูปขึ้นของเก่า อยู่ข้างจะเปนการด่วน เพราะถ้าช้าไปจะทำแล้วไม่ทันกลับ เพราะเปนจำนวนมากตั้งแสน

ลิเคชั้นนี้อยู่ข้างจะใหญ่โตมากกว่าแต่ก่อน ชั้นล่างมีห้องฮอลใหญ่ แลมีออฟฟิศ ขึ้นมาชั้นบนเปนห้องรับแขกถึงสามห้อง ห้องนั่งห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง ถ้าจะว่าห้องกว้าง กว้างกว่าพระที่นั่งอัมพรอิก แต่ชั้นกระไดอยู่ข้างจะฟกเต็มที เพราะไม่มีลิฟต์ ห้องที่พ่ออยู่เปนห้องชั้นสาม เท่ากับพระที่นั่งอัมพรชั้นสูง ยังมีต่อขึ้นไปอิกสองชั้น ชั้น ๔ เปนที่ผู้คอยู่ แต่ชั้น ๕ เปนที่ย่าวอยู่ ข้างหลังมีโรงรถ มีสวนเล็ก ๆ การตกแต่งพร้อมเพรียงดีหมด ขาดอย่างเดียวแต่ลิฟต์ วันนี้กินเข้าพร้อมกัน แล้วสนทนากัน ไม่ได้ไปไหนต่อไป เปนอันหยุดพัก เพราะเดินทางมากชั่วโมงอยู่ข้างจะฟก

---

๑ ลัดดาคำหลานสาวเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่
๒ หม่อมเจ้าเขจรจรัสฤทธิ ในกรมหลวงนเรศวรฤทธิ
๓ หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรร ในกรมหลวงนเรศวรฤทธิ
๔ หม่อมเจ้าดำรัสดำรง ในกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

คืนที่ ๘๕

วันพุฒที่ ๑๙ มิถุนายน

เช้า ๔ โมงไปดูสะลอง ที่สะลองนี้เปนตึกหลังคากระจก ตามผนังเปนเล่าเต็งรอบ คำที่เรียกว่าเล่าเต็งนี้ เปนคำเจ็กดูอยู่ข้างสกปรก แต่จะหาคำไทยให้เหมาะไม่มี ถ้าภาษาอังกฤษเรียกแคละรี แต่มันไม่ใช่ตรงยืดไปเฉย ๆ มีออกมุข ถ้าจะว่าใหม่ เห็นจะค่อยง่ายขึ้น คือเปนตึกอย่างศาลายุทธนาธิการ แต่รูปร่างไม่เปนเหลี่ยมตรง ๆ เช่นนั้น มุงหลังคาด้วยกระจก ที่สนามก็มุงหลังคาด้วย สนามนั้นคงเปนพื้นดิน ตั้งตุ๊กตาทำด้วยศิลาย้างด้วยปลาสเตอย้าง หล่อทองแดงย้าง เต็มไปหลายร้อยตัว ตามเฉลียงรอบในตั้งตุ๊กตาอย่างย่อม ๆ ฝาติดรูปภาพต่าง ๆ ส่วนในประธานรอบนั้นติดรูปภาพสีน้ำมัน ได้ไปเดินดูอยู่สองชั่วโมงเต็ม ๆเปนอันนับว่าได้ดูส่วนหนึ่งใน ๔ ฤๅอย่างมากก็ใน ๓ ของสิ่งซึ่งมีอยู่ในนั้นแต่รูปภาพถึงสามพันแผ่นกว่า ทั้งที่ได้คัดเลือกออกเสียแล้วไม่ยอมรับประมาณสักสองพัน รูปที่ได้ติดอยู่ในสะลองนี้ มีอย่างโมเดอนน้อยกว่าอย่างเก่า แต่ถึงจะเปนโมเดอนก็เปนอย่างดี ไม่เหมือนกับเช่นที่พ่อเคยเกลียดมา ได้เห็นรูปองค์ศรีสวัสดิ์เขาขึ้นด้วยดินอยู่ในนั้น ออกจะขันดี เวลาเที่ยงตกลงต้องเลิกพักไว้ที เพราะกำหนดเวลารับแขกบ่าย ๒ โมง ต้องกลับมากินเข้า

ตั้งแต่บ่าย ๒ โมงไปจนบ่าย ๔ โมง เปนเวลารับแขก ตั้งต้นมองสิเออยีซอง เสนายดีว่าการต่างประเทศ แล้วยารอน เอลี คอยเซล เปนหัวน่าแยงก์เดอลินโดชีน ราชทูตจีน มองสิเออเยอนารด์ แลคน

อันอื่น ที่มาเซ็นชื่อเปล่า ๆ ก็มาก มีมองสิเออดูแมร์แลเดอฟรานศ์ เปนต้น ทั้งเสนาบดีในตำแหน่ง

เวลาบ่าย ๔ โมงไปเยี่ยมเปรสิเดนต์กับริพัตรที่วังอิลิเซ มีทหารรับแขกาเลียนหนึ่ง รูญเปนล่าม เปรสิเดนต์ไม่พากภูมเหมือนอย่างมองสิเออเฟลิกซ์โฟร์ แต่ดูเบ่นคนอัชฌาไศรยเรียบร้อย พูดจาปราไสยดีมาก กลับมาแล้วได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์นำตราจักรีไปให้สักครู่หนึ่ง ก็มาเยี่ยมตอบทีเดียว ติดผ้าสีเหลืองทภุมเสือมาเสร็จแล้ว พอมาถึงก็ให้ดูว่าได้ติดมาแล้ว นั่งสนทนากันอยู่ข้างจะนาน ทั้งไปเยี่ยมแลมาเยี่ยมตอบ

เปรสิเดนต์ไปแล้วจึงได้ไปเที่ยวร้าน แต่ได้ไปที่ช่างหล่อในเรื่องที่จะหล่อรูปซึ่งตกลงกันให้ทำสำหรับจะไปตั้งในบางกอก[๕] เขาได้ยืนตัวอย่างลองขึ้นไว้แลเลือกรูปม้า ตัวอย่างที่ยืนไว้นั้นสองอย่าง คือรูปขี่ม้าอย่างหนึ่ง รูปที่จะทำเล็ก ๆ อย่างหนึ่ง สั่งให้เขาเลือกเนื้อทองไว้ให้ดูด้วย แบ่งเปน ๔ ชั้น ชั้นที่ ๑ แลชั้นที่ ๓ แปลกกันแต่แต่งตัวเรียบร้อยแลแต่งไม่เรียบ ราคาผิดกันถึง ๒ ย่อนด์ ชั้นที่ ๒ เปนสีดำ ไทยคงไม่ชอบ ชั้นที่ ๔ ผิวทองหยาบเกินไปคงไม่ชอบ ถ้าที่ ๑ กับที่ ๓ ทำไปทั้งสองอย่าง คนคงหันลงซื้อข้างถูก ที่ ๑ เห็นจะไม่ออก จึงได้ทำแต่ที่ ๓ เขาขอให้ถ่ายรูปไว้ให้ทั้งสี่ด้าน พรุ่งนี้จึงจะได้ไปถ่าย กลับมาก่อนเวลากินเข้า เมื่อกินเข้าแล้วไปดูออปราคอมมิก เพราะเหตุ

---

๕ คือพระบรมรูปทรงม้า ซึ่งประชาชนชาวสยามจะถวายเปนของพระขวัญ ในงานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก (เดี๋ยวนี้ประดิษฐานอยู่ที่น่าพระลานพระราชวังดุสิต)

ที่วันซึ่งจะดูอะไรได้มีอยู่วันเดียวเท่านั้น จึงได้เลือกไปดูออปราคอมมิก ที่ครองก็ออปราได้เห็นแล้วเมื่อมาคราวก่อน แต่ออปราทั้งสองนี้ก็เป็นของรัฐบาลอุดหนุนทั้งสองโรง เพราะการลงทุนมันมาก ถ้าเล่นแต่ลำพังทางได้ไม่คุ้มทุน เมืองปารีสเป็นเมืองใหญ่สำหรับ จึงได้เล่นได้เสมอทั้งในฤดูแลนอกฤดู พิณพาทย์ดีอย่างยิ่ง มะดันคาเรเสียงเพราะด้วยเล่นดีด้วย การที่เสียงดีและเล่นดีนั้นหายากนัก ได้ส่งเรื่องมาให้ดู แต่มีความเสียใจที่เป็นภาษาฝรั่งเศสจะได้แต่ดูรูปพอเป็นเค้า เรื่องนั้นก็ไม่มีอะไรเท่าไร คือหมอความมีเมียสวย เมียเป็นชู้กับกับตันนายทหาร หมอความอีกคนหนึ่งพาลูกศิษย์มาฝาก ลูกศิษย์คนนั้นเป็นคนหนุ่ม เมื่อแรกไม่สมัครจะมาเป็นลูกศิษย์ตาหมอความที่มีเมีย ต่อมาเห็นเมียของแกเข้าจึงสมัค อยู่มาพวกเสมียนของตาหมอความมาบอกว่าเห็นคนแวบวายเข้ามาในห้องสงไสยว่าเมียจะมีชู้ ตาผัวก็คอยจับแล้วเข้ามาค้น นางเมียเอาชู้ทหารนั้นซ่อนไว้ในตู้ผ้านุ่ง เมื่อค้นไม่พบแล้วก็ขอโทษเมีย เอาเป็นเลิกแล้วแก่กัน ส่วนเจ้าคนหนุ่มที่มาอยู่ด้วยไปรับใช้สอยนางผู้หญิงนั้น ๆ แต่แรกก็ไม่รู้ว่าเจ้าเด็กหนุ่มนั้นรัก จนร้องเพลงแย้มพรายออกมาจึงเข้าใจ ก็ออกสงสารก็รักขึ้นมา เมื่อเวลาที่เกี้ยวพานกัน นางนั้นไปตัดดอกกุหลาบแดงมาถือ เจ้าหนุ่มนั้นก็ไปขอ นางนั้นทำกระบวนเสียให้อยู่เหมือนอย่างกับโกรธ สบัดสลิ้งไปแล้วทิ้งดอกกุหลาบให้วิ่งกลับเข้าเรือน ที่ตรงนี้ทำดีจริง ๆ คราวนี้นายทหารมา เจ้าหนุ่มนั้นหลบไปแอบอยู่ข้างเรือนเห็นนางนั้นออกมารับหยอกเอินกันก็เข้าใจ จึงได้ขว้างดอกกุหลาบที่นางให้นั้นเสีย ต่อไป

เปนอันต่างคนต่างรู้กันทั้งนายทหารแลเจ้าหนุ่ม นายทหารนั้นหึงษ์จึงล่อให้นางนั้นเขียนหนังสือเรียกให้เจ้าหนุ่มมา แล้วไปจัดการให้ตาหมอความมาคอยจับ นางนั้นเผลอไปเขียนหนังสือให้แล้วจะเรียกคืน ปล้ำแย่งเท่าไรก็ไม่ได้ นายทหารพาไปเสียแล้ว จึงนั่งเปนทุกข์อยู่ พอเจ้าหนุ่มนั้นมา ด้วยความตกใจเปนอันมาก พอตาผัวกับนายทหารมาจับ ก็เอาเจ้าหนุ่มนั้นซ่อนไว้เสียอีก ตาผัวกับนายทหารค้นไม่พบ เลยต้องไปขอมือเมียขอโทษอีก พอตาสองคนนั้นไปแล้ว เจ้าหนุ่มออกจากที่ซ่อนกอดกัน ก็ยิ้มม่านเลิก เปนเวลา ๒ ยามกลับ ได้หมายรูปในสมุดตามที่ได้เห็นมาให้ด้วย มะดันคาเรคนนี้เปนเมียของผู้จัดการออปราร้องเสียงดีนัก ตาหมอความก็ดีมาก ร้องเสียงห้าวแลเปนตลกที่เขียนเรื่องลครลงไว้ในรายวันนี้ เพราะพ่อนึกว่าลูกคงอยากจะรู้

คืนที่ ๘๖

วันพฤหัศบดีที่ ๒๐ มิถุนายน

เวลาเช้าไปดูรูปที่สะลองอีกคราวหนึ่งสองชั่วโมง รวมเบ็ดเสร็จเปนสี่ชั่วโมงจึงได้ทั่ว สะลองใหญ่ตอนหนึ่ง แล้วมีออกไปข้างหลังอีกตอนหนึ่ง ได้ลงทางข้างหลัง แล้วไปดูร้านอื่นๆ ต่อไปอีก จนถึงเวลากินเข้ากลับมากินกลางวัน

วันนี้มีเหตุซึ่งจำเปนจะต้องเปลี่ยนแปลงการไปใหม่อีก คือเรื่องที่หัวเมืองฝรั่งเศสข้างใต้เกิดหยุกหยิกขึ้นด้วยเรื่องน้ำองุ่นจริงน้ำองุ่นปลอมนั้น รายฎรเห็นว่ากฎหมายที่รัฐบาลตั้งไว้ป้องกันนั้นไม่พอ จะเร่ง

ให้รัฐบาลตั้งกฎหมายแก้ไข จึงได้พากันลุกลามกำเริบขึ้น รัฐบาลส่งทหารไปก็ต่อสู้ ถึงยิงกันตาย ราษฎรตายสามคน ยังตระเตรียมจะต่อสู้ต่อไปอีก จึงต้องส่งทหารอีก เสนาบดีต้องประชุมกันแลประจำน่าที่ จนการที่จะเลี้ยงดินเนอในค่ำวันนี้จะต้องขาดเสนาบดีไปมาก พอเห็นเขาข่วนขันกันอยู่ จะไปนั่งกินเลี้ยงในเวลาเขาวุ่นวายดังนี้ ดูเย่นไม่มีอัชยาไศรย พอจึงได้สั่งนายทหารที่มาประจำให้ไปยอกเปรสิเดนต์ว่า รู้ข่าวความลำยากของรัฐบาลเกิดขึ้น ก็มีความเสียใจ เห็นว่าการที่จะเลี้ยงเวลาค่ำจะเป็นความลำยาก ขอให้งดไว้เสียเถิด อันที่จริง การที่จะเลี้ยงวันนี้ เปรสิเดนต์ได้ยอกแต่วันแรก ว่าจะเชิญแต่เสนาบดีแลข่ลัดทูลฉลองกับผู้ที่มีการเกี่ยวข้องอยู่กับเมืองไทย แลได้สั่งร่างสยีชมาด้วย เรากำลังร่างตอยกันอยู่ เมื่อตกลงเป็นเลิก ก็เป็นอันเลิกได้หมด แต่เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศอยู่ข้างจะอึดอัดรำคาญ ว่าจะมาหาขอโทษเอง คอยอยู่จนสามโมงก็มาไม่ได้ ขอผัดไปพรุ่งนี้ เพราะติดประชุมเซเนต การที่ขอผัดไปนั้น เพราะกลัวคำที่รับไว้ว่าเซเนตจะได้โวตเรื่องสัญญาในวันนี้ ไม่ได้โวตก็จะต้องมาผัดอีกครั้งหนึ่ง จึงตกลงเป็นอันเราได้เที่ยวอีกวันหนึ่งไม่ช่วยการมาปารีสทั้งที อันที่จริงก็ไม่ใช่จะเที่ยวอย่างเดียว เป็นราชการอยู่บ้าง

เวลาบ่าย ๔ โมงจึงได้ออกจากสถานทูตไปถ่ายรูปก่อน การถ่ายรูปนี้เพื่อจะทำสเตชู เขาขอให้ถ่ายสี่ด้านแลอยากจะให้แต่งยูนิฟอมใหม่ แต่ผเอินยูนิฟอมไม่อยู่หมด เขาเอาไปทำตัวอย่างตัดยูนิฟอมใหม่

เหตุด้วยของเก่านั้นคับใช้ไม่ได้ ไม่ใช่เพราะอ้วนอย่างเดียว เพราะเสื้อในหนาด้วย ที่ซึ่งถ่ายรูปนั้น ถ้าถ่ายในเมืองแล้วอาการหนัก ไปเห็นที่สตราสเบิคมันถ่ายอยู่ชั้นยอด ได้ออกปากแล้วว่าอ้ายนี่ขึ้นให้ขึ้นไปถ่ายรูปไม่ถ่ายจริง ๆ แต่ที่ไหนวันนี้ถูกเหมือนกันกับที่ว่าว่าจะไม่ถ่ายนั้นเอง มันขึ้นไปอยู่ถึงชั้นที่ ๗ นับแต่ชั้นพื้นดินขึ้นไป เป็นชั้นหลังคา เพราะความจริงถ้าจะไม่ขึ้นไปอยู่เช่นนั้นไม่มีแดด แต่รอดตัวที่มีลิฟต์ ขึ้นตั้งแต่พื้นดินที่เดียวตลอดถึงชั้น ๗ ตุ๊กกับจรูญไปด้วย ถูกขึ้นกระไดเกือบตาย ถ่าย ๔ ด้าน แล้วเขาขอถ่ายสำหรับร้านเองต่างหากด้วย

ถ่ายรูปแล้ว ไปที่สตูเดียวมองสิเออคาโรลัสดูรัง แกช่างอยู่ไกลเสียลิบลับ ไปถนนใหญ่แล้วจึงถึงถนนเล็ก ๆ เข้า ยังต้องไปเข้าในถนนที่มรัวกันอีกจึงถึงที่อยู่ ที่จริงมันก็เป็นการจำเป็น เพราะจะอยู่ในเมืองที่เสียงรถม้าลั่นก้องอยู่ แกไม่มีสมาธิ จึงได้ออกไปอยู่เสียห่างตามแถบที่อยู่นั้น มีขายเครื่องเขียนน้ำยาแลพู่กันต่าง ๆ เป็นที่ช่างเขียนเขาอยู่กัน แต่กระไดขึ้นอยู่ข้างลำยาก สตูเดียวมีสองห้องที่จริงดูออกจะร้าง ๆ สิ่งของตาเยลลิไม่ได้ นั่นของแกสนุกแลสอาดน่าอยู่ข้างจะทึ่งรก ๆ ห้องนอกที่ตั้งรูปไว้ค่อยยังชั่ว แต่ห้องในยิ่งรกหนักขึ้น แต่ขาดอ้ายนาฬิกาซึ่งหน้าตาเหมือนทำด้วยตะกั่วที่เคยมีในวังนั้นไม่ได้ ต้องมีอันหนึ่งเหมือนกัน รูปครึ่งตัวหน้าดีกว่าเต็มตัว ถ้าเวลาแลดูใกล้ดูไม่เหมือน ออกมาไกลดีขึ้น ถ้ายิ่งดูในกระจกเงาอีกด้านหนึ่งยิ่งเหมือนมาก เปรสิเดนต์ได้สรรเสริญมองสิเออดุรังมาก ว่า

เปนช่างอย่างสูงวิเศษ ที่ได้เลือกให้เขียนนั้นถูก ความจริงเขาเขียนด้วยความกล้าเปนอันมาก ตั้งใจจะอวดผมอ ว่าช่างเขียนผู้อื่นจะทำได้โดยยาก ฤๅทำไม่ได้ที่เดียว เพราะเลือกเอาสีเหลืองหมดทั้งแผ่น ดาดหลังก็ใช้ก้ามหยิ่เหลืองพนักใช้เหลือง เครื่องแต่งตัวเสื้อครุยก็เปนสีเหลือง สายตพายแลตราทั้งปวงก็เปนสีเหลือง ผิวหน้าก็เหลือง เสื้อขาวก็เปนลักษณเหลือง คงที่ตัดสีอย่แต่กางเกงดำกับสีแดงที่หัวไหล่เท่านั้น แกอยากจะอวดเขามาก จึงขออนุญาตที่จะเอาไปตั้งในสะลองสัก ๗ วัน พ่อก็ยอม รูปที่เขาเขียน ๆ ไว้ มีแผ่นโต ๆ เท่ารูปหมู่ที่ห้องไปรเวตพระที่นั่งจักรีหลายแผ่น มีเท่วดาน้ำองุ่นแผ่นหนึ่งเขียนดีมาก มีคนกว่าสิบคน ตั้งราคาสองพันปอนด์ แฟมะลีของแกเองมากคนด้วยกัน รวมทั้งตัวเองด้วยก็มี มีรูปการิเกชั่วแผ่นหนึ่ง ซึ่งเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสเขียนเมื่อเวลาเขาเขียนรูปพระมเหษี เขาให้รูปของเขาเองสองรูป ออกจากย้านมองสิเออดุรัง มาแวะกินน้ำชาแห่งหนึ่งตามทาง ทำไอสกรีมดีเปนอย่างยิ่ง แล้วเที่ยวต่อไปจนถึงเวลากินเข้าไปกินเข้านอกย้านแล้วเที่ยวต่อไปอีกจน ๕ ทุ่มเศษเกือย ๒ ยามจึงได้กลับ

ฝอยในการเรื่องเที่ยวแลกินเข้าเหล่านี้ต้องแย่งไว้ต่างหาก เพราะเหตุที่เปนการขัดไม่ได้ให้ใครรู้ ที่กินเข้านั้นคือไปที่ตาทำเบ็ด ซึ่งเปนเรื่องสำหรับล้อเยนตราอยู่ ที่แท้เยนตราแกไม่ได้เคยไปถึงโรงตานี่ นายใจพาไปเที่ยวกินที่ชองอิลิเซถนนในเมืองเท่านั้น ที่ที่ตาเข้าของครูเบ็ดแกอยู่นั้น อยู่ฟากข้างโน้นริมแม่น้ำเซน เปนโรงเรสเตอรองต์สามัญ ชื่อแปลเปนภาษาไทยเรียกว่าหอคอยเงิน ตาผู้ที่เปนเจ้าของเรสเตอรองต์

นั้นเคยเปนคนทำครัว ไม่ใช่ทำแต่เยือดอย่างเดียว กับเข้าต่างๆของแก มีมากที่แกนึกเองไม่มีที่ไหน ใครเลียนเอาไปทำก็ทำไม่เหมือน พ่อได้สั่งยาญชีกับเข้า ทั้งมีขนมกลอนสรรเสริญ แลยอกจำนวนเยือดตัวที่กิน เปนนัมเบอร์ที่เท่าไร เยือดที่กินนี้สองตัว ตัวหลังที่สุดนัมเบอร์ ๒๘๓๕๘ คิดดูตั้งแต่แกตั้งมา คงมีคนกินปีละ ๑๐๐ ตัวเศษ การเลือกกับเข้าเอาขาญชีมาให้เราเลือก แต่เราเลือกพุ่งไปตามบุญตามกรรมแกไม่ชอยก็อดอัด ถ้าปล่อยให้แกเลือกเองแล้วคิดเรอยที่เดียว วันนี้ได้ปล่อยให้แกคิด ตั้งต้นออเดิฟ แล้วถึงซุบ ซุบนั้นค่นเผละ แต่อร่อย ต่อไปถึงปลา น้ำชอดกุ้งเปนตัวๆ ของแกก็อร่อยอีก แย่ลกไม่เคยกินที่ไหนนั้นแล คราวนี้จึงถึงเยือด กับเข้าอื่นๆนั้นแกนั่งยัญชา แต่ถ้าถึงเยือดเข้าแล้วต้องกุลีกุจอเอง ตั้งต้นแต่ฆ่าเยือดถอนขนแล้วเอาเข้าเตาย่าง พอกินปลาแล้วเสร็จก็ได้ยกเยือดขึ้นมาทำ ลูกสมุนของแกคร่ำหวอดทั้งนั้น ขึ้นมาจัดโต๊ะที่จะทำเยือดนั้นก่อน เอาเครื่องอัดมาตั้งไว้ริมโต๊ะข้างหนึ่ง แล้วตั้งถาดแลเตาออลกอฮอท์รองถาด มีจานหลายใบพริกไทยเกลือแลไม้ขีดไฟ มีเปลซ้อด ๒ เปลซึ่งรับเลือดเยือดฤๅน้ำที่ย่างเยือดมาจากเตา การที่จะหั่นนั้นไม่ได้ ใช้มีดใหญ่ซ่อมใหญ่ ใช้มีดซ่อมโต๊ะธรรมดา แต่มีดของแกคม แรกมาถึงก็ลงมือหั่นขาออกก่อน ทั้งสองตัวแล้วฝานน่าอกเปนชิ้นบางๆ วางลงในถาดปนกับโลหิตซึ่งจะเปนน้ำซ้อด หั่นยกด้วย ครั้นหั่นเสร็จแล้วถลกหนังด้านข้างหลังแลตัดก้นออกทิ้งเสียเอาแต่ตัว ทาเกลือพริกไทยมาก แล้วตัดกลางเปนสองท่อน เอาลงในเครื่องอัด แล้วหมุนเครื่องอัดให้เลือดเดินลงไปในถาด.

จนหมด แล้วจึงได้จุดตเกียงดวงเดียวก่อน ภายหลังจึงเอามือจีมออลกอชอ จุดไฟไปจุดอีกดวงหนึ่ง คราวนี้พอน้ำที่ในถาดนั้นร้อนก็ตักรด แลกลอกปากถาดด้วยเหตุใดไม่รู้ รดย้างคนย้างไปจนซ้อดนั้นค่น แล้วจึงเติมโลหิตลงไปอีก รดไปใหม่กลอกไปใหม่ แล้วก็เรียงเนื้อเป็ดในถาดนั้น โรยพริกไทยอีกชั้นหนึ่ง แล้วจึงได้ยกมาเลี้ยงเป็ดนั้นสุกดี ไม่ดิบๆสุกๆ อย่างเช่นเยนตราทำ น้ำซ้อดท่วมเนื้อถึงปลาก็น้ำซ้อดท่วม ไม่ได้ใส่มนาวใส่เหล้าอะไรอย่างเช่นเยนตราทำของแกอร่อยมาก ครั้นกินเป็ดนี้แล้ว คราวนี้ถึงขาเป็ดที่เอาไปย่างใช้ย่างแห้ง เปนหมดเรื่องกับเข้ากัน คราวนี้ถึงของหวาน ลูกไม้ต่างๆ คือ สตรอเยอรีใหญ่ สตรอเยอรีเล็ก ลูกแปร์ เชอรี ควั่นแลหั่นเปนชิ้นเล็กๆ ผสมน้ำตาล เจือปอตไวน์ แล้วเอาเข้าในตู้น้ำแข็งให้เย็น ของหวานสิ่งเดียวเท่านั้น คราวนี้ถึงขุหรี่ ประมาทแกว่าคงไม่มีขุหรี่ดี ที่ไหนแกลากออกมาเก่งๆทั้งนั้น

ครั้นกินเข้าเสร็จแล้วปฤกษากันว่าจะไปดูอะไรดี ที่ดีซึ่งควรจะดูก็แต่ออปราใหญ่ ฤๅออปราคอมมิก แต่จำจะต้องแต่งตัว ครั้นจะกลับไปแต่งตัวแล้วกลับออกมาดูอีกที ก็อีดเกี่ยจคร้านเต็มที กระไดลิเซ่นมันไม่ใช่เล่น ต้องขึ้นสองทอดทอดละสองทบจึงถึงห้องพ่อ เลยลา ครั้นจะไปดูที่มีวซิกฮอลที่จุดไฟสว่างอยู่สองข้างถนน ก็กลัวจะต้องไปนั่งเป็ดเผยคนเห็นเสียพระเกียรติยศเปนชุกชนไป เพราะเวลานี้คนในปารีสกำลังมาก เต็มไปด้วยคนผู้ดีคนมั่งมี มาแต่ต่างประเทศ พ่อพึงรู้สึกเห็นจริงในคราวนี้ ว่าเมืองปารีสนี้มันเปนเมืองธรรมศุข จะหา

แห่งใดในเมือง ๆ ด้วยกันเสมอเหมือนเป่นไม่มี อากาศแจ่มใสร้อนเย็นพอสบาย จนไม่ต้องนึกถึงว่าร้อนฤๅเย็น ขึ้นรถไปในกลางถนนเป่นรถเปิดไม่ใส่เสื้อคลุมชั้นนอกก็ไม่หนาว ขึ้นรถปิดฝากระจกก็ไม่ร้อนไปในกลางแดดแลเห็นสว่างแจ๋ก็ไม่ร้อนกลับสบาย กลางคืนจนกระทั่งห้าทุ่มเศษสองยามไม่ต้องใช้เสื้อโอเวอโก๊ตเลย นั่งกลางแจ้งก็ไม่หนาว ที่ว่านี้เฉภาะในเดือนมิถุนายนที่พ่อมา ไม่กล้าพูดถึงเดือนอื่นซึ่งไม่เคยเห็น เปรสิเดนต์ได้บอกพ่อว่าเดือนนี้เป่นดีที่สุด คราวก่อนมาไม่รู้สึกว่าดินฟ้าอากาศเป่นอย่างไร ตาเหมือนใยแมงมุมพาน ใจคอเหมือนดีใช่[๖] คราวนี้แลเห็นความดีของปารีสได้ มีน่าใคร ๆ เขาชอบกันหนัก มันสบายจริง ๆ การที่จะเที่ยวเตร่อย่างหนึ่งอย่างใดเที่ยวได้หมด ตกลงเป่นหาที่ไปดูอย่างสัพเพเหระ ได้แบ่งกันไปคนละพวกพ่อไปกับบริพัตรแลรฐบัญ กลับมาถึงที่อยู่เกือบ ๒ ยาม

เมืองปารีสเป่นเมืองที่นับว่างามที่หนึ่งในยุโรปจริง ๆ ของเขาถนนคงจะตัดเป่น ๘ แพร่ง ฤๅ๖ แพร่งออกจากวงกลมฤๅวงเหลี่ยมกลาง ๆ ในที่หว่างถนนประชุมเช่นนี้ ใหญ่ที่สุด คือปลัสเดอลาคองคอรด์ แปลว่าสนามสามัคคี แต่ชื่อนี้ไม่สมกับสนามนั้น ด้วยในเวลาริโวลูชั่นได้ฆ่ากันตาย ศพก่ายกันไปในสนามนี้ กลางสนามมีเสาโอบลิกที่ได้มาแต่อิยิปต์ มีน้ำพุใหญ่สองข้าง ที่เรียกว่าสนามอย่าเข้าใจว่าหญ้าไม่ใช่สนามหญ้า เป็นถนนตลอด ยกแต่แท่นเหมือนเช่นที่เสา

---

๖ เมื่อเสด็จยุโรปคราวก่อนเปนเวลาทางไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศส หมองหมางยังไม่เรียบร้อย

ช้างช้า มีน้ำพุใหญ่แลเสาโคมนับไม่ถ้วน ถ้ายืนในกลางสนามนี้แลไปดูทิศใดคงจะมีสิ่งซึ่งปลูกสร้างไว้ใหญ่ ให้แลเห็นเป็นที่สังเกตในที่สุดถนน เช่นอากตรองฟองประตูไชย แกรนด์ออปรา เชมเยอเคปูติ แลวัด เป็นต้น ทุกทิศ เมื่อไปตามถนนสายใดสายหนึ่งที่แลเห็นนั้นแล้ว ไปมีสนามแลมีทางแยกออกไปอีกอย่างเดียวกันกับสนามใหญ่นี้ แลมักมีเครื่องสังเกตในที่สุดถนนอย่างเดียวกัน ถนนที่ทำเหมือนใยแมงมุม เหลือที่ผู้มาใหม่ ๆ จะจำได้ แต่ถึงอย่างนั้น ยังรู้สึกได้ว่าจำง่ายกว่าที่อื่น ๆ เพราะมีสิ่งสำคัญเป็นที่สังเกตดังที่ว่านี้ รถสารพัดทุกอย่างที่จะพึงมียกไว้แต่รถแฮนซัมแคบที่มีค่าน่า อันมีแต่เฉภาะเมืองอังกฤษ นอกนั้นมีสารพัดทุกอย่าง รถออมนิบัศทั้งเทียมม้าสามแลสคิมแลเอเลกตริก รถโมเตอคาร์สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งโมเตอคาร์ ๒ ชั้น คนนั่งแน่นคลัก เดินแซงเสียดกันไปหาระหว่างไม่ใคร่จะได้ รถต้องเดินช้า ๆ เลื่อนไปตามกันในถนนที่รถมาก ๆ ในถนนที่ใหญ่ ๆ มีทาง ๓ ทางก็มี แต่ทางคนเดินคงจะกว้างที่สุดไม่ว่าถนนเล็กฤาใหญ่ ถ้านั่งดูในที่แห่งใดข้างถนน จะแลเห็นคนเดินเหมือนอย่างกับจอกที่ไหลลอยมาตามกระแสน้ำ รถที่เดินไปมาเหมือนกับแพแลสวะในเวลาน่าน้ำ บางทีการเดินทาง ถึงจะไปด้วยรถโมเตอคาร์ก็อยู่ข้างจะช้ามาก เพราะติดต้องรอกัน จะเสียดแซงแข่งกันไปไม่ได้ โปลิศอยู่ข้างกวดขัน เวลาย่ายคนลงมานั่งเล่นข้างถนนใต้ต้นไม้เต็มไปไม่ได้ขาดจนกลางคืน หลังแถวต้นไม้เข้าไป เวลากลางคืนจุดไฟสว่างเหมือนอย่างมีการงานอะไรอยู่เป็นนิจ เมืองปารีสเป็นเมืองบริบูรณ์

ด้วยอาหาร แลด้วยความสนุก แลบริบูรณ์ด้วยเข้าของสารพัดที่จะต้องการอะไรได้ เพราะเหตุฉนั้นคนที่ไปมาเที่ยวเตร่จึงเห็นเป่นเมืองสวรรค์ ความจริงก็สมควรจะเทียบ แต่ทางซึ่งจะทำให้คนที่เพลิดเพลิน เป่นอันตรายแก่ชีวิตรแลทรัพย์สมบัตินั้น ก็หาประมาณมิได้เหมือนกัน คนมาเที่ยวจำจะต้องระวังตัวแลระวังใจของตัวเป่นอย่างที่สุด การที่จะพรรณาถึงเมืองปารีสด้วยกระดาษน้อย ๆ เช่นนี้ไม่พอ จึงขอยไว้เท่านี้

คืนที่ ๘๗

วันศุกร์ที่ ๒๑ มิถุนายน

เวลาเช้าทำการซึ่งยังค้างจะรีบให้แล้วจนเวลา ๔ โมงเศษ มองสิเออยี่ซองเสนายกิกระทรวงต่างประเทศมาหายอกเรืองสัญญา ได้แลกเปลี่ยนกันเป่นอันสำเร็จแล้วในเวลา ๔ โมงเช้า แลรับคำเปรสิเดนต์มาเชิญ ให้ไปอยู่ที่รัมบูเยซึ่งเป่นวังที่ประทับร้อนของเปรสิเดนต์ ในเมื่อมาเมืองปารีสคราวน่า ได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์ แลเขาขอโทษในการที่ต้องเลื่อนการรับรองต่อไป ต่อนั้นมองสิเออมอลาต์ซีฟเดอโปรโตคอลมา ให้ตราเหมือนกัน เวลา ๕ โมงเศษออกจากสถานทูตไปสเตชั่น มีผู้มาส่งเป่นอันมาก ทั้งพวกเขาพวกเรา มีมองสิเออมอลาต์เป่นต้น ตีกรออยู่ปารีส เพื่อจะจัดธุระต่าง ๆ ให้สำเร็จ ได้ออกจากปารีสราวเที่ยง ย่าย ๓ โมงเศษถึงกาเลส์ ในเมืองฝรั่งเศสตอนนี้ มีหญ้าบริบูรณ์มาก เลี้ยงแกะเลี้ยงโคเป่นฝูง ๆ ดูเหมือนน้ำเค็มจะเข้าไปได้ลึกมากอยู่ ได้กลิ่นน้ำเค็มเสียเป่นนานจึงถึงกาเลส์

เรือลำนี้เป็นเรือใหม่สอาดหมดจด ได้ห้องขนาดพ้าเบ่นที่ไป ลมเปลี่ยนเป็นตวันตก มีคลื่นแลหนาว คลื่นสาดขึ้นดาดพ้าเบียกหมด ถึงโดเวออยู่ในชั่วโมงหนึ่งถ้วน ๆ พระยาวิสูตรแลพวกสถานทูตทั้งบ่วง กับแมร์ลงมารับไปขึ้นรถไฟ ทางอยู่ข้างไกล ทุ่มหนึ่งจึงได้ถึงลอนดอน ความรู้สึกช่างเปลี่ยนวูบวายจริง ๆ พอก้าวขึ้นแผ่นดินเกาะอังกฤษ ภูมิประเทศบ้านเรือนก็กลายเป็นอื่นไปหมด รูปพรรณสัณฐานผู้คน เปลี่ยนหมด จะหลงไปว่าที่อื่นไม่ได้นอกจากอังกฤษ ผูกตาเสียเอามา ปล่อยก็รู้ว่าอังกฤษ หลอกคราบาดหลอกอินเวดติง แลกับตันวอลเตอ แคมเบ็ลครูมอินเวดติง มาต้อนรับในพระนามเจ้าแผ่นดิน ขึ้นรถหลวง มาส่งที่ลิเคชั่น อากาศเปลี่ยนมาตั้งแต่ในทเลกลายเบ่นหนาวเยือกเย็น มาตามทางเห็นแปลกที่มีเกนซิงตันมิวเซียมทำขึ้นใหม่ใหญ่โต แต่ถ้า เทียบกับเมืองฝรั่งเศสแล้วเงียบกว่ากันมาก เพราะแขวงที่ลิเคชั่นเราอยู่ มันอยู่ข้างจะไกลลับลับ แลเป็นที่ต่ำลุ่ม ชื้นอยู่ไม่ใคร่สบาย ที่ลิเคชั่นนี้ เมื่อกิงเอดเวอดมาเยี่ยมคราวก่อนได้เคยบ่นว่าไกลนัก ขอให้คิดย้าย เสียใหม่ แต่เราย้ายไม่ได้ เพราะเหตุที่การซื้อที่บ้านเรือนในอิงค์แลนด์นี้ มันไม่ซื้อได้เป็นสิทธิ์ แต่ได้ซื้อไว้กำหนด ๙๙ ปี จะขายให้คนอื่นต่อไป อีกก็ขายได้ แต่ต้องนับปีเท่ากับแรกซื้อไปจน ๙๙ ปีตามเดิม ผู้เอา อย่างที่แถบนี้ก็ไม่มีคนชอบอยู่ เพราะมันไม่สบาย ราคาก็ลดลงไปเสมอ ขายก็ขาดทุน ถ้าจะไปหาที่ใหม่ ต้องขึ้นเงินมาก เกรงจะเหมือนซื้อ ใหม่ จึงขายไม่ได้ เลยคงอยู่ที่นี่ พอรู้แล้วว่าไม่สู้จะสบาย แต่เมื่อ

พระยาวิสูตรถามเข้าไปว่าอยู่แห่งใด มีที่เลือกในระหว่างแคลริชโฮเตล กับลิเคชั่น เงินก็ไม่สู้ผิดกันมาก เห็นว่าถ้าจะไปอยู่แคลริชโฮเตล เสียเงินที่เดียวสูญ ถ้าออกเงินให้มาซ่อมลิเคชั่นขึ้นเสียให้ดี จะเป็นประโยชน์ของเรายืนยาวไป จึงได้ตกลงออกเงินให้เขาซ่อม ถึงจะไม่สบายหน่อยเราก็ไม่อยู่กี่วัน แต่เขาได้ซ่อมสะสวยดีขึ้นมาก ดีกว่าเมื่อมาครั้งก่อนอีก เรื่องลิเคชั่นจะไว้พูดต่อภายหลัง รายวันค้างมามากจนพลาดเมล์ เพราะฉนั้นจึงขอยุติเรื่องอิงค์แลนด์ไว้เพียงเท่านี้

คืนที่ ๘๘

วันเสาร์ที่ ๒๒ มิถุนายน

เช้าวันนี้จะอาบน้ำไม่ได้น้ำร้อน ท่อน้ำเหลว เมื่อคืนนี้ก็เกิดเหตุไฟฟ้าดับ พอกินเข้าแล้วก็ได้การ พ่อหัวเราะ ตาคาแนกแกเอาไปเรี่ยไรที่หัวเราะนั้น หัวเราะว่าลอนดอนไฟฟ้าก็ดับเป็น ไม่ดับแต่เมืองเรา[๗] ว่าเท่านั้นแกเห็นเสียเกียรติยศ แก้กลุ้มว่าไม่ใคร่จะดับ พึ่งมาผิดดับวันนี้ ถ้ามิศเตอเวสเตลโฮลด์ส[๘] รู้คงจะดีใจ พ่อยอกว่าอย่าให้แกวิตกพ่อจะไม่ให้เวสเตนโฮลด์สรู้ ถ้ารู้จะดับเล่นที่บางกอกบ่อย ๆ เอาอย่างที่ลอนดอน เลยถึงฮา

---

๗ มักมีพระราชดำรัสอยู่แต่ก่อนเนือง ๆ ว่าโคมไฟฟ้าอย่าง ๑ หลังคาตัดอย่าง ๑ เพดานโบกปูนอย่าง ๑ ไทยเอาอย่างฝรั่งมาทำในประเทศนี้ยังไว้ใจไม่ได้ โคมไฟฟ้านั้นมักดับในเวลามีงานการด้วย

๘ มิศเตอ เวสเตนโฮลด์ส ชาติเดนมารค ผู้จัดการบริษัทไฟฟ้าในกรุงเทพ ฯ

เรียกช่างมาทัดผม เจ้าช่างนี่มาเคลมไว้ก่อนแล้ว ว่าเคยทรงเครื่องครั้งก่อน แล้วเร่งให้กรมสมมตเขียนจดหมายรายวันซึ่งค้างอยู่จนแล้วเสร็จ ออกจะสังเขปเพราะกลัวจะมาพอกสำหรับวันนี้

เวลาเที่ยงหลอดคราวาดกับกับตันวอลเตอแคมเบ็ลไย่ทิลิเคชั่นรออยู่พอสมควรแก่เวลา ขึ้นรถไปสเตชั่นแย่ดิงตัน มีพวกเราไปส่งขึ้นรถไฟไปวินด์เซอ รถนี้เปนรถเฉภาะสำหรับทางนี้ออกจะงาม เขาว่าทางครึ่งชั่วโมงเพราะ ๒๐ ไมล์ ไปถึงที่สเตชั่น ปรินซออฟเวลส์[๙] แลเจ้าพนักงานอีกสองสามคนรับอยู่ที่นั่น ดูปรินซออฟเวลส์แปลกกว่าแต่ก่อน ดูเหมือนจะผอมเหี่ยวไป ขึ้นรถไปที่วินด์เซอคาเซอล มาคราวนี้พึ่งเห็นคนคำนับถอนสายบัวมากที่นี่ เพราะเหตุที่เราไม่ใคร่จะได้เกี่ยวข้องกับเจ้านายจึงไม่ใคร่จะเห็น กิงเอดเวอดรับอยู่ที่ประตูคาเซอล ถัดเข้าไปข้างในกวิน แลเจ้าหญิงวิกตอเรียพระราชธิดา แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสออฟเฮสตามสต๊าด แกรนด์ดัชเชสพึ่งเคยมาคราวนี้ปรินซแลปรินเซสแอนเดรเมืองครีศ พากันมาหยุดสนทนากันที่คอริดอร์ คือเปนห้องทางเดินยาว แล้วพาตรงมาจนสุดคอริดอร์ เข้าในห้องนั่งซึ่งอยู่มุมคาเซอล มาทั้งกิงแลกวิน แลปรินเซสวิกตอเรีย ชี้ห้องที่อยู่ให้ ห้องนี้ว่าเปนที่เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จอยู่เมื่อครั้งเปนปรินซออฟเวลส์ มีห้องนอน ๒ ห้อง ห้องผู้หญิงห้อง ๑ ผู้ชายห้อง ๑ ห้องนั่งดูออกไปทางเทอเรสในสวนเห็นวิวงามมาก ถัดออกไปข้างนอกเปนห้องซึ่งบริพัตรอยู่ ๒ ห้อง มีห้องนอนห้องหนึ่ง ห้องนั่งห้องหนึ่ง แต่

---

๙ คือพระเจ้ายอชที่ ๕ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษในปัจจุบันนี้

ข้าราชการเอาไปไว้ที่หอกลม ไกล มีทางเดินในร่มมาถึงได้ พัก ๓๐ มินิต จึงมาทานไปกินเข้ากลางวัน เป่นห้องไม่ใหญ่นั่งโต๊ะกลม มีแต่เจ้านายที่ออกพระนามมาแล้วกับบริพัตรเท่านั้น การจัดโต๊ะ คล้ายอย่างรัสเซียฤๅเดนมาร์ค คือมีเครื่องตั้งขนมขบังชั้งรูปต่าง ๆ มีขนมขบังยางกรอบ ที่กวินนั้นมีขวดน้ำอะไรต่าง ๆ ตั้งเป่นแถวอย่างเดียวกันกับกวินออฟเดนมาร์ค มีกระดิ่งสำหรับสั่นเรียกคนเข้ามาจัดโต๊ะเปลี่ยนกับเข้าแยบเดียวกัน กับเข้าก็อย่างไม่ใช่เลี่ยงแขก เป่นของกินอย่างอยู่ตามปรกติแลเรียกอะไรเรียกได้ จะกินน้ำกินเหล้าอะไรได้ ไม่ออกเกณฑ์ ๆ ตามแยบ พูดกันเล่นเฮฮาโผงผาง ปรินซออฟเวลส์ล้อกวินพระมารดา ในการที่หยิบขวดชั้นแกว่งแทนระฆัง รินระฆังแทนขวดน้ำ กวินทำเชียวควักค้อนว่าค่อนว่า กวินนั้นเหมือนกวินลุยซาพระราชมารดาไม่มีผิดเลย เปนแต่ยังไม่แก่ถึงแลงามกว่า เหมือนมากกว่าเอมเปรสมารี ปรินซออฟเวลส์แลปรินเซสวิกตอเรียก็คล้ายพระมารดานั่นเอง แกรนด์ดุ๊กออฟเฮสอยู่ข้างจะเป่นคนคนองในการพูดเล่นแลชอบอะไรแผลง ๆ หนวดก็โกนเข้ามาเสี้ยเกือยครึ่งปาก ยอกว่าเกลี้ยงเกลาดี แกรนด์ดัชเชสเป่นคนหงิม ๆ ไม่ช่างพูด เจ้าแอนเดรเมืองคริศ รูปร่างสูงเหมือนปรินซยอช กินเข้าแล้วสูบบุหรี่กันได้ในโต๊ะ เจ้าแผ่นดินดูอ้วนขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก แลสนุกเหมือนอย่างแต่ก่อน กินเข้าแล้วพาเที่ยวดูวัง แต่พอแรกออกจากห้อง เซอร์ แคมเบลแยน เนอแมน ไปรม์มินิสเตอร์มาเฝ้า แล้วเข้าแผ่นดินนำให้รู้จัก มีความประหลาดใจเปนอันมากที่ดูท่าทางหงิม ๆ ไกลกันกับหลอดซอลสเบอรี

มาก ห้องที่วังวินด์เซอนี้ได้จัดใหม่หลายอย่าง ที่คอริดอร์เองก็แก้ไขย้ายโน่นย้ายนี่หลายแห่ง รูปมิเนียเซอร์เล็ก ๆ เอาเข้ากรอบเคียวกันแขวนรายตลอด อ่างลายครามใหญ่ที่เคยมี ๒ ใบ เห็นอยู่แต่ใบเดียว ห้องอาวุธประดับใหม่ทั้งห้อง จัดอยู่ข้างจะดี เดินวนไปจนทั่วแล้ว มีเวลาหยุดพัก ๔๕ นาที

เวลาย่ายก่อน ๕ โมง ประชุมกันที่ห้องด้านหลังที่จะลงสวน คราวนี้เต็มไปด้วยเจ้านายทั้งห้อง ดูเกือบไม่ใคร่จะทันว่าใคร ถึงที่รู้จักกันแล้วแต่ก่อนก็แปลกไปมาก เพราะสิบปีมาแล้ว แต่หากได้พังคำนำจึงได้นึกได้ แต่จะจดลงให้ได้หมดก็เห็นจะเต็มที ปรินเซสออฟเวลส์กับลูก ๓ คน ดุ๊กแลดัชเชสออฟคอนนอต กับลูกสาวหนึ่ง ลูกชายหนึ่ง ดัชเชสออฟเอดินเบอเรอ คือแกรนด์ดัชเชสมาเรียเมืองรูเซีย ปรินเซสคริสเตียนกับลูกสาว ดัชเชสออฟอัลยะนีแลลูกสาว ๒ คน ดุ๊กแลดัชเชสออฟอาไกล์ ปรินเซสเบียตริส ปรินเซสเฮนรีออฟแบตเต็นเบิก ปรินเซสอเล็กซานดราออฟเด็ก แลปรินซอเล็กซานดราออฟเด็ก ยังใครที่เข้าแผ่นดินนำว่าหลาน ๆ อีกหลายคน ที่มาทีหลังเช่นแกรนด์ดุ๊กไมเคล แกรนด์ดุ๊กยอริส มาทีสนามทีเดียวหมดด้วยกันเกือบ ๓๐ คน ตั้งขบวนพ่อขุงกวินออกน่าแล้วขุงกันเปนลำดับไป ไม่รู้ว่าใครขุงใครนับไม่ถ้วน คนที่มายืนเปนสองฟากแน่นคลัก เดินผ่านไปจนตลอดถึงที่เต็นท์ ไกลมากอยู่ ก่อนที่จะรับผู้หนึ่งผู้ใด ลงนั่งกินน้ำชา จัดเปนโต๊ะกลมโต๊ะละ ๑๐ แต่เฉภาะเจ้านาย ๒ เต็นท์ ในโต๊ะเจ้าแผ่นดิน มีกวิน มีพ่อ แลแกรนด์ดุ๊ก แกรนด์ดัชเชสออฟเฮส ปรินเซสคริสเตียน แกรนด์

ตุ๊กยอริส ปรินเซสแอนดรูออฟคริศแลแกรนด์ดัชเชสมาเรีย ดัชเชสออฟเอดินเบอเรอ นอกนั้นก็นั่งโต๊ะอันต่อไป ในเวลาเลี้ยงน้ำชามีลมพยุจัดเมฆตั้ง ปรารภย่ารามภ์กันด้วยกลัวฝนจะตก แกรนด์ดัชเชสมาเรียนั้นกลัวแต่เต็นต์จะล้มทับอย่างเดียว ย่นไม่หยุดไม่หย่อน ยังไม่ทันเลี้ยงน้ำชาสำเร็จ ฝนลงเม็ดประปราย แต่ก็ดีอยู่ให้นำแขกมาเผ้าทั้งกลาง ๆ ฝน มีเจ้าแขกซึ่งเจ้าแผ่นดินไปทักทายอยู่ด้วยเป็นกอง มายืนอยู่ในแถว ไม่ได้เข้ามาในเต็นต์เจ้านาย เลี้ยงเต็นต์หนึ่งรวมกับราชทูตต่างประเทศ ต่อมาเห็นหนังสือพิมพ์ จึงได้ความว่า คนหนึ่งนั้นเป็นเมเยอชื่อมหาราชาออฟยิคะนา อีกคนหนึ่งชื่อมหาราชาออฟอัลวา อีกคนหนึ่งชื่อราชาวุคุโกตา มีเจ้าพนักงานอังกฤษกำกับทั้ง ๓ คน แล้วรับทูตต่างประเทศ มีทูตออสเตรียฮังการี คนนี้ดูอยู่ข้างจะโปรดมาก ทูตฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลี แลอื่น ๆ มีขารอนโกมูระ ทูตยี่ปุ่นซึ่งเคยเป็นเสนายดีว่าการต่างประเทศ เป็นคนมีชื่อเสียงมาก เคยเห็นรูปดูเหมือนจะเป็นคนโตใหญ่ หน้าตาคล้ายฝรั่ง แต่ครั้นเห็นตัวจริงเข้า เล็กสักเท่าหม่อมอุดม[๑๐] เหลืองจ้อยเป็นไทยเราดี ๆ ไม่ใช่ฝรั่งเลย ทูตเหล่านี้ เจ้าแผ่นดินได้นำให้รู้จักทุกคน คราวนี้ต่อไปนำให้เข้าเผ้าเป็นพวก ๆ คือท่านพวกช่างเขียนทั้งพวก พวกหมอที่กำลังตั้งคอมมิชชัน ให้ตรวจโรคที่เกิดขึ้นใหม่ คือเป็นโรคให้นอนหลับ นอนมากเกินไปจนเลยตาย จะให้รู้ว่ามีสาเหตุเภทผลอย่างไร แลควรจะ

---

๑๐ หม่อมอุดมพงศเพ็ญสวัสดิ์ ม.ร.ว. ประยูร อิศรศักดิ์ ณกรุงเทพ เดี๋ยวนี้เป็นพระยาอุดมพงศเพ็ญสวัสดิ์)

รักษาอย่างไร หมอที่เป็นคอมมิชันนั้น ประมาณสักยี่สิบสี่สิบห้าคน เป็นเดลิเก็ตตั้งมาแต่ต่างประเทศ เมืองละคนสองคน เซอร์แปตริกแมนสันเป็นคอมมิชันเนอในพวกหมอนี้คนหนึ่ง ครานั้นยังมีพวกหัวน่าคนทำงาน (เลเขอ) แต่งตัวป่อน ๆ เข้าเผ้าอีกหมู่หนึ่ง ต้องรับสั่งอยู่ด้วยหมู่ละนาน ๆ คนที่เชิญมากถึง ๘๕๐๐ นั้น เป็นเมมเบอออฟปาลิเมนต์ทั้งสอง คือ เบย แลคอมมันถึง ๑๒๐๐ เศษแล้ว ยังพาเมียพาลูกมาได้ด้วย จึงได้มากขึ้นไปราว ๒๔๐๐—๒๕๐๐ พวกเหล่านี้เข้าแผ่นดินไม่ใคร่จะรู้จักใคร เป็นแต่เดินผ่าน ๆ ที่ทรงทักทายมากอยู่นั้น ก็พวกข้าราชการเก่า ๆ ทั้งฝ่ายทหารแลพลเรือน ที่โปรดมากที่เดียวนั้น คือกัปตันวาลช อายุ ๘๖ ปี เอามาเลี้ยงไว้ที่ในวินด์เซอ ริมเวอิเนียวอเตอ อยู่ข้างจะเป็นตลกพูดเล่นสนุก ที่แปลกอีกคนหนึ่งนั้น คือ มาร์กทะเวนชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้แต่งหนังสือปรากฏชื่อเสียงมาก ในการพูดเล่น แต่เป็นชันเป่นอันอยู่ข้างจะเอาอกเอาใจกันมาก ใคร ๆ เป็นต้องพูดด้วยทุกคน นำให้พ่อรู้จัก เป็นคนแก่แต่งตัวไม่เรียบร้อยแต่พูดสนุก ในเวลากำลังรับคนพวกเหล่านี้อยู่ฝนตกลงมาพากันวิ่งเข้าแอยเต็นต์แน่นคลักไปทุก ๆ เต็นต์ จนฝนหายจึงได้ออกเดิน เจ้าแผ่นดินออกเดิน พวกเจ้านายก็เดินตามกันไปทั้งหมู่ คนมันมากล้นหลาม เดินไปเดินมาประเดี๋ยวเจ้าแผ่นดินหาย ประเดี๋ยวพระมเหษีหาย ก็เที่ยวไล่ตามกันไป เดินนุงไม่ได้หยุดได้หย่อน แรกพ่อตามพระมเหษีแยกกันกับเจ้าแผ่นดิน ประเดี๋ยวหายไปแล้ว ตามก็ไม่พบ ไปเจอะเจ้าแผ่นดินเมื่อขาจะเดินกลับ เลยชวนให้มาสูบบุหรี่ที่เต็นต์ซึ่งไม่มีใครแล้ว ประเดี๋ยวหนึ่งราชองครักษ์วิ่งมา

ย่อกว่า กว่าจะเสด็จขึ้นหนาวนัก กิ่งอ็อด ร้องว่าหยุดพักน่าแข้งสักประเดี๋ยวไม่ได้ฤๅ เมื่อยเต็มที ประเดี๋ยวก็วิ่งมาตามกันอีกหลายเที่ยว ตกลงลุกขึ้นไปพบพระมเหษีแล้ว ยังมีคนคอยดักกั้นหน้าล่อให้ไปรับสั่งข้างโน้นรับสั่งข้างนี้ ไปไม่ได้อีกเป็นนาน ค่อยเดินไปทีละน้อยจนกระทั่งถึงกระไดที่จะขึ้น จึงได้กลับยูงกันขึ้นกระไดอีก แต่ที่จริงอยู่ข้างฟกด้วยกันทั้ง ๒ องค์ เจ้าแผ่นดินฟกมาก เล่าว่าตั้งแต่ตกกระไดขาเลยไม่แข็งแรง คิดที่ไม่หักถึงเสีย ทุ่ม ๑ จึงได้เสด็จขึ้น เป็นเวลาที่ยืนอยู่ถึง ๒ ชั่วโมง ย่นว่าจะต้องหยุดพัก จึงนัดเวลาดินเนอต่ออีก ๑๕ มินิต จะยาม ๑

การเฝ้าแหนในราชสำนักยูฟริกว่าประเทศอื่น ๆ ในคอนติเนนต์ไม่สู้จะต้องระมัดประหยัดกายอะไรนัก เดินล้อมน่าล้อมหลัง ผ่านไปผ่านมาก็ได้ แต่ก่อนมาคนอังกฤษไม่ใคร่ชอบเจ้าของตัว เพราะเป็นเยอรมันตั้งแต่กวินวิกตอเรียมา ไว้พระองค์เป็นอังกฤษมากขึ้นคนชอบเจ้าแผ่นดินองค์นี้จึงจัดการรับแขกเป็นอย่างธรรมเนียมอังกฤษ ไม่แต่งยูนิฟอมแลไม่ท้ายศักดิ์ คลุกคลีกับคนอังกฤษมาก จึงเป็นที่ชอบใจนิยมของชาวเมือง

การดินเนอในวังวินด์เซอนี้อยู่ข้างจะจุกจิกมาก พวกข้าราชการในวังเขามียูนิฟอมอย่างหนึ่ง เรียกว่าวินด์เซอยูนิฟอม คือเสื้อเอวนิงเดรสธรรมดา แต่คอแดงมือแดง กางเกงสั้น ถุงดินดำ เกือกเตี้ย ไม่แต่เฉภาะชาววังฤๅชาวอังกฤษ คนต่างประเทศมาก็ต้องแต่งเช่นนั้น เว้นแต่ไม่ต้องสรวมเสื้อคอแดงมือแดง ใช้อีวนิงเดรสธรรมดา เพราะ

ฉนั้นต้องตัดกางเกงใหม่ หาถุงตีนใหม่ หาเกือกใหม่ จนชั้นเสื้อกั๊กจะสรวมเสื้อคำก็ไม่ถูกแผน ที่จริงเขาก็ไม่ได้ห้ามปราม เปนแต่เขาว่าถ้าเช่นนั้นจะดีเช่นนี้จะดี เราไม่อยากให้เปนการผิดพระไทยเจ้าแผ่นดินก็ต้องถามเขา ก็เปนทางที่เขาจะพูดเตือนเราได้ ยังมีแปลกกว่านั้นต่อไปอีก คือหมวกไม่ใช้ถือ ถุงมือไม่สรวม ข้าราชการฝ่ายทหารไม่สรวมเสื้อทหาร แต่มหาดเล็กส่วนที่เปนคนใช้โต๊ะนั้น แต่งตัวใส่เสื้อยีคอก คุมสองแถว ทาหัวขาวอย่างเต็มที่ มหาดเล็กที่ใช้อยู่ข้างในไม่ได้ออกหน้าสรวมเสื้อแดงเยีคอกก็มี ที่ห้องพ่อมีนั่งประจำสองคนเสมอ ตาเสื้อแดงคนหนึ่ง เสื้อคำคนหนึ่ง ใช้อย่างข่าวเรา ติดตราอยู่เต็มที่ไม่มีเวลาเปลื้อง ถึงเวลากินเนอ หลอดครานาดมายอกทุกเวลา ห้องที่พ่ออยู่นั้นอยู่ที่สุดคอริดอร์ ต้องเดินไปไกล จึงถึงที่เจ้านายทั้งปวงคอยอยู่ แต่เจ้าแผ่นดินมักจะออกมาอยู่ก่อน พระมเหษีออกที่หลังประชุมกันอยู่ที่น่าประตู ซึ่งเปนทางกวีนจะเสด็จออก แต่เฉภาะเจ้านายทั้งผู้หญิงผู้ชายทักทายปราไสยแลพูดเล่นกันอยู่ในที่นั้น ครั้นกวีนเสด็จออก พ่อจึงได้จูงออกน่า เจ้าแผ่นดินจูงแกรนด์ดัชเชสออฟเฮสเหมือนกันทั้งสองวัน เจ้านายที่มาในวันแรก คือปรินซแลปรินเซสออฟเวลส์ แกรนด์ดุกแลแกรนด์ดัชเชสออฟเฮส ปรินซแลปรินเซสแอนเดรเมื่องครีศ ผู้ที่มานั่งโต๊ะที่เปนตัวสำคัญ คือทูตออสโตรฮังเกเรียน ไวสเคานต์แลไวสเคานเตสเชอชิล หลอดโนลไปรเวตสิเกรตารี แลเลดีโนลกับลูก เซอชาลส์ฮาดดิงปลัดทูลฉลองประจำกระทรวงต่างประเทศกับเมีย

แลข้าราชการที่เกี่ยวข้องอยู่ในวังกับผู้อื่น ๆ บ้าง พวกข้าราชการของเราหมด ผู้ตามเสด็จเจ้านายรวม ๔๒ คน ข้าราชการนั้นคอยอยู่ห้องที่ ๒ ถัดจากห้องประทับออกไป กวินแลเจ้าแผ่นดินไม่ใคร่จะได้ทักทายใครก่อนเวลาดินเนอ จับมือแลนำให้รู้จักบางคน แล้วก็ไปห้องเสวยทีเดียว ห้องเสวยนั้นผ่านห้องโยไปอีกห้องหนึ่ง ในห้องนั้นไว้รูปซึ่งกิงเอดเวอดถวายกวินวิกตอเรียเมื่อครั้งยูบิลลี่ที่พ่อออกมาคราวก่อน เวลานั้นยังพิงอยู่ไม่ได้ขึ้นติด พอเห็นก็จำได้ เครื่องโต๊ะใช้เครื่องทองทั้งสิ้นในวันแรก วันที่สองใช้กระถางต้นไม้เซฟว์รีสเขียวประดับดอกกุหลายสีชมภู ตั้งเต็มทั้งโต๊ะงามจริง ๆ เสวยเช้าเสวยกลางวันใช้เครื่องทองทั้งสิ้น เจ้าแผ่นดินกับพระมเหษีนั่งตรงกัน พ่อนั่งข้างซ้ายพระมเหษี ถัดไปปรินเซสวิกตอเรีย แกรนด์ดุ๊กออฟเฮสนั่งข้างขวาพระมเหษี ถัดไปปรินเซสออฟเวลส์ แกรนด์ดัชเชสออฟเฮสนั่งขวาเจ้าแผ่นดิน บริพัตรนั่งถัดไป ปรินเซสอันเดรนั่งซ้ายเจ้าแผ่นดิน ถัดไปปรินซออฟเวลส์ ต่อปรินเซสวิกตอเรียทางนี้ปรินซอันเดร เจ้าแผ่นดินลุกขึ้นกล่าวคำต้อนรับแลดื่มให้พ่อ พ่อขอบพระไทยแลขอให้ดื่มให้เจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี กลับมาจากโต๊ะแล้วเจ้านายผู้หญิงอยู่ห้องซึ่งขุนนางเฝ้า เจ้านายผู้ชายเข้ามาในห้องสูบยุหรี่แลกินกาแฟสนทนากัน ที่ห้องโยข้างนอกเลิกพรมเรียกพวกซอเข้ามาทำ มีการเต้นรำ เจ้าแผ่นดินแลปรินซอันเดรไม่เต้น กวินก็เสด็จออกไปเต้น แต่ดูเหมือนจะเหนื่อยมาก เหนื่อยมาก เว้นพระเคียร การสมาคมในราชสำนักเมืองอังกฤษนี้อยู่ข้างจะเป็นง่าย ๆ มาก ไม่ใคร่จะเป็นอย่างในวังเหมือนคอนติเนนต์ ยิน

ข้างนั่งข้าง พูดกันอิงเอ็ด พระมเหษีนั่งที่เก้าอี้ยาว กรมวังเข้าไปนั่งไขว่ห้างเคียงกันอยู่ในเก้าอี้เดียวก็ได้ ควนสองยามกวินจึงได้เสด็จขึ้นพร้อมกับเจ้านายผู้หญิงทั้งปวง พ่อแลเจ้านายผู้ชายก็ตามเข้ามา ล่ำลากันที่ประตูที่จะไปห้องกวิน แล้วจึงเดินต่อไป ห้องใครใครก็เข้า ด้วยอยู่แถบเดียวกันทั้งนั้น

ที่วังวินด์เซอนี้ ได้ตกแต่งเปลี่ยนแปลงมาก ในคอริดอร์ก็เปลี่ยนไปหลายอย่าง เติมไฟฟ้าขึ้นในรางที่น่ารูปให้สว่างทั่วรูปทุก ๆ แผ่น ในตู้ที่ไว้ของก็มีไฟฟ้าหย่อนลงไปอยู่ในนั้น มีเครื่องถ้วยจานฝรั่งที่เป่นของวิเศษหลายตู้ มีเครื่องหยกอยู่ตู้หนึ่ง อ่างมังกร ๕ เล็บที่เคยมีอยู่สองใบหายไปใบหนึ่ง แต่ใบที่ยังอยู่นี้ เดินดูทุกวันทุกวันเห็นเล็กไปกว่าที่ยางกอกมาก ความก็จางกว่า แต่รูปคนมีดี ๆ แลเปนคนที่มีตัวเกี่ยวข้องในพงษาวดารในพระราชวงษ์มาก รูปการใหญ่ ๆ เช่นราชาภิเศกแต่งงานอะไรเหล่านี้ติดอยู่ที่นั่นทั้งสิ้น ในห้องนั่งแลห้องนอนของพ่อเปนรูปเจ้านาย ชั้นลูกเธอกวินวิกตอเรีย ตั้งแต่ยังเยาว์มาจนตลอดเวลาแต่งงานทั่วไปทั้งห้อง การตกแต่งห้องงดงามดี เล็ก ๆ แต่สบายพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง จนกระทั่งหนังสือพิมพ์วางเรียงรายไว้ที่โต๊ะ เปลี่ยนทุกวันไม่มีสิ่งไรที่ขาดเลย

คืนที่ ๘๙

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ มิถุนายน

เวลาเช้า ๔ โมง ไปกินเข้าเช้าพร้อมด้วยเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายที่มาอยู่ในวัง แต่กวินแลปรินเซสวิกตอเรียไม่ได้ออก เพราะยังเช้า

อยู่ เจ้าแผ่นดินอ่านหนังสือพิมพ์แลอะไรตามปรกติ เล่าอะไรกันฟังเปนเวลาเปลี่ยนทหารกาด เปนการใหญ่กว่าปรกติอยู่หน่อย คือมีพวกกลองเดี่ยวเปนอันมาก ทั้งมีแตรวงด้วย แตรวงนั้นมาเข้าที่ตรงน่าต่างลงไป เปนการมาเข้าแตรถวาย จนเสวยแล้วจึงได้เปลี่ยนภาค

พอเวลา ๕ โมงเช้า เจ้าแผ่นดินแลเจ้านายเหล่านั้นไปวัด พ่อลงทางกระไดเล็กน่าห้อง ขึ้นรถไปในป่ากตรงไปโมสเลมซึ่งเปนที่ฝังศพกวินวิกตอเรีย โมสเลมอันนี้ได้เคยไปแต่ครั้งก่อนแล้ว เปนที่กวินวิกตอเรียโปรดปรานนัก เพราะคิดทำเองจึงสั่งให้ไปดูให้ได้ ทำเปนกระโจมห้ากระโจมไม่สู้ใหญ่โตอะไรนัก อยู่ในกลางสวน เดิมมีแท่น แต่มีรูปอยู่ข้างเดียว เดี่ยวนี้มีรูปสองรูปเคียงกันอยู่บนแท่น ดูเหมือนศิลาแผ่นเดียวมีรูปสองรูปบนศิลานั้น ไม่เห็นรอยต่อเลย การที่เข้ากันได้สนิทสนมเช่นนี้ เพราะกวินวิกตอเรียได้ทำไว้เสียสำเร็จแล้วทั้งรูปนั้นด้วย เพราะฉนั้นรูปกวินวิกตอเรียจึงได้ยังสาวอยู่มาก มีศพปรินเซสอาลิสฝังอยู่ในนั้นด้วย เจ้าแผ่นดินองค์นี้ทำแผ่นศิลาอุทิศน่าต่างให้ตุ๊กออฟอัลเบอนี่ช่องหนึ่ง ให้ตู๊กออฟเอดินเบอเรอช่องหนึ่ง แต่ยังไม่ได้ติด ได้วางพวงมาไลย แลดูในที่นั้นแล้ว เขาพาขับรถไปในป่าก วินด์เซอเกรตป่ากนี้ใหญ่โตมาก ยั่นเปนตอน เลี้ยงเนื้อมีกวางดาว แลกวางขาวกวางแดงต่าง ๆ ไว้พืชพรรณตัวใหญ่ ๑๕๐ ตัวรุ่น ๆ แลเล็ก ๆ ๑๐๐๐ ถ้ามากไปกว่าจำนวนนั้นก็ยิงเสีย เลี้ยงนกเฟซันต์สำหรับยิงประจำปี ๆ ละตั้งพัน นกเฟซันต์นี้ เปนนกที่ไม่พักฟองฤๅพัก แต่เลี้ยงไม่ดี ฤๅจะว่าต้องการจะยิงมาก ๆ เกิดไม่ทัน จึงต้องช่วย

ให้แม่ไก่ฟัก นกชนิดนี้ไม่จับไม้สูงชอบเดินหมก ๆ อยู่ในหมู่ต้นเพ็น ซึ่งเขาปลูกขึ้นเฉภาะให้อาไศรยเปนอันมาก เชื่องเสียนักหนา รถไปใกล้ ๆ ก็ไม่บิน เดินเฉย การที่จะยิงต้องต้อนให้ตกใจ บินถลาขึ้นไปก็ยิง ลักษณนกพริกนกกวัก เมื่อเวลาจะไข่ก็ไข่หมกไว้ตามใต้ต้นเพ็น ผู้ที่รักษาไปเก็บไข่นั้นมาให้แม่ไก่ฟัก ถ้าแม่ไก่ใหญ่ ๆ ฟักได้ถึง ๒๐ ที่ย่อมก็ลดลงมาตามส่วน ทำกรงคินมีฝาสามด้าน เขีดแต่ด้านน่า กว้างประมาณสักคืบเศษ ยาวสัก ๒๐ นิ้ว ไปตั้งรายไว้เปนจังหวะในกลางข่าหญ้า เมื่อแม่ไก่กกฟองออกเปนตัวแล้ว ก็เอาแม่ไก่นั้นกับทั้งลูกนกเฟซันต์ที่ยังเล็กๆ ไปเข้าไว้ในกรง ซี่กรงนั้นห่างแต่พอกันไม่ให้แม่ไก่ออกได้ ส่วนลูกนกวิ่งเข้าวิ่งออกได้ ตัดกิ่งสนไปทิ้งไว้ริมกรงนั้น กรงละท่อนละท่อน ถ้าเวลาร้อนจัดลูกนกจะได้วิ่งเข้าอาไศรยร่มรำไร อาหารนั้นใช้แป้งที่ทำด้วยเข้าต่าง ๆ ประสมกับไข่ไปโปรยสาดให้กินทั้งแม่ไก่แลลูกนก ได้ลงจากรถเดินดู ที่อายุได้ ๗ วันเท่าลูกไก่เล็ก ๆ แลดูเหมือนลูกไก่ เดือนหนึ่งโตสักเท่านกคุ่ม ฤดูไข่เดือนเอปริลฟักฟองแลเลี้ยงลูกจนเดือนออคัสต์ เปนบินไปได้หมดตัวที่เชื่อง ๆ วิ่งเร็วและบินถลาว่องไว ดูดูก็นกน่าสงสาร ทำธุระเลี้ยงดูเปนนักเปนหนา พอโตขึ้นเต็มที่ก็ยิง ฤดูยิงอยู่ในเดือนโนเวมเบอ

ยังกระต่ายก็มีมากมาย ยิงได้ ๔ กระบอก ยิงวันเดียวได้ ๘๐๐ น่าสงไสยว่ายิงคราวหนึ่งเปนนักเปนหนาเช่นนั้น จะเอาไปทำอะไร ได้ความว่าเอาไปให้โรงพยาบาล ซึ่งนับว่าเปนทาน ว่าตามความเห็นของเรา การที่ฆ่าสัตว์ลงทำทาน บุญกับยาปมันจะแลกเปลี่ยนกันอย่างไร ข้าง

ไหนจะหนัก ถ้าจะว่าด้วยเจตนา เจตนายิงเล่นสนุก ๆ ทำทานมนออกจะเปนปล่อยพระพุทธบาทอยู่[๑๑] ได้พูด ๆ กันกับฝรั่ง บางคนก็เห็นว่าเปนการร้ายน่าสงสาร บางคนก็เห็นเปนเกิดมาเปนอาหาร แต่ไปมีความเห็นปรินเซสวิกตอเรีย ซึ่งพ่อไม่ได้หาฤๅเรื่องบุญบาปเลย พูดกันถึงแต่เรื่องที่ไปเห็นเท่านั้น เจอช้างป่ากเอาพ่อ แล้วสั่นหัวว่าน่าสงสารเต็มที มันเชื่องออกเช่นนั้นแล้วยังไปยิงมันได้ ความสงสารเปนชั้นเหมือนสัตว์ที่เลี้ยงไว้ไม่ควรจะฆ่า ฆ่าสัตว์ซึ่งไม่มีกำลังจะหลบหลีกหนีได้ การยิง ๆ ของฝรั่งมักจะเปนสัตว์ที่เลี้ยงไว้ยิงเช่นนี้ ถึงเนื้อถึกก็ใช้ต้อนไปยิงเปนเข้าที่เดียว ไม่ให้มีทางหลบทางหลีก ถึงจะไม่พูดในทางสาสนาก็ออกน่าสงสารอยู่

มีทางหนึ่ง ที่เรียกว่าลองว้อก ตัดตรงลิ่วจากคาเซอลไปทางสามไมล์ ถึงลูกเนินที่สูง มีรูปกิงยอชที่ ๓ ขี่ม้าตั้งขวางทาง ทางตรงลิ่วงามจริง ๆ มีต้นโอ๊กปลูกสองข้าง ข้างละสองแถว ปลูกแต่กิงชาลส์ สองร้อยสามร้อยปี งามดีมาก แต่ต้นโอ๊กมันเปนไม้ขี้ลัม แลมักจะกิ่งหักเปนโพรง ทำนองพิกุล มีลัมเสียก็ตอนหนึ่ง น่าเสียดายเต็มที แต่เขาได้ปลูกซ่อมใหม่ขึ้นไว้ ทางนี้ห้ามรถโมเตอคาร์ เหตุผลที่ห้ามนั้น เจ้าแผ่นดินรับสั่งเองว่า ถ้าปล่อยรายหนึ่ง ต้องปล่อยเลยหมด จึงได้ห้ามกันไว้เสีย ที่จริงไม่จำเปนจะต้องเดินรถไป

---

๑๑ คำว่า "ปล่อยพระพุทธบาท" นี้ เปนคำแผลง หมายความว่าเอาของที่ใช้ไม่ได้แล้วไปทำบุญ มาแต่ในเรื่องพงศาวดาร ครั้งพระเจ้าบรมโกษฐให้ปล่อยช้างต้นบรมจักรพาฬซึ่งไส้งาหลุเกรงจะล้ม ถวายเปนพุทธบูชาที่พระพุทธบาท

ในถนน ที่ไปเที่ยววันนี้ขับรถไปบนหญ้าเฉย ๆ โดยมาก หญ้างามเต็มที ในที่ซึ่งตัดรักษาอย่างดีแล้วเหมือนอย่างโต๊ะบิลเลียด

เที่ยวเตร็ดเตร่จนเวลาย่ายโมงหนึ่ง ซึ่งเป็นกำหนดปรินซออฟเวลส์กลับจากวัดแล้ว จึงได้ย้ายรถกลับมาเข้าที่เรือนฟรอกมอ เข้าไปตามทางในสวน เรือนนั้นไม่ใหญ่โตเท่าใด แต่มีสระที่เป็นสระขุดอยู่ข้างน่า ภูมิงามมาก เรือนนี้เป็นเรือนลูกเธอครั้งยอชที่ ๓ เมื่อแผ่นดินกวีนวิกตอเรีย ดัชเชสออฟเกนต์พระราชมารดาอยู่ และสันพระชนม์ในที่นี้ ได้นั่งสนทนากันอยู่ถึงเรื่องที่ได้พบกันแต่คราวก่อน แล้วกลับไปวินด์เซอคาเซอล ยังเดี๋ยวหนึ่งก็ถึงเวลากินเข้ากลางวัน ไปกินเข้ากลางวันที่ห้องโอ๊กเช่นวันก่อน กวีนเสด็จออก

กินเข้ากลางวันแล้วพากันไปดูห้องในวังนั้นทั่วทุกแห่ง มีของที่จัดเปลี่ยนแปลงแก้ไขมาก แต่ก่อนตามแถบนั้นของกองซับซ้อนกันอยู่ไม่เป็นจังหวะจะโคน เดี๋ยวนี้จัดขึ้นใหม่ เครื่องอาวุธประดับงามอย่างยิ่ง ตู้ที่ไว้ของยาวใหญ่ รอของเข้าไปเก็บไว้ที่อื่นเสียหมด กลายเป็นเครื่องปอสเลน ดูเหมือนจะโปรดเครื่องปอสเลนมาก เที่ยวทั่วทุกห้องจนเซนต์ยอชฮอลแลห้องอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่สำหรับเปิดให้คนเข้าไปดูได้ แลเป็นที่รับแขกเมืองอย่างออฟพีเชียล เจ้าแผ่นดินไม่ได้ประทับในที่นี้ แย่งเป็นคนละตอน ตอนที่พ่อไปอยู่เป็นข้างตอนที่ประทับ เว้นไว้แต่ไลยารีคือห้องสมุด อะไรยังไม่เสร็จอย่างหนึ่ง จึงไม่พาเข้าไปดู แต่กำหนดว่าจะให้ไปดู เพราะพ่อเคยเห็น แลเล่าเรื่องกันได้

วินด์เซอคาเซอลน์ เปนที่เก่าแก่ จนเรื่องเดิมกลายเปนนิทาน ว่าเปนป้อมบ้าง เปนค่ายโรมันบ้าง เปนที่อยู่ของพวกแซกซันบ้าง ที่เปนที่เสาธงสแตนดาดอยู่เดี๋ยวนี้ ได้ก่อกำแพงขึ้นเมื่อแผ่นดินเฮนรีที่ ๑ แปดร้อยปีมาแล้ว ชื่อวินด์เซอนั้น ว่ามาจากแองโคลแซกซัน เรียกเวนเดลอูรา หมายความว่าผู้งเวนดิลฤาเวนเดน มูลแห่งคำเวนดิลนั้น มาจากวันดัลฤานอถยุต แล้วเข้าแผ่นดินได้ทำกันต่อ ๆ มาจนกระทั่งถึงกวีนแอนน์ ต่อมาเจ้าในราชวงษ์นี้ได้ทิ้งร้างไม่ใคร่จะได้เปนที่ประทับจนกระทั่งถึงยอชที่ ๔ ยอชที่ ๔ ได้ทำเปนอันมาก กวีนวิกตอเรียโปรดอยู่ในที่นี้มาก เข้าแผ่นดินองค์นี้ไม่ใคร่จะได้เสด็จไปอยู่นาน ไปเปนเวลาเปนฤดู เพราะโปรดที่เดิมซึ่งได้ซื้อไว้เปนสมบัติส่วนพระองค์เรียกว่าแซนดริงฮัมนั้นมาก อยู่ในลอนดอนก็มากกว่ากวีนวิกตอเรีย แต่ได้เอาพระไทยใส่ในการตกแต่งดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

เที่ยวดูวังตลอดแล้ว นัดกันว่าจะไปเวอยิเนียวอเตอ มีเวลา ๔๕ มินิตสำหรับหยุดพักเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเปนอย่างไปเที่ยว ยริพัตร ไปเข้ากระบวนปรินซออฟเวลส์ที่ฟรอกมอ พ่อไปกระบวนเจ้าแผ่นดิน ใช้รถเทียม ๔ ม้า เปนม้าแซมดำเปนควง ๆ ทั้งนั้นงามจริง ๆ ในรถแรกเจ้าแผ่นดินกับพ่อ แกรนด์ดุ๊กออฟเฮส แลปรินซแอนเดร รถกวีนแกรนด์ดัชเชส ปรินเซสวิกตอเรียแลแอนเดร รถปรินซแลปรินเซสออฟเวลส์กับยริพัตรไปถึงก่อน คอยอยู่ที่นั่นกับลูกเล็ก ๆ แล้ว เราไปทางลองวอ้ก แลผ่านคัมเบอแลนด์ลอช ซึ่งเปนที่ปรินเซสคริสเชียนอยู่ ไปถึงที่พลัยพลาริมน้ำภายหลัง พลัยพลานั้นเปนจตุรมุข มุขนั้นสั้น ๆ

มีชานไปข้างริมน้ำเปนสองชั้น มีเรือกระเชียงหลายลำ มีเรือขุดทองลำหนึ่งใหม่เรียม เจ้าแผ่นดินทายว่าเรือนั้นใหม่ฤๅเก่า พ่อยอกว่ารูปแปลกอยู่ แต่ดูใหม่ ไปได้ความว่าเรือนั้นได้ทำ ๒๕๐ ปีแล้ว ทำด้วยไม้โอ๊ก ไม้ยังไม่ได้ผุพังอันใดเลย มีเรือกำปั่นใบลำหนึ่ง เรือใบลำหนึ่ง ทอดอยู่ในน้ำนั้นด้วย เวอยิเนียวอเตอนี่เปนสระขุดแคบ ๆ กว้าง ๆ ยาวประมาณสักไมล์หนึ่ง ดุ๊กออฟคัมเยอแลนด์ใช้ทหารขุดยางแห่งก็ลึกมาก ยางแห่งตื้น ปลูกต้นไม้แลแต่งฝั่งให้เปนอย่างเปนเองงามมาก มีกัยตันวาลชคนหนึ่ง ที่เปนคนโปรดปรานของเจ้านายทั้งปวงมาก อายุ ๘๖ ปี ซึ่งได้นำให้รู้จักเมื่อวันการ์เดนปาตี้นั้น มารับอยู่ที่นั่น เปนผู้รักษาแลอยู่คอตเตชของหลวงใกล้พลับพลานั้น เจ้านายทุกคน ตั้งแต่เจ้าแผ่นดินไปล้อกันเล่น ตบหัวตบหูได้ ตานั้นก็เล่นตลกต่าง ๆ เวลาเลี้ยงน้ำชาก็เรียกตาแก่นั้นนั่งโต๊ะด้วยในหมู่เจ้านาย นั่งข้างกวินด้วย เพราะไม่มีคนอื่นเลย นอกจากเจ้านาย เลี้ยงกันแล้วเดินเลียบริมน้ำไปหน่อยหนึ่งจึงขึ้นยกไปตามทางเล็ก ๆ ไปที่คอตเตชกัยตันวาลช แกย่ลูกต้นไม้มีต้นกุหลาบแลอื่น ๆ ในคอตเตชนั้น เจ้านายที่ไปด้วยกันหมด เข้าไปในห้องรับแขกเกือบจะพอจุเต็มพอดี มีรูปเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายแทบทุกคน มีรูปเยอรมันเอมเปอเรอกิงออฟสเปน เอาหนังสือกิงออฟสเปนตอยขอยใจที่ให้พรในการมีลูกมาอวดเปนหนังสือภาษาฝรั่งเศส เจ้าแผ่นดินถามว่าแกอ่านได้ฤๅ ยอกว่าให้ลูกเขาอ่าน อายุแกไม่เห็นใครเขารู้ภาษาฝรั่งเศสกัน มีห้องอีกห้องหนึ่งแก

เรียกสโมกกิงรูมแต่มิใช่แกสูบยุหรี่ แปลว่าห้องควันเพราะติดไฟกรุ่นไว้เสมอ ด้วยทนหนาวไม่ได้ ออกจากบ้านตากับต้นวาลซมาขึ้นรถกลับเปลี่ยนไปทางข้างขวา ไปบนหญ้าเฉยๆไม่มีถนน แต่สองข้างมีดอกไม้สีม่วงช่อโตๆเหมือนกับฉนวนกั้นตลอด แลสุดตาพื้นเปนเขียวขอยเปนม่วงช่างงามจริง ๆ มีผ่านหมู่ต้นไม้ใหญ่ข้างเปนครั้งเปนคราว แล้วออกทางระหว่างตำบลบ้านวินด์เซอ มีบ้านที่เปนสวนงามๆข้างทางมาก แล้วเลี้ยวลงริมแม่น้ำเทมส์ ซึ่งมีเรือขึ้นล่อง ตกระเชียงบ้างตกเบ็ดบ้าง แต่เย็นเกินไปคนน้อยเสียแล้ว แล้วจึงเลี้ยวไปเข้าสวนสำหรับวังวินด์เซอ ที่เรียกว่าสวนกวิน ซึ่งกรมนเรศร์ชอยพูดถึงนั้น[๑๒] เขาแผ้วถางได้แก้ไขใหม่แปลกไปหมดทั้งสิ้น คือก่อกำแพงเตี้ย ๆ กั้นสวนผักเสียตอนหนึ่ง ฟากหนึ่งเปนเรือนกระจกที่ปลูกไม้ดอก นอกเรือนกระจกปลูกต้นกุหลาบเปนดอกดกแลดูสุดสายตา ในเรือนกระจกนั้นปลูกไม้ดอก ซึ่งจัดเปนสีต่าง ๆ ตามพวกงามเปนที่สุดเหลือที่จะพรรณา ดอกคาร์เนชั่น ลักษณดอกกำมหยี่ซ้อน ช่อโต ๆ เท่าดอกชบา หอมเปนที่สุดกลิ่นร่ำ ๆ กวินเด็ดแจก แลกล้วยไม้มันช่างออกดอกพร้อมกันตั้งร้อยสองร้อยช่อ เขาจัดต้นไม้เปนหมวด ๆ หมวดนี้น่าร้อน หมวดนี้น่าหนาว ในหมวดหนึ่งกำหนดได้ว่า เมื่อไม้พวกนี้สิ้นดอกแล้ว ไม้พวกนั้นจะออกทันกัน คงมีดอกทอยกันอยู่เสมอ ไม่มีเวลาขาดทุกฤดู ผลไม้เก็กตรินที่เหมือนกับบ้านเรา แต่ไม่มีท้อน มีอยู่แต่ที่วินด์เซอนั้น จนแลเห็นต้นเข้าไม่รู้ว่าอะไร ปลูกในเรือนกระจก โคนใหญ่เกือบ ๒ กำ แต่ตัดลงไป

๑๒ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เคยเปนราชทูตเสด็จไปประจำอยู่ลอนดอนหลายปี

เหลือพันคืนประมาณสักค่ำเศษ ครานั้นเสียงกึงขึ้นมาเบ่นแฉก ๆ แลดูเหมือนรูปพัดขนนก ลูกติดตั้งแต่คอขึ้นไปจนกระทั่งถึงปลายกิ่งที่งอกหลังคา องุ่นดำเลี้ยงในเรือนแก้ว ลูกโตเท่าลมุดไทยอย่างย่อม ๆ จริง ๆ ในโต๊ะกินเข้าซ่อเดียวตั้งพานลูกไม้โต๊ะเต็มพอดี ครั้นเศษยังไม่แก่ ลืมเล่าถึงเรื่องลูกไม้ที่ได้พบเสียหลายอย่าง ฤดูแก่เข้าลูกไม้ดีขึ้นเปนอันมาก เชอรีทั้งดำแลทั้งเหลืองแต้มแดง กำลังหวานอย่างวิเศษ สตรอเบอรี รูปร่างลูกเบ่นกระสอบ โตเท่ามังคุดขนาดเล็กในสวนนี้ใช้ปลูกกระถาง แลวางเรียงไว้บนหิ้ง มีถึงหมื่นกระถาง การที่จะพรรณาให้ทั่วถึงจะจดลงไม่ได้ พ่อได้ออกปากว่า ตั้งแต่ได้เห็นเฟลาเวอโซมา ไม่ได้มีเหมือนนี้ ขึ้นรถกลับมาถึงวังเวลาทุ่มหนึ่งตรง เวลาก่อนกินเนอวันนี้ เจ้าแผ่นดินมานั่งคอยอยู่ที่คอริดอร์ตอนข้างใกล้ห้องพ่อคนเดียว หมายว่าอะไร พอไปถึง ส่งซองบุหรซิกาเรตทองคำอักษรพระนามประดับเพ็ชร์มงกุฎลงยาให้พ่อ ให้ซองหนัง เกยได้ทั้งบุหรีใหญ่แลบุหรีซิกาเรต มีอักษรพระนามประดับเพ็ชร์แก่ชายบริพัตร ไม่คอยให้ขอบใจ พาเดินไปกินเนอที่เดียว

กินเนอวันนี้เปลี่ยนข้าง คือปรินเซสคริสเตียนแลลูกสาว ปรินเซสรอยัลลูกสาวใหญ่ของเจ้าแผ่นดิน แต่ปรินซกับปรินเซสออฟเวลส์ไม่ได้มา จำนวนก็เท่า ๆ กันกับวานนี้ วันนี้ไม่มีสัปช ไม่มีเต้นรำ เพราะเหตุที่เปนวันอาทิตย์ เจ้าแผ่นดินให้พ่อพูดกับเซอชาลสฮาดดิง เปนปลัดทูลฉลองประจำกระทรวงต่างประเทศ ดูเปนคนฉลาดมาก แลรู้การสารพัดอย่างเลิศ เขาว่าคนนี้เองเปนหัวหลักในกระทรวงต่างประเทศ

คืนที่ ๔๐

วันจันทร์ที่ ๒๔ มิถุนายน

กินเข้าเวลาเช้าเหมือนวันก่อน ร่นเวลาเข้ามา ๑๕ มินิต เวลา ๔ โมง ๑๕ นาที ขึ้นรถมาด้วยกันกับเจ้าแผ่นดิน มาส่งถึงสเตชั่น เมื่อได้ขอยอกขอยใจกันเสร็จแล้วก็ออกจากวินด์เซอมา หลอดเซมเบอเลียนมาด้วยในรถ ถึงแปดิงตัน พยลูก ยกเสียแต่แดงยังมาไม่ได้ วันนี้ฝนตกไม่เป็นเรื่องตั้งแต่เช้ามา ยิ่งสายก็ยิ่งหนาขึ้น ยิ่งบ่ายลงก็ยิ่งมากขึ้น ลูก รฐูญมาถึงพร้อมกัน กินเข้ากลางวันแล้วไปเที่ยวห้าง ไม่เห็นใคร่จะมีอะไร ออกจะหาของยากกว่าเมืองฝรั่งเศส

วันนี้ไฟฟ้าดับอีกเหมือนเมื่อวันแรกมาถึง เหตุไฉนจึงได้ชุลกถึงเพียงนี้เป็นน่าพิศวง แกสก็จุดไม่ติดเหมือนอย่างวันก่อน

ความรู้สึกใจที่ได้เห็นการเกี่ยวพันในระหว่างเจ้าแผ่นดินแลการปกครอง แลความรู้สึกในระหว่างเจ้าแผ่นดินแลชาติ ในเมืองอังกฤษนี้แปลกอยู่ เจ้าแผ่นดินเป็นชาติต่างประเทศมาเสียแต่ดึกดำบรรพ์ ไม่ใช่เป็นแต่เฉภาะชาติ เป็นชาวเมืองอื่นมาเป็นเจ้าแผ่นดินก็มาก ว่าแต่โดยชั้นหลังในราชวงษ์นี้ เจ้าแผ่นดินเป็นชาติเยอรมัน เป็นชาวเยอรมัน ชอบอยู่เมืองเยอรมัน พูดภาษาเมืองนี้ก็ไม่ได้ถึงสองคำต่อกัน ได้มาเป็นเจ้าแผ่นดินโดยเป็นเชื้อสายฝ่ายมารดาเป็นเจ้าอังกฤษ ได้เป็นโดยความยินยอมของชาติอังกฤษ ได้ยกเว้นสายซึ่งตรงกว่าแต่ไม่เป็นที่ชอบใจชาวเมืองอังกฤษเสีย เพราะฉนั้นราชวงษ์จึงต้องเอาใจชาติอังกฤษ การที่ได้มาเป็นเจ้าแผ่นดินประเทศอังกฤษนับเป็นอติเรกลาภ เติมขึ้น

จากเมืองแฮนโนเวอ ซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินปกครองอยู่แล้ว เว้นไว้แต่ควีนวิกตอเรียซึ่งเป็นผู้หญิง กฎหมายเมืองแฮนโนเวอห้าม จึงต้องแยกเป็นเจ้าแผ่นดินเฉภาะแต่อังกฤษ

ข้างฝ่ายชาติอังกฤษ มีวิธีปกครองบ้านเมืองด้วยการประชุมราษฎรแลผู้มียรรดาศักดิ์ ลงรเบียบเรียบร้อยมาเสียหลายร้อยปีแล้ว จนถึงไม่มีเจ้าแผ่นดินปกครองเมืองเองได้ก็มี เจ้าแผ่นดินมีน่าที่รวยยอดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นหัวน่าพนักงานฝ่ายข้างที่จะจัดการให้สำเร็จตามความเห็นชอบพร้อมกัน คือฝ่ายข้างการปกครองเจ้าแผ่นดินต้องปล่อยการงานให้ชาวเมืองเขาทำตามชอบใจ ถ้าขวางกันเข้าก็เลยเกะกะจนถึงฆ่าเจ้าแผ่นดินเสียก็ได้ เพราะฉนั้นความเอาใจกันจึงมีมาก ชั้นแรก ๆ พวกอังกฤษไม่ใคร่จะชอบ เกลียดว่าเป็นเยอรมัน ก็ค่อยเอาใจทำเป็นอังกฤษมากขึ้นทุกชั้นมา จนที่หลังเจ้าแผ่นดินยิ่งถ่อมตัว ทำกว้างขวางอารีเป็นฉันมิตรสหายกับชาวเมืองมากขึ้น จนถึงเจ้าแผ่นดินองค์นี้เป็นที่ชอบใจกันมาก เพราะทักทายปราไสยไม่เลือก อย่างเช่นเวลารับแขกไม่ต้องเคร่งครัดประหยัดกาย ใครจะเข้ามาเฝ้ามาแหนพูดทักทายกันได้เหมือนรับแขกธรรมดา ไม่ใคร่ใช้แต่งตัวเต็มยศ นอกจากเวลาที่เป็นการงานสำหรับเมือง เช่นเลวี เต้นรำประจำปี ถ้าเป็นการจรฤๅตามปรกติก็แต่งธรรมดา เป็นที่พอใจของพวกชาวอังกฤษจะว่าข้างความสยาย ดูน่าจะสยายมาก แต่ต้องเป็นผู้ที่ไม่ฝักฝ่ายในการที่จะทำอะไรทำตามชอบใจตัว ปล่อยให้เขาทำ เขาคิดจะทำอย่างไรเขามาขอกให้รู้ ถ้ามีความเห็นอย่างอื่นจะโต้ทานบ้างก็ได้ แต่ถ้า

ความเห็นยืนคันกันไปคนละทางเปนต้องยอมแพ้เขาเสีย อย่าไปดึงดันให้ถึงเกิดวิวาทกันขึ้น การที่จะวางได้เช่นนี้เฉภาะเมืองอังกฤษเปนอย่างวิเศษ ด้วยการปกครองเรียบเดินเครื่องจักร์มาเสียช้านานแล้ว ถ้าหากว่าอย่างเช่นเราไปเอาอย่างเข้าบ้างก็ได้หักคะเมนกัน

ความผิดกันในระหว่างเรากับอังกฤษมันขันจริง ๆ ข้างฝ่ายอังกฤษการมันเดินจากผู้น้อย ผู้น้อยกลับจะต้องเปนผู้นำผู้ใหญ่ให้ทำเช่นนั้นเช่นนี้ ผู้ใหญ่จะทำอะไรออกจะต้องถามผู้น้อย ว่าจะเอาเช่นนั้นฤๅอย่างนี้ฤๅ ผู้น้อยต้องพูยผู้ใหญ่ ไม่ว่าการอะไร ๆ มันต่อกันขึ้นมาเปนชั้น ๆ เช่นไปขี่รถจะไปทางไหนผู้จะขับรถาออกสั่งแกมหาฤๅเข้าของต้องที่ฤๅคนขับรถ ต้องเสนอขึ้นมาว่าอย่างนั้นดี ไปทางนั้นดี แก้ไขกันเล็กน้อยก็ตกลงได้ เช่นนี้เปนตัวอย่าง ดูเปนไปตามลำดับทุก ๆ ชั้นที่สุดนายทหารสัญญาบัตร นายสิบก็มายอกได้ ว่าน่าที่ต้องทำเช่นนั้น ๆ เปนน่าประหลาด ว่าคนพวกนั้นทำไมมันไม่ขี้เกียจฤๅไม่เหลว ส่วนของเรามันตรงกันข้าม ถ้าหัวน่าหยุดแล้วก็หยุดตามกันลงไปเปนแถว งานมันเดินด้วยหัวน่า ข้างอังกฤษมันเดินข้างปลายขึ้นมา ด้วยเหตุฉนั้นเปนเจ้าแผ่นดินอังกฤษ ถึงจะไม่ธุระอะไรด้วยการงานเลย คอยแต่พยักอย่างเดียว การก็ไม่มีเสีย ถ้าทำอะไรได้ข้างก็ยิ่งดีขึ้น พ่อจึงได้กล่าวว่าสบายดี แต่ถ้าเราเอาอย่างเข้าเมื่อไรเปนยับกันเมื่อนั้น เจ้าแผ่นดินอังกฤษองค์นี้นับว่าเปนอย่างดี ด้วยรู้ท่วงทีในการที่จะผ่อนผันไม่มีข้อขัดขวางกันกับชาวเมือง ทั้งมีสติปัญญาพอจะให้เปนที่น่าเลื่อมใส แลการงานสำเร็จได้ด้วยลำภังพระองค์บ้าง ทั้งไว้ตัวเปน

อังกฤษ ไม่เป็นเยอรมันอย่างแต่ก่อน แต่ในหมู่ราชวงษ์ยังรับสั่งภาษาเยอรมันชัดเจนสนิท จะว่าดีกว่าอังกฤษก็แทบได้ เพราะเชื้อวงษ์คงจะเนื่องพัวพันกันอยู่ในหมู่เยอรมัน เหมือนอย่างเดิมเชื้ออยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่จะจางได้ พระมเหษีกับลูกสาวพูดกันแต่ลำภังก็ใช้ภาษาเดนิช ความสามัคคีรักใคร่ในราชวงษ์อยู่ข้างสนิทสนมกันดีมาก อิธยาไศรยเป็นนักเลงกว้างขวาง พูดจาเล่นก็สนุกสนาน พ่อมีความเลื่อมใสเห็นสมควรเป็นที่ชอบของคนทั่วไป

คืนที่ ๕๑

วันอังคารที่ ๒๕ มิถุนายน

เวลาเช้าไปส่งก๊าดตอย ปรินซออฟเวลส์ ปรินซอาเทอออฟคอนนอต แลแกรนด์ดุ๊กยอริส ซึ่งเธอมาส่งก๊าดเยียมไว้ที่นี่ แล้วกลับมาเสียทอดหนึ่ง มิสเตอคาแนกพาไปเที่ยวห้างแห่งหนึ่ง เวลาอยู่ข้างจะจอแจ ทางที่ไปมันไกลเหลือไกล ถ้าไกลเปล่าก็ไม่เป็นไร ติดรถคั่งเดินไม่ได้ หยุดเสียนานนาน ซื้อเครื่องเงินแล้วรีบกลับมาให้ทันเวลา มีเวลาที่ดูของอยู่ประมาณสักครึ่งชั่วโมงเท่านั้น เพราะกำหนดไปที่มิสเตอเวอนี เวลาบ่ายโมงหนึ่ง มาก็ทัน แต่ยังหาทางไม่ได้ ต้องถามกันโลเลอยู่อีก มหาดเล็กก็พากันไปเที่ยวหมด เลยได้ออกช้าไปสัก ๑๕ มินิต แขกเขาไปพร้อมกันแล้ว คนที่มิสเตอเวอนีเชิญวันนี้คือเอกอรรคราชทูตเยอรมัน อเมริกัน อิตาเลียน ยี่ปุ่น มีเสนาบดีกระทรวงกอลอนีคนหนึ่ง กับผู้อื่นอีก มิสซิสเวอนีแต่งตัวเสื้อเยียรบับ

เต็มที่ มีของเครื่องไทยต่าง ๆ ตั้ง จัดดอกไม้สีขาวสีแดง แกลุกขึ้นคมให้ได้ดอย เตรียมจะคิดหีบเพลงแต่ไม่ได้คิด เพราะเวลาหมด

ออกจากบ้านมิสเตอเวอนี ไปเดวอนไชรเฮาส์สำหรับรับดีกรี[๑๓] ถึงเข้ายังไม่มีใคร ออกจะโตง ๆ เตง ๆ อย่างพิธีฝรั่ง สักครู่หนึ่งเจ้าพนักงานจึงมาแต่งตัวให้ สวมกาวน์แลหมวก ตุ๊กออฟเดเวนไชร ชานเซลเลอเย็บ ไวสชานเซลเลอเปนผู้ที่จะทำพิธีแทน จึงเข้ามานัดหมายแล้วไปตั้งกระบวนแห่แต่ห้องชั้นล่างขึ้นไปห้องชั้นบน สักครู่หนึ่งจึงมีพนักงานที่ถือไม้เงินสองคน สวมถาวน์ดำแลหมวกสี่เหลี่ยมมานำขึ้นกระไดไปชั้นบนเปนห้องใหญ่ที่ประชุม ในห้องนั้นตั้งเก้าอี้สองแถวอย่างเช่นในวัด มีพวกเสือดำหมวกเหลี่ยมนั่งอยู่ข้างน่า พวกเราแลคนอื่นนั่งอยู่ข้างหลังทั้งสองข้าง ไวสชานเซลเลอห่มผ้าสีแดงชลิบขนคลุมยาวลงมาตลอดเท้า สวมหมวกดำสี่เหลี่ยม มีผู้ช่วยสวมกาวน์ดำยืนอยู่ข้างหลังสองคน ยับลิกออเรเตอสวมกาวน์แดง ยืนอยู่ข้างซ้ายพ่อยืนอยู่ตรงหน้า แล้วอ่านหนังสือเปนภาษาลตินจบแล้วไวสชานเซลเลอยื่นมือมาขยี้มือพ่อ ว่าภาษาลตินอีกยาว แล้วเชิญให้ขึ้นนั่งยนเก้าอี้ข้างขวา ผู้ที่อยู่ข้างล่างตยมือ แล้วเปนเสร็จพิธีกันเท่านั้น ตั้งกระบวนแห่ลงมาข้างล่าง พ่อเดินข้างขวาไวสชานเซลเลอ ลงมาถึงห้องที่แต่งตัว แล้วมอบสำเนาคำสัชฌภาษาลติน ๖ ฉบับ แปลเปนภาษาอังกฤษ ๖ ฉบับให้ กับคัดตาลอด เอตโนโลยิกัล คอเล็กชั่น แหลมมลายู คอเล็กชั่นของมิสเตอสกิตให้ เสร็จแล้วก็กลับ

---

๑๓ การที่ถวายดีกรีนี้ มหาวิทยาลัยเคมบริดถวายเปนพระเกียรติยศ

พระบรมรูปทรงเครื่องดอกเตอ ออฟลอ
ของมหาวิทยาลัยเคมบริดช์

ได้ไปถ่ายรูปแต่งเครื่องหมอกฎหมายตามคำสั่งที่เขาให้ ที่กรมดำรงขอให้ถ่าย อากาศมันช่างมืดมัว ถ่ายช้าเหลือเกิน ตั้งห้าหกเซกันด์ กลับมาถึงลิเคซั้นเวลาบ่าย ๔ โมง ฝนตกตั้งแต่เช้ามาไม่ได้หยุดเลย จนหนาวเยือกเย็น

ตอนเย็นนี้ก็ออฟคอนนอตเอาก๊าดมาส่ง เพื่อจะให้เป็นการแล้วสำเร็จกันที จึงได้กลับออกไปอีกครั้งหนึ่ง ไปส่งก๊าดที่แคลแรนสเฮาส์ เมืองลอนดอนที่แปลกขึ้นมากนั้น มีแห่งเดียวแต่ที่น่าวังยักกิงฮัม ตัดเป็นบังเวียนกลมปลูกต้นไม้รอบ ที่กลางกำลังก่อวิกตอเรียเมมมอเรียล ต่อนั้นไปเป็นถนน ปลูกต้นไม้สองแถวเหมือนถนนราชดำเนิน ถนนก็จะกว้างเกือบขนาดเดียวกัน แต่สั้นกว่าถนนราชดำเนินมาก ต้นไม้ยังเล็ก เพราะพึ่งจะทำขึ้นใหม่ หน้าตาแปลกกว่าเมืองลอนดอน แต่ยังเงียบ ไม่เห็นมีท่วงทีที่จะมีผู้คนจอแจ มีคนอยู่สองหย่อมที่น่าวังเซนต์เยมส์หย่อมหนึ่ง น่าวังยักกิงฮัมหย่อมหนึ่ง เพราะมีทหารม้าแลรถจอดมาก ด้วยวันนี้เข้าแผ่นดินออกเลว นอกนั้นไม่เห็นอะไรแปลกขึ้น จำได้ว่าคนเขาชอบนั่งกันเสียที่ไฮด์ปาร์กสำหรับดูรถดูม้า เพราะมีคนขี่ม้ามากเสมอ แต่เวลานี้ก็ไม่มีใคร ไปนั่งไม่ได้อยู่เอง เพราะฝนตกไม่หยุดสองวันมาแล้ว ที่ดูที่เที่ยวอะไรในเมืองลอนดอนมันไม่ใคร่จะมี เพราะสิ่งที่งามฤาที่ใหญ่โตมีน้อย ถ้าจะออกเที่ยวดูอะไรก็เห็นการซื้อขายจอแจไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ที่ไหนยิ่งมีการซื้อขายมากถนนยิ่งแคบ การที่จะซื้อขายดีย่อมอยู่ในถนนแคบ

ถ้าถนนกว้าง ๆ ก็มีแต่ตึกคนอยู่ที่ทำเหมือน ๆ กันทั้งแถวโดยมาก คนอังกฤษไม่มีนั่งกินเข้าริมทางฤๅกลางแจ้งเลย เรสเตอรองต์ที่เห็นในเมืองอิตาลีฤๅเมืองฝรั่งเศสร่ำไปนั้น ในเมืองอังกฤษไม่เห็น เห็นแต่การซื้อขายอย่างเดียวเท่านั้น เปนเมืองซึ่งต้องการเอางานมากกว่าที่จะให้งดงาม

วันนี้ทูตนอรเวนำพระราชหัตถเลขามาอ่านให้ฟัง ว่าให้ทูตมาหาขอกให้รู้ในการที่เตรียมจะรับ จะขอกหนังสือพิมพ์ให้รู้ว่าเสด็จไปเปนไปรเวต แต่เจ้าแผ่นดินเสนาบดีข้าราชการทั้งปวงจะแต่งเต็มยศลงมารับ ให้อยู่ที่ในวัง จะมีเลี้ยงเวลาค่ำวันแรก รุ่งขึ้นดูเอกสหิบเชนแลดูเรือ พ่อก็เข้าใจว่าจะรับอย่างออฟฟิเชียล จึงยอกแก่ทูตว่า ถ้าเช่นนั้นจะแต่งเต็มยศ ก็เปนอันถูกตามความประสงค์

เวลาย่ำค่ำครึ่ง พวกนักเรียน ทั้งเจ้าแลลูกขุนนางมาหา เกือบ ๕๐ คน แล้วมีการเลี้ยงทั้งหมด กับตันคัมมิง[๑๔] มาด้วย เวลายามหนึ่งเชิญพวกที่เกี่ยวข้องในราชการของเรา มีพวกยางกอกที่ลาหยุดพักมาอยู่หลายคน จน ๔ ทุ่มเศษจึงได้เลิก วันนี้รู้สึกเหนื่อยมาก เพราะหมุนคว้างอยู่กว่า ๑๒ ชั่วโมงไม่ได้พักเลย จะหาเวลาเขียนหนังสือตอบก็ไม่ใคร่จะมี อะไรต่ออะไรค้างเปรอะใหญ่ อยู่ที่ลิเคชั่นนี้ลำยากเพราะมันไม่เปนพื้นเดียวกัน ซ้อนขึ้นไปหลายชั้นแลห้องเล็ก ๆ จะติดตามเรียกหาใครยาก หาคนใช้ก็ไม่ใคร่จะได้ ขึ้นกระไดเองก็ไม่ไหว ประดักประเดิดเต็มที ทำอะไรไม่เปลื้อง

---

๑๔ กัปตันคัมมิง เคยบังคับเรือมหาจักรีครั้งเสด็จยุโรปครั้งแรก

ตาตอมซันที่เปนช่างถ่ายรูป เข้าไปถ่าย ๔๒ ปีมาแล้วนั้นยังอยู่ เอารูปที่ถ่ายแต่เมื่อพ่อยังเด็กมาให้ ได้สั่งให้เขาพิมพ์อิกอย่างละ ๖ แผ่น ยังนี้ได้ส่งสามแผ่นนั้นเข้ามาให้ดูก่อน กับส่งคำแอดเดรสเคมบริช ยูนิเวอซิตี้ที่แปลเปนภาษาอังกฤษฉบับหนึ่ง เข้ามาให้ดูด้วย

คืนที่ ๕๒

คืนวันพฤหัสที่ ๒๖ มิถุนายน

วันนี้ลมในห้องน้ำรั่ว หนาวสั่นต้องถึงขึ้นทนอน เวลา ๔ โมง ไปห้างเมเปอล ของมันมากมายเหลือเกิน เหลือที่จะเล่าว่ามีอะไร เพราะมันเปนสตอร์เก็บของสารพัดในนั้น แต่ข้อที่ประหลาดนั้นชื่อเครื่องลายครามได้เปนอันมาก เก่า ๆ ดี ๆ ประหลาดที่เขาตั้งราคา ถ้วนโต ๆ ถ้วนคู่ ถ้วนคราม ไม่ว่าผิดฝาถ้วยขาดฝา เรียกราคาแพง ถ้าเปนชิ้นเล็ก ๆ เช่น ชาม จาน ไม่ว่าดีว่าเลว ราคาอยู่ใน ๓๐ ชิลลิง ปอนด์หนึ่ง ช่างเพลิดเพลินใจเสียนี่กระไร ถ้าของมีหลายชิ้น ราคาเพียง ๓ บาท ๔ บาท ข้อลำยากยากเย็นนั้นมีอยู่สิ่งเดียวแต่เพียงจะห้ามไม่ให้ดีกร้องซัด ร้องซิ ๆ ๆ กรรมการสองคน คือตุ๊กแลยริพัตร กับผู้ชาย[๑๕] ได้เลือกโดยเต็มกำลัง เกือบจะคุมเปนโต๊ะจับซ่ายได้ โต๊ะหนึ่ง เว้นแต่ขาดหลัก คือลับแลกระถาง เจ้าของร้านแลดูด้วยความพิศวงเปนอันมาก ฝรั่งกำลังคลั่งเล่นย่อสเลนจัด ของใหม่ ๆ ที่ขายบางกอกไม่ได้ ออกมาอยู่เมืองฝรั่งตั้งครึ่งไปแทบทุกร้าน จำได้ว่าอ้ายของที่เราสั่งนั้นเอง ชิ้นใหม่ ๆ แล้วมีทุกสิ่งทุกอย่าง อย่าได้หมาย

---

๑๕ คือพระองค์เอง

มาเรียกผ้าแดงเลยเป่นอันขาด พระยาวิสูตรซื้อไว้ในลิเคชั่นนี้ตั้งออกค่นไป หมายว่าเป่นของซื้อครั้งกรมนเรศร์ อยากจะกลับไปปรับเอาแต้มให้จงได้ แกยอกว่าแกซื้อเองก็ต้องยกโทษ ประหลาดที่ทำไมของเก่า ๆ เราซื้อทางตวันออกแพงเหลือเกิน ฝรั่งขายถูกที่สุด เห็นจะเป่นด้วยซื้อรวมกันมามาก ๆ แล้วมาตั้งราคาตามใจฝรั่ง ฝรั่งเขาไม่ถือผิดฝาขาดฝาแลไม่ยังคับลาย ความจริงที่เขาดูไปดูมา เห็นสู้ชั้นฝรั่งไม่ได้ กิงเอดเวอดกำลังทรงชั้นฝรั่งมาก

ที่เป่นน่าพิศวงอีกอย่างหนึ่งก็ของยี่ปุ่น ผมอีดอย่างประเสริฐเครื่องงาฝรั่งทำไมไม่ได้ ไม่ได้ตั้งใจจะซื้อของยี่ปุ่น เพราะไม่ได้ไปเมืองยี่ปุ่น แต่ไปเดิน ๆ ดูอดซื้อไม่ได้ ได้สิ่งหโตแลกิเลนเกาหลีคู่หนึ่งเป่นของเก่าผมองามมาก ได้ซื้อรูปสลัก แลเครื่องของเก่า ๆ ที่เป่นชั้นหลายสิ่ง

ถึงเวลากินเข้ากลางวัน ไปกินที่ริตซโฮเตล ซึ่งเจ้าแผ่นดินแนะนำว่าอาหารดีนัก ให้ไปกินที่นั่น อาหารดีจริง ๆ ด้วย กินเข้าแล้วไปแวะซื้อหัวฮิโปโปตอมัสจะเอาไปให้ดูกันเล่นหัวหนึ่ง แล้วกลับไปห้างเมเปอลอีก ห้างเมเปอลนี้เป่นห้างที่เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จ ซื้อตุ๊กตาหล่อได้คู่หนึ่ง เหมือนกันเท่ากันกับตุ๊กตาศิลาที่ตั้งอยู่ในวัดพระแก้ว นึกจะเอาไปให้ชั้นกัน ว่าของที่เข้าไปเมืองเราแต่โบราณยังมีอยู่ในเมืองฝรั่งจนเดี๋ยวนี้ กลับมาเวลาทุ่มหนึ่ง กินเข้าแล้วไปดูลครเรื่องเมอรีวิโด ซึ่งกวินแนะนำให้ไปดู เจ้าแผ่นดินได้บอกอนุญาตให้บอกซ์หลวง วันแรกมาถึงจะไปดู เขาไม่ได้เตรียมเสด็จ

ขายให้เศรษฐีไปเสียแล้ว มีวันดูได้แต่วันเดียว ที่จริงก็วันแนะนำสองโรง เมื่อวานนี้หาเวลาไปดูไม่ได้ เจ้าของโรงจัดการรับแขงแรง ถึงพิมพ์โปรแกรมหลังเป็นอามแผ่นดิน ได้ส่งเข้ามาให้ดู ทั้งตามปรกติแลที่พิมพ์วิเศษ เขาให้สมุดท้องเรื่องเล่มหนึ่งแต่ยังไม่ได้อ่าน จะเอาไว้ดูก่อน ได้ส่งแต่เพลงที่เขาให้เข้ามาด้วย เพลงนี้เป็นเพลงที่ชอบใจกันมาก เพราะอ่อนหวาน ที่วันด์เซอแตรแลซอทำบ่อย ๆ

ขาไปได้ไปด้วยรถไฟใต้ดินสายใหม่ ซึ่งเขาเรียกว่า ตยูบ(ท่อ) เพราะเจาะเป็นรูปกลมเหมือนท่อ ลึกลงไปกว่ารถไฟใต้ดินสายเดิม เวลาจะลงไปต้องลงลิฟต์แต่ลิฟต์นั้นโต จุคนประมาณสักยี่สิบ เป็นรถไฟฟ้า มีสูบบุหรี่ได้แลไม่ได้เป็นหลัง ๆ ในพวงเดียวกัน เมื่อถึงสเตชั่นแห่งใด คนที่อยู่น่ารถขานชื่อในเวลาเปิดประตู เวลาปิดประตูขานชื่อสเตชั่นน่าให้รู้ไว้ก่อน เมื่อไปที่โรงลครไม่ได้ขึ้นรถอิก เพราะทางเดินใกล้นิดเดียว ขากลับกลับด้วยรถแฮนซัมแคบ เพื่อจะอยากลองดู เพราะเมื่อคราวก่อนพ่อได้เคยขึ้น รถนี้เทียมม้าเดียวสองล้อ สารถีขึ้นไปนั่งอยู่ข้างหลังเก๋ง ใช้คล่อง แต่มีวิธีเข้าออก ต้องหันหลังเข้าไปอย่างขึ้นบุษบกพระราเชนทร์ฤาบุษบกเรือกิ่ง ถ้าหันหน้าเข้าไปต้องหมุนเกะกะเป็นอันขึ้นไม่เป็น สบายดีที่มีกระดานยังน่าไม่เย็นขา

กลับมาถึงที่ลิเคชั่น ได้รับพระรูปกวินส่งเติมมาให้อิกแผ่นหนึ่ง กับคุมมือสองคู่ เป็นตัว เอกับอิ มีลายพระหัตถ์จดมาที่หลังหีบว่า “ของที่ระภุกเล็กน้อย จากอเล็กแซนดรา มิถุนายน ๑๙๐๗” พ่อมีความรำคาญเป็นที่สุด ด้วยเรื่องรูปที่สัญญาว่าจะส่งไปถวาย ไม่ได้

มาครั้งนี้ไม่มีอะไรเคราะห์ร้ายยิ่งกว่าเรื่องรูป เสียฤกษ์มาตั้งแต่ยางกอก แลวันไคก์ มันให้มีอันเปนไปต่าง ๆ จนกระทั่งวันนี้ยังไม่มีรูปจะแจกใคร สามเดือนแล้ว เลยต้องส่งรูปที่แต่งกาวน์หมอกฎหมายไปถวายเปนประกันไว้พลาง แลได้ส่งเข้าไปยางกอกด้วยข้าง ได้ให้ดุ๊กส่งกาวน์ล่วงน่าเข้าไปไว้ยางกอก เพราะจะหอยไปเปนการลำยาก

เมื่อวานนี้เปนวันมหาปวารณา ได้มีโทรเลขเข้าไปถึงกรมดำรงวันนี้ได้รับตอบ ที่จริงก็นานอยู่ จำพรรษาถึงสามเดือนแล้ว

อนึ่งวันนี้มีศเตอคาแนคได้ ไปพาเจ้าของหนังสือพิมพ์กาเดนมาหาเรื่องที่จะจัดดอกไม้ส่งไปยางกอก เขาเขียนแยบมาให้ พ่อได้ขอให้ส่งตามที่เขาเห็นว่าจะปลูกในยางกอกได้ มียอกตำรามาในแยบนั้นด้วย ได้ส่งเข้ามาเพื่อจะได้อ่าน

วันนี้เปนวันที่ควรจะต้องหย เพราะจะเปลี่ยนเมือง คิดถึงเปนอันมาก ยิ่งเมื่อได้เห็นลูกไม้ ที่ดี ๆ ดอกไม้ ที่งาม ๆ อยากจะส่งเข้าไปให้ แต่ไม่รู้จะส่งอย่างไร จนกลุ้มใจ ดึกแล้ว ขอหยเท่านี้ที จะลาไปนอน สำหรับไปพรุ่งนี้

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๕

คืนที่ ๙๓

โฮเตลเดอโลเซอัง เมืองออสเตนด์

วันพฤหัศบดีที่ ๒๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

ตื่นขึ้นกินเข้าข้างขนสั่งงานไข่พลาง จนได้เวลาก็ขึ้นรถไปสเตชั่นแชริงครอส เรืองพระเจ้ายี่ที่แชริงครอส เคยเห็นรูปหมายว่าโตมาเห็นเข้าเสียใจว่าเล็ก ไม่ได้เป็นแต่พ่อ เด็ก ๆ เช่นอุรุพงษ์ก็เห็นเล็กเช่น หลอดครานาด กับตันวอลเตอแคมเบ็ล มารับอยู่ที่สเตชั่นที่ลงรถ พาไปที่รถไฟ เจ้านายขุนนางทั้งไทยทั้งฝรั่ง แลนักเรียนมาส่งพร้อมกัน มิสซิสเวอนิ ลอฟตัส[๑] แลผู้อื่น ลำลากันแล้ว ไก้ออกรถมาโดเวอ อากาศมัวอีก ที่ชาเยอเป่นหมอกมาก ได้ลงเรือเมล์เขลเยียม ชื่อปรินเซสเคลมองตีน เรือลำนี้พ่อได้เคยข้ามเมื่อ ๑๐ ปีมาแล้ว เป่นเรือจักรข้างเดินเร็ว ๒๒ นอต รู้สึกกระชากเชือก ๆ เหมือนลงเรือพาย แรกออกมืดมัวหนาว ที่หลังมีฝนปราย ๆ พอห่างเกาะอิงค์แลนด์มาหน่อยหนึ่งก็แจ่มใสมีแดด ได้ไปดูโทรเลขไม่มีสาย มีสายลวดสามสาย มีไม้ถ่าง โยงจากเสาน่าไปเสาท้าย มีอีกสามสายโยงลงมาเข้าเครื่อง เครื่องนั้นก็คล้ายโทรเลขยก จะอธิบายก็ดูไม่มีท่าที่จะเข้าใจได้อย่างไร เพราะอ้ายเครื่องนั้นจะดูที่ไหนก็ดูได้ แต่ข้อที่

---

๑ มิสเตอลอฟตัส บุตรพระนิเทศชลธี เดิมอยู่ในกรุงเทพ ฯ แล้วไปรับราชการที่สถานทูตณกรุงลอนดอน

ไฟฟ้ามันเดินแล่นอย่างไรไปในอากาศ พ่ออธิบายไม่ได้ เปนแต่พอที่ว่าได้ทดลองมีโทรเลขเท่านั้น

เจ้าพนักงานในเรือนี้อยู่ข้างเอออเพื่อมาก แต่งโต๊ะถึงกับมีคำให้พรแลมีของย่กไหม ซึ่งได้ส่งเข้ามาให้ดู เรือมาถึงท่าเมืองออสเตนด์เวลา ๒ ทุ่ม ที่ฮาเยอได้ทำการเปลี่ยนแปลงใหม่มากจนจำไม่ได้ บ้านเรือนติดกันขึ้นมาตั้งแต่ฮาเยอจนถึงหลังคัวซาล (ที่ประชุมฤาช่อน) ต่อมาถึงคัวซาลจึงจำได้ แต่ถึงจำได้เช่นนั้นรูปพรรณก็เปลี่ยนแปลงไปหมด คงที่อยู่แต่แถวโฮเตลแลริมทเล เมืองออสเตนด์ใหญ่โตขึ้นในระหว่างสิบ ๙ หลายเท่า แต่ก่อนเดินออกไปหลังคัวซาลหน่อยหนึ่งก็เห็นที่เปล่า เดี๋ยวนี้เต็มไปทั้งนั้น แต่เวลาจวนมืดเสียแล้วแลหิวเข้าเต็มที จึงได้ขึ้นไปโฮเตลแลกินเข้า โฮเตลนี้ไม่ใช่ที่เคยอยู่แต่ก่อน แต่ก่อนเคยอยู่โฮเตลคอนติเนนตัล เคียงกันกับโฮเตลนี้ เวลานี้กำลังซ่อม โฮเตลนี้เรียกเดโลเซียง เปนที่สบายดีเหมือนกันอาหารก็ดี เว้นไว้แต่ไม่ได้ กินหอยนางรม เมืองออสเตนด์แลเมืองบรัสเซลส์เปนที่วิเศษด้วยหอยนางรม แต่ครั้นเมื่อถามถึง เขาว่ากินไม่ได้ไม่ใช่ฤดู ถ้ากินผิดฤดูก็เจ็บ

พระยาวิสูตร์ มิสเตออาเซอ มาจัดรับที่นี่ หม่อมชาติแลหลวงภูวนารถมาหา ได้ลงไปรับในเรือด้วย ชาวเมืองนี้ลงไปรับในเรือแลที่ท่า คือแมร์ ได้เชิญให้ไปโฮเตลเดอวิลพรุ่งนี้ด้วย มองสิเออโรลังลูกเจ้าพระยาอภัยราชา กงสุลที่ออสเตนด์ มองสิเออชเลสเซอ มองสิเออโอดัวร์ซึ่งลาออกมาข้างนี้ พวกนี้มากินเข้าด้วยที่โฮเตล

กินเข้าแล้วเดินไปที่ควัซาล ซึ่งอยู่ใกล้โฮเตล ท่าทางขึ้นลงแปลกไปกว่าแต่ก่อน ลั่นกุญแจด้วย ต้องไปเรียกกุญแจอยู่สักครู่หนึ่ง หมายว่าเขายึด แต่ที่แท้ไม่ได้ยึด เข้าไปในห้องกลางของควัซาล แต่งงดงามขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ริเย่นรูปไข่ กว้างใหญ่ ในห้องกลางจุคนนั่งได้ถึงหมื่นห้าพันคน มีแกละริ้วรอย หลังแกละริเป็นเฉลียงออกไปอีกชั้นหนึ่งกว้าง แต่แกละริ้นั้นไม่รอย เว้นด้านริอยู่ด้านหนึ่งเป็นยกพื้นสำหรับออเคสตรา มีคนตรีถึงร้อยห้าสิบคน มีออเคนอยู่เบื้องหลังที่ด้านริตรงออเคสตราข้ามมีเพดานแดง แลเก้าอี้ทองสำหรับเจ้าแผ่นดินต่างประเทศนั่ง ส่วนเจ้าแผ่นดินเบลเยียมเองนั้นมีที่ประทับที่ด้านสกัดมีฝากระจกกั้นมิดชิด ไม่ได้ออกไปอยู่ที่เล่าเต้งเหมือนคนอื่น ในพื้นห้องนั้นตั้งโต๊ะเก้าอี้เป็นหย่อม ๆ สูบยูหรี่ได้ เพราะเดี๋ยวสูงเป็นวัดพระเชตุพน ที่เพดานมีรูปเขียนแลเห็นเป็นรูปตั้งได้จริง ๆ มีรูปชาออฟเปอเซียแลเจ้าแขกมายืนอยู่ในหมู่นั้นด้วย เพราะชาออฟเปอเซียโปรดมาก มาหลงอยู่เมืองออสเตนด์ถึงเดือนหนึ่ง เจ้านายแลคนต่างประเทศก็มาแต่ทิศานุทิศ เวลานี้ยังไม่ถึงฤดู เป็นแต่เริ่มตั้งต้นกำหนดฤดูกาลวันที่ ๑ เดือนกรกฎาคม มีเวลาหยุดยิดห้าเดือน คือเดือนมกราคม, กุมภาพันธ์, มีนาคม, เมษายน, พฤษภาคม, มิถุนายนเป็นเริ่มเปิด คนประชุมเต็มเดือนกรกฎาคม

เมื่อก่อนสิยี่นั้นมีเล่นเยี่ยในห้องกลางทำนองมอนติกาโล เวลานั้นเป็นของเจ้าแผ่นดิน แต่ถูกพ้องร้องติเตียนกันมากว่าตั้งบ่อน จึงได้

เลิก เปลี่ยนเป่นขายของ เมื่อยพ่อมาได้เคยเข้าไปซื้อของเป่นส่วนแชริตี้ ให้เงินมาก ๆ แล้วได้ของมาสิ่งหนึ่ง เด็กหายหม้อแก้วที่ตั้งอยู่ในห้องเขียว เป่นของพ่อได้รางวัลจากคัวซาลน์ พ่อยังละเมอว่าไม่มีการเล่นเบ้ย แต่ครั้นโรทย์ขึ้น ไดเรกเตอเขาบอกว่ายังมี แต่จะขอพาไปดูได้เฉภาะพ่อคนเดียว บริพัตรอ้อนวอนหลุดเข้าไปได้อีกคนหนึ่ง เป่นสองคนด้วยกันเท่านั้น ส่วนที่เล่นเบ้ยนั้นทำขึ้นใหม่ทั้งหลังต่อไปจากคัวซาลเก่า เป่นทางลัยเดินเข้าไปทางข้างใน มีผู้ตรวจตั๋วสกัดอยู่ในหลังที่ต่อกัน เมื่อไปพ้นจากผู้ที่ตรวจตั๋วนั้นแล้วก็เข้าไปในห้องที่สำหรับเล่นเบ้ย ตอนข้างริมถนนเป่นกระโจมกลม มีช่องแหวะกลาง มีอัฒจันท์ลง พนักรอบวงกลม แลราวบันไดลูกมหวดหล่อด้วยทองแดงประกอยศิลา ฝาผนังประกอยศิลา เสาโคมหล่อเป่นหน้าเทวรูปงาม มีเพื่องระย้าไฟแลระย้าที่แขวนก้าไหล่ทองแกมแก้วสงใหญ่งดงาม ในนั้นตั้งโต๊ะเล่นไพ่ยักการา ๕ โต๊ะ สกา ๑ โต๊ะ หมากรุก ๑ โต๊ะ เล่นหมุนลูกยาด อีดำอีแดง อย่างมอนติกาโลโต๊ะหนึ่ง มีคนเล่นอยู่สักสองร้อยได้ เขาว่าเวลานี้ยังน้อย ถ้าถึงเดือนกรกฎาคม ตั้งโต๊ะเต็มหลามออกไปจนรอยกระโจมกลม ข้อที่ห้ามปรามไม่ให้ใครเข้านั้น เพราะเป่นคลับอันหนึ่งซึ่งมีเมมเบอประมาณสองหมื่นคน เมมเบอคนหนึ่งต้องเสียเงินปีละ ๒๐ แฟรงก์ เป่นการผูกขาดจากรัฐบาลเมืองนี้ เสียเงินให้แก่รัฐบาลปีละล้านแฟรงก์แต่ซั่วค่าย่อนยังค่าที่อายน้ำที่หาดทรายตามแถยน่าโฮเตล แลการแข่งขัน การเล่นลคร รวมด้วยกันอีกล้านแฟรงก์ เป่นปีละสองล้านแฟรงก์ มีบาร์ใหญ่ตั้งอยู่ข้างใน ไดเรกเตอเชิญให้ไปกินน้ำ แปลว่าแชมเปนซ์

มีห้องเล็กเชอห้องหนึ่ง มีสมุดหนังสือต่าง ๆ ทุกอย่าง เปนเอกสหิบเชนหนังสือ แลหนังสือพิมพ์บรรดาที่มีในโลกเก็บรวบรวมมาอ่านได้หมดเกือบจะไม่มีเว้น ฝาคัวซาลนี้เปนสองชั้น เปนกระจกทั้งสองชั้น ช่องหนึ่งกว้างประมาณสามวา ถ้าน่าหนาวเปนฝากระจกยึดสองชั้น เข็ดประตูเข้าออกได้ แต่ถ้าน่าร้อน ยึดยานประตูเสีย หมุนควงที่พื้นเลื่อนฝานั้นลงไปในพื้นชั้นต่ำทั้งแผ่น สูงประมาณ ๘ ศอก กว้างประมาณ ๓ วา ลงไปจมอยู่เงียบเงียบพอเสมอพื้น กลายเหมือนอย่างกับเปนโรงเสาลอยไม่มีฝา หลังใหญ่เหลือที่จะนึกเดา มีห้องเต้นรำต่อเข้าไปข้างหลัง พอเวลาคอนเสิตจบ ฝาประจันห้องเลื่อนหายลงไปในพื้น เห็นห้องเต้นรำกว้างยาวใหญ่แต่งงามหรูเปนที่สุด เขาอวดว่าออเคสตราที่ไหนจะใหญ่เท่านี้ไม่มีในโลก คัวซาลที่ไหนจะจัดดีเท่าที่นี่ไม่มี ที่ว่านี่เห็นจริง ที่ซึ่งควรจะเทียบได้ คือมอนติกาโล แต่มอนติกาโลเปนอย่างเก่า หนา ๆ หนัก ๆ ออเคสตรานั้นเปนไม่มีสู้ได้แน่ แต่ที่นี่เปนอย่างใหม่แท้ แลดูแยบยางโปร่ง เปนสิ่งซึ่งควรจะดูแลพิศวง

ลงทางชั้นต่ำ แล้วเดินออกทางสวนหลังคัวซาล มีน้ำพุซึ่งเปนเสาศิลาสี่ มีตุ๊กตายืนอยู่บนปลายเสา น้ำพุขึ้นไปสูงสี่สาย แปลกจากที่อื่นหมด เดินออกไปที่ถนน ในหว่างถนนหลังคัวซาล มีเสาสำหรับจุดไฟให้สว่าง เปนอิลลุมมิเนชั่น จุดไฟเดือนละสองครั้ง ติดสายไฟฟ้าแลควงไฟไว้เสร็จแล้ว เขาซักซวนจะให้อยู่ดู แต่พ่ออยู่ไม่ได้ เขาจึงรับว่าจะมีคอนเสิตให้เวลาพรุ่งนี้ แลจะให้ลงเกวียนไปที่อ่าวน้ำทั้งดูโรงละครด้วย เดินมาตามถนนอ้อมมาข้างคัวซาลขึ้นทางริมทเล มา

ตามน่าโฮเตล แล้วแวะขึ้นโฮเตล โฮเตลตามแถบนี้ ถ้ามาด้วยรถต้องเข้าทางหลังโฮเตล เพราะข้างน่าโฮเตลเขาลาดกระเบื้องเปนที่คนเดินเล่นกว้างใหญ่ ลงไปจนถึงเชือนริมทเล ถัดเชือนลงไปก็เปนหาดทราย เวลาน้ำแห้ง ๆ ลงไปในทเลได้สักครึ่งไมล์ เหตุฉนี้จึงได้เปนที่อาบน้ำดี เพราะน้ำไม่ลึกออกไปจากฝั่งไกลเท่าใดก็ไปได้ เวลานี้ยังเงียบอยู่มาก ถ้าเวลาฤดูที่เคยมาเห็นแต่ก่อน คนอาบน้ำในทเลตั้งพันตั้งหมื่น ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ไม่ใช่แต่อาบน้ำ มีขายของเปนของกินของเล่นเครื่องชุดเครื่องตักทราย, ธง, ทิว, เด็ก ๆ เล่นกันเกรียวกราวตลอดแลสุดสายตา ที่บนเชือนคนก็เดินไปมาสับสนเต็มเกลือนกลาดไป น่าโฮเตลเหล่านี้มีดาดฟ้ากว้าง ๆ กั้นด้วยราวเปนตอน ๆ ตามน่าห้อง ห้องของใครก็ออกไปเล่นที่น่าห้อง แลดูคนเดินไปมาน่าโฮเตล แลดูคนเล่นในหาด คนที่อยู่ในหาดก็แลกลับขึ้นมาดูได้ทั้งสองชั้น คนที่อยู่กลางก็แลได้ทั้งบนทั้งล่าง เปนที่ซึ่งเขามักห้ามไม่ให้เด็กหนุ่มมาเที่ยว เพราะมีเครื่องล่อที่จะให้เสียคนได้มาก ทั้งผู้หญิงแลเหล้าแลเล่นเบียบริบูรณ์ทุกอย่างอยู่ในที่นี้ แต่อากาศที่รู้สึกได้ชัดว่าเปลี่ยนเปนอากาศเมืองฝรั่งเศส เขาแลโปร่งผิดกันกับในลอนดอนจริง ๆ ที่นั่นมันรู้สึกหนัก, ขุ่น, ชื้น, ถ้าอยู่เกิน ๗ วันน่ากลัวจะเจ็บ

ลืมกล่าวถึงทุนที่ลงทำโรงข่อนหลังเดียวนี้ สิ้นเงินเจ็ดล้านแฟรงก์ แต่ชั่วยันไดกลมที่เสามหวดหล่อด้วยทองแดงนั้น สิ้นเงินถึงสามแสนแฟรงก์ โฮเตลนี้อยู่ริมทเลห่างสักสองเส้นสามเส้น แต่ไม่ได้ยินเสียงคลนเลย เพราะน่าต่างเปนกระจกสองชั้น เงียบสบายดี

คืนที่ ๕๔

วันศุกร์ที่ ๒๘ มิถุนายน

เวลาเช้า ๕ โมงไปโฮเตลเดอวิลตามคำเชิญของแมร์ โฮเตลเดอวิลนี้เปนที่เก่าสำหรับเมืองออสเตนด์มาประมาณ ๑๐๐ ปี ตั้งอยู่หลังสนามสี่เหลี่ยม ซึ่งมีตึกค้าขายล้อมอยู่รอบ ทำขึ้นใหม่บางส่วน มีรูปภาพที่ย้ายมาจากวัดเปนของเก่าสามแผ่น นอกนั้นเปนรูปใหม่ ๆ ที่เขาคิดจะเก็บรวบรวม ยังไม่สู้มากนัก มีออฟฟิศแมร์แลน่าที่ต่าง ๆ พูดกันได้ด้วยโทรศัพท์ แมร์รับรองอยู่ในที่นั้น ออกจากโฮเตลเดอวิลเลยไปเที่ยวดูถนนต่าง ๆ ทั่วทั้งเมือง ซึ่งไม่สู้กินเวลามากนัก แต่กระนั้นก็โตขึ้นกว่าแต่ก่อนเปนอันมาก มีพลเมืองอยู่ประจำถึงสี่หมื่นแล้ว แต่คนต่างประเทศที่จรมาบ่อยละมาก ๆ เพราะฉนั้นทุกถนนมีโฮเตลมีเรสเตรองต์คิด ๆ กันไปหมด ถ้าจะกล่าวว่าเปนโฮเตลไปทั้งเมืองก็ได้ วังเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเจ้าของเรียกว่า หัต แปลว่ากระท่อม ต่อออกมาใหม่อีกตอนหนึ่ง มีคฤหาสน์ถึงกัน ยังมีท่าทางที่จะขยายโตออกไปได้อีก ทั้งเมืองทั้งวัง

กลับโฮเตล ม. มาร์เก ขุนพัฒน์ย่อนเมืองนี้ มาพาลงไปดูที่อาบน้ำที่หาดทรายน่าโฮเตล เขาให้ลงในเกวียนที่อาบน้ำ ที่รูปร่างเหมือนกุฎุนกขุนทองติดลูกล้อ ในนั้นมีที่ล้างหน้า มีขอสำหรับห้อยผ้าติดอยู่ตามฝา ฝานั้นใช้ผ้าเข้ากรอยเย่นแผง เขียนลวดลายขีดทอง มีน่าต่างก็เหมือนน่าต่างกรงนก รถนี้เทียมม้า ลากลงไปในทเล หันข้างที่มียันไดลงไปข้างน้ำ พอน้ำท่วมเชิงบันได มีคนเล่นน้ำอยู่ทั้งผู้หญิง

ผู้ชาย ได้ถ่ายรูปจากที่นั้น เขาเล่นกันได้หน้าเฉยตาเฉยดูไม่หนาว แต่ถ้าเราลงไปข้างเห็นจะโทษถึงเปนตะคริว นึกดูก็ชอบกล เครื่องแต่งตัวอายน้ำของผู้หญิงฝรั่ง ช่างจะแนบเนียนแก่ตัวเกินไปจนนึกออกน่าอาย สงไสยนักว่าถ้าผู้หญิงเราจะให้แต่งเช่นนั้นจะยอมฤๅไม่ ใช่ว่าจะยกย่องว่าของเราแต่งดีกว่า ถ้าอยู่ปรกติฝรั่งเขาแน่นหนาดีกว่า แต่เวลาอายน้ำให้สงไสยว่าไทยเราจะดีกว่า การอายน้ำทียาเดนยาเดนช่างกวดขันเสียนักระไร ผู้หญิงต้องแยกอายแห่งหนึ่ง ผู้ชายต้องแยกอายแห่งหนึ่ง แต่จะเดินผ่านไปข้างน่าที่อายน้ำผู้หญิงยังต้องห้าม ทั้งที่มีฝากั้นครั้นถึงเวลาขยบทจะเล่นน้ำทเลขึ้นมาทั้งผู้หญิงผู้ชายเด็กผู้ใหญ่ลงไปเล่นด้วยกันได้ตั้งหมื่นตั้งพัน สวมกางเกงยืดติดกับเสื้อตัวเดียว เปนว่าไม่น่าอับน่าอายฤๅไม่หยาบคายอันใด แต่โดยมากอายอยู่ไม่ช้าเท่าใดก็เข้ากุฎีคประตู แล้วกระตุกห่วงข้างหลัง ลูกกลมๆ ทำด้วยนิกเกลยื่นขึ้นมาข้างท้ายรถ พอเข้าน่าที่เห็นก็โยกธงเรียกม้าลงมาเทียมรถลากกลับขึ้นไป ฤดูนี้ยังไม่ถึงเวลาคนชุม กำหนดต่อเดือนน่าจึงจะได้เห็นคนอายมากเช่นกล่าวมาแล้ว ขึ้นจากที่นั้นเขาพาไปรอยตัวซาลด้านข้างริมทเลแวะร้านเสื้อผ้าสำหรับอายน้ำ ได้ซื้อเครื่องแต่งตัวผู้หญิงอายน้ำ อย่างดีที่เรียบร้อยสำรับหนึ่งส่งเข้ามาให้ดู แล้วเขาพาไปร้านเครื่องเพ็ชร์ หน้าตานั้นสมแขก มีลักษณบริบูรณ์ทุกอย่าง อะไรๆ ก็ได้หมด เว้นไว้แต่ไม่แขก อดร้องแขกกันไม่ใคร่จะได้ เครื่องเพ็ชร์ทนี่ราคาอยู่ข้างจะแพงแลมีของดีๆ มาก เพราะเคยขายซาออฟเปอเซียแลเจ้าแขกเสมอ ซาออฟเปอเซียซื้อร้านนี้ถึงสองหมื่นปอนด์ เจ้าพวกร้านๆ เหล่านี้อยู่

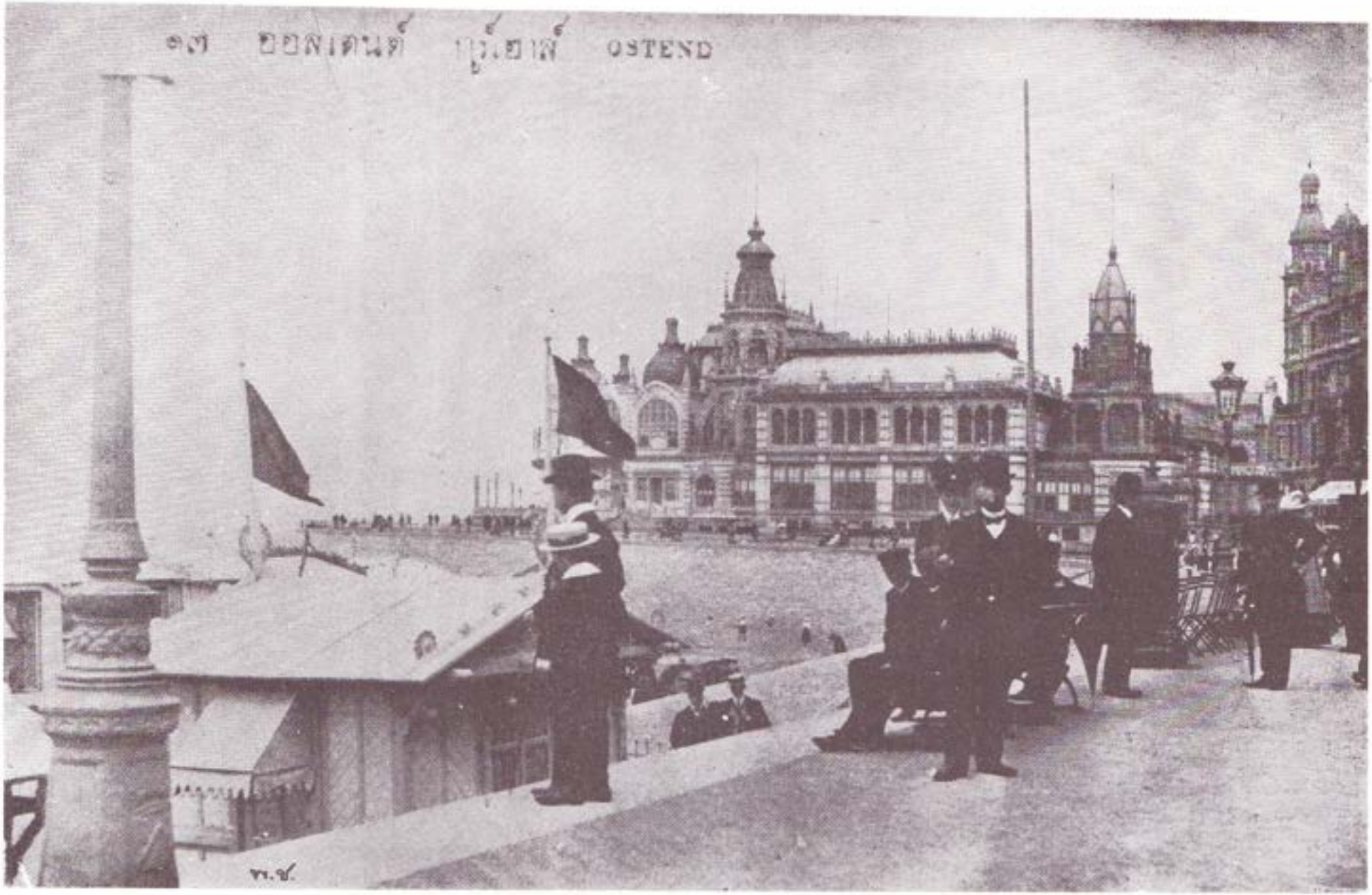

รูปทรงถ่ายที่เมืองออสเตนด์

ข้างคุ้นเคยกับผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ๆ มาก อย่างเช่นร้านกอก ที่ขาย เครื่องเพ็ชร์ที่ยาเดนยาเดนแลแฟรงก์เพ็ตนั้น เมื่อพ่อไปวินด์เซอยังถามถึงกันในโต๊ะกินเข้าเย็นนาย แกรนด์ดุ๊กออฟเซสสรรเสริญว่าเปนที่หนึ่งในคอนติเนนต์ ตาแก่ที่เล่นตลกก็ชอบกันหมดทุกคนจนถึงเอดเวอด แกเล่นตลกให้แล้วทุกคนเล่าเหมือนกันทั้งนั้น ร้านเครื่องเพ็ชร์ร้านนี้ก็เก่งอย่างเดียวกัน แต่พ่อไม่ได้ซื้ออะไรมาก เดินวนกลับมาทางหลังค่ำจึงไปกินเข้ากลางวันที่โฮเตล

กินเข้าแล้วไปดูที่เลี้ยงหอยนางรมของ ม. สตรัดเค ซึ่งเปนผู้จัดการเลี้ยงเมื่อข้ามทเลมา ทางที่ไปต้องผ่านท่าใหม่ ซึ่งขยายท่าเรือกว้างขวางใหญ่โตมาก มีตพานใหญ่อย่างงดงาม ที่ตั้งนั้นอยู่ใกล้ทเล ตอนข้างขยายเมืองออกไปใหม่ ขุดสระลึกลงไปเสมอรดับน้ำทเล แล้วก่อเขื่อนเหมือนสระคั่นเปนสองตอน ในท้องสระนั้นคั่นเปนห้อง ๆ สระละห้าตอนหกตอน ก่อด้วยอิฐแผ่นเดียว เปนที่สำหรับไว้หอย ที่คั่นเปนห้อง ๆ ไปเช่นนั้น เพื่อจะได้ถ่ายหอยเปลี่ยนไปไว้วันละห้อง ๆ ชำระห้องเดิมให้สอาด ถ้าทิ้งไว้แห่งเดียวไม่ย้ายตะไคร่น้ำขัย หอยคำไปไม่งาม น้ำที่เลี้ยงนั้นต้องระวังตรวจให้มีส่วนน้ำเค็มแลน้ำจืดได้ขนาด ประมาณว่าน้ำเค็มสองส่วนน้ำจืดส่วนหนึ่ง ถ้าน้ำเค็มไม่พอ ฤๅเค็มจัดเกินไปก็ไม่ได้ เวลาเมื่อเปลี่ยนหอยไปลงรางแล้วเสร็จไขน้ำให้เต็มลึกประมาณสัก ๘ ศอก น้ำนั้นไขออกเวลาน้ำลง ไขเข้าเวลาน้ำขึ้น แต่หอยไม่ใช่หอยที่นี่ ต้องไปหามาแต่อิงค์แลนด์ เอามาเลี้ยงไว้ประมาณสัก ๗ เดือน โตขึ้นไม่มากแต่เนื้อภายในอ้วนเต็มบริบูรณ์

สิงาม รศดี เปลือกขาวสอาด แต่จะผสมไม่สำเร็จ เหตุด้วยน่าหนาว หนาวมากเกินไป หอยที่นี่กินได้อยู่แต่ในเวลา ๕ เดือน ถ้าพ้นจาก ๕ เดือน ไปเปนเวลาที่ผสม กินเข้าไปมักเจ็บ อาหารไม่ได้ ให้กินอะไรเลย นอกจากน้ำเค็มกับน้ำจืดปนกัน ถ้าถูกส่วนดีเนื้อก็ดี ถ้าผิดส่วนเนื้อก็ไม่ดี ไม่ใช่เปนที่ผสมหอย เปนที่เก็บหอยมาเลี้ยงไว้สำหรับส่งตลาดในยุโรปทั่วไป เหมือนพวกญวนเลี้ยงปลาเทโพไว้ขายในบางกอกฉนั้น

ในที่นี้แห่งเดียวกัน นอกเขื่อนที่กันไว้เปนที่ขังน้ำเค็ม เขาทำกรงมีไม้แม่สดิ้งลอยไว้ในน้ำ สำหรับเลี้ยงกุ้งลอยสเตอ มีสองอย่าง อย่างหนึ่งตัวสีน้ำเงิน อีกอย่างหนึ่งพื้นแดงประเหลืองเปนขน ๆ อย่างแรกกินดีกว่าอย่างหลัง เวลาจะเอาขึ้นมาดูเอาขอเกี่ยวเข้ามาที่ตรงใต้รอกแล้วสับห่วงสายโซ่ซึ่งติดอยู่กับแม่สดิ้งขึ้นกว้านขึ้นมา คนลงไปจับในกรงนั้น ดูไม่ดุไม่ดันอันใด ก้ามมีก็ไม่เห็นใช้ ไม่เห็นอ้าก้ามอย่างเวลาที่จับปู อาหารที่ให้กินนั้นปลาสดซิ้นละโต ๆ อย่างเช่นเราเห็นในแอควาเรียม กุ้งนี้ก็ไม่ได้ผสมอีก ไปจับมาเลี้ยงจากฝั่งทเลนอรเวเจ้าของว่าจะส่งไปให้ในรถไฟ ออกจะเปนอุทิศมังยะ กุ้งนี้ลอกคราบเหมือนกุ้งทั้งปวง แต่เพราะเขาเลี้ยงไว้ ลากขึ้นมาดูได้เสมอ ๆ จึงได้พยร่างที่ลอกคราบ แลรู้วิธีลอกคราบโดยถ้วนถี่ เมื่อจวนจะลอกคราบนั้นรู้สึกว่ามันอึดอัดแลแข็ง ด้วยเหตุว่าตัวโตขึ้นคับคราบ เปนเช่นนั้นอยู่ประมาณสักเดือนหนึ่ง แต่เวลาที่จะลอกนั้น ตัวภายในออกทางศอต่อ ถอนออกมาได้หมดทั้งก้ามแลตีนแลตัว ดูน่าอัศจรรย์จริง ๆ เวลาที่ออกจากคราบนั้นประมาณสัก ๕ ชั่วโมงเปนแล้ว เมื่อออกมาแล้ว

รูปทรงถ่ายที่ประสมกุ้งเมืองออสเตนด์

นิ่มเปลี้ยอยู่สิบห้าวันครายจึงแข็ง ครายนั้นเขาเก็บไว้ มาให้ดูขับเล่นได้ โปร่งเขาโหยงทีเดียว ตามปรกติลอกครายขละครั้ง ถ้าหากว่าตัวที่แข็งแรงจริง ๆ ลอกสองครั้งก็มี

กลับมาตามเวลาที่นัดไว้กับขุนพัฒ เขาจะมีคอนเสิตให้ฟังในตัวซาล แต่ครั้นเมื่อมาถึงโฮเตลไม่พบใครสักคน ไปเที่ยวกันหมด พบแต่มองสิเออโรลองกับกงสุล จึงไปกันแต่กับเจ้านาย แลมองสิเออโรลองเปนราชองครักษ์ เดินไปที่ตัวซาล เขาให้ขึ้นไปนั่งที่แกละริ ซึ่งเปนที่เจ้าแผ่นดินต่างประเทศนั่ง พอไปถึงก็ทำเพลงสรรเสริญยารมี ทำดีแลมีสร้อยต่อท้าย แล้วทำเพลงอื่น ๆ ต่อไปอีกห้าเพลง ในห้าเพลงนั้นมีเข้าออเคนเพลงหนึ่ง แล้วแถมคอรอเนชั่นมาซ้อกเพลงหนึ่ง ลงท้ายสรรเสริญยารมี พ่อก็ไม่ได้เย่นนักเลงดนตรี แต่ฟังช่าง เพราะเพลิดเพลินใจจริง ๆ มีคนที่ทำดุริยางค์ดนตรีนั้นหมดด้วยกันร้อยห้าสิบคน มีแตรขลุ่ยประมาณสักหกเท่านั้น ฮ้าปส์ นอกนั้นซอทั้งสิ้น คนที่มาเล่นนั้นเปนอาติสต์ชาติต่าง ๆ ตั้งแต่รัสเซียนเปนต้น ล้วนแต่เปนคนมีชื่อเสียงทั้งนั้น ลงมือซ้อมมาแต่เดือนเมษายน เล่น ๓ เดือน ลงมือตั้งแต่เดือนกรกฎาคมไปจนตุลาคม เวลากลางวันบ่าย ๒ โมงเล่นวงย่อม เวลาค่ำเล่นวงใหญ่ นี่เขาเลื่อนมาบ่าย ๔ โมงแลเล่นวงใหญ่ เพราะพ่อไม่มีเวลาจะอยู่จนกลางคืน มีเลี้ยงน้ำชาด้วย กลับจากนั้นบ่าย ๕ โมงเลยเที่ยวเดินเกะกะต่อไปอีก เพราะยังมีเวลา อากาศก็แจ่มใสดี ไม่ร้อนไม่หนาว พอสบาย

เวลาข่ายนี้มีเด็ก ๆ ลงไปเล่นหาดทรายมาก แต่ร้านที่หาดยังไม่ออก เพราะยังไม่ถึงฤดู ของยังอยู่ตามร้านขนยก จึงไปเที่ยวดูร้านขนยก ของที่สำหรับขายในเวลาฤดูเป็นลักษณอย่างเขาเล่นชื่นพระยาทฤาแฟร์วัดเขญจมบพิตร แต่เปลี่ยนสัยเยกต์ไปตามลักษณ คือมีถุงผ้าโปร่งสีเขียวสีแดงกรอกหอยต่าง ๆ หอยเชียบุหรี่ช้อนเรือ หอยแกะเป็นรูป หอยประดับหีบ ประดับภาชนต่าง ๆ นับไม่ถ้วน เยียขัดผ้ากองโต ๆ เครื่องหอยมุกต่าง ๆ ตลอดไปจนเครื่องมุก เป็นถาดแลกระจกเงาเป็นต้น ของเด็กเล่น เรือแลเครื่องตักเครื่องเททรายของต่าง ๆ รูปตั้งแต่รูปเชียนรูปถ่ายจนโปสต์กาด เรื่องชายทเลแลที่ซึ่งงามในเมืองนี้แลอะไร ๆ อื่น ๆ รวบรวมความว่า เป็นของซึ่งทำขึ้นเฉภาะสำหรับค่ายลุนี้ แลสำหรับฤดูนี้ หาที่สุดมิได้ ส่วนในถนนซึ่งเป็นทางขึ้นแต่ท่าเรือ มีประตูป่าประดับใบไม้ แล้วปักเสาธง ถนนละหกสายข้างสี่สายข้าง เสาทาแดงเป็นธงห้อย ปลิวไสวไปทุกทาง ถนนเก่า ๆ เป็นถนนแคบ เป็นที่ซึ่งร้านตั้ง ถนนใหม่ ๆ ที่ใหญ่ ๆ ไม่มีร้าน แลดูเป็นการนักขัตฤกษ์ทั่วไปทั้งเมือง เว้นแต่เป็นการเริ่ม ยังไม่ถึงเวลางานแท้ เวลาค่ำจวนทุ่มหนึ่งเป็นเวลารถไฟออก ได้ไปที่สเตชั่นพวกที่รับมาส่งหมด เว้นไว้แต่หม่อมชาติแลหลวงภูวนารถกลับไปเสียแต่วานนี้ กับลืมพูดถึงมิสซิสเกิกแปดริกลูกสาวเจ้าพระยาอภัยราชาลงมาจากบรัสเซลส์วันนี้ พาลูกมาหา หน้าตาไม่มีเค้าเกิกแปดริกเลย ไปเหมือนเจ้าพระยาอภัยราชา ถึงมองสีเออโรลองลูกชายแลเห็นเข้าก็รู้ไม่ต้องมีใครบอกว่าเป็นลูกเจ้าพระยาอภัยราชา แต่ลูกสาวเล็กของ

เจ้าพระยาอภัยราชาคนหนึ่งกับหลานหญิงเจ็บลงมาไม่ได้ เห็นพวกนี้เข้าช่างคิดถึงเจ้าพระยาอภัยราชาจริง ๆ มองสีเออโรลองเปนคนมีอัชฌาไศรยแลฉลาดรอบคอบดีมาก เวลาไปคัวซาลด้วยกันสองศราว เห็นได้ว่าเปนคนมีไหวพริยระวังน่าระวังหลังเหมือนเจ้าพระยาอภัยราชา

วันนี้เปนวันที่นอนรถไฟครั้งแรก นึกว่าดีร้ายจะไม่หลับยังรุ่งระยะทางแต่เมืองออสเตนด์ไปแฮมเบิคไกลมาก จะไปพักที่ไหนกลางทางก็ไม่มีที่ซึ่งน่าจะพัก ถ้าจะไปเวลากลางวันไม่นอนก็นั่งเบื่อไม่มีอะไรจะดู จึงตกลงเปนไปกลางคืน แต่ไม่เปนเช่นคาด อาลเบอสแกแกลังบีดไม่ให้รู้ ปล่อยให้เบ่นไปว่าจะนอนไม่หลับ แต่ที่แท้แกทำขาไม้มาต่อเก้าอี้เปนเตียงนอนโตถนัด เอาที่นอนอันโตปูให้นอนเหมือนในเรือนเว้นแต่อยู่ข้างจะยุบกลางอยู่สักหน่อย นอนจวนจะหลับ รถมันสั่นปลุกอยู่เสมอ ๆ แต่เมื่อง่วงหนักเข้าก็หลับไปเอง ไม่สบายเหมือนอยู่เรือนนั่นเปนธรรมดา

คืนที่ ๕๕

วันเสาร์ที่ ๒๙ มิถุนายน

เวลาเกิดเลื่อนอีก หมุนนาฬิกาไปเสียชั่วโมงหนึ่งเปนเหมาะกันพอดี ด้วยเข้าในเยอรมนี ใช้เวลาเซนตรัลยุโรป ถ้าตามนาฬิกาเดิมเวลา ๓ โมง แต่ที่นี่เขา ๔ โมง มาถึงแฮมเบิคมืดคลุ้มเปนฝนตกพรำเรื่อยไป คราวก่อนมาก็เช่นนี้ฤๅมากกว่านี้ มาตื่นขึ้นกินแปกลูกป่อลขึ้นกินแปกเปนกงสุล อยู่ข้างจะเปนคนเรียบร้อยดีมาก แวะดู

ของที่เขาเอาไปตั้งเรียบเรียงขึ้นไว้อย่างเอกสหิบเซน มีทั้งเครื่องหนัง แลรูปหล่อรูปเขียนเครื่องถ้วยเครื่องแก้ว สิ่งละอันพรรณละน้อย ไม่ใช่เอกสหิบเซนเอารางวัล เปนโชรูมตั้งของสารพัดทุกอย่างเปนตัวอย่าง เมื่อต้องการอะไรเรียกอิกได้ เขามีห้างอยู่ต่างหาก คิดจะเล่นเครื่องหนังอย่างแต่ก่อน สั่งให้ทำ เพราะเขามีบัตรตราอะไรอยู่พร้อมทุกอย่างแล้ว ซื้อรูปภาพแผ่นหนึ่ง ดูร้านเพ็ชร์แห่งหนึ่ง แต่ไม่ได้ซื้ออะไร เลยมาโฮเตลชัมเบอเคอฮอฟทีเดียว

เบอโกมาสเตอมาเยี่ยม แล้วไปเยี่ยมตอบที่ราชเฮาส์ ราชเฮาส์หลังนี้แต่ก่อนยังไม่มี ทำแล้วใหม่เรียม ออกจากราชเฮาส์ขึ้นรถไปรอบเล้กอาลสเตอ (เปนห้วงน้ำใหญ่เช่นทเลสาบ) แต่รถโมเตอคาร์เดินไม่เท่าไร ด้วยทางเพียง ๘ กิโลเมเตอเท่านั้น พอแลเห็นแดดเรื่อ ๆ ในเวลาเช้า ๕ โมง ประมาณสักชั่วโมงหนึ่งก็หุบมืดลงไป ฝนตกพรำเรื่อยไม่มีเวลาหยุดเลย ไม่ใช่แต่พึ่งตกวันนี้ ตกเช่นนี้มา ๑๕ วันแล้ว เลยสิ้นสนุกไม่อยากไปเที่ยวข้างไหน ถนนรนแคมใสสอาดหาเผ้าผงไม่ได้เลย เพราะล้างกันมาเสียหนักกว่าหนัก น่าต่างโฮเตลนี้ก็มีมุขยื่นออกไปเห็นได้ตลอดทั้งสองข้าง ด้านน่าก็เปนเล้กอาลสเตอเปนที่งดงามมาก นั่งอยู่ในมุขนี้แลดูอะไรเพลินเหมือนกับได้เที่ยว ไม่เย็นก็ไม่ชื้น แลไม่สู้หนาวนักจึงไม่คิดจะไปข้างไหนอิกต่อไป

เมืองแฮมเบิคเปนเมืองใหญ่กว่าเพื่อน ในพวกที่เข้ากันค้าขายซึ่งเรียกชื่อว่า แฮนสิเอติก ริบปลิก หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเมืองเยอรมันกับเมืองไทยได้เริ่มทำกับแฮนสิเอติก แล้วจึงได้เปนนอท

เยอรมันคอนเฟเดอเรชั่น บรรดาสินค้าที่ส่งตรงมาจากกรุงเทพ ฯ เป็น มาที่เมืองแฮมเบิคนี้ก่อนไปที่อื่น แลยังมีส่งมากอยู่เสมอ เป็นเมืองท่า ค้าขายนับว่าเป็นที่สี่ ตั้งแต่ลอนดอน นิวยอก ลิเวอปูลลงมา เพราะ มีแม่น้ำใหญ่ชื่อเอลบ์เข้ามาจากทเล น้ำขึ้นลงวันละสองครั้ง เรือ กินน้ำลึก ๒๓ ฟิตขึ้นลงได้ มีพลเมืองถึงเจ็ดแสนเศษ ยังมีแม่น้ำ อื่นอีกซึ่งเข้ามาในกลางเมือง เป็นทเลสาบสองตอน จะเรียกว่าทเล สาบก็เห็นจะไม่ใช่ เป็นห้วงน้ำใหญ่ในแม่น้ำอาลสเตอ ตอนข้างนอก ใหญ่ เรียกว่า อุสเซนอาลสเตอ ตอนในเล็ก ว่าโดยรอยไมล์หนึ่ง เรียกว่าบินเนนอาลสเตอ มีสพานผ่านกลางในระหว่างที่กว้างของแม่ น้ำสองตอนนี้ โฮเตลชัมเบอเคอร์ฮอฟตั้งอยู่ที่ฝั่งบินเนนตรงด้านสกัด มีกาแฟเป็นที่สำหรับคนไปกินเข้าอยู่ริมน้ำ แลมีเรือเมล์กลไฟจอด เรียงรายอยู่เหล่านั้นเก้าลำสิบลำเสมอ ใช้ปล่องต่ำ ๆ สูงจากเพดาน สักคืบเดียว ให้ลอดสพานได้ เดินไปแลมาอยู่เสมอ ดูเหมือนจะราว สักครึ่งชั่วโมง ลำหนึ่งมีเสาโคมใหญ่สองกิ่ง ใช้แขวนโคมอากแลมป์ เป็นสองแถว สิ่งซึ่งสำคัญใหญ่โตในที่นี้คือฟริ่อต ได้ไปดูแต่ คราวก่อน คราวนี้ไม่ได้ไป ลงทุนลงรอนมาก เป็นที่น่าดูอย่างยิ่ง แลมีเอกสเชนช์ที่สำหรับว่ากล่าวซื้อขายกันถัดขึ้นมา หลังโตใหญ่เป็นที่ สำหรับประชุมพวกพ่อค้าว่ากล่าวซื้อขายกัน คนประชุมในนั้นได้ตั้งหมื่น

เวลาค่ำเดียวนี้มีแอดเวติสเมนต์อย่างใหม่แทบทุกเมือง มากขึ้น กว่าแต่ก่อน แต่ที่นี่แปลก ที่ตรงมุมใกล้โฮเตลนี้เอง มีไฟฟ้าติดเป็น แถวยนหลังคาสองยันทัด เป็นตัวหนังสือ บอกขายสิ่งของ เปลี่ยนได้

ถึง ๒๔ อย่าง อีกแห่งหนึ่งเป็นวงรอยคับมีคเป็นหย่อม ๆ วิ่งอยู่เสมอ กิน เข้าวันนี้ไม่ได้แต่งตัว แล้วเลยไปดูคอนเสิตเซอคัส เวลาไปนี้ฝนค่อยสงบ

คอนเสิตวันนี้เป็นคอนเสิตมาแต่เบอลินเหมือนกัน การเล่นท่อนต้นเป็นเรื่องม้า ออกจะตามเคย คือมีพวกคอสสักขี่ห้อยโหน อีกตอนหนึ่งปล่อยฝากรงลงมาจากเพดานกันรอบวง แล้วปล่อยหมีขาวออกมาทั้งฝูง หมดด้วยกันสัก ๖๐ น่าดูจริง ๆ มีหมีดำตัวหนึ่ง ต้อนหมีขาวให้ขึ้นนั่งบนสังเวียนรอบ หมีดำเดินสองตีนอยู่ในกลางวง แล้วมีเครื่องต่าง ๆ ออกมาให้หมียืน เป็นม้า กระได รถเทียมม้าตัวเล็ก ๆ ลิงชื่อเมอริโคเรานี้ เรือกำปั่น เจ้าพวกหมีขาวเหล่านี้มีน่าที่เป็นพวก ๆ ต้องไปขึ้นบนอะไรต่ออะไรต่าง ๆ ในเรือนั้นถึงจุดประทัดอย่างยิงยืนด้วย การที่จะเกณฑ์ให้หมีทำอะไร ๆ ต่าง ๆ ใช้ล่อด้วยน้ำตาลขู่ด้วยแซ่ทั้งสิ้น แล้วต้อนเข้าโรงเสียทีหนึ่ง คราวนี้ปล่อยน้ำมาท่วมสังเวียนลึก ทอดตพานลงมาแต่เพดานโรง ต้อนให้หมีลงมาตามตพาน พอถึงปลายตพานก็ตกน้ำโพล่ง ลงไปว่ายอยู่ในน้ำหมดทั้ง ๖๐ ตัว อ้ายหมีนั้นช่างไม่สนุกเสียจริง ๆ เมื่อถูกออกมาทำอะไรต่ออะไรอ้าปากร่อนอยู่ทั้งนั้น ด้วยความกลัว เมื่อเวลาลงราง บางตัวก็เอาข้างน่าลงมา บางตัวก็กลัวมากตะกายจะขึ้น กลายเป็นเอาข้างหลังลง ตพานมันลื่นอยู่ไม่ได้ต้องพลัดตกลงมา เวลาตกลงมาหมดแล้วดับไฟเสีย เอาไฟฟ้าฉายถูกขนหมีสีขาวงามมาก แล้วต้อนกลับขึ้นยก

ครานี้ต่อไปเป็นเรื่อง ในท้องเรื่องนั้นเมืองฮังการี คนใช้ในโรงเรสเตอรองต์แห่งหนึ่ง เวลาที่เลิกเลี้ยงกันไปแล้วยังเมาเกะกะอยู่

ผลัดหลายต่าง ๆ มีคู่ที่จะแต่งงานกันพวกพ้อง แห่แหนกันมาจะเลี้ยงขวัญขุนนางแมกยา (ชาติของชาวฮังการีเรียกดังนั้น) ก็มาที่นั้นด้วย เต้นรำอย่างขาเลต์คนมาก แล้วมีพวกยิบซีออกมาอีกพวกหนึ่งใหญ่เหมือนกัน ยายยิบซีที่เป็นหัวน่าชักให้เต้นรำด้วย แล้วเจ้าสาวไปให้ยายหัวน่าดูลักษณลายมือ บอกว่าจะอยู่ด้วยกันดีมีลูกหลายคน ก็เฮฮาเกรียวกราวกัน แล้วคนใช้ในโรงเรสเตอรองต์ที่เมานั้นไปให้ดู ยายนั้นดูว่าขโมยเหล้านายกิน โกรธวิวาทกันขึ้น ต่างคนต่างเลิกไป พอเสร็จแล้วยายยิบซีนั้นพาบริวารมาขโมยของที่ตั้งอยู่น่าเรสเตอรองต์ อ้ายคนในรสเตอรองต์ออกมาไล่ตามจับได้ตัวยายแก่ พอขุนนางแมกยาจะถลัน จูงม้าเข้ามา ยายแก่แย่งม้าได้กระโดดขึ้นควยหลัง ครานั้นพวกที่ในโรงนั้นก็มากน้อยก็ขึ้นม้าไล่ตาม ตกลงเป็นวิ่งขึ้นตพานอย่างขึ้นเขา ตั้งแต่พื้นโรงขึ้นไปจนกระทั่งถึงเพดาน ครั้นหมดจำนวนแล้วโยนม้ากลับเข้าไปในวงอย่างเช่นให้หมีว่าย รอดพานตอนล่างเลย เป็นขายแก่ควยม้าลงมาตามตพาน ตกลงในน้ำทั้งม้าทั้งคน ต่างคนต่างว่ายน้ำขึ้นยก พวกที่ไล่ก็ไล่ตามลงมา ทั้งม้าทั้งคนตกโครม ๆ น่าดูยิ่งม้าตกลงมากระแทกหัวคนที่ว่ายน้ำอยู่เสียจริง ๆ พอลงมาหมดแล้วก็เลิก กลับมาสองยามฝนยังตกพร่ำเพรื่อต่อมาอีก

รายวันห่างระยะมานาน นี่ค้างถึงสองวันแล้ว เพราะไม่มีเวลาจะเต่ง ติดการรับรองอยู่ทั้งหมด จึงได้ส่งเสียเพียงแฮมเบิคเท่านี้ ที่หน้า เมื่อลงเรือแล้วจึงจะส่งต่อไปอีก

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๕๓๖๒๖
นางวัฒนา ศิวะเกื้อ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มิถุนายน ๒๕๓๖
๓๖๐๘-๒๑/๑,๕๐๐(๒)

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY